ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIV

MONITORUL OFICIAL
ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREŞTI
1933

	Lei
TOMUL XIII (1932):	300.—
N. IORGA. Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu	45.—
N. IORGA. Doamna Elina a Ţării-Româneşti ca patroană literară	10.—
I. I. NISTOR. Bisericile şi şcoala greco-română din Viena	45.—
N. IORGA. Ceva din legăturile domniilor româneşti cu Ierusalimul	20.—
N. IORGA. Două scrisori ale lui Atanase Anghel	10.—
N. IORGA. Domnitorii români Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei	5.—
N. IORGA. Radu Cantacuzino	10.—
N. IORGA. Donaţiile româneşti pentru Megaspileon şi Vlah-Sarai	5.—
N. IORGA. B. P. Hasdeu ca istoric	5.—
N. IORGA. In jurul pomenirii lui Alexandru-cel-Bun	10.—
I. I. NISTOR. Contribuţii la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina	30.—
ION I. NISTOR. Din corespondenţa lui Todleben dela Plevna	40.—
ALEX. LAPEDATU. Campania polonă în Moldova la 1686	25.—
N. IORGA. Un pedagog « moldovean » pe la 1800	5.—
N. IORGA. Câteva observaţii asupra celui mai vechiu tezaur cultural românesc	5.—
N. IORGA. Legăturile româneşti cu Muntele Sinai	5.—
I. LUPAŞ. Inceputul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania	15.—
I. C. FILITTI. Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII	15.—
TOMUL XIV (1933):	300.—
N. IORGA. Opinia publică germană şi România lui Carol I, înainte şi după războiul de independenţă	20.—
G-ral R. ROSETTI. Făptuirea războiului dela moartea lui Ştefan-cel-Mare acea a lui Matei Basarab. V. Strategia	70.—
N. IORGA. Din viaţa socială a Brăilei supt Turci	10.—
N. IORGA. Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu	20.—
N. IORGA, Un om de severă muncă şi aprigă autoritate: D. A. Sturdza	5.—
CONST. I. CARADJA, Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Guruslău din 3 August 1601	5.—
ALEX. LAPEDATU, In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862)	30.—
ANDREI RĂDULESCU. Cercetări privitoare la înfiinţarea Curţii de Casaţie în România	40.—
I. LUPAŞ. Corespondenţa lui Grigorie Ghica, domnul Moldovei, cu Felix von Schwarzenberg, ministru preşedinte al Austriei 1849—1850	25.—
G-ral R. ROSETTI. Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi	40.—
N. IORGA. Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean la Paris: Gh. Bogdan	30.—
TOMUL XV (1934):	
R. V. BOSSY. Agenţia diplomatică a României în Belgrad şi legăturile politice româno-sârbe sub Cuza-Vodă	50.—
P. P. PANAITESCU. Contribuţii la istoria lui Ştefan-cel-Mare	25.—
G-ral ROSETTI. Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan-cel-Mare	10.—
G-ral R. ROSETTI. Un document inedit asupra mişcării dela 3 August 1865	15.—
G-ral R. ROSETTI. Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Scheia	5.—
AUREL V. SAVA. Vornicul de Vrancea	48.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE

SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIV

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAŢIONALĂ | DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ B-DUL ACADEMIEI 3—5

BUCUREŞTI

1933

CUPRINSUL

OPINIA PUBLICĂ GERMANĂ ŞI ROMÂNIA LUI CAROL I-IU INAINTE ŞI DUPĂ RĂSBOIUL DE INDEPENDENŢĂ

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Martie 1933

Cercetările asupra Domniei lui Carol I-iu au început abia și ele vor trebui să rectifice multe păreri curente, intenționat răspândite și întrebuințate cu un stăruitor meșteșug, asupra întemeetorului dinastiei. Vor cădea, de sigur, înaintea unei analize răbdătoare și neinfluențate, atâtea din elementele stăpânirii pe care, într'o carte recentă, *Supt trei regi*, am crezut că trebue s'o numesc « de prestigiu ».

Intre aceste păreri care se cer îndreptate este și aceea că după așezarea principelui străin pe tronul de unde fusese înlăturat, și nu pentru păcatele, ci în bună parte pentru meritele lui față de politicianii de clientelă și de agitație, Cuza-Vodă, opinia publică din țara de naștere a lui Carol I-iu s'a îndreptat plină de încredere față de acele « Principate Unite » pe care le considerase până atunci cu atitudinea obișnuită față de un fragment oarecare dintr'o lume orientală despre-țuită. Câtă deosebire față de atitudinea lumii romantice germane înainte de dinastia străină, așa cum ea apare, de exemplu, după « Rumänische Volkslieder » ale lui Joh. Karl Schuller, în studiul Sasului Fr. Wilhelm Schuster, fost pe la noi înainte de 1848, care, ajuns director al « subgimnasiului » din Sighișoara, publica în « Programul » acestuia din 1862 un studiu

din amintire asupra « poeziei populare românești, în așteptarea unei colecții de cântece românești, pe care, spune el, învățații români zăbovesc s'o dea așa cum trebue, fără a schimba nimic [1]).

Cetirea recentă a câtorva publicații germane din acest timp o arată în deajuns.

I

Iată întâiu cineva care a călătorit la noi în 1868, luându-și foarte amănunțite note, de care s'a folosit, reproducându-le în mare parte la 1877, în clipa războiului de neatârnare, ca adaus de observații personale la cartea sa *Rumänien, Land und Volk* (Leipzig): Rudolf Henke.

El citează în sprijin o judecată mai veche, a lui Wolfgang Menzel el însuși, istoricul Germaniei în secolul al XIX-lea, criticul înverșunat și înveninat al lui Goethe, despre Cuza însuși, care i se părea « un aventurier ordinar, care ca Prinț Domnitor și-a întrebuințat situația numai ca să adune comori » [2]). Continuând, Henke socoate că, dacă « urmașul său, prințul Carol, nu s'a îmbogățit el personal, s'a reluat de zor vechiul sistem de stoarcere și de conrupție al funcționarilor și autorităților, în care cei mai mărunți au trebuit totdeauna să piardă mai mult » [3]).

Intr'o carte destul de întinsă, care are pretenția de a înfățișa, în capitole separate, statistica, starea culturală, organizarea învățământului, economia practică, navigația și ceea ce

---

[1]) «Was freilich eher die Aufgabe walachischer Gelehrter wäre, vorausgesetzt, dass sie einen hinlänglich erstarkten historischen Sinn und so viel *wahre Pietät* für ihre Volksüberlieferung mitbrächten, dass sie sich scheuten auch nur ein Wörtchen derselben einer fixen Idee aufzuopfern » (p. 4). O ușoară critică a sistemului de a publica al lui Alecsandri, p. 7. Cum se formează dela sine cântecul popular, p. 9. Traducerile autorului sunt foarte frumoase și ar merita reproduse.

[2]) « Cuza war ein gemeiner Abenteurer, der als regierender Fürst seine Stellung nur benützte, um Schätze zusammen zu haufen », p. 101 și urm. A închis pe Mitropolitul « Milesco » și a făcut multe alte rele, « totul în numele reformei și al civilizației » (« alles im Namen der Aufklärung und der Civilisation »): Universități într'o țară fără școli elementare și fără căi de comunicație.

[3]) « Sein Nachfolger, Fürst Carl, bereicherte sich für seine Person nicht, wohl aber kam das alte Erpressungs- und Bestechungssystem der Beamten und Behörden wieder eifrig in Gang, wobei die Geringeren stets am Meisten verlieren mussten»; p. 102.

autorul numeşte « topografia », dând şi traduceri, făcute de el însuşi, din astfel de « poeţi » ca Ioan Fănuţă, Constantin Odobescu şi G. A. Genaoglu pe lângă scriitori de valoarea unui Alecsandri, unui Creţeanu şi Sihleanu [1]), nicăiri decât poate la apreciarea calităţilor soldatului nu se găseşte o vorbă bună. Şi încă, dacă ţăranul subt arme e judecat bun, ofiţerul, venit dintr'o lume stricată [2]), era odată vădit inferior unui simplu soldat german. « Dacă s'ar fi aşezat un grenadier al gardei germane sau un ulan care Duminecă îşi duce la primblare drăguţa lângă un sublocotenent român, mai curând pe acela l-ar fi socotit ofiţer decât pe acestălalt » [3]). Aceasta s'a şi văzut când, odată, înaintea unei lumi uimite, au apărut la Galaţi ofiţeri germani în uniformă. Cât păreau de deosebiţi faţă de aceia ai ţării, cari se împărtăşiau de « *Schlendrian*-ul românesc şi obişnuiau să nu plătească ! [4]).

La 1868 Henke venise pe Dunăre dela Baziaş, se oprise la Giurgiu, care i se păruse un « mare bazar » cu lucruri neîngăduit de scumpe — parcă ar fi veşnic târg — şi cu « o circulaţie imensă » *(immenses Verkehr.)*, dar prezintând avantajul de a putea servi bere. Oprindu-se la Galaţi, unde se coborî la Hôtel Müller, oraşul i se pare « colosal de murdar » *(kolossaler Schmutz)*. De şi găseşte mulţi Germani, preferă viaţa brăileană mai largă, mai deschisă, aceasta deşi în oraşul « geamăn » muntean, pe care-l descrie foarte pe larg, stradă de stradă, piaţă de piaţă, ca şi, de altfel, corespondentul lui moldovenesc, citând şi nişte rânduri dintr'un ziar englez, de pe timpul războiului Crimeii, ale lui Patrick O'Brien, a găsit, la « Locanda Rossa », doar un han de lemn cu cerdac, în care lupta cu insectele se dădea pe mindire de paie şi pe covoare întinse la pământ. Dar, revenind, el va vorbi de multe lucruri mai cuviincioase şi mai agreabile, ca, la Brăila, *Palais des fleurs*, local de petrecere, ca şi *Casino Reale* şi

[1]) E curioasă afirmaţia (p. 169) că « documentul cel mai vechiu în limba românească datează dela anul 1436 şi e dela « Domnul moldovean Iliaş ».
[2]) V. p. 157 şi urm.
[3]) « Hätte man einen deutschen Garde-Grenadier oder Ulanen, der Sonntags seine Liebste spazieren führt, neben einem rumänischen Leutenant gestellt, man hätte jenen eher für einen Offizier gehalten als diesen »; pp. 127—128.
[4]) *Ibid.*

cafenelele, otelele Waibl, Victoria, Paris, St.-Petersburg, grădina publică, iar la Galaţi localul *Belavista* şi Evreicele frumoase. Nu-i scapă din vedere nici obiceiuri populare din aceste oraşe care sunt « inima României »: pe lângă cei ce dorm pe stradă şi de cari se împiedecă, datinele la nunţi şi la înmormântări [1]).

In partea din urmă, care zugrăveşte un drum cu trăsura, « dela Galaţi la Berlin » [2]), pe la Pechea, Puţeni, Bârlad, Vasluiu, Crasna şi Iaşi, văzut numai pe din afară, « fermecător în împrejmuirea lui de splendid frunziş de pădure », dar murdar înlăuntru [3]), e silit să recunoască, în satele mari, de oameni buni, o curăţenie uimitoare. « Şi aici am întâlnit iarăşi », spune el de Bârlad, « aceeaşi aproape chinuitoare curăţenie în odae şi în casă, cum o mai găsisem pretutindeni în locuinţile româneşti şi care e cu atât mai binefăcătoare, cu cât o întâmpină cineva de obiceiu cu prejudecăţi absolut deosebite » [4]).

II.

Imprejurările dela 1866 înainte sunt prezintate amănunţit, ca element al vieţii Imperiului Otoman în ultimul deceniu (*Geschichte des osmanischen Reiches im letzten Jahrzehnt*, la 1875 (Leipzig), de un W. T. Carl Schmeidler, care întrebuinţează pe Hammer, Zinkeisen, Rosen şi jurnalele curente, de care se folosise pentru un studiu prealabil într'un articol din « Deutsche Worte » pe Ianuar 1872 (partea a doua, p. 73 şi urm.), mergând până la cutare articole din *Dailj Telegraph* despre « hospodarul » Carol şi din *Golos*-ul rus în care se spune

[1]) *Galatz und Braila*, p. 271 şi urm.; *Braila*, p. 279 şi urm.; *Von Braila nach Galatz*, p. 293 şi urm.; *Galatz*, p. 304 şi urm.

[2]) P. 321 şi urm. (Von *Galatz nach Berlin).*

[3]) « So hässlich und schmutzig Jaschi im Innern ist, so entzückende und fast durchweg von herrlichem Laubwald bestandene Höhen », etc.; p. 330. Şi Vasluiul e tot aşa: « ein unsauberes und wenig ansprechendes Nest »; p. 329.

[4]) « Auch hier begegnete ich wieder der fast peinlichen Reinlichkeit im Zimmer und Haus, wie ich sie nun schon überall in rumänischen Wohnungen angetroffen hatte und die um so wohlthuender wirkte als man ihr in der Regel mit ganz anderen Voraussetzungen entgegentritt »; p. 325. La sfârşit, un capitol « Die neuesten Vorgänge im Orient ».

că Românii sunt contra independenţei, fiindcă aceasta ar ajuta pe Domnul lor să devie absolut.

In consideraţiile generale dela început, naţia prezintată ca un amestec fără caracter, în care domină tendinţa slavă la fărâmiţare şi lipsa de solidaritate, defecte mulţămită cărora au trebuit să se dea robi Turcilor: « popor amestecat de vechi indigeni, Slavi şi Romani năvălitori, cari au luat în căsătorie pe soţiile luptătorilor ucişi, ei au împrumutat întâiu portul, datinele şi felul de traiu de la cuceritori. Dar urmaşii lor au moştenit o însuşire a Slavilor: fărâmiţarea şi ruperea în bucăţi şi prin acestea au ajuns ei a fi o pradă a Turcilor cotropitori » [1]. Nicio clasă nu află cruţare înaintea criticului. « Ţăranii sunt pe cea mai de jos treaptă a culturii; îndată ce unul din ăştia are bani, bea şi joacă turbat la muzica Ţiganilor, iar apoi se duce acasă, bate nevasta şi copiii şi doarme până ce băţul pandurului îl trezeşte pentru a-l lua la robotă. Iar boierii îşi iau arenda, stau în oraş, se căciulesc în jurul Domnului lor sau îl trădează, şi cheltuiesc într'o noapte câteva mile pătrate din proprietăţile lor » [2].

Nici venirea lui Carol, prea îngăduitor, nu ajută mult. Aceeaşi continuă luptă între partide. I se pare a deosebi două: unul care « ţinteşte a mări principatul cât se poate pe sama Ungariei, Turciei, întru cât se află acolo elemente româneşti », iar altul, « revoluţionarii », « urăşte pe Domn pentru că e străin şi pentru că încearcă a ţinea linişte şi ordine în ţară » [3]. Oamenii politici sunt toţi de un singur fel: Ioan Ghica, ministrul

[1]) « Ein Mischvolk von Ureinwohnern, Slaven und den eindringenden Römern, welche die Frauen der erschlagenen Krieger heiratheten, nahmen sie zunächst Trachten, Sitten und Lebensart von den Eroberern an. Aber ihre Nachkommen hatten auch eine Eigenschaft der Slaven ererbt, die Zerfahrenheit und Zersplitterung und durch diese wurden sie eine Beute der eindringenden Türken »; p. 91 şi urm.

[2]) « Diese Bauern stehen auf der untersten Stufe der Kultur; so lange ein solcher Geld hat, trinkt er und tanzt wüthend zur Musik der Zigeuner, geht dann nach Hause, prügelt Weib und Kind und schläft, bis ihn der Stock des Panduren aufweckt, um ihn zum Frohndienste zu holen. Die Bojaren aber lassen sich ihren Pachtzins bezahlen, sitzen in der Stadt, kriechen um ihren Fürsten herum oder verrathen ihn und verspielen in einer Nacht einige Quadratmeter ihrer Güter »; *ibid.*

[3]) « Die eine Partei strebt danach, das Fürstenthum wo möglich auf Kosten Ungarns und der Türkei zu vergrössern, soweit dort rumänische Elemente vorhanden sind; eine andere ist die revolutionäre Partei, welche den Fürsten hasst weil er ein Ausländer ist und weil er Ruhe und Ordnung im Lande aufrecht zu erhalten sucht »; p. 94.

care tolerează tulburările din Martie 1871 contra coloniei germane, adunată pentru a serba, pe baza unor asigurări date de guvern, victoriile contra Franciei, fusese închis cu câteva săptămâni în urmă ca inițiat în mișcarea dela Ploiești a lui Candiano Popescu [1]), Rosetti scrie prostii « contra Germanilor » în « Românul » său, Ioan Brătianu e un agitator care, după o mare întrunire de ințețire la Pitești, se face ales senator la Dorohoi ca să înceapă o campanie de răsturnare; Kogălniceanu nu căpătă un cuvânt de recunoaștere, Costaforu apare ca adevăratul șef al guvernului care se formează după scandalul dela Slătineanu; Lascăr Catargiu, fără caracterizare, se impune numai pe urmă, când Krețulescu merge ca agent la Berlin, Costaforu la Viena și Ministeriul se completează cu Boerescu, și Cantacuzino.

Elementul viu în viața politică românească e ura contra străinilor. De aceea nu li se dă dreptul de a poseda imobile, de aceea prefectul de poliție vinovat pentru excesele contra Germanilor (« Preusslein », « Neamzu » e oricine-i apără), condamnat după o lungire de șase luni a procesului, și anume după intervenția Turciei, împinsă dela Berlin [2]), se alege, în locul închisorii de șase luni, cu o simplă observație; de aceea prigonirile contra Evreilor [3]); de aceea refuzul de a plăti acționarilor lui Stroussberg, ceea ce aduce o presiune germană pe care o slăbește numai lipsa de interes a Austro-Ungariei și a Angliei [4]).

Speranțele de independență nu se vor îndeplini. « Așa fiind lucrurile, împrejurările din România sunt puțin favorabile pentru o sforțare către independența totală, cum o are prințul (muntenegrean) Nicolae » [5]). Iar, cu toate legile multe care se

---

[1]) « Ioan Ghika war ein Mann, der noch vor wenig Wochen, zur Zeit des Aufruhrs zu Plojeschti, aus Verdachtsgründen hatte verhaftet werden müssen »; p. 95.

[2]) « Es wäre vielleicht nicht zu der Verurtheilung gekommen, wenn nicht die Pforte, gedrängt von Berlin, dem Fürsten erklärt hätte, sie werde bei Wiederholung solcher Vorfälle 30.000 Mann Truppen einrücken lassen »; p. 100. Cf. *ibid.*, p. 102 și urm.

[3]) « Die allerscheusslichsten Judenhetzen »; p. 94 (cf. p. 240).

[4]) Pp. 106—107. Un conflict cu consulul grecesc care, arestând pe un Grec bigam, e însuși arestat; *ibid.*

[5]) « Bei alledem sind die Verhältnisse in Rumänien weniger günstig für ein Streben nach der vollen Unabhängigkeit wie sie Fürst Nikolaus bereits besitzt »; p. 238.

votează şi a căror enumerare se dă, bogăţia ţării şi puterea Tezaurului public nu cresc. Se citează cazul venitului pădurilor Statului: se ia un franc şi douăzeci de centime la hectar, pe când în Germania s'a ajuns la douăzeci şi opt; conrupţia funcţionarilor, descrisă în legătură cu aceasta, poartă toată vina [1]).

III.

Se putea scrie însă şi altfel. Şi e curios că dela Viena, dar dela un militar onest şi loaial, cu simţ de răspundere, vine, aproape în acelaşi moment, recunoaşterea.

La 1869, maiorul Heinrich Filek von Wittinghausen dădea la lumină, în Viena, o carte consacrată României — nu «Principatelor Unite» — pe care o numeşte aşa, socotind, fără a ţinea samă de numele vechiu « Rumäne », că forma « Rumänien », care se obişnueşte, e greşită [2]).

Ofiţerul imperial pare a fi făcut parte din armata de ocupaţie în timpul războiului Crimeii. Pe altă cale decât a experienţei personale ar fi putut cu greu să adune ştirile foarte precise, până la ultimul detaliu, cu privire la căile de străbatere în România din capitolul « Wichtige Marschrouten nebst militärischen Notizen » [3]). Ori, în « Descrierea localităţilor mai importante », lămuriri ca acestea: Bucureştii au 120.000 de locuitori în 16.000 de case, 12.000 de trăsuri de lux, 40.000 de cai boiereşti; Iaşul, cu « multe palate ale boierilor, distinse prin mobilarea lor luxoasă, supt un haos de miserabile bordeie şi de case de lemn prin străzi în cea mai mare parte nepavate » [4]): 70.000 de locuitori, dintre cari 25.000 de Evrei, apoi 1.300 de trăsuri, 5.000 de droşte, 12.000 de cai scumpi; Brăila şi Giurgiul câte 20.000 de locuitori,

---

1) P. 102 şi urm.

2) « Romanien ist der officielle Titel, welcher fast in allen deutschen Journalen fälschlich in « Rumänien » umgewandelt wird »; p. 164.

3) P. 18 şi urm.

4) « Die Stadt hat unter einem Chaos elender Hütten und hölzerner Häuser in engen, meist ungepflasterten Gassen viele Bojarenpaläste, welche sich durch ihre luxuriöse Ausstattung auszeichnen »; p. 62.

față de 40.000 ai Galaților și 27.100 ai Botoșanilor. Odată, nu se uită să se arate și câți soldați ar putea fi încartierați.

In ce privește caracterizarea, maiorul austriac descrie astfel pe « Romane »: « Românul e bun la suflet, cinstit și credincios. Intre însușirile lui sufletești e de relevat răpedea putere de a pricepe, cumințenia și pătrunderea unite cu o eleganță a purtărilor » [1]. « Bine condus, s'a dovedit totdeauna bun soldat, pentru care fapt istoria războaielor aduce destule dovezi [2] ». « Limba românească e foarte aproape de italiana ca dulceață, elasticitate și armonie [3]).

Clasa de sus s'a schimbat mult în ultimele timpuri. « Boieroaica de azi e doamna modernă a cercurilor alese din Apus, emancipată de prejudecăți și de mărgeniri îndătinate, care-și apropriază mai puțin limba maternă decât franceza, engleza și italiana. Se îngrijește puțin de gospodărie și de copiii ei, a căror educație se face în institutele franceze, în cea mai mare parte neîndestulător conduse, din

---

[1]) « Der Romane ist gutmüthigen Charakters, ehrlich und treu. Unter seinen geistigen Eigenschaften sind schnelle Fassungskraft, Verstand und Scharfsinn, verbunden mit Gewandtheit des Benehmens hervorzuheben »; p. 33 și urm.

[2]) « Gut geführt, hat er sich stets als tüchtiger Soldat bewiesen, wofür die Kriegsgeschichte hinreichende Belege bietet »; pp. 33—34. — In ce privește pe Germanii dela București, un fost pastor al bisericii luterane și profesor de germană la Sf. Sava, R. Neumeister, așezat în București încă dela 1844 — face și un imn lui Vodă Bibescu —, dedică lui Carol I-iu la 1870 un volum de versuri, și cu traduceri din Eliad, din Alecsandri, din Bolintineanu, din Gr. Alexandrescu, din Rosetti, *Daheim in Deutschland und Romänien* — și la el « Romänien » —, Quedlinburg, 1870), în care e și câte o bucată închinată Domnului (pp. 78 și urm.: și la întrarea prințului în București; pentru una e și muzică de Friedrich Gackstatter). Autorul arată foarte frumoase sentimente față de țară, de care s'a despărțit cu greu. Reproduc aceste câteva versuri:

Romania! Wer sollte sie nicht lieben
Von denen die in dieser Runde sind?
Gar mancher Fremdling ist ihr treu geblieben,
Der Gast erst war, mit Weib, Kind, Kindeskind.

Romania! Wer sollte sie nich lieben?
Sie übt die Gastfreundschaft so reich und gross!
Drum hat sie Gott auch in sein Buch geschrieben
Und Segen ruht in ihrem Mutterschooss.

Cartea mi-a fost dăruită de d-l Polack, anticvar.

[3]) « Die romanische Sprache kommt der italienischen an Weichheit, Biegsamkeit und Wohlklang sehr nahe »; p. 38.

Iaşi şi Bucureşti [1])». Dar se recunoaşte că «şi în cercurile de sus se întâlneşte acea voie bună şi prietenie care se află la cele de jos, adăugindu-se într'un chip excepţional şi silinţa de a face bine săracilor» [2]).

Militarul are numai aprecieri favorabile pentru soldatul român. «E sprinten şi inteligent; cel dela şes mai deştept, mai plin de iniţiativă şi pe lângă aceasta mai aprins decât munteanul.» Nici cavaleria «nu e de despreţuit: Românul dela şes e deprins din copilărie cu călăritul. Dorobanţii sunt tot aşa de buni ca şi Cazacii pentru serviciul de recunoaştere. Numai la ofiţeri, afară de cei cari au venit din armata austriacă şi cea prusiană, «e încă mult de dorit» [3]).

Colonelul de honvezi, comandant provizoriu de brigadă, şi-a reluat cartea, supt titlul de *Das Königreich Rumänien, geographisch-militärisch dargestellt*, la 1881 (Viena, Gerold; a 2-a ediţie). El arată în prefaţă ce l-a hotărît să prezinte România, după Serbia: lipsa în literatura militară a unui studiu de acest fel. A cules ştiri şi în România, prin scrisori. Nu pomeneşte de lucrarea precedentă decât în cele câteva cuvinte de la a doua ediţie. Se subliniază rostul Românilor în războiul de la 1877—78, «oricât din altă parte el s'ar pune la îndoială». Partea geografică a rămas neschimbată, şi deci, şi în ce priveşte «marşrutele», cu totul nepotrivită. Câteva pagini se ocupă de reorganizarea armatei.

---

[1]) «Dagegen ist die Bojarin von heute die moderne, von Vorurtheil und hergebrachter Beschränkung emancipierte Dame der vornehmen Kreise des Westens, welche weniger die Muttersprache als das Französische, Englische und Italienische sich eigen macht; sie bekümmert sich wenig um ihr Hauswesen und um ihre Kinder, deren Erziehung in den meist mangelhaft geleiteten französischen Erziehungs-Instituten zu Jassy und Bukarest betrieben wird» (p. 35).

[2]) «Anderseits muss jedoch zugegeben werden, dass jene Heiterkeit und Freundlichkeit, die man in den unteren Schichten findet, auch in den höheren vertreten ist, wozu sich noch das Bestreben für die Armuth Gutes zu wirken in hervorragender Weise manifestiert» *(ibid.)*.

[3]) «Der romänische Soldat ist behende und intelligent, jener des Flachlandes ist aufgeweckter, selbstständiger, dabei auch heissblütiger als der Gebirgbewohner. Die Cavallerie ist nicht zu unterschätzen. Der Romane des Flachlandes ist von seiner Kindheit an das Reiten gewöhnt . . . Im romanischen Officierscorps, welches noch viel zu wünschen übrig lässt, sind unstreitig die besten Elemente, die aus der österreichischen und preussischen Armee übergetretenen Officiere»; p. 81.

IV.

Cartea unui scriitor evreu din Viena, Karl Emil Franzos († 1894), *Aus Halb-Asien, Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* (a 3-a ediție, Stuttgart 1889), despre care autorul spune că a fost tradusă în multe limbi, e opera cuiva care, fiu de medic în Podolia, trăit în Bucovina ca tânăr, a mai fost în România și înainte de 1871-2 și știe limba. Ea prezintă pe Români ca însușitorii civilizației franceze fără a o înțelege, pe când dedesubt e lene și barbarie. Franzos pretinde a nu fi văzut în țara în care a intrat pe la Burdujeni decât câmpii nelucrate, bordeie și ființe omenești iremediabil de trândave. Țăranii n'ar avea școală decât pe hârtie. Clasa de sus nu li poartă grija (el citează pe un fost ministru de Instrucție care, la București, ar fi râs cinic, după ce-l asigurase că avem un învățământ primar ca acela din Elveția). De preoții sătești își bate joc: unul lângă Burdujeni l-ar fi întrebat dacă, în Germania, țară păgână, nu e Impărat Bismarck? In lumea bogată, el are puțină prețuire pentru femeia emancipată, așa de deosebită de vechea gospodină din casa boierească; creșterea în pensioane, unde se desprețuește limba nației, îi e bine cunoscută.

Ce se cuprinde în nuvele: țărance otrăvitoare, proprietari cari-și comandă din străinătate fete de familie pentru a le face întreținutele lor și pentru a le trece caselor de plăcere, funcționari cari vând certificate de moarte criminalilor din alte țări, e o continuă jignire, voită.

Dar în țăranca gătită i se pare scriitorului înveninat că recunoaște pe străbuna ei italică din vremea lui Cicerone; la munca grea ea cântă, și sufletul ei e încă plin de poezie, mai mult decât la un «poet de modă franceză». Așa scapă ea de a cădea, subt osteneli, în stare animalică. Abia dacă mai e vreo poezie populară ca aceasta. E simțitoare și pioasă (un caz de lângă Dragomirna), cinstită față de soț. Franzos vorbește de beția femeii, dar așa ceva n'a putut să vadă decât în unele părți ale Bucovinei și Moldovei-de-sus [1]).

[1]) P. 19.

V.

Lucrări de o mare însemnătate, pline de observații juste, de o înțelegere adâncă a rosturilor noastre, de o simpatie reală pentru noi, sunt ale lui Rudolf Bergner.

Aceea consacrată Ardealului [1]) are întregi capitole despre Români, pe cari autorul îi cunoaște în Munții Apuseni, în Săliștea Sibiiului, în marginea Brașovului. Istoria lor nu-i e necunoscută, și-l vedem discutând competent chestia vechii patrii a poporului nostru, pe care o rezolvă în același sens cu vechii istoriografi sași.

Pomenind de cartea lui Henke, autorul unei bune lucrări despre Ardeal, Bergner, German, dar care cunoaște deci Ardealul și e legat de Austria și plin de simpatie pentru Sași, criticând lipsa de interes a Germanilor pentru o țară așa de apropiată, își propune să arăte, în *Rumänien, Eine Darstellung des Landes und der Leute* (Breslau 1887), cât de mult s'a schimbat țara, trecând « dela împrejurările cele mai desperate, dela conrupție și lipsă de drept la un Stat politic neatârnat și economic vrednic de atenție, căruia după toată înfățișarea îi e menit un strălucit viitor ». Haina orientală a fost părăsită mai cu totul, influența germană înlocuiește pe cea franceză; industria și munca Germanilor poate să-și afle loc în România. Numai prejudecățile, și cele austriace, trebuie părăsite. Recomandând țara călătorilor, Bergner observă în prefață că viața e mai ieftenă decât aiurea, că lumea e tratată « mai politicos și mai cu cuviință decât în cele mai multe otele germane », că « politeța și buna cuviință sunt acasă în România, iar la țară și la munte încă ospitalitatea cea mai câștigătoare de inimi », unită cu o « eleganță europeană », terminând cu urarea ca « Dumnezeu să păzească România și bravul ei popor ».

O primă parte e descriptivă. Frumoasă prezintare a muntelui la Predeal, cu note asupra castelului regal dela Sinaia.

[1]) *Siebenbürgen, Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884.
Am vorbit aiurea de duşmănoasa zugrăvire a României în « Eine türkische Reise » a lui Karl Braun-Wiesbaden (Stuttgart, 1876). Un răspuns la paginile despre limba românească îl dă Alexandru A. Beldiman (« Beldimano »), atunci student, în broşura *Herr Karl Braun-Wiesbaden, der Tissot Romaeniens* (Berlin, 1876). Cf. asupra lui Braun-Wiesbaden Hans Blum, *Auf dem Wege zur deutschen Einheit*, Iena, 1893, pp. 153 şi urm., 190 şi urm., 362 şi urm.

Se dă şi priveliştea văii Slănicului, cu o vizită la saline. La Bucureşti i se pare călătorului că birjile biruie ce poate să scoată înainte, ca mijloc de transport, Ungaria. Şi pavajul, comparat cu al Belgradului, i se pare bun. Il interesează şi vânzarea pepenilor verzi pe stradă, rahagiul cu fes, strigătul Oltenilor, gălbuiul aspect al Dâmboviței. Rostul străinilor e pe larg lămurit: nu se cruță elementele imorale ale coloniei germane, cu bărbații însurați acasă cari contractează aici o a doua căsătorie, cu meşterii bețivi. Se trece la Secui, la Evrei, între cari tinichigiii de coperişuri, la Românii din Ardeal, goniți de prigonirea ungurească, « măcar 15.000 », harnici şi pricepuți, cari au cincisprezece deputați în Cameră. Se dau prețurile, aşa de joase, pentru toate articolele, şi nu se uită bucătăria românească. Se arată originea germană a café-chantantelor.

Moravurile sunt criticate aspru, dar se laudă îmbrăcămintea femeilor. Ca gust, « Bucureştii se deosebesc avantagios de Budapesta, unde într'o seară caldă de vară nu afli pe cheiul Dunării decât Evreice, al căror gust se manifestă într'un chip strigător la cer ». Dar sunt şi femei casnice şi harnice. « Lumea feminină germană poate să iea exemplu nu numai dela grația, dar şi dela virtutea lor [1]. » Până şi femeile de stradă sunt discrete. Văpsirea e însă foarte obişnuită, şi se caută plăcerea şi în petrecerile de noapte. Se laudă mult Cişmegiul, prăvăliile negustorilor, plăcutele « vile », lipsa fumului de fabrici. Ingropările pompoase impun, ca şi paradele militare. Aceasta în aşteptarea unui al doilea, mai larg, capitol despre Bucureşti.

Trenul transportă pe vizitator în Moldova. Calea ferată îl aduce să dea încă un certificat amabilității româneşti: « eine gewisse Courtoisie und Duldsamkeit ». Dar, cu toate înlocuirile mai recente, o mare parte din funcționari sunt Germani, încă din zilele lui Stroussberg, pe care autorul îl apără, şi se pare a fi lucrat cu dânsul la această operă [2]. Numai restaurantul dela Buzău nu-i place, dar călătorul găseşte haz în negustorii ambulanți de alimente.

[1] P. 33.
[2] P. 43.

De-a lungul drumului se dă impresia de ansamblu a tuturor localităților atinse. Se deplânge dispariția portului românesc. I se pare că negligența locuitorilor permite înmulțirea fără margeni a ciorilor. La Târgul Ocnei descrierea lui Kotzebue îi răsare în minte.

« Noul Ierusalim » din Bacău îl încântă foarte puțin, dar observă cu mulțămire că femeile Ceangăilor poartă polcuțe și fuste de târg. Alături se așează o prezintare a Țiganilor și a tâlharilor de drumul mare, cari s'au isprăvit cu Ion Pietraru. La Roman se vorbește de episcopul Melchisedec, dar, pentru opera lui, cu toate rezervele lui Hasdeu. Aproape sunt Dulceștii, Miclăușanii familiei Sturdza, în a cării casă e primit cu plăcere străinul, de d-na Elisa Sturdza, născută Hurmuzachi, și iată că Bergner poate vorbi de activitatea istorică a Hurmuzăcheștilor, ba chiar de legăturile lor cu Bariț [1]). De departe se vede căsuța lui Alecsandri la Mircești; la Miclăușani se fac, de un German, reparații în stil gotic și se clădește un manej. In parc e și « acel bloc de piatră care odinioară impovăra poarta cetății Brăila ». Gheorghe Sturdza, « înaltă figură nobilă », parcă ar fi din Brandenburg, către care-l duc simpatiile culturale, de și arată vizitatorului reproducerea completă a unei mănăstiri.

Cadrul de natură al Iașilor e lăudat. Evreii de acolo, 60% din populație, îi par niște « vampiri », icoane de « mizerie și murdărie »: « aiurea părea că Evreii au ospătat elementul românesc, la Iași ți se pare că Israeliții trebue să se mănânce între dânșii ». Se creionează Târgul Cucului. In negoț « numai Evrei, și, dacă dai vreodată de un creștin, ai fi dispus să te uiți la el ca la o a opta minune a lumii ». Caricatura aduce înainte trei Evrei într'o birjă cu un cal, « ținându-se cu grijă unul de altul ca să nu cadă niciunul ». O degajare se produce prin emigrarea în America. Pe German îl interesează școala de Bele-Arte și Muzeul, și el face o critică inteligentă unui tablou istoric al lui Aman, în care luptătorii poloni au cizmele prea bine văcsuite. In cafenele nu se cetește nimic; ziarele străine lipsesc. Se judecă arhitectura bisericilor în termini

[1]) P. 55.

cari ar dovedi practica acestei arte. Un cuvânt și despre Trei Ierarhi. Se notează și teatrul evreiesc, la o reprezentație a căruia, zugrăvită pe larg, foarte hazliu, asistă Bergner. O privire asupra peisagiului la Prut: se vizitează și Unghenii-Ruși, îndelung înfățișați. Casele țăranilor din satul românesc îl umplu de milă: asupra mizeriei adânci o doină plânge peste apă.

Aceiași Evrei în Botoșani, oraș curat: cartierul lor e «o cloacă». Baia evreiască e foarte pitoresc schițată; clienții sunt atâția, «de calci pe dânșii»; plătesc zece și chiar cinci bani pentru acest act ritual. Se așează în față spectacolul unui «carusel»; muzica de acolo se unește cu aceea din grădina otelului («Café Français»), unde se plimbă lumea elegantă: am fost și eu, peste câțiva ani, pe acolo. Precupeția evreiască la barieră e foarte bine prinsă. Administrația e apărată de învinuirea că ar prigoni această populație; numai vechea generație i-ar fi stors bacșișuri. Se aduc, în schimb, cazuri de intoleranță evreiască din Maramurăș (Vișău, Borșa).

Pe la Verești, unde aflä un Polon administrator al moșiilor familiei Balș, se trece pe o clipă în Bucovina, întâiu la Suceava. Agricultură bună, sate dese, dar ce «vămi» la fiecare pas! I se pare drumețului la Ilișești că numai Germanii pot avea flori în fereastă. Se arată în cale țărani gătiți pentru hram. Țipseri locuiesc la Eisenau; se cercetează și regiunea de mine dela Pojorâta și Iacobeni. Portul românesc e semnalat la Câmpulung, care face cea mai bună impresie. O ceată de Țigani răsare în munte.

Pe la Vatra Dornei, unde se laudă băile, se trece înapoi în România, cu pluta. O foarte frumoasă descriere a drumului, cu oprire la Broșteni și, după un accident, la Hangu, unde o societate românească mergând la Borsec dă lui Bergner prilejul de a sublinia față de conaționalii săi grația și amabilitatea rasei noastre: «după ce stai câteva luni în țară, locuitorii Vienei și Berlinului par puțin atrăgători».

La Piatra aceeași poveste a sărăcimii evreiești. Prin urîtul Târg al Neamțului, unde, «dacă vrei să vezi creștini, trebuie să cauți pe popi ori să iei un interview funcționarilor», se merge apoi la mănăstiri.

Frumoasă descriere a mănăstirii Neamţului: ascultând cântările la biserică ale călugărilor cu chiliile aşa de sărăcăcioase, călătorul german se crede într'o peşteră medievală unde se fac slujbe de un foarte vechiu tip; ochii i se opresc asupra mormântului proaspăt al lui Calinic Miclescu. Nu i se dă voie să lucreze în bibliotecă, deşi asigurase pe bibliotecar că va vorbi despre dânsul în cartea ce pregăteşte. Aici, spune Bergner, nu se află monahi ca Sârbul Ruvarac, istoric aşa de preţuit.

La Văratec, se cercetează o maică în odăiţile ei aşa de femeieşte îngrijite, dintre care una serveşte pentru pregătirea şaiacului, iar cealaltă, de mult ce e gătită, samănă cu un adevărat « boudoir ».

Printre sate cu moşnegi bărboşi şi copii drăgălaşi şi jucăuşi, cărora li se aruncă fructe şi cofeturi, trăsura, în zi de sabăş, când se găseşte greu un birjar, merge, pe lângă goala cârciumă evreiască, spre Paşcani. După o noapte într'un han, care, ca de obiceiu în România, cum asigură drumeţul, nu cuprinde insecte, se merge cu trenul spre Galaţi.

Oraşul e descris pe larg, cu vioiciune şi spirit. Şi aici Evreii atrag atenţia. Pentru cele spuse de Henke despre prigonirea lor, acest predecesor e învinuit de « o neînţeleasă aplecare către un popor parazitar » *(Schmarotzervolk)*. Se laudă otelul Métropole şi cele două grădini cu cântăreţi în aier liber, precum şi cafeneaua « Parcul Regal ». Se zugrăveşte şi portul şi se arată halul de părăsire al mahalalei. Dar viaţa de odinioară gălăţeană nu mai există, din cauza relei recolte în judeţele vecine, a desfiinţării portului-franc şi a marii concurenţe ce o face Brăila, şi apoi calea ferată a dat alte legături.

De aici, drum frumos până la Brăila, în portul căreia vas stă lângă vas. Oraşul i se pare lui Bergner mult preferabil Galaţului.

Se trece, o clipă, şi la Lacul Sărat, loc de băi scump şi fără nicio înlesnire, dar cu baluri şi petreceri, pentru ca, pe un vas al Lloydului austriac, să se urmeze călătoria, cu tovarăşi de toate neamurile, spre Reni şi porturile dobrogene.

Şi aici se află prilej de descrieri pitoreşti, între care a Lipovenilor. La Sulina e o serbare a Comisiei Dunărene. Mai

departe se va merge pe Mare la Constanța, ale cării nații se înșiră. Opera administrației românești e glorificată.

Urmează drumuri dobrogene, cu explicații asupra coloniștilor germani, ale căror acuzații contra guvernului se răsping. In cale, bordeie, tainițe tătărești, câte o cămilă singuratecă. Cele mai multe știri, și foarte serioase, sunt asupra Șvabilor, de mult timp așezați în provincie. Alături, Mocani răsar în drum, și se dau știri precise și despre dânșii și câștigul lor. In general, Bergner crede, contra părerii altui descriitor al Dobrogei, « un domn dr. Schwarz », că schimbul cu județele basarabene a fost nenorocit: acolo s'au pierdut « câteva sute de mii de fii și fete adevărați ».

Cu un vas se ajunge la Silistra și de acolo la Giurgiu, care și el se învrednicește de o prezintare mai pe larg. Comparația cu Rusciucul plin de « palate cu ploșniți », dar cu « Piemontesi ai Balcanilor » voinici și bățoși, învederează o « superioritate nesfârșită » din partea Românilor.

Alt paragraf duce în partea de Apus a Munteniei. La Pitești călătorul își urmărește adversarii permanenți, Evreii: constată că sunt foarte puțini. De acolo se străbate cu diligența o regiune cu bune case țărănești; și tipul omenesc pare superior celui de aiurea. In fața cerșitorilor miluiți de toată lumea, se laudă pornirea spre caritate a tuturora. Se înaintează până la Câmpulung, la Nămăiești și la Rucăr; aici se adaugă considerații asupra superstițiilor, asupra tâlhăriei la drumul mare (și cu garanția povestirii de d-rul Felix). La Curtea-de-Argeș se observă cu mândrie că aceia cari au descoperit frumuseța bisericii episcopale au fost generalii austriaci ai armatei de ocupație; acolo ar fi și rămășițele « Sfântului Dumitru Basarab ». Se aduc laude nemeritate lui Lecomte de Noüy pentru « reparația » care se cunoaște.

La Piatra-Olt, Bergner atacă pe Ungurii cari lucrează contra terminării liniei ferate menită a merge la Sibiiu, aducând un mare folos Sașilor din acea regiune. De-a lungul râului se prezintă portul țărănesc al femeilor. « Fiecare țărancă samănă cu o Sultană, ori, dacă vreți, cu o princesă de teatru... La orice mișcare a femeii, strălucește și scânteie la soare de e o adevărată plăcere ». Din nenorocire casa nu corespunde acestei

splendide găteli. Ţinutul de vii reţine atenţia drumeţului; el se arată un bun cunoscător al meseriei.

La Craiova se notează originea săsească a birjarului şi aceea ardeleană a conducătorilor pensionului Arnold şi Olteanu (aşa ar fi şi cu acelea din Galaţi ale lui Cerchez şi lui Radu); este şi o şcoală evangelică subvenţionată de «Impăratul german» şi, se pare, şi de «Maiestatea Sa Impăratul Austriei». Bergner se opreşte, în oraşul cu multe maidane, la priveliştea târgului săptămânal: paginile sunt deosebit de vioaie; se stabilesc asămănări cu locuri din Ardeal. Din împrejurimi, se vorbeşte de Breasta («Brazda»), cu colonia de Italieni, de Bucovăţ, cu închisoarea.

La Severin amintirile romane; «peştera de tâlhari» dela Grand Hôtel readuce călătorului pe Evreii de cari se interesează aşa de mult.

Pe Dunăre înapoi la Giurgiu. Pentru frumuseţile naturii se citează cuvintele «Alteţei Sale Imperiale» arhiducele Rudolf.

Iată, în sfârşit, Bucureştii de toamnă, cu farmecul primblărilor aristocratice de mult dispărute. «Dacă un străin vrea să treacă în revistă dintr'odată personalităţile cele mai importante şi mai cunoscute, miniştri străini, reprezintanţi diplomatici, senatori, precum şi doamnele cele mai dătătoare de ton şi mai frumoase ale societăţii bucureştene, n'are decât să meargă la Şosea». Femei de o reputaţie îndoielnică sunt şi ele admise însă în strălucitoarea defilare.

Pentru îndreptarea moravurilor — dar se condamnă injuriile lui Karl Emil Franzos — se recomandă schimbarea influenţei franceze cu cea germană, şi aceasta nu pentrucă «scriitorul e un fiu al Imperiului german înviat» [1]). Să se uite cineva numai ce a produs acestălalt sistem în Polonia prusiană! În loc de «französische Überzivilisation» fără morală, ce a făcut Gheorghe Sturdza la Miclăuşani! În loc de operete franceze, doamnele să cetească pe Schiller tradus de Iacob Negruzzi! Rândurile de naţionalism naiv desvăluesc la Bergner şi o cunoştinţă reală a literaturii româneşti. Deocamdată e mulţămitoare şi prezenţa guvernantei germane: se face un apel să vie în

---

[1]) P. 219.

România «blondelor fiice ale Germaniei», care pot avea și leafă bună și orizont mai larg. Ar trebui și mai multă grijă pentru educația fizică. Dacă se adauge și sculatul de dimineață, — nu vor mai fi divorțuri [1]).

In bogata descriere nouă a Bucureștilor, se redă pitorescul pieței — o pagină de antologie —, se aduc laude ciudatei clădiri « maure » a bisericii Doamna Bălașa, se enumeră bisericile (Sărindarul crăpat și gata de dărâmare), se arată sărăcia Camerei Deputaților, în locul căreia ar fi să se facă alta, cuprinzând și Senatul, în Calea Plevnei, cu cinsprezece milioane de lei, se dă o raită prin Calea « Tudescu » (Dudescu) în părăsirea ei, se regretă focul care a distrus un circ în construcție, care trebuia să aibă loc pentru 5.000 de spectatori, se recunoaște utilitatea Coloseului Oppler și, vorbind de Azilul Elena Doamna, se dă, în litere subliniate, acest nou certificat bunătății românești de atunci: « România e țara în care binefacerea și iubirea de oameni pare a-și fi stabilit sediul. Cu adevărat în această privință țările noastre apusene ar putea să se îndrepte după regatul răsăritean [2]).

Vorbind de statuile din centrul orașului, Mihai Viteazul e caracterizat de « puternic, dar călcător de jurământ », iar la statuia lui Lazăr se amintește « strălucitul, clasicul » discurs al lui D. A. Sturdza la inaugurare. Nu se trece cu vederea Muzeul dela Universitate, bine și curat ținut, și teatrele, între care sala Bossel pentru cei « 30.000 » de Germani din București și aceea a «Turnverein »-ului. Se adaugă știri despre desvoltarea muzicii și danțului. De aici se trece la însușirile Românilor veniți din Ardeal, cu ospitalitatea lor, care întrece așa de mult pe a «zgomotoșilor» Unguri, cari nu se lasă până nu pun pe oaspete supt masă.

Nu lipsește o statistică a Bucureștilor, pentru a se trece la chestia colonizărilor și a combate pe Nacianu, care nu admitea oaspeți germani în Dobrogea, preferind pe Italieni. După Bergner, ar fi de dorit țărani ardeleni, dar ei sunt economicește mulțămiți, și nu i-ar lăsa nici guvernul ungar. Și acum, înainte de consolidarea, dorită, a României, ar putea veni însă

[1]) P. 222.
[2]) P. 233.

Germai de ispravă. Dar chestia orientală, probabil, rezervă surprinderi.

Se intercalează acum interesante amintiri din războiul dela 1877—78, comunicate autorului; ele-i permit să schiţeze urîta atitudine a Ruşilor: Ţarul însuşi ar fi trebuit să dea înlături pe fratele său, care uitase ce se datoreşte stăpânitorului [1]. « Cultural, Românul stă nesfârşit mai sus decât Rusul; adânc supt Statul român zace supt raportul moral cel mai mare imperiu din lume... Armata românească poate fi mai jos decât cea germană, chiar decât cea austriacă în multe privinţi; faţă de cea rusească e însă, ca vrednicie a fiecărui soldat, ca pricepere a ofiţerilor şi mai ales ca valoare morală şi disciplină, egală ».

Partea întâiu, de « călătorie », se încheie cu o caldă recunoaştere şi cele mai bune prevestiri de viitor. Pe tot atâtea pagini se întinde partea a doua: « România în prezintare ştiinţifică ».

E o excelentă expunere geografică, etnografică şi politică. Paginile de istorie politică sunt bine informate [2] şi sigure. Se răsping părerile lui Rösler, « foarte meritosul profesor la Universitatea dela Graz », şi lui Hunfalvy, alias Hundsdörfer », care « au făcut atâta zgomot ». Ca judecată asupra trecutului războinic: « Poporului românesc i se cuvine tocmai atâta cât şi celui unguresc recunoştinţa Apusului: el a servit, în luptă aprinsă, desnădăjduită, ca parapet vrednic de compătimire contra Osmanilor şi s'a plecat la urmă acestora numai în acel moment când Europa apuseană, mulţămită geniului şi norocului unui prinţ Eugeniu, a răsuflat uşurată [3] ».

Părerea despre Cuza-Vodă, în care se vede numai iubitorul de femei, e aspră şi nedreaptă (i se atribue şi paternitatea lui Milan Obrenovici) [4]. Faţă de Carol I-iu atitudinea nu e aceea a unui linguşitor; lui Ion Brătianu i se recunosc mari însuşiri de « genialitate », admiţând că i se spune cu dreptate « Bismarck al României ». Conservatorii lui Lascar Catargiu sunt prezintaţi, ca «prieteni ai Ruşilor», foarte defavorabil, în schimb se defineşte

[1] P. 207—209.
[2] Dar, la pagina 278: « Janco Caradsa, auch Fürst Calimachi genannt ».
[3] P. 272.
[4] Se vorbeşte sub el de Constituţia de model belgian (p. 285).

2*

cu simpatie rolul « Junei Drepte » a junimiştilor, atribuindu-se fără dreptate lui Maiorescu, « fiul marelui Ardelean », simpatii călduroase pentru cei veniţi din ţara părintelui lui. Sturdza e lăudat pentru stăruinţa la lucru şi pentru iubirea faţă de Germania.

Regimentele de dorobanţi sunt aşa de mult lăudate încât « a le vedea e una din cele mai mari plăceri ce se pot avea în România ». Obiceiurile populare, în care se descopăr şi urme romane, sunt aduse înainte cu înţelegere şi simpatie. Se deplânge însă starea inferioară în care se află agricultura şi creşterea vitelor. Situaţia ţăranilor cere o repede şi esenţială prefacere. În discuţiile cu Austro-Ungaria după războiul vamal, vina întreruperii nu e dată asupra Românilor.

VI.

Jubileul de douăzeci şi cinci de ani de Domnie dădu în sfârşit prilej să se publice în ziare germane de frunte articole glorificând opera îndeplinită. Şi alte organe de presă urmară aceloraşi suggestii. Astfel « Düsseldorfer Zeitung », din Maiu 1890 (anul 53, Nr. 140), prezintă alegerea prinţului împodobit cu toate calităţile ca o fericită hotărîre a « boierilor români », cari au putut vedea în sfârşit ţara lor ajunsă « în împrejurări orânduite » *(allmächtig geordnete Zustände)*, fără a mai vorbi de « binefacerile culturii răspândite asupra unui neam a cărui inteligenţă nu putea fi adusă decât de o mână tare pe căile cele drepte pentru a se desvolta puternic » *(die Segnungen der Kultur über einen Volksstamm ausgestreut zu haben, dessen Intelligenz nur von starker Hand in die richtigen Bahnen zu lenken war, um sich mächtig zu entfalten)*; nu lipsia nicio poezie anonimă în foileton.

Atunci a apărut şi cartea d-rului K. H. Zingeler: *Die Hohenzollern in Rumänien, eine historisch-politische Abhandlung* (Bonn 1890). Infăţişând cariera Domnitorului venit de pe plaiurile germane, ea pune în faţă, « după izvoare româneşti, care de sigur scapă de bănuiala că zugrăvesc soarta poporului lor unilateral în această privinţă », trecutul, care se înseamnă mai

ales prin schimbarea deasă a stăpânitorilor şi prin dihonia continuă între boieri. Epoca Fanarioţilor e şi mai sumbră: ar fi dispărut « orice conştiinţă naţională », şi se ştie azi cât de falsă e această judecată, orice ar fi scris în acest sens un Ubicini şi un Hurmuzachi. Domnii dela 1822 apar ca numiţi pe şapte ani şi « subordonaţi Paşei din Silistra ». Din Domniile supt regimul Regulamentului Organic, din aceea a lui Cuza-Vodă nu se notează nimic, lăsându-se impresia aceleiaşi nesiguranţe şi aceleiaşi mizerii. Numai aşa rolul dinastiei putea să apară a toate mântuitor. Mărturii contemporane bogate se adună pentru a o dovedi.

Starea României în 1866, dată când « se încheie analele istoriei româneşti », e prezintată în cele mai negre colori, neuitându-se nici holera. După câteva linii de recunoaştere pentru acţiunea noului Domn, se începe o lungă polemică împotriva politicei ruseşti, sprijinind-o pe broşura, importantă, *Rumänien und der Vertrag von San-Stefano, von einem rumänischen Senator* (Viena, 1888) şi pe aceea, franceză, *La question dynastique en Roumanie, par un paysan du Danube*, ba chiar pe lucrarea militară despre războiul din 1877 a colonelului Teodor Văcărescu. Urmează un atac împotriva influenţei franceze, care nu e serioasă, ci meşteşugit pusă la cale, « eine künstlich gezüchtete Liebelei ». Şi se adaugă « Simpatiile Românilor pentru Germania, politica germană şi împrejurările germane e uimitor de mică, la un popor care venerează aşa de mult dinastia sa originară din Germania. Dar, dacă e aşa, motivul se află în slăbiciunea atâtor Români şi Românce pentru împrejurările franceze » [1]). Ideea Unirii n'ar veni decât dela Barbu Ştirbei, şi anume, din memoriul acestuia către Francisc-Iosif, reprodus în *Neue Freie Presse* din 29 August 1889, şi apoi numai în acela către guvernul francez şi Napoleon al III-lea. Iar, când a fost vorba ca, după îndemnul rusesc, să intervie Turcii contra Domnului din 1866, nu Franţa s'a opus, ci

[1]) « Die Sympathien in Rumänien für Deutschland, deutsche Politik und deutsche Verhältnisse sind auffallend gering bei einem Volke das sein Deutschland entstammendes Herrscherhaus so sehr verehrt. Dass dem aber so ist, hat eben seinen Grund in der Schwäche so vieler Rumänen und Rumäninnen für französische Verhältnisse »; p. 38.

Austria. Se culege din presa franceză, nu totdeauna bine informată, tot ce e contra intereselor româneşti [1]).

Restul broşurii cuprinde actele privitoare la rezolvirea chestiei moştenirii la tron în România.

O Germană care a stat mult timp în Bucureşti ocupată cu plasarea guvernantelor, Adelheid Bandau, dădea la 1882 o carte, *Bilder aus Rumänien* (Berlin, 1882), care nu e lipsită de interes.

Descrierea Bucureştilor arată înţelegerea pentru elementul de pitoresc al mahalalelor. Se zugrăveşte ceremonia Bobotezei. Se vorbeşte de danţurile româneşti, cu cântecul « raţei ». « Moşii » sunt prezintaţi în alt capitol. Se dau ştiri despre sărbători. Autoarea asistă la un botez şi la o îngropare de episcop. Datinile dela peţire o interesează. Asistă la punerea pietrei fundamentale pentru Domniţa Bălaşa. Vizitează Azilul Elena Doamna, unde un negustor şi-a ales ca nevastă pe una din eleve, naşi fiind d-rul Davila şi « Fräulein von Lindheim, die Ehrendame der Fürsten Mutter »; regina şi soacra ei sunt de faţă, Sinaia, unde o interesează firma glumeaţă a unei cafenele ţinute de un Mecklenburghes, ba chiar şi o închisoare, Telega. Serbările încoronării termină cărticica, în care nu lipseşte simpatia pentru ţară şi naţiune.

O stăruitoare propagandă în Germania adusese deci o schimbare a punctului de vedere pe care l-am întâlnit în primele cărţi germane analizate mai sus, al căror ton e datorit mai ales manifestaţiei din 1871 şi nesiguranţei de plată a acţionarilor lui Stroussberg.

Ea tindea însă mai puţin la recunoaşterea calităţilor poporului român el însuşi, cât la vădirea operei de civilizaţie pe care, pe un fond inferior, cu mijloace puţine, între oameni de o valoare contestabilă şi de o credinţă dubioasă şi într'o situaţie din cele mai grele, care ar fi fost necontenit ameninţată — pe când, de fapt, cu toată popularitatea largă şi durabilă a lui Cuza, cu toată ridicula aventură dela Ploeşti, cu toate aspiraţiile

---

[1]) Se citează *Revue des questions politiques*, anul 1889.

la tron ale fiului lui Vodă Bibescu, în sfârşit cu toate campaniile de presă, dela Hasdeu la G. Dem. Teodorescu, nimeni nu s'a gândit serios să răstoarne pe alesul din 1866—, a realizat-o prinţul străin, potrivit cu tradiţiile de familie, necontenit afirmate şi subliniate, ale Hohenzollernilor, cu virtuţile casei sale germane şi cu obişnuinţile, pe care le aducea cu sine, ca şi cum ele ar fi fost cu totul necunoscute în ţara înapoiată, ale Apusului.

Aşa-numitele «Memorii» ale lui Carol I-iu, a cărora origine literară, ieşită din colaboraţia d-nei Mite Kremnitz şi a unui profesor german, am arătat-o cu alt prilej, fură publicate după proclamarea Regatului, socotită ca o încoronare a operei aşa de dureros de grele săvârşite de martirul defectelor româneşti, pentru a pune o pecete de oficialitate regală asupra concepţiei acuma formată în Germania, nu atât de mult răspândită şi acceptată în alte ţări ale Apusului concepţia apoi introdusă subt îngrijirea unor cercuri dominate de convingerea fanatică, aproape mistică, a unui D. A. Sturdza, revenit dela păreri cu totul altele, zic pe căile oficialităţii în tot ce avea de Stat şi menirea şcolară.

VII.

Atâta nu părea însă de ajuns. Publicul mare din Germania, la care frăţeşte, apoi părinteşte, s'a gândit totdeauna Carol I-iu, nu cetia volumele de amintiri ale Suveranului României, şi publicarea lor într'o mare revistă nu dăduse nici ea o destul de largă cunoaştere a cuprinsului lor. Pe când se luau măsuri pentru traducerea «Memoriilor» în limba franceză—întreprindere rău şi sărăcăcios îndeplinită de ziarul *l'Indépendance Roumaine*—şi pentru a combate destăinuirile înveninate, une ori scandaloase, ale fostului secretar al reginei Elisabeta, Charles Scheffer, în *Misère Royale* şi în şi mai puţin cavalerescul *Orient royal*[1]), care nu cruţă totdeauna măcar pe Suverana

[1]) Plan de căsătorie a prinţului Ferdinand cu viitoarea Ţarină; p. 123.

curtenită de autor ca femeie, ori din *L'Idylle d'un prince*, se puse la cale alcătuirea unui roman în limba germană al regelui Carol.

E opera [1]), frumos tipărită, cu chipul Suveranului cărunt pe copertă și cu câteva ilustrații bune, a unui altfel necunoscut scriitor german Arthur Achleitner, romancier de profesie (scrie *Der Hofjagdleiter*, *Der Handprofos)* [2]), operă total necunoscută la noi, chiar de aceia cari stăteau mai aproape de Sturdza, a cărui intervenție am bănui-o în redactarea romanului.

Scriitorul, care se oprește la același punct culminant al proclamării Regatului ca și « Memoriile », se sprijină mai ales pe acestea. Dar el cunoaște foarte bine aspectul țării, cum se vede mai ales când vorbește de Sinaia și descrie o vânătoare de urși în împrejurimile reședinței de vară. El zugrăvește inteligent și aproape corespunzător pe șefii politicei românești, deși Brătianu-i apare totdeauna ca un om aprins și pornit, un *Heisskopf*. Personalul străin al lui Carol I-iu, credinciosul valet german, pare a fi prins de-a-dreptul din viață, și am bănuit, la cetire, că s'ar putea ca autorul să fi avut în mână scrisori de-ale acestuia, trimese acasă.

Bine înțeles barbaria românească, necredința politicianilor, primejdia de, fiecare clipă a Domnului sunt subliniate gros și grosolan, întrecând ceea ce și în « Memorii » păcătuiește contra discreției și bunului gust.

Se mergea astfel către cărțile d-lui Lindenberg, odată secretar regal — după informațiile pe care mi le dă d-l I. Nistor —, apoi însărcinatul oficial cu popularizarea în Germania a lui Carol I-iu și acela care a publicat de curând, și în ziarul « Adevărul », scrisorile dela 1877 ale generalului Todleben, ajutorul rus al Domnului României în fața Plevnei. Mai departe nu se putea merge în sensul unei legende care jignește de mult cele mai firești sentimente ale poporului românesc.

---

1) *Karl der Weise*, Leipzig, G. Müllermann, f. d. (după 1906).

2) V. judecata despre el a lui E. M. Hamann, *Abriss der Geschichte der deutschen Literatur*, ed. a 5-a, Freiburg im Breisgau, 1907, p. 284: « Arthur Achleitner (geb. 1858), dessen hervorragende Veranlagung durch fabrikmässige Vielschreiberei immer mehr verflacht ».

Dar acesta însuşi, căruia i s'a încredinţat de Suveranul României şi publicarea carnetului său intim din campania contra Danemarcei [1]), nu s'a mulţămit cu cele două volume [2]), prezintate ca dorite, revăzute şi aprobate de Carol I-iu, ci, gelos de ce izbutise a face Achleitner, dădu la 1914, în clipa izbucnirii Marelui Războiu, o lucrare, bogat ilustrată (nouăzeci de frumoase figuri), care e istoria romanţată a regelui, cu tot ce operele de acest fel cuprind ca adause de imaginaţie şi ca aproximaţie [3]). O dedicaţie iscălită Paul Eckelberg închină povestirea « şcolilor germane din România », din « intimă simpatie pentru ţară şi pentru gloriosul ei domnitor ».

Aici povestea vieţii omului menit unei mari opere îndepărtate începe dela acea campanie din Nordul danez, prezintată pe larg cu un îmbielşugat patriotism prusian pentru a descrie scene de familie, dar şi conversaţii în lumea valeţilor, amestecate cu o poezie de Fontane despre lupta dela Düppel, şi a ajunge la viaţa prinţului domnitor.

Şi aici fondul românesc e mizerabil. Mahalalele Bucureştilor din 1866 au poduri stricate, cafenele turceşti, pline de « Turci, Bulgari, Albanezi şi Arnăuţi », ciobani cu turme şi dulăi, câmpii pe care se tologesc « vaci, cai, oi şi capre », pe lângă indispensabilii porci şi Ţiganii cerşitori, trăind lângă Mitropolie « în ticăloase coşmege şi ruine, în tovărăşie intimă cu porcii şi cânii ». « Străzile înguste erau numai gropi şi mlaştini, fără un copac, un tufiş, o floare; sărăcia, mizeria şi indiferenţa izgoniseră tot ce era prietenos în natură şi moravuri. Afară de câteva potcovării în care se băteau la nicovală potcoave găsite şi alte lucruri de nimic, nicăieri nu se găsia vreun lucru; dacă se apropia un străin, duzini de câni se aruncau lătrând asupra lui, încunjurându-l cu lătratul », între Ţigani şi danci, pe lângă bandiţi gata de orice. Dar şi

---

[1]) *Tagebuch des Königs von Rumänien als Ordonnanzoffizier des Kronprinzen Friedrich Wilhelm v. Preussen im Feldzug 1864, mit Einleitung von Paul Lindenberg*, Stuttgart 1915 (cu portret). Am rarisima broşurică.

[2]) Cf. Iorga, *Carol I-iu*, in revista « Cuget clar », pe 1932. A se vedea şi partea privitoare la România în cartea *Vom Donauquell zum Hellespont, Reisebilder*, Berlin, f. an, p. 173 şi urm. Aici sânt numai complimente — pentru toată lumea.

[3]) *Der König Karl am Steuer sass, eine Erzählung von König Karl von Rumänien dem Hohenzollern*, Berlin, ed. Otto von Halten, 1914.

în « orașul propriu-zis », pavajul e prost, căsuțele joase și zguduite lângă palatele boierilor. Doar Podul Mogoșoaii e european, dar cu lumea elegantă se amestecă țărani, « Turci și Armeni », Țigani. De toate cele se puteau vedea, ca oameni și lucruri, în miezul capitalei.

Aceleași scene sunt prezintate cu mult mai multă artă, dar mai ales cu prietenie de un călător, Johannes Kraner [1]) care e și pictor de schițe, în articole din *Über Land und Meer*, a căror traducere s'a dat în revista mea « Cuget clar » acuma câteva luni.

Dar și la d-l Lindenberg pentru Șoseaua nobilimii și Moșii poporului se găsește o apreciare a pitorescului. Se recunoaște și bunătatea, liniștea populației. Cutare bătrân German de mult așezat la București știe să spuie totuși valeților noului sosit de ulicioarele vechiului sat, de casele podite cu cărămizi, de lavițele simple din « odăile de primire », de patul cu trepte, de oamenii așezați turcește, de dulcețile luate cu aceeași lingură, de apa băută din aceeași oală, de lupii din Cișmegiu cari mâncaseră într'o noapte caii unui birjar. Nu lipsește nici batjocurirea Domniei lui Cuza cel « obraznic *(übermütiges)* și încrezut, fără grijă de Constituție și de legi », fără simț de răspundere, încunjurat de « favoriți » între cari prefectul de poliție e înțeles cu tâlharii, într'o țară unde sentințele judecătorilor se vând, până ce « o ceată de patrioți » izgonesc pe Domnul Unirii. Armata, învățământul sunt arătate ca fiind pe ultima treaptă.

De aici înainte, romanul face de cele mai multe ori loc istoriei. Ea merge până la pacea dela București. Până la sfârșit viața națiunii nu întrerupe niciodată biografia regală.

Era o ducere mai departe a tipului pe care, din mândrie personală, dar tot așa de mult din interes dinastic, îl voise Domnul străin, întocmai precum Napoleon I-iu ordonase oficial să i se creeze și răspândească tipul de zeu imperial, frumos și binecuvântat de glorie [2]).

---

[1]) Anul 1884.
[2]) V. Frédéric Masson, *Jadis*, capitolul despre iconografia Împăratului.

După mai toate aceste exemple se poate înţelege de ce cartea mea *Geschichte des rumänischen Volkes*, cerută de Lamprecht şi publicată în marea colecţie de « Staatengeschichten » din Gotha, a fost privită cu duşmănie de cercurile care puseseră la cale şi susţinuseră după însăşi voinţa întemeietorului dinastiei cealaltă interpretare, — a fost vorba chiar de o combatere politică, ordonată de D. A. Sturdza, — *carte care prezintă viaţa poporului românesc într'o singură desvoltare* şi pune într'un singur capitol pe Alexandru Ioan I-iu şi pe Carol I-iu.

VIII.

Cu totul superioară acestor lucrări de superficialitate sau de linguşire e scurta, dar cuprinzătoarea şi frumoasa carte a Mitei Kremnitz, colaboratoarea reginei Elisabeta în romanele iscălite « Dito şi idem » şi autoarea unui roman *Am Hofe von Ragusa*, în care se pare că a căutat să caricatureze ceva din vieaţa Părechii Moştenitoare.

Bine înţeles, laudele, meritate, ale Suveranului nu lipsesc. In fond, e un om format de el însuşi *(nur aus sich selbst entwickelt)* [1]. Serios din fire, a ajuns astfel fără de pasiuni, ţiind samă numai de cerinţile raţiunii [2], « impersonal, corect şi răbdător », ceea ce nu-i împiedecă răpedea hotărîre în momentele mari [3]. Se înfăţişează, cu ochiul albastru cercetător *(Späherauge)*, « ţapăn şi neapropiabil în tot ce priveşte propria sa persoană » [4], nu « vesel şi plin de soare » *(heiter und sonnig)*, ci « inexorabil de corect şi punctual »; mai ales după proclamarea regatului, « cu grija întipărită în fiecare trăsătură a feţei », gata a fulgera cu privirea. « Intregul Palat tremura înaintea lui şi totuşi asprimea era numai o mască: o credea că este datoria sa [5] ». Pe elementele

[1] *König Karl von Rumänien, Ein Lebensbild*, ed. a doua, Breslau 1904, p. 8.
[2] P. 9 şi urm.
[3] P. 24.
[4] « Starr und unnahbar in Allem was seine eigene Person betraf »; p. 37.
[5] « Sorge stand in jeder ihrer (der Gesichtszüge) Linien geschrieben... Ein scharfer Blick konnte wie ein Blitz treffen... Unerbittlich korrekt und pünktlich... Das ganze Palais zitterte vor ihm. Und doch war die Strenge nur eine Maske. Er hielt sie für seine Pflicht »; p. 159. « Fenomenale Memorie », p. 169.

nesigure le chiamă, pentru a le birui și a le educa, lângă dânsul [1]).

Poporul asupra căruia e chemat a domni îi prezintă, în adevăr, orășele urîte, bordeie la țară.

Regina nu e măgulită ca aspect fizic și se amintește că nu era « cu totul tânără » la căsătorie. Se relevează însă de această prietenă cu rezerve « cultura, cunoștința de limbi, spiritul și drăgălășia, fineța » [2]).

« Totul e în neorânduială, fără hotare. » Popor « abia trezit la conștiința de sine », « fără tradiție monarhică, a cărui singură datină e schimbarea necontenită » [3]). O țară de extreme. « Cu legi credeau că s'au ridicat la înălțimea culturii apusene, pe când totul atârna dela executarea acestor legi. Semne de tinerețā, pripeală și nerăbdare îi deosebiau. Iute își pierd curajul ». Li trebuia cineva cu « sentimentul că el prin nașterea sa însăși se află mai presus de supușii săi » [4]). Fostul lor Domn, Cuza, nu era « un caracter ferm, ci un deștept glumeț, căruia-i lipsia încrederea în el și în misiunea lui.

Dar o admirație sinceră e nu odată rostită pentru spontaneitatea, francheța unei rase pe care n'o leagă nicio pedanterie moștenită sau învățată. O « genialitate », o « pornire democratică de cel mai modern progres și de liberă, măreață concepție, pentru care și multe State vestice, încremenite în prejudecăți, i-ar putea invidia... Nimic nu e tipic, ci totul individual; neînțepenit în forme, ci în eternă desvoltare, țâșnind viu *(frisch)* din izvorul primar al pământului negru, roditor... Un popor cu moravuri, care cu măsură se stăpânește continuu,

---

[1]) « Elemente die als unsicher galten berief er an die verantwortliche Stelle oder in seine persönliche Nähe »; p. 47.

[2]) « Gebildet, sprachkundig, geistreich und liebenswürdig sollte die nicht mehr ganz junge Prinzessin sein... Feinsinnig... [Nicht] eine glänzende Aussenseite... Liebreizend »; pp. 65—7.

[3]) « Ein Volk ohne monarchische Tradition, dessen einzige Beständigkeit ein steter Wechsel war... Ein Land in dem Alles ungeordnet, schrankenlos war... Ein kaum zu Selbstbewusstheit erwachtes Volk »; pp. 7—8.

[4]) « Auf die Höhe westlicher Kultur. Mit Gesetzen glaubt sie es gemacht, wo doch von der Anführung dieser Gesetze Alles abhing. Das Zeichen der Jugend, Übereilung und Ungeduld, charakterisierte sie. Leicht entmutigt... Das Gefühl, dass er durch seine Geburt bereits über seine Untertanen stehe »; pp. 42—3.

de o frumuseţe antică... Cea mai mare distincţie: aceea a naturaleţei şi a simplicităţii [1]) ».

Şi individual preţuieşte pe membrii acestei societăţi, pe cari-i cunoaşte foarte bine. Ion Brătianu e un om « frumos şi dibaciu, cu graţia nativă a omului din Sud, cu priceperea iute a rasei latine şi cu acea inimitabilă adaptabilitate a Slavului » [2]). O laudă discretă se aduce şi greoiului om de treabă Lascar Catargi: « nu un învăţat, nu un orator meşteşugit, dar cineva care află totdeauna cuvintele potrivite, convingător şi care prinde sufletul » [3]).

Şi, din intimitatea cu membrii dinastiei, lucruri personale, delicate se amestecă în această expunere de iniţiativă curagioasă, care cutează, în domnia însăşi a lui Carol I-iu, să spuie aceste lucruri ascunse pentru alţii şi a căror mărturisire putea să pară imprudentă. Dela aceea care asigură că Napoleon al III-lea a fost de faţă la botezul viitorului rege, aflăm că petrecerea la Berlin a prinţului prin anii '60 a fost o continuă jignire a unui suflet simţitor şi aşa de mândru. Anume « rezerve » îi cădeau greu, purtarea lui Bismarck i-l făcuse duşman. Vieaţa ajunsese a-i părea « grea, fără folos şi pustie » *(schwierig, nutzlos und öde)* când i-a venit chemarea [4]).

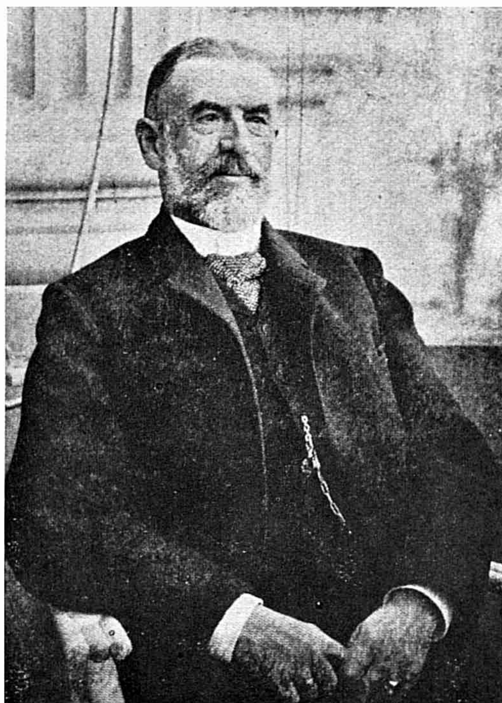
---

[1]) « Ein gesittetes, massvoll sich stets beherrschend , attisch schönes Volk... Die höchste Vornehmheit, die der Natürlichkeit und Einfachheit »; pp. 37—38. Cf. pp. 8—9.

[2]) P. 32.

[3]) « Kein Gelehrter, kein gewandter Redner, aber er fand stets die richtigen Worte, überzeugend und packend »; p. 81.

[4]) Pp. 15, 18—19. Se vorbeşte pentru întâia oară de simpatia prinţului pentru Anne Murat; p. 29.

CAROL I-iu
Din *Memoirs of the memorable* by sir James Denham
(Londra f. an.), la pagina 114.

EVOLUŢIA MIJLOACELOR ŞI A CHIPULUI DE FĂPTUIRE A RĂZBOIULUI DELA MOARTEA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI MATEI BASARAB.

V

STRATEGIA

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cetită în şedinţa publică din 9 Decemvrie 1932

Am cercetat, pe rând, cum au evoluat la Români, între 1504 şi 1653, armamentul, organizarea, tactica şi fortificaţiunea. In paginile ce urmează voiu cerceta evoluţia strategiei, adică a folosirii armamentului, organizării, fortificaţiunii şi principiilor de tactică, în conducerea generală a războiului.

Precum am arătat, într'un memoriu anterior [1]), conducerea generală a războiului — strategia — nu este însă decât executarea scopurilor urmărite de politică. Este nevoie deci ca, în studiul strategiei diferiţilor noştri şefi militari, să reamintim cari au fost cerinţele politice contimporane şi cum au fost rezolvate problemele puse de politică. Şi deoarece factorul personal joacă un mare rol în operaţiile militare, să studiem personalitatea şefilor chemaţi să realizeze, prin luptă, cerinţele politicii.

[1]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria III, Tom. VI, p. 24.

STRATEGIA LUI PETRU-RAREŞ

Personalitatea lui Ştefan cel Mare a lăsat şi în Moldova, dar şi în lume [1]), o impresie de domnitor mare, în cea mai largă înţelegere a cuvântului: mare. Legendar deja în timpul ultimilor ani ai vieţii sale [2]), legenda lui a crescut, fireşte, cu trecerea anilor şi mai cu seamă cu evidenta micşorare a prestigiului ţării sub domnitorii cari i-au urmat [3]).

In acelaşi timp distrugerea regatului unguresc (Mai 1526, la Mohaci) a făcut să crească importanţa principatelor româneşti [4]), mărindu-le rostul de stăvilare faţă de înaintarea otomană.

Concomitent cu aceste împrejurări şi răspunzând stării sufleteşti născută prin domnia acoperită de glorie a lui Ştefan cel Mare, se făcu simţit un curent de întărire a dorului de isprăvi glorioase, curent creat prin circularea, probabil atât în versiunea lor slavonească cât şi în traducere românească, a Alexandriei şi a Istoriei Troadei.

Aceasta este atmosfera în care este ales ca domn Petru Rareş [5]).

Fiul din flori [6]) al lui Ştefan cel Mare semăna într'o oarecare măsură cu marele său părinte [7]) şi avea ambiţiunea de a-i egala gloria [8]).

---

[1]) *Idem*, p. 25, nota 2. Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 46; II, p. 8.

[2]) Hurmuzachi, VIII, pp. 31, 32, 34.

[3]) Năzuinţele repetate şi neizbutite ale lui Bogdan Chiorul de a lua de soţie pe sora regelui polon, nu puteau creşte prestigiul Moldovei, cum nici caracterul violent şi instabil al lui Ştefăniţă, nu putea aduce liniştea de care are nevoie o ţară pentru propăşirea ei şi pentru a fi socotită ca un element a cărui alianţă se caută.

[4]) N. Iorga, *Documente româneşti din Arhiva Bistriţei*, I, p. XVIII.

[5]) N. Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, pp. 47, 48. Rareş a fost, ca şi Neagoie, influenţat de ideile Renaşterii bizantine în care suveranul are datoria să lupte pentru pacea şi siguranţa hotarelor, pentru autoritate şi pentru prestigiu (Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la Români*, p. 550).

Cu tot îndemnul spre traduceri al Doamnei Elena Ecaterina, Alexandria nu ar fi prins dacă nu răspundea nevoii societăţii (Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, p. 48).

Hâjdău (*Kuvente den Bătrâni*, II, p. XXXVI), arată cum din textul învăţăturilor lui Neagoie, reiese că acest domn cetea *Varlaam şi Iosafat* (pp. 113, 121, 184, etc. Ed. 1843, Bucureşti).

Aceleaşi învăţături reproduc într'un loc, cuvânt cu cuvânt, un fragment din Alexandria (N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura română*, I, p. 224).

[6]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 203.

[7]) Faptele sale arată însă că nu merită portretul hiperbolic din cronică (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* (ediţia Giurescu), p. 162).

[8]) Petru Rareş bătrân de zile la moartea sa (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 162), deci om de cel puţin 60 ani, trebue să fi fost născut prin anii

Pe când însă Ştefan era modest, Rareş avea o exagerată părere despre personalitatea sa [1]). Ambiţiunea sa nemăsurată [2]) se constată din toată politica sa şi este înscrisă, după porunca sa, în cronice [3]). Dorinţa de a egala pe tatăl său este scrisă pe pământul moldovenesc prin numeroase biserici [4]) a căror stil este o desăvârşire a stilului celor clădite sub domnia lui Ştefan cel Mare [5]).

S'a arătat inferior tatălui său [6]) în politica externă, precum tot inferior i-a fost în politica sa internă, neştiind a lega de dânsul poporul moldovenesc [7]), deşi pare a fi fost un bun gospodar [8]).

1485—1490 şi să fi avut la moartea lui Ştefan cel Mare cam 15—19 ani. Nu avem documente care să ne arate dacă a cunoscut pe tatăl său, dar avea în orice caz, în ultimii ani ai domniei acestuia, o vrâstă foarte uşor impresionabilă la povestirea faptelor acestei domnii. In timpul refugiului în Polonia (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 2, 7; Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 370), Rareş trebue să fi auzit preamărirea faptelor lui Ştefan cel Mare, preamărire care se găseşte la autorii poloni (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*. Seria III, Tom. VI, p. 25, nota 2; Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 46; II, p. 8). Rareş nu putea avea deci decât o părere înaltă despre Ştefan cel Mare. Faptele îl arată — cum vom vedea — ambiţios. Şi ambiţiunea sa era — cum iarăşi vom vedea —: *a)* De a se impune vecinilor săi; *b)* De a repurta succese militare; *c)* De a clădi biserici; *d)* De a-i rămânea numele în istorie; toate lucruri în care reuşise Ştefan cel Mare. Ceea ce ar fi fost făcut de alte naturi din pietate filială, a fost încercat de Petru Rareş din râvna — aş zice chiar gelozia, căci o natură atât de ambiţioasă nu putea suferi egali — de a fi socotit cel puţin deopotrivă cu tatăl său.

[1]) Nu se poate şti întrucât această ambiţiune nu a fost mărită prin influenţa nevestei sale « care a sprijinit cu mândria ei împărătească pe soţul ei » (Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, p. 42).

[2]) D-l Iorga *(Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 372), îl caracterizează ca: *ehrgeizig* şi *strebsamer*.

[3]) El porunci lui Macarie să scrie cronica sa spre « a nu lăsa ca faptele întâm- » plate în vremurile şi domniile trecute să rămână învăluite în mormântul uitării » (I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, pp. 198, 199). Vezi şi *Letopiseţul lui Azarie*, tot de I. Bogdan.

[4]) Probota, Râşca, Dobrovăţ a isprăvit. A lucrat la Chipriana, mitropoliile din Roman şi Suceava, Mănăstirea Bistriţa. A făcut biserici de piatră în Hârlău şi Baia *(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 161, 162).

[5]) G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, pp. 6, 7, 324, 381.

[6]) « Peter unterschied sich von seinem Vater nur dadurch, dass bei ihm der Durst nach Eroberungen jedes anderes Motiv des Handelns überweg » (Iorga, *o. c.*, I, p. 372); Hâjdău, *Arhiva Istorică*, II, p. 31. C. Giurescu a arătat *(Convorbiri Literare*, XLIV, pp. 359, 877), că Ursu *(Die Auswärtige Politik des Peter Rareş)* se înşeală atribuind lui Petru Rareş o politică de emancipare de sub stăpânirea turcească şi că face asupra caracterului şi însuşirilor acestui domnitor aprecierile cele mai contradictorii.

[7]) Pe când în grozava criză din 1476 Ştefan cel Mare a fost servit cu credinţă şi de boierime şi de ţărănime, cu toate greutăţile inerente faptului că Moldova era cutreerată de coloanele duşmane, în 1538, Petru Rareş, prin a cărui nechibzuinţă politică s'au concentrat contra Moldovei puterile Turcilor, Tătarilor şi Polonilor, a fost abandonat şi de boierime (căreia îi era odios. Hurmuzachi, II_1, p. 197) şi de ţărănime.

[8]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 162.

Militar destoinic, a fost totuși mai prejos decât tatăl său [1]) atât din cauza caracterului său: violent [2]) nestatornic [3]), înșelător [4]), nerecunoscător [5]), superb până la obrăznicie cu vecinii săi [6]), cât și din cauza liniei politice urmată și a lăsat, după ce a impus țării sacrificii ce nu-i puteau folosi, o țară micșorată și slăbită [7]).

Acesta fiind omul, să vedem care i-a fost politica. La urcarea sa pe tron, la 20 Ianuarie 1527 [8]), situațiunea generală era următoarea:

Cu câteva luni mai înainte (Mai 1526) Ungaria fusese zdrobită la Mohaci. « Pentru situația noastră față de Turci, dispariția regatului unguresc la 1526 a fost, fără îndoială, o mare nenorocire. Dar importanța Domnilor noștri crescu în același

---

[1]) « Wenn er es (das Moldauische Heere) auch bei weitem nicht so gut führte wie Ștefan » (Iorga, *l. c.*).

[2]) « (P. Rareș) geistig hervorragend begabt, ehrgeizig, stolz, kühn und unermüdlich » (I. Ursu, *Die Auswärtige Politik des Peter Rareș*, p. 15); V. Motogna, *Relațiile dintre Moldova și Ardeal în secolul XVI*, p. 13.

[3]) « Caracterul său veșnic nestatornic » (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, IV, p. 232).

Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II, p. 69.

[4]) Purtarea sa față de Mailath și de Gritti, obligația ce și-a luat (prin tratatul cu electorul de Brandeburg) de a pune mâna pe Sultan, etc.

« Ein nimmer rastender Ränkeschmied » (Iorga, *o. c.*, I, p. 372).

Verancici apud Al. P. Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 149.

De altfel acei cu cari avea de a face nu erau de o bună credință mai mare. Așa Ferdinand, regele de sânge habsburgic al Ungariei, dă ordin căpitanului său general I. Koczyaner, ca dacă va putea *et citro detrimentum publicum*, să ieie cetatea Ungurașului (pe care o recunoscuse lui Petru Rareș) din mâinile voevodului Moldovei. (Hurmuzachi, II_4, p. 61).

Zápolya dă Bistrița lui Petru Rareș și prescrie lui Báthory, voevodul său din Ardeal, chiar a i-o preda; adaugă însă, la finele scrisorii, să mai întârzie cu predarea (Scrisoarea din Lipa dela 18 Iulie 1529. A. Berger, *Die Verhältniss von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rareș*, p. 47).

« Er (Petru Rareș) musste den veränderten Verhältnissen Rechnung tragen und durfte hiebei keinerlei List und Ränke scheuen: eine zweizüngige Politik, wie er sie von seinem polnischen Beschützer — den er jedoch bald weit übertraf — gelernt hatte. An Ränken und Schlichten war er ein würdiger Nebenbuhler Solimans und Grittis » (I. Ursu, *o. c.*, p. 16).

[5]) Fusese oaspetele Poloniei mulți ani, ceea ce nu-l împiedecă să pornească războiu contra ei.

[6]) Hurmuzachi, II_1, p. 70; Supl. II, vol. I, pp. 64, 158. Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 150, 152. I. Ursu, *o. c.*, p. 77.

[7]) « Als er (Rareș) starb, besass — durch seine Schuld — sein Land engere Grenzen als zuvor » (Iorga, *o. c.*, I, p. 372) și plătea un tribut mai mare (*Idem*, I, p. 385). Moldova era micșorată prin pierderea Tighinei și prin formarea raialei Cetatea Albă (Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, pp. 186, 187, 189).

[8]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, pp. 206, 230.

timp, prin faptul că, în luptele ce se deschiseră îndată pentru stăpânirea asupra sfărămiturilor regatului învins, ei deveneau niște aliați prețioși, pentru o parte sau pentru alta » [1]. Ardelenii, cu Zápolya, nu luaseră parte la lupta dela Mohaci, Zápolya dorind coroana Ungariei pentru sine [2].

Cu Turcia și Țara Românească relațiile Moldovei erau bune.

Cu Polonia relațiile nu fuseseră tocmai bune la sfârșitul domniei lui Ştefăniță [3]. Petru Rareș încheie însă, în primele luni ale domniei sale, un tratat, după chipul tratatelor anterioare dintre ambele țări [4].

Pentru o fire ca aceea a lui Rareș, care poseda atunci în Ardeal: Ciceul și Cetatea-de-Baltă, își avea funcționarii în Reteg și primea un tribut anual de 1000 galbeni dela Bistrița [5], ispita de a se amesteca în luptele ce se dădeau pentru stăpânirea Ardealului a fost evident mare și a fost cu atât mai mare cu cât sunt temeiuri de a crede că Secuii nu ar fi privit cu ochi răi ascultarea de dânsul [6] și cu cât ambii pretendenți la coroana Ungariei, atât Ferdinand cât și Zápolya îl îmbiau să le iea partea și-i făgăduiau largi compensațiuni [7]. Petru se dă dintâiu de partea lui Ferdinand, dar văzând mai apoi că Zápolya, care nu numai făgăduise dar chiar îi dase — fără ca Rareș să le poată ocupa însă — Ungurașul, Bistrița cu ținutul său și valea Rodnei [8], era susținut de Poartă, trece de partea celui de al doilea [9] și, pentru a-și ușura acțiunea în Ardeal, născocește o răscoală în contra lui Radu, voevodul Țării Românești, care ținea atunci cu Ferdinand [10].

[1] Iorga, *Documente românești din Arhiva Bistriței*, I, p. XVIII.
[2] Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 373.
[3] I. Ursu, *o. c.*, p. 17.
[4] Hurmuzachi, II_3, pp. 602—610; *Acta Tomiciana*, IX, pp. 66—69; Dogiel, *Codex diplomaticum regni Poloniae*, I, pp. 613—616.
[5] Hurmuzachi, II_3, p. 510; XV, p. 317; Berger, *o. c.*, pp. 40, 45.
[6] Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 373.
[7] Hurmuzachi, XV, pp. 298, 326, 356. I. Ursu, *o. c.*, pp. 20—27, 35—40, 46. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, pp. 144, 145, 146. V. Motogna, *o. c.*, pp. 16, 18.
[8] Berger, *o. c.*, p. 46; Wittstock, *Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I und Zápolya und sein Verhältniss zu Peter Fürsten der Moldau*, în *Neuntes Programm des Evangelischen Gymnasiums zu Bistritz in Siebenbürgen*, 1860, p. 25.
[9] Iorga, *o. c.*, I, p. 374; Iorga, *Documente românești din arhiva Bistriței*, I, p. XX; Motogna, *l. c.*
[10] Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 375. Iorga, *Istoria armatei române*, I, pp. 246, 247.

După ce Rareş a căpătat ce a putut în Ardeal, dorul său de cuceriri s'a făcut mai mare [1]).

Deşi datora recunoştinţă Poloniei pentru adăpostul ce-l găsise, ani de-a-rândul, în cuprinsul graniţelor sale, deşi era legat cu Polonia prin tratatul din 1527, Rareş caută, dela început, a relua Pocuţia Poloniei. Aşa, în 1528, cere voie Sultanului să ocupe Pocuţia, ceea ce nu i se îngădueşte [2]). Promite apoi prietenie Poloniei şi-i cere ajutor pentru plata haraciului către Turci [3]).

In 1530 se pregăteşte de războiu contra Poloniei [4]), căreia caută a-i arunca în spate pe Moscoviţi şi pe Tătari şi contra regelui căreia încearcă să creeze o partidă la curtea leşească [5]).

Urmează apoi ocuparea Pocuţiei şi înfrângerea dela Obertyn, după care Rareş continuă politica de duşmănie contra Poloniei [6]) iar în Ardeal continuă să trateze şi cu Ferdinand şi cu Zápolya [7]). Atitudinea lui Rareş faţă de Polonia era îndoit de greşită. Intâiu pentru că Polonii nu urmăriau cucerirea Moldovei ci o doreau destul de puternică spre a avea un tampon între ţara lor şi Turcii [8]). Şi, al doilea, pentru că Polonii erau în bună înţelegere cu Turcii [9]).

A fost firesc deci ca, în urma plângerilor Polonilor, Petru, care nu mulţumise pe Sultan prin purtarea sa în Ardeal şi pe al cărui ajutor Sultanul nu se putea bizui, să se găsească singur în faţa coaliţiei polono-tătară-turcă din 1538 [10]) şi că, părăsit de boierimea şi de ţărănimea moldovenească, sătule de veşnicul său neastâmpăr, să nu poată face altceva decât să fugă la Ciceu [11]).

---

[1]) I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 206; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 136.

[2]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 376.

[3]) Hurmuzachi, Supl. II_1, pp. 18, 19; Iorga, *l. c.*

[4]) D-l Iorga (*l. c.*), arată că pregătirile lui Petru Rareş contra Poloniei au fost necunoscute de Poartă şi de Ungaria. Ursu (*o. c.*, pp. 74, 75) documentează că ele erau cunoscute de Poloni.

[5]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 32, 33; Ursu, *o. c.*, p. 73.

[6]) Karamsin, *Histoire de l'Empire de Russie* (Paris, 1820), pp. 199, 312.

[7]) Hurmuzachi, II_4, p. 78; Iorga, *o. c.*, I, p. 379; Veress, IV *o. c.*, p. 228.

[8]) Hurmuzachi, II_3, p. 444; Supl. II, vol. I, p. 198.

[9]) Ursu, *o. c.*, pp. 78 sqq.

[10]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 104, 105, 108, 109, 110.

[11]) A. P. Ilarian, *o. c.* III, pp. 149, 158; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 141, 142.

In a doua sa domnie Rareş continuă jocul său dublu: susţine din ordinul Turcilor, pe Zápolya [1]), tratează cu Ferdinand [2]) şi încheie o alianţă, contra Turcilor, cu electorul de Brandenburg [3]).

Campaniile din 1529. La finele anului 1528, Petru Rareş s'a hotărît să-şi îndeplinească îndatorirea ce luase de a ajuta pe Zápolya. Dar pentru orişice acţiune în Transilvania, trebuia mai întâiu să se înţeleagă cu Secuii sau să-şi impună voinţa acestora, căci Secuii se aflau de-a-curmezişul direcţiilor de înaintare ale Moldovenilor în Ardeal şi ei ţineau atunci cu Ferdinand [4]). Spre a sili pe Secui să părăsească pe acesta şi să urmeze pe Rareş în schimbarea sa de front în favoarea lui Zápolya [5]), domnul moldovan se hotăreşte a le devasta ţara şi, în acest scop, îşi adună, la începutul anului, forţele, alcătuite probabil aproape numai exclusiv din cavalerie [6]), în două grupe: una în valea Bistriţei (şi a Bistricioarei) şi cealaltă în a Trotuşului [7]). Ambele grupe, din care una este comandată de domn în persoană [8]), trec graniţa la 29 Ianuarie 1529 [9]), una prin Tulgheş şi cealaltă prin Oituz [10]).

---

[1]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 159.

[2]) *Buletinul Comisiunii istorice a României*, I, pp. 284, 285.

[3]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 13 sqq.; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pp. 108, 110.

[4]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 246; Ursu, *o. c.*, p. 40.

[5]) Scrisoarea lui Petru Rareş către Braşoveni că a vrut să pedepsească pe Secui « cari n'ascultă nici de Craiu (Zápolya) nici de domn (Petru Rareş) » (Iorga, *l. c.*), Ursu, *o. c.*, p. 43.

[6]) Nu se cunoaşte efectivul forţelor lui Rareş, probabil că nu a depăşit 12.000. Că oştirea era alcătuită din călărime, o arată faptul că, dela 29 Ianuarie, când coloana de Nord a trecut graniţa pe la Tulgheş (şi poate şi Bicaz) şi până la 5 Fevruarie când, cu forţele întrunite, Domnul intră în Ţara Bârsei, adică în timp de opt zile, trupele coloanei de Nord au parcurs, pe timp de iarnă, dând lupte şi alergând şi în dreapta şi în stânga pentru distrugerea satelor, o distanţă care, în linie dreaptă, trece de 200 km.

[7]) Că Rareş şi-a împărţit oastea în două grupuri, o spune cronica: « împărţindu-şi ostaşii în două pâlcuri » (I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 204; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 133). Că împărţirea a precedat atacul — deci a corespuns concentrării, o arată faptul că cronicele suscitate arată întâi împărţirea oastei şi apoi pornirea pe două poteci. Că concentrarea celor două grupe s'a făcut respectiv în văile Bistriţei şi a Trotuşului, o arată direcţiile de înaintare, indicate mai jos. Concentrarea armatei într'un singur grup şi împărţirea ei ulterioară este cu neputinţă dată fiind marea distanţă dintre cele două puncte pe unde s'a trecut graniţa.

[8]) Hurmuzachi, XV, p. 311; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 245. Din scrisoarea publicată de Ursu (*o. c.*, p. 41, nota 4), reiese că Rareş a comandat coloana care a intrat în scaunele de jos Sepsi şi Kezdi, deci pe la Oituz.

[9]) Hurmuzachi, XV, p. 311; Iorga, *o. c.*, I, p. 246.

[10]) Că o coloană a trecut prin Tulgheş reiese din faptul că la 1 Fevruarie se ştia

Deși Secuii cunoșteau intențiile lui Rareș de a-i ataca [1]) și trebuiau să se aștepte la așa ceva, deoarece omorîseră niște negustori moldoveni [2]), surprinderea a fost completă (poate pentru că Secuii nu se așteptau la un atac în acea epocă a anului). Coloanele înaintează una către alta; Gheorghienii [3]) și alte localități sunt luate și arse precum sunt jefuite și distruse toate cele ce sunt în calea Moldovenilor [4]). Intrunirea coloanelor are loc la 3 Fevruarie [5]), unde? nu o spun izvoarele, dar probabil în partea sudică a Secuimii, pentru că, la 5 Februarie, Rareș intră, cu toate forțele sale, în Țara Bârsei [6]).

Brașovenii ies înaintea oștirii moldovenești și, cu bani, reușesc a îndupleca pe Petru Rareș să se întoarcă în Moldova [7]), încotro este în drum la 8 Fevruarie [8]). Secuii simțiseră puterea lui Rareș și în Martie episcopul Gerendi plătește acestuia o sumă de bani ca să nu mai repete năvălirea [9]).

Putem spune că scopul limitat al campaniei: înspăimântarea Secuilor și arătarea că domnul vecin din Moldova este mai de temut decât depărtatul Ferdinand, a fost îndeplinit și că atât concepția: două atacuri concomitente date iarna pe la extremitățile teritoriului secuesc, tăind, dela început, atât legătura cu Bistrița cât și acea cu Brașovul (cele două centre mai importante devotate lui Ferdinand), cât și executarea:

---

la Cluj că cetatea Gheorghenilor fusese atacată (Hurmuzachi, XV, p. 310; Ursu, *o. c.*, p. 42). Ori ca să se știe la 1 Fevruarie, la Cluj, acest lucru, știrea trebue să fi pornit din Gheorgheni cel mai de vreme la 31 Ianuarie; prin nici o altă trecătoare nu puteau trece trupele moldovenești la 29 Ianuarie ca să fie la 31 la Gheorgheni.

Că o coloană a trecut prin Oituz, o dovedește o scrisoare din Brașov, dela 5 Fevruarie 1529 (Ursu, *o. c.*, p. 41, nota 4): « Nova vero... quod Petrus vaivoda Moldaviensis... (la 30 Ianuarie) in propria persona validissimo, numerosissimo suo exercitu in tres sedes Siculorum, Sepsy, Kezdy et Orbay ac etiam Csyk et Gyorgyo erupit ». De aci se vede că Rareș a atacat personal scaunele secuești Sepsy, Kezdy și Orbay, ori drumul cel mai direct către aceste scaune este cel prin Oituz.

[1]) I. Ursu, *o. c.*, p. 40.

[2]) I. Ursu, *o. c.*, pp. 40, 41.

[3]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 304.

[4]) Hurmuzachi, XV, p. 311; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 133; I. Ursu, *o. c.*, pp. 41 sqq.

[5]) Ursu (*o. c.*, p. 42) a dovedit că întrunirea celor două coloane s'a făcut la 3 Fevruarie și nu la 4 Fevruarie.

[6]) Ursu, *o. c.*, p. 43.

[7]) Ursu arată (*l. c.*) că Brașovenii au plătit cu această ocazie 2000 florini.

[8]) Veress, *o. c.*, IV, p. 18.

[9]) Hurmuzachi, XI, p. 852. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 247.

marşuri repezi, care îngăduesc celor două coloane, despărțite la 29 Ianuarie prin peste 100 kilometri de munți, să se întrunească la 3 Fevruarie (după ce fiecare zdrobise toate micile rezistențe locale) așa ca să poată înfrunta cu puteri întrunite pe Brașovenii, mai puternici, n'a lăsat de dorit. Această primă campanie a lui Rareș, potrivită prin scopul ei caracterului său impulsiv, poate fi socotit ca un model de raită.

Prin răcirea relațiilor dintre Secui și Ferdinandiști [1]) Rareș simplificase problema ce i se pusese, dar nu o rezolvase. Forțe ostile lui Zápolya se adunau în Sudul Ardealului și acesta chemă pe Rareș în ajutorul său [2]). La Nord, nu numai că Rareș nu avea în stăpânirea sa ținutul Bistriței, râvnit de dânsul și făgăduit lui, dar însuși Ciceul fusese luat de Ferdinandiști [3]). În sfârșit Rareș aflase că Sultanul înainta pentru a ajuta pe Zápolya [4]). Pretext pentru atac nu lipsia domnitorului moldovan, căci adversarii nu numai că-i luaseră, prin surprindere, Ciceul și Cetatea de Baltă, dar încă omorîseră pe pârcălabul de Ciceu și luaseră prizonieri o seamă din boierii și ostașii lui Petru [5]).

Și de data asta vedem că Rareș își împarte oastea în două grupe operative; cari însă n'au același scop și nici nu urmează amândouă aceleași drumuri ca în expediția din Ianuarie-Fevruarie. Țintele ce urmărea acum: reluarea Ciceului și înfrângerea forțelor vrăjmașe din Sudul Ardealului, erau deopotrivă de importante și realizarea lor era urgentă. Ar fi o critică ușoară și banală de a zice că, împărțindu-și forțele, Rareș a călcat unul din principiile cele mai de seamă ale strategiei: acel al concentrării forțelor. Nu trebue uitat însă că și forțele dușmanilor erau împrăștiate [6]) și că trebuia a le lovi iute spre a împiedica tocmai o unire a lor.

[1]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, I. Ursu, *o. c.*, pp. 44, 45; p. 133.

[2]) Hurmuzachi, XV_1, p. 320; I. Ursu, *o. c.*, pp. 46, 48; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 76.

[3]) Motogna (*o. c.*, pp. 19, 21) zice că Ciceul era numai împresurat, dar nu documentează aceasta. I. Ursu, *o. c.*, pp. 48 nota 8, 52.

[4]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 374; I. Ursu, *o. c.*, p. 46.

[5]) Iorga, *Istoria armatei Române*, I, p. 249; I. Ursu, *o. c.*, p. 48; Veress *o. c.* VI, p. 192.

[6]) Fiecare oraș săsesc își păstrase câte o garnizoană puternică pentru apărarea proprie (ceea ce a îngăduit, de pildă, în toamna acelui an Bistriței și Brașovului să

Orice ar zice teoria, Rareş şi-a împărţit, cum am spus, forţele în două grupe:

O primă grupă, pusă sub comanda lui Danciu pârcălabul de Roman şi Barbovski portarul de Suceava [1]), care se concentră între Suceava şi Câmpulung [2]), a fost însărcinată să ieie Ciceul şi să caute a pune stăpânire pe regiunea Bistriţei [3]).

A doua grupă, sub comanda vornicului Grozav [4]), se adună în văile Trotuşului şi a Oituzului [5]), cu misiunea de a înfrânge pe Ferdinandiştii, cari se adunaseră la Sud-Estul Ardealului [6]).

Două lucruri sunt de observat asupra acestui proiect de operaţii: întâiu faptul că Petru Rareş nu a comandat niciuna din coloane şi a rămas în ţară [7]), ceea ce nu era în obiceiurile vremii şi al doilea compunerea coloanelor. In această privinţă se pare că acea dela Sud a fost mai puternică ca cea dela Nord, şi ceea ce justifică această părere este:

Arătarea unui izvor săsesc cum că coloana (de Sud) avea un efectiv de 50.000 oameni [8]), cifră de sigur mult exagerată dar care arată importanţa relativă a coloanei.

Arătarea cronicei noastre [9]) că duşmanul s'a temut mai mult de coloana de Sud.

Dacă în adevăr aşa a fost, adică dacă în împărţirea trupelor sale, Petru Voevod a dat un efectiv mai mare coloanei de Sud,

---

poată rezista cu succes asediilor lui Rareş) iar armata pe care a ridicat-o dieta dela Sighişoara (care împreună cu Secuii a fost singura forţă ce s'a opus oştirii de Sud a lui Rareş) a fost de 4000 oameni (I. Ursu, *o. c.*, p. 48).

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 244.

[2]) Zona de adunare reiese din arătarea cronicii că acea coloană a urmat « pre drumul Sucevei » (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 134).

[3]) Hurmuzachi, XV_1, p. 323; Iorga, *o. c.*, I, pp. 244, 249; Ursu, *o. c.*, p. 49, nota 19.

[4]) I. Bogdan, *l. c.*; Iorga, *o. c.*, I, pp. 244, 249.

[5]) Zona de concentrare reiese din arătarea cronicii (*Ibid.*) că a urmat: « pre drumul Braşovului ».

[6]) I. Ursu, *o. c.*, p. 48.

[7]) (Petru Vodă) « au *învăţat* o seamă de oaste să treacă pre drumul Braşovului iar alta pre al Sucevei... Iară după izbândă, multă pradă făcând, s'au întors la Domnul său Petru Vodă » (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 134, 135). Deci Petru a învăţat pe alţii şi ei s'au întors la dânsul în ţară.

I. Ursu, *o. c.*, p. 50 nota 23; I. Ursu, *Vornicul Grozav* (*Convorbiri Literare*, XLI, pp. 105—109).

I. Ursu (*Petru Rareş*, p. 13 nota) presupune că Rareş a fost silit să steie în ţară din cauza bolii soţiei sale, care moare la 28 Iunie 1529.

[8]) *Quellen...*, IV, p. 498.

[9]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 205; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 134.

este o dovadă că a fost bine informat despre forțele inamice și distribuirea lor [1]) și că a judecat bine situațiunea: la Nord avea de a face numai cu orașe întărite ale căror garnizoane nu puteau să le părăsească, pe când la Sud, independent de garnizoanele cetăților era și o armată de câmp și deci acesta era obiectivul ce trebuia atacat cu mai mari puteri.

Operațiunile au decurs astfel:

Coloana de Nord, luând drumul zis al Sucevei [2]), trece prin Câmpulung, Rodna, Vișău — unde se află la 18 Iunie [3]) — Suciu de Sus și de jos, Ambrișu, Negrilești și sosește, la 24 Iunie, sub zidurile Ciceului [4]), unde găsește o armată dușmană comandată de Bethlen [5]). Niciun izvor nu ne arată că s'ar fi dat acolo vreo luptă între trupele adverse [6]), dar I. Ursu susține [7]) că trebue să fi avut loc o ciocnire între trupele moldovenești și cele ferdinandiste, ciocnire în care izbânda să fi fost de partea Moldovenilor, căci altfel este greu de explicat cum, puțin timp după aceea, găsim iar pârcălabi moldovenești în Ciceu [8]) și cum trec, tot în stăpânirea lui Rareș, Cetatea de Baltă [9]) și Bolovănișul [10]). Oastea moldovenească se întoarce apoi în țară [11]).

Coloana de Sud, înaintând prin Oituz, sosește, la 20 Iunie, la Săcele, lângă Brașov [12]). Aflând de înaintarea trupelor fer-

---

[1]) Serviciul de informaţiuni a funcţionat bine sub Petru Rareş (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XI, pp. 272, 273).

[2]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 205.

[3]) A. Berger, *o. c.*, p. 46; Hurmuzachi, XV_1, p. 322; I. Ursu, *o. c.*, p. 52.

[4]) Hurmuzachi, XV_1, p. 324; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 249; Ursu, *l. c.*, care dă şi izvorul documentar; V. Motogna *(o. c.*, p. 21) spune că Moldovenii ajung sub cetate la 20 Iunie, dar nu indică izvorul pe care se bizue.

[5]) In care erau şi Bistriţeni cari se retrag apoi la Bistriţa (Berger, *o. c.*, p. 47); Iorga, *o. c.*, I, p. 250; I. Ursu, *o. c.*, p. 52.

[6]) Iorga, *l. c.*; Ursu, *o. c.*, p. 53.

[7]) *L. c.*

[8]) I. Ursu, *o. c.*, pp. 53, 54.

[9]) Iorga, *l. c.*; I. Ursu, *o. c.*, p. 54.

[10]) Bolovănişul, numit şi Unguraşul, fusese luat de Saşi, atunci când au aflat că Zápolya îl făgăduise lui Rareş. Saşii îl întăriseră (Motogna, *o. c.*, p. 20), în Ianuarie 1529 (Kisch, *Geschichte von Bistritz*, p. 32). La 6 Ianuarie 1529 sosesc la Bolovăniş 150 ostaşi trimişi de Bistriţa pentru a ajuta pe Bethlen să asedieze pe oamenii lui Zápolya, cari alcătuiau garnizoana (Berger, *o. c.*, p. 45). Bolovănişul este în posesia lui Rareş la 10 Septemvrie 1529 (V. Motogna, *Unguraşul sub Petru Rareş* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, II, p. 319). I. Ursu, *o. c.*, p. 53.

[11]) I. Bogdan, *l. c.*

[12]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, l. c.; *Quellen...*, II, p. 475.

dinandiste, se îndreaptă spre Feldioara, unde dă o bătălie sângeroasă, în ziua de 22 Iunie 1529. Secuii, cari veniseră cu Ferdinandiştii [1]), trec, dela începutul bătăliei, de partea Moldovenilor. Aceştia înfrâng pe adversari, luându-le multe tunuri, arme şi mulţi prizonieri [2]). Armata duşmană fiind zdrobită şi Braşovenii recunoscând pe Zápolya [3]), trupele comandate de vornicul Grozav se întorc în Moldova [4]).

Cu toate izbânzile sale, Rareş nu-şi îndeplinise încă toate obligaţiunile luate faţă de Zápolya şi nici nu-şi satisfăcuse pofta de stăpânire a părţii de Nord-Est a Ardealului. In adevăr deşi Bistriţa şi Braşovul plătiseră bani, dând aparenţa supunerii [5]), ele rămăseseră în fapt tot credincioase lui Ferdinand şi se pregătiau a-şi apăra neatârnarea [6]). In lupta ce duceau pentru apărarea drepturilor lor, aceste cetăţi săseşti au pus multă dârzenie, au arătat pricepere diplomatică şi militară şi au sacrificat vieţi şi bani fără pregetare şi cu o dragoste pentru cauza lor, căreia i se cuvine o neprecupeţită slăvire.

Petru trimise, în cursul verii, mai multe scrisori Bistriţenilor, somându-i să se supună [7]). In acelaşi timp au avut loc hârţueli între ostaşii moldoveni din Ciceu şi Bistriţeni [8]). Bistriţenii, cari pe sub mână fuseseră probabil încurajaţi a trăgăna lucrurile chiar de către Báthory omul lui Zápolya [9]), au încercat mereu a întârzia ostilităţile prin negocieri şi prin daruri [10]). Necăpătând îndeplinirea cererilor sale, Rareş recurse

[1]) Armata Ferdinandiştilor cu Majlath, Pempflinger şi Török, fusese strânsă în scopul de a merge să se bată în Ungaria. După omorîrea pârcălabului de Ciceu ea fu îndreptată spre Sud-Estul Transilvaniei (Ursu, *o. c.*, pp. 48, 49). Secuii cari s'ar fi bătut în Ungaria, nu au ţinut să se bată contra trupelor lui Rareş.

[2]) Hâjdău, *Archiva Istorică*, II, p. 32; Hurmuzachi, II_3, pp. 639, 645; Iorga, *o. c.*, I, p. 244; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, l. c.; *Quellen...*, II, p. 137; Ursu, *o. c.*, pp. 49—51.

[3]) V. Motogna (*o. c.*, p. 20), fără indicare de izvoare, dar probabil adevărat, căci după o înfrângere cum nu mai suferise Ţara Bârsei (Iorga, *l. c.*, I, p. 245; *Quellen...*, II, pp. 137, 146; I. Ursu, *o. c.*, p. 51 nota 25), nu putea face altfel.

[4]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 205.

[5]) Ursu, *o. c.*, pp. 54 (nota 40), 55.

[6]) I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 205; Iorga, *o. c.*, I, p. 245; Ursu, *o. c.*, pp. 55, 56, 57.

[7]) Berger, *o. c.*, pp. 48, 51, 52; Ursu, *o. c.*, pp. 55 sqq.

[8]) Ursu, *l. c.*

[9]) Berger, *o. c.*, pp. 47, 52; Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 311.

[10]) Berger, *o. c.*, pp. 48, 55, 57, 61.

din nou la războiu, în cursul toamnei; întărind pe de o parte trupele din jurul Bistriței [1]), iar pe de alta îndreptându-se, în persoană, cu o oaste în contra Brașovului [2]).

De astă dată operațiunile din Nord au constat din asediul Bistriței, a cărui descriere am făcut-o într'un memoriu anterior [3]). Dacă Rareș nu a putut cuceri cetatea săsească năsăudeană el a obținut totuși ascultare din partea ei și un tribut anual [4]).

Coloana de Sud trece granița prin Oituz și după ce înfrânge un detașament săsesc [5]) și ia și Prejmerul [6]) se prezintă în fața Brașovului, al cărui atac începe la 29 Octomvrie [7]). Am studiat deja acest asediu [8]), care aduse, ca și pentru Bistrița, dacă nu supunerea completă a orașului, dar încetarea susținerii efective a cauzei ferdinandiste [9]) și bani în tezaurul domnului moldovan [10]).

In această a treia expediție, operațiunile Moldovenilor se mărginesc la asediarea Bistriței și a Brașovului. Aceste centre bogate și puternice rămăseseră, cu toate angajamentele lor repetate, tot ferdinandiste. Ele puteau totdeauna sluji de puncte de plecare pentru un atac contra Moldovei, cum puteau sprijini o schimbare în atitudinea Secuilor (deși aceștia arătaseră pe câmpul de luptă dela Feldioara că nu mergeau contra lui Petru Rareș) și cum puteau lipsi pe domnul Moldovei de furnizarea armelor.

Pe de altă parte Rareș nu avea niciun interes să distrugă aceste orașe. Operațiunile sale sunt deci pe deplin justificate, precum justificat este faptul că el nu s'a încăpățânat să cu-

---

[1]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 311, 312.

[2]) Macarie apud Bogdan, *o. c.*, p. 25.

[3]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 305—308.

[4]) Berger, *o. c.*, p. 64; Kisch, *o. c.*, p. 41; Ursu, *o. c.*, pp. 62, 63, 65—67.

[5]) Ursu, *o. c.*, p. 60.

[6]) Iorga, *o. c.*, I, p. 251; Ursu, *o. c.*, p. 59.

[7]) Ursu, *l. c.*; *Quellen...*, IV, p. 100.

[8]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 304—308.

[9]) Ursu, *o. c.*, p. 63.

[10]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 206; Iorga, *Indreptări și întregiri la istoria Românilor*, p. 35; *Quellen...*, II, p. 123; IV, p. 499; Ursu, *o. c.*, p. 61.

cerească aceste orașe ci s'a mulțumit cu o înțelegere, care-i punea la dispoziție ceea ce-i trebuia din mijloacele lor.

Campania din 1530—1531 contra Polonilor. In 1530, Petru Rareș, urmărind luarea Pocuției dela Poloni, trece, în Decemvrie, granița cu o armată de 10—12.000 oameni [1]). El este bine primit de Rutenii ortodoxi [2]), ocupă țara ușor și o pradă și, după ce pune garnizoane în douăsprezece orașe [3]), se retrage în țară [4]).

Polonii își adună încet forțele [5]) și la finele lunii Iulie [6]) și începutul lunii August 1531 trec granița. In zilele de 4 și 5 August avangarda lor curăță Pocuția de garnizoanele moldovenești [7]).

Surprins de acest atac, Petru Rareș își adună forțele [8]), și intră în Pocuția, cu oastea împărțită în trei grupe [9]). Cum erau dispuse aceste grupe una față de alta nu știm. Dar din faptul că una din aceste grupe a precedat grosul armatei cu două zile și că a fost îndreptat, după un izvor polon [10]), spre Gwozdiec cu menirea de a-l relua [11]), am putea deduce că armata moldovenească a fost precedată de două avangarde, cari aveau misiunea de a reocupa cetățile luate de Poloni. Știri nu avem decât asupra trupelor trimise spre Gwozdiec, cari sunt învinse, la 19 August, sub zidurile acestei cetăți,

---

[1]) Ursu, *o. c.*, pp. 75, 76. Că a fost în Decemvrie este adeverit de două scrisori din Cracovia din 19 și 22 Decemvrie 1530 (Veress, *o. c.*, IV, pp. 221, 222). Polonii trebue să se fi așteptat la așa ceva pentrucă palatinul Podoliei vorbește de pregătiri ale lui Rareș (Veress, *o. c.*, IV, p. 216).

[2]) Ursu, *o. c.*, p. 76.

[3]) Hurmuzachi, II_1, p. 28 și Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 10, arată că totalul acestor garnizoane era de 1400 oameni. Ursu, *Bătăliile dela Gwozdiec și Obertyn.*

[4]) Ursu, *l. c.*

[5]) Ursu, *o. c.*, pp. 18, 19. Totalul acestor forțe era de 2000 infanteriști și 4—5000 călăreți (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 113). Un manuscris al arhivelor din Varșovia, arată compunerea exactă a oștirii lui Tarnowski, al cărui total este arătat ca fiind de 1500 pedestrași și 4567 călăreți (Dr. Alexander Czołowski, *Bitwa pod Obertynem* (Ed. II), pp. 21, 22).

[6]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 258.

[7]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 34; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 10; Ursu, *o. c.*, pp. 18, 19.

[8]) 20.000 oameni (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 113).

[9]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 29. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 11.

[10]) Hurmuzachi, *l. c.*

[11]) 6000 ostași sub Vlad pârcălabul de Hotin și Toma Barnowski.

de Poloni [1]). Rareş soseşte cu grosul forţelor, în apropiere. Tarnowski se retrage la Obertyn, unde are loc, la 22 August, o bătălie [2]), care se pierde de Moldoveni, mai mult din vina pripelei domnitorului lor [3]). Moldovenii, pierzându-şi şi tunurile, se retrag în ţară, urmăriţi de aproape de Poloni [4]).

Campania din 1538. Asupra operaţiunilor din acest an, avem puţine informaţiuni.

Petru se găsi, din propria-i greşală, strâns între trei duşmani: Polonii, Tătarii şi Turcii. Cei dintâi, cari se pregătiau încă din 1537 [5]) şi cari dăduseră o luptă cu Moldovenii, la 1 Fevruarie 1538 [6]), atacară Hotinul [7]) şi dacă consimţiră apoi la un armistiţiu [8]), acesta putea fi denunţat şi nu dădea lui Petru nici siguranţa că se putea retrage spre ei [9]).

Pe Tătari Moldovenii îi înfrânseră la Ştefăneşti [10]). Dar ţara refuză a urma pe Domnitor spre a face faţă înaintării armatei turceşti, comandată de Sultan în persoană [11]). Nu ne-a fost dat, astfel, să vedem în ce chip Rareş — care a luat oarecari măsuri analoage celor luate de Şetafn cel Mare în 1476 [12]) — ar fi luptat în defensivă, într'o situaţie care se asemăna, dar era mai rea ca acea a tatălui său în 1476. Şi era mai rea pentru că Polonia îi era ostilă, Ungaria nefavorabilă şi, mai ales, ţara nu voia să-l urmeze.

Expediţiile din 1541 şi 1542. In expediţiile, în Ardeal, din aceşti ani, Petru Rareş nu a operat independent ci a executat ordinele împărăteşti, luptând la olaltă cu Muntenii şi Turcii [13]).

---

1) Ursu, *Bătăliile dela Gwozdiec şi Obertyn*, p. 19.
2) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 113—116.
3) *Idem*, p. 116; Xenopol, *Istoria Românilor*. Ed. II, IV, p. 333.
4) *Idem*.
5) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 92—100.
6) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 103, 104.
7) Hâjdău, *Arhiva Istorică a României*, III, p. 12.
8) *Ibidem*.
9) Hâjdău, *l. c.* Sultanul scrie regelui polon că a plecat contra lui Rareş şi că nu e nevoie să vină şi Polonii; să păzească hotarul pentru a tăia retragerea lui Rareş. (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 108).
10) Hâjdău, *l. c.*
11) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 142; Macarie apud Bogdan, *o. c.*, pp. 207, 208.
12) Ar fi distrus totul pentru a îngreuna înaintarea Sultanului (I. Nistor, *Die Moldauische Ansprüche auf Pokutien*, p. 141).
13) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 159, 160.

Comentarii. Dacă aruncăm acum o privire generală asupra războaielor lui Petru Rareș, vedem că ele au constat mai ales din raite, ceea ce era firesc, dată fiind politica sa.

Ca raite ele au fost și bine concepute și bine executate, căci teritoriul inamic a fost atacat din mai multe părți deodată.

Atacul s'a dat prin surprindere, în momentul când dușmanul nu se aștepta [1]) și când Moldovenii nu erau ocupați cu munca ogoarelor [2]).

Atacul s'a dus cu o foarte mare repeziciune.

Imediat după atac s'au acceptat condițiunile dușmanului uluit și armata s'a retras în țară.

Raitele acestea erau probabil bine văzute de Moldoveni (și de Români în genere) căci: semănau cu o vânătoare (în mare), sport de care erau mari amatori, nu-i țineau mult timp depărtați de case și le procurau și « dobândă » sau « plean ».

Cele trei campanii din 1529 arată și o adevărată sistematizare a sforțărilor:

In prima (Ianuarie-Fevruarie) se arată Secuilor, cari prin situația lor și prin calitățile lor militare, puteau fi de un ajutor însemnat pentru dușman, că Moldova este un vecin pe care este rău să nu-l asculți.

In a doua se înfrânge armata de câmp dușmană.

In a treia se impune Bistriței și Brașovului, centrele de rezistență dușmane mai apropiate, o supunere îndestulătoare.

De altfel în îndrumarea și în înfăptuirea acestor raite Petru Rareș a fost de sigur inspirat de ceea ce au făcut premergătorii săi [3]).

---

[1]) Secuii in Ianuarie 1529, Polonii în Decemvrie 1530. Aceştia ştiau că Petru Rareş avea de gând să-i atace dar nu se aşteptau ca atacul să se dea atunci.

[2]) In 1529, prima expediţie are loc iarna, când oamenii nu aveau de lucru; a doua în Iunie, după isprăvitul aratului şi a semănatului şi înainte de seceră; a treia în Octomvrie după strângerea holdelor şi culesul viilor.

In 1530, invazia în Pocuţia are loc în Octomvrie.

In 1542, atacul are loc la finele lui Octomvrie, deci după terminarea culesului (Hurmuzachi, II_1, pp. 233, 235, 236; II_4, p. 286; Supl. II, vol. I, p. 162).

[3]) Vlad Ţepeş a atacat, prin surprindere, toate cetăţile dela vadurile dunărene (I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, pp. 78 sqq.).

Raitele lui Ştefan cel Mare:

In 1457 şi 1458 în Polonia (I. Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, p. 45).

Cea din Iulie 1461 în Secuime (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 44).

Asupra operaţiunilor strategice din 1531 este puţin de zis. In adevăr, dacă Petru Voevod voia să păstreze Pocuţia, el nu avea altceva de făcut decât să se îndrepte asupra armatei duşmane care-i gonise garnizoanele din acea provincie (ceea ce a făcut), mai ales că avea şi o mare superioritate numerică.

Un autor modern [1]) impută lui Rareş faptul de a fi trimes înainte, ca avangardă strategică, 6000 oameni sub Vlad şi Barnovski, împărţindu-şi astfel forţele. Această imputaţie nu mi se pare justificată, pentru următoarele temeiuri:

O armată nu poate înainta într'un singur bloc, ci totdeauna are elemente înainte, ca măsură de pază şi pentru a lua contactul cu inamicul, a-l fixa, a-i determina forţele şi a-l manevra. Şi Petru avea cu atât mai multă nevoie, în 1531, de a lua acest dispozitiv, cu cât trebuiau să se reia cetăţile ocupate de Poloni, ale căror garnizoane ar fi putut îngreuia mersul armatei moldoveneşti. Avangarda aceasta nu a fost prea depărtată de grosul armatei şi, după insuccesul dela 19 Noemvrie, s'a retras spre acest gros. Tarnowski nu a urmărit avangarda moldovenească bătută, ceea ce ar fi dat posibilitatea executării unei manevre, ci a luat o poziţiune defensivă.

La Obertyn Petre Rareş a fost învins nu din cauză de lipsă de efective ci din cauza temperamentului său impulsiv [2]).

Operaţiunile din 1531 contra Polonilor arată buna funcţionare a serviciului de informaţiuni şi a mobilizării în Moldova. Garnizoanele moldoveneşti au fost gonite din Pocuţia până la 3—5 August. Acesta a fost primul indice al unui atac serios. La 19 August — deci patrusprezece zile în urmă — avangarda moldovenească (urmată trei zile în urmă de grosul armatei: 20.000 oameni, cu multe tunuri) era deja la Gwozdiec.

Suceava se află la peste o sută de kilometri, în linie dreaptă, de Pocuţia. Cum dela graniţă la Obertyn sunt peste 40 km., în linie dreaptă, grosul armatei moldoveneşti, care a sosit la

Cea din Fevruarie 1470 în Muntenia (*Idem*, p. 51).
Cea din Iunie 1498 în Polonia (*Idem*, p. 83).
Raita lui Bogdan III din Iunie 1509 în Polonia (*Idem*, p. 119).
Raita lui Ştefăniţă în Fevruarie 1526 în Muntenia (*Idem*, p. 131).
Şi alte multe.

[1]) Motogna, *o. c.*, p. 33.
[2]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 116.

21 seara în preajma Obertynului, trebue să fi trecut granița la 19. In circa 14 zile, deci:

S'a trimes ordinul de mobilizare, căruia îi a trebuit cel puțin 3—6 zile pentru a ajunge la oameni, cari se aflau atunci în plină muncă a câmpului.

S'au adunat la graniță 20.000 oameni, majoritatea probabil din Țara de Sus.

S'au transportat acolo tunurile numeroase ce le-a avut Petru Rareș; acestea înhămate cu boi mergeau încet.

S'au strâns carele trebuincioase convoiurilor.

S'a alcătuit ordinea de bătaie (simplificată evident mult prin gruparea teritorială a forțelor).

Organizarea militară era încă bună, strategia lui Petru Rareș nu a fost rea din punctul de vedere al executării. Dacă nu a dat rezultate dăinuitoare vina a fost a țelurilor politice și a politicei nepotrivite urmată de acest domnitor. O strategie chiar bună nu poate clădi ceva durabil dacă nu este instrumentul unei politici adecuate.

STRATEGIA LUI ION VODĂ-CEL-CUMPLIT [1]

Fiu natural al lui Ștefăniță [2], de o statură puțin obișnuită [3],

[1]) Nu am folosit decât prea puțin lucrarea lui B. P. Hâjdău *(Ion Vodă cel Cumplit)* pentrucă, verificând-o cu izvoarele am găsit că cuprinde foarte multă imaginațiune (vezi critica făcută de A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. II, vol. V, p. 143, nota 73). Nu se poate face o vină lui Hâjdău din chipul ditirambic cum prezintă pe Ion Vodă, cum nici lui N. Bălcescu pentru lucrările sale despre Mihai Viteazul și despre alcătuirea armatelor noastre în trecut. Ei *nu puteau scrie altfel*, pentrucă:

1. Le lipseau documentele necesare. (Vezi ce zice despre Bălcescu, I. Bogdan *Organizarea armatei moldovene în sec. XV* în *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, Tom. XXX, p. 385).

2. Nu aveau pregătirea tehnică necesară.

3. Școala romantică stăpânea încă.

4. Mai ales, era nevoie, în fața afirmațiunii continue a dușmanilor noștri, că am fost un popor de sclavi, să se arate că am avut și căpitani de seamă. Meritele acestor doi mari scriitori rămân întregi, dar lucrările lor mai sus arătate, nu pot fi folosite, de către istoricul militar de azi, decât după o serioasă confruntare cu documentele vremii și fără idei preconcepute. « N. Bălcescu, care mărea și împodobea trecutul pentru a da încredere prezentului și a pregăti un viitor » (N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 60).

[2]) Hâjdău, *Ion Vodă cel cumplit*, pp. 216—220; Heidensteinii *Rerum Polonicarum Libri XII* (Ed. 1672) p. 3; Hurmuzachi II_1 p. 393; XI p. XXIII (Iorga); A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 114.

[3]) B. P. Hâjdău, *o. c.*, p. 27: Al. P. Ilarian *o. c.*, III, p. 215.

de o mare putere fizică [1]) Ion Vodă, supranumit Armeanul [2]) şi cel Cumplit, era om în puterea vieţii — cam de 50 ani [3]), când reuşi să obţină, dela Sultan, în luna Ianuarie 1572 [4]), domnia Moldovei.

Rând pe rând: refugiat în Polonia, unde intrigă pentru a obţine scaunul moldovenesc; adăpostit de sultanul Crimeei, dela care obţinuse o scrisoare de recomandare către regele polon; ostaş în serviciul împăratului Maximilian; din nou candidat la domnia Moldovei, căutând sprijin la cei mari din Constantinopol; exilat la Rodos, unde făcuse o mare avere şi unde lăsă să se creadă că nu este duşman al preceptelor Coranului, precum se arătase, pe rând, adept al altor credinţe [5]), cel ce era să fie Ion Vodă-cel-Cumplit, trecuse prin multe, văzuse multe şi, mai ales, căpătase o mare experienţă a chipului cum se dobândia, pe acele vremuri, un succes politic. Cuvântul nu-i slujia decât pentru a-şi ascunde gândul [6]). Dar erau oare altfel acei cu cari avea el de-a-face?

Aspru [7]), chiar crud [8]), era un negustor priceput [9]), un general destoinic [10]) şi de un real curaj personal [11]).

Ajuns la tron prin cumpărarea acestuia cu bani daţi Turcilor [12]) el pare a fi avut o adevărată dragoste pentru glia strămoşească.

---

[1]) A tras singur un tun în timpul bătăliei dela Cahul (A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 244).

[2]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 223.

[3]) Hâjdău, (*o. c.*, p. 23), zice că Ion Vodă erà de 40 ani în 1561; Xenopol *o. c.*, V, p. 115.

[4]) Hurmuzachi, II_1, pp. 413, 415.

[5]) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_1, pp. 45, 149, 150; Hâjdău, *Ion Vodă cel Cumplit*, pp. 24 sqq., 29 nota 17, 30, 43, 72; Heidenstein, *o. c.*, p. 3; Hurmuzachi, II_1, pp. 615, 652; XI, p. XXIII; Supl. I, p. 21; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 215, 256.

[6]) A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 120.

[7]) Decapitează pe boierul Ionaşcu Zbierea (care trădase) în ziua de Paşti.

[8]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 217; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 224, 225. Xenopol arată (*o. c.*, V, p. 125) că acuzaţiunile de cruzime trebuesc « cercetate cu luare aminte, spre a vedea dacă nu cumva patima sau interesul aristocratic al clasei din care de obiceiu fac parte cronicarii români, nu-i împinge la răstălmăcirea adevărului ».

[9]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 215; De Thou, *Historiarum sui temporis* (ed. Frankfurt, 1610), II, p. 14.

[10]) Il arată faptele, cum vom vedea. Ştia a-şi stăpâni ostaşii (Hâjdău, *Ion Vodă cel Cumplit*, p. 133 nota 66).

[11]) Cum a dovedit-o pe câmpul de luptă: la Silişte şi la Cahul.

[12]) Hurmuzachi, II_1, p. 615; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 216.

Campania din 1572. Turcii dăduseră tronul lui Ion Vodă pentrucă sumele ce le vărsa acesta veniau într'un moment când ei aveau mare nevoie de bani [1]) și când interesul lor cerea ca Bogdan Lăpușneanu, care domnia atunci, să fie înlocuit, de oarece era cu totul sub influența Polonilor [2]). Era firesc ca, în atari condițiuni, prezența lui Ion Vodă pe tronul Moldovei să nu fie pe placul Polonilor. Regele Poloniei nu voia să supere pe Turci [3]) dar îngădui ca nobili poloni să strângă o armată [4]) cu care Bogdan căută a-și relua tronul.

Oștirea lui Bogdan [5]) trecu Nistrul și înaintă spre Iași [6]). Ion Vodă trimise înaintea acesteia un detașament, comandat de vornicul Dumbravă [7]). Grosul forțelor, alcătuit din Moldoveni și Turci [8]), îl adună la Iași [9]). Dumbravă, după luarea contactului cu trupele inamice (cari fuseseră întărite cu tunuri luate dela Hotin [10]) la Ștefănești [11]), căută să atragă pe dușman spre grosul forțelor moldovenești [12]), urmând malul drept al Prutului [13]). Polonii înaintară paralel, pe malul stâng [14]), Ajungând la înălțimea Iașilor [15]), la 10 Aprilie [16]), Polonii află [17]) de prezența întregei oști a lui Ion Vodă, mai mare ca efectiv

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.* III, p. 217; Sultanul își pierduse flota în lupta cu Venezzia în Marea Ionică (Lepanto, 7 Octomvrie 1571).

[2]) Hâjdău, *o. c.*, pp. 30, 31 (note); Heidenstein, *l. c.*; Hurmuzachi, II_1, pp. 616—622, 628—630, 641; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 258, 259; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 223.

[3]) Heidenstein, *o. c.*, p. 3; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 268.

[4]) Heidenstein, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 224. Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 216), zice că regele polon dădu lui Bogdan 4000 călăreți.

[5]) Alcătuită din 1800 călăreți după un document contimporan (Hurmuzachi, II_1, p. 627), din 1300 după un autor contimporan (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 259).

[6]) Heidenstein, *l. c.*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 260.

[7]) Al. P. Ilarian, III, p. 259.

[8]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 219. Că erau și Turci vezi Heidenstein, *l. c.* și Hurmuzachi, II_1, p. 623.

[9]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, l. c.*

[10]) *Idem*; Al. P. Ilarian, *l. c.*

[11]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, l. c.*

[12]) « Ca Moldovenii tot s'au dat înapoi spre temeiu, unde era țara cu Turcii la un loc strânși, și apropiindu-se spre Iași, s'au arătat oastea toată a lui Ion Vodă » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 219).

[13]) « pe ceastă parte » (*Idem*).

[14]) « pe de ceea parte » (*Idem*).

[15]) In dreptul Ștefăneștilor (Al. P. Ilarian, *o. c*, III, p. 261).

[16]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 326; « Gioi după Rusalii » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, l. c.*).

[17]) « S'au arătat oastea toată a lui Ion Vodă » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, l. c.*).

decât oastea lui Bogdan [1]). S'au prefăcut că vor a da o bătălie, în care scop au simulat o trecere a Prutului [2]). Peste noapte s'au retras [3]). Urmăriți de trupele lui Ion Vodă, au putut totuși să se retragă peste Nistru [4]), pe la Hotin [5]), care cetate fu înapoiată apoi, de Poloni, Moldovenilor [6]).

Regele polon făcu scuze sultanului pentru ajutorul dat de nobilii poloni lui Bogdan [7]) și se împăcă cu Ion Vodă, al cărui jurământ îl primi [8]).

Campania din 1574. Curând însă tronul polon devine vacant și, după lungi discuțiuni, se alege ca rege Henri de Valois. Ion Vodă se amestecă în toate intrigele ce s'au țesut cu ocazia acestor alegeri [9]), căci era în interesul lui ca să nu se aleagă un rege polon care să-i fie dușman. Cum era de prevăzut însă Ion Vodă nu putea să găsească niciun sprijin la Poloni contra Turcilor, politica constantă a Poloniei fiind o înțelegere cu Turcia [10]).

Pe de altă parte și în Muntenia și în Ardeal tronurile erau ocupate de domni cu totul supuși Porții [11]), cum erau și Tătarii [12]).

In asemenea condițiuni era firesc ca întreaga politică externă a lui Ion Vodă să nu poată avea altă țintă decât de a păstra sprijinul Porței. Ion Vodă încercă aceasta [13]). Dar Turcii continuau a avea nevoie de bani. Doamna Chiajna avea și bani și avea și un fiu, Petru Șchiopul, pentru care dorea tronul Moldovei. Ea oferi Porții o mare sumă de bani [14]). Sultanul

---

1) *Idem.*
2) *Idem*; A. P. Ilarian, *l. c.*
3) *Idem*; *Idem.*
4) *Idem.*
5) Hurmuzachi, II_1, p. 623.
6) Bogdan Vodă Lăpușneanu încredințase apărarea Hotinului, pe timp de trei luni, unui polon (Hurmuzachi, I_1, p. 76); Hurmuzachi, II_1, p. 636.
7) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 268.
8) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 271.
9) Hâjdău, *Ion Vodă cel Cumplit*, pp. 67—71; Hurmuzachi, XI, pp. 82, 83; Supl. II, vol. I, pp. 274, 276; Xenopol, *o. c.*, V, pp. 119—124; 124 nota 30.
10) Hurmuzachi, II_1, pp. 725, 726. Și Turcii doreau pace cu Polonii (Hurmuzachi, II_1, p. 643).
11) Hâjdău, *o. c.*, p. 79; Hurmuzachi, II_1, p. 684.
12) Hurmuzachi, XI, p. 92.
13) Iorga, în Hurmuzachi, XI, p. XXVI; Hurmuzachi, XI, p. 88; trimete multe daruri la Constantinopol (Hurmuzachi, II_1, p. 692). Tributul pe 1574 sosește, la Constantinopol, la 7 Mai (Hurmuzachi, II_1, p. 691).
14) Al. P. Ilarian, *o. c.* III, p. 125. Iorga în Hurmuzachi, XI, pp. VI, XXIV.

ceru atunci, lui Ion Vodă, să mărească tributul [1]). Ion Vodă refuză, cu cuvinte de ocară [2]). Sultanul numi domn al Moldovei pe Petru Şchiopul [3]) şi ordonă Turcilor dela Dunăre [4]) ca, împreună cu domnii Munteniei şi al Ardealului [5]), să ajute pe acesta ca să ocupe tronul Moldovei, cerând în acelaşi timp Polonilor să pună mâna pe Ion Vodă, dacă acesta ar încerca să treacă pe la dânşii [6]).

Domnul moldovan adună un sfat numeros [7]) şi-i expuse situaţiunea [8]). Sfatul, unii boieri probabil numai cu jumătate gură [9]), primi propunerea de rezistenţă la cererile turceşti [10]).

Ion Vodă, care ştia încă din Fevruarie, ce însemna refuzul de a mări tributul, trimise familiile (a sa şi a boierilor) şi averile la Hotin [11]), ceru sprijin şi adăpost atât regelui polon cât şi Ardelenilor, cari şi unul şi ceilalţi i-l refuzară [12]) şi chemă pe Cazaci în ajutor. Din aceştia veniră 1.200 [13]).

Aflând, la 20 Martie 1574 [14]), că o oaste turco-munteană se îndrepta spre Moldova, Ion Vodă care se afla cu Cazacii la

---

[1]) Ceauşul, trimis de Sultan, prezintă cererea de mărire a tributului la 21 Fevruarie 1574 (Hammer, *o. c.*, II, p. 193). Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 217, 275.

[2]) Mignat, *Histoire de l'Empire ottoman*, II, p. 211; Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 220), nu pomeneşte de ocară.

[3]) Sărută mâna Sultanului la 28 Fevruarie şi pleacă la Dunăre la 3 Aprilie.

[4]) Hâjdău, *o. c.*, p. 81; Iorga în Hurmuzachi, XI, p. XXIV.

[5]) Vezi documentele mai jos.

[6]) Hurmuzachi, II_1, pp. 678, 702.

[7]) Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 218) zice că a adunat Senatul, adică Sfatul boierilor. Cronica ţării (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 225) spune « au strâns ţara ». Prin ţară însă, letopiseţul nostru pare a înţelege şi o adunare mai numeroasă, care alegea sau recunoştea Domnii, şi oastea. In cazul de faţă, dacă nu a fost oastea, a fost o adunare mai numeroasă după cum reiese din cuprinsul următor al cronicii. (Vezi în privinţa ţării adunate, documentul lui Miron Vodă Barnowski din 16 Ianuarie 1628, publicat de Hâjdău în *Arhiva Istorică*, I, p. 175, Nr. 259).

[8]) Al. P. Ilarian, *l. c.*; Kogălniceanu, *l. c.*

[9]) Căci îşi dădeau seamă de greutatea rezistenţei (cum a fost Ioan Golia, vezi I. Bogdan *Letopiseţul lui Azarie* în *Memoriile Secţiunii Istorice* S. II T. XXXI pag. 213) iar unii se pregăteau deja să trădeze, probabil.

[10]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 220, 276; Kogălniceanu, *l. c.*

[11]) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 45; Hurmuzachi, II_1, pp. 684, 709.

[12]) Hurmuzachi, II_1, pp. 684, 702, 703, 706; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 221, 277.

[13]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 221, 222, 277; Iorga în Hurmuzachi, XI, p. XXIV.

[14]) In textul latin de pe pagina 225 şi în cel german de pe pagina 278 (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III), data este 20 Martie; în traducerea românească (p. 225) se dă data de 21 Martie. O asemenea eroare de traducere se găseşte şi la pagina 238, textul latin fiind: nona die Iunij, iar traducerea lui Ilarian fiind: la două ale lui Iuniu.

Iași [1]) își concentră grosul armatei în sudul țării [2]), lăsând un detașament spre a supraveghia, către Răsărit, pe Tătari [3]).

In a doua jumătate a lunei Aprilie [4]) cercetașii moldoveni [5]) raportară că oastea dușmană [6]) era în apropiere și tăbăruia la Jiliște. Domnul moldovan trimise un detașament compus din Cazaci și 6000 Moldoveni spre a recunoaște. Acest detașament reuși să surprindă serviciul de siguranță dușman și dădu de știre lui Ion Vodă, care veni cu grosul oastei, înconjură, prin surprindere, oastea dușmană și o sdrobi [7]) (24 Aprilie 1574).

Petru Șchiopul fugi la Brăila [8]) iar fratele său Alexandru, domnul Munteniei, la Floci [9]).

Ion Vodă rămase patru zile, pe câmpul de luptă [10]), apoi oastea-i înaintă, jefuind, până la granița Ardealului [11])

---

[1]) Ion Vodă s'a aflat toată luna Martie la Iași, căci avem documente dela dânsul, date în Iași, la următoarele date:

2 Martie (Academia Română. Documente XL Nr. 40).

6 Martie (Academia Română. Documente LVI Nr. 2).

10 Martie (Arhivele Statului, Mănăstirea Golia și copie în condica moldovinească Nr. 1015).

12 Martie (Academia Română. Peceți 221; *Analele Academiei Române*, Tom. XXVIII, p. 67).

27 Martie (Arhiva Sf. Spiridon, Iași, plicul I/4 satul Buciumi-Galbeni; Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I_1, p. 139; Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XX, p. 175; Iorga, *Studii și Documente*, V, pp. 4, 18).

31 Martie (Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XIX, p. 163).

Sunt îndatorat d-șoarei C. Bașturescu și d-lui Iuliu Tuducescu pentru semnalarea acestor documente. Le exprim și pe această cale mulțumirile mele.

[2]) « Denn Iuon war bald, wie er nur sein Kriegsvolck zusammen gebracht, auf die Muldawer Grentzen verrucket » (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III p. 278). Cum reiese din textul german, Ioan se duse pe granița de Sud a Moldovei după ce concentră oastea sa acolo. Ordinele de concentrare au pornit probabil chiar la 20 Martie. Ioan Vodă a mai rămas în Iași cel puțin până la 31 Martie (nota precedentă).

[3]) Hurmuzachi, II_1, p. 694.

[4]) Lupta s'a dat la 24 Aprilie și descoperirea taberei muntene a avut loc, după textul lui Goreciu, o zi sau cel mult două înainte.

[5]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 225.

[6]) *Ibidem.*

[7]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 116, 117. Știrea acestei înfrângeri sosește la Constantinopol, la 30 Aprilie (Hurmuzachi, XI, p. 87).

[8]) Hâjdău, *o. c.*, p. 99; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 227; Iorga în Hurmuzachi, XI, p. XXV.

[9]) Hâjdău, *l. c.* Al. P. Ilarian, *l. c.*

[10]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 279.

[11]) *Idem.*

şi până la Bucureşti [1]), unde puse pe Vintilă Vodă în scaun [2]).

In urmă domnul Moldovei plecă spre Brăila, unde se refugiase Petru Şchiopul, a cărui predare o ceru. Paşa refuză. Moldovenii luară atunci cu asalt palanca oraşului — gardul târgului — şi arseră, jefuiră şi distruseră oraşul, dar nu luară citadela [3]).

Vestea înfrângerii, primită la Constantinopol la 30 Aprilie [4]), făcu pe Turci să ieie noui măsuri pentru un atac concentric în contra lui Ion Vodă [5]), măsuri care se desluşesc mai bine din următorul ordin ulterior dat de sultan, la 6 Iunie, lui Ştefan Báthory, voevodul Ardealului:

«. . .De aceea îţi poruncesc ca să-ţi trimiţi oştirea numaidecât acolo (în ajutorul lui Alexandru, domnul Munteniei);. . . Când vor fi împreună cu oastea muntenească, cu Beiul de Nicopoli şi cu cel de Vidin, să treacă apa Siretului. Beglerbeiul de Rumelia cu nouă sangiaci şi două mii de Ieniceri şi cu douăzeci şi cinci de treascuri (tunuri) să meargă din altă parte[6]) asupra lui. Iar din altă parte [7]) va năvăli asupra lui Hanul tătăresc cu Beiul de Ackerman. De aceea îţi poruncesc ca oastea ta să-i fie acolo de ajutor lui Alexandru Vodă mai înainte de a fi trecut beii Dunărea [8])».

In acest timp (Mai 1574) începe concentrarea, ordonată de Sultan, a trupelor tătăreşti şi turceşti în Basarabia. Ion Vodă află, în a cincea zi după luarea oraşului Brăila [9]), că un grup

[1]) Hâjdău, *o. c.*, p. 105; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 227.

[2]) Hâjdău, *o. c.*, p. 110; Hurmuzachi, II_1, p. 682. Stă puţine zile, căci Alexandru revine, cu ajutor turcesc, îl prinde şi-i taie capul (Hurmuzachi, II_1, p. 690; *Magazin istoric*, IV, p. 275).

[3]) Hâjdău, *o. c.*, pp. 112—115; Hurmuzachi, II_1, p. 694; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 228; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 460.

[4]) Hurmuzachi, XI, p. 87.

[5]) « Idem Mustapha Chiaus confirmat quae de Moldauo antea nunciata erant, ac addit, quod in suo per Valachiam transitu, Turcici Sangiacchi finitimi cum suis copijs iam ad Moldauica confinio procinctu consistebant, ut adlato, quem indies expectabant, nuncio de Tartarorum ad alteram Moldauiae partem adventu,... subito undique Moldauia hinc à Turcis, Valachis et Transylvanis, inde à Tartaris oppressa inuadatur » (Hurmuzachi, II, p. 696). Hâjdău, *o. c.*, p. 137 nota 8. Hurmuzachi, II_1, p. p. 693, 698, 700, 715.

[6]) Din Dobrogea.

[7]) Din raiaua Cetăţii Albe.

[8]) Hurmuzachi, II, p. 709.

[9]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 280.

de 15.000 Turci se îndreaptă spre Brăila [1]). El trimete, întru întâmpinarea lor, pe hatmanul Slăvilă cu 8.000 Moldoveni și cu Cazacii [2]). Hatmanul întâlnește un grup de Turci și Tătari lângă Lăpușna și-i bate [3]).

Ion Vodă, părăsește asediul Brăilei și se îndreaptă spre Tighina, unde bate alt grup de inamici, și cuprinde orașul, dar nu cetatea [4]). Oștirea fiindu-i obosită Ion îi dete un repaos de opt zile nu departe de Tighina [5]) și se adresează la doi nobili polonezi, cerându-le ajutor [6]); ambii răspund afirmativ [7]).

Comandantul turc din Cetatea-Albă trimite un detașament în ajutorul Tighinei; acesta este bătut [8]).

Lui Ion Vodă îi sosesc în ajutor 600 Cazaci, cu bărci, sub comanda lui Pokotilo [9]); aceștia sunt trimiși la Cetatea-Albă, pe care o atacă și iau, ard și pradă orașul [10]).

Dușmanii fiind peste tot înfrânți, Ion Vodă se retrage la Huși [11]), cu grosul forțelor, lăsând detașamente spre a face față Tătarilor pe de o parte și Turcilor și Muntenilor, pe de alta [12]). La vadul Oblucitei păzea părcălabul Eremia Cernauțianul cu 13.000 Moldoveni [13]). Se dădu repaos trupelor [14]).

---

1) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 229, 280.

2) Hâjdău, *o. c.*, p. 116; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 229.

3) Hâjdău, *o. c.*, p. 119.

4) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 45; Hurmuzachi, II_1, pp. 706, 716; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 229; Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 200.

5) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230.

6) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 152; Hurmuzachi, II_1, p. 706.

7) Hâjdău, *o. c.*, I_2, p. 152.

8) Hâjdău, *Ion Vodă cel Cumplit*, pp. 122, 123; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 231.

9) Hâjdău, *o. c.*, p. 129.

10) Hâjdău, *o. c.*, pp. 130, 239; Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 45; Hurmuzachi, II_1, p. 716.

11) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 232, 281. La Iași, spun Moldovenii luați prizonieri și trimiși la Constantinopol (Hurmuzachi, II_1, p. 706). Este mai puțin verosimilă această versiune, Hușii fiind mai aproape de punctele amenințate și Hușii fiind arătați de oameni ce au informațiuni precise. Probabil că prizonierii Moldoveni se referiau la prima concentrare din Martie.

12) O spun prizonierii moldoveni aduși la Constantinopol (Hurmuzachi, II_1, p. 706).

13) Al. P. Ilarian. *o. c.*, III pp. 236, 281.

14) Pe când Goreciu și versiunea germană arată numai că s'a dat repaus trupelor, Hâjdău (*o. c.*, p. 139) afirmă, fără a da vreun izvor că Ion Vodă își concediă *toată* infanteria, care fu însărcinată a merge acasă spre a-și lua provizii, a răspândi vestea biruințelor câștigate și a înrola noui ostași. Că este posibil și chiar probabil să se fi dat oamenilor, pe rând, învoire de a merge să-și ieie hrană și primineli, cred, pe baza precedentelor (Ștefan cel Mare înainte de Războeni), dar restul este... închipuire.

Pe la finele lunii Mai trupele inamice se aflau în dispozitivul prevăzut pentru atacul Moldovei, căci: 1) o scrisoare din Viena din 21 Mai semnalează o ciocnire la granița moldo-munteană [1]), 2) la 4 Iunie se știa la Constantinopol că armata turcă din Dobrogea era concentrată și aștepta să afle dacă și Tătarii erau gata [2]), iar 3) Ion Vodă se afla în fața Tighinei [3]), deci se semnalase și adunarea trupelor turco-tătare din raiaua Cetății Albe.

Nu știm cine comanda detașamentul moldovenesc aflat pe granița muntenească și nu cunoaștem acțiunea acestui detașament, afară de vagele știri cuprinse în scrisoarea sus menționată dela Viena.

In fața Oblucițai — locul de trecere al grupului turcesc din Dobrogea — păzia, cum am spus, hatmanul Eremia. Acesta primește bani dela Petru Șchiopul [4]) și lasă pe Turci să treacă Dunărea, dându-se la o parte și vestind apoi pe Ion Vodă la Tighina [5]).

Domnitorul, după sfatul boierilor săi [6]), hotărește a înceta asediul Tighinei și a se îndrepta în contra armatei turcești care trecuse Dunărea la Oblucița [7]), armată al cărui efectiv îl socotea, după spusa necredinciosului hatman, mic [8]).

---

[1]) Iorga în Hurmuzachi, XI, p. XXVI.

[2]) Hurmuzachi, II_1, p. 702.

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 236, 237, 281. Hammer, *o. c.*, II, p. 193. Asupra persoanei trădătorului, vezi S. de Zotta, *O mistificare genealogică, Ieremia Golia*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, pp. 431 sqq.

[5]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

[6]) *Ibidem.*

[7]) D-l Iorga (Hurmuzachi, XI, p. XXVI și nota 6 de pe aceeași pagină), crede că cel puțin Muntenii și begii de pe Dunăre nu au trecut Dunărea pe la Oblucița ci au pornit la atac dela Brăila, deci pe malul stâng al Dunării (sau pe Dunăre). Dar nici un izvor nu semnalează prezența Muntenilor și a begilor de Vidin și Nicopol la bătălia dela Cahul și ordinul Sultanului către voevodul Ardealului, sus citat, arată apriat că aceștia trebuiau a se aduna pe Siret și să atace din acea parte. Rolul acestui grup de forțe, la începutul lui Iunie, a fost de a ține locului grupul moldovenesc lui opus.

Cât despre transportul trupelor pe Dunăre, operația ar fi fost grea, pentrucă capacitatea de transport a vaselor de atunci era mică (deci ar fi trebuit un număr prea mare de vase) și manevrarea vaselor cu pânză în vederea debarcării deasemenea grea. De altfel toate izvoarele arată că trupele cari au luat parte la bătălia dela Cahul, de partea Turcilor (afară de Tătari), au trecut Dunărea pela Oblucița. Vase, mai ales bărci, au ajutat evident la trecerea de pe un mal pe celălalt.

[8]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

Pornind din Tighina soseşte, la 9 Iunie [1]), pe malul lacului Cahul şi tăbărăşte la 3 mile de inamic [2]). A doua zi avu loc bătălia dela Cahul, în care Ion Vodă fu învins [3]).

Comentarii. Din descrierea războiului purtat în 1572 contra lui Bogdan Lăpuşneanu, reiese că Ion Vodă-cel-Cumplit a fost inspirat de tradiţia moldovenească, adoptând vechea strategie care consta în a atrage pe duşman înlăuntrul ţării spre a-l sdrobi apoi la loc strimt. In adevăr el şi-a adunat grosul forţelor undeva spre Iaşi şi a trimes un detaşament, comandat de vornicul Dumbravă, spre a lua contactul cu duşmanul şi a-l atrage către grosul forţelor moldoveneşti. Acest detaşament a luat contactul cu inamicul care trecuse Nistrul undeva la Apus de Hotin (de unde trimisese a-i aduce tunuri). Dumbravă nu reuşeşte însă să silească pe Poloni a-l urma pe drumul pe care se retrăgea. Polonii întrepun Prutul între ei şi trupele vornicului moldovan şi au astfel libertatea de acţiune asigurată. Ei pot, atunci când văd că grosul trupelor moldoveneşti este cu mult superior lor, să se retragă, cu puţină pagubă. Manevra ce ar fi trebuit să execute era ca, ajuns, în retragerea sa voită, în contact cu grosul trupelor lui Ion Vodă, Dumbravă să treacă, noaptea, pe celalalt mal al Prutului, mai sus de locul unde erau Polonii. Găsindu-se atunci de-a-curmezişul liniei de retragere a duşmanilor, i-ar fi putut ţintui locului până ce grosul Moldovenilor, trecând Prutul ar fi atacat pe Poloni de front. Tradiţiunea strategiei lui Ştefan-cel-Mare rămăsese, executarea nu mai era la înălţimea voită. Este adevărat că pentru prima oară comanda atunci Ion Vodă o armată.

Asupra războiului din 1574 sunt de făcut următoarele observaţiuni:

Cererea Turcilor de mărire a tributului găsise Moldova cu totul sărăcită [4]) iar îndeplinirea acestei cereri nu ar fi făcut decât să încurajeze pe Turci să ceară mereu noui măriri ale tributului, cum s'a întâmplat de altfel ulterior. Pentru a plăti

---

1) *Ibidem.*

2) *Ibidem.*

3) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice,* Seria III, Tom. XII, pp. 117, 122.

4) Strykowski (Hâjdău, *Arhiva Istorică,* II, pp. 6, 9); Forgacs, Lasicki (Hâjdău, *Ion Vodă cel Cumplit,* notele 41, 42, p. 62).

această creștere a haraciului, trebuiau puse noui biruri pe clasa țărănească pe care tocmai se bizuia Ion Vodă și care a răspuns cu vrednicie încrederii și sprijinului ce-i dase domnitorul [1]). Insă precum toate știrile vremii concură spre a adeveri sprijinul și încrederea dintre domnitor și țărănime, tot așa toate arată dușmănia dintre domnitor și boierime [2]). Cauza acestei dușmănii s'a explicat în diferite chipuri: împilarea țărănimii de către boierime [3]), aplecarea boierimii către Polonia [4]), trădarea boierimii [5]). Probabil toate aceste motive au contribuit la acea dușmănie, care a costat pe boerime multe capete [6]) și a adus, în cele din urmă, peirea lui Ion Vodă.

Astfel stând lucrurile în momentul când Ion Vodă primi injoncțiunea turcească de a mări haraciul, ce putea el face?

Să se supună? Era numai a amâna, pe câteva luni, conflictul, pentrucă boierimea, din ce în ce mai nemulțumită, ar fi îndreptat noui cereri de mazilire la Poartă iar aceasta ar fi cerut sume din ce în ce mai mari [7]).

A refuza, cum a făcut-o? Prezinta puțini sorți de isbândă, căci nu numai nu se putea pune temeiu pe sprijinul vecinilor dar trebuia să se socotească ca sigură o atitudine dușmănoasă a lor, iar puterea musulmană era covârșitor de mare.

Și totuși Ion Vodă, după ce luă înțelegere cu țara, respinse cererea Porții.

Văzut numai din punctul de vedere material al succesului, al suferințelor, al sacrificiilor cari par a fi fost zadarnice, hotărîrea luată pare a nu fi fost înțeleaptă și a fi răspuns mai mult intereselor domnitorului, care încolțit între Turci, Tătari, Poloni, Munteni și Ardeleni, nu avea altă scăpare decât aceea a unei rezistențe disperate.

Din punctul de vedere moral însă, rezistența opusă Turcilor, în 1574, a fost o protestare solemnă, scrisă cu mult sânge, în contra stăpânirii turcești și a contribuit și a ține sus făclia

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 240, 241, 258, 282; A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 127.
[2]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 218—222.
[3]) Hâjdău, *Ion Vodă cel cumplit*, pp. 48, 49.
[4]) Xenopol, *o. c.*, V, p. 126.
[5]) Iorga în Hurmuzachi, XI, p. XXVI; Hurmuzachi, II_1, pp. 690, 694.
[6]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 218, 221, 222.
[7]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 218.

ideii de opunere care era să fie reluată de domnitorii români, cu douăzeci de ani în urmă. Şi, cu atâtea alte rezistenţe şi răscoale locale a popoarelor creştine supuse sub jugul otoman, a contribuit şi la măcinarea puterii sultanului, a cărui sfărămare ne-a fost dat nouă să o vedem.

Războiul era deci hotărît. Pentru a-l putea duce cu oarecari sorţi de isbândă, trebuiau împlinite următoarele condiţiuni:

a) Moldovenii să formeze un singur bloc;

b) Forţele lor să fie mărite prin orice alte forţe s'ar găsi disponibile;

c) Un bun plan şi o bună executare a lui.

Intâia condiţiune nu a fost îndeplinită, căci unii boieri şi chiar o parte din locuitorii de margine [1]), au trecut de partea duşmanului, la prima ocazie favorabilă.

Ca forţe străine Ion Vodă a avut câţiva Cazaci.

Iar în ceea ce priveşte planul de acţiune şi executarea lui iată ce este de observat.

Turcii hotărîţi a scăpa de Ion Vodă, organizează, în contra lui, o adevărată vânătoare, lucru în care sunt ajutaţi de însuşi felul de a fi a lui Ion Vodă, care nu avea prieteni nici pe toţi ai săi.

Polonii, cari vrăjmăşeau pe Ion Vodă, îi refuzau ajutoare şi-i închideau, după cererea Turcilor, retragerea.

Voevozii Ardealului şi a Munteniei, cu trupele turceşti dela Dunăre şi cu Tătarii aveau ordin să atace pe Ion Vodă dinspre Sud-Vest, Sud şi Est, şi este probabil că voevodul Ardealului nu a lăsat neocupate pasurile ducând din Moldova în Ardeal.

Faţă de aceste dispoziţii ale duşmanilor, Ion Vodă avea detaşamente cari supravegheau atât la graniţa spre raiaua Cetăţii Albe, de unde se aştepta la un atac al Tătarilor [2]), cât şi spre graniţa Munteniei [3]), iar el se afla cu Cazacii şi ceva oştire moldovenească la Iaşi, de unde putea interveni deopotrivă de iute în contra detaşamentelor inamice ce ar fi înaintat din

---

1) Raport din Constantinopol, 31 Mai 1574 (Hurmuzachi, II_1, p. 699).

2) Hurmuzachi, II_1, p. 694.

3) Că avea un detaşament pe această graniţă o arată faptul că Ion află « prin cercetătorii săi de înaintarea oastei ardeleano-munteană-turcă prin Muntenia » (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 225, 278).

Ţara Românească (163 kilometri în linie dreaptă dela Iaşi la graniţă), din Dobrogea (Iaşi-Oblucița 190 kilometri), dinspre Cetatea Albă (Iaşi granița raialei 200 kilometri), dinspre Tighina (150 kilometri). Coloanele duşmane ajunse pe linia Focşani-Oblucița-Tighina ar fi fost despărţite respectiv de 100 kilometri şi 150 kilometri, având şi Dunărea între ele.

Duşmanul îi uşurează manevra: trupele adunate în Muntenia înaintează la atac înainte ca celelalte grupe (din Dobrogea şi din raiaua Cetăţii-Albe) să poată lua ofensiva. Ion Vodă se foloseşte de prilejul ce-i se oferă şi se repede asupra coloanei duşmane din Muntenia, o surprinde şi o înfrânge la Jiliştea, pune alt domn în Bucureşti, atacă şi arde Brăila şi, aflând atunci de mişcarea forţelor inamice din raiaua Cetăţii-Albe, are libertatea de acţiune spre a se îndrepta şi înfrânge la Lăpuşna şi Tighina pe Turci şi să ardă Tighina şi Cetatea-Albă.

Informaţia bună, măsurile de siguranţă potrivite şi eroarea vrăşmaşilor îngăduesc lui Ion Vodă ca, printr'o manevră pe linii interioare, să bată, pe rând, detaşamentele inamice.

Urmează o pauză în timpul căreia Ion Vodă îşi duse grosul forţelor la Huşi, lăsând detaşamente: spre raiaua Cetăţii-Albe, la vadul Obluciţei şi pe graniţa Munteniei.

Dispozitivul era iarăşi just: Huşul se găseşte la egală depărtare de locurile unde erau cele trei detaşamente ce observau direcţiile de înaintare ale duşmanului (130—140 km.) iar cele trei grupe inamice erau la distanţe ceva mai mici unele de altele (100—150 km.), dar aceste distanţe trebuiau a fi socotite ca mai mari din cauza Dunării, obstacol ce nu se trece uşor.

Manevra nu a reuşit de data asta:

a) Pentrucă straja moldovenească dela punctul unde a atacat grupul central duşman (Obluciţa) nu numai că a lăsat pe Turci să treacă nesupăraţi dar comandantul ei a dat informaţiuni greşite asupra efectivului trecut peste Dunăre.

b) Două din grupele inamice (cea din Dobrogea şi Tătarii) au atacat concomitent şi s'au întrunit pe câmpul de luptă.

Dacă am avea, să punem în puţine cuvinte aprecierea ce reiese din cele precedente asupra strategiei lui Ion Vodă, am spune:

In campania din 1572 Ion Vodă a arătat că era pătruns de strategia moldovenească din trecut dar că nu s'a arătat destoinic în executare pentrucă, lăsând mereu un obstacol — Prutul — între trupele sale şi cele polone, a uşurat acestora retragerea, atunci când au voit-o.

Asupra războiului din 1574 nu se poate decât lăuda atât bunul dispozitiv de aşteptare cât şi hotărîrea cu care a luat deciziuni, repeziciunea în executarea manevrelor şi destoinicia măsurilor luate pe câmpul de luptă.

Dacă nu a izbutit vina nu este nici a strategiei, nici a tacticei sale ci numai a politicei sale, atât externe — toţi vecinii erau coalizaţi contra lui — cât mai ales a celei interne. Este evident şi drept şi necesar a guverna întru mulţumirea masei mari a populaţiunii, decât nu trebue a duce nici clasele conducătoare — cadrele societăţii, fără ajutorul cărora nu se poate conduce un neam — la exasperare şi revoltă.

Invăţământul de scos este că destoinicia tactică şi strategică nu pot îndrepta greşelile nedestoiniciei politice — internă şi externă.

STRATEGIA LUI MIHAI-VODĂ-VITEAZUL[1]

Fiu din flori al lui Pătraşcu-Vodă (1554—1558), frate cu Petru Cercel Voevod (1583—1585), coborîtor din familia domnească a Drăculeştilor[2], după ce ocupă diferite boierii[3], cel ce era să lese o urmă atât de mare în istorie şi să fie cunoscut sub numele de Mihai Vodă Viteazul, ajunge Domn al Ţării Româneştii la finele lunei August 1593[4], prin sprijinul

[1]) Reamintesc că nu scriu o istorie a lui Mihai Viteazul ci studiez numai strategia sa.

[2]) I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români*, pp. 52—77; I. C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Vodă (Convorbiri Literare*, 1921, pp. 609, 627); N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul (Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 151); Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. II, V, pp. 19, 20, 48, 176.

[3]) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 56, 97, 98, 99; Ban ot Mehedinţi, mare stolnic, mare agă, mare postelnic (Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, pp. 241, 242, 429); Xenopol, *o c.*, V, p. 177; I. C. Filitti în *Arhivele Olteniei*, X, pp. 303, 304.

[4]) M. Popescu în *Convorbiri Literare*, Sept.-Dec. 1927, p. 361; *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie*, XI, p. 125.

unchiului său Iani [1]) şi al altora [2]), prin sumele ce le dă şi le făgăduieşte [3]) şi prin nemulţumirea ţării faţă de predecesorul său [4]).

De o statură potrivită [5]), brun, cu faţa arsă [6]), cu trăsături frumoase [7]), purtând barba plină şi având o privire când impunătoare, când înfricoşitoare [8]), în puterea vârstei [9]), Mihai era de o natură impulsivă [10]), adeseori violentă [11]), de un curaj fizic rar chiar în acele vremuri de mare vitejie [12]), dârz [13]), bun creştin după socotinţa vremii [14]), nu totdeauna veridic [15]) — cine era oare atunci: Rudolf II, Bathoreştii, Basta, Malaspina, Turcii? — şi devenise, dacă nu era din naştere, neasămuit de ambiţios [16]).

Starea jalnică în care se afla ţara sa [17]), cetirea sau auzirea

---

[1]) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 62, 77—81, 100; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 95; Xenopol, *o. c.*, V, pp. 177, 178, 180.

[2]) I. Crăciun, *o. c.*, p. 72 nota 1, pp. 99, 100; Hurmuzachi, IV^2, p. 171; XI, p. 757.

[3]) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 99, 101.

[4]) Hurmuzachi, III_1, p. 457; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 9; Iorga în *Covorbiri Literare*, XXXVI, p. 975; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, pp. 31, 32.

[5]) Walther apud. Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 8; Hurmuzachi, III, p. 544.

[6]) Hurmuzachi, *l. c.*

[7]) Portretele sale.

[8]) Walther, *l. c.*; Hurmuzachi, *l. c.*

[9]) Născut în 1557 (Crăciun, *o. c.*, p. 74), dar alt izvor (Hurmuzachi, *l. c.*) zice că era de 36 ani în 1599, deci ar fi fost născut 1563.

[10]) Cum a arătat-o pe câmpul de bătălie dela Mirislău. Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 73; Xenopol, *o. c.*, pp. 355, 423.

[11]) Scrisoare din Roma, 1 Iulie 1600 (N. Buta, *I Ragguali di Claudio Rangoni* în: Şcoala Română din Roma, *Diplomatarium italicum*, I, p. 301):

« Acest temperament, de vitejie — mai ales — de mânioase ieşiri, de pocăinţi răscolitoare, de duioase impresionante păreri de rău » (Iorga, *Despre Mihai Viteazul. Cuvânt de comemorare*, 21.XI.1919, p. 274).

[12]) Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 74; Raportul lui Fra Giuseppe Piscullo din 10.XI.1595 (A. Veress, *Campania creştinilor contra lui Sinan paşa din toamna 1595*).

[13]) In hotărîrea de a păstra Ardealul, în acea de a cuceri Moldova, cu toată opunerea şi a Vienei şi a lui D. Ralys, de pildă.

[14]) Lupta contra Turcilor fiind socotită atunci ca cea mai creştinească îndatorire.

[15]) Jurământul său către A. Báthory, când era deja înţeles cu împăratul Rudolf ca să atace Transilvania; tratativele sale cu Turcii în anii 1595—1599; scrisoarea sa către regele Poloniei (4 Fevruarie 1600 — Hurmuzache Supl. II^1, p. 577); căutarea de a înşela pe Ieremia Movilă în clipa când se pregătea să-l atace; repetatele declaraţii că ţine Transilvania pentru împărat şi nu pentru dânsul, etc.

[16]) Miron Costin (ed. V. A. Ureche), I, p. 443; Spontoni, *Historia della Transilvania* (ed. 1638), pp. 96, 97.

[17]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 10. Ulterior starea ţării înrăutăţindu-se din cauza devastării Tătarilor şi Turcilor, Mihai aduse colonii din Bulgaria (Al. P. Ilarian,

romanelor eroice, la modă atunci [1]), a faptelor de vitejie şi de cavalerism, povestite în mod curent şi date ca scop al vieţii unui cavaler [2]), a cântecelor vitejeşti naţionale sau străine [3]), îndemnurile unui D. Rallys [4]) şi ale altora [5]), făcuseră dintr'însul un duşman al puterii musulmane şi un hotărît luptător pentru neatârnarea ţării sale de cei dela Ţarigrad [6]).

Politica antimusulmană era de altfel tradiţională, ea fusese transmisă generaţiunilor următoare de către cruciaţi şi alcătuise, de mai multe secole, politica bisericilor creştine şi a suveranilor popoarelor în contact mai mult sau mai puţin imediat cu împărăţia sultanilor otomani. Dacă această politică nu izbândise, nu a fost din cauză că popoarele nu consimţiseră sacrificii — căci numeroase războaie, cu sângeroase pierderi, se purtaseră contra Osmanlâilor — ci vina era a geloziei, a scopurilor egoiste, urmărite şi de papi şi de suverani, cari, cu toate tratativele, cu toate ligile anti-mahomedane, încheiate pe hârtie, nu acţionaseră niciodată împreună sau cu totul dezinteresat.

Şi la urcarea pe tron a lui Mihai o asemenea ligă era dorită şi de papa şi de unii suverani [7]) şi era firesc ca Mihai, care ştia că puterea turcească era în decădere [8]) şi era hotărît a

---

o. c., I, p. 37). Memoriu descoperit de Dl. Pernice la Florenţa, publicat în traducere română de Asociaţiunea din Sibiu sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, p. 13. Se citează mai departe ca: *Luptele. — (Pernice).*

[1]) N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, pp. 55, 56; N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la Români*, p. 576; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, p. 11 (16). Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, p. 48.

[2]) N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, I, pp. 211, 212, 223.

[3]) A. Veress, *Cântece istorice vechi ungureşti despre Români.*

[4]) Hurmuzachi, III, pp. 519, 520; N. Iorga, *Un conseiller byzantin de Michel le Brave* (Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, V—VIII-e année Nr. 1); N. Iorga, *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie* (acelaşi buletin, XVIII, pp. 15—19).

[5]) Hurmuzachi, III^1, pp. 186, 187, 200; XI, pp. 407, 408; I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, notele dela paginile 126—206 indică izvoarele.

[6]) Incă din Septemvrie 1593 Mihai Viteazul scrie că este sătul de jugul turcesc (I. Sârbu, *o. c.*, I, p. 128); Fessler, *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen*, VII, p. 415; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 254; D. Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, p. 38; A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 424.

[7]) Hurmuzachi, III^1, pp. 175, 186, 187, 200; III_2, p. 398; VIII, p.189; XI, pp. 407, 408; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 10, 11, 57, 188 sqq.; Ranke, *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, II, pp. 153 sqq.; A. Veress, *o. c.*, pp. 6, 7.

[8]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, pp. 90, 91.

se răscula contra Turcilor [1]), să fi primit cu mulțumire idea alcătuirii ei [2]). Decât și de data asta puterile creștine nu cooperară efectiv, nici pe câmpul de luptă, nici în cel politic și nici măcar în cel financiar [3]).

Oricât de hotărît ar fi fost Mihai de a scutura jugul turcesc, oricât de grăbit ar fi fost de a realiza aceasta cât mai iute, îi trebuia un oarecare timp pentru a-și organiza puterea, pentru a se asigura că țara îl va urma și pentru a căpăta un minimum de sprijin dela vecinii săi.

Una din primele sale griji fu de a-și alcătui o armată de mercenari. Il vedem adresându-se, și la începutul domniei sale și ulterior, în acest scop: Secuilor, Sârbilor, Polonilor, Cazacilor, Bulgarilor, prințului S. Báthory și împăratului Rudolf II [4]). Armatele sale sunt alcătuite astfel dintr'un amestec de ostași din neamuri foarte deosebite [5]), ostași cari nu aveau alt ideal comun decât acel al soldei și al jafului.

Este adevărat că, precum am arătat într'un memoriu precedent [6]), ideile despre alcătuirea armatelor evoluaseră la noi și că acestea constau mai cu seamă din mercenari. Numărul acestora nu putea fi însă prea mare din cauza resurselor financiare reduse [7]) (de unde neîncetatul apel al lui Mihai către

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 253, 255; *Luptele*.. (Pernice); *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores, XVII, p. 144, apud A. D. Xenopol, *o. c.*, p. 195 nota 20.

[2]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 253—255; Fessler (*o. c.*, VII, p. 415) spune că Mihai Viteazul era prieten al lui Sig. Báthory și al împăratului Rudolf II numai întru atât întrucât putea spera în ajutorul unuia sau altuia pentru mărirea sa. Pare că S. Báthory și Rudolf erau mai dezinteresați?!

[3]) Crăciun, *o. c.*, pp. 106, 107; Hurmuzachi, XII, pp. 162, 163; Supl. I^1, p. 117; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 204; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento (Ephemeris Daco-Romano*, II, p. 397); A. Veress, *o. c.*, pp. 2, 9.

Polonii țineau cu Turcii, Henric IV regele Franței de asemenea și chiar îmbia pe Turci să atace pe creștini (Hurmuzachi, Supl., I^1, pp. 115—117).

[4]) Iorga în *Buletinul Comisiunii istorice a României*, II, p. 190; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 41, 287, 289—291; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 157; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Hurmuzacki, Supl. II^1, p. 180; Cl. Isopescu, *o. c.*, pp. 92, 397, 485; *Magazin istoric*, IV, 278; Crăciun, *o. c.*, p. 102; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 163; Hurmuzachi, XV^2, p. 779.

[5]) Români, Secui, Unguri, Poloni, Sârbi, Bulgari, Greci. O parte din ei sunt plătiți de împăratul Rudolf (Al. P. Ilarian, I, p. 46; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 163; Isopescu, *o. c.*, p. 92).

[6]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XI, pp. 252—256.

[7]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 41; Iorga, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273; Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 179.

visteria împăratului german şi sumele ce i-a dat acesta [1]) şi era deci nevoie a se recurge nu numai la breslele militare dar chiar la ridicarea în masă, dacă nu pentru a lua parte ca luptători, ci pentru asigurarea transporturilor [2]), pentru acoperirea graniţelor mai puţin ameninţate [3]), pentru serviciul de iscoade şi de ştafete şi în sfârşit — şi nu mai puţin — pentru a răpune răscoale. Ori pentru aceasta trebuia ca ţara să fie interesată la apărarea stăpânirii lui Mihai. Acesta pare să nu fi înţeles acest lucru sau să nu fi putut impune măsuri pentru a asigura mulţumirea marei mase a populaţiunii.

Boier, de neam domnesc, Mihai a căutat sprijin, în ţară, numai la boieri, în favoarea cărora a luat măsuri — ca acea a fixării ţăranului pe moşia boierească, întărind dacă nu creând starea de *rumânie* — cari n'au putut decât să înstrăineze, de cauza sa, pe numeroasa ţărănime, sărăcită deja de domniile ce i-au precedat şi suferind mult din cauza războaielor necurmate ce a purtat el [4]).

---

[1]) *Buletinul Comisiunii istorice a României*, I, pp. 288/289; Hurmuzachi, III, pp. 294, 302, 304, 305, 338; III², pp. 53, 320; XII, pp. 373, 402, 403, 465, 467; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 168; Isopescu, *o. c.*, p. 92; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459; Spontoni, *o. c.*, pp. 89, 96; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti*, V, *passim*.

[2]) Iorga, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273.

[3]) Cum a făcut probabil.

[4]) (Vecinia exista înainte, ea se întinde în secolul XVI) « şi capătă o consfinţire oficială prin « aşezământul » sau « legătura » lui Mihai Viteazul, decretată, pare-se, în întâiul sau al doilea an de domnie » (I. Bogdan în *Prinos Sturdza*, pp. 153, 154).

C. Giurescu arată (*Vechimea Rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, pp. 508—512) că expediţia lui Sinan-paşa a adus o aşa perturbare prin deşertarea unor sate, încât Mihai Viteazul a trebuit să stabilizeze o stare de fapt.

« Mihai Viteazul, orice s'ar fi petrecut înaintea lui ca stare de fapt, a legalizat prin asimilare cu stările din Ardealul cu care se unea politic supt Sigismund Báthory, legătura ţăranului cu pământul, interzicându-se să « hoinărească » din loc în loc, adică să facă uzaj de dreptul lui de a-şi căuta pe altă brazdă libertatea compromisă» (Iorga în *Revista Istorică*, XIII, p. 426); Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 88; Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, pp. 136, 137.

Revista Istorică Română, II, pp. 44, 221—231.

Dar într'o altă ţară — Rusia — se legiuia la fel:

...« (Boris Godounov) ne pouvant compter sur les boiars et la grande noblesse, il voulut s'appuyer sur la classe des enfants boiars: il leur accorda l'asservissement du paysan... Pour toutes ces raisons les terres des petits propriétaires se dépeuplaient; or ces petits propriétaires, ces enfants-boiars, qui faisaient aux tsars le service militaire, ne pouvaient répondre à son appel, montés, accompagnés, ils ne pouvaient même plus vivre, si leurs terres, non cultivées, ne rapportaient plus rien... L'oukase de 1597 permit de rechercher les paysans fugitifs, de les ramener de force avec leurs femmes et enfants. C'était le paysan rattaché à la glèbe, avec le

Nu ne putem împiedica de a compara politica sa internă — a sprijinului numai pe clasa boierească — cu acea a lui Ştefan-cel-Mare, care a gospodărit în folosul întregii populaţiuni, asigurându-şi astfel, în cele mai grele împrejurări — — vara 1476 — sprijinul neogoit şi al boierimii şi al ţărănimii.

Dacă ţărănimea nu avea interes să susţină pe Mihai, avea oare boierimea voinţa de a-l ajuta şi ajutatu-l-a?

Nu pe deplin [1]), pentrucă vedem: că unii boieri se răscoală [2]), alţii stau la îndoială pe câmpul de luptă [3]), alţii îndeamnă pe domni străini a impune lui Mihai condiţiuni grele [4]) şi în fine unii cer un domn nou, duşman lui Mihai [5]).

Dar forţele proprii nu-i ajungeau şi de aceea Mihai era hotărît, după ce s'a sfătuit cu boierii săi [6]), să se alăture la acţiunea puterilor creştine [7]).

Cari erau puterile creştine având putinţa de a ajuta pe Mihai? Impăratul Rudolf II, principele Ardealului Sig. Báthori, Moldova şi locuitorii creştini de pe dreapta Dunării.

Odată cu căderea Ungariei sub stăpânirea turcească a început un războiu aproape continuu (când nu erau operaţiuni în stil mare erau incursiuni şi hărţueli continue) între Turci

---

« droit de suite » accordé au maître. Par cette loi, Godounof, si-l contenta les enfants-boiars et assura l'entretien de la cavalerie noble, aliéna les paysans qui, de libres cultivateurs, devenaient serfs » (Lavisse et Rambaud, *Histoire Générale*, V, pp. 757, 758).

M. Kowalewsky *(Modern Customs and ancient customs of Russia)* arată (pp. 209, 210) că suprimarea dreptului de liberă mişcare a ţăranilor nu se datoreşte acţiunii Statului, ci cauzelor economice şi sociale şi (p. 215) « centuries before the legal and general abolition of the right of free migration a considerable number of peasants had thus ceased to enjoy that liberty... during the sixteenth century were already deprived of the right of free removal from no other cause but the want of money, so that the only condition on which they could withdraw from the manor on which they were was that of finding some other landlord willing to pay the money they owed, and therby acquiring the right to remove them to his own manor ».

[1]) « Pe însuşi boierii săi nu se putea sprijini (Mihai) decât în tovărăşia biruinţii » (Iorga, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273); Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98. La 27 Iulie 1595, Mihai declară ambasadorului polon că nu se încrede în supuşii săi (Isopescu, *o. c.*, p. 397).

[2]) Hurmuzachi, III, p. 271; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 24, 25, 37, 38.

[3]) Crăciun, *o. c.*, p. 104.

[4]) *Magazin istoric*, IV, pp. 280, 281.

[5]) Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 487.

[6]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 13.

[7]) *Luptele...* (Pernice), p. 8.

și Imperiali, războiu care de fapt nu a încetat decât pe la mijlocul secolului XVIII.

Viena știa că, în vara 1593, Turcii hotărîseră să reînceapă războiul fățiș și era, firește, bucuroasă de orice ajutor. Ea a primit deci cu mulțumire sugestiunea Papei (8 Noemvrie 1593) pentru alcătuirea unei ligi creștine, în care ar fi intrat mai ales țările europene răsăritene, și s'a alăturat demersurilor făcute de curtea pontificală [1]). Aceasta nu înțelegea însă să se servească de Transilvăneni, de Munteni și de Moldoveni decât ca instrumente [2]) și la început s'ar fi mulțumit dacă țările lor nu ar fi luat parte la războiu alături de Turci. Și ulterior, după ce se înțelese cu Mihai, împăratul voi a se sluji de dânsul tot ca de un instrument [3]).

Sigismund Báthori, care domnia în Ardeal, fu convins de Papă [4]) și de Mihai Viteazul [5]) să se alăture împăratului dela Viena, în condițiuni cari satisfăceau exageratul său amor propriu [6]), cu toate că o parte din Ardeleni erau opuși unui războiu contra Turcilor [7]).

După negocieri, care au ținut câtva timp, Báthory încheie, la 5 Noemvrie 1594, un tratat cu Mihai Viteazul, tratat prin care acesta din urmă recunoaște supremația domnitorului ardelean în schimbul susținerii, de către Báthory, a lui Mihai, în lupta contra Turcilor. Acest tratat fu reînoit la 20 Mai 1595 [8]).

In Moldova starea era tot așa de rea ca și în Țara Românească. Domnitorul, Aron Vodă, scos din scaun în vara 1592,

---

[1]) Hurmuzachi, III, pp. 182—208; A. Veress, *Nunții Apostolici în Ardeal*, pp. 1—15.

[2]) Hurmuzachi, III, pp. 218, 219, 373.

[3]) Hurmuzachi, III, p. 338; XII, pp. 465, 467.

[4]) Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan-pașa*, p. 6.

[5]) Hurmuzachi, IV, p. 230; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 253, 254; *Magazin istoric*, IV, p. 277.

[6]) Hurmuzachi, III_2, pp. 77 sqq.; Spontoni, *o. c.*, p .14; Veress, *Nunții apostolici în Ardeal*, pp. 1—22.

[7]) Fessler, *o. c.*, VII, p. 322; *Historie von den Empörungen so sich im Königreich Ungarn*. . . Cöln, 1596, pp. 67, 68; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 188 sqq. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, IV, pp. 99—104, 115—117, 123—136.

[8]) Fessler, *o. c.*, VII, p. 354; Hurmuzachi, III, pp. 209—213; III_2, pp. 120, 121; *Magazin istoric*, IV, p. 280; Veress, *o. c.*, IV, pp. 218—226.

fusese repus în scaun, în urma insistențelor creditorilor săi [1]). Imbiat de Papa și de împăratul austriac [2]), el primește, după oarecare nehotărîre [3]), să intre în liga creștină [4]) și încheie, la 16 August 1594, un tratat de alianță cu împăratul austriac, pentru lupta contra Turcilor, tratat prin care Aron se îndatorește mai cu seamă a da știri [5]). Cu Ardealul, Moldova încheie un tratat, aproape identic acelui munteano-ardelean, la 3 Iunie 1595 [6]). Moldova însă avea să țină seamă și de aceea ce făceau Polonii, prietini ai Turcilor [7]) și dușmani ai împăratului dela Viena [8]) și ai domnitorului ardelean [9]).

Slavii dela Sudul Dunării se adresară lui Mihai, în repetate rânduri, în cursul domniei sale, ca să le vină în ajutor spre a se răscula sau spre a susține răscoalele lor. Mulți dintre ei slujiră în rândurile oștirei lui Mihai [10]).

Războaiele cu Turcii. Deși tratativele pentru o cooperare efectivă a puterilor creștine nu se sfârșiseră încă [11]) și deși Mihai nu primise încă decât puțini ostași aliați [12]) situațiunea din principate era de așa natură [13]), cerințele creditorilor turci [14]) și ale guvernului otoman [15]) ajunseră așa de mari și erau atât

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 241. I. Minea în *Cercetări Istorice* VIII—IX, pag. 172.
[2]) Hurmuzachi, III, pp. 176, 184.
[3]) Hurmuzachi, III, pp. 177, 182—208; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și a Țării-Românești*, IV, pp. 45, 56, 59, 60, 95.
[4]) Hurmuzachi, III, pp. 179, 180, 185; XII, pp. 8, 17, 18, 73.
[5]) Hurmuzachi, III, p. 193.
[6]) Hurmuzachi, III, p. 477.
[7]) Hurmuzachi, III_2, pp. 148, 149; *Lettres du cardinal d'Ossat* (ed. 1708), I, p. 432 nota, 2. Pentru legăturile ulterioare dintre Polonia și Turcia: Hurmuzachi, III, pp. 502—505; IV_2, pp. 215—217; Supl. II_1, pp. 377, 378, 410.
[8]) Hurmuzachi, III, p. 219; III_2, p. 159.
[9]) Crăciun, *o. c.*, pp. 106, 107; Hurmuzachi Supl. II_1, pp. 387, 420, 428; Isopescu, *o. c.*, pp. 21, 26, 33; *Lettres du cardinal d'Ossat*, II, p. 63; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 249.
[10]) Crăciun, *o. c.*, p. 98; *Historie von den Empörungen*... (sus citată), p. 71; Hurmuzachi, III_2, pp. 103, 226, 243; XII, p. 291; XIV^1, p. 105; Al. P. Ilarian, *o. c.*, pp. 45, 46, 190, 192; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 155, 157; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Isopescu, *o. c.*, pp. 17, 94—97; Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa*, p. 34.
[11]) Cum nici nu au fost până la urmă.
[12]) 4000 Secui cu 45 tunuri (Veress, *o. c.*, p. 7). Crăciun, *o. c.*, p. 102; *Magazin istoric*, IV, p. 278; *Quellen*..., IV, p. 157.
[13]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 10.
[14]) *Magazin istoric*, IV, p. 277.
[15]) Crăciun, *o. c.*, p. 102; Hurmuzachi IV^2 p. 171; *Luptele*... (Pernice) pp. 8—10; *Magazin istoric*, IV p. 277.

de imposibil de satisfăcut, încât Mihai fu nevoit a grăbi trecerea la fapte, pentru care avu învoirea boierilor săi [1]). Inţelegându-se cu Aron [2]) şi cu Báthory [3]), hotărîră a se răscula imediat şi a ucide pe toţi Turcii aflaţi atunci în principate. Măcelărirea acestora avu loc, în Ţara Românească, la 5 Noemvrie [4]), când se omorîră şi Grecii şi Evreii [5]); în Moldova măcelul avu loc ceva mai târziu [6]).

Spre a se folosi de zăpăceala produsă la Turci, de această răscoală [7]) şi de faptul că fiind iarnă majoritatea ostaşilor turci se afla răspândită pe la casele lor [8]), domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, conform înţelegerii luate, atacară imediat cetăţile de graniţă turceşti şi devastară în lung şi în lat tot teritoriul cuprins între Dunăre şi Balcani [9]) şi chiar dincolo (la Sud) de aceşti munţi, ajutaţi de populaţiunea băştinaşă creştină a acelor regiuni [10]).

Operaţiunile decurseră astfel:

Imediat după măcelărirea Turcilor, Mihai se îndreptă cu oastea spre Giurgiu, pe care-l atacă, arzând oraşul; nu putu însă cuprinde cetatea[11]). De asemenea trimise detaşamente cari atacară şi arseră oraşele: Floci (18 Decemvrie)[12]), Hârşova

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 13; *Magazin istoric*, IV, p. 277.
[2]) Hurmuzachi, III, p. 465; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 129.
[3]) Hurmuzachi, III_3, p. 59; XII, p. 18.
[4]) Walther (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 13) şi după dânsul Xenopol (*o. c.*, V, p. 197), arată că se fixase ziua de 13 Noemvrie. D-l M. Popescu a dovedit (*Convorbiri Literare*, Sept.-Dec. 1927, p. 361) că masacrul a avut loc la 5 Noemvrie 1594. Aceeaşi dată o arată cronica ţării (*Magazin istoric*, IV, p. 278) şi o admite şi d-l Iorga (*Istoria armatei române*, I, p. 363); *Annals of the turkish empire* by Naima, translated by Ch. Fraser, pp. 36—38.
[5]) Hurmuzachi, III, p. 465.
[6]) Iorga *Istoria armatei române* I p. 366; Verres *o. c.* p. 8, care atribuie lui Aron o atitudine puţin lealã.
[7]) Hurmuzache III p. 230; III_2 p. 94; IV_2 pp. 175, 192, 194, 198, 223; XII pp. 39, 49; Iorga *Acte şi Fragmente* I p. 137; Al. P. Ilarian *o. c.* I pp. 17, 26.
[8]) Turcii nu făceau, decât cu totul excepţional, războiu iarna. Expediţiunile lor anuale aveau loc de obiceiu între Aprilie şi Octomvrie. Acest lucru a fost observat şi de Şincai (*Chronica Românilor* II, p. 402).
[9]) Hammer, *o. c.*, II, p. 278; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 197.
[10]) Hurmuzachi IV^2, p. 202; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 203.
[11]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria II, tom. XXXVIII pp. 502, 503; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 13; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 130; *Luptele..* (Pernice), p. 10; *Magazin Istoric*, IV, p. 278.
[12]) Hammer *o. c.*, II, p. 278; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 16; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 365; Verres, *o. c.*, p. 9.

(1 Ianuarie 1595) [1]), Silistra (8 Ianuarie 1595) [2]), Măcin [3]), Şiştov [4]), Rahova [5]), dar iarăşi nu putură lua cetăţile [6]).

Aflând de răscoală, Poarta ordonă Tătarilor, cari se întorceau din Ungaria, ca să coopereze cu armata turcească, ce se aduna la Rusciuc cu scopul de a înăbuşi răscoala şi de a pune domnitori noui pe tronurile Moldovei şi Munteniei [7]).

Tătarii trecură Dunărea la Vidin (Calafat) [8]) şi, jefuind şi arzând, înaintară, de-a-lungul şesului muntenesc spre Giurgiu, cu scopul de a se uni cu Turcii, cari se concentrau la Rusciuc şi cari aveau o avangardă peste Dunăre, la Şerpăteşti [9]).

Mihai, înştiinţat de aceste mişcări[10]) îşi adună forţele şi plecă din Bucureşti la 8 Ianuarie[11]). Trecu prin Pietrile[12]) şi tăbărui la Hulubeşti[13]). In ziua de 4 Ianuarie[14]) un detaşament, ce fusese trimis de Mihai[15]) şi era comandat de Buzeşti, înfrânsesă avangarda tătară la Putineiu[16]). Grosul Tătarilor îndreptându-se spre Giurgiu, o nouă luptă avu loc la Stăneşti, la 16 Ianuarie, în care Tătarii fură definitiv înfrânţi[17]). Se atacă

---

1) Al. P. Ilarian, *l. c.*,; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 370.
2) Al. P. Ilarian, *l. c.*; Hurmuzachi, III_2, p. 101.
3) Hurmuzachi, III_1, p. 206; Iorga, *o. c.*, I, p. 365.
4) La 30 Decemvrie 1594 (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 22).
5) Al. P. Ilarian, *l. c.*
6) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 21, 22; *Luptele...* (Pernice), p. 13.
7) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 17.
8) Al. P. Ilarian, *l. c.*; *Luptele...* (Pernice), p. 11; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, p. 68.
9) Al. P. Ilarian, I, p. 18. Şerpăteştii nu mai există azi (vezi Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. XII, p. 17, nota 7). S'ar putea ca această avangardă turcească să nu fie decât un detaşament trimis de garnizoana din Giurgiu, a cărui cetate nu o putuse lua Mihai (vezi supra pag. 39 nota 11); *Magazin istoric*, IV, p. 279.
10) *Magazin istoric*, IV, p. 278.
11) *Magazin istoric, l. c.*
12) *Ibidem.* Prezenţa lui Mihai la Pietrile, înainte de 18 Fevruarie (stil nou, deci înainte de 8 Fevruarie stil vechi) este semnalată de o scrisoare din 13 Fevruarie (stil nou), din Alba Iulia, publicată de d-l Veress (*Campania creştinilor*, pp. 33—36). In nota 2 d-l Veress greşeşte zicând că este vorba de Piua Petrei, ceea ce nu are înţeles, toată descrierea privind luptele contra Tătarilor şi Turcilor (cea dela Şerpăteşti şi cea dela Rusciuc).
13) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 18; *Magazin istoric*, IV, p. 279. Localitatea Hulubeşti nu mai există azi (vezi nota 1 mai sus).
14) *Magazin istoric, l. c.* Nu cumva este 14 Ianuarie stil nou? (*Revista pentru istorie, filologie, şi arheologie*, XI, p. 127)
15) *Magazin istoric, l. c.*
16) *Ibidem*; Hurmuzachi, IV_2, p. 188.
17) *Ibidem*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 18, care dă ca dată a luptei 21 Ianuarie.

apoi (la 25 Ianuarie după Walther [1]), avangarda turcă (şi cu Tătarii cari se uniseră cu ei) la Şerpăteşti; duşmanii fură respinşi peste Dunăre [2]). Mihai trecu atunci, cu grosul forţelor sale, Dunărea care era îngheţată, pe la Marotin [3]) şi înfrânse oastea turcească, sub Rusciuc [4]). După aceasta urmă devastarea întregii regiuni, atacându-se şi cetăţile Şiştov, Nicopol şi Vidin şi împingându-se atacul până dincolo de Balcani; se luară 50 tunuri iar o parte din populaţia creştină fu mutată de Mihai pe stânga Dunării [5]).

Aflând, puţin în urmă [6]), că o parte din armata turcească se îndrepta spre Moldova pentru a pune în scaun pe Ştefan Bogdan [7]), Mihai a repezit pe banul Mihalcea după ea [8]). Mihalcea a trecut Dunărea pe ghiaţă şi a bătut pe Turci la Silistra, la 13 Fevruarie, după care se întoarse şi arse Turtucaia [9]). In urmă se arse Hârşova[10]) şi se atacă Brăila, care nu a putut fi luată[11]).

Turcii nu se lăsară însă şi făcură, la rândul lor, incursiuni pe malul stâng al Dunării[12]). Pentru a respinge aceste incursiuni şi pentru a risipi oştile turceşti care se adunau în oraşele dunărene[13]), Mihai îşi împărţi forţele în patru grupe, pe care le trimise să atace: Brăila, Cernavoda, Turtucaia şi Nicopol[14]). Aceste atacuri au loc primăvara[15]). Trupele lui Mihai au

---

[1]) Patru zile după lupta dela Stăneşti (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 19).
[2]) Crăciun, *o. c.*, p. 103; Hurmuzachi III_2, pp. 86, 87; Al. P. Ilarian, *l. c.*; *Magazin istoric*, *l. c.*; Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, p. 69.
[3]) *Magazin istoric*, *l. c.* Szamosközy spune apriat că Mihai nu a aşteptat ca Turcii să treacă Dunărea ci a trecut el cu 32.000 oameni (Crăciun, *o. c.*, p. 103).
[4]) Hurmuzachi, IV_2, p. 189; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 19, 20; *Magazin istoric*, *l. c.*
[5]) Hurmuzachi, *l. c.*; XI, p. 25; Al. P. Ilarian, I, pp. 21, 22, 25, 203; Veress, *Campania Creştinilor...* p. 12.
[6]) Căci trupele lui Mihai se aflau reîntoarse în ţară deoarece banul Mihalcea a trebuit să treacă din nou Dunărea (*Luptele...* (Pernice), p. 13).
[7]) *Ibidem.*
[8]) *Ibidem.*
[9]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 24; *Magazin istoric*, IV, pp. 279, 280.
[10]) *Magazin istoric*, IV, p. 280.
[11]) Naima, *o. c.*, p. 49.
[12]) Incursiile lor au ajuns până la Craiova (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 25).
[13]) *Luptele...* (Pernice), p. 14.
[14]) Hurmuzachi, III_2, p. 97; *Luptele...* (Pernice), p. 14; se ard Rusciucul şi Silistra (Hurmuzachi, III_2, p. 101) se asediază castelul din Giurgiu, fără a-l putea lua (Veress, *o. c.*, p. 13).
[15]) Crăciun, *o. c.*, p. 103; Hurmuzachi, III_2, p. 116.

respins peste tot pe Turci și reușesc a lua, la începutul lui Martie [1]), Brăila [2]). Se devastă apoi din nou Bulgaria [3]). Hărțueli au mai avut loc și ulterior. [4])

După masacrarea Turcilor, Moldovenii, cu ajutoare venite din Ardeal [5]) și cu cele date de Cazaci, s'au îndreptat spre Tighina, pe care au atacat-o [6]). După câtva timp, Cazacii au rămas ca să asedieze Tighina iar Moldovenii s'au îndreptat spre Cetatea-Albă, risipind în cale niște grupe de Tătari [7]). La Cetatea-Albă se arde orașul dar nu se poate lua cetatea [8]). Două grupe de Moldoveni au trecut apoi Dunărea și au pustiit Dobrogea, de unde s'au întors încărcați cu pradă [9]). Toate acestea s'au petrecut înainte de 28 Fevruarie 1595[10]). Urmează atacul Ismailului, care a fost luat la 22 Martie 1595 și a cărui garnizoană turcească a fost măcelărită[11]). Moldovenii au mai avut ciocniri mici cu Turcii și Tătarii, în diferite părți ale Basarabiei[12]).

Uluiți de loviturile ce cădeau atât de repede, una după alta, asupra lor, lipsiți de aprovizionările ce le procurau principatele[13]) și de calea de comunicație ce o alcătuia Dunărea pentru transporturile de alimente și de munițiuni în Ungaria[14]), amenințați, prin acțiunea lui Mihai, în flancul și spatele liniei lor de operațiuni spre Viena, Turcii, cari încercaseră să se scape

[1]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 371; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 24.

[2]) Hurmuzachi, III, pp. 234, 476; III_2, p. 97; IV_2, pp. 196, 199; *Magazin istoric*, IV, p. 280; Naima, *o. c.*, pp. 49, 50. Alți autori dau date diferite: 30 Martie (I. Sârbu, *o. c.*, I, p. 230), 10 Aprilie (Veress, *o. c.*, p. 11), luna Aprilie (*Quellen*, V, p. 277).

[3]) Crăciun, *l. c.*; *Anuarul institutului de istorie națională* (Cluj), IV, p. 129,

[4]) *Anuarul institutului de istorie națională* (Cluj), V, p. 131; Hurmuzachi, $III._2$ p. 124; XII, p. 45.

[5]) Hurmuzachi, III, pp. 226, 229, 232; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 22.

[6]) *Anuarul institutului de istorie națională* (Cluj), V, p. 132; Hurmuzachi, III, pp. 227, 471; III_2, pp. 95, 101; IV_2, pp. 193, 201; Naima, *o. c.*, p. 49.

[7]) Hurmuzachi, III, pp. 227. 471; Naima, *l. c.*

[8]) Hurmuzachi, III, p. 228.

[9]) Hurmuzachi, III, p. 227.

[10]) *Ibidem.*

[11]) Hurmuzachi, III, pp. 230—232; III_2, p. 95; IV_2, p. 193; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 139, 140.

[12]) Hurmuzachi, supl. II_1, p. 341.

[13]) Hurmuzachi, III, p. 230; III_2, p. 94; IV_2, pp. 175, 192, 194, 198, 223; XII, pp. 39, 49; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 17, 26; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 137.

[14]) Turcii socotiau, în Mai 1595, că Moldovenii și Muntenii se făcuseră stăpâni pe toate cetățile de pe ambele maluri ale Dunării dela Nicopol în jos. (*Anuarul institutului de istorie națională* (Cluj), IV, p. 129; Hurmuzachi, IV_2, p. 196; Naima, *o. c.*, p. 51).

de persoanele domnilor români prin diferite mijloace puţin leale [1]) au hotărît [2]) să suspende, pentru anul 1595, operaţiunile contra împăratului austriac şi să-şi îndrepte armatele contra lui Mihai-Viteazul.

In faţa marei primejdii pe care o alcătuia ameninţarea atacului turcesc, Mihai reînoeşte tratativele cu Báthory [3]) şi cu Moldova [4]). Pentru a obţine ajutorul de care avea nevoie este silit să primească, la 20 Mai 1595, cum primeşte şi Moldova la 3 Iunie 1595, condiţiunile destul de umilitoare a lui Báthory [5]).

Spre a face faţă atacului, pentru care Turcii concentraseră o masă de 100.000 oameni, din cari 55.000 trupe regulate [6]), la Rusciuc [7]) şi alte grupe de forţe la: Oblucita, Silistra, Nicopol, Vidin, Belgrad [8]), unde făceau demonstraţii de trecere [9]) Mihai ia următoarele dispoziţiuni:

Reînnoeşte cererile de ajutor, către Báthory[10]) şi către domnul Moldovei[11]), dela cari primeşte numai puţine ajutoare: 3000 de ostaşi trimeşi de Báthory[12]), dar se adresează şi regelui polon, căruia îi cere să împiedice cel puţin pe Tătari să atace Moldova, asigurându-i astfel spatele [13]).

---

[1]) Hurmuzachi, III, p. 224; III_2, p. 65; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 17.

[2]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 26; Xenopol, *o. c.*, V, p. 207.

[3]) *Magazin istoric*, IV, p. 282.

[4]) *Magazin istoric*, IV, p. 281.

[5]) Hurmuzachi, III, pp. 472, 477. Delegaţia muntenească însărcinată cu încheierea tratatului cu Báthory nu era unită, ceea ce folosi domnului ardelean spre a impune condiţiunile voite de dânsul (*Magazin istoric*, IV, p. 280).

[6]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. XII, p. 123. Efectivele variază mult dela autor la autor, dela 30.000 (Isopescu, *o. c.*, p. 390) la 140.000 (*acelaşi*, p. 431); socotesc însă cifrele date în text ca cele mai probabile.

[7]) Isopescu, *o. c.*, p. 397. Că Turcii concentraseră grosul forţelor lor la Rusciuc şi că aveau numai puţine forţe în Ungaria, o ştia şi Potocki, căpitanul de Cameniţa, la 10 August 1595 (Isopescu, *o. c.*, p. 401).

[8]) Isopescu, *o. c.*, pp. 384, 389, 390, 393, 397, 398, 405, 408.

[9]) Se raportează că au material de trecere (poduri) la Belgrad, Nicopol, Vidin (Isopescu, *o. c.*, p. 384). Mihai spune ambasadorului polon că Turcii au poduri gata la Rusciuc şi Silistra (*Idem*, pp. 197, 198). Cancelarul polon scrie, la 26 August, că Turcii se pregătesc a trece la Rusciuc şi la Oblucita (*Idem*, p. 413). Altă demonstraţie are loc, înainte de 8 August (*Anuarul institutului de istorie naţională* (Cluj), V, p. 134).

[10]) *Magazin istoric*, IV, p. 282; Veress, *Doc. priv. la ist. Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, pp. 241, 243.

[11]) *Magazin istoric*, IV, p. 281; Isopescu, *o. c.*, p. 393.

[12]) Isopescu, *o. c.*, p. 397.

[13]) Isopescu, *o. c.*, pp. 393, 399. Şi Sigismund Báthory cere Polonilor acelaşi lucru (Isopescu, *o. c.*, p. 408).

Dela Bucureşti, unde stă aproape toată vara[1]), şi unde poate primi mai uşor ştirile, conduce acoperirea Dunării. Această acoperire a fost activă şi a constat în numeroase atacuri, peste Dunăre, la punctele de trecere [2]).

Dispune adunarea forţelor sale constând din 16.000 la 20.000 luptători cu peste 12 tunuri [3]).

Işi trimite nevasta şi copiii la Sibiu [4]).

După ce află, în chip cert, că principala grupă de forţe duşmane se află la Rusciuc [5]), pleacă din Bucureşti, la 28 Iulie stil nou, cu lefegiii (8000) şi artileria [6]) şi concentrează forţele sale la Măgurele (pe Sabar) [7]).

Operaţiunile pentru trecerea Dunării de către Turci, în sectorul Rusciuc, desemnându-se bine [8]), Mihai se coboară spre Dunăre, oprindu-se la 2 mile la Nord de Giurgiu [9]), probabil în regiunea Daiţei [10]).

Aci se opune, cu succes, timp de trei săptămâni, trecerii armatei duşmane [11]), care trece atunci, peste Dunăre, un detaşament puternic, mai jos de Rusciuc [12]), probabil în regiunea Rahova-Prundu [13]), pe când alţii trec la Giur-

---

[1]) 27, 28 Iulie, stil nou, se află în Bucureşti (Isopescu, *o. c.*, pp. 396, 399).

[2]) *Anuarul Institutului de Istorie naţională* (Cluj), V, p. 133; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 374, notele 1 şi 2.

[3]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 123.

[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27. Acest gest arată natura disperată a luptei ce era să se deie.

[5]) Isopescu, *o. c.*, p. 398.

[6]) Isopescu, *o. c.*, p. 399; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27; Sagredo *(Memorie istoriche de monarchi ottomani* (Veneţia, MDCLXXIX), p. 497, arată şi el că Mihai avea 8000 de lefegii.

[7]) In Al. P. Ilarian (*o. c.*, I, p. 27). Walther spune Măgureni; I. Sârbu (*o. c.*, I, p. 296, nota 3) observă just că este Măgurele.

[8]) Al. P. Ilarian, *l. c.*

[9]) Isopescu, *o. c.*, p. 399.

[10]) Regiunea Daiţei corespunde distanţei arătate — două mile — şi era firească, fiind pe marginea platoului care mărgineşte subterasa dunăreană, cu vederi întinse şi alcătuind o bună poziţie de rezistenţă.

[11]) Isopescu, *o. c.*, p. 430; Heidenstein, *o. c.*, p. 314; Walther zice o lună (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27).

[12]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27.

[13]) Walther zice (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27) că acest detaşament turcesc a trecut Dunărea « la o depărtare de două zile din jos de Giurgiu ». Deşi distanţa până la Rahova este numai de 30 kilometri, în linie dreaptă, cred că trecerea s'a făcut acolo pentrucă efectuând trecerea mai la vale Turcii ar fi dat de lacul Greaca şi n'ar fi avut alt loc de trecere decât la Turtucaia. Depărtarea de 60 kilometri ce ar fi rezultat între cele două grupe turceşti şi obstacolul format de lacul Greaca, ar fi făcut ca cele două grupe (cea de a doua care a trecut la vale de Rusciuc nefiind

giu [1]). Mihai este silit să se retragă şi se opreşte la Copăceni pe Argeş [2]), hotărît fiind a ataca pe duşman în defileul dela Călugăreni, atunci când Sinan va înainta spre interiorul ţării [3]).

In ziua de 13/23 August are loc bătălia dela Călugăreni [4]). Turcii bătuţi sunt siliţi a se retrage puţin [5]) şi a sta locului — pentru a se odihni, zice un izvor turcesc [6]), în realitate spre a se reface.

Deşi victorios, Mihai, aflând de superioritatea efectivului duşmanului [7]) şi văzând că ajutoarele din Ardeal nu sosiseră încă la graniţă, se hotăreşte, după ce se consfătueşte cu comandanţii săi în subordine [8]), a se retrage [9]) spre a se apropia de ajutoarele din Transilvania. Aceste ajutoare se pregătiau foarte încet pentru că Sigismund Báthory, uşuratec, vanitos şi influenţabil [10]), era ocupat atunci mai ales de nunta sa [11]).

La 14/24 August, Mihai se opreşte puţin pe Argeş şi ajunge apoi la Văcăreşti, lângă Bucureşti [12]) unde stă trei zile (14, 15 şi 16 August) [13]). In acest timp ostaşii unguri a lui Albert Kiraly jefuesc şi ard Bucureştii, sub pretext că altfel îi vor jefui şi arde Turcii [14]). Mihai pleacă din Văcăreşti la 16/26 Au-

---

decât de câteva mii « aliquat Turcarum millibus », Al. P. Ilarian, *l. c.*) să nu fi putut coopera, cum au cooperat spre a sili pe Mihai să se retragă din poziţia în care se afla.

Rahova este locul unde generalul Averescu a încercat să treacă Dunărea în Septemvrie 1916.

1) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27.

2) Aci se întruneau cele trei drumuri ce duceau dela Giurgiu spre Bucureşti prin Pietrile, prin Călugăreni şi prin Stăneşti-Singureni (Alexe Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni 1595*, pp. 92—97).

3) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 124; Al. P. Ilarian *l. c.*

4) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, Tom. XII, pp. 122—127.

5) Hammer, *o. c.*, II, p. 279; Isopescu, *o. c.*, p. 430; Naima, *o. c.*, p. 60.

6) Naima, *l. c.*

7) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 29; Isopescu, *l. c.*

8) Heidenstein *(Rerum Polonicarum... libri XII* (ed. 1672), p. 315), spune că Király a fost de părere că dată fiind inegalitatea forţelor să se retragă în munţi. *Magazin istoric*, IV, p. 283.

9) *Luptele...* (Pernice), p. 16.

10) A. Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal*, pp. 18, 27.

11) Care avu loc la 6 August (Veress, *Campania creştinilor contra lui Sinan paşa, din toamna 1595*, p. 16); Isopescu, *o. c.*, p. 405.

12) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 30.

13) *Ibidem.*

14) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 30; Isopescu, *o. c.*, pp. 430, 431.

gust, după amiază și sosește la Târgovitșea, la 17/27 August [1]); aci stă câteva zile [2]) și evacuiază locuitorii la munte [3]).

Dela Târgoviștea el se retrase încet (parcurgând drumul în opt zile) până la Stoenești [4]), unde Mihai se află în ultimele zile ale lunii August sau primele ale lunei Septemvrie [5]). La Stoenești Mihai ocupă o pozițiune puternică, pe care o întărește [6]).

Forțele lui Mihai se reduseseră la 5000 ostași [7]); el cere din nou ajutoare, între altora și Polonilor [8]).

După ce aflară de retragerea lui Mihai [9]) Turcii înaintară și ocupară Bucureștii, pe cari-i întăriră [10]). Lăsând în București o garnizoană de 10.000 oameni [11]), Sinan ocupă apoi Târgoviștea (la 3/13 sau 4/14 Septemvrie [12]) și pune să se întărească acest oraș [13]). Dela Târgoviștea înaintează până 'n fața poziției ocupată de Mihai [14]). Intre timp forțele lui Sinan pașa se micșorează însă mult și prin pierderile pe cari le suferiseră la trecerea Dunării și în bătălia dela Călugăreni [15]) și prin garnizoanele ce Turcii fuseseră nevoiți a lăsa la: Giurgiu, București și Târgoviștea [16]) și, mai ales, prin împrăștierea oștirii

---

1) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 31; Isopescu, *l. c.*

2) Al. P. Ilarian, *l. c.*

3) *Ibidem.*

4) *Ibidem*; *Magazin istoric*, IV, p. 283; la trei mile de Rucăr Stoenești (Fessler, *o. c.*, VII, p. 362); la fosta cetate a lui Radu Vodă (Isthwanfy, *o. c.*, p. 411).

5) Scrisoarea lui Mihai Viteazul din Castrum de Dembouizam, dela 12 Septemvrie 1595 (Isopescu, *o. c.*, p. 430).

6) Fessler, *l. c.*; Isopescu, *o. c.*, p. 431; care se putea apăra ușor cu câțiva pușcași și câteva tunuri ușoare (Isthwanfy, *l. c.*).

7) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 31.

8) Isopescu, *o. c.*, p. 430.

9) Naima, *o. c.*, p. 60.

10) Hammer, *o. c.*, II, p. 279; Hurmuzachi, IV_2, p. 206; Isopescu, *o. c.*, pp. 434, 440; *Magazin istoric*, IV, p. 283.

11) Isopescu, *o. c.*, p. 430.

12) Hasan pașa a plecat din București spre Târgoviște la (1)11 Septemvrie (Isopescu, *o. c.*, p. 430).

13) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 321—325. Hammer, *l. c.*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 32; *Magazin istoric*, *l. c.*; Naima, *o. c.*, p. 61.

14) Hurmuzachi, III_2, p. 489.

15) Mihai spune că Turcii au pierdut la Călugăreni 7000 oameni (Isopescu, *o. c.*, p. 430); un agent polon zice 4000 (*Idem*, p. 431.)

16) 10.000 la București (Isopescu, *o. c.*, p. 430); 10.000 la București și 5000 la Giurgiu (Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa*, p. 51). La Târgoviște garnizoana era de 1500 (Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 323).

de strânsură turcească, care parte dezertase iar parte se risipise după pradă [1]). Pe de altă parte Tătarii nu veniseră, cum trebuiau să vină [2]) iar toamna era ploioasă [3]).

Mihai nu lăsă duşmanului o clipă de răgaz şi-l hârţui continuu [4]).

In acest timp Sigismund Báthory, care terminase nunta şi-şi adunase o parte din forţe, plecă la 27 August cu 6—8000 călăreţi [5]). La 28 August era la Sas-Sebeş [6]) iar la 6 Septemvrie la Codlea [7]). Aci a stat 18 zile [8]) spre a aduna noui trupe. Secuii, sosiţi la 4 Septemvrie [9]) şi Moldovenii veniţi la 24 Septemvrie[10]) fac ca efectivul total, de care a dispus Sigismund Báthory, să se urce la 52.000 oameni şi 63 tunuri [11]).

Cu aceste forţe domnitorul ardelean pleacă la 25 Septemvrie [12]), intră în Muntenia, prin Bran, la 2 Octomvrie [13]) şi se întruneşte cu Mihai la 6 Octomvrie [14]).

La vestirea sosirii lui Báthory, Sinan paşa, după oarecari hârţueli [15]), nu se încumetă a se măsura cu armata creştină,

---

[1]) Raportul lui Sinan paşa (Hurmuzachi, III_2, p. 493); la 12 Septemvrie, Mihai Viteazul socoteşte că Turcii au 10.000 oameni la Bucureşti şi că 30.000 au plecat la 11 Septemvrie spre Târgovişte; din aceşti 40.000 numai 12.000 erau soldaţi de meserie (Isopescu, *o. c.*, p. 430).

[2]) Raportul lui Sinan paşa, *l. c.*; Isopescu, *o. c.*, p. 430. Tătarii erau ocupaţi de Poloni în Moldova, vezi mai departe, p. p. 49, 50.

[3]) Raportul lui Sinan paşa, *l. c.*; Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal*, p. 25.

[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 32; Veress, *Campania creştinilor...*, p. 23 şi nota 1.

[5]) Veress, *o. c.*, p. 17.

[6]) Veress, *l. c.*

[7]) *Quellen...*, V, p. 150; Veress (*o. c.*, p. 19) dă data de 3 Septemvrie.

[8]) *Quellen...*, IV, p. 13.

[9]) *Quellen...*, IV, p. 158. Efectivul lor era socotit ca 28.000 (*Quellen...*, V, p. 150); 22.000 la Veress (*o. c.*, p. 19).

[10]) *Quellen...*, IV, p. 158. Efectivul lor era de 4000 (*Ibid.*) şi 22 tunuri mari (Veress, *o. c.*, p. 19).

[11]) Veress, *o. c.*, p. 20; acelaşi efectiv la Isthwanfy (*o. c.*, p. 413); 54.000 cu 54 tunuri la Sagredo (*o. c.*, p. 497); 16.000 la Walther (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 32); 37.500 (Hurmuzachi, XII, p. 80). Isthwanfy era funcţionar, deci avea date oficiale.

[12]) *Quellen...*, IV, p. 13.

[13]) *Quellen...*, IV, p. 158. In relaţia din 14 Noemvrie 1595 a lui F. Pigafetta către cancelarul toscan, se spune (Veress, *o. c.*, p. 57), că după ce trupele lui Báthory au trecut hotarul (numit de dânsul *Hatar*) ele au mers pe lângă un munte *Petersberg*. Dr. Veress arată, în nota 2: « Muntele Petersberg (Sânpetru) deasupra comunei cu acelaşi nume, din judeţul Braşov ». Este evident o eroare căci Sănpetru este la nord de Braşov, pe când autorul relaţiei vorbeşte de un munte aflat la Sud — in mezzogiorno — de graniţa româno-ardelenească.

[14]) *Magazin istoric*, IV, p. 283. Fessler (*o. c.*, VII, p. 362) şi Isthwanfy (*o. c.*, p. 413) dau data de 3 Octomvrie.

[15]) Veress, *o. c.*, p. 77.

deoarece, precum am arătat mai sus, forțele sale erau reduse, Tătarii nu veniseră și era vremea când Turcii încetau de obiceiu campaniile lor [1]).

In retragere Sinan lăsă, la Târgoviștea, o garnizoană de 1500 oameni cu 46 tunuri [2]).

Armata creștină înaintă spre Târgoviștea, de care se apropie la 5/15 Octomvrie [3]) și pe care o atacă și luă (8/18 Octomvrie) [4]), spre a nu lăsa în flancul și apoi în spatele oștirii aliate o grupă inamică care putea face mare rău, mai ales convoiurilor ce veniau din Ardeal [5]).

Sinan se retrase prin București, pe cari-i arse [6]), și urmă drumul spre Giurgiu, distrugând podurile de pe Argeș în urma sa [7]).

Armata creștină, care trimisese recunoașteri de cavalerie spre a vedea ce făcea Sinan [8]), a luat drumul direct spre Giurgiu [9]) plecând la 11/21 Octomvrie din Târgoviștea [10]). Drumul urmat, care lăsa Bucureștii la stânga [11]), care era cel direct spre Giurgiu [12]) și care era greu pentru că trecea prin terenuri desfundate și prin păduri [13]), a fost probabil drumul vechi ce trecea din Titu prin valea Neajlovului până la Vadul lat (trecere peste râu cum o indică chiar numele localității), apoi

---

[1]) Era atât de obișnuit la Turci încetarea campaniilor toamna, încât cronicarul ungur Miko Ferentz (citat de Șincai, *Chronica Românilor*, II, p. 412), spune că ajutoarele ce veneau cu Báthory au stat la strâmtori (graniță) « până ce s'au răcit și au venit timpul să se întoarne Turcii ».

Heidenstein, *o. c.*, p. 322; Hurmuzachi, III, p. 465.

Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 297—301.

[2]) Hurmuzachi, III_2, p. 151.

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, p. 32.

[4]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 325.

[5]) In sfatul ce s'a ținut după ce s'a ajuns în fața Târgoviștei, Mihai și Király au fost de părere, a nu urmări pe Sinan (imediat) pentrucă garnizoana din Târgoviște ar putea ataca convoiurile (Isthwanfy, *o. c.*, p. 414).

[6]) Isthwanfy, *l. c.*; Naima, *o. c.*, p. 64.

[7]) Hurmuzachi, III_2, pp. 151, 491; VIII, p. 194; Veress, *Nunții Apostolici în Ardeal*, p. 26.

[8]) Isthwanfy, *l. c.*; Veress, *Campania creștinilor...*, p. 26.

[9]) Hurmuzachi, VIII, p. 194; Veress, *l. c.*

[10]) Hurmuzachi, III_2, p. 151; VIII, p. 194; Veress (*o. c.*, p. 25) zice a treia zi. Cetatea s'a luat la 8/18 deci tot 11/21.

[11]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 34; Isthwanfy, *l. c.*

[12]) Hurmuzachi, VIII, p. 194; Veress, *o. c.*, p. 26.

[13]) « li molti pantani et selve, che ci è bisognato passare » (Hurmuzachi, III_2, p. 151; VIII, p. 194).

prin Rușii lui Asan, Ghimpați, valea Milcovățului, trecând prin zona păduroasă Căscioarele-Mereni-Ghimpați.

Creștinii ajung pe Turci, la Giurgiu, în seara de 18/28 Octomvrie [1]), îi atacă, cauzând Osmanliilor pierderi mari și iau apoi cetatea Giurgiu [2]). Un cronicar turc zice că o retragere și o înfrângere atât de dezastroasă nu se mai înregistrase în istorie [3]).

Sigismund Báthory și Moldovenii se întorc apoi acasă [4]); cel dintâiu lasă pe Király, cu ceva oști, pentru a ajuta, la nevoie, pe Mihai [5]) care caută a reorganiza țara și a ajuta locuitorii cari revin pe la casele lor [6]).

Răzvan, domnul Moldovei, care semnalase din timpul verii pregătirile Turcilor pentru a trece Dunărea la Galați [7]) și la Oblucița [8]) și mișcările acelora din raiaua Cetății Albe [9]) și luase cuvenitele măsuri de pază la treceri [10]), venise, cum am arătat, cu o mică oaste, să iea parte la izgonirea lui Sinan pașa din Muntenia. In lipsa lui din Moldova, cancelarul polon Zámoyski, căruia nu-i convenia prezența pe tronul moldovenesc al unui domn ostil Porții [11]) și favorabil alianței cu împăratul Rudolf [12]), intrase în Moldova spre a împiedica trecerea Tătarilor [13]). El pusese pe tron pe Eremia Movilă [14]) și luase măsuri pentru a face față înaintării Tătarilor în Mol-

---

1) Hurmuzachi, III_2, p. 151; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 214; Isthwanfy, *o. c.*, p. 415; Veress, *o. c.*, pp. 26, 54.

2) La 20/30 Octomvrie (Veress, *o. c.*, pp. 27, 55). Hammer (*o. c.*, p. 280) dă data de 27 Octomvrie, ceea ce este o imposibilitate, deoarece oastea creștină nu a sosit la Giurgiu decât la 18/28 Octomvrie.

3) « So very disastrous a retreat, as well as defeat, has never been recorded in any history » (Naima, *o. c.*, p. 65).

4) A plecat la 21 Noemvrie din Gherghița (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 36); la 14/24 Noemvrie era în Brașov (Veress, *o. c.*, p. 29); Veress, *o. c.*, pp. 29, 30.

5) Spontoni, *o. c.*, p. 111.

6) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 36, 37.

7) Unde au și trecut (Hurmuzachi, XII, p. 104).

8) Cl. Isopescu, *o. c.*, p. 413. Turcii au trecut și aci *(Id.*, p. 419).

9) Hurmuzachi, XII, p. 102.

10) Heidenstein, *o. c.*, p. 315; Isopescu, *l. c.*

11) De Thou apud, Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 208, 209.

12) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 482.

13) Fessler, *o. c.*, VII, p. 366; Heidenstein, *o. c.*, p. 316; Hurmuzachi, XII, p. 111.

14) Heidenstein, *o. c.*, p. 318; Hurmuzachi, *o. c.*, XII, pp. 104, 111; Isthwanfy, *o. c.*, p. 416; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 483; *Magazin istoric*, IV, p. 283.

dova[1]). După câteva lupte [2]), Tătarii au convenit să părăsească Moldova și să lase domnia lui Eremia Movilă [3]). Răzvan, după întoarcerea sa dela Giurgiu, încercă să recapete domnia Moldovei dar fu înfrânt și omorît [4]).

Socotind probabil pe Mihai ca scos din cauză sau în orice caz ca slăbit foarte mult, știind că Polonii împiedicau Moldova să se miște [5]) dar mai ales sub imboldul Franței [6]), Turcii hotărîră să continue războiul cu împăratul german [7]), împiedicând astfel pe acesta de a se mai gândi să ajute pe alții.

Mihai credincios și ideii sale de neatârnare [8]) și angajamentelor ce luase [9]) și pentru a ocupa pe ostașii săi[10]) (parte lăsați, precum am văzut, de Sigismund Báthory, parte năimiți de dânsul), întreprinse o serie de raite peste Dunăre. Turcii răspunseră prin alte raite[11]), căutând și a răzbuna răul ce le făcea Mihai[12]) dar și a pironi pe acesta în țara sa și a-l împiedica să ieie parte la războiul din Ungaria.

De aci a rezultat o serie de incursii, de o parte și de alta

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 209; Isopescu, o c., p. 434.

[2]) Heidenstein, *o. c.*, p. 320; Hurmuzachi, XII, pp. 351, 352; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 483; *Magazin istoric*, IV, p. 284.

[3]) Heidenstein, *o. c.*, pp. 320, 321; Hurmuzachi, III, pp. 245, 246; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 147, 149, 150. Deși adversar al alianței contra Turcilor și deci în bune relațiuni cu Turcii, Zamoyski a adus un serviciu real cauzei celei dintâi prin reținerea Tătarilor, a căror lipsă în Muntenia a fost una din cauzele retragerii dezastruoase a lui Sinan pașa (raportul acestuia Hurmuzache III_2, p. 493, vezi mai sus p. 47). De altfel cum am văzut mai sus (p. 43) atât Mihai cât și Sigismund Báthory ceruseră Polonilor să împiedice cel puțin pe Tătari de a ataca, spre a le asigura spatele (Isopescu, *o. c.*, pp. 393, 399, 408).

[4]) Heidenstein, *o. c.*, pp. 323, 324; Hurmuzachi, III_2, pp. 162, 163; Supl. II_1, p. 412; Isthwanfy, *l. c.*; *Magazin istoric*, IV, p. 285.

[5]) Prin punerea lui Eremia Movilă în scaun și prin învoirea făcută de Zamoyski cu Tătarii (vezi pp. 49, 50 supra).

[6]) La 15 Noemvrie și 11 Decemvrie 1595 și la 5 Fevruarie 1596, Henric IV, regele Franței scrie lui De Brèves, trimisul francez la Constantinopol, să convingă pe Sultan a continua războiul contra împăratului Rudolf, să repete îndemnurile în acest sens și să arate Turcilor că trebuesc să profite de faptul că Rudolf stă rău cu Polonii (Hurmuzachi, Supl. I_1, pp. 115, 116, 117). Despre marea influență la Constantinopol a lui De Brèves vezi Hammer, *o. c.*, II, p. 294.

[7]) Hammer, *o. c.*, II, pp. 282, 283.

[8]) Memorialul său (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 254).

[9]) *Ibidem.* Confirmă lucrul acesta, la 4 Noemvrie 1598, sfatul de războiu din Viena (Hurmuzachi, III, p. 309); Hurmuzachi, XII, p. 343.

[10]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 37.

[11]) *Magazin istoric*, IV, p. 288.

[12]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 38, 39.

a Dunării, incursii care ţinură mai bine de trei ani (1596—1599). Cu ocazia acestor raite Românii distruseră multe localităţi şi întărituri de pe dreapta Dunării [1]) (Babadag, Plevna, Nicopol, Vidin) [2]) şi ajunseră până 'n Balcani, atacând acolo forţele turceşti ce se duceau spre Ungaria sau se întorceau acasă [3]).

Turcii şi Tătarii, la rândul lor, devastară Buzăul, Brăila şi Bucureştii [4]).

Aceste incursii, duse toate vijelios, fură când precedate când urmate de negocieri sau de învoeli care, şi dintr'o parte şi din cealaltă, n'aveau decât scopul de a înşela pe vrăjmaş, spre a-l prinde nepregătit [5]).

Pentru întărirea forţelor lor, Turcii recurg la ajutorul Tătarilor [6]) iar Mihai (pe care tot Turcii căutaseră a-l da la o parte prin comploturi interne şi externe [7]) făcu, în acelaşi scop, apel la puterile creştine [8]), îndemnă pe creştinii dela Sudul Dunării să se răscoale [9]) şi merse la Alba Iulia să încurajeze pe Sigismund Báthory ca să continue lupta contra necredincioşilor [10]). Războiul avu astfel mai mult caracterul unui războiu de partizani, neavând ca directivă decât hotărîrea de a ataca mereu, când ici, când colo, spre a nu da odihnă potrivnicului şi a-i aduce mereu pagube.

Comentarii. Cunoscând acum faptele să cercetăm cari au fost ideea sau ideile strategice ce au condus pe Mihai în

---

[1]) Hurmuzachi, supl. II_1, pp. 485, 486.

[2]) Crăciun, *o. c.*, p. 112; Hammer, *o. c.*, II, p. 290; Hurmuzachi, IV_2, p. 219; XII, p. 258; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 37, 43, 44, 218; *Luptele...* (Pernice), pp. 22, 23, 24; Iorga, *Studii şi Documente*, III, p. 5; *Magazin istoric*, IV, pp. 285, 288—290.

[3]) Crăciun, *o. c.*, p. 112; *Luptele...* (Pernice), pp. 17, 18.

[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 40.

[5]) Hurmuzachi, IV_2, pp. 223, 227, 234, 236, 237, 242, 241; XIV_1, pp. 106, 108; Supl. II_1, pp. 408, 421; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 39, 40, 44, 45, 47, 299—302; *Luptele...* (Pernice), pp. 19—21; *Magazin istoric*, IV, p. 288.

[6]) Crăciun, *o. c.*, p. 108; Hurmuzachi, Supl. II_1, p. 407; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pp. 160, 161.

[7]) Hurmuzachi, Supl. II_1, pp. 378, 412, 487, 551; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 37, 38.

[8]) Hurmuzachi, III, pp. 275, 294; III_2, pp. 236, 244; XII, pp. 292, 293, 304, 305.

[9]) Hurmuzachi, III_2, pp. 226, 236, 243; XII, p. 291; XIV_1, p. 105; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 45, 46.

[10]) Crăciun, *o. c.*, pp. 109, 110; Hurmuzachi, III_2, pp. 513—515; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pp. 153, 155; *Magazin istoric*, IV, p. 286; Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal*, p. 32.

făptuire și cum și-a pus ideea în aplicație, adică care i-a fost strategia.

Hotărît — și aș zice chiar nevoit — să se răscoale, Mihai trebuia să se scape, mai întâiu, de tot ce putea să-l împiedice în răscoala sa în țară, fie prin opunere cu forța, fie prin dare de știri la Constantinopol. Această piedică o constituiau Turcii aflați în țară. După ideile timpului îndepărtarea acestora prin expulzare sau prin internare era exclusă și nu rămânea decât măcelărirea, care a fost organizată sistematic și într'un secret admirabil ținut [1]), ceea ce este încă o dovadă că revolta fu o nevoie adânc simțită de toți.

Răscoala dată pe față prin masacrarea Turcilor, era de așteptat o reacțiune din partea Porții și care putea fi primul instrument al acestei reacțiuni decât garnizoanele turcești din orașele de pe ambele maluri ale Dunării, din Sudul Basarabiei și din regiunea cuprinsă între Dunăre și Balcani. Atacul acestor garnizoane, imediat, înainte chiar ca ele să afle de răscoală, a fost o măsură firească căci le-a cauzat pierderi și a făcut ca ascendentul moral să rămână de partea Românilor. S'a încercat, în același timp, a cuceri cetățile de pe Dunăre, cari slujeau de puncte de sprijin Turcilor, dar nu s'a reușit, din cauza lipsei de mijloace. Detașamentele trimise de domnii români au trebuit să se mulțumească astfel cu luarea și arderea orașelor, lucru ce a cauzat de altmintrelea Turcilor pagube destul de însemnate.

Poarta a reacționat iute și, în Ianuarie 1595, Mihai s'a găsit amenințat: 1. de o armată turcească care, aducând cu ea un pretendent la tronul țării, se concentra la Rusciuc, și 2. de Tătari, cari, trecând Dunărea la Vidin, înaintau de-a-lungul stângei Dunării, spre a coopera cu Turcii, cari aveau și un detașament la Nord de Giurgiu. Mihai, la timp și bine informat, își adună forțele (mercenari și puțină oaste de țară) și, trecând prin Pietrile, se așeză la Nord de Giurgiu, între cele două direcțiuni de atac.

Tătarii fiind mai aproape (sosiți mai de vreme la punctul de întâlnire — Turcii neavând decât un detașament sau o slabă

[1]) Cu excepția cazului citat de N. Bălcescu (*o. c.*, p. 51) care nu dă însă documentarea.

avangardă pe malul stâng al Dunării) Mihai trimite un detașament spre a-i hărțui și a-i fixa, apoi îi atacă și-i înfrânge. După aceea atacă micul detașament turcesc și, în urma înfrângerii acestuia, trecând Dunărea pe ghiață, Mihai atacă forțele turcești dela Rusciuc, pe care le învinse și le risipi. Domnul român a executat deci, în foarte bune condițiuni, o manevră pe linii interioare, manevră care a dat rezultatele așteptate: risipirea Tătarilor și înfrângerea oștirii turcești venită ca să pună, în scaunul muntenesc, un alt domnitor.

Urmară apoi neîncetate atacuri asupra cetăților și orașelor dunărene și a celor din Bulgaria, atacuri având de scop: acela de a împrăștia mereu forțele turcești mai apropiate și a le uza precum și acela de a încuraja, prin distrugerea garnizoanelor turcești, populațiunile locale la răscoală. In fine prin aceste atacuri Mihai căuta să dea de lucru (cum spune pentru o epocă mai târzie Walther) [1]) mercenarilor săi. Turcii au reacționat local și au fost nevoiți, în fața acestor atacuri neîncetate cari amenințau linia lor de comunicație cu Ungaria și-i lipsiau de aprovizionările ce procurau până atunci țările românești, să întrerupă, pentru anul 1595, campania din Ungaria (unde au avut loc numai operațiuni locale) spre a-și concentra forțele în contra lui Mihai. Acesta atrăgând grosul forțelor musulmane asupra sa, își îndeplinea cu prisosință angajamentele luate și realiza astfel rolul ce-i revenia într'un războiu de ansamblu al puterilor creștine contra Musulmanilor. Puterile creștine însă, ca în atâtea alte rânduri, nu conlucrară în clipa prielnică și Mihai fu lăsat la propriile-i puteri și la câțiva osteni ardeleni comandați de A. Király.

Spre a face față marelui atac turcesc, din vara anului 1595, care se anunță prin mai multe amenințări de trecere, Mihai se acoperi cu detașamente la toate punctele de trecere iar grosul îl ținu la București. Trupele de acoperire au executat o acoperire activă, atacând mereu trupele turcești din fața lor. Ele procurară (dimpreună, probabil, cu locuitorii băștinași dela Sudul Dunării, cari țineau cu Mihai) știri precise asupra locului unde urma să aibe loc trecerea principală — Rusciuc-

---

1) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 37.

Giurgiu — şi Mihai se îndreptă, la timp, într'acolo cu grosul forţelor sale. El luă, pe marginea terasei dunărene, o poziţie de pe care putu împiedica, câtva timp, trecerea Turcilor. In urma trecerii însă a unui detaşament turcesc mai la vale fu nevoit a se retrage.

După obiceiul vremii, armata turcească trebuia să se îndrepte spre capitala ţării pentru a aşeza acolo un nou domn sau un guvernator turc. Forţele lui Mihai erau însă neîndestulătoare ca să se poată opune, în câmp, armatei duşmane iar ajutoarele din Ardeal nici nu porniseră încă. Pe de altă parte Mihai nu putea lăsa ţara, cu holdele ei, pe mâna Turcilor, fără nicio opunere. Nu putea lăsa căci s'ar fi socotit că el însuşi renunţă la tot şi ar fi fost părăsit şi de oştirea sa şi de Sigismund Báthory. Un refugiat în ţară străină poate cel mult cere dar nu impune. De aceea — şi psihologiceşte avu dreptate — domnul român se hotărî a ataca armata turcească, la trecerea acesteia prin defileul dela Călugăreni. Izbânda tactică fu de partea lui Mihai, o mărturisesc cronicarii turci; el nu avea însă puteri îndestulătoare pentru a risca o nouă luptă. De aceea se retrase şi, evacuând populaţia în munţi, luă poziţie în valea Ialomiţei, acolo unde trecea drumul Braşovului, asigurând astfel debuşarea peste munţi a armatei de ajutor ardelene şi îngreuind un atac din partea lui Sinan paşa. Forţele celor doi adversari se echilibrau acum aproape.

In campania din toamna anului 1595, strategia oastei creştine a constat pur şi simplu în urmărirea armatei turceşti care se retrăgea. In această campanie, în care comanda de căpetenie o avea nominal Sigismund Báthory, hotărîrile şi însărcinările de seamă au fost ale lui Mihai şi ale lui Răzvan [1]).

In anii următori Turcii au făcut din nou sforţarea lor principală în Ungaria. Deşi a trimis, la anumite momente, câteva trupe acolo, Mihai nu putea să-şi părăsească ţara spre a-i urma. Prin raitele sale necontenite pe dreapta Dunării el a îndeplinit însă un rol strategic însemnat, acela de a nelinişti mereu teritoriile dela Sudul Dunării şi nu numai de a lipsi pe Turci de ajutorul în oameni ce le-ar fi adus un domn fa-

[1]) Supra pag. 48. Iorga în *Revista istorică*, XI, Nr. 7—9, p. 169.

vorabil lor şi de acel, şi mai bine venit al aprovizionărilor, dar i-a silit să ţină o parte din trupe aci şi a uzat pe acestea.

In rezumat, privind în ansamblul său războiul dus, în aceste părţi ale Europei, în anii 1594—1599, în contra Turcilor, se vede că Mihai a atras asupra sa, în 1595, grosul trupelor turceşti, pe care le-a măcinat, iar, în anii următori, a reţinut în faţa sa forţe turceşti îndestulătoare şi a lipsit pe Turci de resursele ce le procurau de obiceiu ţările dela Dunărea de jos. Dacă rezultatele nu au fost mai mari, dacă puterile creştine nu au avut atunci o izbândă mai hotărîtoare, vina nu a fost a lui Mihai, care s'a arătat şi leal faţă de angajamentele sale (ţinând seamă de posibilităţile lui) şi priceput în ducerea războiului de uzură, care alcătuia rolul său.

Cucerirea Ardealului. In timp ce Mihai continua lupta cu Turcii situaţiunea sa se găsi înrăutăţită prin schimbările ce se produceau în Transilvania, cu care era aliat.

Sigismund Báthory se obosise de domnie şi, după tratative cu împăratul dela Viena [1]), cedase acestuia Transilvania, în schimbul ducatelor de Opeln şi de Ratibor din Silezia, unde plecă în Aprilie 1598. Se sătură însă curând şi de noua sa viaţă şi se întoarse în Ardeal, unde sosi la 20 August 1598 şi reluă domnia, cu consimţământul Statelor [2]).

Curând însă schimbăciosul domn îşi schimbă, din nou, gândul şi plecă, lăsând de astădată ca domn pe vărul său, cardinalul Andrei Báthory (cumnat cu Zámoyski, cancelarul polon), care fu recunoscut de dieta transilvană, în Aprilie 1599 [3]).

Ocuparea tronului ardelean de către cardinal nu a convenit nici împăratului german [4]), nici Secuilor [5]) şi nici lui Mihai. Şi acestuia nu-i convenia deoarece, având deja pe Turci şi pe Eremia Movilă de duşmani, era în primejdie — prin pre-

---

[1]) Hurmuzachi, III_2, p. 231.

[2]) Hurmuzachi, III, p. 312; Isthwanfy, *o. c.*, pp. 446, 447.

[3]) Crăciun, *o. c.*, pp. 113, 121; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 127; Isthwanfy, *o. c.*, p. 452; *Magazin istoric*, IV, pp. 291, 292.

[4]) Căci însemna nu numai pierderea Transilvaniei pe care o căpătase prin schimbul cu Sigismund Báthory, dar chiar trecerea acestui principat în sfera de influenţă a Poloniei. Impăratul era supărat (Hurmuzachi, III_2, p. 321).

[5]) Bathoreştii le suprimaseră drepturile (Hurmuzachi, III, p. 431; IV, p. 283),

zența lui Andrei Báthory, omul lui Zámoyski [1]) pe tronul Transilvaniei — să fie împresurat din toate părțile, ceea ce se plănuise de altfel contra lui [2]).

Cunoscând sau bănuind aceste intențiuni și înțeles cu împăratul Rudolf [3]) (care nu avea încredere într'însul dar voia a «se servi» de el [4]), Mihai se hotărî ca, concomitent cu o înaintare a trupelor imperiale pe la Nord, să intre în Ardeal și să-l ocupe în numele împăratului [5]) (poate chiar de pe atunci cu gândul ascuns de a-l păstra pentru sine [6]).

Pentru a căpăta libertatea de acțiune necesară Mihai a primit,

---

[1]) Isthwanfy, *o. c.*, p. 452. Că era influențat de Poloni se știa la Veneția, la 19 Iunie 1599 (A. Mesrobianu, *Documente din arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul*, p. 161). Școala Română din Roma, *Diplomatarium italicum*, II, p. 102.

[2]) Xenopol (*o. c.*, V, pp. 246—248) zice că lui Mihai nu-i putea conveni așezarea Austriacilor în Ardeal, pentrucă ar fi împiedicat căpătarea neatârnării, lucru urmărit de dânsul; că pentru a împiedica aceasta a încercat dintâiu a susține candidatura lui Jojica la tronul ardelean și apoi văzând că nu reușește a încercat să se împace cu Turcii. Mihai avea nevoie de pacea cu Turcii pentru a căpăta libertatea de acțiune spre Ardeal, dar nu cred ca el să fi preferat alianța sau împăcarea cu Turcii alianței cu împăratul Rudolf.

Hurmuzachi, III, pp. 317, sqq; XI, p. 384; Supl. II_1, pp. 584,585. Atacul Țării Românești din Moldova și din Turcia fu chiar plănuit *(Luptele...* (Pernice), pp. 27, 28) și Basta spune într'o scrisoare, din 7 Septemvrie 1599, că, prin atacul său, Mihai a vrut să prevină atacul celorlalți *(Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, pp. 254, 255). La 29.XI.1599 Radibrad scrie că cardinalul Báthory pusese la cale, împreună cu Turcii și cu Eremia Movilă, un atac concentric contra lui Mihai, care a atacat ca să prevină atacul plănuit. (Hurmuzachi, XII, p. 518).

[3]) Negocierile au ținut mult timp (Hurmuzachi, III, pp. 283, 285, 287; XII, pp. 338—348, 359, 432, 433). A. Veress, *Doc. privitoare...*, V, p. 242.

Ințelegerea se făcu prin tratatul încheiat la Târgoviște, la 5 Iunie 1598, cu trimișii împăratului german, prin care Mihai și cu boierii săi se declarau neatârnați de Turcia și recunoșteau suzeranitatea coroanei ungurești. (Hurmuzachi, III, pp. 287, 289, 317; XII, pp. 359, 381, 383, 397; Isthwanfy, *o. c.*, p. 444; *Magazin istoric*, IV, p. 292; Pray, *Dissertationes*, pp. 155, 199; Spontoni, *o. c.*, pp. 88, 89). La 4 Noemvrie 1598 sfatul împăratului Rudolf refereazā acestuia că ar trebui să însărcineze pe Mihai cu gonirea lui Sigismund Báthory din scaun și cu ocuparea Transilvaniei (Hurmuzachi, III, p. 309). Marc Fumée sieur de Geuille, *Histoire générale des troubles de Hongrie*, Paris 1608, II, p. 732.

[4]) Hurmuzachi, III_2, p. 334.

[5]) Hurmuzachi, III, pp. 317, 344, 352, 353, 391, 427, 511; III_2, p. 321; XI, p. 383; XII, pp. 428, 432, 433, 447, 448; Al. P. Ilarian *o. c.*, I, p. 257; Spontoni, *o. c.*, p. 90.

Ințelegerea cu Basta, pentru a ataca în același timp, se făcuse prin Stoica, în ziua de 2 August *(Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, p. 378).

Boierii munteni și mai cu seamă Buzeștii erau contra luării Transilvaniei (Hurmuzachi, III, p. 352).

[6]) Așa crede Xenopol (*o. c.*, V, pp. 274, 275), fără a da dovezi precise.

Așa îl acuză Spontoni (*o. c.*, pp. 53, 90).

Așa se scrie, din Alba-Iulia, arhiducelui Maximilian, la 27 Aprilie 1598 (Hurmuzachi, XII, p. 345). Hurmuzachi, III, p. 351.

pe de o parte, propunerea de alianţă a lui Báthory [1]) iar pe de alta a reluat tratativele de împăcare cu Turcii, pe cari nu le duce însă, nici de astădată, la bun sfârşit din cauza neîncrederii ce aveau Turcii faţă de dânsul [2]). Dar aceştia îl lasă deocamdată în pace. In acelaşi timp, Mihai tratează cu Tătarii [3]).

Andrei Báthory se supune Turcilor în Septemvrie 1599 [4]). Nu mai era de aşteptat. Mihai, care se afla în Bucureşti [5]), unde prezenţa sa justifica afirmarea că se pregăteşte de atac contra Turcilor, îşi adună grosul forţelor, al căror total era de circa 15.000—18.000, cu un număr destul de mare de tunuri [6]), în jurul Ploeştilor [7]), în zona Gherghiţa, Ploeşti, Floreşti [8]), pe când trupele din Oltenia se adunară în valea Oltului [9]). Lui Báthory, Mihai îi spuse că concentrarea se făcea în vederea războiului cu Turcii [10]) şi-i ceru chiar a trece, cu trupele sale, prin Ardeal, în ajutorul împăratului [11]).

Plecând din Ploeşti la 4/14 Octomvrie 1599 [12]), Mihai a

---

[1]) Prin tratatul din 26 Iunie 1599 (Hurmuzachi, III, pp. 329, 331, 332, 361). Isthwanfy, *o. c.*, p. 453.

[2]) Hurmuzachi, III, pp. 516—530; IV_2, p. 223; XII, p. 329; XIV, pp. 316—319; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pp. 161, 162.

[3]) Hurmuzachi, III, pp. 289, 292, 295.

[4]) Hurmuzachi, III, pp. 320, 528.

[5]) Hurmuzachi, III_2, p. 364.

[6]) Este greu de stabilit exact efectivul pe care l-a adunat Mihai în jurul Ploeştilor, căci ştirile sunt contradictorii. Dar dacă admitem că la Şelimber Mihai a avut 30.000 luptători şi 80 tunuri (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 128). Dacă scădem din această cifră efectivul de 6000—18.000 atribuit forţelor din Oltenia (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 127 nota 8) şi dacă nu uităm că Mihai a primit şi câteva mii de Secui, cred că efectivul de 15.000 la 18.000 este acel avut la Ploeşti. In *Diplomatarium Italicum* (Şcoala Română dela Roma), vol. II, se dau ca efective: 40.000 (p. 112), 25—30.000 (p. 113), 30.000 (p. 114), 16.000 (p. 116). In Hurmuzachi: 25.000 (III, p. 361), 100.000, 30.000, 60.000 (XII, pp. 475, 481, 525). Heidenstein (*o. c.*, p. 346) dă 24.500.

[7]) Hurmuzachi, III, p. 364; XII, pp. 475, 525.

[8]) Crăciun, *o. c.*, p. 115.

[9]) Hurmuzachi, III_2, p. 364; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 72; 18.000 ca efectiv (Hurmuzachi, XII, p. 475).

[10]) Hurmuzachi, III, p. 364; Al. P. Ilarian, III, p. 60; Isthwanfy, *o. c.*, p. 452; Spontoni, *o. c.*, p. 90.

[11]) *Diplomatarium italicum*, II, p. 88; Hurmuzachi, XII, pp. 430, 431; Isthwanfy, *o. c.*, p. 453.

[12]) Datele sunt socotite confruntând cele date de Szamosközi (Crăciun, *o. c.*, pp. 115, 116) cu cele cuprinse în *Quellen...*, V, pp. 283, 284 şi în Al. P. Ilarian (*o. c.*, I, p. 233 şi III, p. 72).

înaintat cu o parte din trupele sale de infanterie și cavalerie [1]) până la poala munților, în aceeași zi de Joi 4/14 Octomvrie, și a trecut, a doua zi 5/15 Octomvrie, peste munți [2]), pe cari-i ocupase dinainte [3]). El a ajuns în valea Buzăului, la moșia lui Ioan Beldi [4]), unde a poposit în ziua de 6/16 și noaptea următoare. De aci a plecat, în ziua de 7/17, și a sosit la Prejmer în aceeași zi [5]). La 8/18 Octomvrie Brașovenii se închină lui Mihai și-i aduc daruri [6]).

In timpul acesta, tunurile și bagajele, escortate de restul trupelor, ocolesc pe valea Buzăului [7]) și ies în Ardeal sub protecția trupelor cari trecuseră cu Mihai Viteazul și ajunseseră deja în câmpia Bârsei.

Mihai stă câteva zile [8]) în jurul Brașovului, în care timp trupele sale se deplasează ușor spre Vest [9]), iar el primește pe Secuii, din comitatul celor Trei-Scaune [10]), cu cari era înțeles dinainte [11]) și cărora le făgăduește respectarea vechilor lor drepturi [12]).

Impreună cu Secuii din Trei-Scaune, armata lui Mihai și-a continuat înaintarea prin Țintari [13]), Șercaia [14]), Făgăraș [15]), de unde a plecat la 13/23 Octomvrie ajungând în aceeași zi

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 72; 8000 haiduci, 2000 călăreți (Hurmuzachi, XII, pp. 475, 525).

[2]) Un izvor *(Quellen..., l. c.)* zice peste Vitaș; probabil că a trecut peste pasul Tătarilor sau pe una din potecile pe care urcau oile la deal. *Chronicon Fuchsio-Lupin-Oltardinum*, I, p. 146.

[3]) Hurmuzachi, III, pp. 364, 365.

[4]) Un Beldi avea moșie la Budila (Bodola) în șesul celor Trei-Scaune (Iorga, *Moșiile familiei Beldy*, Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. IV, p. 383).

[5]) *Quellen... l. c.*

[6]) Hurmuzachi, XII, p. 475; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 233.

[7]) Hurmuzachi, XII, pp. 475, 525; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 72.

[8]) Hurmuzachi, XII, p. 481; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 128.

[9]) Fără a intra în Brașov sau în suburbii (Crăciun, *o. c.*, p. 116).

[10]) Crăciun, *o. c.*, p. 116; Hurmuzachi, XII, p. 481.

[11]) Hurmuzachi, III, p. 364.

[12]) Crăciun, *o. c.*, pp. 115, 116; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 128; *Luptele...* (Pernice), p. 30. Incă din 1598 un agent al împăratului Rudolf propune să se făgăduiască Secuilor restituirea libertăților și să însărcineze pe Mihai cu tratativele respective (Hurmuzachi, XII, p. 388). Reînoirea vechilor privilegii ale Secuilor se face de Mihai Viteazul la 3 Noemvrie 1599 (A. Veress, *Documente privitoare...*, V, pp. 268—270).

[13]) Crăciun, *o. c.*, p. 116.

[14]) Crăciun, *l. c.*; *Quellen...*, V, p. 284.

[15]) Crăciun, *l. c.*

la Cârţa [1]), unde sosesc ceilalţi Secui [2]). Ajunse la Tălmaci, la 16/26 Octomvrie [3]), forţele domnitorului român se întrunesc cu trupele din Oltenia, cari trec defileul fiind acoperite de cele dintâi [4]) şi cari primiseră ordin, după debuşarea lui Mihai în câmpia Bârsei, să înainteze [5]).

In acest timp Báthory sosise cu o armată slabă la Sibiu. Ziua de 17/27 a fost petrecută în negociaţiuni, în cari nunţiul papal Malaspina a căutat să împedice bătălia [6]).

A doua zi (18/28 Octomvrie) a avut loc bătălia dela Şelimber. In această luptă cardinalul A. Báthory, care nu fusese vestit de trecerea lui Mihai Viteazul decât în ziua de 10/12 Octomvrie [7]) şi nu avusese timp să adune decât foarte puţine forţe, parte în lagărul dela Sas-Şebeş şi parte chiar la Sibiu [8]), a fost înfrânt [9]). In urma acestei bătălii Mihai devine stăpânitorul de fapt al Ardealului, pe care-l ocupă, zice el, pentru împăratul german [10]).

Forţele imperiale, comandate de Basta, nu înaintaseră la data hotărîtă [11]).

Comentarii. Manevra politică (negocierile cu Andrei Báthory şi cu Turcii) a dat bune rezultate pentrucă duşmanul nu a bănuit atacul sau cel puţin iminenţa sa şi astfel Mihai a putut să se arunce asupra domnitorului ardelean cu totul pe neaşteptate, iar Turcii nu s'au mişcat.

O chestiune rămâne nelămurită: cum s'a acoperit Mihai faţă de un atac dinspre Moldova, de care se temea [12]) şi ce

---

[1]) *Quellen... l. c.*

[2]) Crăciun, *l. c.*

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 72.

[4]) Crăciun, *l. c.*; *Magazin istoric*, IV, p. 293.

[5]) « Iar Mihai Vodă dacă văzu, că i se închină cetăţenii (Braşovului), se veseli, şi trimise la Radu Buzescu şi la Udrea Banul, să saie şi ei cu toate oştile Craiovei şi ale Jiului şi cu ale Mehedinţilor, să iasă cu ele înaintea lui Mihai Vodă, către luncile Sibiului » (*Magazin istoric*, IV, p. 293).

[6]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria IV, Tom. XII, p. 129.

[7]) Crăciun, *o. c.*, p. 121.

[8]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 128; Crăciun, *o. c.*, p. 122.

[9]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 127—131.

[10]) *Luptele...* (Pernice), p. 30.

[11]) *Idem*, pp. 29, 30; Hurmuzachi, III^1, p. 351; *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, pp. 357, 358; A. Veress, *Documente privitoare...*, V, p. 260.

[12]) *Luptele...* (Pernice), pp. 27 sqq.

măsuri a luat pentru acoperirea spre Turcia, căci negocierile începute cu aceștia evident că nu ajungeau. Că a luat măsuri de acoperire față de Ardeal reiese din următoarele fapte: *a)* ocuparea din timp a crestei munților pe unde a trecut; *b)* completa surpriză a Ardelenilor. Deși nu avem absolut nicio știre despre acoperirea spre Moldova și spre Turci, nu este de crezut ca Mihai să nu se fi acoperit și în aceste direcții, probabil prin locuitorii de pe acele granițí [1]).

Gruparea inițială a forțelor a fost justă, căci trebuia:

1. Ca trecerea Carpaților să se facă prin surprindere.
2. Ca întrunirea cu Secuii să aibe loc înainte de ciocnirea cu trupele lui A. Báthory și pentru ca Mihai să-și mărească forțele și pentru a împiedica ca Secuii să fie ademeniți de A. Báthory.
3. Să se izoleze, dela început, cel puțin o parte din Sași (cari de altfel țineau cu împăratul dela Viena).
4. Să contribuie la înșelarea lui A. Báthory că Mihai aduna armata spre a face față unui atac turcesc.
5. Să se dispună de mijloace pentru a face față unui atac anticipat din Ardeal, atac ce se putea da fie dinspre Sibiu pe valea Oltului, fie dinspre Brașov; Sibiul și Brașovul fiind cele două piețe de adunare naturale pentru un atac din Transilvania contra Munteniei.
6. Adunarea trupelor la o depărtare de 80 km. de graniță asigura mai bine secretul și, ulterior, surprinderea.

Adunarea grosului în regiunea Ploeștilor asigura trecerea într'o regiune amică — Secuime — deci fără rezistență și îngăduia cel puțin izolarea, dacă nu cooperarea, Sașilor din Brașov.

Trecerea munților s'a făcut sistematic: o parte din trupe, fără bagaje, a mers pe o potecă peste munte, ocupat din vreme, spre a asigura ieșirea lesnicioasă în câmpia celor Trei-Scaune a restului trupelor și a bagajelor, cari au urmat un drum mai bun.

Aflându-se cu forțele sale în șesul Celor Trei-Scaune, Mihai putea face față unui eventual atac moldo-polon debușând prin

[1]) In 1597, temându-se de un atac al Tătarilor se acoperă față de granița moldovenească. Grosul acoperirii, alcătuit din ostașii plătiți de împăratul Rudolf — 4000 oameni, tăbăruesc la Stătești și pe Nișcov (A. Veress, *Doc. privit. la...*, V, pp. 94—103), apoi pe Buzău și pe Râmnic (*Ibidem*, pp. 332—340).

pasul Oituzului sau putea chiar ataca Moldova [1]), cum voia să o facă de doi ani.

A urmat o mică pauză, necesară sosirii artileriei și a bagajelor și venirei Secuilor, după care oastea a pornit spre gura defileului Oltului, pentru a asigura debușarea forțelor din Oltenia, cari la rândul lor asigurau înaintarea lui Mihai [2]).

Dar nu numai dispozitivul inițial, luat de Mihai, a fost just ci și socoteala timpului a fost bine făcută. In adevăr, Andrei Báthory nu a aflat de sosirea în câmpia Bârsei, la 7/17 Octomvrie, a oștirii lui Mihai, decât la 10/20 Octomvrie; surpriza a fost deci completă.

Apoi deși Mihai, fiind în jurul Brașovului, se găsia la 120 km. de Tălmaci, punctul de întâlnire dat trupelor din Oltenia, pe când A. Báthory, aflat la Alba-Iulia, se găsia numai la 80 km. de Tălmaci, Mihai avea în folosul său faptul că Báthory nu a aflat de trecerea armatei sale peste munți decât trei zile în urma efectuării trecerii, că, probabil, Báthory nu cunoștea prezența trupelor din Oltenia în apropierea graniței (căci nu este niciun document arătând vreo măsură, ce de sigur ar fi luat de știa) și că Báthory nu avea oștire strânsă în momentul când află de trecerea lui Mihai.

Mihai putea deci zăbovi câteva zile în jurul Brașovului, cum a făcut-o, pentru a-și strânge toată oștirea și pentru a și-o mări prin aportul forțelor secuiești. El a sosit, cu forțele sale, la Tălmaci, în aceeași zi în care A. Báthory a sosit la Sibiu. Dar chiar dacă Báthory ar fi sosit mai de vreme — ceea ce nu se putea — sau dacă Mihai ar fi întârziat, încă Báthory nu ar fi avut vreme să atace trupele românești venind din Oltenia (cari nu ar fi înaintat probabil dacă Mihai nu era în imediată apropiere) fără a fi fost atacat în flanc și în spate de trupele ce veniau cu Mihai și aceasta cu atât mai mult cu cât efectivul de care dispunea atunci Báthory (7—9.000 oameni cu 45 tunuri) era inferior aceluia al trupelor ce veniau din Oltenia 6—18.000) [3]).

---

[1]) Observație făcută de sublocotenentul (azi colonel) C. Zagoriț, în lucrarea *Treisprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul*, p. 25.

[2]) Vezi mai sus, p. 59 nota 5.

[3]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 21 nota 8, 22 nota 9.

La rândul lor, trupele venind din Oltenia amenințau pe Báthory în flanc, dacă, acesta s'ar fi îndreptat în contra lui Mihai.

Hotărît, și aș zice chiar nevoit, a isgoni pe A. Báthory, Mihai a făcut bine respingând propunerile nunțiului Malaspina, propuneri ce nu ar fi dus decât la mărirea forțelor lui A. Báthory şi la pierderea folosului inițial câştigat deja de domnitorul român.

In rezumat: bună acoperire, bună grupare inițială a forțelor, bună executare a trecerii graniței și bun calcul al timpului și al distanțelor, lucruri ce au îngăduit lui Mihai să se prezinte cu forțe covârșitoare pe câmpul de luptă hotărîtor.

Cucerirea Moldovei și pierderea Ardealului. Mihai avea în Eremia Movilă nu numai un vecin pe care nu putea pune temeiu, căci era creatura plecată a Polonilor și a Turcilor [1]), dar un dușman statornic, care se înțelesese încă de mult cu Báthoreștii spre a scoate pe Mihai din scaun [2]) și ale cărui uneltiri și încercări de încercuire a vecinului muntean fuseseră una din cauzele pentru care Mihai precipitase intrarea sa în Transilvania [3]).

Cucerirea Transilvaniei de către Mihai nu putea să nu supere pe Poloni [4]) și să fie pe placul fricosului care domnia la Suceava [5]), la adăpostul sulițelor polone De aceea vedem pe acesta intrigând și mai mult în contra lui Mihai [6]) și uneltind un atac general asupra acestuia, atac care ar fi redat Transilvania lui Sigismund Báthory [7]) (care se afla la Eremia Mo-

[1]) Hurmuzachi, XII, p. 518; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 64; P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, pp. 11, 12.

[2]) Hurmuzachi, *l. c.*, Vezi scrisorile lui Eremia Movilă în Hurmuzachi, Supl. II_1, pp. 514 sqq.

[3]) Hurmuzachi, Supl. II_1, pp. 584, 585; *Magazin istoric*, IV, p. 292.

[4]) N. Buta, *I Ragguagli di Claudio Rangoni 1599—1605* (Școala Română din Roma, *Diplomatarium Italicum*, I, pp. 264, 301).

[5]) « Spun oamenii bătrâni de pre acele vremi cum să hie ajuns în câteva rânduri cu daruri Ieremia Vodă la Bașta Giorge pentru moartea lui Mihai Vod » (Miron Costin (ed. Ureche), I, pp. 453, 454).

[6]) Hurmuzachi, III, p. 533; IV_2, pp. 7, 20; XII, p. 1280; Supl. II_1, pp. 555, 558, 562, 570, 571, 579, 583, 591; *Luptele...* (Pernice), p. 31; Mesrobeanu, *o. c.*, p. 173.

[7]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, pp. 146, 259; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 171; Hurmuzachi, Supl. II_1, p. 591.

vilă râvnind din nou tronul ardelean [1]) şi ar fi procurat tronul Munteniei fratelui său Simeon [2]).

Cu câţiva ani înainte, Mihai voise să atace Moldova, spre a goni pe Eremia de pe tronul din Suceava [3]). El fusese însă împiedicat, mai ales, de împăratul Rudolf, care, încurcat în războiul cu Turcii, nu avea interes să supere pe Poloni, protectorii lui Eremia şi prietenii Turcilor [4]). Uneltirile lui Eremia Movilă înteţindu-se în urma ocupării Transilvaniei de către Mihai, acesta se hotărî, cu toate insistenţele contrare ale împăratului Rudolf [5]) (între care şi Polonia Papa se căznia a menţine pacea [6]), să atace Moldova [7]).

Indreptarea gândurilor lui Mihai spre cucerirea Moldovei şi apoi făptuirea acestei cuceriri displăcu cu totul sfătuitorului său Dionisie Ralys, care-l vedea depărtându-se prin aceasta de ceea ce credea el că era menirea domnitorului român, salvarea de sub jugul turcesc al creştinilor dela Sudul Dunării, şi care se opuse acestui proiect [8]). De altfel se pare că şi împăratului Rudolf i-ar fi convenit mai bine să vadă pe Mihai îndreptându-se spre Sudul Dunării [9]). Un italian era de aceeaşi părere [10]).

Este sigur că Mihai nu a luat hotărîrea de a cuceri Moldova dintr'un sentiment de naţionalism. Acesta nu exista pe acele vremuri [11]).

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 259; Iorga, *l. c.*

[2]) Xenopol, *o. c.*, V, pp. 296, 297.

[3]) Hurmuzachi, III, p. 287; XII, pp. 304—307, 368, 370, 397, 521, 559; I. Sârbu, *o. c.*, I, pp. 471, 491.

[4]) Buta, *o. c.*, p. 265; *Diplomatarium Italicum*, II, p. 125.

[5]) *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, p. 293; Hurmuzachi, III, pp. 397, 403, 404; IV_1, p. 15, XII, p. 561.

[6]) Buta, *o. c.*, pp. 265, 266, 300—305.

[7]) Previne pe împăratul Rudolf din Ianuarie 1600 (Hurmuzachi, XII, p. 662).

[8]) Hurmuzachi, XIV, p. 109; N. Iorga, *Un conseiller byzantin de Michel-le-Brave*, p. 96.

[9]) Crăciun, *o. c.*, p. 131.

[10]) A. Mesrobeanu, *Contribuţii la istoria catolicismului din Moldova*, p. 86.

[11]) « Evident că n'a fost decât un incident stăpânirea lui Mihai Viteazul peste cele trei provincii, că nu exista acea conştiinţă care putea să deie o permanenţă materială operei îndeplinite la 1599—1600. Dealtmintrelea nu se vede în acţiunea lui Mihai Viteazul nicio intenţie de asimilare supt raportul administrativ, pe baza unei concepţii naţionale desăvârşite, a teritoriilor cucerite de dânsul » (N. Iorga, *Desvoltarea ideii unităţii politice a Românilor*, p. 16).

« Acele timpuri nu erau pregătite să conceapă, în mod abstract, idea unităţii naţionale » (D. Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, p. 37).

Trei nevoi au împins pe Mihai să cucerească Moldova, nevoi asemănătoare, păstrând bine înţeles proporţia cuvenită, acelora cari au împins la cuceriri şi pe Napoleon şi pe alţi cuceritori mari: [1]).

Nevoia absolută în care s'a găsit, pentru apărarea cuceririi ce făcuse (Transilvania), de a preîntâmpina atacul acelora, cari voiau a i-o lua [2]).

Nevoia de a distruge cuibul de intrigi, format în jurul lui Sigismund Báthory în Moldova, spre a-şi putea asigura, Mihai, liniştita stăpânire a Ardealului [3]).

Ambiţiunea pe care fiecare succes şi fiecare cucerire o făcea mai mare. Şi existenţa acestei ambiţiuni la Mihai şi creşterea ei continuă ne este arătată şi de faptele sale şi de documente [4]).

Atacul hotărît, Mihai luă următoarele măsuri:

1. A căutat să izoleze şi să slăbească pe duşman. Pentru aceasta:

a) Se împăcă cu Turcii, primind dela dânşii steag de domnie pentru Ardeal [5]) (speriind astfel şi pe împăratul Rudolf) şi cerând recunoaşterea fiului său Pătraşcu asupra Munteniei [6]).

b) Se pune în legătură cu Cazacii [7]), Tătarii [8]) şi ţarul Boris Gudunov [9]) spre a fixa locului pe Poloni, pe cari căuta a-i înşela prin declaraţii de supunere [10]).

c) Se înţelese cu Moldovenii (sau cu o parte a acestora) pentru ca ei să părăsească pe Eremia Movilă [11]).

---

1) Hurmuzachi, III_2, pp. 468, 469.

2) La 3 Decemvrie 1599 consiliul cameral din Zips vesteşte pe Mihai Viteazul că Polonii se pregătesc a năvăli în Ardeal (Hurmuzachi, III, p. 368); Scrisorile lui Mihai din 21 Mai 1600 (Hurmuzachi, Supl. II_1, p. 600) şi din 17 Iunie 1600 (Hurmuzachi, IV_1, p. 75); Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 256; *Luptele...* (Pernice), pp. 31, 32.

3) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 259; Mesrobeanu, *Documente din arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul*, p. 168.

4) O singură pildă: In Iulie 1600 pune condiţie împăratului Rudolf ca să fie recunoscut pentru totdeauna ca domn al celor trei ţări, cu succesiunea fiului său (Hurmuzachi, XII, p. 960).

5) Hurmuzachi, III, p. 533; IV_2, pp. 8, 20; Supl. II_1, p. 615; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 21; *Magazin istoric*, IV, p. 296; Mesrobeanu, *o. c.*, pp. 172, 173.

6) Hurmuzachi, III, p. 533; IV^2, p. 8; Iorga, *o. c.*, II, p. 22; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459.

7) Hurmuzachi, XII, p. 662; Supl. II^1, pp. 575, 586, sqq.

8) Hurmuzachi, Supl. II^1, p. 627; *Traian* (1869), pp. 64, 100, 112.

9) Crăciun, *o. c.*, p. 133; Hâjdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 47; III, pp. 8, 35, 52; Heidenstein, *o. c.*, p. 350; Iorga, *o. c.*, II, p. 24.

10) Buta, *o. c.*, p. 296.

11) Hurmuzachi, IV, pp. 66, 67; VIII, p. 217; XII, p. 230.

2. Inchise graniţele spre Polonia [1]) şi spre Moldova [2]), pentru ca emisarii duşmani să nu poată cunoaşte măsurile ce lua.

3. Intreţinu recunoaşteri şi spioni în Moldova [3]).

4. Işi pregăti armata prin recrutări de mercenari [4]), prin adunare de detaşamente ale oraşelor săseşti [5]), prin chemarea Secuilor sub arme [6]), prin strângerea de proviziuni, care şi lucrători [7]) şi prin cumpărarea şi repararea de armament [8]).

5. Hotărî a lăsa în Transilvania o garnizoană de 3000 Cazaci [9]).

Apoi, după sistemul său constant[10]), căută a înşela pe inamic până 'n ultimul moment [11]) şi-şi dispuse forţele sale în trei grupe [12]):

La stânga, un grup având efectivul 8.000—10.000 [13]), în regiunea Bistriţei-Năsăudului [14]). Acest grup a înaintat prin Câmpulungul Bucovinei [15]).

---

[1]) Basta scrie din Caşovia, la 4 Iunie 1600, că nu poate şti ce se petrece în Transilvania şi Moldova, pentrucă toate pasurile sunt păzite de oamenii lui Mihai şi nu se lasă a trece nicio ştire. *(Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, p. 383).

[2]) Hurmuzachi, XII, pp. 666, 668, 704, 955 (Bistriţenii au păzit graniţa din partea lor); XV[1], p. 755; *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, *l. c.*

[3]) La 2 Mai 1600 judele dela Rodna răspunde că informatorii români trimeşi în Moldova s'au întors. (Hurmuzachi, XII, p. 882). Hurmuzachi, XII, pp. 775, 807; XV, pp. 756, 759.

[4]) Hurmuzachi, XII, p. 654.

[5]) Hurmuzachi, III, p. 393; XII, p. 834.

[6]) Secuii ar fi făgăduit lui Mihai Viteazul 12.000 archebuzieri şi 10.000 lăncieri (Mesrobeanu, *o. c.*, p. 170); Secuii din scaunul Mureşului au trecut pe la Bistriţa. (Hurmuzachi, XII, p. 955).

[7]) Bistriţa a dat pâine şi pulbere (Hurmuzachi, XII, p. 955; XV, p. 763). După trecerea munţilor Bistriţa a aprovizionat trupele aflate în Moldova (Hurmuzachi, XII, p. 900). Hurmuzachi, XII, p. 526; XV, p. 760. Braşovenii şi cei din câmpia Bârsei au transportat provizii prin Oituz (Hurmuzachi, XII, p. 920).
Zoe Balş, *Două acte dela Mihai Viteazul (Revista Arhivelor,* I, pp. 266—268).

[8]) Hurmuzachi, IV[1], pp. 3, 15; XII, p. 827.

[9]) In cari nu avea încredere în caz de luptă cu Polonii (Hurmuzachi, XII, p. 831).

[10]) In războaiele anterioare înşelase pe Turci prin negociaţiuni (vezi supra pag. 51). In 1599 a înşelat pe Báthory (supra p. 57).

[11]) Heidenstein, *o. c.*, p. 351; Iorga, *o. c.*, II, pp. 24, 25; *Magazin Istoric,* IV, p. 296. In Aprilie Mihai răspândeşte svonul că se îndreaptă asupra cetăţilor ocupate încă de Basta. (Iorga, *Acte şi Fragmente,* I, p. 172).

[12]) Hurmuzachi, XII, p. 864.

[13]) Hurmuzachi, XII, p. 864. Socotelile Bistriţei arată că erau: 6.000 Secui din scaunul Mureşului şi haiduci şi 2.000 Bistriţeni. (Hurmuzachi, XII, p. 955). Din cei 2.000 Bistriţeni 149 au dezertat (Hurmuzachi, XII, p. 954). Alte isvoare arată: 7.000 (Hurmuzachi, IV[2], p. 24), 12.000 (Iorga, *Istoria armatei române,* II, p. 25).

[14]) Hurmuzachi, XII, pp. 881, 955; Supl. II[1], p. 596.

[15]) Hurmuzachi, IV[2], p. 24.

La centru, grupul principal cu Mihai, cu un efectiv de circa 20.000 infanteriști, 8.000 călăreți și 24 tunuri de câmp [1]). Acest grup s'a adunat în câmpia Bârsei și șesul celor Trei Scaune [2]). (Mihai a plecat din Alba Iulia la 24 Aprilie iar artileria sa plecase, tot din Alba Iulia, cu o zi înainte [3]).

La dreapta, Muntenii, 10.000, cu Pătrașcu Vodă [4]), la graniță spre Focșani [5]).

Movilă cunoștea exact dispozitivul trupelor lui Mihai [6]) și luase și el măsuri de apărare la graniță, închizând diferitele trecători [7]).

Atacul începu, pentru coloana principală, prin trecerea graniței la 4 Mai [8]) și continuă prin Trotuș [9]), unde se dete o luptă cu rezultat defavorabil pentru domnul Moldovei [10]).

La 11 Mai Mihai se aflâ la Roman [11]); înainte de a ajunge la acel oraș — probabil pe la Bacău — se unise cu oștirea din Muntenia [12]).

[1]) La 15 Martie 1600 armata din Ardeal a lui Mihai se compunea din: 2.000 cazaci, 1.200 moldoveni călări, 1.300 sârbi călări, 6.000 munteni pe jos, 1.200 trabanți unguri, plus Secuii (Hurmuzachi, XII, p. 779).

Oștirea cu simbrie a lui Mihai ar fi fost de 13.281 ostași (Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 22,23).

La 10 Aprilie 1600 Mihai spune că efectivul armatei este de 30.000, iar Stoica că este de 34.000 (Hurmuzachi, XII, p. 831).

La 26 Aprilie 1600 efectivul ar fi fost: «20.000 Schutzen zu Fues und 8.000 zu Ross» (Hurmuzachi, XII, p. 1278).

La Brașov efectivul ar fi fost: 24.000 (Hurmuzachi, IV[1], p. 38).

20.000 infanteriști, 5.000 călăreți (Șc. Rom. din Roma, *Diplom. italicum*, II, p. 156).

24 tunuri (Hurmuzachi, XII, p. 832; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 173; Șc. Rom. din Roma, *Diplomatarium italicum*, II, p. 155).

[2]) Hurmuzachi, XII, p. 881; Supl. II[1], p. 596.

[3]) Hurmuzachi, XII, p. 864.

[4]) Hurmuzachi, IV[2], p. 22; XII, pp. 831, 881 (arată efectivul de 10.000), 885; Supl. II[1], p. 596; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 309.

[5]) Constantin căpitanul (Ed. Iorga), p. 94.

[6]) Hurmuzachi, Supl. II[1], pp. 580, 596.

[7]) Hurmuzachi, XII, pp. 669, 920; Șc. Rom. din Roma. *Diplom. ital.* II, p. 157.

[8]) Hurmuzachi, IV[1] p. 49; XII, p. 898. La 6 Mai, Eremia Movilă scrie, din Suceava, că trupele lui Mihai au început a trece granița (Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 597). *Magazinul istoric* (IV, p. 296) dă data de 6 Mai.

Mihai plecat la 24 Aprilie din Alba Iulia (Hurmuzachi, XII, p. 864) sosește în aceeași zi la Făgărași (Hurmuzachi IV_1, pp. 43, 44); la 2 Mai este în Prejmer., (*Quelen...*, V, p. 288); dela 4 la 6 Mai la Brețc (Hurmuzachi, IV[1], pp. 45, 46; *Quelen...*, V, p. 289); la 7 și 8 Mai la Kezdy Vasarhei și granița Moldovei (Hurmuzachi, IV[1], pp. 47, 49; XII, p. 903).

[9]) Hurmuzachi, IV[1], p. 49; XII, p. 22.

[10]) *Ibidem*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 490.

[11]) Hurmuzachi, XII, p. 900.

[12]) Nu avem nici o știre pozitivă despre acțiunea acestei coloane în Moldova.

La 16 Mai, domnul Ţării Româneşti şi al Ardealului era la Suceava [1]), care se predă fără rezistenţă [2]). In jurul Sucevei s'au întrunit probabil trupele lui Mihai cu acele din coloana din stânga, cari înaintaseră din Bistriţa prin Câmpulung.

Mulţi Moldoveni trecură de partea lui Mihai [3]). Eremia Movilă, care avea 10.000 Moldoveni şi 3.000 Poloni [4]), ameninţat de trupele lui Mihai cari înaintau prin Valea Siretului şi de cele venind dinspre Bistriţa [5]) se retrase, după sfatul Polonilor [6]), spre Hotin. In retragere căută a distruge totul în cale [7]). La trecerea peste Jijia, fu ajuns de Mihai şi se dete o luptă în care Movileştii fură învinşi [8]). Ei îşi continuară retragerea. Fiind din nou ajunşi de Mihai în apropierea Hotinului, se dete o nouă luptă, cu acelaşi rezultat fericit pentru Mihai [9]). Eremia Movilă fugi în Hotin, unde avea o garnizoană suficientă [10]). Mihai bătu cetatea trei zile; neputând-o lua, lăsă un corp de observaţie [11]) şi plecă la Suceava [12]). Eremia fugi din Hotin în Polonia [13]).

O ştire târzie (Niculai Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 490) vorbeşte de prezenţa a « nisce Munteni » la o aripă a oastei lui Mihai Viteazul şi o ştire contimporană (Hurmuzachi, IV$_1$, p. 72) vorbeşte de trimeterea acasă a trupelor muntene, după ocuparea Moldovei. Dat fiind că dela graniţa Oituzului la Bacău sunt 70 km., dar că terenul este greu şi s'au dat lupte, şi că dela Focşani la Bacău sunt 100 km. de drum deschis, socotesc că e probabil că Mihai s'a întrunit cu oastea fiului său la Bacău, unde se întâlnesc de altfel şi drumurile urmate de cele două coloane.

1) Hurmuzachi, IV^1, p. 50; XII, p. 909.

2) Lapedatu în Romstörfer *Cetatea Sucevei*, p. XLIII; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 491.

3) Hurmuzachi, IV^2, p. 24.

4) Hurmuzachi, *l. c.*

5) *Ibidem.*

6) Hurmuzachi, IV^2, p. 22.

7) Deşi isvorul (Hurmuzachi, XII, p. 920) zice că distrugerea s'ar fi executat, cred că a fost numai intenţia căci a lipsit timpul material.

8) Kogălniceanu (*Letopiseţi*, I, p. 255) dă şi unele localităţi: Verbia, care nu mai există azi (nu se găseşte în *Marele Dicţionar Geografic al României)*. Probabil că este aceeaşi luptă, numită însă Jascea, de care vorbeşte cronica munteană (*Magazin istoric*, IV, p. 296).

9) *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* (Cluj), V, p. 541; Hurmuzachi, XII, pp. 913, 914; *Magazin Istoric*, IV, p. 297.

10) Hurmuzachi, IV^2, p. 24; Hurmuzachi Supl. II^1, pp. 599, 600, 605.

11) *Magazin istoric*, IV, p. 297.

12) Avem documente dela Mihai date « în faţa Hotinului » la 18 şi 20 Mai (Hurmuzachi, IV^1, p. 51; XII, p. 913; Supl. II^1, p. 599), apoi din Suceava la 21, 23 şi 26 Mai (Hurmuzachi, IV^1, pp. 54, 60; Supl. II^1, p. 600).

13) *Magazin istoric*, IV, p. 297.

Mihai ocupă uşor Moldova şi cetăţile ei [1]), afară de Hotin [2]) şi trimise detaşamente cari jefuiră teritoriile polone vecine cu graniţa moldovenească [3]). Trupele munteneşti şi Secuii fură trimişi apoi acasă [4]).

Chemat fiind la Alba Iulia, din cauza situaţiunii din Ardeal [5]), Mihai a lăsat o regenţă [6]) şi o garnizoană în Moldova [7]) şi a plecat la finele lui Iunie [8]).

Comentarii. Dacă punerea de capăt domniei Báthoreştilor în Ardeal convenise împăratului Rudolf, menţinerea Ardealului în posesiunea lui Mihai [9]), cucerirea Moldovei de către acesta [10]) şi cochetăriile sale cu Turcii [11]), nu numai că nu puteau să convină împăratului dar adevereau faţă de acesta tot ce-i insinuară duşmanii lui Mihai [12]), cari nu erau puţini la număr [13]). Astfel sprijinul ce avea Mihai dela împărat, de fapt singurul său sprijin puternic, urma să-i lipsească în curând.

Pe de altă parte, Mihai nu-şi găsise nici un alt sprijin, afară de Secui [14]), căci:

[1]) Scrisoare, din 4 Iulie 1600, a regelui polon către L. Sapièha (Hăjdău, *Arhiva istorică*, III, p. 35).
[2]) Academia Română, *Memoriile secţiunii istorice*, seria III, tom. XII, p. 326; *Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, *l. c.*
[3]) Heidenstein, *o. c.*, p. 352; Hurmuzachi, Supl. II², p. 25; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459.
[4]) Hurmuzachi, IV¹, p. 72.
[5]) Şi de vestea că Sigismund Báthory, cu ajutor polon, se pregăteşte a intra în Ardeal prin Maramureş şi Hust (*Luptele*... (Pernice), p. 33).
[6]) *Magazin istoric*, IV, p. 297.
[7]) *Luptele*... (Pernice), p. 33.
[8]) Mihai s'a aflat la Iaşi dela 29 Mai până la 24 Iunie (documente din 29 Mai, 1, 5, 7, 10, 15, 17, 23, 24 publicate de Stoica Nicolaescu (*Documente dela Mihai Viteazul ca domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei*, 1600, pp. 9, 10, 15, 17, 20) şi după cele din colecţia Hurmuzachi (IV¹, pp. 67, 74, 75, 79; XII, p. 939) şi din *Prinos Sturdza*, pp. 163, 165). La 1 Iulie pleca din Braşov unde stătuse cinci zile (Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 29).
[9]) M. Fumée sieur de Geuille, *o. c.*, II, p. 791; Hurmuzachi, IV, p. 84; XII, pp. 651, 687, 690, 697, 703.
[10]) Vezi supra pag. 63.
[11]) Hurmuzachi, III, p. 533; IV, p. 17; XII, pp. 477, 670, 762, 768, 783, 790, 838, 926; Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 45.
[12]) Hurmuzachi, IV, p. 84; De Thou apud Al. P. Ilarian *o. c.*, I, p. 241; *Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, pp. 260, 261, 344, 348, 349, 372, 408, 409.
[13]) Printre cei mai de seamă au fost: Ştefan Bocskai, unul din şefii nobilimei ardelene (Hurmuzachi, III, pp. 347—355, 401; XII, p. 650), nunţiul papal Malaspina (Hurmuzachi, III, pp. 345, 352, 514, 515), G. Basta (Hurmuzachi, III, p. 401; IV, pp. 22, 39; XII, pp. 650, 651, 794, 798), comisarii imperiali Ungnad şi Zechel, după arestarea lor nemotivată de logofătul Theodosie (Hurmuzachi, IV, p. 77).
[14]) Aceştia au rămas surzi la îndemnurile lui Huet de a părăsi pe Mihai. (*Transilvania*, II, pp. 134—136, 156).

Nobilimea ungurească, dușmană lui [1]), și dușmănită de dânsul [2]), se îndușmănise și mai mult [3]).

Sașii și întreaga populație a Ardealului erau scoși din fire de jafurile și împilările ostașilor lui Mihaiu [4]) și de rechizițiile ce le impusese acesta din urmă [5]).

Românii ardeleni, pe o revoltă a cărora contra nobilimei ar fi putut să se sprijine, erau deziluzionați de reprimarea răscoalei lor din iarna 1599/1600 și de susținerea în contra lor a privilegiilor nobilimii [6]).

Oștirea nu-i era credincioasă decât atât cât o plătia și el bani nu mai avea [7]).

Stăpânirea sa în Moldova nu avea temeiu nici pe boieri, cari, în majoritatea lor, plecaseră cu Eremia Movilă [8]), nici pe țărănime, care nu avea niciun interes să-l susțină și era prima care era expusă loviturilor Polonilor.

Insuși Muntenii erau sătui de domnia lui Mihai, care le adusese numai războaie, jaf și pagubă [9]).

Aceste împrejurări fac ca Mihai să-și piardă cumpătul. Și acțiunea sau lipsa sa de acțiune, măsurile și contra măsurile ce ia — când hotărînd măsuri drastice contra răsculaților ardeleni[10]), când negociind cu aceștia [11]), bazându-se pe oamenii pe cari tocmai nu se putea bizui [12]), nerecurgând la luptă, seamănă cu acelea ale unei fiare încolțite.

---

[1]) Xenopol, *o. c.*, V, pp. 309, sqq.
[2]) Hurmuzachi, III, pp. 353, 358, 407, 408; XVI, p. 770.
[3]) Crăciun, *o. c.*, p. 136; Hurmuzachi, III, pp. 85, 124; IV, pp. 123, 124; XII, pp. 1019, 1050—1053.
[4]) Crăciun, *o. c.*, p. 134; Hurmuzachi, XII, pp. 756, 764, 765; *Transilvania*, II, pp. 131, 132.
[5]) « plățile interminabile, care, până la căderea dominației românești în Ardeal, ruinară și umplură de ură pe locuitorii harnici și economi ai orașelor săsești » (Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. LXXXIV). Crăciun, *o. c.*, p. 134; Hurmuzachi, XII, pp. 756—770; *Transilvania, l. c.*; A. Veress, *Documente privitoare...*, V, pp. 271, 280, 281.
[6]) Hurmuzachi, III, pp. 348, 350, 358, 514; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, pp. 100, 101; Șincai, *o. c.*, II, p. 276.
[7]) Hurmuzachi, IV, pp. 6, 29; XII, pp. 935, 937, 1009; Iorga, *Ist. Arm. Rom.* II, p. 31.
[8]) Xenopol, *o. c.*, V, p. 305.
[9]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 258.
[10]) Hurmuzachi, XII, pp. 1059, 1089.
[11]) Crăciun, *o. c.*, pp. 136, 137.
[12]) De pildă pe Szekely, care dezertează la Poloni (Hurmuzachi, XII, p. 1009), pe Csaky, care comandă apoi oastea ardeleană (Crăciun, *o. c.*, p. 139).

El pierde mai ales vreme în folosul adversarilor săi [1]), și, când aceștia, cu forțele întrunite, cu prestigiul și puterea morală ce le-o dă adăogirea oștilor imperiale, comandate de Basta, înaintează spre Alba Iulia, Mihai, care nu-și adunase decât puține oști la Sebeșul Săsesc [2]), lăsând majoritatea în diferite orașe din Ardeal și dinspre granițele Moldovei și Munteniei [3]), nu făcu altceva, nu putu să facă altceva, decât să le iasă întru întâmpinare la Mirăslău, unde fu învins atât de pripeala sa cât și de folosul ce știu să-l tragă Basta din cunoașterea acestui defect al caracterului domnului român [4]).

Strategia nu este decât instrumentul politicei, ea nu are decât menirea de a aduce la îndeplinire planurile alcătuite de politică. De aceea, mai ales studiind cucerirea Moldovei, este nevoie să ne oprim puțin asupra motivelor politice ale acestei cuceriri.

Am văzut că nu ideea de naționalitate a condus pe Mihai în acest războiu.

Am mai văzut că și împăratul dela Viena și D. Ralys ar fi preferat ca, în loc de a cuceri Moldova, Mihai să se fi îndreptat contra Turcilor, pentrucă aceștia erau dușmanii principali. Dar având această părere, împăratul Rudolf se gândia la sine însuși, și pentru a scăpa de încurcătura cu Polonii ce era să-i cauzeze atacul lui Mihai asupra Moldovei și din cauza ușurării ce-i adusese, purtării războiului din Ungaria, atacurile lui Mihai între Dunăre și Balcani. Ralys, pe de altă parte, era stăpânit de visul reinstalării unei domnii creștine la Constantinopol.

Era aceasta cu putință? In starea de atunci: nu. Și nu era cu putință pentrucă puterile creștine nu erau înțelese (Franța și Polonia erau aliate cu Turcii) și pentrucă puterea turcească nu era încă destul de uzată. Au trebuit să treacă încă 300 ani

---

[1]) Căci nu chiamă, la timp, oștirea din Moldova (care nu trece pe la Brașov decât la 17 Septemvrie — Hurmuzachi XII, pp. 1035, 1036; XV, p. 771) și din Muntenia (Crăciun, *o. c.*, pp. 140, 143; Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 644), Secuii nu au timp să sosească fiind vestiți prea târziu (Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 644). Răsculaților le trebuie vreme pentru a strânge forțe la Turda și pentru ca să vină Basta.

[2]) Puțini Secui (Crăciun, *o. c.*, p. 138).

[3]) Hurmuzachi, III[2], p. 463; XV, pp. 765, sqq. Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 263; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 31; *Luptele*... (Pernice), p. 36.

[4]) Academia Română, *Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom. XII, pp. 134—136

şi să se poarte foarte multe războaie pentru a-i goni din Europa sau mai bine zis pentru a-i sili să ducă din nou centrul puterii lor în Asia.

Putea oare Mihai să urmeze sfaturile lui Rudolf şi ale lui Ralys? Nu, pentru că Turcii, cari nu putuseră reduce altfel pe Mihai, reuşiseră de fapt să-l încercuiască prin înţelegerea lor cu Polonii şi, prin aceştia, cu Eremia Movilă şi cu Andrei Báthory. Mihai nu putea să se gândească a trece Dunărea atâta timp cât era ameninţat de atacuri din Ardeal şi din Moldova şi cât timp Ardealul fiindu-i duşmănos îi tăia legătura cu împăratul. Dacă nu voia să capituleze — şi un Mihai Viteazul nu putea capitula — el trebuia să încerce a sparge cercul duşmănos şi această spargere trebuia să o încerce în direcţia care-l apropia de singurul său sprijinitor de atunci — împăratul —; deci să pună mâna pe Ardeal. Cucerirea Moldovei a fost, cum am arătat, urmarea firească şi obligatorie a cuceririi Transilvaniei. Că nu a reuşit, că nu putea reuşi a-şi menţine cuceririle, este fapt, dar un om de caracterul lui Mihai nu putea face altfel. Intr'un singur chip ar fi putut — poate — Mihai, să-şi menţină cuceririle: punându-se în capul unei mişcări de eliberare a maselor ţărăneşti, atât în ţara sa cât şi în Ardeal şi în Moldova. Dar, precum o arată faptele, ideile lui Mihai erau cu totul opuse unei asemenea procedări, care, pe de altă parte, ar fi înduşmănit şi mai mult clasele posedante contra lui şi nu ar fi fost aprobat de cei dela Viena.

Dacă examinăm conducerea strategică a operaţiunilor prin cari s'a cucerit Moldova constatăm că nu se găsesc greşeli de imputat lui Mihai.

Manevră morală şi politică la început.

Acoperire eficace şi ermetică la graniţe.

Serviciu de informaţiuni care a funcţionat bine.

Grupare iniţială care îngăduia ca atacul grosului forţelor, îndreptat pe calea cea mai lesnicioasă şi cea obişnuită pentru pătrunderea din Transilvania în Moldova — a Oituzului — să fie ajutată prin acţiunea a două grupe secundare: una la stânga, care, înaintând drept asupra Sucevei, o ameninţa şi ameninţa legăturile Moldovei cu Polonia (de unde Eremia Movilă aştepta

ajutor) și alta la dreapta, care, înaintând în lungul Siretului, întorcea rezistența ce putea opune Movilă grupei principale. Este adevărat că cele trei grupe ale lui Mihai erau despărțite prin obstacole naturale și prin mari depărtări. Dacă, în teorie, aceasta este o greșală, trebue ținut seamă de faptul că Mihai socotia că dușmanul nu se aștepta la un atac imediat, că era înțeles cu Moldovenii, cari în parte au trecut de partea sa, că punea temeiu pe iuțeala loviturilor sale [1]) și, în sfârșit, că succesul a fost de partea sa.

Ușurința cu care se pune apoi stăpânire pe Moldova nu trebue să ne mire. O domnie sprijinită numai pe o armată mercenară se evaporează odată cu risipirea, foarte lesnicioasă, a mercenarilor, cari nu au interes prea mare a lupta cu dârzenie pentru o cauză ce, de cele mai multe ori, le este indiferentă.

Să se compare, de pildă, rezistența opusă de Moldova în 1476 cu acea din 1600. In prima, sultanul, cu forțe covârșitoare, intră în Moldova, învinge pe Ștefan la Războeni, cutreeră apoi țara, dar nu se poate face stăpân pe ea, pentru că întreg poporul e sub arme și are interes a apăra ființarea domniei de atunci, pentru că armata azi risipită, mâine se readună și pentru că Turcii nu găsesc cui să impună o nouă domnie. Pe când în 1600 (ca și în alte ocazii) mercenarii odată risipiți, țara, care nu luase parte la ceartă, primește noua domnie, cum va primi ulterior din nou pe a lui Eremia Movilă [2]): certurile domnilor nu puteau să o intereseze și nu o interesau.

In ceea ce privește campania terminată prin bătălia dela Mirăslău, învățămintele strategice ce se pot deduce sunt numai negative și cel mai de seamă este că nu se poate face strategie când nu se face o politică întemeiată pe posibilități și sprijinită pe cel puțin acceptiunea tacită a scopurilor urmărite, de către popor sau de către majoritatea claselor cari dețin puterea politică și economică.

Pierderea Munteniei. Plecând de pe câmpul de bătălie dela

[1]) Heidenstein, *o. c.*, p. 350.

[2]) Cum observă foarte just, prin anticipație, comisarii imperiali, în scrisoarea lor din 27 Iunie 1600 (Hurmuzachi, XII, p. 952).

Mirăslău, Mihai trecu prin Sibiu, unde se întâlni cu oastea sa venind din Oltenia [1]), prin Făgăraș [2]) și ajunge la Brașov [3]), unde se adunară: ce mai rămăsese din trupele cari luptaseră la Mirăslău, ostașii din Muntenia [4]), (de cari am vorbit) și cei din Moldova [5]). La aceștia se mai adăogară ostașii ce mai putu năimi atunci [6]); totalul armatei urcându-se la 16.000 oameni [7]).

Dela Brașov [8]), Mihai se adresă lui Basta, căutând o înțelegere [9]). Negocierile ținură câtva timp și, cu toate forțările lui Mihai de a păstra măcar o parte de autoritate în Ardeal [10]), el fu nevoit a primi următoarele condițiuni:

Să părăsească Ardealul, să trimită pe fiul său ca ostatec la împărat, să lese familia și tezaurul său în mâinile lui Basta, iar acesta să-i dea ajutoare spre a face față dușmanului [11]).

Mihai tot nu era părăsit însă de ideea păstrării stăpânirii Ardealului [12]) și Basta, dată fiind amenințarea atacului moldo-polon, nu prea avea interes ca Mihai să părăsească Țara Bârsei prea repede [13]).

După cucerirea Moldovei de către Mihai, Zamoyski strân-

---

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 265.
[2]) *Ibidem.*
[3]) Crăciun, *o. c.*, p. 140; *Luptele...* (Pernice), p. 38.
[4]) Crăciun, *l. c.*; Heidenstein, *o. c.*, pp. 359, 360; Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 644.
[5]) *Ibidem.*
[6]) Hurmuzachi, Supl. II[1], p. 644. Printre aceștia erau și Secui *(Idem)*.
[7]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 137.
[8]) *Luptele...* (Pernice), p. 38.
[9]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 42; Spontoni, *o. c.*, p. 124.
[10]) Ceruse cetățile Făgărașul, Gurghiul și Veciul (Hurmuzachi, IV[1], p. 147).
[11]) Crăciun, *o. c.*, p. 140; Hurmuzachi, IV[1], pp. 140, 141; XV, p. 1056.
[12]) D-l Iorga observă *(Istoria armatei române*, II, p. 42) că în realitate cererea lui Mihai (nota 10 supra) de a i se lăsa unele cetăți din Ardeal, era nu « ca locuri de refugiu, dar, de fapt, ca puncte stăpânite »; ca baze de operațiune pentru o viitoare recucerire a Ardealului, cred eu.

Și Xenopol (*o. c.*, V, p. 397) este de părere că Mihai nu renunțase la idea păstrării Ardealului. Și ceea ce întărește aceste păreri e și faptul că Mihai ceruse totodată (Hurmuzachi, IV[1], p. 147) să se mențină libertatea Secuilor.
[13]) Basta se justifică (în Fevruarie 1601) că nu a urmărit pe Mihai, în Septemvrie 1600, pentrucă Polonii erau la granița Moldovei *(Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, pp. 506—509); Hurmuzachi, IV, p. 170.

« O neîncredere desăvârșită despărțea Statele unguroști ale Ardealului de Basta, care se aștepta ca aliații pe cari îi dăduse un moment numai ura împotriva « Valahului » să se întoarcă împotriva lui, chemând înapoi pe acel Sigismund, care se afla în oastea tot mai apropiată și mai amenințătoare, a lui Zamoyski » (Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 41).

« *Mihai ajungea astfel pentru Basta un prețios auxiliar* » (Iorga, *o. c.*, II, p. 42).

sese o armată [1]) cu scopul nu numai de a repune pe Eremia Movilă în scaunul Moldovei dar încă pentru a goni pe Mihai din acel al Munteniei (înlocuindu-l prin Simion Movilă) și pentru a ajuta pe Sigismund Báthory ca să reia domnia Transilvaniei [2]). Așezarea lui Eremia Movilă, în scaunul dela Suceava, se făcu ușor, căci Zamoyski trecând Nistrul, la 4 Septemvrie [3]), garnizoanele lui Mihai Viteazul se retraseră fără a opune vreo rezistență serioasă [4]). Zamoyski trimise un detașament spre Bistrița [5]) și, trecând la 25 Septemvrie prin Roman [6]), își concentră grosul forțelor în valea Trotușului [7]).

La 3 Octomvrie ostașii lui Mihai păziau încă la graniță la Brețc [8]).

Basta începu negocieri cu cancelarul polon și la urmă acesta se învoi să nu intre în Ardeal [9]), mai ales că și staturile Transilvaniei ceruseră același lucru printr'o scrisoare către Báthory [10]). Asigurat că nu va fi atacat dinspre Transilvania, Zamoyski se îndreaptă spre Focșani [11]), unde sosi la 5 Octomvrie [12]).

Mihai, care se afla, încă la 7 Octomvrie, în munții Buzăului [13]) și scria lui Basta, în aceeași zi, ca să ieie măsuri de pază spre Brețc [14]), fu astfel silit să meargă să apere singura domnie ce-i mai rămăsese [15]). Plecând la 7 Octomvrie [16]) el trecu în Țara Românească, prin valea Buzăului [17]). La 12 Octomvrie se află, cu grosul forțelor sale, în valea Cricovu-

---

[1]) Făcea pregătiri încă dela 20 Iulie (Hurmuzachi, Supl. II,[1] p. 625).
[2]) Heidenstein, *o. c.*, p. 357.
[3]) Heidenstein, *l. c.*
[4]) Heidenstein, *o. c.*, p. 358; Hurmuzachi, Supl. II[1], pp. 643, 644.
[5]) Heidenstein, *o. c.*, p. 360; Hurmuzachi, IV[1], pp. 143, 144; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 265.
[6]) Iorga, *o. c.*, II, p. 48.
[7]) Unde sosește la 2 Octomvrie (Hurmuzachi, IV, p. 149); *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, p. 428.
[8]) Hurmuzachi, IV[1], pp. 149, 150.
[9]) *Mon. Hung. Hist. Diplomatarium*, XXXIV, pp. 506—509.
[10]) Hurmuzachi, IV, p. 152. Și către cancelarul polon (*Idem*, pp. 150, 151).
[11]) Heidenstein, *o. c.*, p. 359.
[12]) Iorga, *o. c.*, II, p. 48.
[13]) Hurmuzachi, IV[1], pp. 155, 156.
[14]) *Idem*, pp. 154—156.
[15]) Hurmuzachi, XII, p. 1057.
[16]) Hurmuzachi, IV[1], p. 157.
[17]) Crăciun, *o. c.*, p. 140; Hurmuzachi, III[2], p. 463; Supl. II[1], p. 644.

lui [1]), de unde ceru şi unde aşteptă ajutoarele pe cari atât Basta cât şi comisarii imperiali i le făgăduiseră [2]). Impăratul, Basta şi Ungnad erau de altfel de părere să deie ajutorul cerut şi făgăduit lui Mihai pentru a avea o forţă tampon faţă de Turci, dar Ardelenii şi Ungurii se opuseră, cu îndărătnicie [3]).

Zamoyski înaintând, se afla, la 9 Octomvrie, la Buzău [4]).

Situaţiunea era grea pentru Mihai deoarece, pe lângă primejdia polonă, imediată şi puternică, mai exista primejdia bandelor turceşti cari cutreerau ţara şi din cari unele ajunseseră până la Gherghiţa [5]).

Pentru a întârzia pe Poloni (până la sosirea ajutoarelor ce aştepta dela Basta) şi pentru a-i uza, Mihai a trimis două detaşamente: 1. unul, comandat de Baba Novac, pe drumul mare Ploeşti-Buzău, drum care trecea atunci chiar pe la picioarele dealurilor şi nu pe unde trece acum şoseaua naţională [6]); menirea acestui detaşament era de a se opune de front înaintării lui Zamoyski; 2. al doilea, în viile de pe clina de Sud a dealurilor, cu menirea de a ameninţa mereu flancul drept al Polonilor, în înaintarea lor.

Baba Novac a ocupat pe rând barierile naturale alcătuite de scurgerile (udoboaiele) ce vin din dealuri şi trec de-a-curmezişul drumului. El opuse astfel rezistenţe succesive avangardei polone, pe care o ataca concomitent în flanc, detaşamentul din vii. După o scurtă rezistenţă, pe o scurgere, ambele detaşamente se retrăgeau până la scurgerea următoare. Astfel au avut loc luptele dela Sărata (11 Octomvrie), Năieni (12 Octomvrie) şi Ceptura (13 Octomvrie) [7]), cari au făcut ca Zamoyski să nu sosească în apropiere de Ploeşti decât la 19 Octomvrie [8]).

---

[1]) Hurmuzachi, III², p. 463; IV, p. 161; la Lapoş, crede Zagoriţ (*o. c.*, p. 42).
[2]) Hurmuzachi, IV¹, pp. 155, 156, 160—164; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 267; *Luptele*... (Pernice), p. 39.
[3]) Hurmuzachi, IV, pp. 162, 169, 170; XV, pp. 1057, 1077, 1078, 1080.
[4]) Hurmuzachi, III², p. 371.
[5]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 267, 268; Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 45, 46, 49.
[6]) Aceasta reiese din descrierile contimporane ale luptelor (Heidenstein, *o. c.*, p. 360; Hurmuzachi, Supl. II¹, pp. 644 sqq.; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 265 sqq.).
[7]) Heidenstein, *o. c.*, p. 360; Hurmuzachi, III², pp. 371 sqq.; supl. II¹, pp. 644 sqq.; Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 46—48; Zagoriţ, *o. c.*, p. 82.
[8]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 138.

In acest timp Mihai își deplasă (poate că și amenințarea unei intrări în țară a lui Moise Szekely cu oaste ardeleană [1]), îl sili la aceasta) grosul forțelor din valea Cricovului, prin depresiunea Podenilor spre Apus (probabil concomitent și paralel cu retragerea detașamentului Baba Novac și a celui din vii) și ocupă dreapta Bucovelului [2]). Aci avu loc, în zilele de 19 și 20 Octomvrie, bătălia pe care am descris-o aiurea [3]), în care Mihai a fost învins.

Comentarii. Colonelul Zagoriț a analizat rostul Țării Bârsei și a șesului celor Trei-Scaune într'un războiu dintre Moldova, Muntenia și Transilvania [4]). Nu voiu repeta cele demonstrate de d-sa.

Aflarea lui Mihai Viteazul, în acea parte, servia lui Basta ca acoperire pentru strângere de forțe cu cari să se opună unui eventual atac al Moldovenilor și al Polonilor, venind din valea Trotușului.

Zamoyski, pe de altă parte, nu putea înainta spre și în Muntenia atâta timp cât pasul Oituzului rămânea deschis unui atac venind din șesul Celor-Trei-Scaune.

In sfârșit, aflându-se în Țara Bârsei și în șesul Celor-Trei-Scaune, Mihai, bizuindu-se pe ajutorul Secuilor, putea să creadă că, apărând Ardealul de un atac moldo-polon urmărind înscăunarea la Alba Iulia a lui Sigismund Báthory, făcea un serviciu împăratului dela Viena și că acesta i-ar fi recunoscut, în schimb, stăpânirea Transilvaniei. El ar fi apărat în același timp, indirect, Țara Românească de atacul lui Zamoyski.

Mihai își lua însă dorințele drept realități. Basta și Ardelenii se înțeleseră cu Zamoyski și atunci acesta, știind că Mihai nu e susținut și că un atac prin Oituz nu este de temut, nu mai fu oprit de nimic ca să înainteze spre Târgoviștea.

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 267; Iorga, *o. c.*, p. 47; *Luptele...* (Pernice), p. 39.

[2]) Academia Română. *Idem.*

[3]) *Ibidem*, pp. 138—140.

[4]) *O. c.*, pp. 23—27, 30, 37, 83.

O apropiere se poate face cu ceea ce zicea, în Ianuarie sau Fevruarie 1558, Stănilă, marele vornic (I. Bogdan, *Relațiile...* (ed. 1902), p. 234): « Dela jupân Stănilă, mare vornic, multă sănătate județului din Brașov și tuturor pârgarilor. Și vă dau de știre ca unor buni prieteni: știți bine că sunteți prietenii noștri, iar noi ai voștri, și deci e mai bine să rămânem și acum prieteni; *căci știți bine că fără noi voi nu puteți fi și țara voastră, țara Bârsei, fără țara noastră nu poate.*

Dispoziţiunile luate de Mihai adunând grosul trupelor sale în valea Cricovului (de unde putea ataca în flanc pe Poloni şi unde putea primi ajutoarele făgăduite) şi făcând ca detaşamentul lui Baba Novac să execute o foarte bună manevră de acoperire şi apoi alegând pentru rezistenţă poziţiunea de pe Bucovel (de unde avea trei direcţii de retragere: valea Teleajenului, a Prahovei şi drumul spre Târgovişte şi deci trei direcţii pe care-i puteau sosi ajutoarele) erau justificate, deşi n'au putut face ca să se obţină rezultatul dorit de Mihai. Şi n'au putut duce la rezultatul ţintit fiindcă Mihai nu a căpătat ajutor nici dela Basta (căci s'au opus Ungurii şi Ardelenii, cari au trimis chiar pe Moise Szekely în contra domnitorului român), nici dela propria-i ţară, în care boierii — cu puţine excepţiuni — erau sătui de domnia sa [1]) iar massa populaţiei — ţărănimea — nu avea niciun interes să se sacrifice pentru cauza lui.

Apreciere generală asupra strategiei lui Mihai Viteazul. Faptele, înşirate pe scurt în paginile precedente şi analiza lor, au arătat că, în general, strategia lui Mihai Viteazul a obţinut rezultatele imediate cerute de politica urmărită de acest domn. Căci, de fapt, lui Mihai nu i-a mai poruncit Sultanul din toamna 1594 şi până la mişeleasca lui ucidere pe câmpia Turdei, iar operaţiile sale peste Carpaţi i-au adus stăpânirea asupra Transilvaniei şi asupra Moldovei.

Strategia lui Mihai Vodă Viteazul a fost o strategie ofensivă. Şi chiar atunci când a luptat în defensivă — campaniile contra Turcilor — defensiva sa a fost o defensivă activă, alcătuită din atacuri parţiale continue, date pe toată întinderea dintre Dunăre şi Balcani (şi chiar dincolo de aceştia), atacuri vijelioase, date pe neaşteptate, cari au uzat pe adversar şi l-au împiedicat şi să facă o sforţare mai mare în Ungaria şi să poruncească în Muntenia. Acest soiu de a conduce războiul răspundea şi firii lui Mihai şi instrumentului de care s'a slujit:

---

[1]) Chiar Buzeştii îl părăsiră (*Magazin istoric*, IV, p. 301). Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 53; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 258.

Şi Napoleon fu părăsit de mareşalii săi cu toate că, ca şi Mihai Viteazul, îi umpluse de bani şi de dotaţiuni.

o armată de mercenari, cari, precum o arată un izvor contimporan, trebuiau mereu ocupați.

In cele două campanii pentru cucerirea Transilvaniei și pentru cucerirea Moldovei (repet că în acest studiu nu fac o istorie a lui Mihai Viteazul ci studiez numai strategia sa) măsurile luate au fost:

a) Un bun serviciu de informațiuni, îngăduind a se cunoaște precis și la timp și scopurile lui Andrei Báthory și acele ale lui Eremia Movilă și ale lui Zamoyski.

b) Bune manevre politice prin cari s'a reușit, dacă nu a orbi complet pe adversari, dar a-i înșela asupra clipei atacului.

c) Bune dispozițiuni de acoperire, cum bună a fost, ulterior, manevra de acoperire a lui Baba Novac între 9 și 19 Octomvrie 1600.

d) Un dispozitiv inițial potrivit al armatei, în mai multe grupuri, cari se întrunesc înaintea bătăliei, grație unei bune informațiuni și a unei exacte socotiri a spațiului și a timpului.

c) Atacuri bruscate și marșuri repezi pentru a nu da adversarului timp ca să concentreze forțe îndestulătoare.

Și totuși, la urma urmei, Mihai a fost înfrânt! Infrângerea lui n'a fost însă datorită strategiei sale ci și ambițiunii prea mari ce-l stăpânea și politicei sale interne și externe greșite.

Unul din învățămintele cele mai de seamă pe cari ni-l dă totalitatea războaielor lui Mihai este că: cu armate de mercenari se pot câștiga izbânzi, se pot cuceri țări, dar cele dintâi n'au urmări viabile iar cuceririle nu se pot menține.

Prin deosebita sa vitejie personală, prin loviturile necurmate cu cari a izbit pe Turci ani de-a-rândul, prin fulgerătoarele sale cuceriri a Transilvaniei și a Moldovei, Mihai a făcut o mare impresie asupra contimporanilor săi străini și a lăsat în istoria neamului nostru o amintire strălucită. Dar mai pre sus de toate, cu toată neizbânda sa finală, a înfățișat ținta către care trebuiau să năzuiască generațiile cari erau să-i urmeze [1]).

[1]) Ion I. C. Brătianu zicea către fiul său, în ajunul intrării României în războiu, în August 1916: «...valoarea lui Mihai Viteazul ca simbol al întregirii neamului rămâne întreagă... Noi putem spune că Mihai ne-a deschis calea, că a fost un premergător și un pregătitor al zilelor de astăzi... Fiindcă Mihai a dat o formă reală aspirațiilor noastre» (*Cele Trei Crișuri*, an. X, Nr. 7—8, p. 97).

Studiul războaielor sale arată, cred, că cu toate că realizările sale nu au fost statornice, cu toate că politica urmată de dânsul se poate critica, el a fost un strateg de nu mică capacitate, dela campaniile căruia putem căpăta învăţăminte foarte folositoare.

STRATEGIA LUI MATEI VODĂ BASARAB [1])

Ca reacţiune contra domniei lui Leon Vodă [2]), ca reprezentant al partidei creştine şi militare [3]) şi cu ajutorul lui Gheorghe Rákoczy [4]), vine pe tronul Munteniei, în 1632, Matei Basarab.

Vechiu luptător (căci luase parte la războaiele lui Mihai Viteazul [5]) şi ale lui Radu Şerban [6]), noul domn, viteaz [7]), priceput în treburile ostăşeşti [8]), cuminte, corect şi cinstit [9]), bun

---

«...Da, Mihai Viteazul a făcut bine prin acest suprem risc, cum, iarăşi, prin acceptarea noului risc pentru Moldova, a făcut bine, căci *asemenea deciziuni sunt înseşi creatoare de forţe nouă prin aceea că răscolesc adâncurile incalculabile ale sufletelor omeneşti, care nu dau tot ce pot decât sub cremenea izbirii eroice şi miraculoase*» (Iorga, *Despre Mihai Viteazul. Cuvânt de comemorare.* 21.XI.1919).

« S'a creat însă o stare de spirit de pe urma întreprinderilor lui (Mihai Viteazul) care ea a călăuzit istoria noastră aproape un veac... Se văzuse odată că un Român poate să meargă pe drumul lui Alexandru Machedon, râvnit de Mihai...» (Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 205).

Xenopol, *o. c.*, V, pp. 306, 307.

[1]) Este o punere la punct al studiului meu *Incercări critice asupra răsboiului din 1653 dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu (Revista Infanteriei*, Septemvrie-Octomvrie 1912).

[2]) Contra căruia luptaseră în anul 1631. Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 115, 116; *Magazin istoric*, IV, p. 313; I. Sârbu, *Matei Basaraba's Auswärtige Beziehungen*, p. 15.

[3]) Iorga, *o. c.*, II, pp. 111, 114, 115, 117, 118; Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 111.

[4]) Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, *l. c.*

[5]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 115; Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, pp. 2, 16.

[6]) Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. CXIX.

[7]) « Der ieczige Wallachische Wayuoda Matheo ein alter dapfferer Kriegsmann: Von der alten Wayuody geblüet, hatt durch sein Valor und Degen mehrers, unnd bey denn Türckhen ein solchen nammen bekommen, dass Sie ihn redoutieren, unnd schier ein anderen Michel Wayuwoda halten » (Rezidentul german din Constantinopol către împărat, 20 August 1643. Hurmuzachi, IV_1, p. 671).

[8]) Luase parte, cu destoinicie, nu numai la toate războaiele domnitorilor români din vremea sa dar luptase şi în Ungaria (Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. CLXIII; IX, pp. 4 sqq.) şi arătă, în tot cursul domniei sale, o deosebită destoinicie, organizându-şi o bună oaste şi ducând-o la izbândă.

[9]) Iorga, *o. c.*, IV, p. CCVII.

gospodar [1]), nu putea decât să ducă în interior o politică de întărire a puterii clasei boierești, din care făcea parte și cu care luptase în contra domnilor precedenți [2]), iar, în exterior, o politică de pace [3]).

De aceea vedem, în timpul domniei sale, desvoltându-se și desăvârșindu-se organizarea unei armate de mercenari (spre care organizare tindea organizarea noastră militară încă din veacul al XVI-lea [4]), cunoscută sub numele de *seimeni* [5]), ostași cari — adevărați pretorieni [6]) — se răsculară și-și impuseră voința, chiar sub domnia lui [7]), ceea ce sili ulterior pe urmașul său să-i distrugă [8]).

Pe de altă parte, el își ține obligațiunile față de Poartă și este un aliat constant al celor doi Rákóczy (tatăl [9]) și fiul [10]), cari domnesc unul după altul în Ardeal, deși cel puțin unul dintre aceștia — tatăl — l-a părăsit, la un moment dat [11]).

Dar ca să aibe pace trebuia ca și vecinii săi să o vrea. Ori, printre aceștia era Vasile Lupu, domnul Moldovei [12]). Om foarte

[1]) Constantin Căpitanul *(Istoriile Domnilor Țării-Românești* (ed. Iorga), p. 118).
[2]) *Magazin istoric*, IV, p. 313.
[3]) I. Sârbu, *o. c.*, pp. 38—69.
[4]) Vezi studiul meu asupra evoluției organizării armatelor noastre dela 1504 la 1653 (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XI, pp. 247—256).
[5]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 124, 125. Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Mateiu Basarab*, pp. 5—15.
[6]) « Acești seimeni și dorobanți reprezintau ceea ce în Stambulul dela sfârșitul veacului al XVI-lea ajunseră a reprezinta Ienicerii decăzuți » (Iorga, *o. c.*, II, p. 141). Se pot compara și cu *streliții* ruși.
[7]) Constantin Căpitanul, *o. c.*, pp. 128, 129. Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, *passim*.
[8]) Cu ajutorul lui Rákoczy la Șioplea (Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 144, 145; *Studii și Documente*, IV, pp. CCLXIII—CCLXXI, 126—129, 243, 244). Constantin Căpitanul, *o. c.*, pp. 132—135. Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 24.
[9]) *Columna lui Traian*, 1876, p. 216; I. Sârbu, *o. c.*, pp. 64, 93.
[10]) I. Sârbu, *o. c.*, p. 179.
[11]) Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CXCV.
[12]) « . . . Intre Matei și Vasile trebuia să izbucnească repede acea ură, care, luminând în războiu sau arzând potolit în vremuri de dușmănie acoperită, era să-i desbine pentru tot timpul vieții lor unul lângă altul.

« Căci nimic nu-i apropia. Veneau din neamuri deosebite, dintr'un trecut a lor deosebit și acela și urmăreau și scopuri ce nu semănau între ele. Aga Matei era un simplu boier de țară... La orice prilej, și el și ai lui arată aceeași îndreptățire; ei sunt restauratorii trecutului, învietorii bunelor obiceiuri, împăcătorii zavistiei dintre fiii țării, mângâitorii săracilor și izgonitorii Grecilor ce li stricau sfaturile și buna stare a moșiei. Matei nu se înfățișează niciodată deosebit, cu patimile și gândurile lui proprii: îi place să facă știut oricând că lângă dânsul se găsește țara...

ambiţios, mândru, cu năzuinţi împărăteşti [1]), cult [2]), susţinător al bisericii ortodoxe [3]) şi clăditor atât de locaşuri de închinăciune cât şi de palate şi şcoli [4]), mueratic [5]), impulsiv [6]) şi falş [7]) râvnia să se facă stăpân pe Ţara Românească, ceea ce a dat loc unei serii de conflicte armate cu Matei Basarab [8]).

Atât Matei Basarab cât şi Vasile Lupu, îşi începuseră domniile prin duşmănirea Grecilor; aceştia găsiră sprijin la Constantinopole în Celebi Curt. Domnii români se înţeleg şi, după stăruinţele lor, Celebi Curt este omorît [9]). Matei Vodă refuză să ramburseze lui Vasile Lupu jumătate din suma ce acesta plătise pentru a-i scăpa pe amândoi de Celebi Curt [10]). Dar nu numai aceasta era cauza duşmăniei dintre cei doi domni. Incă dela aşezarea sa în scaun Vasile Lupu făcuse intrigi în contra lui Matei Basarab, la paşa din Silistra [11]) şi chiar lucrase pentru înlocuirea vecinului său, prin fiul său (a lui Vasile) Ion [12]), dar nu a reuşit [13]), cu tot concursul ce i-a dat Vizirul

---

Matei înfăţişează deci o putere şi un trecut... Omul isteţ şi vrednic care strânge birurile, pentru multe vistierii, pe lângă a lui, dincolo de Milcov, e cu totul altfel de stăpânitor decât acest bun părinte de familie... E un « tiran » în sensul antic şi italian al cuvântului, un cuceritor de noroc, un vânător de bogăţie şi putere... (Matei) la ale altuia nu râvneşte. Dimpotrivă, Lupu e un pizmătăreţ, un lacom, un nesăţios, un trufaş...» (Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. CLXXI—CLXXIV).

1) « Nu-l încăpea Moldova... vroia a face pe fiul său domn... Om cu hirea înaltă şi Impărătească mai mult decât domnească (Miron Costin în Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 305).

« Vasile, cu toate marile lui proiecte de a intra în Constantinopol, ca Impărat ortodox...» (Iorga, *istoria armatei române*, II, p. 129).

Dorea şi coroana Ardealului (*Chronicon-Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, pp. 196, 197; II, p. 50). *Călătoriile patriarhului Macarie* (ed. Cioranu), p. 22, nota 1, p. 40, nota 2.

2) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 123; *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 21, 22 nota 1.

3) *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 22, 23; Gh. Şincai, *Chronica Românilor* (ed. 1886), III, p. 91).

4) *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 27, 28; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 310.

5) Hurmuzachi, IV[1], p. 672; Kogălniceanu, *l. c.*

6) Kogălniceanu, *o. c.*, pp. 311, 312, 318, 319.

7) « Arger, hoffartig — unnd falscher Arnaut » (Hurmuzachi, IV[1], p. 672).

8) Constantin Căpitanul (*o. c.* p. 121) zice că Vasile Lupu duşmănia pe Matei « fără pricină ».

9) Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. CLXXXI, 187, 188, 240.

10) *Ibidem*, p. CXCIII.

11) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 304.

12) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 126; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 305; I. Sârbu, *o. c.*, p. 113.

13) *Ibidem*.

și cu toate că a intrat în Muntenia, toamna târziu [1]), cu 30.000 ostași [2]) și a pustiit-o; a primit însă ordin dela Sultan să se retragă. In timpul retragerii a fost lovit de Munteni și Ardeleni sub Kemeny Ianoș [3]) (1637).

Nemulțumit de nereușita intrigilor sale și îndemnat de Turci, Vasile Lupu lăsă, în toamna anului 1639 [4]), domnia Moldovei fiului său Ion, iar el se duse, cu ajutor de cavalerie turcească [5], ca să gonească pe Matei din domnia Munteniei, domnie pe care socotia să o ia el. A fost însă cumplit bătut de Matei, la Nenișori pe Ialomița [6]), și silit să fugă înapoi în Moldova, unde fiul său i-a înapoiat domnia. Raita aceasta a lui Vasile Lupu, căci a avut mai mult caracterul unei raite, a ținut 3—4 săptămâni [7]). Matei Basarab s'a înțeles atunci cu Gheorghe Rákoczy [8]), Voievodul Ardeaului, ca să gonească pe Vasile din scaun și să-l înlocuiască prin Ion Movilă, fiul lui Simion Movilă. Ajunși însă cu oștile, respectiv la Milcov și în valea Trotușului, aliații s'au oprit și apoi s'au retras, spre a nu indispune pe Turci [9]).

Urmează apoi o perioadă de liniște nu atât din cauza morții fiului lui Vasile Lupu, pentru care acesta râvnise tronul Munteniei, cât pentru că Vasile Lupu, învins de două ori, avea nevoie de răgaz spre a se reîntrema [10]). Cu toate că Vasile se împăcă formal, în acest timp (1644—1645), cu Matei, el totuși continuă intrigile contra vecinilor săi de pe tronurile Ardealului și Munteniei [11]).

In 1652 îmbolnăvindu-se Matei Basarab, Vasile Lupu a

---

1) Kémény apud Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, III, p. 48.
2) Hurmuzache, IV_2, pp. 494—496.
3) I. Sârbu, *l. c.*
4) Iorga, *o. c.*, II, p. 125; I. Sârbu, *o. c.*, p. 139.
5) Hurmuzache, IV_2, pp. 506, 507; VIII, pp. 482—484; I. Sârbu, *o. c.*, p. 182.
6) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 113; *Magazin Istoric*, IV, p. 321. Că bătălia s'a dat la Nenișori (azi Armășeștii pe Ialomița, *Marele Dicționar Geografic al României*, IV, p. 496) și nu la Ojogeni (cum o spun: Miron Costin, *Letop.* I, 309, Hurmuzachi, IV_1, pp. 671, 673, Iorga, *Istoria Armatei Române*, II, p. 125, Sârbu, *o. c.*, p. 167), ne-o arată și inscripția lui Matei Basarab în biserica dela Gherghița (Tocilescu, *Istoria Românilor)*.
7) Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. 211—214; Trauchenfels, *o. c.*, p. 337.
8) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 308.
9) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 308.
10) Xenopol, *o. c.*, VII, p. 24.
11) *Idem*, pp. 26—33.

cerut Porţii ca, în caz de moarte a rivalului său, să i se deie lui domnia Munteniei [1]).

Săturaţi de toate intrigile şi neajunsurile ce le cauza domnul moldovan, îngrijiţi de alianţa pe care, în urma căsătoriei fiicei sale Ruxandra cu Timuş, o făcuse Vasile Lupu cu Cazacii, Matei Basarab şi Gheorghe Rákoczy (fiul) au reînnoit legăturile lor şi, ascultând de cererea boierului moldovan Gheorghe Ştefan, s'au hotărît să pună pe acesta în scaunul Moldovei, spre a scăpa odată de Vasile Lupu [2]).

Cu ajutoarele primite dela Matei Basarab şi dela Rákoczy şi prin răscoala ţării, supărată pe Vasile Lupu [3]), Gheorghe Ştefan a reuşit să gonească pe Vasile Lupu din scaunul (3 Aprilie 1653) [4]) pe care-l ocupă la 7 Aprilie [5]). Este însă gonit, în curând de Vasile Lupu, care a venit cu oaste căzăcească [6]) şi a bătut pe Gheorghe Ştefan la Popricani (24 Aprilie 1653) [7]). Gheorghe Ştefan a fugit [8]), la protectorul său, Matei, la Târgovişte [9]). Vasile Lupu a înaintat în urma lui [10]), deşi o sumă de boieri l-au sfătuit să steie liniştit şi să-şi formeze o oaste de lefegii străini cu care să se opună unui eventual atac [11]).

Efectivul total al oştirii moldo-căzăceşti a fost de 20.000 oameni, din cari: 4000—8000 Moldoveni, 100 nemţi călări, 12.000—16.000 Cazaci, cu 17 tunuri [12]).

Efectivul oştirii munteneşti era de: 15.000—16.000 luptători, cu 12 tunuri [13]).

După bătălia dela Popricani[14]) oastea căzăcească s'a oprit câtva timp (28 Aprilie—8 Mai) la Iaşi, unde a tăbărît la Ga-

---

[1]) *Idem*, p. 37.

[2]) Constantin Căpitanul, *o. c.*, p. 124; Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. 29, 30; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 322; *Magazin istoric*, IV, p. 332; I. Sârbu, *o. c.*, p. 325.

[3]) Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, pp. 6—19.

[4]) Cioranu, *Călătoriile lui Macarie*, p. 43.

[5]) *Idem*, *p*. 44.

[6]) Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, pp. 216, 217.

[7]) *Călătoriile lui Macarie*, pp. 47, 48. I. Sârbu (*o. c.*, p. 330) zice 21 Aprilie/1 Mai.

[8]) Iorga, *o. c.*, I, p. 220; *Id.*, *Istoria armatei române*, II, p. 138.

[9]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 332.

[10]) Gh. Şincai, *o. c.*, II, p. 88; *Magazin istoric*, I, p. 301.

[11]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 332; Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. CCXVII.

[12]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. XII, p. 146.

[13]) *Idem*. p. 146.

[14]) In descrierea mersului operaţiunilor urmez descrierea atât de bună şi completă a lui Miron Costin. Intregirile şi corectările sunt bazate pe citate.

lata, iar Vasile Lupu a chemat țara la arme. In ziua de 8 Mai [1]), Timuș a înaintat spre Sud și s'a oprit la Podul Inalt. Acolo s'au organizat Cazacii în unități și li s'au distribuit bani, din partea lui Vasile Lupu.

In timpul acesta începuseră a sosi Moldovenii, cari formară, dela Podul Inalt înainte, avangarda.

Matei Basarab, aflând de izgonirea lui Gheorghe Ștefan și de înaintarea armatei moldo-căzăcești, trimise pe Diicu, spătarul său [2]), cu 9000 oameni [3]), împreună cu Gheorghe Ștefan (care avea cu dânsul 300 călăreți aleși și câțiva feciori de boieri), la granița moldovenească ca să fie « de strajă » sau cum am zice azi să acopere granița. El își adună grosul forțelor la Târgoviște și dă de știre lui Rákoczy, care adună o oaste la Merembrig în Țara Bârsei [4]).

Diicul se așeză cu grosul forțelor sale pe malul drept al Milcovului mare [5]), la Sud de Focșani, călare pe drumul mare, și trimise o recunoaștere (« strajă pentru limbă » zice cronicarul) în valea Bârladului. Recunoașterea se ciocni cu Moldovenii lui Vasile Vodă, la gura Berheciului; ea fu respinsă și urmărită de Moldoveni până seara, când urmăritorii îi pierdură urma.

Siretul venind mare, oastea moldo-căzăcească a fost silită să se oprească câteva zile pe malul lui, până ce se făcu un pod pe vase (? la vechiul vad dela Ionășești). După trecerea Siretului, această oștire intră în Focșani și-i dete foc.

---

[1]) *Călătoriile lui Macarie*, pp. 53, 54.

[2]) Constantin Căpitanul, *o. c.*, p. 126.

[3]) Călări *(Magazin istoric*, IV, p. 323); « numai călărime » (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333).

[4]) Cronica lui Kraus în *Fontes rerum austriacarum*, III, p. 207.

[5]) Miron Costin apud Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333. Nu Milcovul (numit de cronicar Milcovul mare) alcătuia granița dintre Moldova și Muntenia ci un braț pornind din Pănticești, trecând prin Focșani și isprăvindu-se în balta Mândrești. După unul din manuscriptele vechiului letopiseț acest braț ar fi fost săpat de Ștefan-cel-Mare *(Letopisețul Țării-Moldovei până la Aron Vodă* (Ed. Giurescu), p. 59. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 162). Brațul acesta este numit azi Cacaina (Harta țării $\frac{1}{100.000}$ Foaia Focșani). Pentru acest nume vezi și Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 490. Vezi și *Marele Dicționar Geografic*, IV, p. 340. Milcovia II_1 pag 151.

Că lupta s'a dat pe Milcov și nu pe canal o spune Miron Costin: « Sta în tocmeală cu oștile și Diicul, spătarul lui Matei Vodă, nu departe de orașul Focșenilor, la Milcovul cel mare » (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333).

Inaintând dela Focșani spre Sud, Moldovenii, cari continuau a forma avangarda, s'au izbit de oastea lui Diicu. Desfășurându-se imediat, ostașii lui Vasile Lupu atacă, de două ori, trecând prin apă, dar sunt respinși. In timpul acesta Cazacii se adunau și se întocmeau, în spatele Moldovenilor. Pentru a pune picior pe malul drept al Milcovului, Vasile Lupu pune pe Nemții săi să facă o mișcare înconjurătoare, care reușește datorit faptului că Nemții au mers pe sub mal.

Muntenii, văzând că și oastea căzăcească se apropia, s'au retras, în goana cailor, urmăriți fiind de dușmani până la Râmnic, dar fără a pierde multă lume.

Vasile Lupu și Timuș își urmează înaintarea spre Târgoviște, arzând și pustiind tot ce găsiau în cale.

Matei Basarab trimisese, în ajutorul lui Diicu, seimeni și alți lefegii; aceștia, aflând de risipirea oastei lui Diicu [1]) se retrag, dar sunt ajunși de primele elemente ale avangărzii lui Vasile Lupu, la trecerea Teleajenului [2]). Cavaleria munteană se oprește și rezistă pentru a da vreme pedestrimii (seimenilor) să se retragă.

Vasile Lupu și cu Timuș cred întâiu că au în față pe însuși Matei Basarab, cu toată oastea lui. Văzând, mai apoi, cât de puțini sunt Muntenii, cavaleria moldovenească trece Teleajenul prin vad, în mai multe locuri, ceea ce silește pe călăreții munteni să se retragă. Moldovenii urmărindu-i dau peste seimenii pedeștri cari-i primesc cu focuri și se adăpostesc în niște dumbrăvi. Se dă de veste lui Timuș, care vine cu o parte din Cazaci. Aceștia descalecă și încep a lupta prin focuri cu seimenii. Folosindu-se de numeroasele dumbrăvi, din partea locului, seimenii se retrag încet, din dumbravă în dumbravă, până 'n lunca Prahovei, de unde n'au mai putut fi mișcați de Cazaci.

Noaptea Timuș a poposit, cu o parte din Cazaci, în Cocorăști, iar Vasile Lupu pe stânga Teleajenului.

Matei Basarab, fiindu-i oastea adunată, a înaintat din Târ-

---

[1]) Nu trebue să ne mire această risipă, pentrucă oastea lui Diicu era alcătuită mai ales din oameni de strânsură, din partea locului și aceștia, după obiceiurile vremei, au mers să-și pună la adăpost familiile și bunurile.

[2]) La Șoplu (Șincai, *o. c.*, III, pp.88, 89); Șioplea (*Magazin istoric*, IV, p. 324).

goviște până la Finta, localitate la o zi de marș de Târgoviște, pe malul stâng al Ialomiții. Aci a luat pozițiune în defileul format de ultimile ramificații ale dealurilor acoperite cu păduri la Nord și Ialomița la Sud, și la debușarea drumului Ploești-Târgoviște de pe podețul peste pârâul mocirlos Cilianca.

In ziua de 17 Mai a avut loc la Finta, bătălia în care oastea moldo-căzăcească a fost învinsă și silită să se retragă. [1]).

Urmărirea s'a făcut de Gheorghe Ştefan, cu oaste muntenească. In această urmărire noul domn moldovan se oprește dintâiu la Răcăciuni, în valea Siretului, unde așteaptă să se strângă oastea din Ţara de jos [2]) precum și oștirea trimisă de Rákoczy prin Oituz și valea Trotușului [3]). Gheorghe Ştefan bate apoi la Valea Seacă, lângă Bacău pe Orheenii și Lăpușnenii trimiși de Vasile Lupu și-i urmărește până la Roman, el mutându-și cartierul la Bacău [4]). Strângându-și toate forțele (Moldoveni, Munteni și Unguri) Gheorghe Ştefan înaintează până la Sârca. Aci are loc o bătălie, în care Vasile Lupu este înfrânt (16 Iulie 1653) și silit a fugi peste Nistru la Rașcov.

Gheorghe Ştefan, după ce ia din nou domnia Moldovii, se îndreaptă spre Suceava, unde era refugiată familia lui Vasile Lupu, care avea cu ea și tezaurul fostului domn. A urmat un asediu, a cărui descriere am făcut-o într'un memoriu precedent [5]).

* * *

Comentarii. Asupra strategiei din timpul domnilor români de cari ne-am ocupat, sunt de observat următoarele:

Atacurile sau mai bine zis raitele întreprinse de Vasile Lupu, în primii ani ai domniei sale, în contra lui Matei Basarab, au loc toamna, adică atunci când locuitorii, respectiv ostașii, au terminat lucrul câmpului.

---

1) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 145—148.
2) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 337; Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CCL.
3) Şincai, *o. c.*, III, p. 90.
4) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 338.
5) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, pp. 326—331.

Punerea lui Gheorghe Ştefan în scaunul Moldovei a avut loc în luna Aprilie, cu ajutor de ostaşi de meserie (munteni şi unguri) şi în epoca când Moldovenii erau ocupaţi cu lucrul câmpului, deci mai greu de adunat.

După bătălia dela Popricani situaţiunea se prezenta astfel pentru Vasile Lupu:

Gonise pe Gheorghe Ştefan şi se afla în capul unei oaste de 12.000—16.000 Cazaci, cu 17 tunuri şi câţiva lefegii nemţi şi chemase ţara sub arme, din care nu s'au strâns însă decât 8000 oameni.

Oastea adversarului său, învinsă la Popricani, parte se risipise (Moldovenii) iar parte se retrăgea în grabă spre Ardeal şi Muntenia (ajutoarele date de Rákoczy şi Matei Basarab).

Susţinătorii lui Gheorghe Ştefan — Matei Basarab şi Rákoczy — se aflau liniştiţi în ţările lor, crezând că au scăpat de Vasile Lupu. Se ştia — căci şi faptele o dovedise — că exista o alianţă între acei doi principi.

In sfaturile ce se ţinură la Iaşi se iviră două păreri asupra operaţiunilor ce trebuiau să urmeze [1]:

1. A sta în defensivă, înmulţindu-şi forţele prin înrolare de lefegii, şi a aştepta atacul oştirilor ardelene şi muntene, (arătându-se în acelaşi timp la Constantinopol că Vasile Lupu era nevoit să se apere contra atacului vecinilor, cari stricaseră deja rosturile ţării).

2. A ataca cu iuţeală pe cei doi potrivnici.

Să cercetăm aceste proiecte de operaţiuni, mai de aproape.

Primul proiect prezintă foloase: *a)* prin aceea că arăta pe Vasile Lupu într'o lumină favorabilă la Poartă — apărător al tronului său şi nu agresor; *b)* îi îngăduia a-şi mări forţele prin înrolări de lefegii şi prin strângerea întregii ţări sub arme şi nu numai a unei părţi; *c)* în sfârşit făcea cu putinţă, armatelor moldo-căzăceşti adunate în regiunea Tecuci-Adjud, operaţiuni pe linii interioare, oprind întrunirea, în Moldova, în regiunea gurii Trotuşului, a armatei muntene, care se aduna la Târgovişte şi ar fi înaintat prin Focşani, cu armata arde-

[1] Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 331.

leană, care se aduna în Ţara Bârsei [1]) şi ar fi intrat prin Oituz. Depărtarea egală a porţiunii văei Siretului dintre Adjud şi Tecuci, de Iaşi, de Târgovişte şi de Ţara Bârsei şi faptul că Vasile Vodă îşi avea deja adunată o parte din forţe — Cazacii— făcea ca ocuparea regiunii sus arătate să fie posibilă lui Vasile Lupu, înainte ca adversarii să poată sosi acolo. Faptele au arătat de altfel că Vasile Lupu a putut înainta până la o zi de marş de Târgovişte înainte de a i se putea opune o rezistenţă serioasă şi atunci numai de unul din protivnicii săi.

Proiectul acesta mai ţinea seamă şi de un fapt, constant. Matei Basarab stătuse totdeauna în defensivă. El prezenta însă şi inconveniente:

a) Se pierdea efectul moral al primei izbânde.

b) Se lăsa a se strecura în minţile partizanilor şi a ţării credinţa că Vasile Lupu se temea de adversar.

c) Ingăduia vrăjmaşilor a strânge forţe mai numeroase şi a ataca în clipa când le priia mai bine.

d) Aducea războiul în ţară proprie.

e) Lăsa pe Gheorghe Ştefan acolo de unde putea căpăta ajutoare.

Proiectul al doilea — luarea ofensivei — avea neajunsuri politice, căci înfăţişa pe Vasile Lupu ca agresor, dar avea şi foloase şi anume inconvenientele ce am văzut ale proiectului precedent, la cari se adaugă şi faptul că corespundea mai bine firilor impulsive a lui Vasile şi a lui Timuş [2]) şi orice s'ar spune anumite firi omeneşti nu pot să ducă o acţiune decât în sensul firii lor.

Oricare proiect ar fi adoptat însă Vasile Lupu, el este acuzat de a fi făcut o mare greşală, de către Miron Costin [3]), şi anume că nu a luat Hotinul, care era pe linia naturală de retragere spre Polonia, şi că a trimis doamna la Suceava şi nu la Hotin. In teorie e just, şi Vasile Vodă a greşit blocând numai Hotinul [4])

---

[1]) Cronica lui Kraus în *Fontes rerum Austriacarum*, III, p. 207.

[2]) Iorga *(Studii şi Documente*, IV, p. CCXLII) spune că încă dela pornirea sa din Cameniţa Vasile Lupu se lăudase că va cuceri Muntenia şi Ardealul. Timuş zicea: că din ţara Muntenească prin Ardeal se va întoarce (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 331).

[3]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 328.

[4]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 326.

și neîncercând a-l lua, dar nu se știe dacă Vasile ar fi putut lua Hotinul în scurtă vreme, căci de un asediu lung nu putea fi vorba, fiind nevoie de forțele moldo-căzăcești spre Sud.

Dacă proiectul adoptat de Vasile Vodă — acel al ofensivei — se poate justifica mai ales prin firea lui; dacă alegerea primului dușman de atacat — Matei Basarab — se poate justifica prin aceea că, la Matei se refugiase Gheorghe Ștefan, că Matei era adversarul cel mai capabil din punctul de vedere militar, și că de Muntenia nu-l despărția un lanț de munți înalți, nu se poate însă lăuda chipul cum a fost adus la îndeplinire.

In adevăr sorții de a distruge forțele lui Matei Basarab erau cu atât mai mari cu cât ele se atacau mai repede. Ori, unde se puteau afla acele forțe? După datinele vremii oastea cu leafă trebuia să se afle lângă domn, deci în Târgoviște, iar oastea de strânsură se aduna fie unde era Domnul, fie între acest din urmă loc și granița amenințată.

Problema strategică de rezolvat consta deci în transportul cât mai repede al forțelor moldo-căzăcești dela Iași la Târgoviște. Aceasta s'a făcut în aparență și s'au parcurs cei 330 de kilometri dintre Iași și Finta în 8 zile, deci 42 km. pe zi dacă nu se socotesc opririle și 50 km. pe zi dacă se socotesc și opririle.

Decât iuțeala aceasta a marșului a fost netrebuincioasă și în dauna puterii trupelor, care au sosit obosite [1]. Și aceasta pentru că s'a pierdut vreme la Iași unde Vasile Lupu a stat cu trupele căzăcești 11 zile (28 Aprilie — 8 Mai) [2], ședere care n'a folosit nimănui și a îngăduit numai Cazacilor să se dedea la prădăciuni [3]. Conducerea marșului nu a fost deci bună, pentru că la o ședere prea lungă a urmat o goană zadarnică, care a făcut ca trupele să se prezinte, pe câmpul de luptă dela Finta, obosite. La această greșală de execuțiune se mai adaugă acea a unei rele executări a serviciului de cercetare [4]) precum și neunirea în acțiune pe câmpul de luptă a Moldovenilor și a Cazacilor [5].

---

[1]) « Oastea trudită de cale și obosită » (Miron Costin apud Kogălniceanu, *o. c.*, p. 334).

[2]) *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 52, 53.

[3]) *Ibidem*.

[4]) Miron Costin, *l. c.*

[5]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 147.

Să trecem acum la Munteni. Pentru a scăpa de intrigile și neajunsurile ce i le făcuse Vasile Lupu, Matei se înțelesese cu Rákoczy și amândoi dădură ajutor armat lui Gheorghe Ștefan spre a goni din scaun pe Vasile Lupu și a se urca în locul lui. Prin aceasta cei trei domni, al Ardealului, al Moldovei și al Țării Românești, uniți, ar fi putut rezista mai bine presiunilor și stoarcerilor Porții. Vasile Vodă gonit din scaun, reuși însă să revină, cu ajutor căzăcesc, și să gonească pe Gheorghe Ștefan. La primirea vestei acestor întâmplări — care probabil a ajuns la Târgoviște pe la 1 Mai — Matei a luat următoarele dispozițiuni:

1. A trimis pe Diicu, cu puțini lefegii călări și cu atâta oaste de strânsură câtă putea aduna, și pe Gheorghe Ștefan cu cele câteva sute de oșteni cari-i rămaseră, la hotarul moldovenesc.

2. A poruncit adunarea oștirii sale la Târgoviște.

3. A dat de știre lui Rákoczy și i-a cerut ajutor.

Și lui Matei Basarab ca și lui Vasile Lupu i se prezentau două soluțiuni: luarea ofensivei sau așteptarea atacului lui Vasile Vodă.

Dacă prima soluțiune prezenta folosul moral al întâietății atacului, prezenta în același timp neajunsul că putea indispune Poarta, care și așa nu vedea cu ochi buni înțelegerea dintre domnii Ardealului și a Țării Românești. Apoi era inexecutabilă pentru că nu era timpul material de a combina o acțiune cu Rákoczy înainte de sosirea lui Vasile Lupu în Țara Românească, precum au arătat-o faptele.

Rămânea a doua soluțiune — a defensivei, care prezenta foloasele politice (punea pe domnii aliați în bună lumină la Poartă), foloase de execuție (dădea timpul trebuincios adunării mijloacelor) și corespundea firii lui Matei Basarab, tip de răzeș cuminte, apărându-și aprig patrimoniul dar care nu luase niciodată ofensiva.

Adoptat fiind proiectul defensiv să vedem cum a fost pus în lucrare.

Ce-i trebuia lui Matei? *Timp*. Și de ce? Pentru a-și aduna forțele și a da vreme de sosire ajutoarelor lui Rákoczy. Ori cum și-a asigurat, Matei Basarab, acest factor? Prin următoarele măsuri:

a) Printr'un detaşament trimis la graniţă ca « strajă » adică ca trupă de acoperământ, care să deie ştiri despre inamic şi care să întârzie înaintarea acestuia.

b) Adunarea forţelor într'un punct (Târgovişte) central şi destul de depărtat de graniţă spre a uşura această adunare şi pentru a mări încă numărul zilelor până la ciocnirea cu inamicul.

c) Vestirea lui Rákoczy.

Măsurile sunt juste, afară poate de faptul că grupul de acoperire avea un efectiv prea mic faţă de marea distanţă (169 kilometri) la care se găsia de locul de adunare al grosului forţelor.

Asupra executării serviciului de acoperire cred că Miron Costin are dreptate când critică pe Diicu [1]). In adevăr, ce se cerea lui Diicu? Să procure ştiri despre duşman — arătând mai ales pe unde înainta acesta — şi să întârzieze mersul lui. De prima însărcinare Diicu s'a achitat bine, căci recunoaşterile lui au luat contactul cu avangarda lui Vasile Lupu, la Gura Berheciului, deci la 50 kilometri de grosul trupei de acoperământ, aflată la Milcov, şi la 219 kilometri de locul unde se adunau grosul forţelor lui Matei. Se asigură deci ambilor comandanţi (Diicu şi Matei) cunoaşterea din vreme a direcţiei de înaintare a vrăşmaşului precum şi — probabil — şi ale efectivelor acestuia.

De a doua însărcinare Diicu nu s'a achitat tot aşa de bine, pentru că nu era deajuns a lua o poziţie, pe un obstacol de-a-curmezişul direcţiei de înaintare a duşmanului şi a rezista acolo, cu îndârjire. Făcând astfel se expunea, cum a fost cazul, ca să fie înfrânt şi ca armata munteană să nu mai aibă acoperire.

Intre Milcov şi Târgovişte erau o sumă de obstacole naturale: Râmna, Râmnicul, Buzăul, Cricovul, Teleajenul, Prahova, pe cari ar fi putut opune rezistenţe succesive de scurtă durată, ceea ce ar fi silit pe duşman să se desfăşoare, de repetate ori, l-ar fi întârziat şi l-ar fi plictisit. Cu alte cuvinte Diicu ar fi trebuit să procedeze aşa cum au procedat trupele

---

[1]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 333.

lui Mihai Viteazul, în zilele premergătoare bătăliei de pe Bucovel (Octomvrie 1600).

Odată Vasile Lupu intrat în Muntenia și înaintând, cu pași repezi, spre Târgoviște, Matei Basarab nu mai putea rămâne în Târgoviște ci trebuia a întâmpina pe dușman.

Alegerea pozițiunii dela Finta a fost nemerită, căci se găsia într'un defileu, în care dușmanul nu putea să atace decât de front și era la o așa distanță de capitală încât aceasta nu putea suferi de peripețiile luptei.

In urmărire Gheorghe Ştefan a procedat cu prudență și sistematic. A înaintat întâi până la Răcăciuni lângă moșia sa Valea Seacă dela Sud de Bacău [1]), păzit fiind de un detașament la Bacău. Aci el, boier din Țara de jos [2]), a chemat țara la arme, a așteptat ajutoarele din Ardeal și din Muntenia, și-a organizat o adevărată bază de operații înainte de a păși înainte, prin salturi (Bacău, Roman, Sîrca), spre lupta — decisivă de astădată — cu Vasile Lupu.

Strategia lui Matei Basarab, întemeiată pe realități și urmărind ținte ce se puteau realiza, cu mijloacele de cari dispunea, a obținut rezultate pozitive, pentrucă se baza pe o politică sănătoasă, răspunzând nevoilor de atunci ale țării sale.

PRIVIRE GENERALĂ

Intr'un studiu precedent [3]) am arătat că strategia pe care au practicat-o Românii, dela întemeierea principatelor și până la finele veacului al XV-lea a fost mai ales o strategie defensivă, având de menire apărarea ființării țărilor românești, în alcătuirea lor de atunci. Forma sub care se înfățișa această strategie era acea a măcinării oștirilor dușmane prin hărțuieli și a atragerii lor la strâmtoare, unde superioritatea numerică și de armament a trupelor vrășmașe era copleșită de sporul ce-l dădeau Românilor terenul și chipul lor de luptă.

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 337.

[2]) Avea moșii la Valea Seacă, Bogdana, Cașin în județul Bacău. Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Mateiu Basarab*, p. 4.

[3]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. VI, pp. 23—68.

Această strategie se potrivea alcătuirii de atunci şi se întemeia pe: un bun serviciu de informaţiuni, o acoperire elastică, multă mobilitate, meşteşug desăvârşit în hărţuire şi un deosebit interes pentru apărarea gliei strămoşeşti.

Cu trecerea ţărilor sub ascultarea sultanilor dela Constantinopol, cu decăderea economică şi politică ce a urmat acestei ascultări, cu schimbarea chipului de stăpânire a pământului, s'a schimbat şi politica ce au urmat ţările noastre. Ele nu mai erau nevoite să-şi apere fiinţa, căci niciunul din vecini nu era în stare, atunci, să atace pe Turci şi să-i ieie vreun teritoriu făcând parte integrantă din imperiu sau pus sub protecţiunea lor.

Războaiele ce au fost purtate de ai noştri, dela începutul secolului XVI înainte, n'au avut deci, decât excepţional, rostul de a apăra fiinţarea statelor româneşti şi numai în cazul răsculării acestor ţări contra suveranului din Stambul, răsculări cari au fost mai mult răscoale ale domnitorilor decât ale ţărilor.

Majoritatea războaielor au constat fie din lupte date de diferiţi competitori pentru ocuparea scaunelor domneşti, fie din năvălirile pornite din nevoia sau dorinţa unor domni de a se amesteca în afacerile vecinilor sau de a răzbuna vreo acţiune duşmănoasă.

Alte războaie au fost acelea în care Românii au luat parte ca simpli auxiliari al armatelor străine şi, în special, a celor otomane.

In fine, s'au purtat de Români şi războaie pentru cucerirea de teritorii ce nu le aparţineau.

Nu am studiat războaiele în care armate sau unităţi româneşti au luptat ca auxiliare ale armatelor străine, deoarece, în asemeni războaie, conducerea de căpetenie şi deci strategia nu a fost românească.

Pentru celelalte războaie, am ales, fireşte, pe acele pentru care se găseşte o documentare mai completă. De altfel aceste războaie sunt tocmai şi cele mai importante.

In ambele războaie de apărare studiate am văzut că strategia adoptată — defensiva — nu a fost pasivă, ci activă. Dar, pe când Ion Vodă-cel-Cumplit, acoperit în cele trei direcţiuni din cari se aştepta a fi atacat şi avându-şi grosul forţelor adunat într'un loc central, s'a mulţumit a ieşi întru întâmpinarea

coloanelor dușmane, cari nu au atacat în același timp granițele sale, și a le isbi pe rând, ducând un războiu de repezi mișcări pe linii interioare, războiu în care a avut izbânzi până ce a intrat în joc trădarea, Mihai Viteazul, care se folosia numai de ostași de meserie, a căutat mereu să preîntâmpine pe dușman, ducând, ani de-a-rândul, un nemilos războiu de neîncetate năvăliri vijelioase pe însuși teritoriul dușman.

Acești domni nu s'au mărginit însă la folosirea unui singur soiu de manevră strategică. Așa, în 1572, Ion Vodă a încercat să execute manevra în retragere pentru a atrage oștirea lui Bogdan Vodă Lăpușneanu la strâmtoare, după strategia noastră tradițională, iar Mihai Viteazul a luptat, cu succes, pe linii interioare în Ianuarie 1595, în regiunea Giurgiului, și, tot el, a avut pe Dunăre, în vara aceluiași an, o acoperire activă, care i-a îngăduit să știe precis unde urma să se pronunțe principalul atac turcesc și, ulterior, a reușit, prin bătălia dela Călugăreni și prin retragerea sa spre locul de unde urmau să-i sosească ajutoarele, să aducă pe dușman tocmai în fața forțelor ce erau să-l silească (pe Sinan) la o rușinoasă retragere.

Se poate spune deci că, în tot decursul veacurilor, strategia pe care au folosit-o Românii, pentru apărarea ființării statului lor, fie că a fost acea folosită în vremile mai vechi, măcinarea, prin hărțuire, a dușmanului ce înainta în țară românească, atragerea lui la loc strâmt și zdrobirea lui acolo, fie că a constat din manevre pe linii interioare, fie că a căutat să preîntâmpine atacul dușman prin atacarea năvalnică a acestuia, nu a fost niciodată pasivă. Strategia românească, dispunând de efective mai mici și de un armament inferior dușmanului, și-a mărit mijloacele printr'un bun sistem de informațiuni, printr'o acoperire potrivită, printr'o folosire iscusită a terenului și prin mișcare. Aceste toate au făcut ca, pe câmpul de bătălie, armatele românești să se prezinte, de foarte multe ori, în condițiuni superioare și ca isbânda să fie de partea lor.

Un fapt care a ajutat mult la apărarea țărilor noastre față de Turci și care a îngăduit ca, în intervalul dintre două războaie, țara să se poată reface e acela că, de obiceiu, Turcii nu făceau războaie decât între finele primăverii și acele ale toamnei precum și că ei erau nevoiți să lupte pe atâtea teatre de războiu

deosebite încât nu puteau da, în toţi anii, aceeaşi intensitate operaţiunilor de pe toate teatrele.

Amintirile lăsate de trecutul mai depărtat, vecinătatea Tătarilor concepţiunea ce se avea atunci despre relaţiile dela domn la domn şi nevoile politice au făcut ca năvălirile, incursiunile şi raitele, atât făptuite de ai noştri cât şi de vecinii noştri la noi, să fie unul din chipurile cele mai obişnuite ale acţiunilor războinice. Cele mai multe din aceste năvăliri s'au executat pe o scară mică şi au fost mai ales acţiuni de piraterie. Dar au fost şi asemenea operaţiuni cari au urmărit ţeluri politice. Printre aceste din urmă cele ale lui Petru Rareş au fost mai sistematic concepute şi executate şi pentru dânsele avem o documentare mai completă.

Oricum era să fie năvălirea, o mică incursie, cu caracter localnic, sau o operaţie mai mare, prima condiţiune ce trebuia să îndeplinească, pentru a avea succes, era surprinderea. Pentru obţinerea acesteia se alegea, de către ai noştri, un anotimp când ei nu erau ocupaţi cu munca câmpului sau când duşmanii nu se aşteptau la vreun atac (de pildă Secuii în iarna 1528/1529), apoi trupele hotărîte pentru năvălire, în majoritatea lor călări, se adunau în mai multe grupe, destul de depărtate unele de altele şi, fiecare, destul de puternică pentru a putea înfrânge micile rezistenţe ce erau să întâmpine. Acestea năvăliau deodată. Atacurile se dădeau cu cea mai mare iuţeală aşa ca vestea năvălirii să sosească, la cei atacaţi, odată cu năvălirea. Rezultatul de înspăimântare obţinut (Secuii şi Braşovul în 1529) sau teritoriul râvnit cu oraşele sale fiind ocupat (Podolia 1530), trupele, încărcate cu pradă, se retrăgeau imediat în ţară.

In ceea ce priveşte războaiele de cucerire, Mihai Viteazul a procedat astfel:

După recunoaşteri şi informaţii aduse de agenţi, anume trimeşi, sau chiar concomitent cu căutarea de ştiri s'a pus la cale o destrămare a forţelor duşmanului (înţelegerea cu Secuii în toamna anului 1599, acea cu o parte din Moldoveni, în primăvara 1600). Inchiderea graniţelor şi manevra de înşelare diplomatică urmau iar, după un scurt interval de timp, trupele se adunau, în mai multe grupe, făcând fiecare faţă unei direcţii de acces în ţara a cărui posesiune era râvnită. Năvă-

lirea repede, pe direcţiile alese, se isprăvea prin adunarea tuturor grupelor înainte ca duşmanul să-şi poată strânge toate mijloacele, aşa că bătălia decisivă urma ca să se deie cu forţe mai mari ca ale adversarului.

In sfârşit în luptele ce se dădeau pentru căpătarea unei domnii sau pentru apărarea acesteia faţă de acţiunea unui pretendent, ocuparea capitalei juca rolul de căpetenie, pentrucă cu puterea politică concentrată în capitală, cu nepăsarea din ce în ce mai mare a masei populaţiei faţă de persoana domnitorului, păstrarea capitalei sau cucerirea ei, asigurau, domnului în scaun sau rivalului, domnia. De aceea, în asemenea războaie, manevra strategică pentru atacator consta, mai cu seamă, în executarea, prin surprindere, a unui marş forţat asupra capitalei, iar pentru apărător, în întârzierea acestui marş până la strângerea puterilor proprii sau sosirea ajutoarelor cerute vecinilor.

Ca încheiere se poate zice că, dacă din cauza schimbării situaţiunii internaţionale a principatelor române şi a modificării (cauzată în mare parte de această schimbare) alcătuirii lor social-politice, a rezultat o schimbare a politicei ţărilor noastre, strategia, care nu este decât instrumentul politicii, nu a rămas împietrită în vechile ei forme ci a ştiut să găsească procedee potrivite cu ţintele de atins şi cu mijloacele de cari se dispunea.

Studiul acestei strategii este plin de învăţăminte folositoare.

Şugura, 10 Aprilie 1932.

ÉVOLUTION DE LA STRATÉGIE CHEZ LES ROUMAINS DE 1504 A 1654

RÉSUMÉ

L'auteur a montré, dans un mémoire précédent[1]), que la stratégie pratiquée par les Roumains, qui, depuis la fondation des principautés de Moldavie et la Valachie au XIV-e siècle et jusqu'à la fin du XV-e siècle, eurent à défendre l'existence de leurs pays, avait été une stratégie défensive dont les moyens furent:

Un bon service de renseignements,

Une couverture élastique,

Retraite des troupes de couverture, attirant le gros des forces ennemies à l'intérieur du pays, qui avait été volontairement et systèmatiquement saccagé et dont la population avait été évacuée.

Harcèlement non-interrompu des colonnes ennemies et de leurs convois.

Fixation de l'ennemi devant une position choisie de sorte que celui-ci ne puisse employer tous ses moyens.

Contre attaque vigoureuse.

Poursuite énergique.

A partir du XVI-e siècle cette stratégie changea, car, après que les principautés roumaines furent obligées de reconnaître la suzeraineté turque, que la décadence économique et politique et le changement résulté dans la propriété foncière, modifièrent les conditions d'existence dans ces principautés, la politique de leurs princes changea aussi. Ce ne fut plus que rarement qu'ils eurent à s'occuper de la défense du territoire, car aucun voisin n'osa essayer de conquérir des territoires

[1]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. VI, pp. 23—71.

placés sous la protection du Sultan. Sauf pour le cas d'une révolte contre la Sultan et de la nécessité qui résultait de défendre le pays contre les armées ottomanes qui venaient pour imposer l'obéïssance, et de deux guerres de conquêtes territoriales, les guerres que soutinrent les Roumains de 1504 à 1653 eurent comme causes: soit le désir d'occuper un des trônes de Bucarest ou de Iassy par un des nombreux prétendants qui foisonnèrent à cette époque, soit le besoin — économique ou politique — de ravager un territoire voisin, soit, enfin, l'obligation d'accompagner les armées musulmanes dans leurs expéditions.

De l'étude faite dans les pages précédentes il ressort:

Que dans les guerres défensives la stratégie fut active. Un bon service de renseignements et une couverture adéquate permirent de connaître les dispositions de l'ennemi et d'y opposer soit une manoeuvre sur lignes intérieures, soit de prévenir l'ennemi par une série d'incursions rapides et vigoureuses dans les provinces limitrophes de celui-ci.

Pour les guerres de conquêtes la manoeuvre stratégique — basée sur des renseignements complets, sur une couverture efficace et sur une manoeuvre diplomatique ayant pour bût de donner le change à l'ennemi — consista dans une attaque inopinée, faite par plusieures colonnes, suivant chacune une autre voie d'invasion et se réunissant avant la bataille décisive.

Dans l'organisation et l'exécution des raids, on utilisa certainement l'enseignement procuré par les très nombreux raids des voisins tatares. Ces raids avaient généralement lieu à une époque de l'année où la population n'était pas prise par les travaux agricoles et étaient effectués par plusieurs détachements de cavaliers, partant de différents points et avançant, par surprise, avec une extrême rapidité, en territoire ennemi, afin que celui-ci ne puisse opposer de résistance sérieuse. Les garnisons ennemies chassées, la dévastation achevée, l'effet de terreur réalisé, les troupes rentraient, chargées de butin.

Enfin dans les nombreuses guerres civiles, ayant comme bût la possession du trône par un prétendant, l'occupation de la capitale jouait un rôle décisif, tant à cause de la centralisation de l'état qu'à cause de l'indifférence générale de la

masse de la population envers l'occupant momentané du trône. La manoeuvre stratégique fut donc toujours la même: attaque par surprise et marche aussi rapide que possible vers la capitale, pour l'assaillant; résistances succéssives pour gagner le temps nécessaire au rassemblement des forces armées et à l'arrivée des secours demandés aux voisins, pour le défenseur.

TABLA CUPRINSULUI

DIN VIAȚA SOCIALĂ A BRĂILEI SUPT TURCI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința din 28 Aprilie 1933

De câțiva ani un grup de oameni cu iubire pentru orașul lor, supt conducerea d-lui inginer Marinescu, dau la lumină, necontenit, știri noi cu privire la trecutul Brăilei. La ostenelile lor am adaus, cu prilejul jubileului întemeierii noului oraș, un șir de acte noi din secolul al XIX-lea *(Cei d'intâiu ani din noua Brăilă Românească 1832—66*; București, 1929), și, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, însemnări de pe cărțile păstrate într'o biserică din Brăila.

Dacă, astfel, se știe azi cum s'a făcut, și cu concursul Rușilor, dar mai ales prin admirabilul devotament al ispravnicului creator care a fost boierul Slătineanu, portul cu care în câțiva ani s'a putut mândri principatul muntean, dacă, înainte de aceasta, multe mențiuni documentare ne lămuresc asupra vechii Brăile din secolul al XIV-lea, din al XV-lea, din al XVI-lea până pe la 1540, un adânc întunerec acoperea perioada în care Turcii au fost stăpâni în al lor Ibrail. Numai actele politice, evenimentele militare, care nu ne privesc pe noi se pot reconstitui pe baza unui foarte bogat material, în mare parte contemporan. Arhivele din Constantinopol nu ni-au dat până acum nimic din ce cuprind cu privire la vieața interioară.

Prin d-l Nenovici, student, am căpătat acum de curând un mic număr de hârtiuțe care privesc, în ajunul eliberării creștine,

vieața turcească în părțile dunărene. Cum sunt reunite cu un permis de trecere al carantinei brăilene pe care-l dăm mai departe, le puteam pune în legătură cu această cetate, deocamdată, și nu cu Slivno în Bulgaria, simplu sat, pe care-l privesc poate, toate celelalte. Dar dintre ele singurul care îmi pare a putea fi raportat la Brăila e întâiu actul grecesc, cu care începe această notiță:

1812, 'Οκτομβρίου 26.
Φανερόνομεν ἱμῖς ἱ μαγγίρ-μαχαλίδες ὅτι πὸς ἔδοσεν Ζιλκοδρέτι ὁ Δηντζινενὸς γρόσια 160, ἑκατὸν ἑξῖντα, ἔτζι καὶ ζόλοτι.

(1812, Octomvrie 26.
Mărturisim noi mahalagiii din Manghir-Mahalà că a dat Zilcodreti Dintzinesios lei 160, o sută șaizeci, încă și zloți.)

E chitanța unei plăți făcute către mahalà, în acest caz: mahalaua Manghir (cf. moneda *mangâr*, de aramă), de către un anume Zilkodreti, care e din Dintzina, ceea ce ni amintește Dițina din evul mediu a Bizantinilor, Vicina vechiului episcopat, de unde a fost luat cel dintâiu Mitropolit al Țării-Românești [1]). Suma e notată în lei, *γρόσια*, și se adaugă și o mențiune, neclară, de zloți.

Existența organizării pe mahalale, care se întinde asupra întregului teritoriu al Imperiului Otoman și care a trecut și la noi, cu vechile colori turcești, turcomane, pentru punctele cardinale: negru, roșu, galben, albastru, se adeverește, de altfel, și prin foarte interesanta pecete octogonală, însemnată cu negru pe acest petec de hârtie și împărțită după obiceiul dela Turci în mai multe registre paralele. Inscripția, în litere greco-cirilice, de un elegant caracter ornat, are acest cuprins: *Μαγὶρ Μαχὰλ.* 1816. Deci cetirea din text se întărește.

In războiul care abia se isprăvise, și în cursul căruia s'a făcut, doi ani înainte de pacea dela București, pecetea, Brăila a fost mai puțin amestecată decât în alte ciocniri dintre Ruși

[1]) V., mai în urmă, Gh. Brătianu, *Vicina*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, pe anul 1932.

și Turci. Incă dela sfârșitul anului 1806, Pașa de Silistra căutase, cu întregul harem, un adăpost în Brăila, al cării Pașă era el însuși plin de frică în ce privește pericolele ce-l așteaptă [1]). Ele veniau, nu încă din partea Rușilor, cari nu trecuseră Nistrul, ci din a revoltaților turci de pe linia Dunării [2]). Era teama unui atac al lui Ilic-oglu, de speța lui Pasvantoglu și a celui de curând ucis Tersenic-oglu dela Rusciuc [3]). La Brăila se refugiază Cazacii musulmani dela gurile Dunării, tovarăși ai rebelului, bătuți de un ofițer al puternicului, în acel moment, Mustafà-Bairactar, care dădu foc (în Noemvrie) Măcinului [4]). Luptele cu trupele rusești se purtară în părțile Giurgiului și Rusciucului, așa încât Brăila, unde se va face, la 1810, pecetea de mai sus, rămase, un timp, cruțată, Turcii păstrându-se între zidurile ei, dispărute azi fără de urmă. Nazirul Ahmed, somat să se predea, în 1807, răspunsese că nu știe de un războiu cu Impărăția rusească și că poate oferi numai provizii unei armate care cată să se lupte cu Francezii, în Dalmația. El nu samănă cu alți Pași și, dacă-l vor ataca, se va bate [5]). Numai prin August 1809 se credea iminentă o întâlnire între cele două armate pe la Galați [6]) și la 9 Decemvrie Brăila, cu nazirul și Pașa Abdurahman, se preda, cu tunurile și munițiile lor, dându-se voie de plecare « garnizoanei și locuitorilor »[7]). Cu toate stăruințile femeilor, nazirul Ahmed [8]), socotit

---

[1]) Hodoş, în Hurmuzaki, XVI, p. 768, Nr. MDCLIII.

[2]) *Ibid.*

[3]) Pentru aceste lupte cu aianii, *ibid.*, pp. 684—5, N-le MDLXXX—I. Cf. şi *ibid.*, p. 764, Nr. MDCLII.

[4]) *Ibid.*, p. 790, Nr. MDCLXXIX. Mustafà era adversarul nazirului, care stătea prin Domnul muntean, Constantin Ipsilanti, în legătură cu oştile ruseşti. V. P. P. Panaitescu, *Corespondenţa lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc, 1806—1810* (în publicaţiile aşezământului Ion C. Brătianu, XX), Bucureşti 1933, pp. 47, 49, 54, 100.

[5]) Odobescu, în colecţia Hurmuzaki, III, p. 114. (Memoriile lui Langeron). Pentru neglijarea totală a Brăilei, *ibid.*, p. 132. Generalul Camenschi arde numai satele vecine (*ibid.*, pp. 137—8). V. şi *ibid.*, pp. 138—9.

[6]) Hodoş, *l. c.*, p. 841, Nr. MCCXLII.

[7]) *Ibid.*, p. 844, Nr. MDCCXLVI.

[8]) E o greşeală menţiunea la 1807 a lui Ilic-oglu ca şef al apărării; Odobescu, *l. c.*, II, p. 403. E vorba, probabil, de luarea unui loc lângă Brăila de Ilic-oglu, care vrea Silistra; *ibid.*, p. 407, Nr. DLVII. V. şi *ibid.*, p. 409, Nr. DLIX. El era în legături cu boierul Filipescu; *ibid.*, III, p. 215, nota 1. Vizita prinţului Bagration, ginerele acestuia, *ibid.*, p. 215. Raporturi cu Moruzeştii; *ibid.*, II, p. 506, Nr. DCLIX.

cu dreptate ca amic al Rușilor [1]), se luptase îndelung, cu Cazacii și alte elemente strânse în jurul lui. Trebuise, după primele lupte din Aprilie, noua expediție pentru a lua Brăila [2]).

Cu acest prilej generalul francez în serviciul Țarului, Langeron, descrie Brăila, cu «cetățuia foarte tare», dar foarte mică, «cu două *enveloppes* și trei șanțuri», prima din acelea fiind « un zid de piatră cu patru bastioane tari », după care vine « o întăritură de pământ cu cinci bastioane, un *glacis* și al treilea șanț ». Dincolo de întăritură, cuprinsă și ea în « enormul retranșament de pământ de patru verste împrejur », nu înalt, dar cu « șanț foarte adânc și *taluzul* tăiat drept » și « din partea cetății două enorme curtine », tunurile, « aproape două sute », fiind « în imense gabioane », plus «traversele de scânduri» deschise pentru micile tunuri, pe care le adăusese nazirul, era « orașul, mare și mai bine zidit decât alte orașe turcești, cu o mare mulțime de case spațioase și plăcute ochiului ». Casele apăreau « ca niște mici fortărețe, încunjurate cu ziduri, șanțuri, grădini, etc. ». De jur împrejur sate « din cele mai frumoase și mai bogate », nazirul, « om uman și spiritual », tratând foarte bine pe locuitori [3]). In față, la Măcin, comandà « tâlharul » de ginere al nazirului.

Cum se vede, locuitorii n'au profitat de capitulație. Langeron spune anume că au rămas 2.000 de creștini; cei 11.300 Musulmani preferind să plece cu cei 1.100 de soldați călări și 4.100 infanteriști [4]). O mie de Ruși înlocuiră pe soldații Sultanului [5]). Nazirul de Brăila se luptă și mai departe însă [6]). Niște ofițeri aprinseră, dintr'o scânteie a pintenilor lor, pulberăria și aduseră,

---

[1]) *Ibid.*, p. 422. Gelal-Pașa cu 15.000 la Brăila, în Iunie 1807; *ibid.*, p. 430, Nr. DLXXX. Cf. și p. 430, Nr. DLXXXIII.

[2]) Odobescu, în aceeași colecție, III, p. 114 (Memoriile lui Langeron). Pentu neglijarea totală a Brăilei, *ibid.*, p. 132. Generalul Camenschi arde numai satele vecine (*ibid.*, pp. 137-38). V. și *ibid.*, pp. 138—39.

[3]) *Ibid.*, pp. 165—6. — Pentru asediul nereușit, *ibid.*, p. 166 și urm. Un Hrisoverghi reprezinta Divanul Moldovei; *ibid.*, p. 168. — Pentru încercarea lui Camenschi, *ibid.*, p. 174. — Pentru cucerire, *ibid.* p. 214. — Cf. și *ibid.*, II, p. 381, Nr. LXXV. In 1807 erau temuți Brăilenii, *ibid.*, p. 384, Nr. DXXVII.

[4]) *L. c.*, III, p. 214.

[5]) Hodoș, *l. c.*, *Ibid*, p. 849. La Brăila se luaseră 260 de tunuri *(ibid.)*.

[6]) *Ibid.*, pp. 869—70. Asupra unității rusești în Brăila, *ibid.*, p. 890.

la 1810, distrugerea «unei mari părți a fortificațiilor» [1]). Rușii lucrau în același an la refacerea lor [2]). Colonelul Clistov, poruncia acolo la începutul anului care ni aduse pierderea Basarabiei [3]). Indată pacea aduse și întoarcerea Brăilei la Turci. Câteva luni după aceea e chitanța de mai sus.

S'ar putea ca organizarea mai strânsă pe mahalale și fabricarea peceții să fi fost datorite unor îndemnuri ale administrației rusești. Vechii stăpâni lăsară aceste inovații — dacă se admite că sunt astfel — neatinse [4]).

La întoarcerea Turcilor nazirul Ahmed nu-și reluă locul în care se dovedise așa de vrednic ca ostaș și de bun ca administrator. In adevăr, el înlocuise încă din iarna lui 1811—12 ca Mare-Vizir pe Chior Iusuf, mazilit.

Cu acest prilej generalul Langeron descrie pe acest Laz caucazian, străin de Constantinopol, lipsit de însușirile unui curtean, care începuse ca «barcagiu și pirat», fost prizonier în războiul precedent al lui Potemchin, care-i dăduse drumul, și întovărășitor al lui Cutuzov în solia acestuia din 1792 la Constantinopol. «E un om de un mare bun simț, cu multă inteligență și cu o tărie de caracter care la Turci nu e decât severitate, dar la noi ar fi cruzime. Are purtări pline de franchetă; îi place a vorbi, și vorbește foarte bine. Cunoaște afacerile Europei mai bine decât un Turc obișnuit, și mai ales de cum ar trebui să se aștepte dela nașterea lui, educația lui și antecedente. Nu poate suferi pe Francezi, și-i plac mult Rușii. Privia pe Napoleon ca pe cel mai mare dușman al Semilunei, și avea dreptate. E îndurerat de lipsa de civilizație a nației sale și de vițiile unui guvern despotic, despoietor, sângeros și slab în același timp, ale cărui inconveniente le cunoaște perfect și le zugrăvește exact. Nu-i lipsește decât instrucția militară ca să fie un bun general, căci are îndrăzneală, un excelent *coup d'oeil*, un geniu înfocat și întreprinzător și

[1]) *Ibid.*, p. 852, Nr. MDCCLIII. Nazirul Ahmed negociază cu Ilic-oglu, acum la Silistra, ca să nu atace pe Ruși; *ibid.*, p. 855, Nr. MDCCLVIII.
[2]) *Ibid.*, p. 910, Nr. MDCCCXII.
[3]) *Ibid.*, p. 936.—Cf., pentru toate aceste evenimente și Odobescu, în aceeași colecție, II, pp. 49—50, N-le XXXVI—VII.
[4]) Asupra legăturilor între cetate și mahalale Memoriile lui Langeron, *ibid.*, p. 82.

o vitejie cutezătoare. E aspru cu compatrioții săi, dar omenos cu străinii [1]).»

Isprăvile lui, întotdeauna fericite, în campania dunăreană dela 1811 sunt bine cunoscute. In cursul acestor lupte el arăta fără nicio rezervă ura față de Napoleon și dorința de a încheia printr'o bună pace cu Rușii [2]). Cutuzov se mira că « un pirat laz a putut învăța atâta », și autorul, care a avut corespondență și raporturi personale cu Ahmed, asigură că « mulți generali și miniștri ai țărilor celor mai civilizate nu știau cât dânsul » [3]). El asigură că trecerea Dunării orânduită de Ahmed a fost « una din isprăvile militare cele mai frumoase pe care le-a văzut » și că, « dacă acest Musulman activ și cutezător ar fi folosit mai mult de cele dintâi avantagii ale sale și ar fi comandat trupe mai disciplinate, ne-ar fi silit (pe Ruși) să ne depărtăm de Dunăre și ar fi putut înainta în Țara-Românească » [4]). Cutuzov era gata să și plece [5]). Ahmed lupta în primele rânduri și a fost rănit la mână de o schijă de obuz [6]). Un alt cutezător, general Marcov, prefăcu însă o strălucită victorie, datorită numai ideii Marelui Vizir, într'o iremediabilă catastrofă. Dar până la sfârșit fostul nazir de Brăila crezu că-și poate răstoarce contra surprinderii [7]); numai foamea putea să reducă pe ai lui cei izolați. El știu să înșele pe Cutuzov și să se întărească. Scria că i s'a plătit o surprindere printr'o surprindere, dar că lucrul cel mai bun e să se facă pacea, dorită de dânsul [8]). Dacă Rușii nu se învoiesc la hotarul Nistrului, se va retrage până în Balcani și se va întări acolo [9]).

Când trupele din insulă fură silite să se predea, el, care se găsia în Rusciucul fortificat, făcu ca prizonierii de

---

[1]) Odobescu, *l. c.*, III, p. 325. Cf. *ibid.*, p. 334.
[2]) *L. ult. cit.*
[3]) *Ibid.*
[4]) *Ibid.*, p. 336.
[5]) *Ibid.*, p. 338. Cf. și *ibid.*, p. 339. Nepotul lui Ahmed, care comandase la Nicopol, e ucis; *ibid.*, p. 340. Cel dela Măcin era mort de mult.
[6]) *Ibid.*, p. 341.
[7]) *Ibid.*, p. 348.
[8]) *Ibid.*, p. 350.
[9]) *Ibid.*, p. 352.

fapt să fie considerați ca « musafiri » [1]). Scena audienței lui Langeron la Ahmed e din cele mai pitorești [3]). Cuvintele Marelui Vizir fură pline de înțelepciune: « *Nu e rușinos ca voi, cari aveți un sfert al globului, să vă certați pentru un cot de pământ, care nu vă e de nevoie?* Și în ce împrejurări? Când aveți să fiți atacați de Napoleon, care va târî cu el jumătate din Europa contra voastră! ». Admirând rezistența Spaniei, el propunea unirea contra Impăratului Francezilor a « celor trei Imperii rămase încă în picioare »: Anglia, Rusia și Turcia.

Cu acest prilej el oferi Prutul ca hotar: « nimic mai mult; Prutul sau războiul » [3]). « Generalul Essen, Pisani și cu mine nu puteam să ne mirăm de ajuns, văzând un fost matelot, un pirat fără educație, care nu știa nici să citească, nici să scrie, tratând cele mai mari chestiuni ale politicii europene cu atâta discernământ și logică. Eu credeam întâiu că d-l Pisani compune dela dânsul ceea ce nu făcea decât să traducă vorbă de vorbă, și-l puneam să repete fiecare frază. Discursul acestui Vizir ar fi onorat pe cei dintâi diplomați ai Europei » [4]). Din partea lui, Ahmed admira disciplina Rușilor, pe când el comanda șefi de bandă neascultători. « Aș vrea », spunea el cu franchețã, « să comand în lupta care se prepară între noi și Napoleon o linie de cavalerie la voi. Cu dânsa, cu infanteria și artileria voastră n'ar rămânea în curând niciun Francez în picioare » [5]). Și, față de zimbetul interlocutorului, îi arătă, scoțând turbanul, un cap ras pe care erau cincizeci de răni căpătate luptând pentru stăpânul său contra briganzilor », cei din 1806.

Iată și portretul acestui om a cărui amintire rămâne legată de Brăila: « Ahmed era un om de vreo cincizeci de ani, de talie mijlocie, slab, negru, galben, stricat de vărsat, pistruiat, păros până în vârful degetelor. Avea o figură atroce și înfățișarea unui brigand de meserie, dar ochii îi erau vioi și spirituali [6]»).

---

[1]) *Ibid.*, p. 355.
[2]) *Ibid.*, p. 366 și urm.
[3]) *Ibid.*, p. 368.
[4]) *Ibid.*
[5]) *Ibid.*, p. 369.
[6]) *Ibid.* — Numele complet e Curșid Ahmed; v. *ibid.*, II, p. 750, Nr. DCCCCXXXIII.

Dibaciul Caucazian știu să scape de pedeapsa cu moartea pe care o avea în vedere. Rămase și după pacea dela București Mare Vizir, până izbuti să-l înlăture Andréossy, trimesul lui Napoleon. Exilat în Asia, a murit undeva acolo după doi ani [1].

In 1813, cetățile rămăseseră încă în mânile Rușilor potrivit cu o înțelegere înainte de încheierea păcii [2]. Nu se poate fixa data când Brăila a fost evacuată [3]. Se pare că, oricum, înainte de primăvara acelui an 1813 [4].

Orașul nu va avea până la cucerirea rusească, în prezența Țarului Nicolae, despre care vorbesc și memoriile lui Dăscălescu [5], alt eveniment decât ciuma din 1824 [6].

Un al doilea act e scris cu litere grecești, dar ele acopăr un text străin, cu aceste iscălituri:

Δα σα ζαν ηκακα μαμ δα δαλαστ να να να καρανηκο λουφαζη ζα μου κηκαα ημαμ δαγη δα βαμ σπου σλωτου γρωσε δβαστα η σπη δη σε ηρα καμ γρουε. 250 ηφαη δα ζα ημ γρους ~~αο~~ βαδατου ημδᾶν νηκοῦλδεν.

Αζητουήν μάρτης.
Λουσκάν, μάρτης.
᾿Ηβάντζου, μάρτης.
Ζεκοσπάτην.

Actul e, cum înseamnă și d-l Iogu, interpret-jurat al Ministerului Afacerilor Străine, între 4 Iulie 1802 și 22 Aprilie 1803 ale stilului nou.

Un altul, mult mai nou, cuprinzând numai peceți, e din 1243 al Hegirei.

Un act turcesc are acest cuprins, în traducerea d-lui G. Iogu:

Deoarece pe timpul cârmuirii noastre din anul curent 1217 asupra comunei Ceotra, pendinte de plasa Islimie, o vie în întindere de circa 4 evlec, situată pe teritoriul acestei comune, la locul zis « Romanușa-Veche » și învecinată cu via Ghelan și Abdì, de altă parte cu via lui

[1] *Ibid.*, p. 369 nota 1.
[2] *Ibid.*, II, p. 693, Nr. DCCCCI.
[3] Zvon de ciumă la Brăila în Februarie 1813; *ibid.*, p. 706, Nr. DCCCCXXII;
[4] *Ibid.*, p. 746, Nr. DCCCCLXXVI. Cf. p. 742, Nr. DCCCCLXXI.
[5] *Memoriile Academiei Române*, 1932.
[6] Hodoș, *l. c.*, p. 1146, Nr. MMCXII; p. 1148, Nr. MMCXIII.

Iancu și de altă parte cu via lui Raiciu, a fost vândută de bună voie pentru prețul de 15 «groși» și jumătate de către Rașcu Cârste lui Iordan cizmarul și, deoarece acesta din urmă a cerut tapiul (adecă titlul de posesiune) al acelei vii, noi, în calitate de zabit al zisei comune, fixând zeciuiala după vechea rânduială, am liberat susnumitului acest titlu de posesiune.

Din partea noastră și a altuia, nimeni să nu-l turbure și pace!

(Pecete personală.) Ismail 1217.

(ss) *Ismail magistratul comunei Ceotra.*

Pe V. *διὰ τὴν (sic) Ρομανοῦσα ἐφλὲκ δ'.*

După d-l Iogu, Islimie e Slivno. Actul n'ar face parte deci din cele care privesc Brăila și Ținutul ei. Dar în județul Râmnicul-Sărat este un Slivnic, aiurea și o Slivnă, și între «Romanusa» și Râmnic ar putea fi o legătură. N'am la îndemână o hartă amănunțită a Bulgariei.

In legătură cu aceste acte turcești e și un certificat de vamă rusesc, iscălit în același timp de un indescifrabil: «comisariu carantinii Brăili» și de comandantul maior rus V...; pecetea cu vulturul muntean are inscripția românească: «Carantina Brăila». Dela Ministerul de Externe mi s'a dat această traducere:

Certificat. S'a dat aceasta de carantina brăileană lui Bumamnen *(sic)* Nicolae, soției Ana, copiilor Dobre, Maria, muncitoarei Maria, lui Ivaneț, lui Gheorghe și muncitorului Stoian spre dovadă că la dânșii, după trecerea sorocului de carantină: patru zile, la cercetarea de către funcționarul sanitar, nu s'au găsit urme dubioase.

Spre încredințarea celor de mai sus se dă aceasta cu iscălitură și punere de pecete oficială, astăzi, 3 Iunie 1830.

Pe V°: Nenu Nicolof (cu cirilice românești).

APENDICE

I

Brăila turcească avea legături dese cu părțile românești vecine. Ba chiar până în cele de supt munte mergea raza de afaceri a Brăilenilor. Ei se înțelegeau cu țăranii moșneni și luau în arendă munți, unde-și făceau fabrici de cașcaval. Acestora li se datorește, cred, și numele al doilea al muntelui Omul, Cărăimanul, deci: Caramanlâul (cf. Caraiman-Pașa, pentru Pașa de Caramania care a luptat la Călugăreni contra lui Mihai Viteazul, și numele boierului moldovean Caraiman de supt Movilești). Dar ei făceau și negoț de piei.

Astfel e cazul cu Memed-Aga din Brăila în actul următor dela 1775, privitor la moșnenii Codești, cari vânduseră cașcaval altor Turci, și ei poate din aceeași cetate a Brăilei. Afacerea a avut loc pe vremea războiului încheiat la 1774, Manole Gianì-Ruset fiind Domn al Țării-Românești dela Maiu 1770 la Octomvrie 1771:

Io Alecsandru Ioan Ipsilant Vvd. bj. mlt. *(sic)*.

După cum au găsit dum[nea]lui Vel Vor. cu cale, hotărăm Domnie Mea așa să să urmeze, iar, de va zice vre o parte că are a face apelație, să iasă la Divan înnainte Domnii Meale, așijderea și pentru clironomi Cădeștilor, dăm vol[ni]č[ie] Dumitrache aprod ceauș să meargă să-i aducă aič să să înfățișăze la judecată... prin știrea isprav.; 1775, Noemvr. 27.

(Pecete rotundă cu chinovar.)

Prea-înnălțate Doamne.

Din luminată porunca Innălțimii Tale čauș[ul] de aprozi adus-a la judecată pe Iordache zet Miclea măt. părăș asupra dum. Pahr. Ianache Mavrodin, dela care cere tl. 450 datorie prin doao zapise ot

leat 1772, şi, după coprinderea zapiselor, cerea să i să facă și înplinire, numitul Pahr. Mavrodin nu-ş tăgădui zapisele, fără numai pricinuia că, *în vreamea Mării Sale Manole-Vodă, avănd nişte Turci datorii la nişte oameni ce le zic Codeşti dupe nişte piei, şi i-ar fi venit poruncă ca să apuce pe acei Codeşti, ca, fiind datorie bună, să facă înplinire, şi zicea că, neavănd ce lua dela acei Codeşti, au dovedit că au nişte caşcaval a lor, pe care îl şi luase alți Turci în silă, şi i-ar fi dat pe acel caşcaval dumisale Pahr. tl. 450 acei Turci, cari bani zise că i-au luat şi, luănd bani, zise că au dat de au plătit pe Codeşti dela acel Turc Murat-Aga de Brăila*, și încă, păn a să înplini suma banilor, ar mai fi dat și dela dum. tl. 200. La ačasta zise Gheorghe că acel cașcaval n'au fost a Codeştilor, ce au fost a lui, avăndu-l pentru a sa negutătorie, zicănd că rău i l-au luat. Pentru care cașcaval zise că au jăluit și la dumnealor veliți boeri în vreamea armii rusești, și, orănduindu-l la Departamentul judecăți, l-au fost hotărăt prin carte de judecată ca să plătească Pahr. acei bani ai caşcavalului și, neavănd bani ca să dea după hotărărea judecăți, i-au dat aceste numite doao zapise, care pănă acum zise că nu i-au mai plătit după coprinderea zapiselor, care să cunoscu că cașcavalul au fost a lui Gheorghe, și rămăne bun dator a plăti Pahr. Mavrodin acei tl. 450, după zapise. Mai zise Pahr. Mavrodin că numitul Iordache pentru acești bani i-au fost luat în vreamea armii rusești și buți cu vin. Iordache zise cum că, dănd jalbă la Divan atunci, cum și logf. Stoian, ca un păgubaș ce zicea că au fost și el pentru niște vinuri ce i le-au fost luat Pahr. Mavrodin în vreamea cănd era ispravnic la sud Sac, și i-am *(sic)* jalbă dum$_i$ i s'au luat 3 buți cu vin, iar nu 5 buți, după cum zise Pahr., și, aducănd acele buți aici, Stoian Log. zise că, plecănd la munte pentru o treabă a sa, n'au apucat pentru paguba lui a lua niciun ban, iar vinurile s'au văndut Aga Theodorache Balș, din care bani zise Pahr. că numai tl. 100 au luat, iar de ceialalți bani iaste păgubaș, cum și dl. Iordachi zise că numai tl. 100 au luat din vinurile dum$_i$, iar mai mult n'au luat, ci, de va fi că au luat Iordachi acei tl. 100 din vinuri, trebuește să-i ție pentru datoria ce are și el a lua dela Pahr., iar, pentru vinuri, să-ș caute Pahr. la dum. Aga Balș, și dum. Aga, sau cine va arăta că au dat bani după vinurile ce s'au vândut, îș va căuta. Ci, pentru ca să poată și Pahr. cu ce răspunde pentru datoria numitului Iordache, am găsit cu cale să fie luminată porunca Mării Tale ca să margă om domnesc să aducă pe clironomi Codeștilor ca să-ș caute bani ce i-au dat numitul Pahr. pentru dănșii, ca, scoțănd din Codeşti bani ce zice că-i are a lua și a-i da atunci pentru dănșii, să răspunză la datoriia ce rămăne a plăti Pahr. numitului Iordache. Iar cea de săvărșit hotărăre rămâne a să face de către Înnălțimea Ta.

Noem. 16, 1775.

R.... Vel Dvor.

Scarlat zti Logft.

Trecut la condică.

II

Adaug aceste rânduri despre Brăila peste zece ani, scoase din cartea, rarisimă, a unui misionar protestant:

OUVERTURE DU CULTE À BRAILA

19. J'ai dit plus haut qu'une loi valaque interdisait alors aux prêtres étrangers de traverser les Principautés, à moins qu'il n'y eût permission spéciale et préalable: « C'est à la Russie que nous redevons cet état de choses », me dit le boyard Gradisteano, qui était gouverneur du cercle de Ialomitza. « De fait », ajoutait-il, « j'aurais dû vous envoyer à Bucarest, pour y être mis à la disposition du consul général de Russie; mais j'ai décidé de n'en rien faire, en égard surtout à ce que l'Helvétie n'a pas de consul là-bas, et de vous laisser continuer le voyage jusqu'à Braïla, où le cas sera décidé par le gouverneur de cette ville. » – «Pourquoi donc m'a-t-on laissé entrer? », demandai-je au chef de la police. – « Hélas »! répondit-il, « c'est par mégarde et grâce à votre déguisement. » — « Mon déguisement? », repris-je; « quel déguisement? » — « Vous aviez coupé votre barbe! » — « Ma barbe! », répliquai-je; « ignorez-vous que les prêtres de l'Occident la coupent généralement? » – « Vous plaisantez », répartit-il; « est-ce qu'un homme pourrait être prêtre encore, s'il rasait sa barbe? » — Je ne parvins pas à convaincre ce dignitaire valaque qu'on puisse être prêtre, alors même qu'on ne porte pas une longue barbe, ni que les ecclésiastiques de l'Occident se rasent s'ils veulent.

Depuis alors, j'ai, du reste, admis moi-même qu'il est bien préférable qu'un ecclésiastique ne se rase pas, et qu'il laisse cette coutume contre nature aux élégants des sociétés mondaines, qui subissent les préjugés de la mode.

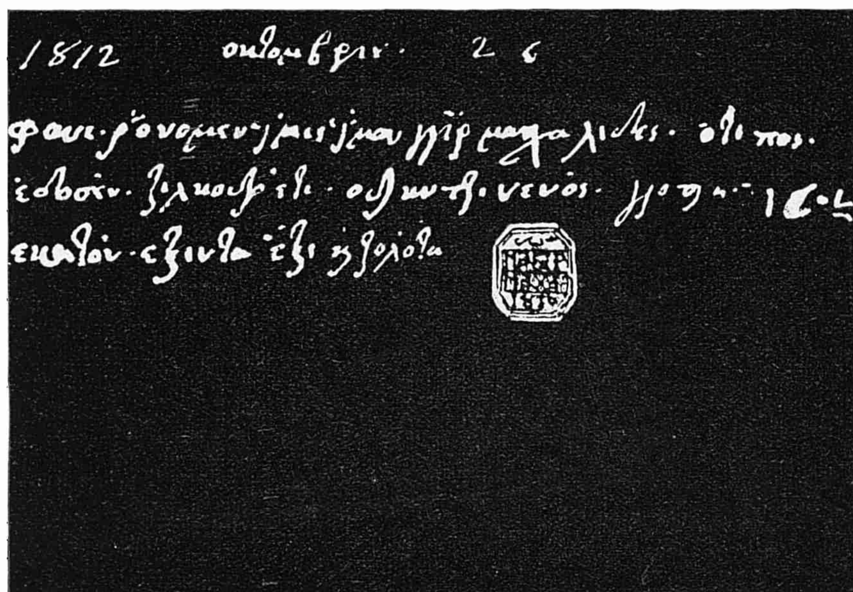
20. Arrivé à Braïla, je trouvai dans le colonel Jacobson non seulement un gouverneur tolérant et arrangeant, mais encore un homme pieux et désireux de voir tendre sur le peuple la bienfaisante influence de la religion. Il me donna sur l'administration valaque des renseignements, appuyés de différents journaux et écrits, qui tendaient à prouver que le prince Bibesco était animé de bonne volonté envers les classes populaires. Cependant, par suite de cette loi d'intolérance envers les prêtres étrangers, dont j'ai fait mention plus haut, un grand nombre d'Occidentaux, disséminés un peu partout, se trouvaient totalement privés de services religieux, et ce cas était particulièrement sensible à Braïla, où le commerce avait attiré bon nombre d'étrangers; une colonie entière d'agriculteurs luthériens s'était même formée dans le voisinage.

On voulut donc utiliser ma présence pour ouvrir et organiser un culte régulier, auquel assisteraient le gouverneur et un couple de consuls, celui d'Angleterre en particulier, afin d'imprimer à cette solennité un caractère; et ainsi fut.

21. Durant deux jours, il y eut une telle affluence, une telle faim et soif de la Parole de Dieu à satisfaire, que je n'officiai pas moins de treize heures de temps. Des mariages à bénir, des enfants à baptiser, des jeunes gens à catéchiser, des adultes à administrer: tout cela se succédait sans interruption. Bien des larmes furent versées, et j'aime à croire que la semence de vie porta du fruit chez plusieurs, d'autant plus que mes exhortations pour engager le peuple et les autorités à obtenir un pasteur permanent, — exhortations renouvellées plus tard par un ecclésiastique de ma connaissance, — ont été couronnées de succès, et que les deux villes de Braïla et Galatz jouissent, depuis bien des années déjà, des bienfaits d'une prédication régulière. Les lois de ce pays se sont modifiées dans un sens libéral; les nouvelles institutions de la Roumanie ne sentent plus l'intolérance qu'il y a vingt-six ans, et celà aussi a été fait par le Seigneur. On verra plus loin, § 68, que mes relations avec la Moldo-Valachie ne s'arrêtèrent pas là, et que le souffle du progrès se manifesta sur d'autres points encore [1]).

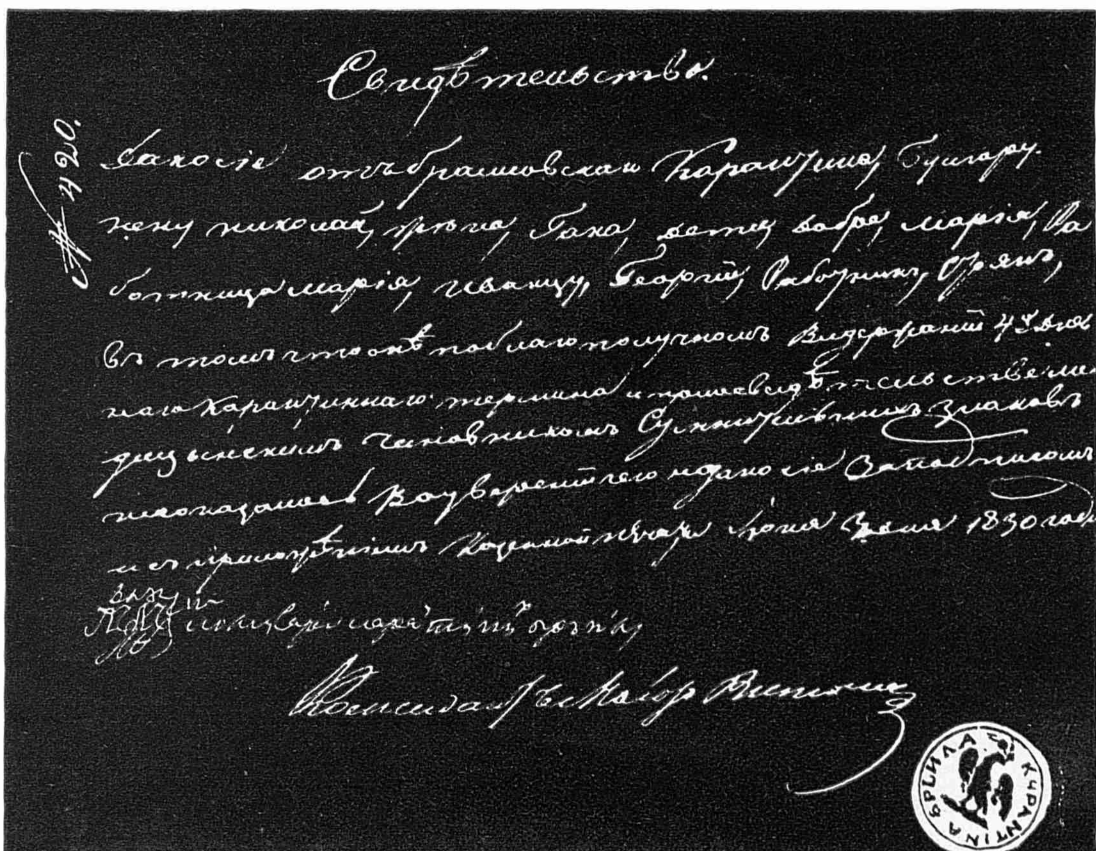
---

[1]) *Mémoires de l'évêque F.-L. Bugnion,* Genève 1876.

1812 οκτωμβρίου 26

Chitanță de plată din Brăila Turcească.

Свидѣтельство.

№ 420.

[illegible] 1830 [illegible]

[illegible] Маіоръ [illegible]

Act al carantinei Brăilene.

UN OBSERVATOR ENGLEZ ASUPRA ROMÂNILOR DIN EPOCA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 31 Martie 1933

D-l D. N. Ciotori, al cărui zel în a căuta la Londra ceea ce poate interesa istoria poporului nostru nu se poate lăuda în de ajuns, a găsit în Arhivele engleze un raport cu privire la Ţara-Românească care oferă în multe privinţi, cu câteva ştiri nouă, o vedere deosebită de cele obişnuite.

Datarea raportului, un mic studiu, pe care-l public aici, e posibilă printr'o serie de note cronologice, amestecate în cursul unei expuneri mai vioaie decât bine ordonată.

Dacă nu se poate stabili care e hati-humaiumul acordat « anul trecut » Principatelor, dacă o ucidere a Turcilor la Galaţi ar părea — ceea ce, după alte ştiri, nu se poate admite — că trimete la anul 1821, menţiunea înlocuirii « acum doi ani » a consulului rus Chirico dă anul 1820 pentru scrierea acestei lucrări.

Autorul ei, V. Bargrave, originar din Kent şi om « cu stare », « agent secret », sprijinit de ambasadorul englez din Viena şi de un Cooke dela Foreign Office, spune d-l Ciotori, e un om care, fără a face parte din corpul consular, pe care, cum vom vedea, îl atacă nemilos în relele lui obiceiuri, a stat mult timp în Orient. Astfel ştie cum, la Constantinopol, Turcii, cari simt primejdia din partea creştinilor, iau stricte măsuri ca

aceştia să nu calce nici cea mai neînsemnată din măsurile cu privire la port şi la obiceiuri, el poate povesti cum un Grec a înşelat la Atena pe consulul prusian Gropius, asociatul său, strecurându-se înaintea lui ca beneficiar al permiselor pentru exportul untdelemnului, şi asupra Corintului a trimes un raport din Rusia. La Bucureşti are casă mare, şi povesteşte cum s'au găsit în pivniţile lui mărfuri furate dela negustorii vecini, cari preferă să scape, după restituire, hoţul decât să meargă la judecată: de aici, fără îndoială pentru afaceri, merge, când la Braşov, când la Vidin. De altfel a fost şi prin Rusia, a cării moralitate o critică, şi împrejurările politice din propria lui Anglie îl interesează destul ca să facă glume pe sama unui Fox (lord Holland) şi unui Wilberforce. D-l Ciotori adauge că Bargrave a făcut parte din cei cari plecară la Braşov în momentul apariţiei pandurilor. Scrisori inedite cu privire la anul 1821 le menţionează tot d-sa.

E un spirit paradoxal, cu scrisul desordonat şi corosiv, un amator de literatură şi de istorie, care citează pe Wolsey şi pe Shakespeare. Ca politică, dacă-şi bate joc de tinerii nobili englezi, « căpitani de cavalerie şi vânători de vulpi », un « juriu de măcelari şi pitari » nu-i impune de loc. Cugetarea lui cu totul liberă, care nu se opreşte la nicio piedecă, şi limbagiul care nu se supune niciunei înfrânări oficiale par să arăte un om de autoritate, care nu îndeplineşte o funcţiune, ci binevoieşte să aducă diplomaţiei engleze un serviciu.

Lucrarea curiosului cercetător, nemulţămit de toată lumea, dar strălucitor de inteligenţă, începe cu descrierea cadrului geografic al Munteniei. I se pare că această « Valahie » ar putea să aibă, cu o bună îngrijire, bielşugul Egiptului; păşunile sunt ca în părţile Elveţiei şi Tirolului, mineralele sunt răspândite ca pe coasta Guineii sau în Munţii Anzi; aurul, cules în fărâmiţe de Ţigani, se află în nisipul râurilor, dar se întâlnesc uneori şi bulzi; chihlimbarul se găseşte adesea. Autorul cunoaşte foarte bine ţara şi descrie exact cursul Oltului, care i se pare că vine din şes (cel ardelean) spre munte. Explicaţii se dau pentru regimul ploilor, în legătură şi cu Ardealul. Pământul negru e înfăţişat şi descris cu competenţă. Informatorul a străbătut terenurile inundate primăvara. A fost prin sate,

pline de bogății nepuse în valoare. « Păsările și porcii din Valahia întrec pe cei din orice altă țară ca frumusețã, greutate, gust și ieftinătate. Satele românești sunt, literal, pline ca un roiu de cele mai alese articole ale mesei unui gastronom. »

Se dau prețurile obiectelor de hrană. Se laudă caii, deși scăzuți în talie din cauza neîngrijirii. Rezistența acestor făpturi mărunte e așa de mare, încât « doi cai de călărie ai miei mi-au urmat trăsura fără a fi legați nici cu cea mai mică funie, cu iuțeala a cinci poște pe zi, ca niște câni ». Se înfățișează casa de poștă și felul în care se schimbă acolo caii. Se explică răpeziciunea căruței de poștă prin caracterul șes al țării întregi.

De mult ce găsesc ușor în jurul lor fără muncă, locuitorii sunt « lacomi, bețivi, indolenți din fire, sensuali », și e păcat, căci sunt « sănătoși, tari, îndrăzneți, răpezi la înțeles, mândri, mulțămiți și politicoși. » « Nicio nație nu poate produce o rasă de oameni mai bine proporționată, mai veselă, mai iute, mai dârză decât Valahii adevărați. » Traiul lor, contra opiniilor primite, îl judecă el fericit, supt raportul material. « Și cel mai sărac țăran mănâncă regulat de patru ori pe zi și niciun prinț în creștinătate nu se poartă mai luxos. El poate să privească toată țara ca fiind la dispoziția lui: el samănă și culege unde-i place, lăsând doar o zecime din grâne pentru proprietar, oricare ar fi, ceea ce nu-și dă osteneală să afle. Nevasta-i face hainele și nu are altă grijă (în consecință alt îndemn la lucru) decât cererile repetite ale zapciului », al cărui aspect se și zugrăvește.

« Niciun guvern în Europa nu ia *nominal* și *potrivit cu legea* contribuții bănești mai de nimic dela supușii săi ca Poarta Otomană. Bugetul anual al Domnului Valahiei, pentru o țară mare cât Anglia, cu un milion de locuitori, se ridică *legal* la suma neînsemnată de 3.300.000 de piaștri..., împreună cu haraciul pentru Sultan, de 600.000 de piaștri. » Numai apăsarea și nevoia ar scoate mai mult, și în folosul locuitorilor, cari nu pot fi îndemnați decât printr'o astfel de silă. Oamenii n'au ideie că datoresc ceva țării căreia-i aparțin.

Acești țărani, ajunși egoiști, nepatrioți din simplă ignoranță, din lipsa unui mai înalt ideal de viață comună, se află într'o situație mai bună decât tovarășii lor de ocupație de peste munți:

pentru întâia oară un străin are competența și curajul s'o spuie. « Starea țărănimii, care a fost mult îmbunătățită, și se îmbunătățește și acum, în ce privește drepturile feudale ale nobililor, e nesfârșit superioară aceleia din Ardeal, unde țăranul trebue să lucreze trei zile pe săptămână gratis pentru proprietarul său, pe când cei din Valahia sunt siliți să lucreze numai o zi pe lună, adică douăsprezece zile pe an. » Și cu acest prilej se arată ce a făcut Constantin Mavrocordat pentru înlăturarea șerbiei. Se adauge că, acuma, scutelnicii [1]) nu mai sunt, ca pe vremea reformei, liberi de orice taxă către Stat.

Judecata asupra guvernului, care nu scoate dela pământ și dela oameni ce ar putea să deie unul și alții, e foarte aspră.

E întâiu incapabil de a-și înțelege măcar propriul folos. Un mare export de animale s'ar putea face. Grâul prisoselnic, care nu află clienți, nu s'ar mai arunca. Canalizarea Oltului ar revărsa bogăție asupra țării. Numai acuma în urmă, Vistierul Grigore Filipescu, subt cuvânt că are să meargă la Mehadia, a pus pe țărani să redeschidă calea pe la Câineni, care de mult era practicabilă numai pentru căruți.

Comerțul e oprit de monopolul turcesc și de înțelegerea puternicilor cu anume străini privilegiați, cari au toate puterile.

Dar oamenii sunt mai mult conrupți, și conrupători, decât lipsiți de pricepere. Totul se vinde, și cine cumpără are toată voia să fure, supt ochii altora cari fură și ei și nu vreau deci să controleze, cum n'au obraz să pedepsească. Domnul jăfuește, ispravnicul, care a plătit pentru funcția sa, câștigă 30—50.000 de piaștri pe an. Vistierul, care a dat 300.000, poate ajunge și la un milion. Spătarul, care a cheltuit 200.000 de piaștri, vinde căpităniile unor Arnăuți, așa încât, în loc să fie cei 12.000 de soldați călări scriși pe hârtie, s'ar găsi de fapt doar « o jumătate de duzină de vagabonzi în zdrențe, un fel de regiment al lui Falstaff », care, supt pretext de întreținere, terorizează lumea din sate. Țăranii cari vin cu lemne la târg defilează în fața unor dregători cari iau asupra căruțelor o astfel de « contribuție indirectă » încât le golesc.

[1]) El scrie: *sokotchniks*. Aiurea, *tchelebis* în loc de gelepi.

Justiția e cu totul nesigură. Amenzile s'ar ridica la jumătatea sumei pretinse. De aceea judecătorii ar favoriza înmulțirea proceselor. A se muta pe pământul unui boier înseamnă pentru țăran a și-l căpăta protector. Divanurile se schimbă cu Domnii, așa încât reluarea pricinei e totdeauna posibilă. In materie criminală, pedeapsa poate fi evitată.

Și toată lumea aleargă după titluri zădarnice, după semne exterioare de importanță, în capitalele românești ca și la Constantinopol. Carageà le-ar fi dat în loc de a plăti celui onorat cu dânsele datoriile sale.

Consulii străini se prefac după mediu și ajung niște profitori: la Dunăre, unde « Armeanul » Chirico ar fi făcut așa, ca și în Moreia, unde e consul austriac criminalul Zacinini.

Totuși Pini, alt « Armean », ar fi adus servicii reale țăranilor, făcând să li se plătească la monopolul turcesc produsele cu o treime mai mult și apărând pe săraci contra puternicilor.

Ce ar trebui făcut pentru ca prețurile să nu fie așa de joase, de mult ce s'a stors « vaca cu laptele », se cuprinde în aceste puncte de program personal:

Stabilitate a funcționarilor, numindu-se ispravnici oameni cu titluri din străinătate, de preferință dela Viena. Scăderea numărului sărbătorilor, care se ridică la două sute patruzeci pe an. Impuținarea preoților. Secularizarea averilor bisericești și lege care să oprească « mâna moartă ». Libertate a comerțului. S'ar putea atrage coloniști, mai ales din Elveția și Germania, de unde atâția pleacă spre depărtata Americă.

Astfel, spune el, și un « haraciu » de zece ori mai mare ar putea fi ușor răspuns de o țară prosperă.

WALLACHIA

This rich and beautiful Principality (adopting the term according to the reveries of some political theorists) seems separated by the *hand of Nature* from the rest of civilized Europe by a stupendous chain of mountains which still (in common parlance) retain their original and classical name of *Carpathian*, whose summits, crowned with perpetual snow, discharge (by the action of the central heat of the Earth upon the inferior beds) a never failing supply of fertilizing streams, which falling from the rough pinnacles in romantic cascades, unite near the base with impetuous and boiling torrents, irrigating the whole surface of the country as in an artificial garden or rice plantation and finding a certain vent in the majestic Danube, which in some places near its « embouchure » is more than a league in breadth, saturate, without too long, even in the equinoxes, inundating the soil.

This proximity to mountain torrents, impregnated with the choicest particles of virgin earth and most precious mineral productions, offers to the agriculturist, supposing a wise Government employed the same provident means, the same advantages as are experienced in Egypt, by the depositions of the mud of the Nile, to the grazer the same exuberance of herbage and graminous productions, as is remarked in the vallies of Lucerne, Zurich and Inspruck, to the speculator and hardy adventurer the same exhaustless fund of minerals as (under the auspices of vigilent chiefs) reward the courage and persevance of the Negroes on the Coast of Guinea, or the Spaniards amongst the recesses of the Andes. Unaided by the arm of Government or the science of a chemist, the wandering Gipsies of Wallachia are taxed a certain — and considerable — annual quantity of gold dust, which they collect with certainty and scarcely any labour, by merely washing the mud of the environs of the cataracts in wooden troughs — I have seen morsels of virgin gold weighing more than three ounces thus collected.

Amber of various and beautiful hues is precipitated in masses from these trackless and inaccessible heights, whirled by the impetuosity of the stream leagues from its natural bed and left by alluvions on the strand in such quantities as to render it of *no value* in a country where foreign commerce is unknown, where ignorance and her infant superstition govern absolutely the noble as well as the peasant and the existence of man is as inferior and his enjoyments as limited as those of the domestic animals submitted by Providence to his authority.

A geographical anomaly occurs in the ridge of Carpathian Mountains. Instead of being a continuous elevation, discharging as the Alps and the Andes their torrents in all directions, they are completely pierced in several places and give vent to considerable rivers. The Aluta (commonly called Olta), which divides Wallachia into two dutchies, called *great* and *little* Wallachia (the later governed by a Ban (Duke) almost independant of the prince, and who resides in Crayova, the Capital of little Wallachia), is a phoenomenon at first sight incomprehensible. This river (at Hermanstadt in Transilvania), instead of rushing from the mountains to the plain, as the Rhine, the Inn, the Niger and the Nile, proceeds rapidly *from the plain towards* the very heart of a mass of hills, whose white heads are lost in the clouds.

I fancied at first that by some sinuosity the original stream had returned to find an easier level and was surprized at its comparatively measured pace so near the supposed torrent, but the road over the Mountains conducted me at various intervals close to and even *through* the same river, until I found it again in Wallachia, where it loses itself in the Danube.

Under a civilized government this river might easily and at a trifling expence be made navigable and an easy level road on its banks, and thus Wallachia might (even with the approbation of these confidants of the *political* wishes of nature) be said to *belong* to the great *European* Family.

At present the Turks or their viceroys at the instigation of the Russians endeavour by all *passive* means to create this *natural* barrier by destroying the roads over the mountains. The late Prince however very dextrously had them repaired last summer by means of his Vistiar Gregoire Philippesko, who, under pretence of taking the baths of Mehadia, sent a number of peasants to make it passable for carriages over *Kienen*, which was before impassable, except by the small carts of the country.

Protected on the North from the cold winds of the continent by these enormous Mountains, Wallachia is defended and might be infinitely benefited by commerce under an enlightened government by the Euxine on the East, whilst the Danube on the South and West again seems to present a *natural* frontier and line of demarcation between the Christian Principalities and Mussulman Pashaliks of European Turkey. By the original treaty between Sultan Bajazet and Prince Mirza of Wallachia in 1360 the frontiers of that christian sovereign extended towards Constantinople as far (as) the Black Sea and Mount Hoemus (Balkan) and to the West as far as Temeswar. But this frontier as far the Carpathian hills has been successively encroached upon by the Hungarians and by degrees the Sultans have not only driven the Wallachians back to, but even across the Danube and in the *whole left bank* of that river, with all its forteresses, in which are *now* established Pashas, whose domains extend about two leagues in depth,

forming a belt of pasturage and arable land for the subsistance of the Turkish garrisons.

This geographical situation between a ridge of Mountains, the extensive Euxine and the mouth of by far the finest river in Europe produces by a combination of physical causes the important advantage of an unparallelled richness of soil. The diurnal evaporation of such a mass of water by the sun is driven by every wind (except the north) to the elevated frontier, where being arrested in the sinuosities of those enormous Mountains (unless the wind is very strong), the sun sets before the suspended vapours have forced their passage into Transilvania, in which case they are immediately precipitated in rain or snow, according to their previous elevation, proceeding from the rarity or density of the atmosphere the day preceding.

The ceaseless and inexhaustible fund of humidity satisfactorily accounts for the almost incredible richness of the soil of Wallachia, which resembles the black mould of an English artificial melon-bed, and in some places in summer the high roads seem composed of pounded charcoal, the pure couch of which extends in some districts to a depth of more than twenty feet and increases annually, for the richness of the soil undrained by the artificial calls of the nobler grains produces herbs and weeds, particularly hay, of such an extraordinary vigour, that, in passing through meadows near Widdin on horseback, the grass touched my elbows and the thistles left their film upon the crown of my hat.

The trifling population of Wallachia (about a million), which is not a tenth part of what the soil could easily nourish, is insufficient to consume or even *repress* this redundance of vegetation. It is left to be scorched by the rays of an autumnal sun, drenched by the succeding rains and rotted by a winters congealed inundation. The whole Dacian plain in spring displays a black swamp, as ungrateful to the olfactory nerves as noxious to the organs of respiration and digestion, producing agues and intermittent fevers, which abound in these regions. In this trackless morass the horses of travellers plunge up to their bellies, until by repeated compression they have created a road for their light wicker waggons. The tips of verdure which now peep through the interstices of this extensive compost are found upon examination to be already hay three feet long, as white as snow: they continue their elevation, nourished and supported by this prop, until the revolution of the earth round the sun has produced from *their* decomposition an additional superficies of compost, for the annually renewed effort of prodigal nature.

It may be easily inferred from these premises that the finest pastures, the most certain and plentiful harvests at the least possible expence and the most luxuriant vintages, present to the necessary and even voluptuous desires of man all his insatiate heart could wish. They do, and to such an extent that the (so called) necessaries of life: meat,

bread and wine are in such abundance and consequently so cheap (from the exportation *except to Constantinople*, and even *that* at a *maximum*, being prohibited) that this year and every year of peace many proprietors have found themselves reduced to the necessity of throwing away whole magazines of damaged corn, which they had preserved for some time in hopes of a war, or such an increase of price as would cover the expence of sending it to market. •

A labouring man would find difficulty in eating a farthing's worth of bread a day. Good wine is sold at a halfpenny a bottle, meat in proportion. Horses eat only barley and are allowed as much as they desire. The kilo (800 lbs) of barley is sold in summer for about 2/6d English, a waggon load of hay for a shilling, and delivered and *stowed* by the *seller*.

This abundance produces upon the characters of the lower classes the necessary concomitants of gluttony, drunkeness, natural indolence and violent sensual appetites. But it renders them healthy, strong, bold, quick of apprehension and (in the intervals of positive corporal pain from the zabtchis), proud, contented and courteous. A Wallachian peasant (the very poorest) eats regularly four times a day and no prince in Christendom fares more luxuriously. He may consider the whole country at his disposition: he sows and mows hay where he pleases, merely leaving a tenth of the crop for the ground landlord, *whoever he may be*, a fact of which he does not always take the trouble of enquiring. His wife makes his cloths, and he has no other care (and consequently no other incitement *to labour)* than the repeated demands of the zabtchi (collector of taxes, an officer of the ispravnic or governor of the province). This functionary is always attended by Albanians, armed with pistols, musquets, sabres, daggers and particularly whips of an appalling consistency. The genuine Wallach scarcely ever pays a para without having previously submitted to as many blows as his posteriors can endure.

He has as natural an antipathy against the payment of taxes as the Englishman, the Scotchman or the Irishman, but, being unable to *call meetings* of his brethren, to appeal, remonstrate, menace, or rebel, he seems to have listened to and adopted Mr. Benjamin Constants advice to Frenchmen, the doctrine of *passive resistance*, but invariably finishes as the French have done, by paying, not only the original demand, but the Albanians for administering and the zabtchi for superintending the punishment.

The quantity of forage has produced the hardy race of horses for which Wallachia (from its earliest periods) has always been celebrated, but which, from the strain not having been sufficiently crossed, has diminished in size, but which still possesses a force, rapidity and fire scarcely to be matched in Europe, and so docile that two saddle horses of my own have followed my caleche without being attached by the slightest cord, five posts a day, like dogs. The peasants have all quantities

of these horses, which may be bought for a trifle, but they prefer bullocks for agricultural purposes and even transport, as requiring less care and of certain although trifling profit by selling them to the Turks to be stewed into a fat jelly (with which they make their pilafs) and sent to Constantinople at the appointed annual visits, whilst the horses are mere lumber except in case of a war for the remount of the cavalry of the foreign armies. •

Hence, in no part of the world, not excepting even England or Russia, is travelling post so expeditious and agreeable as in Wallachia. On the great roads to Yassy, Hermanstadt, Constantinople, Crayova, etc., nearly, and some times more, than 100 post horses are seen grazing round the station, the fore fetlocks coupled; at about a miles distance the 2 postillions (one is obliged to take eight horses to a travelling caleche) crack their long whips with such address as to make themselves heard by their comrades at the post house.

Immediately the whole « corps de poste » is in motion, the two postillions *(first turn)*, in readiness, mount each a vigorous hackney and, galloping without saddle bridle or even halter, by the aid of their legs directing the march of their « montures », round the herd of grazing steeds, by the noise of their whips soon drive as many as are requisite within the spacious enclosure, where the rope tackling for 8 horses is already extended on the earth by an officer called a *tchaoutch*, each animal mechanically hobbles to his place; the breast band is merely lifted over his head and the attelage is ready even before the caleche arrives. The price of the whole journey is paid at Buccorest on quitting, or on the frontier on entering Wallachia, a mere trifle, which includes postillions; the secretary, a mere peasant, dignified by the high sounding title of logothete (chancellor), merely makes a minute upon the back of the Menzeel [1]), or order for post horses, and the whole is terminated in five minutes. If the traveller gives a piastre (about 3½d a head) to the two postillions, he is thought generous, and the fresh postillions are delighted at the hopes of an equal share of good fortune: they grin, shout and drive of at full speed. The whole country is level as a bowling green, covered with sward, and not a stone to be found: thus the pleasure arising from rapidity is not counteracted by the disagreeable « cahotemens » of an artificial high road in England and particularly in France.

No Government in Europe exacts *nominally* and according to *law* such trifling pecuniary retributions from its subjects as the Ottoman Porte. The annual budget of the prince of Wallachia for a country as large as England, with a million of inhabitants, only raises *legally* the trifling sum of 3.300.000 piastres or £ 90.000 (including the haratch or poll tax to the Sultan of 600.000 piastres).

---

[1]) Staţie de poştă, menzil, — de unde Mizil.

This, according to the *published statement* of the ways and means by the fugitive prince Karadja, at the *command* of general Pini, covers the expence of the Court, all the public offices, governors of districts and the small military force of Albanians, and, were the laws in *favor* of the peasantry strictly enforced, the exuberance of the soil would soon leave no *stimulus* for *exertion* amongst that class of rayahs. And it may be remarked in general that what is called the *oppression* of the higher classes is by no means in a philosophical or even moral point of view an unmixed evil or misfortune even for those oppressed members of the community, still less for the State. For *necessity* (the result of fear and force) is the *only spur* to *industry*, upon uncultivated minds.

The ideas of the virtues of abstinence, or a provident accumulation of more than is sufficient for the current expences or actual exactions, under the hope of benefiting their descendants families or friends, is merely the moral fruit of education and rarely (if ever) enters the brain of an untutored and consequently ignorant human being, to whom the argument of a country's claims upon his toil must appear ridiculous and insane.

Corporal toil is every where (unless sweetened by a moral sentiment) bitter, painful and odious, but in the plains of Dacia the excessive heats of summer and the hurricanes, piercing frosts, tremendous snow storms and quantities of wolves (which enter and kill full grown individuals almost every winter even in the streets of Buccorest) render exposure to the atmosphere as dangerous as disagreeable *oppression alone* prevents a general torpor.

Were merely the £ 90.000 allowed by the Russian general exacted from the peasantry, not a tenth part perhaps not even a 20th of the already small cultivated tracts would be withdrawn from the fallow of so many centuries.

The peasantry would become mere useless, lifeless drones, scarcely superior to the enormous swine, for which their country is renowned. *As it is*, they eat *four times* and sleep twice in the 24 hours and no nation can produce a finer proportioned, gayer, quicker, bolder race of men than the genuine Wallachs.

It may appear a *cruel jest*, but I am seriously of opinion, that they owe this health, alacrity, vigour and courage to the whips of the Albanians, the vigorous and efficacious instruments of the acute and rapacious Greek and Wallachian ispravnics (governors of districts), whose *head servants* are nominated, for the *year* of their authority, *zabtchis* (collectors of taxes) and measure the extent of the demand according to the moral and physical ability to pay of the tenants of their delegated territories. An ispravnic is nominated for a year only by the Prince, at the recommendation of the *Vistiar* (treasurer, or farmer *general)*; his pay from the treasury is nominally 5.000 piastres, about £ 200, which however, instead of drawing, he generally leaves, together with as *much more*, in the hands of his protector the Vistiar,

as a « douceur » for his protection. Some ispravnics draw 30 and even 50.000 piastres, besides this fee given during the year's government, and upon this sum contrive to exist until the arrival of their turn, in 2 or three years, to the government of another province; and not only these governors, but all their servants, accumulate enough during the years harvest as to be able to serve *without wages* during the like interval, when they again descend from sovereign authority in the villages and country towns to the humble situation of laquies and mount behind their lord's caleche in the streets of Buccorest.

The Vistiar, who purchases his place of the reigning prince at about the rate of 300.000 piastres for the *year only*, by these and *other means*, sometimes clears above half a million of piastres, in this short administration. This is the mode of collecting the *civil* revenue. The military (or supposed so) force is at the disposition of an officer called Spathar (generalissimo) who also *purchases* his annual charge from the Prince at about 200.000 piastres; he *is charged* with the maintenance of the police of the country and defence of the frontiers, for which services he has the nomination of captains of circles or commanding officers of districts, who are bound to maintain a respectable force of armed and mounted cavalry, to the amount, as I am informed, of 12.000 men. The Spathar *sells these posts* to Albanians, the best bidders, who, instead of *keeping up the troops*, exact merely the *forage*, *provisions*, *dues*, quarters, etc., for an army, and roam about the country accompanied by about half a dozen ragged vagabonds, counterparts of *Falstaffs regiment*, menacing, beating and extorting from the peasants as much as *they can squeeze*. The Spathar by *these means* clears nearly as much as the Vistiar.

The peasant (who *would not pay a para* if he could help it, either to Spathar, Vistiar, landlord or *his own father*, but would give *all he has* to the *priest* to save him from the still more acute and permanent vengeance of the Devil hereafter) is thus compelled, in spite of his lazy nature, to rise betimes and work hard, to avoid the discipline he is sure to receive, provided the forage or the *value*, which the captains prefer in ready money, be not forthcoming. His only means of procuring ready money is by the transport and sale of his grain, hay, honey, sheep, swine and fire wood to Buccorest or the chief town of his district, which gives birth to another species of tribute, called by the French, who have adopted it, « *contribution indirecte* ».

Each waggon, upon its arrival, is subjected to a toll *in kind*, taken *almost at discretion*, by the officers of *all the great offices* of State at *Buccorest*, before whose houses the peasants are compelled to pass *in parade*, and the governor of the district, *in the country*, for the *service of their households*. These ministers (Greeks) generally *farm these tolls* (which form the principal perquisites of their places) to Greek, German or other speculators and never enquire into the *amount of vexation* of the collection. It is sufficient to state once for all that the Greeks of

Fanari consider the Wallachs *of all ranks* exactly upon the footing of « canaille ». They retaliate the contempt of the Turks for *their* nation upon the Wallachs — exactly as in the « School for Scandal » when Charles Surface's servant consoles himself for a kick of his master by kicking a boy, who goes of vowing to kick the cat.

The Russian General Pini has done himself great credit by the patience and vigour with which he has remonstrated and obtained *some palliative* to this (perhaps *necessary) indirect contribution*, by means of which a waggon lead of fire wood brought perhaps *four day's journey's* distance was frequently so reduced before its arrival at the market place as scarcely to contain a *dozen* logs; the fruit of which was perhaps the only means the poor wretch possessed or had hopes of procuring to appease the fury and arrest the arm of the zabtchi, or captain, for, according to *law*, the cattle, grain and sheep, by the Turkish fiscal laws, can only be sold to the tchelebis or commissioners from Constantinople and at a maximum, all exportation being strictly prohibited, and, from the great exuberance of the soil and activity of the zabtchis, the quantity of corn of every description, bullocks and sheep is so great and even excessive, that these Turkish commissaries can procure more than they want for even half the maximum price, *all competition* being removed. The finest wheat is left to rot on the ground, or be eaten by swine, poultry or vermin in their small wicker graineries, which surround their semi-subterranean cottages. It may be imagined that the poultry and swine of Wallachia surpass those of *every other country* in beauty, size, flavour and cheapness. The Wallachian villages literally *swarm* with the choicest articles of a gastronomist's repast: turkies may be purchased for 1/- and fowls for less than a ½d a head.

The state of the peasantry has been greatly ameliorated, and is actually, as far as concerns the *feudal* rights of the nobles, *infinitely superior* to those of Transilvania, where the peasant must work *three days a week gratis* for his ground land-lord, whilst the Wallachs are only compelled to work *one day a month*, or twelve days in the year. Until the reign of Mavrocordato (whose object was to *reduce* the *power* of the *nobles)* the peasants were mere *slaves* and might be *sold* (as in Russia at the present moment) by their masters. But Mavrocordato, about 60 years ago, dextrously prevailed upon the nobles to *exchange* this right for certain other privileges such as *sokotchniks*, or *subjects*, *independant* of this *Prince*, which flattered their vanity, but by degrees the subsequent Princes have infringed upon this *latter right*, and now the memory of Mavrocordato is held in detestation by the Wallachian patricians. *Sokotchniks* are now subject to *certain* taxes.

A more serious evil exists in Wallachia, by a general and revolting state of corruption in the administration of *justice* (so called), criminal as well as civil, which is converted into a mere *mode of revenue*.

The great bulwark of individual happiness in all states consists not so much in any *peculiar* code of laws, to which *all* the members of the

community are equally subject, as in the due impartial and above all *final* administration of justice in civil causes. « Sint fines litibus » is an axiom of the English laws and Courts of Justice, for which ends the great and only means is that the judges be learned as well as calm and upright, but above all *independant* and *permanent*. Unfortunately for Wallachia, which possesses a noble and admirable civil as well as criminal Code, chalked out (as our own) upon the Pandects of Justinian, not one of these essential attributes of Themis are to be discovered in her Dacian votaries.

The tribunals *in the first instance* are presided by the zabtchi, or head footman of the ispravnic, from whose sage decisions an appeal lies to the ispravnic himself, generally a wild young nobleman, over head and ears in debt, of the most neglected education, an English captain of cavalry or fox hunter, who resides and keeps up the ball at the country town, from whose awful fiat the peasant (if supported by a rival boyar) may resort to Buccorest and have his cause *reheard* before the Divan (Privy Council), composed of the Metropolitan, bishops and greatest annual officers of State (or Cabinet Ministers), from *whose award* the ousted suitor or convicted culprit may *insist upon* pleading his cause himself *in person* before the Prince.

A *right*, upon which the ears of all strangers are dinned by the nobles, as if the Wallachian peasant were the most favored and fortunate of human beings. How far the theory is justified by the experience, I shall endeavour to give an idea. The zabtchi (a mere tool of the ispravnic), the ispravnic himself, the Vistiar and all the great officers of the Divan are appointed and recalled arbitrarily by the Prince at discretion and never continue longer than *a year* in the *same* posts. The Prince himself is only nominated for 6 years, and all, from the highest to the lowest, purchase their places for the sole end of making money (as it is called). The judicial mode of making money is the most important, certain and lucrative, and is effected by creating and fomenting trifling disputes, which, once engaged in, generally terminate with the ruin of one or both of the contending parties. On my journey the other day from Buccorest to Cronstadt, I was witness of the solemn hearing of a cause before the zabtchi: a peasant lodged a complaint against his neighbour for having *driven* one of his fowls out of his own garden with *too great violence*. The fowl was not worth a half-penny. The zabtchi condemned the rude proprietor and sturdy defender of his territory to pay a fine of *ten piastres*.

The usual fee to the judge is not less than the half of the sum demanded, if obtained. Thus should a peasant assert a claim to 20 or 200 piastres upon his neighbour, the decision of the zabtchi is instantly in favor of the complaining and presumed injured party, and the money summarily levied with costs, the half of which is paid over to the plaintiff. The defendant, or sufferer, resorts to the ispravnic and demands the increased amount of the verdict and damages and, after,

as certainly and summarily, obtaining a reversal of the sentence, pays that nobleman his moiety. Stung by this imagined wrong (for all suitors fancy themselves in the right), the original plaintiff goes to Buccorest and presents himself to the noble proprietor of a neighbouring estate (if a member of the Divan), offering to establish himself with his family and perhaps friends upon an uncultivated and unprofitable tract of his, if he will support his appeal before the Privy Council. The minister leaps at the proposal, the affair now becomes a mere war of parties and the minister of the day generally triumphs. The cause gained, the peasant recovers his accumulated expences, of which he pays *half* to his new Apollo and migrates with his moveable possessions to the territories of his powerful patron, leaving his adversary in by no means an enviable plight. But the day of vengeance arrives: at a certain annual festival the ministers are changed, the new annual cabinet is declared, and perhaps the late favorite 's name is omitted (as Mr. Fox's was) in the list. The beggared peasant's lord is seated on the couch of power and favor; despair gives place to confidence and resentment; he sells perhaps his last sheep to procure a fair written petition to the Prince, to be delivered in person, and with it plods to Buccorest, to solicit the aid of his landlord, now basking in the sunshine of influence. The indignation of this gentleman at the recital of the whole affair is not a little aggravated by the serious loss to his revenues, by the emigration of his subjects to his rivals estates. He procures his tenant access to the postelnick (or secretary of State), a Greek, who presents his petition and gravely explains his cause in a language of which not only the sovereign, but not one Fanariot of the Court understands a syllable or thinks it worth his while to study. The Prince (who is altogether guided by his postelnick) naturally refers the cause to the temporary favorite, whose report is *not unfrequently* in favor of the appellant, who, upon the tribute of the accustomed fee of *half* the estimated damages to the prince, is immediately put into possession of the remainder, regardless of the total temporary ruin of the former exulting emigrant. At the expiration of *another year*, the former minister is perhaps again in place and countenances (if there remains a hope of recovering the amount demanded) another petition from his emigrant to the Prince and the former decision is again reversed. Or the Prince is recalled, in which case every cause decided during his reign may be reopened and reexamined. And thus the wheel revolves with the advance of the machine of government towards its close, and this is civil justice administered in Dacia.

This general and highly reprehensible state of corruption operates (if possible) in a still more noxious manner to society and, in a greater degree, in the administration of criminal law, where, as is said in Hamlet: « offence's gilded hand can show by justice ». All punishments for all offences from the highest (murder for instance) to the very lowest are commuted by the payment of fines, and no offender, or robber

even, is actually punished unless the party injured purchases his punishment from the aga (minister of the police, a Greek), at Buccorest, or from the ispravnic of the district, in the country. And the sale of these punishments, mitigations and pardons, which are *all arbitrary* and the price of which depends entirely upon the pecuniary capability of the person who applies, form the principal feature in the revenues of these officers. I shall offer a striking instance. The iron window frames of a cellar in my house at Buccorest were stolen in the night and the cellar half filled with the plunder of the contents of three shops: the robbery was committed by removing the tiles from the roofs of the merchants houses in the night, what is called in England a burglary, a capital felony.

The thief was discovered to be a helper in my stables, who, upon being detected in the act of breaking the cellar door, to take possession of the stolen property, confessed the fact and declared the names of the ransacked shopkeepers. These, upon information being given, were glad to recover their goods, but begged me earnestly not to mention their names to the aga, to whom I had sent the robber for punishment, as that minister would compel them to prosecute, and they should be obliged to pay more than the value of the goods, or remain every day for weeks in his antichamber with the thief, wating for an audience. I consented. The thief (although I had formally denounced the burglary to the aga) escaped without any punishment and was seen the very same day drinking in a wine house with my coachman, who was doubtless his accomplice.

One fertile source of revenue in Wallachia (not for the country, but the Prince — and would that all were as innocent, for it is drawn from the puerile vanity of man, his ignorance of true honor and the real object and utility of titles in good governments, and operates its own cure by the diminution of the value of a purchased name in proportion to the quantity of titulars, as in almost all the civilized States of Europe, particularly France and Russia — is the sale, at a tariff, of honors, titles and distinctions, without the slightest regard to birth, age or services. In all oriental States great importance and dignity is attached to the natural decoration of the chin, and of course, in Wallachia, only noblemen of the five superior classes (called the *first class)* and priests are permitted to retain that distinctive attribute of virility: a flowing beard. All inferiors are unmercifully compelled to cut short this venerable excrescence. The various classes of nobility and the numerous steps in each class are sold at an established tariff, and few Wallachians can resist the temptation of pleasing the ears of their *fair friends* by ascending at costly prices the ladder of titular grandeur.

Bonapartes creation of 30.000 knights of the Legion of Honor and a whole order of patricians from princes to barons at a blow and the innumerable companions of the numerous orders of knighthood in Russia are respectable compared with the distribution of the proud

titles of great standard bearers: High Chancellor, Grand Equerry, Grand Chamberlain, Minister of the Police (Aga), Generalissimo (Spathar), Cardinal (Vornick), etc., which are to be met with by scores in every society, together with all the various high sounding offices of a polished Court in Europe, which are enjoyed by shopkeepers and even by the menial attendants of the first nobility (as I have seen knights of St. Vladimir in *Russia)*, to the wonder of the rabble and ridicule of respectable foreign settlers at Buccorest.

I remember in St. Petersbourg hearing the pathetic complaints of a poor German lancasterian schoolmaster whose petition for his pay of 300 paper roubles from the Government was answered by the cross of St. Vladimir of the 4th Class: the sensible pedagogue was inconsolable. I have witnessed in Wallachia the same distress of a young nobleman, who, instead of the rent of his house let to the count of prince Karadja, was created *Grand Master of the Horse* by the fugitive prince and, by a ridiculous coincidence, the Albanian guards of that prince at the same moment pressed the poor young mans horses from his carriage for the service of the princely debitor in his flight and left the high dignitary alone in a wood, to find his way back to Buccorest as he could.

The injurious and even ruinous effects of every barbarous, viz ignorant government, particularly the Turkish, are experienced in the most fatal manner to itself by the absolute extinction of all foreign commerce between its own christian subjects and other nations. First from the insecurity to private property and the danger of being thought rich, secondly from the absurd and ridiculous fiscal system of the Mussalman, by which foreigners pay considerably less than rayahs.

All the products of European Turkey are monopolized by the government and can only be purchased by Turkish commissioners at fixed periods, avowedly for the use and supply of the metropolis. If exported from thence to Europe, the commerce is carried on by foreigners or Greeks under foreign (and now almost *Russian)* colours, from being subject (as such) to *inferior* custom house duties.

Thus, all competition is at an end, not only in Wallachia, but all over European Turkey. The farmer, grazier, vintner, etc. must sell at the arbitrary price fixed by the purchaser (the prince, pasha or *his contractor)*, or his effects rot in his hands, and any murmur against this system is followed by a punishment, generally *a fine* (enforced by imprisonment in irons and bastinade until it is paid), which absorbs the whole subject matter of the dispute. Frequently partnerships are established between these Princes and pashas, and *foreigners*, for the fraudulent exportation of the raw products of the country to other ports than the Bosphorus. But agents and confidants are in such cases necessary, and, upon the slightest suspicion of danger, or hopes of gain from a rupture of the contract, it is unblushingly violated, as no appeal lies against a despotic governor. I saw a striking instance

of an affair of this sort during my stay in Greece: a Mr. Gropius (celebrated by the notes of Lord Byron to *Childe Harold)* Prussian consul at Athens, had ag reedwith the pasha of Negropont for a years monopoly of the olive oil, for which Attica is and ever has been justly renowned. In an official note this simple (although clever) Prussian detailed the destination of his oils, the certainty of sale and the great profits of the speculation, which the pasha was to divide with him.

The pasha (being illiterate) was compelled to resort to the aid of his secretary (a Greek), who, no sooner « au fait », instantly solicited and obtained, upon similar terms, a contract for all the oils of Negropont. These oils were purchased even cheaper than those of Attica, and the Greek had the address to purchase moreover, from the same pasha, a temporary embargo upon the Athenian oils of Gropius (already embarked and waiting for a fair wind at the Piraeus), until his own oils were sold without any competition. Poor Gropius, being ruined by the delay and return of his bills of exchange, was glad to sell his oils at a fifth part of the prime cost to the same Greek who had procured and profited by the embargo. All over Turkey the sale of these products is prohibited except to Turkish commissioners. Frauds are certainly committed and intentionally winked at, in order to encourage some rich speculator, who upon detection is punished by all the severity of the law, until the governor has extracted by blows and imprisonment the *fines* which he imposes at discretion.

An arbitrary government possesses however (as all evils contain a mixture of good and vice versa), in times of peace and tranquillity, a beneficial effect, if not upon the morals, at least upon the exterior conduct and deportment of the inferior classes. All governors and men *in authority* are not only the *iudices criminum*, and the *censores morum*, but the *arbitri elegantiarum* of rayahs of every description.

Not only a positive infraction of the laws of chastity on *either* sex, married or celibate, — to *prove which* the *immediately aggrieved* or interested party is admitted as good and conclusive evidence, of which I have given an example in my notes upon Corinth, sent from Rome, not only a violation of those of decency, of deportment, language, carriage, even glance of the eye, but the most trifling aberration from the ordained and defined measures and colours in their dresses or mode of wearing them, of which the officer is himself (as an English justice of the peace) the ultimate as well as primary judge, is punished by heavy fines (enforced by the same cogent and effectual means of imprisonment and blows on the feet or posteriors) in proportion to the presumed poverty or affluence of the delinquent, the latter being invariably considered as infinitely most culpable, upon the plausible pretext that from their superior condition they are bound to present an *example of morality and obedience* to their inferiors, an argument employed by advocates, with considerable effect, to a jury of butchers and bakers in England in similar cases. From these causes the poor

Greeks possess that humble, sneaking deportment, which is so disgusting to a man who feels the dignity of his nature and is shocked at a view of its baseness, and from a deep sentiment of these insults proceeds that boiling resentment which recently at Galatz could only appease itself by the indiscriminate slaughter of every Mussulman within reach.

I shall endeavour to explain the motives of the Turks for this scrupulous attention to « costume ». Their crass ignorance has induced them to attach a literal signification to the term « great man ». They seek to support their claims to real, viz. moral grandeur by the extension of their physical exteriors, clothing, or rather muffling themselves according to their respective ranks in society with pelisse upon pelisse and enormous rolls of muslin round their turbans — call « kavooks » — which makes a man of great quality's head sometimes nearly as large as his posteriors. In every country slaves ape their masters and inferiors their superiors, as much as is permitted, and which is in Europe partially remedied by decorations, to denote the various classes (an excellent system in pure military governments, such as Prussia and Russia). The poor vain Greeks, not being permitted to wear a *kavook at all*, and *condemned* (as a *distinctive mark* of *slavery)* to crown themselves with caps of lamb's wool in form of a baloon, have at various intervals endeavoured to draw « bright honor » even from this degrading badge of ignominy, by swelling the dimensions of this capital ornament, to the indignation and horror of their masters, who have procured a hatti sheriff from the Commander of the Faithful, limiting the size and even impudent *form* of the Greek *kalpaks*.

But so strong is vanity rooted in the hearts of *Greeks* that repeated examples have been found necessary to ènforce the observance of this regulation, by summarily *decapitating* in the streets of Constantinople even the most respectable Greeks, whose caps upon inspection were found to possess more cubic inches than allowed by law. This mode of decapitation for trifling offences (the Turkish « receipt to govern Greeks ») and which they *may* have drawn from the precepts of the greatest of the Greek legislators of antiquity, however cruel and needless in the zenith of the Turkish Empire, is now *necessitated* by the same motive which calls upon the States of Europe to interfere in their expulsion, viz. the actual, absolute *inability* of the very few remaining Turks to maintain their dominion over the comparatively immense christian population in Europe except by acts of cruel despotism which shock every feeling of humanity, by crimes, the commission of which however *cannot be remedied* as long as the reins of power are in the hands of *so few* individuals, whose only means of personal safety for themselves, as well as enforcing obedience, are terror, in order to produce a state of brutally abject inferiority in those they are compelled to trample upon. The Turks have the instinct of brutes (which sometimes is more efficacious than the sublimest reasonings of the human

beings): this points out to them the inevitable danger of permitting the mental progress of their *christian slaves*, whose blind ignorance is as essential to their dominion as to our West India planters, where the human, but impolitic system of Mr. Wilberforce of enlightening the minds of Negroes would only tend to render them more *certainly* and *speedily* the butchers of their overseers. The *shortest* and *only* effectual remedy to *this oppression* would be to *kill those few overseers*. The Turks are wiser politicians, though not such eloquent moralists as Mr. Wilberforce.

This state of things in European Turkey and the mode with wich justice (so called) was administered by a Turkish cadi (judge) in a dispute between believers and Infidels would soon have prevented all commerce, sojourn and even communication between the *Faithful* and members of foreign States had not an expedient been discovered and adopted of palliating the evil and withdrawing foreigners from Turkish tribunals altogether by the creation of a class of men in the Levant called consuls, a race of men « sui generis », whose impudence at first astonishes and afterwards excites a smile from an European of education, who from the title consul in civilized Europe can form a very feeble idea of the extent of authority and importance to the fortunes and lives of their countrymen of these functionaries in Turkey.

In the western States of Europe an English gentleman considers his consul as a mere « *notary public* », nominated to *legalize* certificates of deaths, marriages, signatures to contracts and powers of attorney, in order to make those documents admissible evidence in English Courts of Justice, for *each* of which the consul receives a *trifling fee*.

But the weapon of an European consul in the Levant, as far as concerns the subjects of the State he represents (by a stipulation with the Porte), are infinitely more formidable then those of *an ambassador* elsewhere. Not only the pen and seal of office, but he holds with an arbitrary and *sometimes cruel* hand the balance of civil and criminal justice. The key and fetters of a dungeon and the whips of an executioner are employed at his discretion by *Turkish janissaries*, of which each has a certain number allowed by the Porte, who serve *without pay*, and contrive to make their *places profitable* in a country where power is profit to those who chose to employ it in that direction. Even in many cases the ultimate fiat of life or death issues from his lips. In most parts of Turkey these awful functions are in the hands of men of very lowest class, of ignorant minds, depraved habits, ruined fortunes, absolute proscripts. The present Austrian consul in the Morea, Zacinini, is a *condemned felon*, whose forfeited life was spared from the merit of having impeached and procured the conviction of his accomplices (I have formerly sent the record of his recent pardon, under the great seal of the Ionian Islands, at the request of Mr. Frere, to Sr. Thos. Maitland). Nevertheless from this *fact alone* the still horrible state of a rayah (or christian subject in Turkey) may be imagined,

for every rayah prefers placing his fortune and life in the hands even of *such men* and sacrifices the half of his possessions to *purchase* from foreign consuls *fraudulent certificates* of *foreign origin* (as in the case of *Sakellario)*, in order to escape the more dreadful and unblushing iniquity and mockery of a Turkish tribunal when the dispute is between a Mussulman and an Infidel.

The *sale* of these fraudulent certificates forms the most lucrative branch of the revenues of these consuls.

The vexations and misfortunes of the suffering Wallachs are particularly detailed and remedied (as far as mere stipulations could effect) in the hatti-hoomayoon I had the honor to transmit a translation of last year. But nothing short of the presence of a Russian *army* on the frontier could restrain the Turkish ministry in the connivance at, if not actual, injunctions for the spoliàtions of the Greek princes, particularly as the Russian consul general Kirigow (for the last 26 years, until he was removed two years since), an Armenian from Constantinople, was ever disposed to sell his taciturnity and wink at (even *aid* in) the commission of the most revolting abuses and even murders of the temporary sovereigns of Wallachian and even Russian subjects.

These insupportable excesses about three years since brought the patience of the Wallachians to an end; they petitioned to Constantinople and St. Petersburg, time after time, against Karadja and Kirigow: the petitions to the former were doubtless intercepted until the conclusions of this Princes reign, when, upon the pretext of some crying enormities, committed so long ago as the year 1812, at the time of the evacuation of Wallachia by the Russian armies, Kirigow was recalled and is now waiting for his trial at Odessa, having been *degraded* to the *rank* of a *peasant*. The petitions to Constantinople were answered *à la turque* by Capidgi-Bashis, or court assassins, who were all however intercepted and murdered on the frontiers by an Albanian named Gentch, now and always a great favorite of general Pini, the present Russian consul general, from the circumstance of his formerly having been in the Russian service. It is fit to remark that, although the Porte, at the proof of Karadga's enormities (accusations which were supported by the Russian consul Pini) wished and offerred to depose him and nominate a successor, Strogonoff always opposed this simple and efficient remedy, invoking the treaty of Buccorest. It is evident that Karadja's object and that of the Russian Court was the same, viz to render the government of the Greek princes so insupportable to the Wallachs that they would be reduced to petition the aid of the Russians to relieve them from so shocking a burthen.

Kirigof was replaced by a general Pini, also an Armenian from Constantinople, a man of great natural talent, kind heart, excellent private character and devoted to the interests of his sovereign. He has effected much good in Wallachia: for the peasantry he has tripled the amount of the maximum price for provisions purchased formerly for a mere

trifle, about a *shilling a head* for *sheep* etc., he has *restrained* many galling vexations of the Greek and native nobility upon that class, and, as long as he supposes himself *watched*, will probably not much abuse his trust to enrich himself, which he might easily do to an indefinite amount. But great riches in this country are only to be acquired by the commission of a connivance at crimes: the temptations for cupidity in Wallachia are almost irresistible to a man of low origin and early and long subordinate habits, surrounded only by men of all nations, scarcely emerged from a state of absolute barbarism, who consider, as our Wolsey did, « simony fair play, and even in the presence would tell untruths ». Greeks, Wallachs, Russians and Austrians (in this devoted country) of all ranks and descriptions consider the acquisition of money *quocunque modo rem* as the great and sole end of exertion and existence. The Wallachians alone spend as freely as they obtain it; the rest have their eyes steadfastly turned towards their own respective countries, hoard their gains and look upon Wallachia as the mere milch cow to be drained and exhausted at discretion.

This system, so long acted upon, has produced the necessary consequence: it has withdrawn the whole circulating medium of the country and explains and accounts for the excessive cheapness of all articles of necessity to the despair of the landed proprietors, the peasantry and even the Greeks and Turks themselves, who find the source dried up — and that they have killed the goose, instead of wisely waiting for the daily golden egg.

The aggressions of various Sultans upon the frontier of Transilvania, where they have committed every horror of the most barbarous warfare, have necessitated at various intervals similar visits of retaliation on the part of the German sovereigns, who have occupied and retained for *several years little Wallachia* and at times even the whole principality. These Austrian military incursions of revenge are by no means remarkable for those regular habits of discipline which have been presented to the admiration of the civilized world during the late three years military occupation of France by the allied Powers, and their excesses may be justified.

An Austrian soldier who sees a Turk deliberately cut off the head of his officer (who perhaps from his horse being shot under him has the misfortune to be made a prisoner) loses his sang froid, his superiors that *esprit du corps* and feeling of humanity which adorns the character of most European and particularly English officers and often prompts them at the hazard of their own lives to save that of a fallen foe. This war in Turkey is conducted on both sides with fury; all the horrors accompanying the mad storming of an obstinate fortress are exercised at the occupation of a defenceless village. The males fly, the females offer no resistance, and a repetition of these scenes ensures the sex to patience and submission to injuries, the recital of which only excite a smile upon the lips of the unreflecting. The effect is easily

divined. That sense of shame at the commission or participation of a prohibited offence, which urged Lucretia to suicide is felt only in those societies where the majority have escaped to triumph over the victims of lawless force. But so repeated and general have been these military operations in Dacia, — Albanians, Turks, Austrians, Russians and Wallachs advancing and succeeding each other in an almost uninterrupted succession (and the latter are perhaps the least refined of all), — that Brutus, if alive, might again declare, on contemplating the fair sex of a Wallachian village on the banks of the Dimbovitza, where every hand is occupied in the duties of her station, « Virtue, thou art but a name ».

It is an easy task to point out the evils of any system of government or administration, but very difficult to indicate a remedy. The actual misfortunes, misery and ruin of the hapless Wallachs, springing originally from the base passions of our nature — cupidity, cruelty, revenge (and who dares arraign the inscrutable decrees of Him who implanted them in the hearts of man as well as in those of cats, monkeys and wolves ?), these passions, so fatal to their possessors (and of which the Greek princes and their craft followers profit) would not cease with the expulsion of the Turks and their obsequious viceroys. *Quid leges sine moribus proficiant?* and where is this region of morality to be found? In England, the only spot in Europe where it is not thought *mauvais ton* and *maussade* to avow in good society a general respect for and admiration of what is just and honorable and a disgust at perfidy, notwithstanding the reiterated and united efforts of all the most sincere, zealous and experienced statesmen, philosophers and moralists to check if not prevent bribery at elections, the laws upon this subject have been found not only useless to prevent (by that *some* supposed) evil, but in many cases absolutely noxious and productive of a diametrically contrary effect to that intended (viz. to *purify* the House of Commons) by placing arms in the hands of the corrupt, to expel a fair intentioned generous candidate, to check the real benevolence and liberality of the affluent towards indignant merit.

An endeavour to eradicate partiality and extortion from the judges of Wallachia, without annihilating their existence as a nation, by intro-ducing foreign Courts of Justice, would be as chimerical as to drain their hearts of their vital blood without killing the rapacious individuals.

But, as in a fever the too rapid circulation may be diminished by cathartics and the irritation tempered by abstinence, thus the moral irritation of cupidity, produced by a swarm of needy Greeks, who arrive in the country loaded with debts, contracted during perhaps their whole lives upon the mere strength of their connection with a reigning family, who are necessarily compelled to acts of rapacity, in order to procure supplies only to be procured by connivance at, or instigation to, crimes of this description, viz. gross partiality in the

distribution of (so called) justice, as these Greeks are perpetually renewed from Constantinople, and as the system of a perpetual renovation of the ispravnics or district judges is a mean of punishment instead of recompense for the conscientious discharge of his duty (could such an example be found!), I conceive a positive amelioration, though not cure, of the actually diseased state of civil jurisdiction might be effected, in the course of a *few years*, by extending the duration of — if not making permanent — the situation of ispravnics, as far as regards their judicial functions and exacting on their nomination proofs of a previous course of legal study by a degree *in laws* obtained in a foreign University. Vienna is the most fit for this purpose, from its vicinity, and being more scrupulous in the distribution of its honors than many other Universities of Germany. This would also help to form and correct the versatile character of the young Wallachians of quality by infusing a part of the German gravity and solidity, and a useful political biass which ever turns with pleasure and affection to the seat of early instructions and amusements.

This however can only be effected after the expulsion, or permanent establishement *(for life* at least), of the reigning Prince. No advancement towards serious reform can be effected or hoped for, as long as the impelling causes of disorder continue to operate in so forcible a manner, from the temporary and cursory interests of the sovereign and his ministers being forwarded instead of leased by the vices and iniquities of his representatives.

As to a political, commercial and certain advantage to the country in general as a nation, of which Prince, nobles and peasants would all speedily feel the effects: firstly, a reform in the immoderate number of fast days and festivals, and which it is a crime to *labour* — amounting to 240 days in the year!; 2-dly the like reform in the immoderate number of priests and monks — five or six are to be found in every small hamlet, and in the great towns they swarm by hundreds; 3-dly a resumption of the two great extent of church lands for the use of the State — the Church possesses about a third part of all the territory of Wallachia; 4-thly a law against donations and legacies in mortmain for the future; fifthly, free commerce upon payment of moderate duties, permission to export the immense (and actually useless and valueless) forests of timber to Russia and the Crimea (where none is to be had), to export corn, hemp, wine, flax, horses, bullocks, sheep and swine into Germany or through the Bosporus into the Mediterranean.

These simple and just rights of every nation would not only be of infinite advantage to the actual population of Wallachia and bring crowds of settlers from Switzerland, Germany and other parts of the Continent, who now emigrate to America, but greatly benefit the Sultan by the transit duties he would receive, and clip the wings of Russia, whose ports on the Black Sea, Odessa, Sebastopol, etc., etc. owe their

present prosperity entirely to the ignorance of the Turkish government in taking away all competition of her European provinces in the exportation of corn (the staple commodity) from the Crimea and other southern departments of that Empire to the islands of the Archipelago. The haratch might be tripled and decupled in a short time without being felt by the prosperous rayahs of Wallachia.

UN OM DE SEVERĂ MUNCĂ ŞI DE APRIGĂ AUTORITATE: D. A. STURDZA

— O COMEMORARE —

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 19 Mai 1933

Acum câţiva ani, în această adunare a noastră, cineva care a jucat un mare rol în desvoltarea spiritului public în România, un dătător de direcţie în cultură şi un om de mare autoritate în politică, a crezut că se poate vorbi în Academia Română împotriva aceluia care a fost Dimitrie Sturdza. Am luat cuvântul îndată pentru a-i spune foarte răspicat aceluia care a fost totdeauna împotriva felului de a fi a lui Sturdza că această critică nu se poate primi. Şi cred că în conştiinţa tuturor celor cari erau de faţă era aceeaşi convingere.

Astăzi, când e vorba de o comemorare a celui care a fost ctitorul nostru cel mai stăruitor şi, în felul cum înţelegea el entusiasmul, şi mai entusiast, aduc faţă de dânsul, orice ar fi fost la mijloc pe alte terenuri, aceleaşi sentimente pe care le aveam acum treizeci de ani când, pentru a-l sărbători pe dânsul, ni adunam contribuţiile din ţară şi de peste hotarele ei pentru «Prinosul» oferit cărturarului.

Pentru fiul lui Alexandru Sturdza, bun boier patriot al Moldovei dela începutul secolului al XIX-lea, gândul unei Academii cu o înaltă menire, trebuind să se îngrijească de elementele înseşi din care se poate face unitatea morală a poporului nostru: limba şi trecutul, adecă sufletul naţional care se îmbracă deopotrivă în cuvintele ei şi în faptele generaţiilor

care se succedează, era vechiu, încă din anii săi de studioasă petrecere în Germania.

Am dori să știm ceva despre această tinereță de o neobișnuită maturitate. Pe la 1830 un drum se deschisese tinerilor Moldoveni către Universitățile germane, Kogălniceanu el însuși fiind rechemat din Franța, unde i se îngăduise modestul Colegiu de caracter religios din Lunéville, dar nu i se admisese Parisul, așa de periculos sub raportul politic, pentru a merge să-și formeze spiritul, care a devenit astfel așa de larg și de adânc, în Germania, unde tocmai atunci, pe o bază de credință aproape mistică și de înduioșată înțelegere pentru umanitate în cel mai profund și mai frumos sens al ei, se forma un Ranke. Cine, cercetând scrisorile de tinereță ale acestuia, pe care le-a publicat dăunăzi d-l Hermann Oncken, își dă sama din ce interesantă sinteză sufletească s'a format opera acestuia, rămasă atât de vie și de inspiratoare și astăzi, poate înțelege și ce a găsit acolo Kogălniceanu și ce a stat, un deceniu mai târziu, și înaintea acestuilalt fiu de mare boier al Moldovei.

Nu-mi trece prin gând să apropiiu temperamente atât de deosebite, și s'ar face un rău serviciu memoriei lui Dimitrie Sturdza dacă l-aş pune alături de marea figură a aceluia cu care atât de puțin l-a reunit și vieața. Acesta din urmă era tot sentiment, sentiment impulsiv, care-l făcea ca, după ce înțelesese tot ce se poate înțelege în împrejurările vieții ca și în adâncimile sufletului, să intervie îndrăzneț, cu orice risc, lovind în față dușmăniile și înfruntând de-a dreptul problemele, în hotărîrea soartei poporului său. O rezervă continuă, o migăloasă cercetare, o oprire răbdătoare asupra amănuntelor, și asupra celor mai mici, un fel de voluptate de a zăbovi asupra lor, au distins totdeauna pe Sturdza, pe care-l vezi mai bine nu în răscolitoare misiune de căpetenie a istoricului care străbate în toată vieața trecută a lumii întregi, ci aplecat asupra acelor monede care-i erau așa de dragi și pentrucă într'un așa de mic cuprins, cu atâta precizie de detalii se întrupează o parte din rosturile, materiale de sigur, dar și artistice, ale unei societăți.

Multe și mari erau deosebirile și în alte privințe, care aparțin domeniului religios și celui moral. Această pregătire n'a dat

în două suflete adânc, fundamental deosebite aceleaşi rezultate. Kogălniceanu, fost elev al unui pension francez din Iaşi, în care religia nu juca niciun rol, n'a fost influenţat de atmosfera cu miresme călugăreşti dela Lunéville şi faţă de Biserică în alcătuirea ei organică, ca şi faţă de spiritul creştin însuşi, el a avut o atitudine de indiferenţă care se potriveşte cu aceea a prietenului şi Domnului pe care l-a servit, secularizatorul şi laicizatorul Vodă-Cuza; îl interesau din biserici mai mult frescele şi icoanele pe care, zelos colecţionator, le-a cuprins în micul Muzeu din locuinţa sa. Pentru Sturdza ca şi pentru cugetătorii protestanţi din vremea sa, cari făceau din predica lui Luther unul din punctele de despărţire în istoria universală şi dădeau creştinismului adâncimi filosofice uimitoare, de care este, de altfel, în esenţa lui cu totul străin, religia era amestecată în orice element al cugetării şi în orice rost al vieţii. Ea-i aducea cu dânsa şi adânci răspunderi morale, care au influenţat şi asupra concepţiilor omului politic.

Kogălniceanu a dus vieaţa pe care o ştim, deşi nu fără reveniri dureroase ca acelea care se oglindesc în duioasa scrisoare către soţia părăsită. Şi în această privinţă a sămănat cu Vodă Cuza, iar amândoi sunt sub acest raport de acelaşi tip cu societatea franceză a celui de al doilea Imperiu, atât de vioaie, de strălucitoare, de inteligentă, dar care se simţia — şi nu căuta s'o ascundă, ci, din potrivă, o afişa — mai presus de consideraţiile morale curente. O întreagă legendă de aventuri s'a creat în jurul omului de îmbielşugată vitalitate în toate direcţiile pe care preferăm, după ce am zâmbit asupra anecdotelor hazlii, a-l considera sub cu totul alte raporturi. Sturdza, care făcuse studii de teologie şi arătase, după cât se spune, aplecări către vieaţa monahală, a fost şi a rămas de cel mai strict rigorism, continuând în acelaşi timp, într'o vreme ca a noastră, aşa de revoluţionară şi de anarhică, ceva din curăţia familiilor nobile ale vechii Moldove până la acel Duca-Vodă despre care cronicarul spune cu admiraţie că în casa lui se putea sluji şi liturghia.

Erau însă două domenii în care fostul student dela Berlin şi prietenul dela Berlin al prinţului moştenitor hannoverian se asămănau.

Intâiu, în concepţia Statului. Pentru noi astăzi el este un sprijinitor şi un auxiliar al desvoltării societăţii, care aceasta este lucrul de căpetenie, toate trebuind să fie subordonate, fără rezerve şi fără păreri de rău, intereselor ei, necesităţii ei de cât mai mare fericire şi de cât mai liberă desvoltare. Formele politice le înţelegem trecătoare şi peste aparenţa lor vedem alte lucruri, mai înalte, iar în adâncul lor descoperim realităţi ascunse ochilor mulţimii, care de aceea are faţă de Stat atitudini, fie şi numai momentane, de supunere pe care spiritul nostru nu le primeşte. Statul nu e pentru noi un lucru absolut, indispensabil, clădit îndată ce au fost pe lume mai mulţi oameni decât Adam, Eva şi copiii lor de ambele sexe, şi el nu e socotit ca trebuind să fie exact acelaşi, veşnic asemenea cu sine, pe solidele, nezguduitele lui temelii romane, aşa cum e conceput azi, cu un adaus de misticism aproape religios, dar şi cu o furtunoasă nevoie a creaţiunii care îndreptăţeşte şi scuză totul, de un Mussolini. Pentru amândoi aceşti Moldoveni din veacul al XIX-lea, Statul era lucrul de căpetenie, baza oricării vieţi omeneşti în comun, oricării solidarităţi şi conlucrări.

Dar totuşi şi aici cu deosebire. In Germania din prima jumătate a secolului al XIX-lea, două concepţii ale dreptului, cu o puternică acţiune, firească, şi asupra noţiunii de Stat, îşi stăteau faţă în faţă. După una, dreptul e ceva originar şi absolut, etern, nesupus cugetării care se schimbă, nevoilor sociale care se succedă. Adevărurile lui fundamentale nu pot fi atinse de îndoială şi orice acţiune contra lor riscă să zguduie din temelii societatea şi să-i pericliteze întreg viitorul. Contra acestei păreri, care era mai mult decât atâta, o convingere, o dogmă, s'a ridicat, sub îndemnul cercetărilor de trecut, documentelor de tot felul, scoase la iveală, şcoala istorică a lui Hugo, a lui Schlosser, căreia ştiinţa şi puterea de cugetare a lui Savigny i-au pus pecetea definitivă. Dreptul e un produs social, care se cere revizuit, întregit şi uneori chiar revoluţionat. Dar cu aceasta însuşi sensul Statului, care nu se poate sprijini decât pe siguranţe sau măcar acceptări de drept, se transformă.

Kogălniceanu, influenţat de această şcoală nouă, care dădea tocmai atunci, dela 1849 înainte, « Sistemul de drept roman »

al lui Savigny, a avut curajul de a sfătui și a conduce, primind toate riscurile și ale unei lovituri de Stat, care l-a scos un timp din vieața politică activă și care de fapt nu i-a fost iertată până la moarte, împroprietărirea țăranilor, act a cărui îndrăzneală n'o înțeleg îndeajuns aceia cari au asistat la « violări de drept » și mai cutezătoare. Sturdza a ajuns, e adevărat, să prezideze un ministeriu care după răscoalele țărănești a schimbat destul de mult raporturile dintre proprietarii de pământ și muncitorii agricoli, dar inspirația era a tinerilor din jurul și din contra lui, și aprobarea regelui Carol îl asigura față de conștiința sa. Bazele Statului, acelea erau însă pentru dânsul un lucru sfânt de care nimeni nu trebue să se apropie cu gândul sacrileg de a le clinti.

De aici și atitudinea pe care a păstrat-o, nesimțitor față de critică și desprețuitor al ironiilor, față de suveranul său. E drept că pentru a ajunge acolo i-a trebuit să treacă printr'o criză, care i-a fost amintită nu odată, ca o mustrare. Broșura contra prințului străin, iscodirea unui Domn indigen, coborîtor al iubitorului de vin Dabija-Vodă, reprezintă numai un incident, datorit pasiunii personale, de care Sturdza, credincios în simpatii, dar aprig, neiertător în dușmănie, n'a fost niciodată străin, bunătatea de care s'a vorbit și de care, într'un anume moment al vieții mele m'am împărtășit și eu, el luându-mi apărarea și dându-mi sprijinul față de acele invidii pânditoare și uri ascunse de care nu sunt lipsite nici societățile de învățați, această bunătate fiind mărgenită în domeniul afecțiunilor de familie și vechilor prietenii. Dar, dincolo de această încercare, el a fost pentru Carol I-iu mai mult — și mai puțin — decât un ministru: « credinciosul servitor al Domnului său », așa cum spune formula odioasă, înjositoare pentru o mândrie modernă, de supt rapoartele către Suveran: « prea-supus și prea plecat servitor ».

Ein treuer Diener seines Herrn, așa se simția și se intitula, și atunci când ducea lupta cea mai înveninată contra lui Wilhelm al II-lea, acel uriaș politic german înaintea căruia Sturdza a stat totdeauna înmărmurit de admirație și pe care-l cita totdeauna numai așa: « principele de Bismarck ». Uitând tot ce călcase în pricioare și strivise ca drept, cancelariul german

creator al unității poporului său, pentru care: onestitate, franchețǎ, rǎspundere morală nu erau tocmai principii intangibile, fostul student dela Bonn a făcut din Bismarck, nu un model, căci el nu-și simția puteri pentru un astfel de avânt, dar un zeu al noțiunii de Stat. Sentimentul acesta de adâncă reverență trecea la dânsul și asupra întregului popor, de muncă totdeauna, pe atunci și de disciplină și decență, care era cel german. Aceasta explică, deopotrivă cu instinctul conservator rămas dominant la acela care a ajuns între doi Brătieni șeful partidului liberal-național, convingerea cu care el s'a ținut de politica îndrumătoare și asigurătoare a Berlinului, căutând totdeauna legătura cu lumea noului Imperiu de hegemonie mondială și foarte bucuros de câte ori putea să facă mai strânsă dependența noastră de dânsul. Odată ce Germania se aliase cu Austro-Ungaria, și aceasta întra în cercul lucrurilor eminamente respectabile, cruțând până și pe cel din urmă din procurorii unguri cari rostiau acuzațiile împotriva tendinților de eliberare ale Românilor din Ardeal. Oricând a putut pune un frâu pasiunilor celor mai firești, el a făcut-o, și, când, în ajunul unei veniri la guvern, el rostia cunoscutele declarații pentru Viena, cu care se laudă în Memoriile sale, publicate dăunăzi, d-l Dumba, când recomanda publicarea unui ziar menit să împace pe Români cu Ungurii peste tot insondabilul care-i despărția și atunci, el se vedea înainte de toate ca « omul de Stat » care consolidează temeiurile pe care singure se poate sprijini o societate europeană dată pe mânile experte ale diplomaților, din care și cel mai mic, stropit cu decorațiile meritelor sale evidente, e preferabil și celui mai circumspect din factorii revoluțiilor. Un mic portret al lui Metternich ar fi putut « face pandant » acelui al marelui Bismarck pe masa de lucru a omului politic român, pe care a-l înțelege înseamnă a-l scuza și pentru cele mai mari și mai grele din greșelile sale, între care, din fericire, din cauza sănătății sale, nu trebue pusă și aceea a atitudinii față de războiul național.

Figura lui Kogălniceanu, oricât de mari ar fi actele politice și sociale pe care le-a provocat și prezidat, rămâne înainte de

toate măreț culturală, dela revistele de tinereță, dela publicarea *Letopisețelor*, până la ultimele manifestări în vieața publică, în care totdeauna se simte mobilul cultural.

Dar el era în cultura românească înainte de toate omul orizonturilor. Un astfel de om e indispensabil, căci ce ne-am face pe lume fără dânsul! Dar el nu ajunge. Alături, într'un colț de penumbră, fără invidie față de cine bate lumina cu aripile, trebue să fie însă și celălalt, organizatorul.

De sigur nu acela care-și face dintr'o anume « organizare », de teorii hazardate și de generalizări pripite, un piedestal de parvenire, ci organizatorul care nu se vede decât de acei cari lucrează cu dânsul și supt dânsul, modestul om care « tace și face », încredințat că îndeplinește numai cea mai elementară din datorii.

Dimitrie Sturdza a fost adevăratul tip, exemplul fără păreche al acestui organizator. Hărnicia lui a strâns Academiei o avere, economia lui a supraveghiat-o, oamenii lui, cu colegul nostru Bianu în frunte, au gospodărit-o, onest și desinteresat; dacă el ar fi trăit în ceasul exproprierii, această avere nu s'ar fi pierdut în așa de mare parte. Pentru o operă atât de iubită el avea timp totdeauna: președinte de Consiliu care nu se speria de ce-l ajunsese, pentrucă neam de neamul lui fuseseră boieri mari și doi purtaseră coroana însăși a Moldovei, el părăsia grija înaltelor sale funcțiuni pentru a veni aici, cercetând și socotelile cele mai bine făcute, controlând și administrațiile cele mai bine conduse, pe lângă care ocupații numismatul, aducătorul de documente, dăruitorul tezaurului Hurmuzaki, la care ținea așa de mult, se opria la câte un memoriu prezintat Academiei și-i dumica stilul până în cel din urmă colțișor, explicându-mi, de exemplu, stăruitor diferența, pe care o știa, ca fost agent la Poarta Otomană, dintre o redingotă occidentală și o stambulină a Sultanului Abdul-Megid.

Aici însă el nu era numai aducătorul de donații și supraveghetorul nespus de atent al unei vaste administrații, făcând din rostul lui de secretar pivotul însuși al întregii noastre activități. El era și reprezintantul ascultat, temut, și de cel mai dârz și mai capricios din membrii Academiei, al cuviinții sociale, ca boier, și al autorității, ca om de guvern. Şi poate pentru

aceasta trebue să regretăm mai mult, acei cari l-am văzut ani de zile în fruntea noastră, că sfârșitul fatal al lungii sale vieți ne-a lipsit fie și atât de târziu, de dânsul. O amintire, care nu-mi poate dispărea, va arăta mai bine, la sfârșitul acestei de mult datorite comemorări, ce era pe vremea lui prin el.

Boala-l depărtase de noi, boala unor așa de lungi oboseli ale celui amestecat necontenit și în toate. Nu numai Academia noastră oferă în ședințile ei obișnuite un spectacol de societate liberă în care câte unul se face și comod, chiar dacă aceasta jignește puțin spiritul de atentă disciplină al altora. Așa se mergea din ședință în ședință, amical și comod; clopoțelul amuțise de mult pe masa secretarului. Când, odată, venind ceva mai târziu, am rămas surprins de aspectul ședinței: era o rânduială ca la biserică; în tăcerea absolută cuvintele vorbitorului răsunau cu o oarecare solemnitate, neobișnuită. Ochii miei cercetători se opriră, cașicum o voință impunătoare i-ar fi chemat neapărat acolo, asupra mesuței secretarului: mărunt, alb, aplecat asupra hârtiei, Dimitrie Sturdza era din nou la locul lui.

Ceva din spiritul lui e o necesitate esențială astăzi, și poate nu numai pentru Academia Română.

STEAGURILE CUCERITE DE MIHAI VITEAZUL ÎN LUPTA DELA GURUSLĂU DIN 3 AUGUST 1601

DE

CONST. I. CARADJA

Şedinţa dela 16 Mai 1933

Am deosebita plăcere a dărui Academiei Române un volum alcătuind *o reproducere fotostatică completă a unui preţios manuscris rămas până acum inedit, cu toate că este de o deosebită importanţă pentru istoria noastră naţională.*

Este vorba de manuscrisul G. 81. din Dresda, care ne dă *o înfăţişare fidelă a celor 110 steaguri* [1]) *cucerite de Mihai Viteazul în ultima sa luptă cu Eremia Movilă şi Sigismund Bathory, la Guruslău,* în ziua de 3 August 1601, deci puţine zile înainte de uciderea marelui Voevod.

Mulţumită amabilităţii d-lui Doctor *Max Ioseph Husung, conservatorul secţiunii incunabulelor dela Staatsbibliotek din Berlin*, am putut avea acest manuscris la dispoziţia mea în capitala Germaniei pentru studiere şi reproducere.

Descrierea manuscrisului. Ms-ul este alcătuit din *118 ff.* (din care 3 albe), în-folio (mărime 31 × 20 cm.). Este *legat în pergament*, împodobit *cu stema Ducelui Christian al Saxoniei* şi următoarele iniţiale şi dată pe faţa copertei: C.H.Z.S.C.F. 1601. (Christian Herzog zu Sachsen Churfürst 1601).

---

[1]) Unele din acestea au fost reproduse împreună cu o scurtă descriere ca anexă la lucrarea lui *Mika Sándor*: *Weiss Mihály*, Budapesta, 1893, carte menţionată de d-l Profesor N. Iorga într'o notă a comunicării d-sale despre Socotelile Braşovului. (Anal. Acad. Rom. Secţ. Ist., Seria II, Tom. 21 (1898—1899).

F. 1 este albă.

F. 2 rev. este alcătuită din cunoscuta gravură a lui Sadeler, adăugându-se cu mâna « contrafactur Herrn Mihael Weida ».

F. 3 av. portretul lui Gheorghe Basta, gravat de Dominic Custos.

Cu f. 4 av. începe manuscrisul propriu zis, cu următorul titlu:

CONTRAFACTUR

der Reutter und Landts Knecht-Fahnen welche in der Siebenburgischen Schlacht durch Gottes Gnädige Hulffe unndt Rittermesziger Handt seindt eröbert worden, und der Rom: Kay: Mayt: durch eigner Pottschafft auf der Post vom Herrn Michael Weida und George Basta seind zugeschickt undt zum Triumph *Dienstagk nach Laurentij* [1]) ufs Kayserliche Schloss gebracht Ihre Kay: Mayt: ufm Platz durch Verordnete Persohnen offentlich presentiert und vorgetragen würdten uber solcher Victoria Ihr Kay: Mayt: undt menniglich erfreuet und Gott vor solche glückliche Victoria gedancket haben. Wie ich solche Triumph Fahnen selbsten gesehen undt meinem gnedigsten Churfursten und Harrn, Herrn Harzogk Christian zu Sachszenn will underthenigst uber Antwortt haben mich derselben gnaden beuhrlende etc.

E(uer) Kurf(ürstlichen) G(naden)
unterthenigster
gehorsammer
Georg Puchner
Zeugwart m. p.

Anno 1601. In Dresden den 21 Augusti [2]).

La f. 5 av. urmează:

Item. Vor diesenn Triumph Fahnen ist erstlich vorher geritten uf einen schönen Spanischen braunnen Rosz ein junger

[1]) 14 August stil nou, după cum am controlat cu tabelele lui Grotefend: Handbuch der Historischen Chronologien, Hannover 1872. Se vede deci că steagurile au fost trimise la Praga imediat după luptă, deoarece au fost predate Impăratului numai 11 zile după bătălia dela Guruslău. (Cf. şi Hurmuzaki, IV, Partea I, p. 265, unde vedem data exactă a luptei).

[2]) Numai semnătura şi data sunt scrise de mâna lui Puchner.

starcker Herr, ein Graff soll den Michael Weyda und Georg Basta befreundter sein. Hindter ihm ein Ungerischer Harr, welche alle beyde mit and in der Schlacht gewesen sein hindter diesem seinds die Triumph Fahnen gefolgt wie hierinnen zu befindten.

Cu f. 6 încep acvarelele înfățișând steagurile cucerite de eroul nostru, ele fiind alcătuite dintr'un tuiu tătăresc, un steag al lui Ieremie Movilă « Muldauische Landts Knechts Fehnlein », 72 steaguri de cavalerie « Reutter Fahnen » și 36 steaguri de infanterie « Landts Knechts Fehnlein », toate probabil din Ardeal, multe fiind chiar indicate ca provenind de acolo.

Istoricul manuscrisului: Precum am văzut mai sus, manuscrisul nostru a fost comandat de șeful arsenalului din Dresda, Georg Puchner, pentru a fi dăruit stăpânului său, Electorul Saxoniei Christian II (n. 1583—1611), trecând mai târziu, prin moștenire, în Biblioteca Regală din Dresda, transformată acum în Landesbibliotek, unde se păstrează și azi.

Steagurile reprezentate, după izvoare contimporane: Este de mult știut că prada de război a lui Mihai Viteazul în ultima sa luptă în contra lui Sigismund era foarte bogată. Avem de fapt mai multe izvoare care ne vorbesc de această pradă, menționând și steagurile a căror înfățișare o cunoaștem prin Ms. prezintat.

Ioannes Bisserius ne spune că pierderile lui Bathori se ridicau la unsprezece mii de ostași, și că prada învingătorului se compunea nu numai din mult aur și argint și alte lucruri prețioase, ci și din patruzeci de tunuri de aramă și din « *pedestrium equestriumque signorum, centum ac decem* » [1]), ce fură toate trimise Impăratului Rudolf, atunci în reședință la Praga [2]).

Iacob Auguste de Thou sau Thuanus confirmă și el acest număr de « CX signa » [3]), ceea ce este tocmai numărul steagurilor reprezintate în manuscrisul nostru.

---

[1]) V. Papiu Ilarian: *Tezaurul*, I, p. 163.

[2]) Xenopol face deci o greșeală când crede că Mihai trimisese Impăratului 62 steaguri din 130 răpite. (Cf. Ist. Rom., ed. 3, p. 310).

[3]) Cf. Papiu Ilarian, *ibid.*, p. 245. Acelaș număr este dat și în povestirea franceză anonimă publicată în Hurmuzaki, vol. 12, p. 1212.

Acelaş număr este confirmat şi de nunţiul papal Spinelli în raportul său din Praga, dela 20 August 1601, din care extragem următorul pasagiu, care completează adresa de închinare a lui Georg Puchner, dat mai sus: « Doppo il successo di tal victoria spedi il Basta sodetto, il Conte Tomaso Cavriolo Bresciano sargente maggiore di quell'essercito, come quello che ne poteva render miglior relatione, a darne parte a S. M. Cesarea, si come fece, havendoli insieme mandato per esso Conte le sodette insegne, et stendardi, et sendosi trattenuto il Basta doi giorni in quel luogo per far diligentemente condure l'artellaria aquistata in Somlio, et dar ordine ad altre cose necessarie, et importanti, il lunedi che fu alli 6, si parti seguitando la vittoria..... Si fa de più saper, chel medesimo Conte portò insieme con uno raguseo mandato dal Valacco tutte le insegne spiegate per ordine a S. M. in Castello la mattine della vigilia dell'assontione [1]) sollennemente per ordine con gran comitiva et frequenza di popolo, et S. M. stava su la fenestra vedendolo con allegrezza, fra esse insegne ve n'era una de Tartari con le code de cavallo, simile a quelle che sogliono portare gli Bassa » [2]).

Această descriere ne dă o dovadă în plus de exactitatea manuscrisului nostru. Primul steag desenat este într'adevăr asemănător unui tuiu de paşă, fiind de fapt, precum ne spune Spinelli, insigna unui murză tătar.

Al doilea steag (cf. figura noastră), este cel al lui Eremie Movilă, cu inscripţia dând titlul Domnitorului în limba slavonă şi data 7108 sau 1600. Fondul drapelului este roşu cu o bordură galbenă deschisă, stema însăşi fiind de culoare albă.

Majoritatea steagurilor nu poartă însă embleme distinctive, fiind alcătuite în genere din stofe de diferite culori cusute împreună sau cel mult cu o cruce în curmeziş. Avem însă 35 steaguri cu stema familiei Bathory [3]), mai găsim două cu co-

[1]) 14 August stil nou.
[2]) Cf. Hurmuzaki, vol. 8, p. 224.
[3]) Steagurile purtând numărul 4, 5, 6, 7, 9, 11, 14, 15, 19, 21, 24, 29, 36, 40, 48, 49, 51, 59, 60, 65, 73, 81, 82, 83, 84, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101 şi 106.

roana și trunchiul cu rădăcini ale orașului Brașov [1]), unul cu stema Sighișoarei [2]) datat 1599, și unul cu vechea stemă a orașului Târgu-Mureșului [3]).

Judecând după steagurile cucerite, cea mai mare parte a armatei lui Ștefan Bathori era deci alcătuită din cete de ostași ardelene, Turcii, Tătarii și Moldovenii nepierzând, în tot cazul, decât puține din insignele lor militare. Mai observăm că majoritatea steagurilor sunt rupte, uneori chiar în sdrențe și pătate cu sânge — dovadă elocventă a înverșunării cu care fusese dusă lupta.

Este de sigur mult de regretat că niciunul din aceste trofee de război cucerite cu sânge românesc să nu se fi păstrat, după cât se știe, până în zilele noastre. Nu trebue uitat că războiul de 30 de ani izbucni numai o generație după bătălia dela Guruslău și că majoritatea orașelor germane ca și Praga, fură atunci prădate. Este posibil ca steagurile noastre să fi rămas la Praga unde am văzut că Mihai s'a grăbit a le preda Impăratului, după victorie. In acest caz orice cercetare după trofeele originale, în colecțiile de arme din Austria, Cehoslovacia sau Germania se va arăta probabil zadarnică. Steagurile originale vor fi fost distruse poate de Saxoni când cuceriră Praga în 1631 sau de Wallenstein în acelaș an, sau de Suedezi cu ocazia predării micei Praga în anul 1648, când s'au distrus și răpit atâtea amintiri istorice și lucruri de artă. Se prea poate însă ca aceste trofee să fi fost pur și simplu uitate într'un pod al Hradsin-ului sau în arsenalul dela Praga, până ce ajunseră a fi cu desăvârșire distruse.

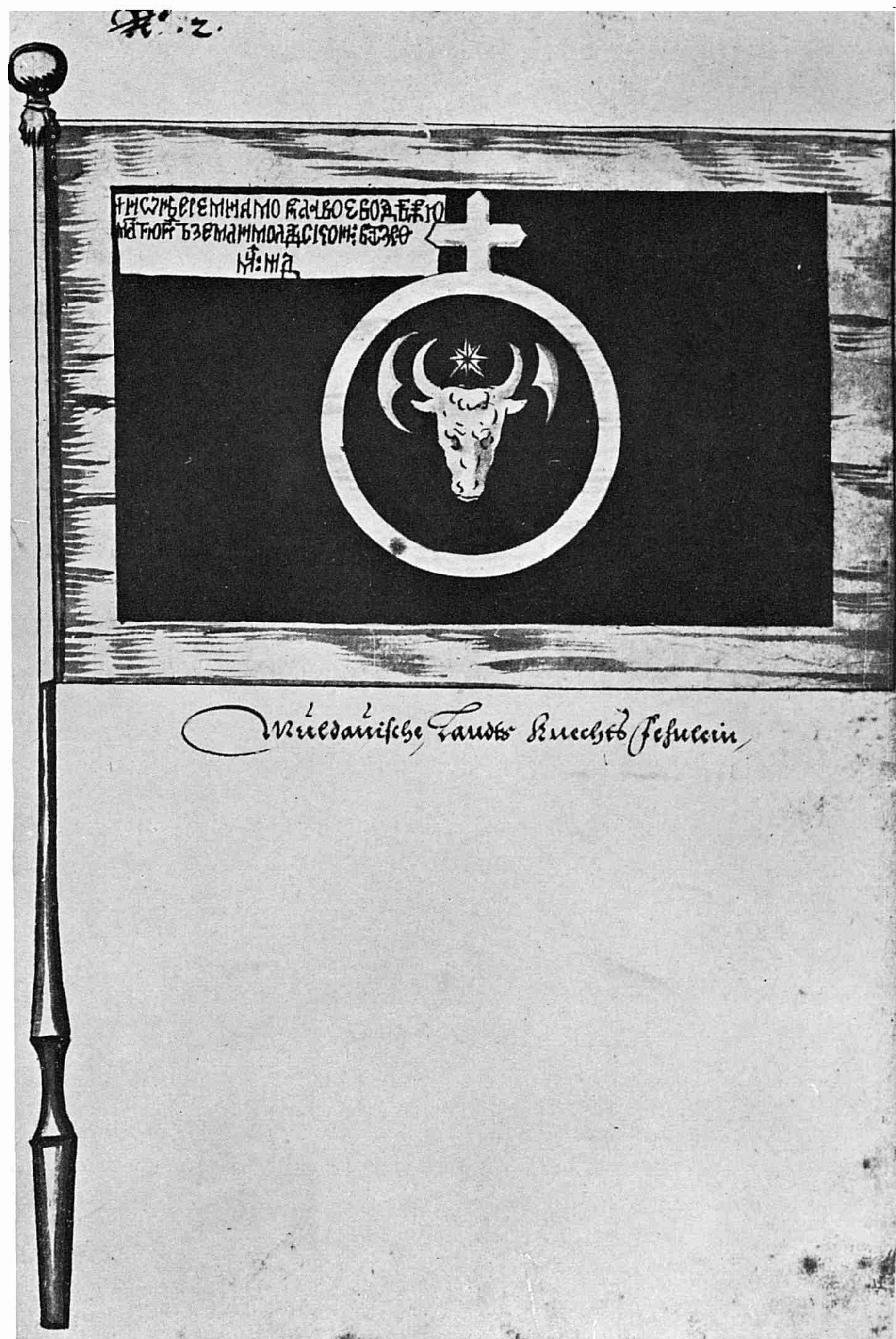
Din manuscrisul nostru vedem cum Mihai figurează înaintea lui Basta; steagurile sunt trimise de Domnul Mihael Weyda și George Basta, Domnitorul nefigurând *nicidecum* ca fiind inferiorul celui din urmă. Pare deci îndoielnic ca Basta să fi avut de fapt comanda supremă [4]), cu toate pretențiile ce le avea de a domina. Faptul că Mihai s'a grăbit a trimite *el* aceste trofee Impăratului în loc să le predea lui Basta, a fost

[1]) Numărul 66 și 80.
[2]) Numărul 67.
[3]) Numărul 77.
[4]) Cf. Xenopol, *op. cit.*, ed. 3, vol. V, p. 310.

precum ştim, una din cauzele principale a nouei neînţelegeri între cei doi generali, culminând cu uciderea « Walacului » numai câteva zile după solemnitatea transmiterii trofeelor.

Din punctul de vedere naţional, ar fi de sigur mult de dorit ca manuscrisul lui Puchner să ajungă într'o zi, prin schimb sau cumpărare, în posesia noastră, locul său potrivit şi natural fiind la Academia Română sau la Muzeul Militar din Bucureşti.

Berlin, Martie 1933.

N°. 2
Moldauische Landts Knechts Fehnlein

IN JURUL ASASINĂRII LUI BARBU CATARGIU
(IUNIE 1862)

DE

ALEX. LAPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 26 Mai 1933

Când, la sfârşitul lui Martie 1923, am luat în primire, pentru foarte scurtă vreme, două luni numai, Direcţiunea generală a Arhivelor Statului, ca succesor al mult regretatului Dimitrie Onciul, am găsit, în casa de fier a cancelariei sale, anumite documente şi obiecte istorice rezervate, adică prohibite cercetătorilor. Intre ele, acel ce mi-a atras mai mult luarea aminte a fost dosarul asasinării lui Barbu Catargiu — în Iunie 1862.

Ştiind că cercetările începute atunci de organele în drept, pentru descoperirea autorului sau autorilor acestui asasinat, au fost întrerupte brusc — zice-se din chiar ordinul Domnitorului, al lui Cuza-Vodă — mi-am explicat tăinuirea acestui dosar prin interesul pe care autorităţile din acea vreme l-au putut avea ca suprimarea celui dintâiu preşedinte de Consiliu al Principatelor române, deplin şi definitiv unite, să rămână învăluit în mister.

După o astfel de presupunere, era firesc ca curiozitatea mea de a cunoaşte cuprinsul dosarului din chestiune să fie şi mai mare. Trebue să mărturisesc însă dela început decepţia ce am avut, când, luând cunoştinţă de cuprins, am constatat că nu mă găseam în faţa dosarului iniţial, dela 1862, ci a unor dosare posterioare, din 1866 şi 1869—76, — decepţie care m'a făcut să amân şi, mai pe urmă, să abandonez chiar cercetarea lor.

In timpul din urmă însă, adus fiind a mă ocupa mai deaproape cu epoca domniei lui Cuza-Vodă, a trebuit să revăd aceste dosare. Ori, examinându-le mai atent, am constatat că ele cuprind, în rezumat, și rezultatul cercetărilor păstrate în dosarul cel vechiu — pierdut sau distrus — și că dau tot ceea ce s'a putut afla pe vremuri și ceea ce se mai poate ști astăzi cu privire la asasinarea lui Barbu Catargiu. Așa fiind, am socotit a nu fi fără interes să expun rezultatul acestor cercetări, aci, la Academie, în comunicarea ce am cerut voie a vă face [1]).

I

Se cunosc împrejurările în care Barbu Catargiu a fost asasinat. Se bănuesc, mai mult sau mai puțin, și cauzele care au provocat acest asasinat. Dar nu se știe nimic precis asupra celui sau celor ce au pus la cale și au făptuit odioasa crimă.

E știut, în adevăr, că după realizarea unirii depline și definitive, Cuza-Vodă încredință formarea primului guvern unitar al României, la 24 Ianuarie 1862, lui Barbu Catargiu, șeful partidei conservatoare și regisorul politic al majorităților noii Adunări legislative, constituită prin întrunirea fostelor Adunări separate dela Iași și București. Faptul nemulțumi și nelinişti profund partida progresistă, care vedea periclitată, prin această însărcinare, realizarea celor două mari reforme — rurală și electorală — în spirit liberal și democratic și care porni, în consecință, o intensă și întinsă agitație pentru reforma electorală în masele orășenești, iar pentru cea rurală în masele țărănești...

[1]) Dosarul a fost depus la Arhivele Statului de către d-l Const. Sărățeanu, fost consiler la Curtea de Casație, pe când d-sa era secretar general la Ministerul de Justiție. Interesul său pentru studiile istorice, care-l aduse în legături de amiciție cu Dimitrie Onciul, l-a făcut, de sigur, să caute acest dosar în arhiva Ministerului ce conducea și, găsindu-l, să-l depună în Arhivele Statului, unde Dimitrie Onciul l-a așezat printre documentele, cari, după părerea sa, trebuiau prohibite cercetătorilor,—documente între cari țin să notez că se găsește și dosarul procesului scandalos intentat lui Titu Maiorescu, de adversarii săi, în 1870, la Iași.

Dar Barbu Catargiu nu era omul care să se lase impresionat de astfel de agitațiuni și mișcări. El se apucă, cu toată hotărîrea și energia de care era capabil, de opera de guvernare ce i se încredințase — organizarea și consolidarea noului Stat pe cale administrativă și legislativă. Bine fixat asupra spiritului și modului cum trebuia făcută, după concepția sa conservatoare, această organizare și consolidare, Barbu Catargiu ținu să atace, dela început, marea problemă a vremii, care domina pe toate celelalte — problema rurală.

In acest scop, el prezentă Parlamentului proiectul de lege întocmit de fosta Comisie centrală dela Focșani, în spirit conservator și reacționar, proiect desaprobat, la timpul său, de Domnitor. Ori, simplu acest fapt făcea inevitabil conflictul dintre cei doi factori constituționali, întrucât neîndoios majoritatea Adunării legislative, de care dispunea primul ministru, avea să-l voteze. Urma să se repete deci cazul din întâia guvernare, în Țara Românească, a lui Barbu Catargiu (30 Aprilie—12 Mai 1861), când el trebui să părăsească puterea din cauza unui grav conflict de atribuțiuni cu Domnul, cu deosebire că de rândul acesta conflictul ar fi avut, de sigur, consecințe mult mai grave, nu numai pentru persoanele în joc, ci și pentru interesele vitale ale Statului...

Afară de acest conflict constituțional în perspectivă, proiectul reformei rurale, prezentat de Barbu Catargiu Parlamentului, ridică împotrivă-i întreaga opoziție. Căci disensiunile pe această chestiune între conservatori și liberali, între reacționari și progresiști, între dreapta și stânga, între albi și roșii, erau mari și profunde, atât ce privește concepția, sub raport juridic, a dreptului de proprietate, cât și ce privește soluția, sub raport practic, a reformei. Unii considerau proprietatea deplină și absolută. Ceilalți limitată și condiționată. După cei dintâi, țăranii erau numai stăpânii brațelor lor. După cei din urmă erau însă și uzufructuarii pământului pe care-l munceau de veacuri. Raporturile dintre ei și proprietari nu puteau fi deci lăsate la libera înțelegere reciprocă, cum pretindeau conservatorii. Ele trebuiau așezate prin lege, care, în interesul armoniei sociale și progresului țării, trebuia să salvgardeze,

susţineau liberalii, nu numai cererile, legitime, ale proprietarilor, ci şi drepturile, incontestabile, ale ţăranilor.

Dar lupta în Parlament, împotriva proiectului, avea să fie zadarnică. O ştia bine opoziţia, ca şi Domnul, dintr'o experienţă parlamentară de trei ani de zile. Căci majoritatea, alcătuită din mari proprietari, în concepţiile, convingerile şi sentimentele lui Barbu Catargiu, era în totul câştigată pentru proiect. Afară de aceasta, capii opoziţiei radicale, intransigente, reprezentată prin I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti, se retrăseseră din Parlament, deoarece în chestiunea rurală ei aveau un punct de vedere deosebit: reforma nu putea fi realizată în starea de spirit în care se găseau atunci cele două clase sociale în luptă şi nici sub regimul legii electorale a Convenţiei, care dăduse conducerea Statului în seama marilor proprietari. Trebuia deci aşteptat un moment mai propice pentru o asemenea reformă, iar până atunci trebuia luptat pentru modificarea legii electorale, în spirit mai larg şi mai democratic, ceea ce se putea face mai cu succes în afara, decât în lăuntrul Parlamentului.

In Parlament nu rămase să ducă lupta împotriva lui Barbu Catargiu decât reprezentantul liberalilor moderaţi — Mihail Kogălniceanu, care avea să fie exponentul autorizat al tezei liberale, progresiste, iar marele său adversar, primul ministru al ţării, exponentul tezei conservatoare, reacţionare. Când legea veni în discuţia reprezentanţilor naţiunii, Kogălniceanu, singur, în adevăr, trebui să ţină piept majorităţii mai dinainte câştigată pentru proiect. El vorbi în şedinţele dela 25 Mai şi 1 Iunie, iar Barbu Catargiu în şedinţele dela 29 Mai, 2, 4 şi 8 Iunie 1862. Cuvântul celui dintâiu este şi va rămâne, pentru toate timpurile, cel mai strălucit monument al elocinţii noastre politice în favoarea ţărănimii române, iar al celui din urmă o deplină dovadă de cultura şi talentul celui ce-l rostise, de tăria convingerilor sale politice şi de marele său curaj civic.

Dar, deşi Kogălniceanu expusese în chip magistral toate aspectele problemei şi uzase de toate resursele artei sale oratorice, pentru a stoarce un dram de interes şi de milă pentru ţărănimea robită, soarta acesteia era ca şi pecetluită. Căci prin

legea ce urma să se voteze — spunea Kogălniceanu cu 30 de ani în urmă, în memorabilul său cuvânt rostit în incinta acestei Academii, la jubileul ei de un pătrar de veac (*Analele Academiei Române*, desbateri, t. XIII, p. 293) — «se nimiciau toate drepturile clăcaşilor şi li se luau din mâini ogoarele muncite de secole, dându-li-se, în schimb, drept mângâiere, ca pământ comunal, trei pogoane la moşii de câmp, două pogoane la moşii de deal şi un pogon şi jumătate la moşiile de munte, iar aceasta nu ca proprietate absolută, ci numai ca arendă cu o chirie perpetuă, care urma a se hotărî mai târziu de consiliul judeţean».

Văzând că legea va trece prin Parlament, opoziţia porni o violentă campanie, prin presă şi adunări publice, pentru lărgirea dreptului de vot şi pentru zădărnicirea reformei rurale a lui Barbu Catargiu. Dar Guvernul şi Parlamentul înţelegeau să sfideze opoziţia. Se puseră în circulaţie tot felul de svonuri calomnioase şi alarmante pentru a o compromite. Se vorbia de comploturi, de depozite de arme, de mişcări sediţioase şi se cerea restrângerea libertăţii tiparului şi reprimarea energică a agitaţiilor politice. Ca urmare, legea de presă din Moldova fu extinsă şi în Muntenia şi se luară măsuri riguroase pentru oprirea adunărilor publice.

Peste iritaţia şi agitaţia produsă de reforma agrară, se grefa acum aşa dar o alta — acea produsă de teama şi de grija ca drepturile cetăţeneşti şi libertăţile publice să nu fie nesocotite şi încălcate prin legi reacţionare şi prin mijloace represive de guvernare. Căci oamenii acestei epoci erau sinceri şi fanatici în ideile şi sentimentele lor liberale şi democratice şi înţelegeau să se ridice şi să lupte cu toată hotărîrea şi energia pentru respectarea şi apărarea acestor drepturi şi libertăţi, acordate lor prin Convenţia dela Paris din 1858. De aci teama şi îngrijorarea lumei politice, care era decisă să reacţioneze cu vigoare. Se produse astfel o stare de spirit supraexcitată, o atmosferă politică supraîncărcată, de natură a înlesni şi provoca, ca în toate locurile şi timpurile, excesele şi chiar atentatele, cum a fost, din nenorocire, şi acel ce răpuse viaţa lui Barbu Catargiu.

II

Acum că cunoaştem substratul politic al împrejurărilor în care s'a produs moartea celui dintâiu preşedinte de Consiliu al României moderne, să vedem şi care au fost acele împrejurări. Deşi ele sunt, cum am zis, destul de bine cunoscute, o reamintire a lor e totuşi necesară pentru expunerea noastră. Iată-le:

Pentru aniversarea revoluţiei dela 1848, opoziţia pregătise o mare demonstraţie naţională pe ziua de 11 Iunie, la Filaret. Această demonstraţie fu anunţată autorităţilor prin o adresă a unui grup de cetăţeni între cari şi doi deputaţi. Temându-se ca din acest prilej să nu se producă turburări — era momentul când trebuia să se dea votul general la reforma agrară — Adunarea legiuitoare ceru Guvernului, în ziua de 8 Iunie, să interzică manifestaţiunea. Aceasta pe urma unei interpelări, la care Barbu Catargiu răspunse fără să fi aşteptat desvoltarea ei. El încheie răspunsul acesta — hotărît, energic şi sfidător — cu memorabilele cuvinte: « Pacea, domnilor, pacea şi odihna e scăparea ţării. Voiu prefera moartea mai înainte de a călca sau lăsa să se calce vreuna din instituţiile ţării! »

Fatidice cuvinte! Ele trădau presentimentele funeste de care intimii săi spun că era stăpânit în acele zile Barbu Catargiu. In adevăr, o jumătate de ceas după pronunţarea lor, primul ministru, părăsind localul Adunării Deputaţilor, fu răpus printr'un glonte tras de o mână misterioasă, care până azi nu se ştie şi nu se va şti, poate, niciodată cu siguranţă a cui a fost.

După depoziţia colonelului Nic. Bibescu, făcută judelui instructor, zece ani în urmă, la 1872, iată cum s'a petrecut faptul: Rugat de Barbu Catargiu să-l ia în trăsura sa, fostul prefect al Poliţiei, porni dela Cameră, în jos, pe aleea din dealul Mitropoliei, să conducă pe primul ministru acasă. Dar în momentul când trăsura se angajase pe sub clopotniţă, se descărcară două focuri de armă: un glonţ lovi pe Catargiu în craniu, iar celălalt şueră pela urechea lui Bibescu, care strigă în acel moment că « s'a tras de sub poartă » şi voi să

oprească trăsura. Cum însă caii se speriaseră și apucaseră de vale, trăsura nu putu fi oprită decât după vreo sută de pași. Prefectul se dădu jos, rugă pe Plagino, sosit cel dintâiu la fața locului, să conducă victima acasă, iar el se întoarse de închise, cu mai mulți sergenți, poarta Mitropoliei. Apoi, după ce trimise la cazarmă să vină un detașament de jandarmi și pompieri, se duse la Palat să raporteze Domnului cele petrecute.

Intre timp trupul neînsuflețit al lui Barbu Catargiu fu transportat la domiciliu. Era în ziua de 8 Iunie, pe seară, între orele 5 și 6. Vestea asasinatului se răspândi cu iuțeală în Capitală și fu transmisă îndată în toate părțile țării. Emoția și turburarea fură, bine înțeles, mari. Sub imperiul lor se trecu, din nenorocire, la acte și măsuri grăbite și provocătoare. A doua zi, Parlamentul dădu Guvernului, reconstituit sub prezidenția interimară a lui Ap. Arsachi, puteri discreționare și votă ridicarea unei statui lui Barbu Catargiu în piața Teatrului din Capitală. Apoi, două zile în urmă, la 11 Iunie, « ca o batjocură a aniversării zilei în care s'a decretat, la 1848, marile principii politice și sociale reclamate de poporul român — zice tot Kogălniceanu în cuvântarea deja amintită — majoritatea Adunării, speriată și indignată de o crimă fără exemplu încă în analele țărilor române, nu mai ascultă glasul dreptății, ci împinsă de ură și de răsbunare către țărani, întru nimic solidari cu un asasinat, nici dorit, nici pregătit, nici săvârșit de ei », votă legea nefastă a lui Barbu Catargiu.

Din fericire nu toată lumea alunecă însă pe panta actelor și măsurilor arbitrare și reacționare. In mijlocul surescitării și turburării, bărbați politici de mare autoritate și cu mult simț de răspundere, păstrându-și calmul firii și cumpătul judecății, arătară greșelile ce se făceau prin stăvilirea libertăților publice și prin utilizarea mijloacelor represive în guvernare. Iar Domnul, chemat să vegheze cu grije, asupra intereselor viitoare ale națiunii, luă și el atitudine: puterile discreționare acordate de Parlament Guvernului nu fură aprobate, iar circulara prin care ele se aduseră la cunoștința țării, prin prefecturi, fu revocată. Ce privește legea rurală ea nu putea fi și nici nu fu sancționată de Cuza-Vodă. In fața acestei

situaţiuni, Guvernului Ap. Arsachi, urmaşul lui Barbu Catargiu, trebui să se retragă. La 23 Iunie, Nic. Kretzulescu fu însărcinat cu constituirea noului Cabinet.

III

Aceste sunt împrejurările în care a fost asasinat Barbu Catargiu — simplu şi succint expuse. Rămâne acum să vedem cine a fost sau, mai bine, a putut fi făptuitorul odioasei crime şi să cercetăm cauzele care au determinat acest asasinat. Pentru aceasta e necesar să cunoaştem, în prealabil, după dosarele de care am vorbit, investigaţiile ce s'au făcut pentru urmărirea şi descoperirea criminalului, — dosare, care, am spus, ne înfăţişează numai indirect cercetările dela 1862, aşa cum ele au fost relatate ulterior, la 1866 şi la 1869—76.

Iată ce se constată din aceste dosare cu privire la cercetările din 1862:

1. Că procurorul de pe lângă fosta Curte criminală a dresat în chiar seara atentatului un proces-verbal, constatând faptul.

2. Că o comisie de medici, compusă din d-rii Felix, Iorganda şi Sarrhos, a stabilit, prin actul medicat încheiat a doua zi, că moartea lui Barbu Catargiu a fost cauzată prin descărcarea unei arme de foc, umplută cu plumbi, cari l-au lovit în partea postero-inferioară a craniului dela distanţa numai de un metru.

3. Că pe locul atentatului s'a găsit un pistol care s'a dovedit a fi servit la comiterea crimei.

4. Că au fost cercetaţi şi ascultaţi următorii indivizi: armurierul Anton Hofmann, cu calfele sale, care a declarat că pistolul găsit a fost reparat, câteva zile mai înainte, în atelierul său şi că ar cunoaşte pe individul care l-a adus, dacă i-ar fi prezentat; un anume Scarlat Pală, care a denunţat mai multe persoane ce se întâlniau într'o tutungerie de sub hotel Patria — între cari şi Eugeniu Carada — ca nefiind străine de cele ce aveau să se întâmple; doi copii ce se găsiau pe dealul Mitropoliei în momentul atentatului şi cari spuneau că au văzut un individ fugind, de vale, după făptuirea crimei;

Damaschin Ieromonahul dela biserica mitropolitană, care a declarat că în ziua atentatului, un anume Nicolae Iorgu Dan din Ploiești, trecând prin curtea Mitropoliei, i-ar fi spus: să dea Dumnezeu noroc la cele ce au să se întâmple azi.

5. Că pe urma circulării ce s'a dat în toată țara pentru urmărirea presupusului asasin — « un individ blond, cu cioc, ciupit de vărsat, îmbrăcat nemțește, cu pălărie de paie cu borduri negre » — s'au denunțat mai multe persoane, între care unele au fost aduse sau trimise spre cercetare la București, dar asupra cărora nu s'a găsit nici un indiciu mai serios de culpabilitate, — persoane printre care e de reținut, deocamdată, numele unui Dimitrie Dunca, supus chesaro-crăesc (austro-ungar) « om — spune adresa Prefecturii denunțătoare, de Ialomița — peste măsură de exaltat în ideile sale politice » și care ar aduce, după semnalmente, cu presupusul atentator, dar care n'a putut fi găsit și interogat, nici atunci, nici mai târziu, când s'au reluat cercetările.

6. Că printre cei arestați sau chemați în Capitală pentru cercetare, fie la Prefectura de Poliție, fie la Procuratura Curții criminale, în număr de peste 200, nu s'a găsit nici unul asupra căruia să se poată ridica și susține vreo acuză mai serioasă. Intre ei și un Gheorghe Bogati, ungur de neam, despre care va trebui să ne ocupăm îndeosebi mai departe.

Aceste sunt toate cercetările ce s'au făcut în 1862. Cum se vede, prea puține și fără vre-un rezultat mai concret. De notat că între Poliție și Parchet, cari investigau afacerea în mod independent, nu numai că nu era nici o legătură, dar, dimpotrivă, raporturile dintre aceste autorități, chemate a colabora pentru descoperirea asasinului, se vădesc a fi fost foarte încordate, ostile chiar. Un conflict destul de suspect izbucni chiar între ele: procurorul Tribunalului fu oprit cu bruscheță să intre în arestul Poliției, ca să identifice, cu ajutorul unui preot, niște arestați suspecți. Iar când procurorul Curții criminale interveni contra acestui act arbitrar, directorul Prefecturii de Poliție răspunse: Nu cunosc pe procuror. Nu l-am lăsat și nici îl voiu lăsa vreodată să intre în arest.

Aceste raporturi încordate arată că Poliția nu numai că nu dădea cuvenitul concurs Parchetului, dar căuta să zădărnicească

investigațiile acestuia. Constatând faptul, trebue să căutăm și explicația. Avea Prefectura Poliției vreun interes să ia o asemenea atitudine? Răspunsul ni-l dă un alt fapt, petrecut puțin în urmă: chemarea la Parchet, pentru interogator, a prefectului de Poliție, colonelul Nicolae Bibescu, — chemare care avu de urmare desărcinarea lui Iancu Deșliu și înlocuirea lui cu I. Șoimescu, care — de sigur, din ordin — n'a mai continuat cercetările. Așa cel puțin relatează procurorul general dela 1866, Gh. Cantilli, în raportul prin care redă investigațiile dela 1862.

Așa dar cauza întreruperii cercetărilor în chestiunea asasinării lui Barbu Catargiu a fost chemarea la instrucție a colonelului Nic. Bibescu și nu a lui Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti, cum susține Anghel Demetrescu în studiul său asupra lui Barbu Catargiu (*Discursuri parlamentare: 1859—1862*, ed. P. V. Haneș, București, Minerva, 1914) și în care el scrie textual: «Fiindcă I. C. Brătianu și C. A. Rosetti erau bănuiți de a fi luat o parte directă la săvârșirea crimei sau cel puțin de a fi în stare să dea lămuriri prețioase în această privință, dânșii fură citați a se înfățișa la 12 Iulie la Plumbuita, spre a li se lua interogatorul. In ziua de 11 Iulie, C. A. Rosetti publică un articol violent contra lui I. Deșliu și a doua zi, ziua fixată pentru compariţiunea la Plumbuita, Deșliu era destituit. Se zice că Rosetti ar fi amenințat pe Domn prin unul din oamenii săi că, dacă nu va fi lăsat în pace, va denunța înaintea țării și a Europei pe adevăratul omorîtor al lui Catargiu, dând să înțeleagă că Domnul nu este străin de această crimă. Atunci Cuza dădu ordin ministrului de Justiție, Dimitrie Cornea, să destitue pe procurorul general; C. A. Rosetti și I. C. Brătianu fură lăsați în pace, iar instrucția curmată pentru totdeauna...»

Anghel Demetrescu credea așa dar că I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, ca conducători ai opoziției liberale, așa de înverșunată împotriva lui Barbu Catargiu, n'au fost străini de atentat, deși însuși înlătură această bănuială, când afirmă că Domnul, pe urma amenințării lui Rosetti, a închis afacerea. Ori, dacă asasinul ar fi fost un instrument al opoziției liberale, de sigur nu C. A. Rosetti ar fi fost acela care să-l denunțe.

Adevărul e că, deși crima s'a comis, incontestabil, din motiv politic, autorul sau autorii ei morali n'au putut fi în rândurile opoziției liberale. Căci nu e nimic care să îndreptățească o asemenea presupunere măcar. Nici în ședința Adunării legiuitoare, de a doua zi, după asasinarea lui Barbu Catargiu, în care s'a desbătut această chestiune și nici în presa de pe vremuri și de mai apoi nu s'a ridicat și susținut serios o atare acuză împotriva partidului liberal și conducătorilor săi, cum cu surprinzătoare ușurință, a făcut-o Anghel Demetrescu în amintita sa monografie.

Ușurința aceasta reiese și din faptul că articolul *violent* al lui C. A. Rosetti împotriva lui I. Deșliu n'a fost scris, cum afirmă Anghel Demetrescu, pentrucă șefii opoziției liberale fuseseră chemați la Plumbuita, ci pentru excesul de zel al procurorului de Argeș de a viola corespondența familiară a lui I. C. Brătianu, confiscând dela poștă scrisorile ce-i fuseseră adresate de frații săi Dumitru și Teodor și de soția și copiii lui C. A. Rosetti. Mai mult, în articolul de care e vorba, autorul însuși mărturisește că, invitat fiind la Prefectura Poliției pentru a se deschide în fața sa scrisorile confiscate, i s'a spus că măsura aceasta nu are nicio legătură cu atentatul săvârșit împotriva lui Barbu Catargiu.

Evident, Anghel Demetrescu nici n'a citit articolele pe care-și întemeiază afirmațiunile sale eronate cu chemarea lui Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti la Plumbuita pentru interogator, cu destituirea lui I. Deșliu din această cauză și cu ordinul de curmare a cercetărilor judecătorești în afacerea asasinatului. Afirmațiunile aceste, prin nimic întemeiate și dovedite, au sedus și pe A. D. Xenopol, care, în scrierea sa consacrată domniei lui Cuza-Vodă (vol. I, Iași, 1903, 241 sq.), se alătură la părerea că acțiunea violentă a opoziției împotriva reacționarismului lui Barbu Catargiu a fost cauza atentatului și că asasinul trebue căutat printre fanatecii acestei opoziții. El prezintă aceasta însă numai ca o supoziție mai plauzibilă decât aceea pe care deasemenea o discută: că mobilul atentatului ar fi putut fi și atitudinea lui Barbu Catargiu pe chestiunea rurală, dar pe care mult regretatul nostru coleg, de obiceiu așa

de perspicace și pătrunzător, nu l-a văzut și nu l-a înțeles. A. D. Xenopol ține însă să precizeze că supoziția sa nu atinge partidul liberal și pe conducătorii săi.

IV

Suspendarea cercetărilor a dat loc, firește, la tot felul de presupuneri și de svonuri. Nedumeririle și bănuielile se ridicară și se împrăștiară din și în toate părțile. Multe se găsesc înregistrate în dosarele alcătuite cu prilejul reluării cercetărilor în chestiunea asasinatului, între 1872—1876, sub guvernul lui Lascar Catargiu. Căci pe urma unei interpelări adresată acestuia în Senat de fostul procuror dela 1862, I. Deșliu, afacerea se redeschide: dosarul dela fosta Curte criminală este trimis la Senat, iar de aci, la 1872, la Ministerul Justiției, care dădu ordin procurorului general să reînceapă cercetările.

Ceea ce determinase redeschiderea chestiunii era faptul că autoritățile din Transilvania arestaseră acolo pe amintitul Gheorghe Bogati, considerat, în țară, ca autor al asasinatului. Chiar în Parlament el fusese prezentat ca unul ce ar fi cunoscând împrejurările asasinării lui Barbu Catargiu, ba, mai mult, ca autorul însuși al oribilei crime. La vestea arestării lui, Ministerul de Justiție ceru Ministerului de Externe să intervină pe cale diplomatică a se examina actele ce s'au găsit la Bogati și, dacă printre ele s'ar afla vreunele relative la tragicul sfârșit al fostului prim-ministru român, să le transmită Justiției noastre. In același timp se ceru a i se face și un interogator asupra acestei afaceri.

Autoritățile ungurești se conformară cererilor. Actele lui Bogati fură cercetate, iar el supus unui interogator, în Aprilie 1872, la Alba-Iulia, unde-și avea atunci domiciliul. Interogatorul acesta este destul de interesant și dă loc, cum vom vedea, la multe supoziții și comentarii. Inainte însă de a-l examina, să vedem cum și ce fel era cunoscut acest Bogati în țară la noi, după știrile și mărturiile ce ne-au rămas în dosarul omorului lui Barbu Catargiu.

După propria depoziție, se născuse în Alba-Iulia, la 1825. Ofițer de carieră, era, atunci, la 1872, maior în retragere, văduv și tată al unei fete. Avea însă un trecut foarte dubios. La 1862 se găsea în București, ducând o existență imundă. Trăia în mizerie, dormind prin grădinile dela vale de Schitul Măgureanului (Cișmigiu) și întreținându-se prin casele de toleranță, în special a uneia Ioana Țiganca. Aci l-a cunoscut doctorul Sarrhos, cu ocazia inspecțiilor ce trebuia să facă localurilor de prostituție din Capitală.

Aceasta era situația lui în momentul când s'a produs atentatul. După atentat, starea aceasta de mizerie și de nedemnitate a lui Bogati s'a schimbat dintr'odată. Ne-o spune tot doctorul Sarrhos, care, ducându-se la fosta lui gazdă și întrebând de el, i s'a răspuns că a plecat din București, căci se făcuse bogat. La fel judele instructor Gr. Cair, dela 1876, arată că, după asasinat, Bogati a părăsit vieața ticăloasă ce ducea. Nu mai frecventa localurile sale de predilecție — bordelurile — își cumpărase bijuterii scumpe dela Roche și Herdan și se bucura de o mare încredere la guvernul de atunci, care i-a confiat înaltul post de inspector silvic în ambele Principate, deși nu avea pregătire specială pentru o atare funcțiune.

Mai departe, Cair spune că un domn maior în retragere, Em. Puică, văzând, întâmplător, fotografia lui Bogati în biroul său, a declarat sub prestare de jurământ că, pe când se afla cu batalionul său în orașul Piatra din Moldova, în anul 1864, trăia acolo și Bogati. Toată lumea îl numea ucigașul lui Barbu Catargiu și se temea de dânsul ca de un om care nu avea frică de nimeni. Ca atare — asasin al fostului prim-ministru — era privit și de alții, atunci, cum reiese dintr'o broșură publicată doi ani în urmă la Paris *(Note sur les Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie)*, în care se spune că e de mirare cum un oarecare Bogati, străin, pe care opiniunea publică îl acuza, pe drept ori pe nedrept, de ucigaș, în loc de a fi supus unei instrucțiuni judiciare, a fost numit inspector silvic în Moldova, cu salar de 2000 piastri pe lună. Asemenea din depoziția lui M. Marghiloman, din 1873, că, întors dela Viena, după crima dela 8 Iunie 1862, a aflat, din svon public, că autorii ar fi Bogati și Dunca și că, acest din urmă, dispărut din București, în chiar

ziua atentatului, s'ar fi aflând, atunci, în slujba unui econom de vite din Transilvania, un anume Măciucă.

Aşa dar, din toate mărturiile reiese că Bogati era privit ca asasin al lui Barbu Catargiu. Probabil la el se referea şi Ion C. Brătianu, când, în şedinţa dela 11 Februarie 1886 a Adunării Deputaţilor, venind vorba de acest asasinat, îi replica lui M. Kogălniceanu că ucigaşul fostului prim-ministru n'a fost un român, ci un străin şi că mai trăeşte o persoană (e vorba, cred, de colonelul Nic. Bibescu), care ştie aceasta. Iată de ce s'a cerut, după arestarea lui, interogatorul, care s'a făcut, cum am zis, la Alba-Iulia, în Aprilie 1872.

Interogatorul acesta este interesant nu numai prin declaraţiile ce cuprinde, cât şi prin tendinţa cu care inculpatul caută să se scoată din cauză. Mai întâiu Bogati se face a nu şti precis când s'a întâmplat faptul. Căci, deşi în altele este cât se poate de exact, în această privinţă zice: *In 1863 sau 1864, nu-mi aduc bine aminte*, preşedintele Consiliului, Barbu Catargiu, a fost interpelat în Cameră, dacă cu aprobarea sa urma să se ţină a doua zi o adunare democratică solemnă pe Câmpul Libertăţii, interpelare la care acesta răspunse că, numai trecând peste cadavrul său *(sic)*, turburătorii s'ar putea întruni.

După aceste cuvinte — continuă Bogati — şedinţa Adunării s'a ridicat şi adaugă el: Se pare că partida democratică a încurajat şi angajat pe doi tineri — Dunca şi Grozescu — pentru a făptui omorul. Căci a doua zi după amiază — iarăşi o confuzie voită — când Catargiu se întorcea acasă cu d-l prefect de Poliţie, în trăsură deschisă, Dunca a tras, aproape de poarta Mitropoliei, cu un pistol ruginit asupra primului-ministru, lovindu-l în cap. Murind imediat, d-l prefect a dat ordin vizitiului să-l ducă iute acasă.

Apoi, spre a se scoate din cauză, Bogati spune că în acest timp, el s'a dus dela cafeneaua Briol, unde băuse un absint, la numita Ioana Ţiganca, pentru a prânzi. După aceea s'a culcat şi a adormit, când un gardist dela intrarea Cişmigiului (aproape de casa unde se afla) l-a deşteptat, strigând: «La Mitropolie este revoluţie. Se ucid boierii»! Impins de curiozitate, s'a dus să vadă pe cel asasinat şi l-a găsit — unde, nu

spune, probabil însă acasă — întins pe o canapea și plin de sânge pe hainele albe cu care era îmbrăcat.

In urma acestei întâmplări, relatează mai departe Bogati, s'au arestat, în aceeași zi, mai multe sute de persoane. Seara, prefectul a trimis un ofițer de jandarmi la sine, chemându-l la Poliție. Aci «l-a rugat, în mod amical», să-l ajute a descoperi pe făptuitorii crimei, spunând că aceasta ar fi lesne pentru dânsul ca unul ce cunoaște pe mai toți străinii, și că prințul Cuza a fixat un premiu pentru descoperirea și arestarea asasinului. A doua zi după amiază l-au dus din nou la Poliție, unde prefectul l-a trimis la procurorul Deșliu, care i-a arătat pistolul cu care s'a săvârșit crima și l-a confruntat cu două calfe de lăcătuș (ale armurierului Hofmann).

Mai pe urmă, încheie Bogati, s'a răspândit svonul fals, după care d-l prefect Bibescu sau eu am fi omorît pe d-l Catargiu, cu știința prințului Cuza. Dar adaugă îndată, spre a întări falsitatea svonului, numeroasele rude ale familiei Catargiu și ginerele său, consulul francez (Béclard), cari au făcut toate cercetările posibile pentru a descoperi pe făptuitori, de sigur nu ne-ar fi cruțat nici pe mine, nici pe d-l Bibescu, dacă ar fi descoperit vreun indiciu grav împotriva noastră.

Cu aceasta se încheie depoziția lui Bogati. Cum se vede bine, ea are trei părți, cari vădesc trei preocupări. In prima parte, se acuză direct Dunca ca autor al crimei, prezentându-l ca agent al partidului democratic (liberal), în slujba căruia s'ar fi aflat. In partea a doua, Bogati caută să stabilească un alibi pentru sine și să arate că a fost, la timpul său, cercetat și la Poliție și la Parchet, dar că nu s'a găsit nimic contra-i. In fine, în a treia parte, Bogati confirmă svonul, care a circulat îndată după atentat și care s'a menținut multă vreme, cum că el sau Bibescu, ar fi omorît pe Catargiu, cu știința principelui Cuza.

După acest interogator, care fu trimis autorităților române, agentul austro-ungar din București ceru dela acestea anumite precizări cu privire la timpul când Bogati a început a fi bănuit ca asasin al lui Catargiu și cu privire la unele persoane cercetate cu ocazia investigațiilor făcute până atunci în această cauză. Dar abia la 1876, judele instructor al Tribunalului Ilfov

răspunde printr'un raport adresat primului procuror acestei cereri, — raport în care se fac câteva observații și constatări judicioase la adresa celor ce-au avut a instrui pe vremuri această afacere. Și anume: 1. că deși asupra lui Bogati și Dunca au planat cele mai grave bănuieli ca asasini, ei n'au fost confruntați cu băieții ce au văzut pe atentator fugind în jos pe dealul Mitropoliei și nici cu un alunar (?), ce se afla tot acolo, cu toate că autoritățile i-au avut în mâini; 2. că, deși d-rul Sarrhos declarase că, la câteva zile după comiterea crimei, Radu Rosetti (fostul prefect al Poliției, bunicul d-lui Radu D. Rosetti, actualul decan al Baroului de Ilfov), i-a spus că știe cine este asasinul și că, dacă dânsul ar fi în locul colonelului Bibescu, l-ar descoperi, totuși autoritățile de atunci nu l-au chemat pentru lămuriri și precizări, luând măsuri în contra-i pentru cazul că ar fi refuzat să le dea.

V

Acestea sunt toate știrile ce se pot scoate din dosarul închis de răposatul Onciul la Arhivele Statului și în care el, de sigur, credea, cum am crezut și eu, înainte de a-l fi examinat mai atent, că se cuprinde misterul asasinării lui Barbu Catargiu. Din nenorocire, misterul acesta planează asupra acestei afaceri chiar și acum după cercetarea dosarului și va plana, socot, încă multă vreme. Căci nu e de nădăjduit să se găsească curând probe absolut pozitive și decisive cu privire la asasin, la mobilul crimei și la autorul ei moral.

Totuși, până la aceste probe, se pot face, pe baza celor mai înainte prezentate, anumite supoziții și constatări și se pot trage anumite deducții și concluzii de natură să aducă mai multă lumină în chestiunea asasinării lui Barbu Catargiu, fără bine înțeles, cum am spus, de a o putea și pe deplin limpezi. Le vom încerca în partea ultimă a acestei comunicări, cu privire la tustrele întrebările mai sus puse: 1. Cine a putut înfăptui crima? 2. Cine a putut fi autorul ei moral? și 3. Ce s'a putut urmări prin săvârșirea ei?

1. Cine a putut înfăptui crima?

Cercetările pun înainte, am văzut — după svonul public — trei nume: pe Dunca, pe Bogati și pe Bibescu.

Pe cel dintâiu, Bogati îl arată, în mod precis, ca ucigaş al lui Catargiu și anume în calitate de agent al partidului democratic (liberal), de opoziție. Am spus însă că asupra acestui partid și a conducătorilor săi nu s'a ridicat nici atunci și nici mai târziu — cel puțin eu nu cunosc — vreo acuzațiune mai serioasă de complicitate sau amestec la asasinatul lui Barbu Catargiu, afară de acea de care am vorbit, a lui Anghel Demetrescu, și a cărei netemeinicie am dovedit-o cu prisosință.

Că Dunca a putut fi aderentul partidului liberal și că, dat fiind democratismul și naționalismul integral și fanatic pe care-l propovăduia acest partid, el, ca supus chesaro-crăesc, adică ca ardelean, era un « exaltat în ideile sale politice », nu e mirare. Că a fost, apoi, identificat, pe temeiul semnalmentelor, trimise dela Centru, cu presupusul atentator și că, pe urma acestei identificări, numele său a circulat în public ca ucigaş al lui Barbu Catargiu, e explicabil.

Căci acestea au fost prezumțiile, singurele, după care Dunca a fost implicat în această afacere — ideile politice exaltate și identificarea lui (făcută de Prefectura județului Ialomița) cu presupusul atentator. El n'a fost însă cercetat de aproape. Iar dacă la 1862, autoritățile nu l-au avut în mână, la 1873, când afacerea s'a redeschis, ele știau unde se află și puteau să ceară arestarea și investigarea lui, cum au cerut-o pe a lui Bogati. Dacă nu au făcut-o, este, foarte probabil, pentrucă nu aveau temeiuri mai serioase pentru aceasta.

Broșura lui I. G. Valentineanu, cunoscutul ziarist de pe vremuri (*Uciderea lui Barbu Catargiu: Cine e asasinul?* Ed. 2-a, București, 1897), în care prezintă (ca și Bogati) pe acest Dunca (i se zice Iosif, în loc de Dumitru) ca autor al atentatului, nu merită nicio încredere. Intreaga poveste e sprijinită pe afirmațiuni de ordin personal, incontrolabile. Ea abundă de inexactitate și de invențiuni. Așa, se spune că după atentat au fost arestați mai toți fruntașii liberali — frații Golești, frații Brătieni, C. A. Rosetti, etc., când e știut, că niciunul din ei n'a

fost arestat. A fost scrisă, evident, cu scopul de a acoperi pe Bogati, despre care se spune că anume, intenționat, se dădea ca asasin al lui Barbu Catargiu (chiar față de Dunca s'a dat ca atare), ca să poată câștiga mijloacele de traiu ce-i lipseau complet. Natural că pe astfel de mărturii și afirmațiuni nu se poate pune niciun temeiu.

Ce privește pe Bogati, el însuși declară că trecea drept asasin al lui Barbu Catargiu, cum se vorbea și se credea, de altfel, de toată lumea, în țară. De aceea s'a și cerut percheziționarea și cercetarea lui, atunci când a fost arestat. Depozițiile sale la acest interogator vădesc însă, cum am arătat, preocuparea de a se scoate din cauză, acuzând precis pe Dunca de ucigaș, căutând să stabilească pentru sine un alibi și afirmând că, cercetat, la timpul său, nu s'a putut găsi nimic împotrivă-i.

Dar declarațiile sale nu au valoare obiectivă. Acuzația adusă lui Dunca nu este prin nimic dovedită. Alibi-ul nu e constatat prin cercetările celor de drept. Iar așa zisa investigație la care a fost supus, am văzut că a fost mai mult de formă. Pledoaria sa lasă deci deschis și mai departe drumul tuturor presupunerilor. Și anume:

Viața ce ducea și condițiunile morale în care trăia ni-l arată în stare a primi însărcinări cât de odioase, chiar și pe aceea de asasin, iar schimbarea situației sale materiale, cum și favorurile de care s'a bucurat din partea oficialității, care i-a încredințat un așa înalt post în Stat, ne îndreptățesc a bănui că n'au fost decât compensațiile unor servicii făcute cuiva din cei puternici.

Astfel, în nex cauzal și logic, opinia publică i-a atribuit lui înfăptuirea odiosului atentat. Mai mult, însuși s'a prezentat ca atare. Faptul îl dețin dela venerabilul nostru coleg, d-l Ion Bianu, căruia răposatul D. A. Sturdza i-a confiat că, venind odată din străinătate, în restaurantul gării Orșova — pe atunci stațiune de frontieră — i s'a înfățișat un individ care s'a recomandat Bogati și i-a spus că el este autorul atentatului contra lui Barbu Catargiu, de sigur în credință că prin aceasta va câștiga bunăvoința pentru dânsul a fostului șef al partidului național-liberal, ca adversar politic al partidului conservator, căruia aparținuse Catargiu.

Despre Bibescu, Bogati ne spune că-i ieşise şi lui svonul a fi ucis pe Catargiu. In adevăr, svonul acesta a existat şi s'a menţinut cât a trăit fostul prefect de Poliţie. I s'a şi zis pentru aceasta Bibescu-Pistol. Mai mult. Contemporanii, martori ai atentatului, dădeau relaţiuni de natură a-l pune direct în cauză. Aşa, cei ce se găseau la ieşirea dela Cameră, imediat în urma trăsurii în care luase loc Barbu Catargiu, mărturiseau că însoţitorul său, Colonelul Bibescu, ţinea braţul drept peste umerii primului-ministru (care, se ştie, a fost împuşcat în partea posterio-inferioară a capului) şi că, după ce s'a tras cu pistolul, sub clopotniţă, prefectul Poliţiei ar fi spus celor ce l-au înconjurat că asasinul s'a suit pe scara trăsurii, a tras şi apoi a fugit la vale, prin viile Mitropoliei, deşi aceştia nu văzură pe nimeni, nici urcându-se pe scara trăsurii şi nici fugind. Alţii spun că Bibescu ar fi strigat, când s'a săvârşit atentatul, că « s'a tras de sus », din clopotniţă. La fel mărturiseşte el în depoziţia dela 1872.

Cum vedem, mărturii şi declaraţii diferite şi contradictorii, din care nu se pot face deducţii sau concluzii mai precise şi mai lămurite. Singurul fapt care este şi rămâne suspect în ce-l priveşte pe Bibescu, este acela arătat deja. Şi anume: chemarea lui la Parchet pentru interogator, chemare pe urma căreia procurorul general a fost înlocuit, iar cercetările judecătoreşti începute, curmate, din ordin, ceea ce dovedeşte că era de interes ca prefectul Poliţiei să nu compară înaintea instanţelor de anchetă. Dar chiar din acest fapt, nu se poate conchide decât cel mult că Bibescu ştia cu privire la atentat lucruri care nu puteau fi date la iveală.

2. Dar care puteau fi aceste lucruri?

In depoziţia sa, Bogati spune că, după atentat, s'a răspândit svonul cum că el sau Bibescu ar fi omorît pe Catargiu « cu ştiinţa prinţului Cuza ».

Şi, în adevăr, anumite fapte deja semnalate — modul cum Bogati a fost invitat şi tratat la Poliţie, schimbarea situaţiunii sale materiale după atentat şi favorul de care s'a bucurat din partea regimului, prin numirea sa în un înalt post de Stat — vin să confirme acest svon.

La ele se mai pot adăuga:

Faptul că, după abdicarea lui Cuza-Vodă, Bogati a părăsit ţara şi s'a întors în Ardeal, unde-l găsim la reluarea cercetărilor în afacerea asasinatului şi unde a trăit până la moarte, ceea ce arată că nu s'a mai simţit sigur şi la adăpost sub noul regim al principelui Carol şi guvernelor sale.

Faptul că doctorul Sarrhos, care a fost prezent la scena întâlnirii noului preşedinte de Consiliu, Ap. Arsachi, cu Cuza-Vodă, în faţa trupului neînsufleţit al lui Barbu Catargiu, ne spune că Domnul era foarte emoţionat şi agitat şi că, în schimbul de cuvinte ce a urmat între dânşii, Arsachi ar fi spus răspicat: că dela primul-ministru până la prinţ nu este departe.....

In fine, faptul relevat şi comentat mult de contemporani, că cercetările judecătoreşti au fost întrerupte şi că cei bănuiţi — în special Bogati — n'au fost urmăriţi, fără ca familia lui Catargiu să fi stăruit, după cum s'ar fi cuvenit, ca cele dintâiu să fie continuate, iar cei din urmă să fie riguros cercetaţi.

Toate aceste fapte sunt de natură să pună pe cercetător în cea mai mare nedumerire şi să-l aducă a se întreba: dacă, în adevăr, Cuza-Vodă n'a fost străin de atentat şi dacă nu ştia el chiar şi cine a fost asasinul, aşa cum bănuiau, credeau, oamenii vremii. Totuşi nu se poate afirma ceva mai pozitiv, mai concret în această privinţă. Căci, în stadiul în care se află chestiunea, ea nu poate fi scoasă încă din domeniul presupunerilor, al ipotezelor. In acest sens putem merge mai departe, întrebându-ne:

3. Care a putut fi mobilul crimei?

Evident politic şi din parte-mi voi încerca chiar o explicare, cu care voiu şi încheia această comunicare. Iat-o:

Domnia lui Cuza a fost dominată de marea problemă a reformei rurale, dela început până la rezolvarea ei, în August 1864. Domnul, partizan hotărît al reformei, în sensul cel mai liberal şi democratic, avu însă împotrivă-i: întâiu Comisiunea centrală dela Foşcani, al doilea Adunările legiuitoare şi al treilea pe Barbu Catargiu.

In adevăr, Comisia centrală, care, după noua organizare dată Statului prin Convenţia dela 1858, trebuia să întocmească proiectele de legi comune ambelor Principate, alcătuise, pentru reforma rurală, un proiect de lege în spirit conservator şi reacţionar. Prin acest proiect de lege, raporturile dintre proprietari şi plugari se lăsau la libera învoială, între cei dintâiu, ca stăpâni ai pământului şi între cei din urmă, ca stăpâni ai braţelor lor. In loc deci ca ţăranii, liberaţi de clacă, să fie împroprietăriţi pe ogoarele pe care le munciseră de veacuri, cum voia Domnul şi ţara, ei erau lăsaţi tot la discreţia stăpânilor, fără putinţă a se emancipa din starea de servitute, sărăcie şi ignoranţa în care fuseseră aduşi. Fireşte, Domnul nu putea aproba un asemenea proiect de lege. Totuşi, el trebuia, după procedura prescrisă de Convenţie, supus deliberării celor două Adunări legiuitoare din Iaşi şi Bucureşti.

Dar membrii acestor Adunări, constituite pe baza legii electorale dată de aceeaşi Convenţie, care lăsa conducerea Statului pe seama marilor proprietari, ca unii ce aproape singuri erau alegători şi puteau fi aleşi, membrii acestor adunări, zic, născuţi şi crescuţi, în mare majoritate, în conştiinţa unor drepturi de proprietate intangibile şi a unor privilegii de clasă de abia abolite, nu înţelegeau să renunţe cu uşurinţă nici la unele nici la altele. Conduse de un astfel de spirit, Adunările legiuitoare se arătară hotărît refractare, vrăşmaşe, oricărei reforme ce le-ar fi redus sau restrâns ceva din proprietăţile şi din rolul ce-l aveau încă în Stat membrii lor. Era cert deci că cele două reforme ce se agitau atunci — reforma rurală şi reforma electorală — nu puteau fi votate, într'un spirit mai liberal şi mai democratic, de aceste Adunări.

Aşa fiind, Cuza-Vodă refuză a supune deliberării lor proiectul de lege pentru reforma rurală întocmit de Comisiunea centrală, pe motiv că o reformă de o aşa de mare însemnătate nu trebuia desbătută înaintea Adunărilor separate, dela Iaşi şi Bucureşti, ci înaintea Adunării comune, ce avea să se întrunească în Capitala ţării, odată cu efectuarea deplină şi definitivă a unirii Principatelor, — unire, a cărei realizare, toţi, dela Domn până la cel din urmă cetăţean, o aşteptau cu cel mai

fierbinte patriotism. Aceasta în speranţa că, prin contopirea celor două Adunări separate într'una singură, se va putea alcătui o majoritate mai binevoitoare, mai favorabilă reformei.

Acel care totuşi cearcă să forţeze mâna Domnului, să-i înfrângă voinţa, silindu-l să prezinte Adunării din Bucureşti proiectul de lege pentru reforma rurală al Comisiunii centrale, fu Barbu Catargiu, cel mai ireductibil şi implacabil reprezentant şi apărător al intereselor marilor proprietari. Prin cultura şi talentul ce poseda, prin voinţa fermă şi hotărîtă cu care se conducea în vieaţă, prin autoritatea şi prestigiul de care se bucura în faţa coreligionarilor săi politici, prin energia şi vigoarea cu care înţelegea să ducă la realizare concepţiile şi doctrinele sale conservatoare, reacţionare, el îşi câştigase un mare ascendent în mijlocul clasei conducătoare şi în Adunările legiuitoare, pe care le domina în totul. « Majorităţile, pe care Catargiu le condusese dela 1859 mai-mai fără întrerupere până în momentul morţii sale, scrie biograful şi apologetul său Anghel Demetrescu, i se supuneau nu numai din convingere, ci şi în mod automat, după accesele acestui maniac *(sic!)*, dinaintea căruia trebuia să se plece orice voinţă, să se sfărâme orice teorie ».

In adevăr, conştient de această mare forţă politică şi, cum am spus deja, bine fixat asupra spiritului şi modului cum trebuia făcută, după concepţia sa politică, organizarea şi consolidarea Statului, Barbu Catargiu, atunci când Cuza-Vodă îi încredinţă cârma Ţării-Româneşti, la 30 Aprilie 1861, înscrise, între alte măsuri şi legiuiri ale programului său de guvernământ şi reforma agrară, cerând Domnului: « să nu împiedece Adunarea de a lucra legea rurală, dacă până la 3/15 Iunie, termenul fixat de Inălţimea sa pentru efectuarea unirii depline, cele două Adunări separate nu se vor putea întruni împreună şi nici — pentru acest caz — să nu închidă Adunarea până ce nu va vota această lege ».

Dar Domnul, care ştia că proiectul odată adus înaintea Adunării va fi şi votat, se opuse, cum se opuse de altfel şi la celelalte cereri ale noului preşedinte de Consiliu. De aici conflictul, care, după 12 zile numai, duse la demisia Guvernului,

— conflict pe care Barbu Catargiu ţinu să-l înfăţişeze ţării prin o răsunătoare demisie, în care înşiră, una câte una, toate cauzele ce-l aduseră în dezacord constituţional cu Domnul, — demisie care este şi va rămâne unul din cele mai conştiente şi mai demne acte publice din întreaga vieaţă constituţională a României dela 1858 până azi.

Căci, iată ce zicea el în această demisie cu privire la legea rurală: «Am cerut să nu se împiedece Adunarea de a pune în discuţie legea rurală, dacă până la 3/15 Iunie, termenul pus de Inălţimea Voastră pentru efectuarea unirii, nu se vor putea întruni ambele Adunări. Şi am mai cerut să nu se închidă Camera noastră până nu se va vota acea legiuire, fiindcă intenţia ambelor Adunări, când a dat votul pentru discuţia în comun a legii, n'a fost de a amâna la infinit şi de a lăsa nerezolvată o chestiune ce ţine suspendat creditul public şi în suferinţă toate interesele ţării ameninţate, ci ca să înlesnească şi grăbească rezolvarea ei, — dar Măria Voastră aţi refuzat!».

Da, Domnul a refuzat categoric, iar Barbu Catargiu a trebuit să plece dela guvern. Conflictul a produs însă resentimente acute în sufletele celor doi adversari, cari rămăseseră şi mai departe neclintiţi fiecare pe poziţia sa, înţelegând să lupte cu aceeaşi hotărîre şi energie pentru scopurile ce urmăreau — Cuza-Vodă să perfecteze cât mai repede actul unirii depline, iar Barbu Catargiu să impună, prin orice mijloc, votarea reformei rurale. Căci cel dintâiu aştepta dela actul unirii depline o schimbare a situaţiei în ce priveşte atitudinea viitoare a Adunării legiuitoare faţă de reformele sale, prin faptul că această unire avea să desfiinţeze Comisia centrală dela Focşani, avea să reunească cele două Adunări dela Iaşi şi Bucureşti şi cu ele pe cei ce susţineau reformele într'un spirit mai liberal şi mai democratic şi avea, poate, să determine chiar şi pe cei intransigenţi la o atitudine mai înţelegătoare, mai conciliantă.

Dar Barbu Catargiu nu aşteptă unirea deplină, spre a-şi continua acţiunea sa. Mai întâiu el refuză să subscrie decretul de numire al succesorului său la Preşidenţia Consiliului. Apoi după ce acesta — Şt. Golescu — constitui totuşi noul Guvern,

caută să impună aducerea în desbaterile Adunării legiuitoare a proiectului de lege pentru reforma rurală al Comisiunii centrale. Aceasta prin propunerea unei moțiuni pe care majoritățile sale o votară cu toată grăbirea, cum că « orice Minister ce nu ar veni cu soluția chestiunii rurale, înainte de închiderea Adunării, să nu aibă încrederea ei ». Și cum Guvernul declară că nu poate primi această moțiune, majoritățile îi dădură, la 24 Iunie, vot de blam. Totuși el nu demisionă și nici Domnul nu-i ceru demisiunea, cum ar fi fost firesc și logic sub raport constituțional.

Evident, acțiunea lui Barbu Catargiu, era o nouă provocare la adresa Domnului, după demiterea lui demonstrativă cu o lună în urmă, — demitere pe care Cuza-Vodă o primi, cum mărturisește D. Bolintineanu (*Vieața lui Cuza-Vodă*, p. 269), cu un adevărat acces de furie. Nu e de mirare deci că Domnul vedea în persoana fostului său prim-ministru un vrăjmaș ireductibil al reformelor sale și nu e de mirare nici că cei mai de aproape colaboratori ai săi vedeau în Barbu Catargiu o piedică care trebue înlăturată din calea realizării reformei rurale, cum reese din mărturia lui Eugeniu Carada (M. Theodorian-Carada: *Efemeride*, București, 1930, p. 56) că, ieșind odată dela C. A. Rosetti cu C. Bolliac — în 1861 — acesta l-a invitat la un ceai, la care a venit și Chr. Tell și că, cu acest prilej, în discuțiile urmate « Bolliac și-a exprimat credința că Vodă nu va putea înfăptui reformele democratice, până ce mai întâiu Barbu Catargiu nu va fi suprimat ».

Dar influența de atunci a lui Barbu Catargiu întrecea pe a Domnului. Adunarea era la dispoziția și la discreția sa. Atâta vreme deci cât el stătea în fruntea majorității nu putea fi nicio nădejde de schimbare. Toate încercările de a-l îndupleca la o atitudine mai conciliantă nu reușiră. Nici dizolvările și nici persuasiunile. Iar o nouă lege electorală, care să modifice structura și compoziția ei, Adunarea refuză, tot la sugestia lui Catargiu, a da, dacă nu se rezolvă mai întâiu reforma rurală. Legal, Domnul cu ai săi nu mai puteau face nimic.

Totuși realizarea unirii depline, care se câștigă prin silințele particulare ale lui Cuza și ale devotaților săi agenți pe lângă

Poarta Otomană și pe lângă împăratul Napoleon III, Constantin Negri și I. Alecsandri, aduse o schimbare neașteptată a situațiunii, cel puțin sub raport moral și național. Toată lumea fu de acord în a recunoaște meritele speciale ale Domnului în această chestiune. Barbu Catargiu, însuși, într'o frumoasă și patriotică cuvântare, rostită în Cameră, la 11 Decemvrie 1861, în ziua când s'a anunțat recunoașterea unirii de către Curtea suverană și Puterile garante, nu hesită a ratifica, cu marea sa autoritate politică, această unanimă recunoaștere.

Evident, poziția lui Cuza-Vodă se consolidă mult prin realizarea unirii depline, iar nădejdile sale într'o schimbare a situației pe urma acestui mare eveniment erau îndreptățite. Așa se explică faptul că, atunci când fu să se constitue cel dintâiu guvern unitar al fostelor Principate, la 24 Ianuarie 1862, el încredință formarea acestui guvern vajnicului său rival, lui Barbu Catargiu. Dar Domnul avea să se încredințeze în curând că se înșelase în așteptările sale. Căci primul președinte de Consiliu al României se arătă și acum, ca și la 1861, tot așa de intransigent în convincțiile sale politice și tot așa de hotărît în a și-le pune în aplicare. In acest scop, după ce, prin legi speciale, desființă Comisiunea centrală dela Focșani (numai suspendată de Puterile garante) și organiză Curtea de Casație la București, Barbu Catargiu prezintă Adunării legiuitoare proiectul pentru reforma rurală, același pe care Cuza-Vodă i-l respinsese în guvernarea sa precedentă.

Am arătat la început cum au decurs desbaterile proiectului în Adunare, cu marele duel oratoric dintre Mihail Kogălniceanu și Barbu Catargiu și am spus că totul fu în zadar, căci acesta merge direct și neșovăitor la scop. Nimic nu l-a putut clătina în credințele și convingerile sale și nimic nu l-a putut schimba în simțimintele și atitudinele sale — și unele și altele hotărît ostile revendicărilor juste și generoase pe care oamenii vremurilor nouă le făceau și cereau pe seama țărănimii robite.

Minunata pledoarie a lui Kogălniceanu, în care expunea, în chip magistral și documentat, evoluția problemei agrare la noi, în care arăta cum reforme similare s'au făcut în țările

cele mai conservatoare și reacționare, în Prusia, în Austro-Ungaria, în Rusia chiar, în care dovedia că reprezentanții Puterilor protectoare, în rapoartele lor din 1857, preconizară o reformă așa cum o cerea partida progresistă și în care, în cele din urmă, în cuvinte pline de profundă simțire și iubire pentru săteni, se făcea apel la sentimentele patriotice și umanitare ale membrilor Adunării față talpa și viitorul țării, — această minunată pledoarie în favorul țărănimii române nu clătină nimic din hotărîrea lui Barbu Catargiu și nu avu nici un răsunet în sufletul său. Pentru dânsul, ea era, așa cum a caracterizat-o în cuvântul său de răspuns: « o chimeră, o chimeră ciudată, paradoxală, o chimeră cu capul de porumbiță, făgăduind multă blândețe, cu trunchiul de aspidă plină de venin și cu coada de șopârlă măglisitoare ».

In aceste condițiuni desbătută, era sigur că legea va fi votată şi că Barbu Catargiu va cere imediat Domnului sancționarea și promulgarea ei. Dar Cuza-Vodă, care, de rândul trecut respinsese, motivat, prezentarea proiectului de lege Adunării, de rândul acesta nu mai avea motiv legal și politic de a refuza cererea primului său ministru, perfect constituțională. O știa bine. Totuși el nu putea sancționa legea. Ar fi fost o totală abdicare dela convingerile, sentimentele și atitudinele sale de până aci. Conflictul era deci inevitabil și de astădată, de sigur, mai grav și cu urmări, poate, mai serioase. Răspunderea avea să o poarte întreagă Domnul. Şi el avea să înfrunte agitațiile ce urmau a se produce din partea celor nemulțumiți, în frunte, firește, cu Barbu Catargiu, cari peste capul Guvernului, s'ar fi îndreptat direct asupra lui Cuza-Vodă. Era primejduită deci și poziția sa personală, pe lângă acea a reformei rurale însăși.

Domnul știa bine aceasta și prevedea ceea ce avea să se întâmple. El avea, de sigur, voința și energia să suporte noul conflict și să înfrunte agitația, chiar cu riscul situației sale. Totuși perspectivele acestei lupte trebuiau să-l neliniștească și îngrijoreze și trebuiau să neliniștească și îngrijoreze pe cei mai apropiați și devotați ai săi. Dar strania coincidență a sfârșitului tragic și misterios al lui Barbu Catargiu în preajma

votării legii rurale, îndepărtară dintr'odată aceste perspective. Căci chestiunea sancționării și promulgării legii, cu toate urmările sale, nu se mai punea acum pentru Domnitor. In adevăr, deși trei zile în urmă, Adunarea votă, demonstrativ, reforma nefastă a fostului președinte de Consiliu, — urmașul său, Ap. Arsachi, în starea de spirit și în atmosfera politică schimbată, fără de autoritatea, voința și energia predecesorului său, nu avu curaj a mai cere sancționarea ei. Astfel ea rămase, după expresia banală, înmormântată în cartoanele Adunării ce o votase.

Totuși, deși Cuza-Vodă avu prudența și tactul a oferi țării, partidelor în luptă, un timp de destindere, prin constituirea, la 23 Iunie, a unui guvern care să conducă afacerile Statului — Guvernul lui Nic. Kretzulescu — fără a mai aborda chestiunea rurală, Adunarea persistă în atitudinea sa de ostilitate față de Domn și de Guvernul său, hotărîtă a respinge orice încercare de reformă rurală, concepută și întocmită în alt spirit și în alt sens decât cele preconizate de fostul ei conducător, Barbu Catargiu. Rezistența aceasta nu putea fi înfrântă prin noui dizolvări. Se făcuse doar suficientă experiență în această privință: nouile Adunări se reconstituiau însă la fel cu cele dizolvate. Numai o modificare a structurii și alcătuirii lor pe baza unei noui legi electorale, ar fi putut da o Cameră mai favorabilă reformelor liberale și democratice. Dar nici aceasta nu era cu putință. Căci Adunarea condiționa reforma electorală de acea rurală. Orice cale normală și legală de schimbare a situației acesteia era așa dar exclusă. Domnul și țara se convinseseră. De aceea, ca să înfrângă această înverșunată rezistență, înlăturând din calea reformei agrare ultima și cea mai de seamă piedică pentru liberarea de sub șerbie și împroprietărirea milioanelor de țărani, Cuza Vodă trebui să recurgă, cum se știe, la lovitura de Stat dela 2 Mai 1864.

* * *

Acesta este cursul evenimentelor și împrejurărilor istorice în care s'a produs moartea, prin asasinat, a lui Barbu Catargiu și în care pot fi căutate și aflate cauzele care au

determinat-o. Personal şi strict obiectiv nu văd, până acum cel puţin, o altă legătură cauzală şi o altă explicare logică. N'au văzut-o, de altfel, atunci, nici cei ce puteau privi evenimentele mai dedeparte şi deci mai nepreocupat. Aşa *Daily News* din 10 Martie 1863 atribue omorul lui Barbu Catargiu fricei ca proiectul de lege al reformei rurale să nu se voteze (Ap. A. D. Xenopol, *o. c.*, I, 243), iar Consulul francez din Brăila Maurin Rié, într'un raport adresat lui Drouyn de Lluys, ministrul de Externe al lui Napoleon III, la 12 Martie 1866 (Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza*, Paris 1930, 235) spune că Librecht, omul de cea mai perfectă încredere al Domnului şi, de sigur, cel mai odios membru al camarilei sale, e bănuit a fi autorul, negreşit moral, al asasinatului fostului prim-ministru.

De aceea, pentru mine, Barbu Catargiu a fost victima nu numai a credinţelor sale nestrămutate şi a caracterului său inflexibil, dar şi a rătăcirii în care se găsea cu aproape întreaga clasă socială din care făcea parte, crezând că noul Stat român se poate organiza, consolida şi desvolta pe alte temeiuri, decât acele pe care le impuneau spiritul timpului modern şi necesităţile de vieaţă în acest spirit ale poporului român, — adică pe o structură şi întocmire în sens conservator şi reacţionar şi prin menţinerea mai departe a maselor ţărăneşti în servitute, sărăcie şi ingoranţă.

Rătăcirea aceasta a plătit-o din nenorocire şi pentru toţi cei ce credeau ca dânsul, cu viaţa. Căci evident, aşa cum zicea, Mihail Kogălniceanu, 2000 de boieri, adică de mari proprietari, nu fac o naţie şi, cum putem adăuga noi astăzi, nici pe aceşti 2000 de boieri nu se putea clădi România, aşa cum s'a clădit ea pe milioanele de săteni eliberaţi de sub clacă şi împroprietăriţi pe brazdele muncite de veacuri, prin actul de autoritate, de dreptate şi de iubire săvârşit de Cuza-Vodă şi marele său sfetnic Mihail Kogălniceanu la 1864.

ANEXE

(Actele mai însemnate din dosarul asasinării lui Barbu Catargiu, dela Arhiva Statului din Bucureşti).

I

Depeşe circulară la toate Prefecturile de judeţe, Subprefectura de Olteniţa şi d-lui Director ministerial din Iaşi

Nr. 4487. *Iunie 8, seara, 1862*

Astăzi la 6 ore după amiază, d-l Barbu Catargiu, primul ministru, ieşind din Cameră, a fost asasinat prin două lovituri de gloanţe. Asasinul nu s'a descoperit încă. Fiţi cu luare aminte asupra persoanelor ce vor sosi sau vor fi sosit în acel judeţ sau reşedinţă, ce vă vor insufla bănueli.

Se bănueşte că asasinul ar fi un om îmbrăcat nemţeşte, blond, cu barbişon şi ciupit de vărsat şi cu pălărie de paie cu borduri negre.

Conform cu originalul. Subscris de directorul Ministerului.

II

Prezidentul Consiliului Ministrilor Principatelor-Unite către onorabilul Minister de Interne

Nr. 341 *Bucuresci, 11 Iunie 1862*

Preşedinţa onorabilei Adunări legislative prin adresa sa de astăzi 11 Iunie, sub nr. 910, îmi comunică că onorabila Adunare în şedinţa sa dela 9 c., după ce a ascultat comunicatul Guvernului din acea zi, a deliberat de urgenţă asupra celor cuprinse în el.

Că în ceea ce priveşte cazul învoirii de a se preda în mâinile Poliţiei doi deputaţi, cari au subscris adresa către Prefectura de oraş, relativă la serbarea ce se pregătea pentru ziua de 11 Iunie, Adunarea s'a oprit de a da vre o hotărîre, pe privire că acei deputaţi, dd. Anton Arion şi Grigorie Miculescu, au declarat înşii că voesc de la sinele a se pune la dispoziţia autorităţii.

Iar asupra cazului al doilea, coprins în mai sus zisul comunicat, despre mijloacele de ordine publică, Adunarea, cu majoritate de 54 voturi contra a 36, a adoptat amendamentul următor:

« Adunarea națională, adânc întristată de dureroasa pierdere ce a făcut în persoana unui mare cetățean și bun patriot, indignată totdeodată de sumeția crimei ce s'a săvârșit, crimă care amenință întreaga societatea romînă; mai luând în privire greutățile ce preîntâmpină Guvernul pentru a menține ordinea publică, Adunarea, pentru binele țării, dă Guvernului putere discreționară până la întâia Duminică a viitoarei luni Decemvrie, de a lua toate măsurile și chiar cele mai energice, în privirea acelora ce i-ar afla că conspiră sau făptuesc în contra liniștei publice, de a aresta, de a-i înfrâna și chiar de a-i depărta din țară, precum și de a suspenda libertatea presei. Iar la deschiderea Adunării, îi va da relațiune de măsurile ce a luat ».

Eu împărtășesc cele de mai sus onorabilului Minister de Interne, spre cele de cuviință.

(ss) Arsachi.

Secretarul Consiliului, (ss) I. C. Petrescu

III

Depeșe circulară la toți prefecții județelor de dincoace și de dincolo de Milcov și directorul ministerial al Moldovei

Nr. 4671. *1862, Iunie 14*

Comunicația făcută d-tră prin circulara Nr. 4671, pentru votul Camerei despre puterea discreționară dată Guvernului, este numai spre a d-tră știință și nu o veți aplica la nici o împrejurare, până la un al doilea ordin al Ministerului, precum se cuprinde în circulară.

IV

Prefectura județului Ialomița către Ministerul de Interne

Nr. 5506 (confidențial) *Orașul Știrbei, 1862 Iunie 12*

Domnule ministru,

Cu signalmentile asasinului dlui Barbu Catargiu, cuprinse în ordinul domniei voastre nr. —, asemănîndu-se oarecum acelea ale individului Dumitru Duncă, supus C.C., venit în orașul Știrbei cu biletul Poliției Capitalei nr. 33, de unde s'a înapoiat în București pe la 5 Mai, cu viza Poliției orașului Știrbei nr. 12, și pentrucă din informații ce am luat, acel individ ar fi peste măsură ezaltat în ideile sale politice, bănuesc că poate el să fie făptuitorul. Mă grăbesc dar a supune cu respect cele de mai sus la cunoștința domniei voastre spre a lua dispozițiile ce veți bine chibzui.

Binevoiţi, vă rog, domnule ministru, a primi încredinţarea prea osebitei mele consideraţiuni cu care am onoarea a fi

al domniei voastre prea plecată slugă,

Prefect, N. Moscu

Indată şi în mod confidenţial se va comunica d-lui prefect de Poliţie, spre luarea cuvenitelor dispoziţii.

1862, Iunie 13.

V

Procurorul Tribunalului Ilfov, secţia I, către Ministerul Justiţiei

Nr. 1232 *1862, Iunie 28*

Domnule ministru,

Cunoaşteţi, d-le ministru, că eu, astăzi, în unire cu d-l procuror al Curţii criminale, mă găsesc lucrând în pretoriul on. Prefecturi a Capitalei spre descoperirea asasinului d-lui B. Catargiu, fostul preşedinte al Consiliului.

Pentru a-mi îndeplini cu stricteţe obligaţiunile mele în cazul de faţă, am luat toate dispoziţiunile permise de legea penală în unire cu colegul meu, având speranţă că golul lăsat de on. Prefectură într'această chestiune îl vom împlini prin mediile posibile, ajungând cât mai fără amânare la ţinta dorită de naţiunea întreagă.

Intre alte urmăriri necesarii spre descoperirea crimei, am avut şi un preot, care, prin depoziţiunea sa, a zis că de va vedea pe autorul faptei îl cunoaşte, căci mai înainte de comiterea faptei vorbise cu alţii pre de aproape, aflându-se şezând pe o bancă din mâna stângă a dealului Mitropoliei. Spre acest finit, am pus în vederea menţionatului preot atât pe arestaţii aflaţi la Prefectură cât şi pe alte persoane ce ne pot da oarecari bănueli.

Cu acest mod, eri, aflând că în arestul Prefecturii se găsesc nişte arestanţi, aduşi chiar atunci, pe cari, văzându-i de dimineaţă, d-l procuror al Curţii criminale, i s'a părut că unul din ei ar fi semănând întocmai la signalimente cu asasinul denunţat, chemând pe acel preot, spre a-i observa şi a ne arăta dacă din ei este vre unul ce căutăm, s'a cerut verbal d-lui director al Prefecturii, de trei ori, zişii arestanţi printr'un jandarm, într'adins trimis şi putinţa n'a fost a-i trimite; după care, timpul fiind prea înaintat şi preotul ne mai putând adăsta, d-l procuror al Curţii mă invită a merge eu în unire cu preotul la arestul în care se găsesc acei indivizi şi unde în sală mai mulţi jandarmi cu săbiile scoase îmi popriră intrarea, zicându-mi că nu e liberă.

Când le zisei ca să spuie şefului lor că e d-l procuror, îmi răspunseră că d-l director al Prefecturei ce era acolo le-au ordonat să nu mă lase

a intra în arest. Adăstând câteva momente în capul scărei cu acel preot, se auzea în arest un ţipăt grozav, fără însă să pot vedea cine era, care suferă. După aceasta, văzând că nu mi se dă voie a intra în arest, venii la d-l procuror al Curţei criminale, căruia, spunând toate cele petrecute, d-sa chemă pe directorul Prefecturei şi-l întrebă: cum se poate a nu mă lăsa pe mine, ca procuror de Tribunal, să intru în arest cu acel preot, spre a observa pe cei arestaţi; d-lui, arătând cu mâna spre mine, răspunse laconic: «Nu-l cunosc de procuror, nu l-am lăsat şi nici îl voi lăsa vre-odată ca să intre în arest». —Preotul, ne mai având la ce adăsta, fu silit a merge la ale sale, fără a ne ajuta cunoştinţa sa la ceva, căci bariera trasă de d-l director uimi pe toţi.

In faţa acestora, d-l ministru să arate că on. Prefectură este obligată de lege a ne înlesni toate mediile de descoperire ce-i vom cere, dar, din cele expuse până aici, vedeţi că d-l director nu numai că nu ne dase ajutorul necesar, dar din contră preotului nu i se arătară arestanţii, din care cauză scopul pentru care era chemat rămase inutil, ordonând jandarmilor a nu mă lăsa să intru în arest. Apoi acest domn director, atât prin expresiunile sale rostite înaintea d-lui procuror al Curţei criminale, cât şi prin conduita sa calcă art. 39 din proced. cod. penal, punându-mă în imposibilitate de a mai vizita arestele, pentru care merită a fi dat judecăţei şi a i se aplica penalitatea prevăzută de art. 151 din codul penal.

Cât pentru acela ce ţipa groaznic în arest, atunci când eu mă aflam la uşe cu preotul, nu poate fi altul decât un arestant supus la cazne, contra dispoziţiunilor art. 148 din citatul cod, pentru care rămâne la chibzuirea d-voastră de a face cele ce se dictează de lege în asemenea caz.

Toate acestea, supuindu-le cu respect la cunoştinţa dv., domnule ministru, vă rog să binevoiţi a face ca să fiu respectat în viitor ca procuror, conform cu legea, spre a-mi putea îndeplini misiunea cu exactitate şi fără nici o împiedicare din partea zisului director sau, dacă această legală a mea cerere, nu se va putea îndeplini, atunci, vă rog, a mă strămuta într'alt post, căci sunt gata a demisiona chiar acum, ne mai putând servi la acest director, ce calcă legile în fiinţă, ordonând să se întrebuinţeze puterea jandarmilor împotriva punerii în lucrare a dispoziţiunilor legei, prevăzută de art. 39. din proced. cod. penal şi art. 148 din acelaş cod.

Primiţi, domnule ministru, şi de astădată expresiunea înaltei mele consideraţii

Procuror, G. Sachellarie.

VI

Ministerul de Interne către prefectul Poliţiei Capitalei

Nr. 30376 *1862 August 20*

Cu adresa d-lui ministru al Justiţiei Nr. 17142, primind alăturatul în copie raport al d-lui procuror al Trib. corecţional Ilfov. s. I

nr. 1232, prin care arată că d-l director al acelei Prefecturi l-a oprit d'a intra în arest, spre a cerceta un arestant asupra cărui avea bănueli grave, subsemnatul grăbeşte a-l pune în vedere d-tră şi vă invită să cercetaţi această înprejurare şi să-mi daţi informaţii categorice despre urmarea d-lui prim ajutor al d-tră, cum şi dacă în adevăr a fost supus la cazmă pe vreun arestant. Odată cu raportul ce veţi da, veţi înapoia şi suscitata copie după raportul d-lui procuror.

VII

Procurorul general depe lângă Curtea de Apel din Bucureşti către Ministerul de Justiţie

Nr. 3187 *1866, Iunie 27*

Domnule ministru,

Examinând dosarul relativ la asasinatul d-lui Barbu Catargiu, am onoare a vă face cunoscut că fostul procuror pe lângă desfiinţata Curte criminală, după ce a constatat faptul prin procesul verbal dresat în acea zi de 8 Iunie 1862 şi după ce domnii medici Felix, Iorganda şi Sarrhos au constatat, prin actul medical din 9 Iunie, acel an, aprobat de Consiliul de medicină, că moartea Catargiului a fost cauzată prin descărcarea unei arme de foc umplută cu plumb, dintr'o distanţă de un metru, a proces în descoperirea crimei.

Mai multe procese verbale există în dosar, din cari nu rezultă nici o probă palpabilă întru descoperirea asasinului. Probele mai esenţiale din cele aflate în dosar sunt cele următoare:

Declaraţiunea lui Anton Hofman, fabricant de arme, şi a calfelor sale, Iosef şi Anton, că, cu 3—4. zile înaintea omorului, a reparat pistolul, cu care s'a comis crima, făcând şi portretul persoanei ce i l-a dat spre reparare, pe care l-ar putea recunoaşte dacă i s'ar prezenta.

Depoziţiunea d-lui Scarlat Pală, prin care mărturiseşte că, cu trei săptămâni înainte de 8 Iunie, a găsit în tutungeria de sub hotelul Patria a lui Niculae Caludescu pe fratele acestuia, pe un George, frate cu Mihai Bogasieru, pe un sergent, pe domnul Eugeniu Carada, pe popa Grigorie şi alţi doi necunoscuţi vorbind de Vodă şi de Catargiu; că în ziua de 10 Iunie, trecând pela prăvălia lui Mihai Bogasieru, fratele acestuia, George, l-a chemat în prăvălie, spunându-i că se duse hoţul şi tâlharul de Catargiu « Ce lovitură bună: i-a pus pistolul în cap şi, după ce a tras, deodată s'a ameţit şi, învârtindu-se în loc, a luat drumul, coborîndu-se pe unde este malul surpat şi nişte duzi ».

Depoziţiunile persoanelor notate mai sus şi a altor martori, din cari se trag grele bănueli asupra lui George Ion, fratele acelui bogasier.

Depoziţiunile a doi băieţi, cari, aflându-se pe dealul Mitropolii în momentul comiterii faptului, au văzut pe asasin fugând, descriindu-i şi signalmentele.

Depozițiunile martorului Damaschin Ieromonahul, servitor la biserica Mitropoliei, că în ziua de 8 Iunie 1862, Nicolae Iorgu Dan din Ploești a trecut prin curtea Mitropoliei, spunând zisului martor: că să dea Dumnezeu noroc la ceeace se va întâmpla astăzi.

Domnul Deșliu, procurorul de atunci, a dispus în cele după urmă a se chema domnul Bibescu, atunci prefect, dar depozițiunea aceasta a rămas neefectuată, din cauza destituirii sale. Iar domnul Șoimescu care l-a succedat, n'a urmat investigațiunile începute.

Supunând aceasta la cunoștința d-voastră drept răspuns la adresa nr. 5132/66, am onoare a vă face cunoscut, d-le ministru, că voiu lua fără întârziere măsurile cuvenite întru descoperirea crimei și darea culpabilului în mâna Justiției.

Primiți, d-le ministru, încredințarea osebitei mele considerațiuni.

Procurorul general, E. Cantilli.

VIII

Ministerul de Justiție către Ministerul de Externe

Nr. 808 *1872, Ianuarie 19*

S'a vorbit mult și chiar în sânul onor. Adunări legiuitoare, că numitul Bogati, ce astăzi se află arestat la Kronstadt, în urma dispozițiunilor luate de Guvernul austro-ungar, ar fi cunoscând împrejurările asasinării lui Barbu Catargiu, președinte al Consiliului de Miniștri în 1862 sau că ar fi chiar dânsul autorul acestei oribile crime.

Spre a se putea descoperi adevărul este bine, d-le ministru, să puneți binevoitoarea d-voastră intervențiune pe lângă d-l agent și consul general al Austro-Ungariei ca să ia cuvenitele dispozițiuni prin autoritățile competinte din Kronstadt, spre a se examina toate actele ce s'ar găsi la acel Bogati și, dacă vreunele ar fi relative la această gestiune, să mi le transmită, spre a se putea facilita instrucțiunea acestei crime.

Totdeodată este bine să se ia și un interogatoriu lui Bogati despre cunoștința ce ar avea pentru acest asasinat.

Fiind sigur că veți binevoi a satisface îndată mijlocirea ce am onoare a vă face și că-mi veți comunica rezultatul fără amânare, vă rog să binevoiți a primi asigurarea etc....

IX

Interogatoriul lui Bogati

Protocol făcut la Carlsburg, la 28 Aprilie 1872, în urma hotărîrei d-lui comisar reg. al Transilvaniei no. 463 de la 24 Aprilie 1872.

Prezenți: subsemnații.

Interogatoriul lui Bogati.

1. Generalia.

Mă numesc Bogati Gheorghe, maior, născut în 1825, la Carlsburg, de religie romano-catolică, acum în disponibilitate, văduv, tată a unei fete.

2. Specialia.

Fiind că se găseşte într'un înscris al interogatului, oprit de Poliţie şi depus la Ministerul Ungariei actuale, un pasagiu relativ la omorul fostului preşedinte al Ministerului român, d-l Catargiu, sunteţi somat, în urma hotărîrei d-lui ministru de Interne dela 19 Aprilie 1872, no. 1071, pentru a constata faptul în toate părţile şi mai cu seamă pentrucă v'aţi declarat gata pentru aceasta de a face cunoscut conştiincios toate circumstanţele ce ştiţi şi vă aduceţi aminte spre constatarea acestei crime şi pentru a descoperi făptuitorii.

A. In anul 1863 sau 1864, nu-mi aduc aminte exact, s'a interpelat în Camera română d-l preşedinte al Ministerului B. Catargiu, dacă la consimţământul său avea să se facă a doua zi (aceasta s'a petrecut în luna Martie, nu ştiu data exactă), o adunare democratică naţională solemnă pe Câmpul Libertăţii, la care interpelaţie d-l Catargiu a răspuns: numai trecând pe cadavrul meu, aceşti perturbatori s'ar putea aduna; pe cât timp voi fi în viaţă, nu voi da autorizaţia. După aceste cuvinte, adunarea s'a separat.

Se pare că partidul democratic a angajat şi încurajat pe doi juni numiţi Dunca şi Grozescu, cari, amândoi, s'au găsit prezenţi la perpetraţia acestui omor crud, şi din cari Dunca a tras a doua zi, după amiază, în momentul când d-l Catargiu s'a întors acasă cu d-l prefect al Poliţiei într'o trăsură deschisă, aproape de poarta Mitropoliei, o lovitură la cap cu un pistol ruginit, astfel că d-l preşedinte a murit îndată. D-l prefect al Poliţiei a ordonat vizitiului a se duce iute acasă. Se pare că d-l preşedinte se aştepta la un act violent, fiindcă s'a găsit un revolver în buzunarul său.

In acest timp m'am dus din cafeneaua lui Briol (unde am băut un pahar de absint) la numita Ioana Ţiganca pentru a prânzi, după ce m'am dezbrăcat şi am dormit. Pela patru ore un gardist (numit George), staţionat la intrarea grădinei Cişmigiu (aproape de casa unde mă aflam), care mă cunoştea, m'a deşteptat, strigând: « La Mitropolie a izbucnit revoluţie. Boerii sunt omorîţi ».

Impins de curiozitate m'am dus pentru a vedea pe omorîtul, care era pus pe o canapea, având un pantalon şi un palton alb plin de sânge.

In urma acestei întâmplări, s'au arestat în aceeaşi zi mai multe sute de persoane. Seara d-l prefect a trimis un ofiţer de jandarmi la mine, chemându-mă la Poliţie, unde m'a rugat, în mod amical, de a-l ajuta pentru a descoperi pe făptuitorii acestei crime, adăogând că aceasta ar fi lesne pentru mine, fiindcă cunosc pe toţi străinii şi că prinţul Cuza ar fi fixat 6000 lei ca premiu pentru descoperirea şi arestarea asasinului. Am făcut toate cercetările trebuincioase şi eu printre străini, însă în zadar.

A doua zi după amiază m'a dus la Prefectura Poliţiei, unde d-l prefect m'a trimis la procurorul d-l Deşliu, care m'a arestat şi mi-a

înmânat pistolul cu care s'a comis această crimă teribilă. Afară de aceasta mi s'au înfăţişat două calfe de lăcătuşi vorbind nemţeşte, cari reparaseră acest pistol câteva zile mai înainte şi pe cari i-am interogat în limba germană, d-l Deşliu nevorbind nemţeşte.

Mai în urmă s'a răspândit sgomot fals, după care d-l prefect Bibescu sau eu aş fi omorît pe d-l Catargiu, cu ştiinţa prinţului Cuza. Cu toate acestea, numeroasele rude ale familiei Catargiu şi ginerele său, consulul francez, cari au făcut toate cercetările posibile pentru a descoperi făptuitorii, de sigur nu m'ar fi menajat nici pe mine nici pe d-l Bibescu, dacă ar fi descoperit vreun indiciu grav.

(L. S.)

Pentru traducţiune conform
(ss) E. Andre.

X

Procurorul general de pe lângă Curtea de Apel din Bucureşti către Ministerul Justiţiei

Nr. 4742 *14 Mai, 1873*

Domnule ministru,

La ordinul domniei voastre no. 4769 din 21 Aprilie a. c., am onoare a vă răspunde că, primind dosarul relativ la asasinatul fostului prim-ministru B. Catargiu dela d. prim-procuror pe lângă Tribunalul de Ilfov, am studiat această afacere, care se află încă pendinte de Instrucţiune şi, conform cererei ce-mi faceţi, vă supun cunoştinţei domniei voastre un memoriu despre fazele prin care a trecut.

In anul 1862 Iunie 8, orele 5 şi 6, pe când primul ministru B. Catargiu se întorcea acasă, în trăsură, de la Cameră, însoţit de d. prefect al Capitalei, pre dealul Mitropoliei a fost împuşcat la cap cu un pistol care s'a şi găsit de d. procuror al Curţii criminale şi s'a constatat a fi chiar acela care a servit la comiterea crimei. Domnii medici Felix, Iorganda şi Sarrhos au constatat asemenea prin actul medical din 9 Iunie, aprobat de Consiliul superior de medicină, că moartea victimei a fost în adevăr provenită prin descărcarea unei arme de foc şi dela distanţă apropiată de un metru.

Ca indicii esenţiali ce rezultă din Instrucţiune sunt mai cu seamă următoarele: tratarea lui Anton Hoffman, fabricant de arme, şi a calfelor sale, Iosef şi Anton, că cu trei patru zile înainte de asasinat, s'au reparat de dânşii pistolul care a servit la comiterea crimei. Aceste persoane au mai declarat că ar putea cunoaşte pre cel ce a venit să dea pistolul să-l repare, dacă li s'ar prezenta.

Depoziţiunea d-lui Scarlat Pală, prin care arată că cu trei săptămâni înainte de 8 Iunie, a găsit în tutungeria lui Nicola Caludescu, de sub hotelul

Patria, pe fratele acestuia, pe un George, frate cu Matei Bogasieru, pe un sergent, pe d. Eugeniu Carada și alți doi necunoscuți, vorbind de Vodă-Cuza și de B. Catargiu și că și în ziua de 10 Iunie, d. S. Pală, trecând pe la prăvălia lui Mihai Bogasieru, fratele acestuia l-a chemat în prăvălie, spunându-i că: « S'a dus hoțu și tâlharu de Catargiu. Ce lovitură bună. Asasinul i-a pus pistolul în cap și, după ce a tras, d'astădată s'a amețit și, învârtindu-se în loc, a luat drumul, coborîndu-se pe unde este malul surpat și niște duzi ».

Depozițiile a doi băeți, cari, aflându-se pe dealul Mitropoliei în momentul comiterii faptului, au văzut pe asasin fugind.

Acestea sunt actele principale de procedură ce s'au făcut în anu 1862. De atunci însă se dispusese de către d. procuror al Curții criminale chemarea d-lui Bibescu, fost prefect al Poliției, spre a arăta cunoștința ce are în această afacere.

Tocmai în 1866 se vede un raport din partea d-lui procuror general G. Cantilli către d. ministru al Justiției de pe atunci, relativ la această chestiune și un rechizitoriu din partea d-lui pr. procuror de Ilfov spre a se urmări din nou această crimă. Nu se vede însă din dosar nici o lucrare în urma acestor acte până la 1872 Iunie 22, când se face un rechizitoriu de d. prim procuror de Ilfov Ciuflea către judele instructor, bazat pe depozițiunea lui Bogati, interogat în Austria, și din care ar rezulta indicii de culpabilitate contra unor persoane anume: Duncă și Grozescu și pre împrejurarea că dispozițiunea ce se luase de a se chema d. Bibescu nu se efectuase încă până atunci.

Actele de procedură făcute în urma acestui rechizitoriu sunt următoarele:

Depozițiunea d-lui M. Marghiloman, din care rezultă că d-sa, pe când s'a comis asasinatul se afla în străinătate, că, întorcându-se în țară, a auzit vorbindu-se prin lume că autorii crimei ar fi niște indivizi anume Bogati și Dunca, cel din urmă fiind dispărut din București chiar în ziua când s'a perpetrat faptul și că s'ar fi aflând actualmente amploiat la un econom de vite în Transilvania anume Măciucă.

Depozițiunea d-lui dr. Sarrhos, din care se constată că d-sa. împreună cu alți doi medici, dr. Felix și dr. Iorganda, au făcut autopsia cadavrului B. Catargiu, că în timp când se afla acasă la decedat, îndată după comiterea asasinatului, a venit acolo și fostul domnitor Cuza, care se afla într'o stare foarte revoltată, fiindu-i fața roșie, iar nările nasului și pleoapele ochilor îi băteau; că Domnitorul a schimbat câteva cuvinte cu d. Arsachi, pe care martorul n'a putut să le auză, decât i-a spus în urmă că d-l Arsachi ar fi zis lui Vodă-Cuza că: dela primul ministru și până la prinț nu este departe. Câteva zile după aceasta, arată că d-rul Sarrhos a întâlnit pe Radu Rosetti și, vorbind cu dânsul despre asasinatul în chestiune, i-ar fi zis Rosetti că, dacă ar fi prefect de Poliție, ar descoperi pe autorul crimei, care nu e arestat, nevoind a-i spune numele. Martorul însă a auzit din zvon că este Bogati, pe care îl cunoștea din casa prostituatei Ioana Țiganca, unde d-l dr.

mergea să revizuească femeile; că nu mult după aceasta s'a și dus martorul la acea casă publică și, întrebând ce s'a făcut Bogati, i s'a răspuns că a plecat din țară, căci s'a făcut bogat.

In fine arătarea d-lui colonel Bibescu, fost prefect de Poliție, din care rezultă că domnia sa, rugat fiind de repauzatul B. Catargiu, l-a luat în trăsura sa și că, ajungând sub bolta porții Mitropoliei, a auzit două detunături de armă de foc, din care una a lovit pe fostul primministru în craniul capului, de partea stângă, iar cel de al doilea glonț a șuerat pela urechia sa. Că 'n acel moment martorul a strigat că focul s'a dat de sub poartă. Neputând însă opri caii, cari se speriaseră, trăsura a mers încă o sută de pași și atunci s'a dat jos, rugând pe d-nul Plagino, ce se afla acolo, să conducă pe victimă acasă, iar d-sa s'a întors înapoi și, cu ajutorul mai multor sergenți, a oprit eșirea dela poarta Mitropoliei, trimițând și la cazarmă, spre a veni un detașament de jandarmi și pompieri, apoi s'a dus de a raportat Domnitorului Cuza. Intorcându-se după aceasta la Mitropolie, martorul arată că de către agenții poliției i s'a dat un pistol, care în urmă s'a recunoscut a fi chiar acela cu care s'a săvârșit crima. Apoi a luat toate măsurile spre a surprinde pe asasin, dar nu a putut izbuti. Căci, deși a rezultat oarecari indicii contra mai multor persoane, însă nu din acelea pe care să se poată baza într'un mod serios. Din zvon ar fi auzit însă d. Bibescu că niște tineri Dunca și Grozescu ar fi autorii faptului. Aceasta însă nu se sprijină pe probe; pre Bogati l-a interogat despre împrejurările acestei afaceri, dar, nerezultând dovezi în contra-i, l-a liberat. In cele din urmă, adaogă martorul, că moartea lui B. Catargiu nu a provenit din vreo ură personală, ci din fanatism politic, mai cu seamă că cu câteva zile înainte fostul prim ministru ținuse un discurs pasionat în Cameră contra întrunirei ce voia a se face pe Câmpul Libertății.

Acestea fiind punctele esențiale ce am putut aduna din dosar, am onoare, domnule ministru, a vă face cunoscut că, în ce privește instrucțiunea care se continuă, voiu lua dispozițiuni ca să se facă tot ce va sta prin putință, după un timp atât de îndelungat dela perpetrarea crimei, spre a se descoperi autorii și a-și lua penalitatea ce merită. Căci ar fi trist ca o crimă atât de gravă și care a făcut zgomot în Europa întreagă să scape dela severa represiune a legii.

Primiți, domnule ministru, asigurarea prea osebitei mele considerațiuni.

Procuror general: (ss) St. Iorgulescu.

XI

Judele instructor al Tribunalului Ilfov către primul procuror

Nr. 978 *1876, Fevruarie 21*

Domnule prim procuror,

Asupra adresei dv. no. 4092 din 20 Februarie curent, am onoarea a vă comunica următoarele:

Există la acest cabinet încă din anul 1874, Iulie 29, în traducțiune, o adresă a judelui regesc din Carlsburg către regescul Consulat general al Austro-Ungariei din București prin care se cere să se facă următoarele cercetări:

I. Să se arate fotografia lui Bogati György fabricantului armurier Hofmann Anton și calfelor sale din anul 1862, Anton și Iosef, întrebându-se dacă cunosc în acea fotografie pe individul care în anul 1862 a adus la atelierul lor un pistol spre reparație, care este pistolul ce a aruncat omorîtorul în urma comiterii crimei.

II. Să se prezinte fotografia lui Bibescu, care se afla în trăsură cu Barbu Catargiu, când acesta a fost împușcat și a văzut pe omorîtor, precum asemenea să se arate fotografia și celor doi copii cari au văzut pe omorîtor fugind pe dealul Mitropoliei.

III. Să se arate judelui Tribunalului din Carlsburg ce raport (ce conexiune) există între faptul de omor și acuzația ce se aduce lui Bogati György?

IV. Să se întrebe Mihalache Marghiloman de unde știe că Dunca și Bogati ar fi omorîtorul.

V. Să se întrebe Radu Rosetti și Sarrhos de unde știa cel din urmă că nu s'a prins adevăratul făptuitor și ce știa despre acel făptuitor?

Asupra primului punct: S'a arătat fotografia lui Bogati armurierului Hofmann Anton, prin comisia rogatorie către judele instructor din Craiova, unde s'a găsit martorul, care a răspuns că nu cunoaște acea fotografie, de oarece nu el, ci calfa lui din 1862, anume Iosef Craincovici, a reparat acel pistol și a văzut și a vorbit cu persoana care-l adusese.

Asupra lui Iosef Craincovici, după scrupuloase cercetări făcute de Poliția Capitalei s'a aflat, dela stabilimentul din dealul Spirei, că el se află la Ploești (plecat din București în anul 1873). S'a cerut d-lui prefect de Prahova prin adresa no. 3475/75 Iunie (că fostul jude instructor I. Crețeanu a neglijat a face asemenea cerere) ca să ne comunice dacă există sau nu în Ploești acest Iosef Craincovici. S'a repetat până acum de cinci ori acea adresă, dar până astăzi domnul prefect de Prahova n'a răspuns.

Asemenea s'a urmat în privința celei de a doua calfă a fabricantului Hofmann, anume Anton Dubal sau Anton Sabo, despre care am luat informațiunea că se găsește în județul Olt, comuna Slatina sau Piatra. Adresa no. 604 din 15 Febr. 1875, către d-l prefect de Olt, prin care cerem informațiuni asupra numitului martor, a fost repetat de 6 ori, dar nici acest domn Prefect nu ne-a răspuns până astăzi.

Asupra punctului al doilea. Pare că fostul jude instructor Crețeanu n'a găsit că este necesar arătarea fotografiei prevenitului Bogati d-lui N. Bibescu sau copiilor ce au văzut fugind pe asasin, deoarece n'a luat dispozițiuni a se chema numitul când a primit fotografia și comisia rogatorie. Din dosarul afacerii dovedind noi numele numiților copii (atunci), cari sunt Costică Zâmboviceanu și Constantin Niculescu, am dispus chemarea lor precum și a d-lui N. Bibescu.

Asupra punctului al treilea, din dosar rezultă că bănuiala asupra lui Bogati reese din clamoarea publică. După cercetările ce am făcut ca jude instructor, de când mă ocup cu această afacere, am descoperit un odios trecut al prevenitului Bogati. Mai 'nainte de asasinarea fostului ministru în 1862 B. Catargiu, acest Bogati îndura cea mai înspăimântătoare mizerie: de multe ori dormia în zdrențele sale prin grădinile din vale dela Schitul Măgureanu. Indată după asasinare, prevenitul a părăsit viața mizerabilă. Nici bordelele murdare, locul său de predilecție, nu le-a mai frecventat. Şi-a cumpărat bijuterii scumpe dela Roche și Herdan și s'a bucurat de o mare încredere a guvernului de atunci, care i-a confiat înaltul post de inspector silvicultor în ambele principate, deși aceasta nu era specialitatea sa.

Un domn major Em. Puică (în retragere), văzând fotografia lui Bogati în biroul nostru, a declarat prin prestare de jurământ, că, pe când se afla cu batalionul său în orașul Piatra, în Moldova, unde în anul 1864 trăia și Bogati, toată lumea îl numea omorîtorul lui B. Catargiu și se temea de dânsul ca de un om care nu se temea de nimic. In vederea depozițiunei majorului Em. Puică am luat dispozițiuni spre a face noi cercetări pentru stabilirea culpabilității prevenitului Bogati, cari se vor relata judelui regesc al Tribunalului din Carlsburg.

Asupra punctului al patrulea: se vede la dosar o depozițiune a lui M. Marghiloman care arată că, întorcându-se în țară dela Viena, și, aflând despre asasinarea fostului prim ministru B. Catargiu, a auzit în acelaş timp că omorîtorii sunt Bogati și Dunca. Din dosarul afacerii nu se vede ca Dunca sau Bogati să fi fost confruntați nici cu cei doi copii cari au văzut pe omorîtor fugind, nici cu alunarul ce se afla pe dealul Mitropoliei în momentul comiterii crimei, deși Poliția și Parchetul de atunci aveau în mâinile lor atât pe Bogati cât și pe Dunca, pe care (Dunca) mandatele judecătorului din anul 1873 nu l-au mai putut găsi.

Asupra punctului al cincilea: după informațiunile luate, Radu Rosetti a încetat din viață. Depozițiunea doctorului Sarrhos există în dosar: acesta arată că Radu Rosetti i-a zis că, dacă ar fi fost el director de Poliție, ar fi descoperit pe făptuitor, de oarece îl cunoaște. N'a voit însă să spuie lui Sarrhos cine este acel făptuitor. De mirare și surprinzătoare este inacțiunea Ministerului public de atunci, care, văzând asemenea declarațiune a doctorului Sarrhos, făcută și atunci, cași în anul 1872, când a mai fost întrebat la instrucțiune, n'au chemat cel puțin pe acel Radu Rosetti, care ar fi declarat pe autor, de oarece avea pe Sarrhos martor contra lui, în cazul când ar fi refuzat să declare.

Actele dar ce mai rămân de dresat spre a se completa cererea judelui regesc al Tribunalului din Carlsburg sunt: răspunsul prefecților de Prahova și Olt, venirea lui Niculescu și Zâmboviceanu, spre a li se arăta fotografia lui Bogati și venirea lui N. Bibescu pentru acelaş scop, adică acte a căror precipitare depinde de activitatea agenților polițienești.

Acestea sunteţi rugat, domnule prim-procuror, a le supune cunoştinţei domnului ministru al Justiţiei, spre satisfacerea ordinului ce aveţi.

Primiţi, domnule prim-procuror, încredinţarea distinsei mele consideraţiuni.

(ss) Gr. Cair.

XII

O scrisoare a d-lui Fr. Hossu Longin, advocat şi fost senator, despre Bogati

Băseşti, 2 Iunie 1933

Dragul meu,

Am cetit că ai făcut o comunicare la Academia Română despre moartea lui Catargiu. Regret că nu am putut ceti această comunicare. Din cât am desprins, n'am putut afla şi despre acela care a fost asasinul. Dă-mi voie să-ţi relatez ce am auzit eu pe vremuri despre el, întru cât ar fi acela pe care l-am cunoscut şi eu.

Când am fost în Arad, ca candidat de advocat (1872—74), în cancelaria de mult repausatului şi de mai multă atenţie românească vrednic Mircea Basiliu Stănescu, am convenit, în casa numitului meu principal, ca un domn mai vrâstnic, care s'a presentat şi mie, zicându-mi: « eu sunt Bogati ».

Inţelegându-se cu şeful meu cu mari gesticulări şi lucruri tainice, pe care eu atunci nu le înţelegeam, după ce s'a dus — părindu-mi-se cam misterios — am întrebat pe d-l Stănescu: cine e acel domn?

El mi-a spus următoarele: (relata refero) « Acesta e misteriosul om, despre care se zice, că ar fi fost ucigaşul lui Catargiu, când, eşind dela Cameră, i-a tras un glonţ dintr'un pistol, omorîndu-l pe loc, apoi a luat-o la fugă la trăsura ce-l aştepta şi cu care s'a tot dus până unde-l aştepta o altă trăsură şi tot aşa până a trecut graniţa românească şi a scăpat ».

Mi-a mai spus încă: « Acest domn Bogati, în tinereţe a fost în serviciu (inaş) în casa Baronului Iosika, din Brănicica, judeţul Huniedoarei, că ar fi fecior de ţeran din comuna Bârseu, de pe lângă Deva, şi că numele lui Bogati nu e porecla lui adevărată ».

De aceste vorbe îmi mai aduc aminte, apoi şi de acea — dar numai foarte şters — că atunci Bogati ar fi primit şi o sumă oarecare de bani dela d-l Stănescu. Că dela cine şi pentru ce, — nu ştiu.

Imi mai aduc aminte — tot aşa — că am cetit în ziare, despre escrocheriile ce le-a săvârşit acest domn prin Turcia, Bulgaria şi România, prin căsătorii cu vădane din bună societate, că a fost urmărit şi ca spion şi aşa mai departe. D-ta poate vei fi ştiind mai bine .

Dar povestea nu se gată aici.

Intr'o zi, (prin 1890), eram atunci advocat în Deva, intră în canceleria mea un domn nu prea presentabil îmbrăcat, ține drept spre mine şi cu confidență îmi întinde mâna, zicându-mi: « Da, nu mă mai cunoşti. Eu sunt Bogati. Ne-am întâlnit la prietenul meu din Arad, la Mircea Basiliu Stănescu ».

I-am răspuns că da, mi-aduc aminte și l-am poftit să șează, întrebându-l că ce l-a adus pe la noi. Mi-a spus apoi, cât e de persecutat, prin câte a trecut şi că « cele ce se vorbesc despre el, nu sunt adevărate, ci minciuni de-ale inimicilor sei ». « Acum, ca om însurat, cu o droaie de copii, duce o viață foarte grea ». « Am venit pe aici — îmi zise apoi — ca să mai văd odată locurile pe unde am copilărit și de unde am plecat ». Zicea că locuește la Orșova și apoi mi-a cerut un ajutor. I-am dat ceva, rugându-l să se întoarcă acasă, nu cum-va să i se întâmple ceva. S'a dus şi deatunci nu l-am mai văzut nici n'am mai auzit de el.

Cu drag și cu veche pretinie,
Francisc Hossu Longin

CERCETĂRI PRIVITOARE LA INFIINŢAREA CURŢII DE CASAŢIE IN ROMÂNIA

DE

ANDREI RĂDULESCU

CONSILIER LA INALTA CURTE DE CASAŢIE ŞI JUSTIŢIE
PROFESOR DE DREPT CIVIL LA ACADEMIA DE COMERŢ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută la Academia Română în ziua de 8 Martie 1933

Ţările române au avut, mai în tot trecutul lor, o organizaţie judecătorească destul de bună; în orice caz potrivită vremurilor şi nu inferioară aceleia din ţările vecine. Această organizaţie ar merita mai multe studii speciale spre a i se pune în evidenţă însuşirile şi valoarea.

Influenţa Apusului a început să se resimtă, în această materie, încă din prima jumătate a sec. XVII-lea, când găsim urme de aplicarea principiului separaţiunii Puterilor. Ea se vede şi mai bine în reforma lui Alex. Ipsilante şi devine tot mai puternică cu cât pătrundem în sec. XIX. In special în Regulamentele Organice şi în epoca lor este foarte pronunţată această influenţă şi în deosebi cea franceză.

Instanţa judecătorească supremă era, pe vremuri, Divanul, care uneori judeca şi fără Domn. Prin Regulamentul Organic al Ţării Româneşti acest loc îl ocupa Inaltul Divan, mai pe urmă Inalta Curte, iar prin Regulam. Moldovei rămâne Divanul Domnesc, mai târziu Curtea Princiară.

Acestea îndeplineau, într'un anumit fel, rolul Curţii de Casaţie de azi dar judecau şi fondul proceselor. S'a mai înfiinţat, în epoca regulamentară, în Muntenia şi Inalta Curte

de revizie, care era o a patra instanță, un al patrulea grad de jurisdicție, cu un caracter nu bine precizat, dar această instanță a durat numai câțiva ani. A mai existat în Țara Românească un Sfat consultativ, iarăși câțiva ani și în Moldova instituția Pravilistului oficial, Nomofilax, tot ca organe superioare ale Justiției.

* * *

După *Unirea Principatelor* organizarea judecătorească este pusă pe baze noui, în care sunt adoptate, aproape în totul, normele apusene.

Convenția dela Paris dela 7/19 August 1858 reprezintă un moment hotărîtor în această privință.

Deși n'a admis unirea completă și definitivă a celor două Principate a prevăzut totuși o colaborare între aceste două state, un fel de confederație cu anumite organe comune: Comisia centrală dela Focșani, armata și Curtea de Casație și cu indicațiuni în vederea unificării legislative și a unor servicii administrative.

Dintre cele trei organe, Curtea de Casație reprezenta — se pare, chiar în mintea făuritorilor Convenției — elementul cel mai puternic de unire între cele două țări, care reclamau cu toată căldura unirea desăvârșită. Armata avea să fie organizată identic dar separat și numai, în anumite împrejurări, avea să se întrunească. Comisia centrală era formată din elemente, care se schimbau — cel puțin pentru jumătate — după compoziția Adunărilor elective din fiecare Principat; de altă parte această comisie s'a văzut curând că era sortită să piară, cum s'a și întâmplat.

Curtea de Casație, însă, avea aproape aceeași compoziție, căci schimbările nu se făceau decât rar și într'o proporție foarte redusă, lucra continuu ca instanță judecătorească și avea menirea să fixeze același fel de judecată și să joace și un rol politic în anumite ocazii; ea, prin organizația și rolul ei, era destinată să rămână pentru totdeauna și să unească tot mai mult cele două țări.

Pentru ea Convenția dela Paris a prevăzut următoarele dispoziții:

«*Art. 38*. Se va înființa o Curte înaltă, judecătorească și de Casație, comună ambelor Principate. Ea va reșidea la Focșani. Se va face întocmirea ei printr'o lege. Membrii ei vor fi inamovibili».

«*Art. 39*. Hotărîrile date de Curți și judecățile pronunțate de Tribunaluri în ambele Principate, vor fi apelate exclusiv la această Curte de Casație».

«*Art. 40*. Ea va exercita un drept de censură și de disciplină asupra Curților apelative și tribunalurilor. Ea va avea drept de jurisdicție exclusivă asupra însuși membrilor ei în pricini penale».

«*Art. 41*. Ca înaltă Curte judecătorească ea va cerceta pârile provocate în contra miniștrilor de către Hospodar sau de către Adunare și va judeca fără apel» [1]).

Este cert că această Convenție a fost Constituția celor două Principate, întocmită și dată de străini, cele 7 Puteri, dar totuși o adevărată Constituție, care a pus principii fundamentale pentru organizarea noastră. Ea a rămas în vigoare până la Constituția dela 1866, fiindcă Statutul lui Cuza n'a fost decât o modificare a Convențiunii; art. 1 al acelui Statut prevede expres că arătata Convențiune este și rămâne legea fundamentală a României, iar în motivarea lui se spunea că Statutul era un « act adițional al Convențiunii ». Ea era de altfel numită de unii dintre contemporani « Șartă » la fel cu unele Constituții din Apus [2]).

Din textele Convențiunii rezultă că ea consacra pentru Curtea de Casație a celor două Principate, sortite să rămână tot despărțite, următoarele principii:

1. Inamovibilitatea membrilor Inaltei Curți și fără a se fixa o limită de vârstă; deci așa cum era în Constituția franceză din 1852 și în Constituția belgiană, care se vede că a influențat mult pe alcătuitorii Convenției și așa cum reese din înțelesul larg și exact al noțiunii de inamovibilitate.

Deși pentru înființarea Curții urma să se facă o lege, legiuitorul era obligat să respecte integral principiile Convenției —

[1]) Textul reprodus din ediția V. Boerescu.
[2]) « Monitorul Oficial » al Țării Românești, No. 43/1860.

18*

era doar controlul Puterilor — şi ca atare nu putea schimba acest drept asigurat Casaţiei.

Prin urmare nu mai poate fi îndoială — cum s'a crezut uneori — că inamovibilitatea membrilor Curţii de Casaţie este de ordin constituţional în baza Convenţiei dela Paris. Absolut nimic nu îndreptăţeşte să se admită că mai târziu şi-ar fi pierdut acest caracter şi ar fi rămas o inamovibilitate, de care legiuitorul ordinar putea dispune cum credea mai nemerit, modificând-o, reducând-o sau chiar desfiinţând-o. Legea de organizare judecătorească din 1865 se ocupă de inamovibilitatea celorlalte instanţe şi nu de a Casaţiei, care-şi avea legea şi drepturile ei. Dacă în Constituţia dela 1866 nu se menţiona, aceasta fiindcă se înţelegea dela sine că Inalta Curte, de care nu s'a atins în niciun fel, rămânea cu caracterul şi drepturile ei speciale. Nu era de altfel niciun motiv să se părăsească un sistem, care era în modelul acestei Constituţii, în cea belgiană pe care n'au urmat-o numai în privinţa condiţiilor inamovibilităţii. De altfel în lucrările pregătitoare ale acestei Constituţii nu este niciun element, din care să rezulte că s'ar fi lăsat şi inamovibilitatea Casaţiei la discuţia puterii legiuitoare.

Astfel fiind, Constituţia din 1923 n'a făcut pentru Casaţie decât a reînscris formal un drept consacrat de Convenţia dela Paris.

2. Hotărîrile pronunţate de Tribunale şi Curţi, bineînţeles cele atacate, trebuiau deduse exclusiv înaintea Curţii de Casaţie. Textul francez: «portées» a fost tradus greşit în ediţia românească a Convenţiei prin « apelate », ceea ce ar face să se creadă că Inalta Curte era o instanţă de apel, deci de fond. Or sensul cuvântului: portées este, mai ales aci, «înfăţişată, aduse», în niciun caz apelate. De altfel din textele referitoare din Convenţie, în care se vorbeşte de Curtea de Casaţie, din faptul că alcătuitorii Convenţiei ştiau ce-i o Curte de Casaţie, mai ales în dreptul belgian şi francez, care au servit de izvoare, precum şi din cele ce se va vedea mai jos, este sigur că această instanţă nu era instanţă de fond ci de casare, în înţelesul dreptului din ţările latine.

Deducerea înaintea Casaţiei avea drept scop atât controlul modului de interpretare a legilor cât şi asigurarea unităţii în

această materie, a unității de jurisprudență. Această unitate avea mare însemnătate mai ales atunci când era vorba să se introducă legi noui identice în ambele țări, care astfel ar fi putut fi interpretate diferit și când trebuia lucrat, pe toate terenurile, pentru unirea deplină. Unificarea legislativă deoparte, unitatea de jurisprudență de alta, erau destinate să unească mai mult ca orice vieața celor două țări și, mai curând ori mai târziu, să se desăvârșească Unirea. Dispoziția aceasta, după care hotărîrile arătate trebuesc deduse exclusiv înaintea Casației, consacră și principiul că orice hotărîre definitivă poate fi atacată cu recurs la suprema instanță.

Aceasta înseamnă că recursul pentru casare, în sistemul Convenției, este de ordin constituțional și ca atare o lege ordinară n'ar putea răpi nimănui acest drept; mai mult încă, acest drept n'ar putea fi dat în competența altei instanțe.

Se poate dar spune că și în această privință Constituția actuală prevăzând că recursul în casare este de ordin constituțional n'a făcut decât a repus în vigoare, în parte, numai, un vechiu principiu înscris în Convenția dela Paris.

3. După această Convenție, Curtea de Casație avea dreptul de censură și de disciplină asupra Curților și tribunalelor, adică a tuturor instanțelor judecătorești de atunci. Acest drept, azi, în parte a fost dat Ministrului de Justiție, iar, pentru cazurile mai grave, în ultimă instanță Casației dar nu plenului ei ci unei comisii.

De altă parte, Casația avea, ca și azi, dreptul să judece în primă și ultimă instanță pe membrii ei în pricini penale.

Și aceste drepturi, fiind înscrise în Convenție, erau de ordin constituțional și ca atare legiuitorul ordinar trebuia să le respecte.

4. Alt drept, tot de ordin constituțional, dat Curții de Casație, prin Convenție, era de a judeca, în ultim resort, pe miniștri, drept cuprins și în Constituțiile ulterioare [1]).

Pe baza acestor principii înscrise în Convențiune trebuia să se alcătuiască o lege pentru înființarea Curții de Casație.

* * *

[1]) Cf. Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, pp. 14—15.

Indată — după alegerea lui Cuza — s'a început a se lucra în acest scop. Infiinţarea Curţii era cerută de toţi şi socotită ca un act de foarte mare importanţă. Kogălniceanu spunea la 18 Noemvrie 1860, când se vorbea, în Adunarea Moldovei, de unirea complectă că şi el doreşte unirea dar « până când o vom avea, să ne ocupăm de *Curtea de Casaţie, care este tot aşa de mare necesitate ca şi Unirea, cel puţin în momentele actuale* » căci toţi, din toate părţile se strigă înfiinţarea acestei Curţi. Această chestiune — spunea el — ocupă până şi Puterile străine: « Agentul nostru dela Constantinopol este întrebat în toate zilele de ambasadorii străini despre înfiinţarea Curţii de Casaţie » [1]).

Ceea ce spunea Kogălniceanu este confirmat şi de Grigore Mihail Sturza, care, stăruind de asemenea pentru grăbirea înfiinţării Curţii, arată că ambasadorul Walevschi, al lui Napoleon III, spusese referitor la Inalta Curte: « In lipsă de oameni mari să le dăm instituţiuni mari ».

Greutatea mare provenea, în special, din cauza modului de legiferare prevăzut de Convenţiune.

Proiectul de lege trebuia întocmit de Comisiunea centrală, care — cu oarecare întârziere — şi-a îndeplinit misiunea. Lucrarea a început — după cât se pare — curând după alegerea lui Cuza, dar n'a fost gata — din cauza divergenţii de păreri din sânul Comisiunii — decât în Martie 1860. Unii dintre moldoveni erau influenţaţi mai ales de legea belgiană a Curţii de Casaţie. Kogălniceanu — în special — nu se arată un admirator al legii franceze.

După ce s'a alcătuit, proiectul a fost trimis întâi Adunării din Bucureşti, unde a ajuns prin Mai 1860. Pentru studierea proiectului a fost aleasă aci o *Comisie ad-hoc*, care a desemnat ca preşedinte pe I. A. Filipescu, iar raportor pe Constantin Bosianu, Decanul Facultăţii de Drept; Ministrul de Justiţie era Vasile Boerescu.

In şedinţa dela 17 Iunie proiectul a fost pus la ordinea zilei.

Preşedintele Adunării a propus că întru cât chestiunea este « foarte serioasă şi complicată » să înceapă discuţia în şedinţa

[1]) « Monitorul Oficial » din Moldova, Nr. 39 din 18 Noemvrie 1860.

următoare și să i se consacre pe fiecare săptămână câte trei seri. De relevat că ședințele se țineau seara, cam dela orele 8 până după miezul nopții.

Pentru a se lucra mai repede — toți doreau aceasta — s'a hotărît cu unanimitate, în urma propunerii lui Costaforu, să se întrebuințeze o procedură specială de lucru care să înlăture dificultățile mari provenite în deosebi din aceea că se lucra de două Adunări în două țări.

Discuțiile aveau ca bază *proiectul Comisiunii centrale* dar s'a hotărît să se ia în considerare și proiectul din Moldova, adică lucrarea Adunării de acolo, fiindcă și aceasta avea ca temeiu tot arătatul proiect.

Adunarea din București avea să comunice celei din Moldova articolele votate în fiecare ședință. In schimb cea din Moldova era rugată să procedeze în același mod.

In hotărîrea unanimă a Camerei muntene se mai prevedea că se vor lua în considerare amendamentele admise ori respinse la Iași. Se făcea încă o propunere mai interesantă: să fie invitată Camera moldovenească să primească, în orice caz, la sfârșitul desbaterilor proiectul în total așa cum se va amenda la București sau dacă ea n'ar primi, Camera din București să primească în totul proiectul așa cum va fi fost amendat la Iași.

Orice s'ar spune, această hotărîre dovedește o deosebită înălțare de suflet peste interesele personale și ambiții, care se topiau în fața interesului superior al neamului.

Această propunere — cum vom vedea — a dat naștere la serioase discuții în Camera dela Iași.

* * *

Cum noi n'avem alte lucrări pregătitoare se înțelege că discuțiile din cele două Adunări prezintă mult interes; totuși nu voiu reda aci decât pe cele mai însemnate și utile, unele chiar pentru timpul de azi.

S'ar putea expune împreună, pentru fiecare parte a legii, discuțiile din cele două Adunări, dar am socotit că este mai bine să expun cele discutate într'una și apoi cele desbătute în cealaltă.

Ambele Adunări au început să lucreze în Iunie 1860; se pare că aceia din București cu 3 zile înaintea celei din Iași; de aceea voiu începe cu cele petrecute aici.

In ședința dela 17 Iunie Bosianu a cetit raportul său care este foarte interesant, iar *la* 18 *Iunie, ora 8½ seara, au început desbaterile*.

Raportorul începe prin a arăta că proiectul Curții de Casație n'are de scop să organizeze a 3-a treaptă judecătorească, căci mulțimea treptelor este condamnată de rațiune și experiență.

« *Scopul principal al Curții de Casație este de a priveghea ca legea să fie observată în litera și spiritul ei și de a opri jurisprudența, că nu subt influența teoriilor de ecuitate să distribue drepturi într'un sens cu totul străin de cugetul și voința legiuitorului. Uniformitatea jurisprudenții, bazată pe spiritul legii și regularitatea procedurii, sunt scopul esențial al Curții de Casație. Ideea creației Curții de Casație este o consecuență a unității de legislație ; fără un tribunal înalt, care prin autoritatea și luminile sale să rechiame neîncetat jurisprudența la spiritul legii, unitatea de legislație ar fi iluzorie. Alături cu legea pozitivă s'ar nasce în jurisprudența tribunalelor o lege nouă, străină principiilor legislației scrise ; norma, ce regulează interesele private ale cetățenilor, ar fi variată și incertă* ».

Pe lângă acestea, Curtea de Casație — afară de alte atribuții — are și pe aceea de a fi « *cel mai înalt tribunal politic, chemat ca prin justiție să facă a se respecta instituțiile noastre constituționale* ». Interesant de relevat însemnătatea ce se dă acestui *rol politic al Curții de Casație*, și aceasta trebue evidențiată mai ales azi când unii cred că Inalta Curte are prea mari drepturi.

După ce arată că această Curte s'a născut în Franța, țară care a fost chemată să schimbe fața lumii prin ideile și instituțiile sale, raportorul încheie introducerea prin cuvintele: « Cât de repede, Domnilor, nu am progresa pe calea civilizației, pe care am intrat dacă am naturaliza astfel în patria noastră instituțiile binefăcătoare ale națiilor civilizate ».

Urmează analiza proiectului, din care voiu semnala părțile mai însemnate, împreună cu cele ce s'au discutat în Adunare.

In primul articol se prevedea că se înființează o « Inaltă Curte de Casație și de Justiție pentru întregul Stat al Principatelor-Unite, Moldova și Țara-Românească ». Acest text consacra unitatea pe teren juridic dar în acele vremuri avea și alt sens; era încă o afirmare îndrăsneață a Unirii, pe care atâțea o socoteau trecătoare. Principatele formau un singur Stat, întreg, unitar; de aci expresia: « pentru întregul Stat al Principatelor-Unite ». De observat că în Convenție se prevedea o Curte de Casație « comună ambelor Principate ». Nu scăpau — cum se vede — prilejul pentru a afirma voința hotărîtă de a menține și desăvârși Unirea.

Textul acesta a fost votat fără discuție în amândouă Adunările.

Ideea este repetată și în art. 2 unde se menționează « Statului Principatelor-Unite ».

In ceea ce privește jurisdicția Curții de Casație asupra tuturor tribunalelor și Curților — așa cum prevedea Convenția dela Paris — s'au ivit oarecare discuții cu privire la tribunalele bisericești.

Comisiunea centrală propunea să fie supuse Casației hotărîrile acestor tribunale, numai când erau atacate cu recurs pentru exces de putere și incompetență.

Comisiunea ad-hoc a Camerei din București — de care ne ocupăm acum — a găsit că nu este rațional să fie scoase de subt controlul Casației hotărîrile arătatelor tribunale, nici când ele statuiază în chestiuni civile, ca în materie de căsătorie «care — explică raportorul — deși este binecuvântată de biserică dar e contract civil ».

Camera a primit textul propus de Comisiunea sa. Numai Episcopul de Argeș, sosind la ședință mai târziu a declarat că votează contra.

Curtea de Casație — după proiectul Comisiei centrale — *era împărțită în 2 secțiuni :* civilă și criminală; era, fără îndoială, influența sistemului din Belgia.

Comisia ad-hoc a propus *împărțirea în 3 ca în Franța : secțiile reclamațiunilor, civilă și criminală.* Și Comisia centrală admitea sistemul cercetării anterioare a recursurilor, al reclamațiunilor ca în Franța, dar această operațiune avea să se facă

tot de secția civilă iar nu de o secție deosebită. Comisiunea ad-hoc a socotit însă că nu este bun acest sistem pentrucă judecătorul, care a admis o reclamațiune și-a format o părere și a prejudecat chestia.

In Cameră Bosianu a explicat avantajele sistemului propus de Comisie, arătând că ei s'au luat după Franța iar Comisia centrală după « metodul Belgiei » care însă după el are serioase inconveniente.

S'a încins apoi o discuție interesantă între doui mari juriști ai vremii asupra *numărului* membrilor la Curtea de Casație.

Comisia centrală propusese câte 7 pentru fiecare din cele 2 secții. Comisia Camerei propunea șapte în plus pentru secția reclamațiunilor. Ministrul Justiției, V. Boerescu, propunea în Cameră câte 7 pentru fiecare secțiune afară de a reclamațiunilor, care urma să aibă numai 5. El își sprijinea părerea pe motive de economie dar și pe împrejurarea că este greu de găsit atâtea persoane «*pentru un post așa de înalt ca acelą de Membru al Curții de Casație*». Mai multe garanții — spunea el — oferă un număr redus dar cu capacități demne decât mulți necorespunzători; cel puțin la început să fie mai puțini, cum susținea și Comisia centrală.

Bosianu se ridică cu toată energia și-și apără punctul său de vedere stăruind asupra însemnătății cercetării reclamațiunilor (rechetelor). Mai ales prin respingerea lor se constată un punct de drept și acea constatare trebue să inspire toată încrederea și respectul. « Calitatea sau capacitatea în care d-l Ministru pune toate garanțiile este un ce abstract, un ce care nu se poate măsura și a cărui apreciere e cu totul relativă. Un legiuitor trebue să caute totdeauna garanții mai materiale și acestea nu le poate găsi decât ridicând numărul membrilor, comparativ cu înălțimea instanțelor ».

Asupra acestui punct a luat cuvântul de mai multe ori și Costaforu, care a susținut că dacă se lasă numai 5 membri la secția rechetelor se va compromite viitorul Curții de Casație, căci de această secție depinde soarta proceselor, de a fi primite ori respinse recursurile. « Această Cameră (secție) — zicea el — dă existență Curții de Casație ». Majoritatea din 5 va fi aci de 3, deci ca și la Curtea de apel, ceea ce nu este bine.

Apoi trebue a se ține seamă și de formă; cu cât te urci pe scara instanțelor, cu atât trebue să ai mai mulți judecători. In Franța sunt 5 la apel, iar la Casație fiecare secție are câte 16 membri.

Boerescu a și propus un amendament în sensul susținerilor sale, dar a fost respins, iar Adunarea a primit propunerea Comisiei sale, cu câte 7 membri în fiecare secțiune, care împreună cu Președinții și Primul-Președinte ajung la numărul de 25 membri.

In privința *alcătuirii secțiilor* Comisia centrală propusese ca la începutul fiecărui an să se schimbe toți membri și cu Președintele ei dela o secție la alta; erau numai 2. Comisia ad-hoc a propus numai o schimbare parțială, câte 4 membri din fiecare secțiune, desemnați prin tragere la sorți. Aceasta spre a evita întârzierea lucrărilor, deoarece în sistemul celălalt al schimbării totale se vor ocupa de lucrări numai judecători străini de acele lucrări (art. 4).

E de menționat că se schimbau dela secții și Președinții.

Textele referitoare la *competența* în genere a secțiunilor și la dreptul Primului-Președinte de a prezida oricare din secțiuni n'au suferit decât puține modificări (art. 5-6).

Față de adăogarea unei secții s'a mărit numărul funcționarilor în grefă.

In privința *hotărîrilor* se propunea de Comisia centrală ca ele să fie redactate de Grefier și dictate de Președinte. S'a obiectat însă de Comisia ad-hoc, prin raportul lui Bosianu, că vor fi redactate rău, în grabă; de aceea s'a modificat textul în sensul că Grefierul dirige hotărîrea definitivă subt controlul Președintelui, ceea ce s'a admis de Adunare.

Ocupându-se de *Ministerul Public* Comisia centrală spunea în proiectul său că Guvernul este reprezentat pe lângă Curtea de Casație de Ministerul Public. Această dispoziție a fost suprimată de Comisia ad-hoc pentrucă «*acești magistrați înfățișează societatea iar nu Guvernul, Puterea executivă*».

In proiect se mai prevedea că procurorii vor lua cuvântul, în mod obligator, oridecâteori sunt în discuție interesele nevârstnicilor, zestre și interesele Statului sau altor așezăminte publice, iar în alte cazuri sunt liberi să pună ori nu concluziuni.

Comisiunea a fost de părere ca procurorul să pună concluziuni în toate afacerile fiindcă în toate este un interes principal mai presus de interesele private: observarea legii. Intră în misiunea Ministerului Public ca mandatar al societății să fie rechematorul tribunalelor la observarea legii; «*în special Curtea de Casație este creată mai mult în interesul legii decât al persoanelor private*».

In Adunare s'a citit și textele corespunzătoare din proiectul alcătuit în Adunarea moldovenească, dar n'au fost primite. Despre unul din acele texte se spune că nu l-a adoptat fiindcă « termenii ce întrebuințează nu sunt aceia cu cari trebue să se serve un legiuitor » (art. 10), iar despre altul că începe cu o expunere de motive și un legiuitor nu trebue să-și motiveze legea, adică să nu cuprindă motivări în text.

In schimb au fost votate propunerile Comisiunii ad-hoc, prin care uneori se modificau, chiar desființau unele texte din proiectul Comisiunii centrale.

Ședința primă, dela 18 Iunie, se ridică la miezul nopții [1]).

* * *

A doua ședință are loc la 20 Iunie. Atunci Adunarea a început să se ocupe « despre rânduiri în Curtea de Casație », ceea ce formează cap. IV al legii.

Prin art. 17-22 inclusiv din proiectul Comisiunii centrale, se prevedea *condițiile de admisibilitate pentru membrii Curții, ai Ministerului Public și funcționarii Cancelariei.* Pentru acest scop se lua în considerare: capacitatea, stagiul și erarhia.

Comisiunea Camerei n'a împărtășit acest fel de a vedea ci a propus în loc de art. 17-19 inclusiv un singur articol 17 prin care se cerea numai: capacitate și stagiu.

Motivarea este coprinsă în următoarea parte din raportul ei: « Considerând că personalul Curții, care este pus în culmea Puterii judecătorești, trebue să fie compus astfel încât să facă o autoritate prin luminele și experiența sa; că aceste două condiții sunt independente de ierarhie, mai vârtos în țara noastră,

---

[1]) « Monitorul Oficial » Nr. 177/860.

unde chemarea în funcțiile superioare judecătorești n'a fost totdeauna făcută, nici după merit, nici după anii de serviciu; că impuind și condiția ierarhiei s'ar limita numărul persoanelor, din care s'ar putea face o alegere luminată și cu aceasta s'ar împuțina șansele de a avea cel puțin la Curtea de Casație, un număr de magistrați demni prin luminele și experiența lor de a se numi apărători ai legii ». Pentru aceste puternice considerațiuni Comisia a fost de părere să se suprime condiția ierarhiei și *să se ceară* — cum s'a arătat — *numai capacitate* și *stagiu*.

Camera adoptă propunerea Comisiei ad-hoc spunându-se în desbateri că în adevăr nu se vor găsi destule persoane, care să îndeplinească condițiile.

Cât privește *numirile la Casație, la înființarea ei*, Comisia centrală propunea (art. 102), să fie făcute de Domn după două liste ce i se vor prezenta de Adunările elective din cele două țări. Și Comisia ad-hoc a fost de părere ca aceste numiri să fie făcute, după oarecare reguli speciale, dar numai de Domn, în conformitate cu Convenția și că sistemul propus de Comisia centrală ataca prerogativele Domnului.

Adunarea a admis propunerile Comisiei sale, respingând și proiectul moldovenesc asupra acestui punct. Textul adoptat este articolul 16 din lege.

Președinții și membrii Curții sunt inamovibili, potrivit Convenției dela Paris. Comisia ad-hoc arată însă că inamovibilitatea ca o condiție de independență ar fi de întâia necesitate a se introduce cât mai curând și la membrii tuturor tribunalelor.

La unul din articole (23 din proiectul Comisiei centrale) s'a primit la proiectul Comisiei ad-hoc următoarele două amendamente din proiectul moldovenesc: 1. La cazul când prezidentul-primar ocupă scaunul președinției, vice-președinții (președinții de secție) funcționează ca membri; 2. Secțiile întrunite fac instrucțiile trebuitoare pentru menținerea ordinei în cursul ședințelor și în întrul cancelariei, care încuviințându-se de Domnitor se vor pune în lucrare ». Aceste două aliniate au fost înscrise la finele art. 18 din lege.

Trecând la capitolul V « *despre serviciul Curții* » Comisia ad-hoc și Camera au adus foarte puține modificări proiectului.

Astfel la secția I, privitoare la ținerea ședințelor, Comisia n'a adus nici o modificare iar Camera a schimbat « ședințele plenare » în « generale » și ambele au fost de părere că împlinirea numărului de judecători la o secție, în caz de boală, concediu, recuzație sau alte împrejurări asemănătoare să se facă prin tragere la sorți.

De menționat este ipoteza când nu se putea întruni majoritatea de 5 glasuri pentru a se putea da o hotărîre. In acest caz, după proiect, se chemau alți 3 membri, trași la sorți din celelalte secțiuni și se judeca pricina din nou; era judecata în divergință ca și azi. Dacă nici de astă dată nu se putea forma majoritate — nu se mai cerea numai 5 ci se impunea să fie cel puțin 6 — pricina se amâna dela 1 lună până la 3 cel mult; dacă nici la acest termen nu se putea obține majoritate se judeca procesul în secțiunile-unite. Se făcea excepție pentru pricinile urgente, care puteau fi judecate îndată.

La acest text era și un amendament din Moldova, prin care se propunea, în orice caz, un termen de 3 luni. Nu e primit însă pentrucă tot nu prevenea inconvenientul lipsei de majoritate. Atunci deputatul A. Florescu a propus o modificare a proiectului în sensul ca secțiile-unite să judece de îndată, oridecâteori s'ar ivi această ipoteză, fără de a mai fixa alt termen. La aceasta s'a opus Bosianu arătând că se strică mersul și activitatea celorlalte secții. Propunerea Florescu a fost respinsă așa că a rămas textul din proiect.

La art. 23-lege (28 proiect, 24 Comisia ad-hoc) s'a prevăzut tragerea la sorți, ca și mai sus.

Pentru judecarea în secțiuni-unite, față de crearea încă a unei secțiuni, s'a modificat proiectul, prevăzându-se numărul de 16 minimum de membri spre a lua parte la judecată, iar hotărîrea nu se poate da decât cu 11 glasuri. Când judecă însă toată Curtea majoritatea absolută este de ajuns.

Cu privire la vacanțe, Comisiunea ad-hoc a propus scurtarea aceleia dela Crăciun și fixarea acelei de vară dela 15 August la finele lui Septemvrie, ceea ce s'a primit de Adunare. S'a respins însă o propunere moldovenească de a constitui secția de vacanțe numai cu 5 în loc de 7.

In partea referitoare la *concediu* s'a adăugat amendamentul: « *Cererea de concediu a Primului-Președinte se va supune Domnului* », *căci zicea Bosianu, ar fi o greșeală a-l face să depende dela Ministru* ».

Cu acestea s'a terminat a 2-a ședință care s'a ridicat la miezul nopții [1]).

* * *

A 3-a ședință a avut loc la 21 Iunie și a început la 9 ore seara.

In această ședință s'a început discuția titlului II din proiect, care se pare că era intitulat « despre competență și procedură » în loc de: « *despre jurisdicție și procedură* » ca în lege.

Asupra acestei părți avem elemente interesante în raportul lui Bosianu.

Curtea are o competență dublă: *a)* Curte de Casație și *b)* de justiție.

Cauzele principale de casare sunt: călcarea legii, neobservarea formelor esențiale de procedură sau prescrise sub pedeapsă de nulitate (art. 43), *excesul de putere sau lipsa de competență din partea vreunui tribunal sau Curte* (art. 40, n. 2).

Fără a pretinde să dea o definiție exactă, care să cuprindă toate cazurile de exces de putere sau necompetență, se poate zice în general — după părerea raportorului — că *este exces de putere* atunci când un funcționar, care este investit cu o funcție din cele 2 Puteri constitutive: judecătorească sau administrativă, face vreun act ce cade în domeniul altei Puteri decât aceea cu care este investit. Spre exemplu când un administrator dă o sentință prin care reglementează interese private comite un exces de putere pentrucă intră în atributele Puterii judecătorești. De asemenea un tribunal comite un exces de putere când ar hotărî într'un mod reglementar, adică pe cale de dispoziții generale sau când ar face acte pe care numai Puterea administrativă este în drept să le facă.

Pentru a lămuri ce este *incompetență*, dă exemplul când un funcționar face un act, care nu intră în atributele altei Puteri constitutive dar care trebue făcut, după legi, de alt

---

[1]) « Monitorul Oficial » Nr. 177/860.

funcționar de aceeași ramură, sau când un tribunal judecă ceva de competința altui tribunal. După acestea enumeră și cazurile cuprinse în art. 41-42 din lege.

Dreptul de a face cerere în Casație nu este lăsat numai părții fiindcă și societatea este interesată ca legea să nu fie înlăturată prin interpretări arbitrare și ca puterea judecătorească să nu calce în domeniul legislativ sau administrativ. De aceea și *Procurorul* poate ataca hotărîrile desăvârșite, date cu călcare de lege sau de procedură, când părțile n'au cerut-o în termenul legal, dar, în acest caz, părțile nu vor profita pentrucă față de ele hotărîrea a rămas definitivă și a căpătat puterea unei transacții.

S'a mai prevăzut (art. 46 proiect) că toate actele, prin care judecătorii au comis un exces de putere pot fi atacate în Casație de către Procuror, după cererea Ministrului Justiției, indiferent dacă sunt desăvârșite ori nu și fără de a aștepta expirarea termenului, deoarece este în interesul societății de a le reprima fără amânare.

Curtea de Casație, precizează raportul, *nu judecă decât călcările de lege sau de procedură, dar niciodată chestia de fapt*; aceasta este trimisă la altă instanță de același ordin. Sunt și cazuri speciale când nu mai are loc trimiterea.

După aceste explicații, Comisia ad-hoc propunea suprimarea articolului 40, prin care se dedea o definiție generală atributelor Curții de Casație pentrucă astfel de definiții dau o idee incompletă și prilej de discuții. Cea mai bună definiție este enumerarea din art. 41, 42 și 47 care prevăd cazurile de competință. Ea a mai propus câteva suprimări și modificări din art. 41 alin. *a* și *b*.

Raportorul — de acord cu Comisia — *a lămurit noțiunea siguranței publice* despre care spunea că a fost confundată de Comisia centrală cu fapte de poliție, care tind la paza ordinei publice. De aceea Comisia a propus să se urmeze astfel: conflictele de jurisdicție dintre 2 Curți să le rezolve Casația precum și conflictele între 2 tribunale care aparțin la 2 Curți; conflictele dintre 2 tribunale, din circumscripția aceleiași Curți să fie rezolvate de această Curte.

S'a mai precizat că la Casație merg hotărîrile contrarii date în mod definitiv iar nu cele supuse apelului, care pot fi

reformate pe această cale. S'a mai adăugat — apoi — ceeace omisese Comisia centrală, că este vorba de hotărîri contrarii date de acelaşi tribunal; chiar astfel fiind vor fi deduse în judecata Casației numai dacă instanța n'a îndreptat răul, când i s'a adresat partea. De aci rezultă, după părerea din raport, că avea drept de revizuire şi partea trebuia să se folosească mai întâi de acel drept.

Pentru aceste motive, Comisiunea ad-hoc a dat altă redacție textului respectiv şi se arată că acea parte este luată după principiile admise în Franța pentru recheta civilă.

S'a mai propus în proiect (art. 42 alin. 3) ca motiv de casare, *lipsa de publicitate*, pentrucă *publicitatea proceselor şi a dării sentințelor este un principiu constituțional « respectat — zice raportorul — din vechime în patria noastră »*.

Cu toată dorința de a lămuri textele, Comisia ad-hoc a lăsat pe seama jurisprudenței să stabilească când *interpretarea unui contract* este o călcare de lege şi când este o chestie de fapt nesupusă Casației.

S'a explicat — apoi — că prin *violarea legii* se înțelege nu numai cazul când se violează un text ci şi când judecătorul hotărăşte într'un sens, care nu este în armonie cu spiritul şi motivele legii.

Textele corespunzătoare acestor observațiuni au fost votate în şedința dela 21 Iunie şi 22 Iunie de Adunarea electivă, cu foarte mici modificări, între care un amendament din Moldova şi altul propus de G. Crețeanu care apoi n'a trecut în lege în acea formă.

* * *

Examinând proiectul Comisiunii centrale, la capitolul II *despre procedură*, Comisiunea ad-hoc observă că ea admite casarea numai pentru lipsa formalităților, care sunt esențiale pentru validitatea actelor de procedură. Comisiunea Camerei a adăogat şi pe cele prescrise de lege « sub pedeapsă de nulitate ».

Proiectul omisese să enumere şi excesul de putere, cauză de mare importanță, întemeiată pe conservarea limitelor între puterile Statului.

Trecând peste alte chestiuni mai de amănunt, Comisiunea ad-hoc relevează în raportul său că deși principiul este că în caz de casare afacerea este trimeasă la o altă instanță de același grad, totuși Comisia centrală prevăzuse în proiect că uneori nu se mai face trimiterea; între altele în caz când tribunalul ori Curtea n'a luat în considerare propunerea de prescripție făcută de o parte. Raportorul atrage atenția că este de sigur o scăpare cu vederea pentrucă prescripția necesită constatări de fapt, pe care nu le poate face Casația. De aceea ea a și propus suprimarea textului respectiv.

Cu privire la art. 46 Comisia ad-hoc constată că s'a făcut o greșeală de către Comisia centrală. Deși s'a folosit de legea franceză din 27 Vântos an. VIII (18 Martie 1800) totuși a exprimat o idee contrară originalului. Adevărul este însă următorul:

In toate cazurile de violație — afară de exces de putere — procurorul nu poate ataca decât sentințele definitive și numai după expirarea termenului acordat pentru recurs, când este exces de putere. Ministerul Public — cu învoirea Ministerului de Justiție — poate ataca orice act judecătoresc, chiar sentințe nedefinitive, și înaintea expirării termenului de apel. Aceste observații explică redacția dată de Comisia ad-hoc.

Articolul referitor la *competența ca Inalta Curte de justiție* a fost păstrat în forma aflătoare în proiect.

Asupra textului referitor la *termenul de recurs* găsim iarăși o observațiune.

Comisia centrală propusese (art. 51, lege 44) ca în termen să nu se socotească cazurile de forță majoră. Era un principiu admis în alte părți și în jurul căruia se fac destule discuții. Comisia ad-hoc a propus, însă, suprimarea, arătând că această idee este luată de sigur din art. 15 al unui regulament al lui D'Aguesseau și n'a dat rezultate. Această comisie n'a admis asemenea prelungiri nici pentru moștenitori, când moare autorul lor, în termenul de recurs.

O idee nouă a Comisiei Camerei a fost ca recurentul să-și depună « memoarul » în termen de cel mult 1 lună, de sigur după expirarea termenului de recurs, adică depunerea motivelor.

Comisia a mai făcut și o nouă aranjare a art. 69-73 din proiect.

Și de astă dată propunerile Comisiei au fost primite de Cameră, cu 3 amendamente din Moldova.

* * *

Ședința dela 23 Iunie a început la ora 12 ziua.

La art. 61 din lucrarea Comisiei ad-hoc s'a luat în considerare o propunere din Moldova, un amendament Tell și altul Bosianu. Acesta din urmă a propus ca delictele sau crimele politice să fie judecate totdeauna, fără vreo excepție, cu publicitate. Delictele de presă și cele prevăzute de art. 47 vor fi judecate, de asemenea, cu publicitate, afară numai dacă $^3/_4$ din completul Curții va declara că procesul vatămă bunele moravuri, în care caz va fi secretă desbaterea lui.

Amendamentul a fost primit.

La art. 63 alin. III, s'a primit un amendament al Adunării dela Iași. La alin. IV s'a propus un amendament de A. D. Florescu, după care membrii Inaltei Curți, cari lipsesc dela slujbă să piardă diurna lor pe acea zi în folosul casei pensiilor, dar a fost respins. S'a mai propus alt amendament de Prințul Brâncoveanu, în sensul ca membrii să primească, afară de leafa fixă și permanentă și « o despăgubire osebită jurnalieră » după zilele de prezență. E respinsă și această propunere.

In fine s'a depus alt amendament de Crețeanu: dacă lipsește fără cauză legitimă de 5 ori într'o lună sau de 20 ori într'un semestru, va fi considerat demisionat. Acest amendament este primit, totuși n'a ajuns în forma definitivă a legii.

Diferență însemnată între proiect și propunerile Comisiei ad-hoc întâlnim cu privire la *procedura de urmat după casare*, diferență interesantă mai ales față de starea actuală a legislației noastre.

In proiect se prevedea că, după casare, afacerea se trimite la altă Curte sau tribunal și *instanța de trimitere este datoare să se conformeze deciziei Casației;* deci această decizie avea caracter obligator, cum s'a introdus prin legea din 1926.

Comisia ad-hoc a fost contra acestui sistem. Motivele sunt: 1. Este necesar să nu se sacrifice libertatea judecătorului în interpretarea legilor; 2. Nu trebue să se transforme Casația în Putere legiuitoare; 3. Trebue să se evite perpetuarea proceselor din cauza contrarietății de interpretare între Casație și instanța de trimitere. Sistemul Comisiei centrale cuprinde, în tot cazul, două din aceste defecte. De aceea Comisia ad-hoc a propus — și s'a admis — că *deciziile Casației sunt obligatorii pentru instanța de trimitere numai după a doua casare pronunțată de secțiile-unite*. In acest caz, însă, Casația să fie obligată ca, de îndată să comunice Ministerului de Justiție punctul de drept controversat spre a se da o interpretare legislativă.

Deși libertatea judecătorului de trimitere — spune foarte bine raportorul — este oarecum mărginită, totuși este garantată în parte mai mult decât în primul sistem; apoi se cere și intervenția Puterii legiuitoare așa că nu se lasă Curții de Casație un drept nețărmurit ca în celălalt sistem.

Asupra acestei chestiuni Adunarea din Moldova propusese ca după a 2-a casare să se suspende judecarea procesului până se va face interpretarea legislativă.

Adunarea, însă, în *ședința dela 24 Iunie*, deschisă tot la ora 12 din zi, a primit propunerea Comisiunii ad-hoc.

S'au declarat definitive hotărîrile Curților de apel și recursul nesuspensiv de executare, afară de excepții și cu garanție, idee foarte importantă, mai ales că era nouă la noi (art. 84).

S'a prevăzut obligația pentru Curte de a comunica, la sfârșitul anului, observații asupra legilor aplicate cu propuneri de îndreptare.

S'a prevăzut expres dreptul de supraveghere și față de regulamente, pe care le poate anùla.

Pentru a putea apăra ca *advocat la Casație* s'a cerut grad academic sau autorizație dela Ministerul Justiției, după legile existente; așa era și în proiect și în părerea Comisiei ad-hoc.

S'a propus totuși *un amendament de Bosianu în sensul că poate, însă, o parte prigonitoare să-și aleagă ca apărător pe oricine va voi*. Ar fi fost primit, se menționează, dar în urmă a fost eliminat.

S'a primit fără discuție textul care prevedea că *dreptul de censură și de disciplină*, asupra Curților de apel și asupra tribunalelor, civile, comerciale și criminale din Principatele-Unite, fără deosebire, se va exercita de Curtea de Casație.

De altă parte s'a înscris dispoziția, care interzicea Ministerului Justiției dreptul de a mai da *deslegări judecătorești*, ca altădată.

O discuție mare, care i-a ocupat mai mult timp, a avut loc în privința chestiunii dacă hotărîrile Inaltei Curți, suprema instanță de aci din Valahia, mai pot fi supuse recursului în casație. Comisiunea centrală în proiectul ei admisese afirmativa. Comisiunea ad-hoc, așa de unitară, se desface deastădată [1]); majoritatea formată din 4 membri este de părere contrară și o justifică astfel:

După legea din 1849 pentru o mai grabnică săvârșire a pricinilor judecătorești (un fel de lege a accelerării) hotărîrile Inaltei Curți sunt desăvârșite și Domnul era obligat să le întărească. Aceasta rezultă și din termenii acelei legi și din alte texte ale legilor anterioare; art. 324 Regulamentul Organic, art. 9 din legea Sfatului Consultativ și art. 11 din legea Inaltei Curți de revizie. Intru cât Inalta Curte ținea locul Curții de revizie urmează că Domnul n'avea dreptul să desființeze, să caseze hotărîrile ei, ci era dator să le întărească. De altminteri și practica dela 1858 a fost în acest sens, Guvernul întărind hotărîrile Inaltei Curți. De aceea a trimite aceste hotărîri să fie din nou revăzute de Casație ar însemna să se violeze principiul neretroactivității legilor precum și drepturile părților, dobândite după legile în ființă. Ca atare majoritatea cerea suprimarea articolelor respective din proiect (91, 99 și 100).

Se mai propusese de Comisia centrală ca, chiar după înființarea Curții de Casație, să continue a funcționa Inalta Curte până la săvârșirea proceselor aflătoare înaintea ei. Majoritatea Comisiei ad-hoc a fost contra acestei păreri pentrucă se îngreuia budgetul și se făcea și o derogare la principiul că

---

[1]) Majoritatea este formată din Ion Al. Filipescu, B. Catargiu, D. Brătianu și raportorul Const. Bosianu. In minoritate erau: Gh. Costaforu, Gh. Știrbey și E. Turnavitu (« Monitorul Oficial » Nr. 176/860).

organizarea judecătorească este de ordine publică. « O parte prigonitoare — scria raportorul — n'are drept a pretinde ca procesul să fie terminat prin aceleaşi instanţe judecătoreşti ce se aflǎ în vigoare la începerea procesului. Interesul privat trebue să fie subordonat celui public. Prin urmare interesul oricărei părţi prigonitoare nu trebue să împiedice societatea de a reforma organizarea puterilor publice când o recunoaşte viţioasă »[1]). De aceea este de părere ca pricinile în curs să fie trimise la Casaţie.

După discuţii, la care se menţionează că părerea din Moldova este la fel cu a Comisiunii centrale şi la care discuţii iau parte Costaforu şi Bosianu, susţinut şi de Ministrul justiţiei Vasile Boerescu, Adunarea admite, asupra ambelor puncte, părerea majorităţii.

Pe cale de consecinţă au fost apoi desfiinţate o serie de articole din proiectul Comisiunea centrale (93, 94, 95, 96, 99, 100 şi 101).

Ultimele articole au fost votate în *şedinţa dela* 25 *Iunie*, care s'a ridicat la 5½.

A mai rămas însă să fie discutat şi votat *Statul de salarii* al Curţii de Casaţie, care făcea parte integrantă din lege. Au amânat aceasta aşteptând lucrările din Moldova pentru a pune în aplicare ceea ce hotărîseră aşa de frumos la început.

In sfârşit în *şedinţa dela 30 Iunie*[2]), *au votat şi Statutul*, aşa că au terminat legea.

* * *

Vom arăta acum — tot în scurt — cum s'au desfăşurat lucrurile în *Moldova*.

Se pare că Adunarea a început tot la 17 Iunie să cerceteze proiectul Comisiunii centrale printr'o comisiune al cărei raportor a fost Teodor Veisa.

Afară de modificări de texte, dintre care unele au şi fost menţionate şi care nu sunt numeroase, întâlnim aici, însă, câteva discuţii foarte interesante asupra materiei.

---

1) « Monitorul Oficial » Nr. 176/860.
2) « Monitorul Oficial » Nr. 184 din 3 August 1860.

In *ședința dela 20 Iunie*, deschisă la 11 ½ ore dim., s'a comunicat hotărîrea Adunării dela București în privința modului de lucru spre a ajunge mai repede la o lege uniformă.

Cel dintâi ia cuvântul raportorul Teodor Veisa, un jurist de seamă și care a avut un rol însemnat acum și mai târziu. El spune că deși în lucrările celor 2 Adunări trebue să urmeze cât se poate mai multă înțelegere, totuși vede neputința de a se conforma cu invitațiunea Camerei din București.

Grigore Mih. Sturza a cerut să se explice de biroul Adunării cum s'ar putea realiza această propunere, când Camera din București a și votat mai multe articole. Nu înțelege — spunea el — cum s'ar putea face « nefiind Camerele întrunite » fără ca una din Adunări să ajungă în situația de a reveni asupra votului ei. Avem să votăm; prin urmare trebue să discutăm, mai ales dacă am vota alt principiu contrar celui admis în Țara Românească. Nu-i îndoială că se va ține seamă de hotărîrea luată acolo când se va discuta. « Dar trebue să ne rostim liber opinia noastră și să lăsăm Comisiei centrale sarcina de a combina socotințele divergente a ambelor Adunări ».

După el a luat cuvântul, Anastase Panu care luptase așa de mult pentru Unire și ale cărui idei — dacă nu chiar unele vorbe — merită să fie auzite de mulți și azi.

« *Unificarea legislațiunii ambelor țări este o condiție a existenței noastre politice. Toate mijloacele trebuesc căutate pentru a putea ajunge la acest sfârșit* ». In propunerea făcută de țara soră el vedea însă o anihilare a mandatelor de deputat, o lepădare de independență, pe care trebue pururea s'o păstreze un deputat cu opiniile sale. Căci cum ar putea să primească să se supună la îndatorirea de a adopta fără discuție ceea ce s'ar face în Adunarea-soră, fără ca în acest chip să piardă neatârnarea ce trebue să aibă în îndeplinirea mandatului? Și apoi, reciproca nu mai este posibilă pentrucă Adunarea din București a și început discutarea proiectului, cu mai multe articole.

Panu mai adăoga și alt motiv. Este cu neputință de adoptat, în același timp, și același proiect în amândouă Camerele. In acest caz, ce ar deveni un asemenea proiect admis de o Cameră, respins ori amendat de cealaltă? Cade și unificarea

nu mai este cu putință iar «principiul unirii amândoror țărilor se periclitează». Asemenea — susține — că va cădea și proiectul Comisiunii centrale și va rămâne fără ființă la cel mai mic amendament. De aceea «în privirea importanței ce este legată de înființarea Curții de Casațiune, în privința urgenței ce este de a se înființa cât mai de grabă această Curte, eu nu văd mijlocul care ne-ar putea duce la o împreună înțelegere cu Camera din țara soră pentru organizarea Curții de Casațiune decât *de a ne întruni amândouă Camerele măcar pentru oara aceasta*». Pe aceste temeiuri el cere ca propunerea Adunării muntene să se trimeată la secțiuni și apoi după ce fiecare o va studia, să fie pusă la ordinea zilei.

Ministrul-Primar, Kogălniceanu, se unește cu această cerere și propunerea e trimisă la secțiunea I [1]).

Secțiunea alege ca raportor pe A. Donici, care depune raportul în ședința dela 28 Iunie.

Majoritatea delegaților secțiunilor I și V întrunite în acest scop «prețuind gingășia obiectului și dorința de înțelegere a Camerelor încă despărțite și regretând lipsa chipului de a se înțelege deplin pe drumul cel mai firesc aderează la propunerea Camerei din București» [2]).

Minoritatea propunea ca *Adunarea Moldovei să se transporte provizoriu spre acest scop de interes comun la București* [3]). Merită să fie pomenită opinia acestei minorități, «socotința» ei:

«Considerând importanța Curții de Casațiune, dela a căreia verdict va atârna nu numai vieața, onoarea și averea tutulor cetățenilor *dar și drepturile constituționale ale Românilor:* că principiile, care au a-i servi de bază, trebue discutate foarte serios de către ambele Camere; că votul din 17 Iunie a Camerei din București, respiră cea mai deplină dorință de înțelegere reciprocă, de Unire și convinsă că bărbații cari sunt astăzi la cârma țării nu vor împiedica să se facă acum sub regimul lor, măcar în parte aceea ce au dorit a se face în

---

[1]) «Monitorul Oficial al Moldovei» Nr. 21 din 27 Octomvrie 1860.

[2]) «Monitorul Oficial al Moldovei» Nr. 39 din 18 Noemvrie 1860. Majoritatea era compusă din: Șt. Catargiu, A. Donici, Cinca, P. Cazimir, N. Docan, T. Veisa, Coriva.

[3]) In minoritate erau Gr. Ghica și Gh. Cuciureanu.

totul », propune ceea ce am anunțat: transformarea, provizorie măcar, la București.

Deschizându-se discuția asupra raportului, Grigore M. Sturza spune că amândouă Adunările au votat cu mare solemnitate, cu entuziasm întrunirea Camerelor dar nu în mod provizor ci « o unire statornică prin care să se desăvârșească Unirea Principatelor, care să fie baza vieții noastre politice » și să ne facă onoare în fața Europei civilizate. Astăzi Adunările nu pot reduce voturile lor numai la o întâlnire provizorie pentru a vota un proiect de lege « ci dacă voim a o face să o facem definitiv ». « Un pas național atât de mare nu se poate face prin un chip lăturalnic ci fățiș și cu hotărîrea de a-l susține cu orice sacrificiu ». Adunările — spunea el — și-au făcut datoria; să și-o facă și Puterea executivă, întemeindu-se pe memorabilele voturi ale Puterii legiuitoare.

Veisa apără propunerea majorității. Gr. Ghica, în numele minorității, *propune*, acum, *Focșanii ca loc de întrunire.*

In această atmosferă se ridică Kogălniceanu, care începe prin a spune că nu astă singură dată s'a pus chestiunea întrunirii Camerelor. « Dacă ar fi să ascultăm numai dorințele noastre, numai impulsurile inimii noastre atuncea nu cred că ar fi unul dintre noi, carele să se opună la acest mare act al nației noastre. Insă luați seama că întrunirea Camerelor este ieșită din marginile Convenției și *a ieși din Convenție este a face «un coup d'État»;* și spre a-l putea face trebue însă să avem mijloace d'a-l putea susține și noi nu le avem. Oarecine a zis că ocazia trebue să se prindă de păr; dar la noi, în timpul de față, ocazia n'are păr; trebue să ni silim ca să o facem să-i crească părul pentru ca să avem de ce s'o prindem. Pentru aceasta stăruințele noastre trebue să se mărginească să tragem din Convenție toate foloasele care ni le dă și, după aceea vom putea căuta și altele. In adevăr, anul trecut s'a votat pentru întrunirea Camerelor, dar totodată s'a lăsat Domnului dreptul de a judeca oportunitatea acestei măsuri. Să lăsăm, dar, Domnului acest drept. Chestiunea de oportunitate atârnă dela Domn, care o va lua în înțelegere cu ambele Ministere ».

El își încheie cuvântarea cu partea citată mai sus, în care declară că și el vrea Unirea dar pentru moment să se ocupe

de Curtea de Casație. De aceea îi ruga să voteze propunerea majorității, căci deși prin acest vot nu se înființează Curtea de Casație, dar se face un pas înainte. Comisia centrală, îmbinând voturile celor 2 Adunări va face un nou proiect care va fi supus Camerelor și acestea au dreptul să-l aprobe ori nu.

« Prin acest chip — afirma cu energie, ca un avertisment pentru diplomații care înjghebaseră această conlucrare între cele 2 țări — vom vedea că cu Convenția nu putem ajunge la rezultatul dorit; atunci întrunirea Camerelor va veni dela sine, dar astăzi — repeta — nu putem ieși din Convenție ».

Cerând cuvântul D. Corne a arătat amănunțit cum, prin procedeul propus de majoritatea secțiilor, s'ar scurta timpul. După art. 36 din Convențiune, un proiect al Comisiunii centrale, fiind amendat de Camere este restituit Comisiunii, care-l prelucrează și-l retrimite. Camerele îl admit ori îl resping. Dacă este respins Comisia poate face alt proiect. Dacă amendamentele sunt uniforme Comisia trebue să-l primească fiindcă art. 36 nu spune ca în această ipoteză, să mai fie trimis la Camere. Calea cea mai scurtă este de a ajunge la amendamente uniforme în ambele Camere.

Față de propunerea munteană și când Adunarea de acolo, spre a înlătura orice diferență de texte, s'a angajat să primească ea amendamentele care se vor vota de Camera de Iași dacă aceasta n'ar primi amendamentele ei, socotește nu numai că s'ar abate dela calea cea mai lesnicioasă și mai practică dar încă ar lipsi și dela delicatețǎ în fața unei așa de mari concesii. Urmând votul Camerei din București, Corne spune că a crezut că îndeplinește « o sacră datorie, îmbrățișând-o cu bucurie ».

Cu toate argumentele aduse, Gr. Sturza combate din nou acest sistem. Impreună cu A. Sturza, I. Ghica, R. Rosetti fac altă propunere, în care vor să țină seamă și de cele spuse, anume să se citeze și să se voteze, mai exact să se discute amendamentele propuse la București.

Nu este ușor de înțeles ce se petrecea în sufletul celor cari se opuneau propunerii muntene. Chiar dacă unii începeau a regreta Unirea, chiar dacă voiau răsturnarea Guvernului și greutăți Domnului, dar în ceea ce privește Curtea de Casație — a cărei însemnătate și utilitate o recunoașteau pe întrecere — se

pare că erau toți sinceri când îi cereau înfăptuirea grabnică. Şi totuşi nimic mai potrivit pentru aceasta decât dacă nu întrunirea celor 2 Adunări de teama Europei, cel puțin primirea propunerii din Bucureşti.

Cu toate acestea Adunarea din Iaşi a primit propunerea lui Gr. Sturza. Ca urmare s'a început cetirea proiectului Comisiei centrale de către raportorul Veisa [1]).

Până la art. 17 au fost adoptate textele aproape fără discuții și modificări.

Discuție a fost în privința *tribunalelor bisericești* pe care unii voiau să le scoată cu totul de sub jurisdicția Curții de Casație, fiindcă chiar căsătoria fiind un sacrament nu poate nici ea, nici divorțul să fie deferite Casației. Veisa, Kogălniceanu combat această părere. In special Kogălniceanu vorbind de căsătorie îi recunoaște caracterul de sacrament « dar — zice el — căsătoria deși binecuvântată de cer este făcută pentru pământ, în cer nu se căsătoreşte nimeni. Prin urmare căsătoria a căreia efecte sunt eminent civile, trebue să depindă și de legile civile, mai ales și de legile civile ».

Sunt câteva chestiuni însă mai importante, care i-au sbuciumat mult: numirile, salariile, care în Muntenia îi preocupase mai puțin.

Modul de numire a fost discutat în ședința dela 1 Iulie 1860. Majoritatea secțiunilor, prin raportorul Veisa, propunea ca *numirile să se facă după liste alcătuite de cele 2 Adunări, urmând sistemul din Belgia*. Motivul mărturisit chiar, era să asigure cât mai mult ființa Adunărilor și ca această ființă să se facă tot mai necesară și mai neapărată pentru nevoile obștești. Veisa și Ghica au fost de părere ca, dela înființarea Curții să se ceară diploma de doctor sau licențiat dela Facultățile din țară sau din străinătate și numai în lipsă să se numească dintre alte persoane.

De altă parte, fiindcă în proiectul Comisiei centrale nu se prevedea nimic, Veisa a propus (cita legea din 31 August 1830, art. 1. Tarbe, p. 30), ca la intrarea în funcțiune membrii Casației să depună următorul *jurământ*:

[1]) « Monitorul Oficial al Moldovei » Nr. 39 din 18 Noemvrie 1860.

« Jur în numele lui Dumnezeu, a Patriei și onoarei mele că voiu respecta Constituția și legile țării, că voiu fi credincios Domnului stăpânitoriu și că voiu îndeplini cu sfințenie îndatoririle mele » [1]).

In privința numirilor la Casație, Manolache Kostachi a propus *ca să fie făcute de Puterea executivă iar nu, după liste, ca la Belgieni.*

Acestuia îi răspunde Hurmuzachi, care arată deosebirea între diferitele sisteme și lăudând sistemul belgian spunea — contrar părerii lui M. Kostachi — că deși Constituția belgiană este ieșită din revoluție dar aceasta să nu ne impresioneze; din contră putem s'o luăm ca model.

Acea Constituție există de 30 ani; un exercițiu îndelungat a întărit-o și a consacrat-o; o experiență de 30 ani a dovedit bunătatea ei. Acești 30 de ani au fost ani de pace și cu toate aceste nimăruia nu i-a venit în minte să propună modificarea dispozițiunilor atingătoare de numirea membrilor Curții de Casațiune; nimănuia nu i-a venit în minte să dea Miniștrilor dreptul de a-și alege ei singuri pe judecătorii lor [2]). In genere — adaugă — chiar în țările cele mai absolute numirile în magistratură nu se fac după buna plăcere a Capului Statului ci după legi, care prevăd anumite condiții.

« Să nu scăpăm din vedere — Domnilor — spunea acest viitor Prim-Președinte al Inaltei Curți — că Curtea de Casație este chemată a judeca pe Miniștri; că nicăeri nu se dă Miniștrilor dreptul de a-și numi singuri pe judecătorii lor; că dându-le acest drept, ați sacrifica una din cele mai tari garanții ale nepărtinirii, iar responsabilitatea ministerială înscrisă în Convențiune ar rămânea un sunet deșert, o literă moartă ».

Combătându-l, *Ministrul-Primar*, este de părere că *numirile trebuesc făcute de Domn.* Oricât de bun ar fi alt sistem noi clădim casă nouă după un plan făcut de un arhitect (nealcătuit de noi) și suntem nevoiți s'o clădim — vrem nu vrem — după acel plan. *In Comisia centrală s'a propus* de Prințul Gr. Sturza ca numirile să fie făcute după listele de prezentare;

[1]) « Monitorul Oficial al Moldovei » Nr. 42 din 23 Noemvrie 1860.
[2]) « Monitorul Oficial al Moldovei » Nr. 43 din 24 Noemvrie 1860.

la aceasta, însă, se opune art. 38 Convenție, aplicabil întregii organizări judecătorești. Kogălniceanu propusese acolo să se facă excepție pentru Curtea de Casație, numindu-se jumătate din membrii ei de către Domn iar jumătate de către Adunare. Când a fost chemat să formeze Ministerul, expunând Domnului programul i-a arătat și punctul său de vedere în privința Curții de Casație. Cuza i-a spus să citească art. 7 din Convenție, pe care Kogălniceanu recunoaște în fața Adunării că nu-l cunoștea. Acolo se spune expres că Domnul are dreptul să numească pe magistrații judiciari. Dacă Adunarea și-ar însuși acest drept ar atinge drepturile Domnului; atunci — spune el — « puterea judecătorească n'ar face parte din puterea executivă », ceea ce e o greșeală a lui Kogălniceanu fiindcă ele, în sistemul Convenției, erau separate.

Cornea era de părere să se facă numirile de Adunare pentrucă art. 7 prescrie că se vor numi de Domn după o lege; deci acel articol n'ar lega mâinile Adunării de a nu face o lege după principiile cele mai salutare.

Kogălniceanu în replică adaogă că, în sistemul ce combătea, Puterea executivă și cea legiuitoare numesc, împreună, ceea ce nu se prevede în Convenție, unde se vorbește numai de Domn. Acesta va face singur numirile după anumite reguli, de pildă să nu se mai numească magistrați tineri la Curțile de Apel. In Comisia centrală, de aceea a și propus să nu fii Președinte de tribunal până n'ai fost membru, Consilier de Curte până n'ai fost Președinte și așa mai departe, iar *la Casație să nu fii numit până n'ai fost Președinte la Curtea de Apel; de asemenea să nu poți fi numit Președinte la Casație, dacă n'ai fost acolo membru.* « *Numai prin pășire treptată ni vom putea forma un corp de magistrați* și Guvernul atuncea va putea fi liberal »; așa credea Kogălniceanu.

La obiecția că dacă Domnul ar numi pe Consilierii dela Casație ei n'ar putea judeca pe Miniștri, întru cât aceștia ar fi judecați de clienții lor, Primul-Ministru răspunde că argumentul poate fi întors: Dacă s'ar alege Curtea de Casație de către Adunare și tot aceasta ar trimite pe Miniștri în judecată, n'ar fi judecați de clienții acuzatorilor?

Afară de acestea să se ia aminte că judecătorii dela Casaţie sunt inamovibili. Miniştrii trec şi rămân; s'ar putea să fie Miniştri tocmai cei cari i-au ales; n'ar fi judecaţi de aleşii lor?

«Apoi — adaugă — trebue să se respecte art. 7 din Convenţie, căci dacă ar fi timpul să nu ne mai uităm la dânsa, atuncea eu aş fi cel întâi, care aş sfătui pe Tron să se lepede de atributul acesta.

«*Domnilor, nu este o sarcină prea uşoară de a alege bărbaţi de aceia, cari trebuesc la Curtea de Casaţie.* Dar până atunci sprijin dreptul Tronului, după cum Adunarea nu se poate lepăda de drepturile ei».

In sprijinul tezei sale invoacă şi faptul că ea e admisă şi în *Adunarea din Bucureşti şi de persoane cari ţin la garanţiile publice* precum: I. Al. Filipescu «om cu totul dotat la studiul Dreptului», B. Catargiu, oameni cari au făcut studii frumoase, Doctori ai Facultăţilor din Franţa ca Bosianu, Kostaforu, un fiu de principe, Ştirbey, care *au fost de părere că nu se face o nedreptate dând Domnului dreptul de a numi pe membrii Curţii de Casaţie.*

«Respectaţi dreptul Domnului — spune drept încheiere — ca şi el să respecte pe ale Adunării şi ale ficecărui cetăţean».

Grigore M. Sturza, urcându-se la tribună, reaminteşte că în Comisiunea centrală el a propus — dar a rămas în minoritate — ca numirile în magistratură să se facă de Domn. Pentru Preşedinte de tribunal să se prezinte 2 liste: una de Consiliul judeţean, alta de Curtea de Apel, care cunoaşte valoarea intelectuală şi morală a magistraţilor, ale căror hotărîri le cercetează. Pentru membrii Curţii de apel să fie 2 liste: una întocmită de Curtea de apel, la care se face numirea, alta de Curtea de Casaţie. Pentru Curtea de Casaţie: una de Comisiunea centrală, alta de Curtea de Casaţie. Kogălniceanu şi Brăiloiu au susţinut acolo, listele de prezentare, numai pentru tribunalele de I-a instanţă; li s'a obiectat că nu sunt consequenţi când nu admit acelaşi sistem pentru instanţele superioare, unde se cer şi mai multe garanţii.

Răspunzând lui Kogălniceanu, arată că nu era nevoie să se prevadă în Convenţie că numirile pot fi făcute după liste pentrucă şi în Constituţia Belgiei se spune că membrii Curţii

de Casaţie vor fi numiţi de Rege şi totuşi se fac numirile după listele de prezentare. De altfel un magistrat chiar dacă ar avea alte condiţii, înaintare, capacitate, tot nu-i bun dacă-i lipseşte încrederea publică.

La obiecţiunea că partidul conservator din Ţara Românească a respins acest sistem, răspunde că nu se ţine de ceea ce fac conservatorii ori radicalii ci de principiul care decurge din spiritul actului nostru constitutiv.

Combate apoi pe Balş care preconiza listele de prezentare, spunându-i, între altele, că dacă vrea Stat constituţional adevărat să considere listele de prezentare ca una din bazele lui cele mai solide.

Combate şi pe Manolache Costachi arătând că *nu e justă părerea că Statul nostru nu trebue comparat cu Belgia, pentru că însăşi Puterile garante au făcut din noi al doilea Stat asemănător cu al Belgiei, în care Curtea de Casaţie să judece pe Miniştri.* « Să ne silim dară — zice el — a desveli principiile constitutive ale Convenţiunii noastre în spiritul Constituţiunii acelui Stat, cu care ne-au asemănat şi Puterile garante. La învinuirea că, în Belgia este o Constituţie revoluţionară spune: « din contră, *Belgia înfăţişează în ochii Europei întregi de atâta timp un guvern adevărat constituţional şi care poate servi de model tuturor ocârmuirilor ce voiesc a păşi pe calea liberală* ».

Adaugă apoi că cu toată dorinţa d-lui Kostachi de a asemăna instituţiile noastre cu ale Franţei, suntem datori să recunoaştem că aceasta este ce neputinţă deoarece *există o mare deosebire între instituţiile date nouă prin Convenţiune şi acelea care cârmuesc astăzi poporul francez*. După alte observaţii închee astfel:

« De voim a ne ţine de ceea ce ni s'a dat prin Convenţiune, de voim ca responsabilitatea ministerială să nu devie o literă moartă, trebue să admitem listele de prezentare ca unele ce izvorăsc din dreptul cel mai mare ce-l are un Stat constituţional ca al nostru, dreptul de a da pe Miniştrii sub judecată, ca unele ce dau adevărată garanţie la numirea acestor înalţi funcţionari, ca unele ce constată în chipul cel mai puternic încrederea publică ».

Docan este partizanul respectării drepturilor Domnului, derivând din Convențiune, de a face el numirile.

Veisa combate afirmația lui Kostachi în privința Belgiei că ar avea o Constituție revoluționară. Laudă acea Constituție spunând că sămânța a fost amară dar fructele dulci. Analizează cuvintele: a numi și a alege. A numi înseamnă a face decret, a instala, drept necontestat recunoscut al Domnului; a alege înseamnă a căuta om cu însușirile cerute de lege. Din Convenție rezultă că pe magistrați Domnul îi numește. Unde a voit să fie alegere a spus-o, ca la Comisia centrală.

La urmă ia din nou cuvântul Primul Ministru, Kogălniceanu. S'a bucurat că s'a prezentat Constituția Belgiei, a Franței și altele, s'a vorbit de Montesquieu și declară că dacă ar fi să aleagă ar alege pe a Belgiei cu liste de prezentare. Repetă că puterea judecătorească este o ramură a puterii executive, că față de Convenție nu poate admite alt sistem decât al numirii de către Domn și că inamovibilitatea va înlătura și teama că Miniștrii vor fi judecați de clienții lor.

« *Să ne silim — spunea — să fie legi bune și să se pázească cu sfințenie de Adunare ca și de Domn și atuncea și Curtea de Casație va fi bună* ». Pentru moment trebue, să se țină de Convenție căci « nu poate acum încerca să iasă ».

Lasă să vie timpul acela și atuncea el ar fi cel întâi care ar zice Domnului: « *leapădă-te de această grea răspundere de a găsi 25 de membri, care să aibă diploma de doctor sau de licențiat*; eu aș fi cel întâi care aș sfătui pe Domn să se lepede de această sarcină grea pentru ca să fie mai odihnit ».

In afârșit s'a închis discuția și punându-se la vot amendamentul care propunea numirea pe bază de listă a fost respins, fiind 16 pentru și 27 contra, așa că a rămas sistemul din proiect adoptat și de Camera munteană.

* * *

Cu privire la *condițiile de recrutare*, Veisa cu Balș, Lambrino și Ghica au propus la art. 17 un amendament în felul următor:

Membrii Curții de Casație se numesc:

A) Dintre persoanele care au diplomă de doctor sau de licențiat în Drept dela una din Facultățile Principatelor-Unite sau din străinătate, vor fi exersat profesiunea de advocat sau funcțiuni judiciare în curgere de 7 ani sau vor fi fost profesori la una din Facultățile Principatelor-Unite timp de 7 ani.

B) Președinții Curții de Casație se numesc de Domn dintre membrii ei.

C) Procurorii la Curtea de Casație trebue să aibă vârsta de 30 ani deplin.

Acest amendament a fost admis, după oarecare discuție și mai ales după explicațiile lui Kogălniceanu cu privire la numirea Președinților Curții, despre care a spus din nou că și ei vor fi numiți tot de Domn dar numai dintre membrii Curții.

In legătură cu această parte a legii s'a discutat și art. 102 din proiect (90 din lege) în care se punea *norme pentru numire, la înființarea Curții.* Afară de numărul anilor în anumite funcțiuni, pentru a fi numit la Casație s'a propus să poată fi numiți nu numai miniștrii de justiție ci orișice fost sau actual ministru pe motiv că «*mai toți au trecut și pe la justiție și se pricep*». Apoi când s'a admis să poată fi numiți și președinți de tribunal — zicea Man. Kostachi: «eu nu cred că un președinte de tribunal să știe mai mult decât un ministru». S'a opus Ștef. Catargiu, dacă ministrul n'a ocupat funcțiuni judecătorești. I s'a răspuns că în Consiliile de miniștri se tratează și chestii judecătorești; *concluzia că orice ministru este bun de consilier de Casație.*

Și totuși amendamentul a fost primit și este înscris în lege (art. 90).

Tot în Camera dela Iași s'a admis amendamentul lui Cuciureanu ca acei cari vin cu diplome din străinătate să dea *examen de echivalare* (art. 16, alin. *a*, p. 2).

Altă chestiune care a provocat o scurtă discuție a fost *judecarea membrilor Curții de Casație în afaceri penale.* După proiectul Comisiunii Centrale, primit de Adunarea munteană, aceștia erau să fie judecați de Curtea de Casație, ca o derogare la dreptul comun. In secția moldovenească s'a propus că această dispoziție să se aplice numai pentru delictele săvârșite în serviciul lor, în exercițiul funcțiunii cu expresia de azi.

Grigore Sturza a combătut acea propunere și a fost pentru textul din proiect. Manolache Kostaki, din contră, a susținut că ei să fie trași la judecată chiar de procuror « pentru delicte de abuz de putere ».

Raportorul Veisa a susținut textul general pentru a asigura independența Casației « căci altfel ei ar putea fi întrerupți dela ocupațiile lor adeseaori și trași de poliție spre a fi cercetați în fel de fel de chestiuni ».

Această părere a triumfat în Adunare.

Altă problemă, care a reținut Camera Moldovei a fost aceea a *salariilor*, pentru care își oprise lucrările și Camera munteană.

Minoritatea delegaților Adunării moldovenești [1]) a fost de părere *să se fixeze lefi ca în Belgia*. Făcând transformările cuvenite au fixat lunar: Primul președinte 3500 lei, Președinții câte 3000 lei, Membrii câte 2500 lei, Procurorul 3000 lei, Substitutul 1600 lei, Primul grefier 1500 lei.

Majoritatea a propus salarii mai mari. Merită să fie arătate motivele, pe care se întemeiau și care explică, pentru orice timp, *de ce magistrații trebue să fie mai bine plătiți*.

In prim rând: scumpetea traiului din orașul, în care va fi scaunul Curții de Casație, cheltuielile cu strămutarea membrilor ei și « dorința de a da judecătorilor acestei Curți supreme mijloacele trebuitoare spre a putea mâna o viață onestă și a putea îndeplini cu sfințenie marile lor îndatoriri fără a avea recurs la alt aur străin decât la acel la fiscului, asignuit lor în leafă ».

In al doilea rând considerația că « în deobștie funcționarii neplătiți nicicum sau plătiți rău costisesc totdeauna pe public mai mult decât funcționarii cei bine plătiți ».

Lefurile propuse de minoritate « nu sunt îndestulătoare pentru împlinirea cheltuielilor neapărat trebuitoare » a membrilor dela Casație, mai vârtos că ai Comisiunii Centrale erau retribuiți cu 5000 lei pe lună și nu pot avea mai deosebite necesități materiale decât ai Casației, cu care se găsesc « în aceeași poziție și importanță ».

[1]) Șt. Catargiu, A. Danu, G. Cuciureanu, D. Cosma, L. Cantacuzino, C. Negruți și L. Catargiu (« Monitorul Oficial al Moldovei » Nr. 21 din 27 Octomvrie 1860).

Pe aceste temeiuri majoritatea [1]) propunea: Primul președinte 4300 lei; președinte 4000; membru 3700; procuror general 4000; procuror de secție 3000; substitut 1600; prim grefier 1500.

De notat că miniștrii aveau 2500 lei lunar. *Și din această diferența trebue să vedem cum prețuiau Curtea de Casație cei ce legiferau întemeierea acestei instituții.*

Propunerea din urmă a fost admisă de Adunare iar la 30 Iunie acest stat de lefuri a fost votat întocmai și de Camera din București [2]).

Celelalte dispoziții din proiect, deși cu foarte mici modificări în câteva locuri, au fost primite în cea mai mare parte așa cum le modificase Adunarea munteană. Totuși au rămas câteva texte diferite.

Lucrarea din Moldova s'a terminat în ședința dela 6 Iulie 1860.

* * *

După sistemul de legiferare, înscris în Convenția dela Paris, ar fi trebuit ca textele muntene și moldovene, amendate, să fie trimise Comisiunii Centrale, care, apreciind, avea să hotărască un proiect definitiv; pe acesta Adunările nu mai aveau dreptul decât să-l adopte sau să-l lepede în întregime. Era pericol ca legea să nu ia ființă căci era foarte greu să se înțeleagă pe toate textele. Chestiunea putea fi reluată — e adevărat — dar

[1]) Majoritatea era compusă din Gr. M. Sturza...

[2]) Dăm Statul de lefuri, alăturat legii, pentru tot personalul Curții:

1 Președinte primar	Lei	4.300	lunar
3 Președinți de secțiune a	»	4.000	»
21 Membri	»	3.700	»
1 Procuror general	»	4.000	»
1 Prim-grefier	»	1.500	»
3 grefieri de secțiune	»	1.500	»
6 capi de masă	»	1.000	»
12 scriitori ai grefei	»	400	»
3 scriitori ai Parchetului	»	400	»
1 registrator general	»	600	»
3 registratori de secțiuni	»	500	»
1 vătaf de aprozi	»	400	»
8 aprozi	»	200	»
2 odagii	»	150	»
2 rândași	»	100	»
Cheltuiala cancelariei	»	1.000	»
Peste tot	Lei	130.600	lunar

cu aceleași greutăți, așa că era posibil să nu se mai facă nici-odată sau foarte târziu o astfel de lege.

In această situație dificilă, care putea împiedica cine știe pentru cât timp înființarea unui organ așa de important în special pentru Unire, Adunarea din București face un gest hotărîtor pentru realizare. Ea ține să fie consecventă cu hotărîrea ei unanimă dela 18 Iunie. In acest scop însărcinează comisia ei să studieze amendamentele introduse în Moldova. Când cercetarea e terminată legea este adusă din nou la ordinea zilei în *ședința dela 19 Iulie*. Pentru această Adunare votul ei asupra legii dela 30 Iunie nu era definitiv ci subordonat hotărîrilor din Moldova. In acea ședință se cetește proiectul Moldovei cu amendamentele speciale, se dau mai multe explicații de către raportorul Bosianu, se fac unele observațiuni, între care ale lui A. Prejbeanu, care găsia lefile prea însemnătoare deși fuseseră votate și aci încă dela 30 Iunie; apoi este pus la vot proiectul cu modificările aduse în Moldova. El este primit cu 47 bile albe contra 4 negre. In anexa Monitorului, în care s'a publicat legea, se arată că a fost votată cu unanimitate. Dacă nu este o greșală, în una din aceste 2 variante, explicația ar fi că primul vot s'a referit la amendamente, după care a fost pusă la vot legea în total, *când a fost primită cu unanimitate* [1]).

Aveam — în acest chip — un text votat în întregime de ambele Adunări. Potrivit art. 36, alin. II din Convenție, Comisiunea centrală nu mai avea dreptul să-l modifice; ea trebuia să-l primească, ceea ce a și făcut.

Iată însemnătatea gestului Adunării din București care, ca și la alegerea lui Cuza, a adus o contribuție așa de mare pentru înfăptuirea legii Curții de Casație.

* * *

Ne-am aștepta ca peste câtva timp — poate chiar câteva zile — când am văzut graba cu care doreau Suprema Curte, ne-am aștepta să-i vedem înfăptuirea. Totuși a mai zăbovit destul. Se pare că aceasta s'a datorit și greutății de a fixa locul

[1]) « Monitorul Oficial al Țării Românești » Nr. 192 din 12 August 1860.

de reședință, care provoca nemulțumiri, dar mai ales dorinții de a desăvârși mai întâi Unirea.

Când s'a văzut la începutul anului 1861 că realizarea acestei dorinți mai întârzie s'a procedat mai departe în vederea înființării Casației.

Legea este sancționată și promulgată prin decretul domnesc Nr. 1 dela 12 Ianuarie 1861 dat din Iași, publicat în «Monitorul Oficial» al Moldovei Nr. 88 din 29 Ianuarie și în al Țării Românești Nr. 18 din 24 Ianuarie 1861. El este semnat de cei 2 președinți de consiliu: Manolache Kostaki al Țării Românești și Mihail Kogălniceanu al Moldovei, *amândoi moldoveni*, o notă bună pentru unirea fraților, care primeau aceeași lege a aceleiași instanțe.

Această lege a rămas în vigoare, până la 1905, cu foarte mici modificări. De altfel chiar cu schimbările ce i s'au mai adus în urmă, ea rămâne tot cu temelia dela 1861.

Nu urmăresc aci o analiză amănunțită.

Este nevoie, totuși, să menționăm — ceea ce se observă de altmintrelea ușor mai ales din cele expuse aci — că *nu este o copie*, cum se crede și cum se repetă de atâtea ori. Având ca model — pentru unele părți — legea belgiană, pentru altele pe cea franceză, *legea Curții noastre de Casație are și părțile ei originale. Ea dovedește, încă odată, că juriștii români dela 1860—64 n'au fost niște simpli traducători.*

Inființarea Inaltei Curți întârzie însă mai bine de un an. S'a spus că Vodă Cuza chiar, s'ar fi opus când primul său ministru din Țara-Românească Barbu Catargiu i-ar fi cerut-o în 1861 [1]). Este aproape cert că, în special în acest timp, întârzierea și, dacă e adevărat, opunerea Domnului, s'au datorit cauzei ultime arătată mai sus, dorinței ca ea să funcționeze într'un Stat unitar și să se evite multe dificultăți. In această vreme continuau să funcționeze Inalta Curte și Curtea Princiară ca instanțe supreme.

In sfârșit marea idee se apropia de desăvârșire. In Decemvrie 1861 se hotărește și se vestește întrunirea celor 2 guverne și Adunări la București în Statul *România*. La 23

[1]) Xenopol D. A., *Istoria Românilor*, XIII, p. 103.

Ianuarie se constitue primul guvern unitar, iar la 24 Ianuarie se proclamă solemn Unirea deplină și definitivă.

Se ivesc acum și zorii de vieață pentru Curtea de Casație. Stat unitar, cu un singur guvern, o singură Adunare, cerea imperios înființarea Curții supreme, a cărei lege aștepta în paginile Monitorului.

De aceea, la *11 Februarie 1862*, în urma raportului ministrului de Justiție C. N. Brăiloiu, cu Nr. 1508 și în virtutea legii, de care ne-am ocupat, *Vodă Cuza face numirile la Casație* prin decretul Nr. 82. Tot în acea zi prin decretul Nr. 83 Domnul hătărește *instalarea Curții în ziua de 15 Martie*. S'a dispus însă de ministru ca recursurile să fie primite chiar dela 11 Februarie 1862.

Se înțelegea acum dela sine că va avea reședința în București unde, se arată în decret, că va funcționa în localul ocupat de Inalta Curte, care înceta activitatea. Aci avea patru săli de pretoriu, câte una de secțiune și una pentru secții-unite. Localul avea nevoie de reparații de care abia pe la 22 Martie încep să se ocupe.

Nu era nici mobilierul convenabil. Tot după deschidere, la 24 Martie, se anunță licitația. Din publicația respectivă vedem că i se destina un mobilier destul de potrivit, calitativ și cantitativ; în tot cazul, se vede un spirit de economie și nimic de prisos [1]).

[1]) *Mobilierul* pentru care se face publicație era:

2 mese mari pentru 25 persoane, una (en fer à cheval) semicerc, cu picioare de stejar la strung și cu lustru, acoperite cu postav roșu bun;

10 birouri de stejar cu câte 3 sertare, 2 jos și 1 mare la masă, cu broaște bune și galerii, în lungime de 2 coți și în lățime de 1½ coți, cu lustru;

4 mese de câte 11 persoane una, de lemn de brad, cu picioare de stejar la strung, cu lustru și îmbrăcate cu postav roșu bun;

13 mese idem de câte 2 coți lungime una și una 6/8 lățimea, cu picioare de stejar la strung, cu lustru și sertare cu chei, acoperite cu postav verde bun (pentru grefieri);

78 jețuri de stejar, cu lustru, îmbrăcate cu pluș de lână roșu iar fasonul lor ca cele dela Cameră, dintre care 4 pentru Președinție, mai mari;

86 scaune asemenea îmbrăcate cu acelaș pluș în forma celor dela Cameră;

1 dulap de stejar cu lustru și geamlâc pentru bibliotecă, cu despărțituri, în lățime de 4 coți și în lungime asemenea;

4 pendule poleite până la preț de 10 galbeni una;

4 cruci cu imaginea Mântuitorului, cu piedestal;

86 călimări de sticlă ca a cele dela Director, dintre care 4 mai bune;

Pentru camera Procurorilor de asemenea mese bune, scaune, dulapuri. Deosebit 1 portret al Domnitorului. Apoi pentru cancelaria Procurorii, și pentru grefă; la

Se impune să arătăm *numele primilor membrii ai Curții de Casație*. Domnul a căutat să numească personalități cât mai alese, atât ca pregătire juridică cât și morală. Intre cei numiți găsim aproape toate personalitățile mari ale vremii, ceea ce probează că nu era ușor să găsești atunci 25 de oameni cari să merite locul dela Casație.

Iată compunerea Curții supreme:

Prim-președinte: Vasile Sturza. Președinți: Constantin Hurmuzachi, Grigore Racoviță, Ioan Slătineanu.

Consilieri: Principele Nicolae Șuțu, Alecu Ion Filipescu, Alecu Catargiu atunci Președinte al Curții Princiare din Iași, Nicolae Crețulescu, Iordache Beldiman, Constantin Ion Cantacuzino fost Ministru, Constantin Sturza (bătrânul), Ștefan Ferikide, Anastase Panu, Constantin Bosianu, Lascar Roset, Evghenie Predescu, Ion Sturza, Scarlat Fălcoianu, Petre Manu, Ion Constantin Filipescu, Ștefan Silion, Constantin Donescu, Dumitru Roset, Aristide Ghica, Principele Scarlat Gr. Ghica.

Parchetul era format astfel: Mihail Kogălniceanu, Procuror general; Constantin Zefcari, Teodor Veisa și Gheorghe I. Florescu, Procurori de secție.

Probabil că unii dintre cei numiți nu fuseseră întrebați; poate că Domnul voise să le dea o dovadă a Inaltei lui aprecieri, fără de a-i prevesti. In tot cazul vedem că, în curând, unii au demisionat. Astfel la 8 Martie demisionaseră: Nicolae Crețulescu, Anastase Panu, Ioan C. Cantacuzino, N. Șuțu, C. Bosianu, C. G. Filipescu, Kogălniceanu (în locu-i fu numit Scarlat V. Ghica), I. G. Florescu. Unul murise: Zefcari [1]).

* * *

In sfârșit veni *ziua de instalare*.

In ziua de *15 Martie, la ora 12*, membrii Curții — erau numai 13 din 19, scăzând pe cei demisionați — s'au adunat

ei mesele cu postav verde, altele cu mușama pentru copiști, călimări « cu loc de nisip » pentru capii de masă, registratori și copiști.

12 bănci pentru public, îmbrăcate cu mușama. (« Monitorul Oficial » Nr. 68 din 26 Martie 1862. Publicația pentru mobilier are date de 24 Martie).

[1]) « Monitorul Oficial » Nr. 34 din 14 Februarie 1862.

« Monitorul Oficial » Nr. din 9 Martie 1862. S'a spus că numirea lui Mihail Kogălniceanu s'ar fi datorat Primului-ministru, Barbu Catargiu, care ar fi urmărit să scape, în acest chip, de cel mai temut adversar politic, periculos mai ales în chestia rurală.

în localul Inaltei Curţi. De aci, au plecat la Palatul Domnesc şi au depus jurământul înaintea Domnitorului; apoi s'au înapoiat la Curte.

Aci, ministrul C. N. Brăiloiu, a ţinut un important discurs, care credem că merită a fi reprodus în întregime:

« *Domnilor,*

In datinile şi legile ţării noastre, ca şi la celelalte popoare, Justiţia se concentra în persoana Domnitorului şi era cel mai înalt atribut al suveranităţii.

Domnul era expresiunea vie a dreptăţii, simbolul activ al legii.

Caracterul de înalt judecător, care l-a conservat în totdeauna Domnul ţării a ajuns o adevărată credinţă în conştiinţa poporului nostru, şi vedem astăzi chiar, când Convenţiunea a despărţit mai adânc atribuţiunile suveranităţii, că fiecare din noi aleargă la Domn să ceară dreptate în contra nedreptăţilor adevărate sau închipuite ale dregătorilor judecătoreşti.

Concentraţiunea puterii judecătoreşti în mâinile unui singur om s'a desfiinţat în principiu de actul nostru constitutiv. Prin instituirea Curţii de Casaţiune principiul descentralizării puterilor devine un fapt şi se pogoară din regiunea teoriei pe tărâmul practic al intereselor. Curtea de Casaţiune este delegatul însărcinat a face dreptate, a exercita acest înalt atribut al suveranităţii.

Inţelegeţi, domnilor, cât este de grea, delicată şi sacră misiunea d-voastră. Chemaţi a înlocui pe Domni în distribuţiunea justiţiei, a exercita un drept de censură şi de disciplină asupra tuturor Curţilor şi Tribunalelor din Principat, d-voastră aveţi înalta sarcină de a stabili credinţa că justiţia va fi în viitor, mai mult decât în trecut, interpretul inteligent şi duios al dreptăţii, organul sever al legii, ochiul prin care Domnul veghează în ocrotirea intereselor fiecărui cetăţean, în apărarea onoarei şi a averii sale.

Inaugurarea unui regim nou nu este însă îndestul pentru a şterge ideile şi credinţele în care a crescut şi a trăit o societate; din natura lucrurilor, fără voia noastră, suntem expuşi a ne îndoi despre eficacitatea unei instituţiuni nouă, mai cu

seamă când acea instituțiune are să exercite influența și acțiunea ei asupra intereselor noastre cele mai intime.

Nu trebue, dar, domnilor, să uităm că Curtea de Casațiune se află într'o pozițiune foarte grea, care constitue pentru dânsa o adevărată dificultate, aceea de a face să fie adoptată cu dragoste și cu mândrie de toată țara. Datoria ei este să dea tuturor credința că dreptatea Domnului s'a sălășluit în organele chemate a o exercita în locul și în numele său.

Pe lângă însărcinarea de a da dreptatea, Curtea de Casațiune are și aceea de a servi de călăuză tutulor judecătoriilor de toată treapta, de a fi o legătură între dânsele și de a fixa noțiunile sănătoase de drept, stabilind o uniformitate în jurisprudența țării, trăgând aplicațiunea legii din detaliile cu care se poate încurca în desbaterea intereselor private și locale, ca să o aducă la înălțimea principiilor generale și să devie, în acest chip, temelia cea mai tare a instituțiunilor sociale și politice.

După legislațiunea veche dreptul de ingerință a Domnilor în procesele private înfățișa în aplicațiunea lui o jurisdicțiune excepțională al cărui efect era de a popri lucrarea hotărîrilor judecătorești și de a paraliza consecințele lor și era o regulă de drept, că *quod principi placuit legis habet vigorem*; numărul instanțelor judecătorești, atribuțiunile lor, condițiunea organică, în care era pusă cea mai înaltă treaptă judecătorească, făcea ca porunca Domnului să fie legea supremă în administrațiunea justiției.

Autoritatea Domnului câștiga numai în aparență. In realitate, însă, singurul efect ce producea era de a desconsidera tribunalele în ochii și în opiniunea justiciabililor.

Instituțiunea Curții de Casațiune va avea din contră efectul de a degaja autoritatea Domnului de împresurările intereselor private, de a o menține intactă și de a înălța, în acelaș timp, Tribunalele, dând justiției un interpret suprem chemat, nu a paraliza și a precurma lucrările judecătorești ci a le consolida și a le solidariza, de-mi este iertat expresiunea, prin interpretațiunea legilor. Sistema judecătorească veche cu trei trepte de jurisdicțiune și cu ingerențiunea puterii executive nu putea să producă o aplicațiune uniformă a legii pentru toți. Curtea de Casațiune, singură însărcinată cu misia specială de a determina înțelesul legii și de a supraveghea aplicațiunea ei,

poate îndeplini condițiunea de a conserva aplicațiunea uniformă a legii pentru toți.

Cu această sarcină, cu această prerogativă, Curtea de Casațiune ca un corp regulator, devine cel mai puternic auxiliar pentru Puterea legislativă și contribue a întări guvernul prin întărirea legilor.

Vedeți, domnilor, cât de mare și frumoasă este misiunea d-voastră. Trebue să fiți mândri când veți gândi la dânsa, când veți gândi că pe lângă liniștea și mângâierea ce veți da familiilor și societății întregi, agitată atât de cumplit în anii trecuți, veți contribui prin acțiunea d-voastră de toate zilele *a întări și unirea politică*, pentru care Domnitorul nostru a lucrat cu atâta stăruință și atâta curaj.

Măria Sa, chemându-vă a depune jurământul în prezența Tronului, a voit să vă dea o dovadă de considerațiunea ce are pentru acest înalt corp, a voit să vă dea o mărturisire că simte o solidaritate între Tron și justiție, că înțelege că guvernul său să se inspire întotdeauna de principiile de dreptate, ale căruia sunteți cel mai înalt organ.

Domnitorul salută țara ce s'a învrednicit să aibă o asemenea instituțiune și așteaptă cu toată încrederea concursul d-voastră patriotic pentru întemeierea instituțiunilor noastre june încă.

Să-mi fie iertat, domnilor, să vă mărturisesc și eu că mă simt mult onorat și foarte fericit că mi-a fost dat să pot instala această înaltă Curte » [1]).

La acest discurs a răspuns pe scurt, Primul-președinte, Vasile Sturza, în chipul următor:

« *Domnilor*,

Domnul ministru al Justiției în discursul său pentru instalarea Curții de Casațiune, a descris importanța misiunii acestui corp cu atâta erudițiune și talent încât mai nimica mi-au rămas de adaus.

In adevăr, domnilor, misiunea noastră este foarte importantă, căci pe cât Curtea de Casațiune este prin atribuțiunile sale și

[1]) « Monitorul Oficial al Țării Românești » Nr. 62 din 19 Martie 1862.

prin inamovibilitatea membrilor ei cel mai înalt și mai puternic Tribunal, pre atâta și îndatoririle ei sunt mari și grele. Acest corp este chemat a vindeca răul cel mai mare, care de un timp îndelungat a apăsat țara noastră: « neîncredere în dreptate ». Dela el se cere restabilirea, încrederea și ridicarea ramului judecătoresc din discreditul, în care din nenorocire a fost căzut. Să punem dar toate silințile noastre ca în curând să putem auzi:

« Dreptatea domnește în România » [1]).

Cu aceste cuvinte își încheia discursul cel dintâi Prim-președinte, *cuvinte care ar trebui să fie ținta pe care să o urmărească orice judecător în exercițiul delicatei sale funcțiuni.*

* * *

Am crede că de acum Casația va putea lucra în liniște. I-a fost dat însă să intre iarăși în discuția Adunării chiar în preziua instalării. De astădată vechea nemulțumire a izbucnit: *chestia locului unde să funcționeze.*

După Convenția dela Paris, Casația trebuia să aibă reședința la Focșani, dar, se pare că nimeni nu s'a gândit serios la acest oraș; el era hotărît dela Paris. Când s'a văzut că se instalează la București, o parte din Moldoveni, în special Ieșenii, s'au crezut nedreptățiți și au început să-și arate nemulțumirea în chip violent, cu amenințări la adresa deputaților cari nu împărtășeau acest punct de vedere, cu arderea fotografiilor lor, cu manifestații, se pare, dirijate chiar de municipalitate, etc. Chestia este adusă în Adunare. In ședința dela 14 Martie, în ajunul instalării, se prezintă de către Casimir și Văsescu, o propunere semnată de 23 din 28 deputați moldoveni, prin care cer ca Suprema Curte să fie așezată la Iași, unii zic temporar, ca o compensație morală pentru pierderile încercate de acest oraș, « cări altfel, spunea Văsescu, s'ar arunca sămânța desbinării pe pământul Unirii » [2]).

Discuția a fost destul de violentă. Afară de Știrbey și alți Munteni, s'au ridicat contra acestei propuneri câțiva din cei mai valoroși Moldoveni. Intre aceștia A. Panu, care a spus

[1]) « Monitorul Oficial al Țării Românești » Nr. 62 din 19 Martie 1862.
[2]) « Monitorul Oficial al Țării Românești » Nr. 75/862, « Românul » ? 75/862.

dela tribună cu o deosebită energie: « Iașii este orașul nașterii mele și al părinților mei; este căminul familiei mele, dar *sunt mai presus de toate Român și om onest* » și nu pot primi această propunere fiindcă nu este justificată.

Şi Barbu Catargiu este contra arătând că Iașilor trebue să li se dea alte avantagii.

Kogălniceanu de asemenea se opune viguros, spunând că « aceasta nu alină suferințele Iașilor ci satisface interesele avocaților, cari vor să-și pledeze procesele la doi pași de casă iar nu la 28 de poște și ajută pe alții, cari vor să-și facă trebușoarele ». Amintește de arderea fotografiei sale, e îngrijat de femeea și copiii lui cari se află acolo, dar se unește cu vorbele lui B. Catargiu: « ceea ce Domnul a unit, să nu încerce oamenii a despărți ».

Tot atunci se ridică Gr. M. Sturza, care pronunță un înflăcărat discurs, în care susține că nu trebue să se facă din aceasta o chestie politică și să se sfărâme Unirea.

« Sunt deputat al orașului Iași, zicea el, am fost de mai multe ori ales de acest colegiu; sunt născut, crescut acolo și viețuesc cu familia mea în acel oraș. Dumnezeu știe cât doresc înflorirea și prosperitatea lui. Concetățenii mei, dar, mă vor judeca cum vor voi; eu însă am convingerea tare că-mi împlinesc o datorie de conștiință, zicând că Curtea de Casațiune trebue să fie la București ».

Mai departe, referindu-se din nou la conștiința lui de om onest, repetă cu energie: « Nu, nu... Curtea de Casațiune trebue să fie la București ».

La amenințarea că s'ar periclita Unirea dacă Suprema Curte nu este mutată la Iași, Sturza răspunde cu o înverşunare, potrivită cu forța lui:

« Am lucrat, domnilor, atâta amar de timp; s'au făcut atâtea sacrificiuri, atâtea așteptări, atâtea speranțe pentru un viitor și acel viitor să fie separatismul? O! nu, nu, niciodată! Unirea este făcută și se vor găsi totdeauna piepturi, cari să primească mai întâi lovituri de moarte decât să vadă Unirea desfăcută ».

După cuvântarea lui Sturza se închide discuția. Punându-se la vot propunerea Casimir pentru mutarea Casației la Iași, cade cu 53 negre contra 35 albe și câteva abțineri.

In ziua instalării chestiunea era astfel rezolvată. Casația stă la București.

* * *

Ea începe să funcționeze și în curând i se văd foloasele, iar lumea îi apreciază tot mai mult autoritatea. Unii din membrii ei contribue la lucrările legislative și mai ales la unficarea din 1864—1865.

Transformările din 1864 ating și Curtea de Casație. La 6 August se desființează secția reclamațiilor, iar la 17 August se aranjează din nou atribuțiile celor două secțiuni. Interesant că însăși Bosianu, consilier principal al Domnului în epoca aceasta, care stăruise atâta pentru secția reclamațiilor, îndeplinește această prefacere, în urma experienței făcute și pe care unii ar fi voit s'o reînoiască.

Detronarea lui Cuza deslănțue iarăși patimile.

E de menționat că în timp ce Filip de Flandra a fost socotit ca Domn, s'a făcut la Casație o numire de Procuror-genaral. Și cel numit a fost Al. Papiu-Ilarian, care a și depus jurământul sub noua domnie, neacceptată.

Se știe că la 3 Aprilie au izbucnit la Iași turburări grave, cu caracter separatist. Pentru a domoli spiritele s'a promis și mutarea Casației la Iași.

Când în Iunie 1866 s'a discutat Constituția și a fost vorba de Curtea de Casație, s'a cerut din nou de un grup de deputați moldoveni să se înscrie în Constituție mutarea Casației la Iași, întemeindu-se pe promisiunea din Aprilie. S'a încins o discuție mare și cu multă greutate s'a potolit, făgăduind guvernul că va veni cu o lege separată pentru aceasta.

Dar Moldovenii din grup nu s'au lăsat, ci la 29 Iunie, înainte de a se da votul de total al Constituției au stăruit să se execute făgăduiala, ceea ce guvernul a făcut, forțat de aceasta, o spun unii membrii ai lui.

Legea avea un articol unic, în care se prevedea că Inalta Curte de Casație și Justiție se va strămuta și va fi așezată în orașul Iași.

In fruntea Moldovenilor cari cereau această mutare era Gh. Mârzescu, care luptă cu o îndârjire strașnică. Mai în urmă

propune un amendament, care părea o justificare: cerea strămutarea până la facerea căilor ferate.

Se ridică contra C. Boerescu, care propune un amendament pentru a da Iaşilor câte un milion pe an pentru îmbunătăţiri, timp de zece ani.

Se arată că se lovesc interesele justiţiabililor cari trebue să străbată 42 poşte până la Iaşi, în vreme ce acesta este numai la 24 de Bucureşti, că va suferi chiar justiţia, că înaintea intereselor particulare trebue să primeze interesele naţiunii române, că nu se dă despăgubiri pentru Unirea-Principatelor, că aşezarea Casaţiei nu poate aduce înflorirea dorită a Iaşilor, că această instanţă este şi un corp politic şi trebue să stea în Capitală, care s'a recunoscut că trebue să fie Bucureştii. Unii învinuiau pe Mârzescu că şi el în conştiinţa lui nu era pentru strămutare.

Pentru oarecare satisfacţie s'a propus mutarea la Iaşi a Curţii de Conturi dar n'au primit.

Intre luptătorii contra strămutării întâlnim iarăşi pe Anastasie Panu, care spunea: « Nu trunchiaţi capitala României, luându-i un înalt corp politic ».

Alături erau: Prinţul D. Ghica, N. Blaremberg, chiar Lascar Catargiu, ministru de Interne şi I. Brătianu, de Finanţe, cari promiteau că vor reveni cu un alt proiect spre a da mai mare satisfacţie Iaşilor. Brătianu, între altele, atrăgea atenţia că mutarea la Iaşi acum ar echivala cu destituirea multora din membrii Curţii: « toţi ştim aceasta, nu trebue să ne facem iluzii şi respectul legilor trebue să ne determine a nu ataca indirect principiul inamovibilităţii ».

C. Boerescu, într'un frumos discurs le-a arătat că s'ar putea cere şi mutarea Senatului sau a unor ministere la Iaşi; aceasta ar însemna « desmădularea unităţii naţionale », ceea ce este imposibil de admis.

S'a pus la vot amendamentul Boerescu, pentru compensaţii şi a fost primit cu 65 albe şi 39 negre, astfel că a căzut propunerea de strămutare [1]).

[1]) « Monitorul Oficial al Ţării Româneşti » Nr. 144 şi 145 din 3 şi 5 Iulie 1866.

De abia acum este pusă la vot Constituția în total și este adoptată cu unanimitate de 91 voturi, iar a doua zi, 30 Iunie, Domnitorul Carol depune jurământul.

Nouă dintre deputații moldoveni au demisionat, dar mai târziu s'au liniștit lucrurile.

S'a mai pomenit cândva de o eventuală mutare la Iași dar, se pare, mai mult pentru decorul unui program politic.

Peste toate vicisitudinile vremurilor *Casația a rămas pentru totdeauna la București.*

* * *

Iată, pe scurt, împrejurările în care a luat ființă și și-a fixat reședința această înaltă instanță care — acum câteva zile — a împlinit 71 de ani.

Activitatea ei în acest timp — demnă de a forma obiectul a diverse studii — a fost uriașă în domeniul Dreptului, iar rolul și contribuția ei pentru închegarea neamului și consolidarea Unirii sunt nebănuite și neînțelese de foarte mulți.

De altfel încă dela început i s'a dat sprijinul necesar pentru a dobândi mai multă independență, autoritate și prestigiu: o recrutare severă a membrilor, salarii cu mult superioare celorlalți funcționari, locuri demne de situația ei la solemnități, unde era chemată în plenul ei, onoruri sub diferite forme, respect nediscutat al hotărîrilor sale, etc.

Mai ales generația care s'a străduit s'o înființeze și i-a văzut începuturile a căutat s'o respecte și s'o înalțe tot mai sus, înțelegând influența pe care o exercită prestigiul Justiției pentru cârmuirea popoarelor.

Cu privire la acest subiect sunt încă destule amănunte, care pot fi adăugate altădată aici saŭ altundeva.

Cele constatate și expuse acum ne dau, totuși, o idee de greutățile, cu care s'a luptat pentru înființarea a ceea ce astăzi ni se pare așa de ușor precum și de patriotismul generației de atunci.

Ele sper că pot alcătui o pagină de oarecare interes din trecutul nostru juridic mai nou.

Ele ne arată valoarea, pregătirea și concepțiile înalte ale juriștilor noștri, din acea vreme nu prea depărtată dar prea

repede uitată. Ele dovedesc tăria organizării noastre, pe temeiuri europene, în vreme ce alții trăiau încă pe baze învechite. Ele probează încă odată oricărui om nepărtinitor existența și puterea culturii noastre, tăgăduită de atâția spre a trage concluzii dăunătoare ființei și drepturilor neamului românesc, organizare și cultură pe care și noi ar trebui să le cunoaștem și să le apreciem mai just.

CORESPONDENŢA LUI GRIGORIE GHICA, DOMNUL MOLDOVEI, CU FELIX VON SCHWARZENBERG, MINISTRU PREŞEDINTE AL AUSTRIEI 1849—1850

DE

PROF. I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 19 Maiu 1933

I

Cercetând la sfârşitul anului 1928 arhiva centrală din Viena, am aflat în dosarele poliţiei secrete (Höhere Polizei-Akten) un schimb de scrisori între Grigorie Ghica, domnul Moldovei, şi între principele Felix von Schwarzenberg, fostul prim-ministru al Austriei în cei dintâi ani de domnie ài împăratului Francisc Iosif.

Scrisorile acestea prezintă un îndoit interes: literar-publicistic şi social-politic lămurind pe de o parte soarta unui ziar român din Bucovina anilor 1849—50, înfăţişând de altă parte atitudinea lui Grigorie Ghica faţă de acest ziar, care-şi permitea să critice cu temperament stările politice şi sociale-economice din Moldova.

Motivul intervenţiunii lui Ghica pe lângă primul-ministru austriac îl găsim în împrejurarea că ziarul Hurmuzăcheştilor din Cernăuţi: « *Bucovina* — gazetă românească pentru politică, religie şi literatură » — publicase în Noemvrie şi Decemvrie 1849 două corespondenţe din Iaşi, cuprinzând observaţiuni critice privitoare la stările interne din Moldova şi câteva propuneri de reforme potrivite a contribui la îndreptarea lor.

Întâia corespondenţă, datată dela 15 Noemvrie 1849, vorbia despre *Trebuinţa apărării Austriacilor în Moldova* (publicată în *Bucovina* Nr. 40 şi 41 dela 25 Noemvrie şi 2 Decemvrie) arătând că produsele industriei austriace — nefiind cunoscută în Moldova nici « o sistemă opritivă » — au aci intrare liberă ca şi ale industriei franceze, engleze sau germane; de aceea trebue să ţie « concurenţa cu gustul francez şi cu ieftinătatea engleză », ceea ce nu convine industriaşilor din Viena, cari afirmă că produsele lor ar fi superioare celor englezeşti. În altă ordine de idei se insistă asupra justiţiei moldovene, care mai ales în chestiuni comerciale era defectuoasă din cauză că prin dispoziţiunile Regulamentului Organic s'a adoptat codul comercial francez, fără ca din partea guvernelor să se fi luat măsuri pentru traducerea lui în limba română. Această stare de lucruri îndeamnă pe autorul corespondenţei să întrebe « cum poate judeca un om despre un obiect, dacă nu-i sunt cunoscute legile, pe care are să-şi întemeieze judecata sa?» In Moldova sunt unele meserii, cu care se ocupă numai străinii « precum apotecăritul şi oare, dacă un asemenea meseriaş austriac procede contra datoraşului său, să nu afle nicio ascultare la tribunalele sale apărătoare? » Arătările înaintate tribunalelor locale rămâneau de obiceiu « nebăgate în samă ». Corespondentul afirmă că « bietului Austriac rătăcit pe aceste locuri » i-ar fi fost închise « în modul cel mai neîndurat toate căile juridice, fie în contra nedreptăţilor făcute prin tribunalele locale, fie în contra celor făcute prin judecătoriile austriace », de unde urmează necesitatea de a întocmi lucrurile astfel « cât tribunalele noastre *apărătive* să nu poată veni aşa uşor în colisiune cu cele locale. Nu mai puţin ar fi de dorit o organizare a tribunalelor neguţătoreşti, la care să ia parte toţi neguţătorii fără privire la naţionalitate; despre toate neînvoirile juridice, care s'ar naşte din negoţ, să judece tribunalul neguţătoresc din Galaţi şi cel din Iaşi », ai căror judecători să fie aleşi de către toţi neguţătorii şi întăriţi de către principe. Corespondentul destăinueşte că în acest sens ar fi întocmit el însuş un proiect, pe care l-a înaintat Domnului fiind convins că « principele Ghica, după binevoitoarele sale simţeminte pentru comerţ, încât îi stă în putere, nu numai va încuviinţa fiecare cerere dreaptă, ci el însuş va face

proiecte . . . ». De încheiere adaugă corespondentul și câteva observațiuni critice privitoare la negligențele obișnuite în administrarea postei, care circulă numai de două ori pe săptămână și « pachetele sau nu le spedueşte nicidecum, sau cele ce ar trebui trimise la București le trimite la Iași . . . ».

II

Corespondența a doua (datată din Iași la 11 Noemvrie) s'a publicat cu întârziere de aproape o lună *(Bucovina* Nr. 42 din 9 Decemvrie 1849). In cuprinsul ei se atingea o chestiune și mai delicată, aceea a relațiunilor dintre țărani și proprietari. Pentru revizuirea dispozițiilor din Regulamentul Organic s'a constituit în sensul art. 3 al convenției dela Balta Liman (1 Mai 1849) un comitet având ca membri pe V. Sturza, N. Vogorides, I. Coroi, N. Rosnovanu, St. și Const. Catargiu și I. Veisa. Lucrările acestui comitet și rezultatele lor erau așteptate « cu atât mai mare nerăbdare și curiositate — afirmă corespondentul — cu cât în capul lui se aflau Nic. Rosnovanu și N. Vogoridis, fără îndoială cei mai mari proprietari în Moldova, și care prin urmare jertfind o parte din drepturile sau, mai bine zicând, din privilegiile proprietarului, ar pierde mai mult decât alții (oare sacrificiul celui mai neavut nu este mai simțitor și mai mare ? întreabă redacția *Bucovinei)*. Cel dintâi trage dela moșiile sale un venit de 15—20.000; cel de al doilea de 30—40.000 galbeni, și ei dară ar pierde cu miile, unde alții ar da numai cu sutele . . . ».

Soarta țăranului moldovean o înfățișează corespondentul din Iași în colori întunecate arătând că țăranul cu o pereche de boi poate avea după cele 3 fălci și 70 prăjini, primite în sensul dispozițiilor din Regulamentul Organic dela proprietar, un venit anual aproximativ de *105 lei și 13 parale*, câtă vreme cele 12 zile de lucru la coasă, la secere, la prășitul păpușoilor, la adunatul fânului și la « căratul pânei », împreună cu alte prestațiuni mai mărunte, pe cari este obligat a le face proprietarului, se urcă la *192 lei și 32 parale* anual; el dă astfel cu *87 lei și 19 parale* mai mult decât primește. Dar prea adeseori se întâmplă

că proprietarii nu ţin seamă de dispoziţiile legii, ci pretind ţăranilor să îndeplinească toate cele de trebuinţă, urmând principiul exprimat în aceste cuvinte: « boerescul încetează numai atunci, când mi-au făcut tot lucrul meu ». Corespondentul nu trece cu vederea nici greşelile ţăranului: lenea, nepăsarea şi beţia, pe care cearcă însă a le justifica în modul următor: « zicem, că ţăranul e leneş şi nepăsător pentru viitorul său; dar ce amar de viitor mai are el? ce să-l îndemne spre lucrare au doară speranţa ca să poată bea în vieaţa sa cu o ocă de rachiu mai mult? Căci pământul, care îl lucrează, nu este al lui, ba încă el nu este nici stăpân emfiteutic pe acela, pentrucă acele fălci de pământ, ce i se cuvin după lege, i le poate da proprietarul şi arendatorul unde vrea ... pentrucă legea lasă hotărîrea în această privinţă cu totul în placul proprietarului. Apoi să jertfească ţăranul ceva pentru îmbunătăţirea unui pământ, care mâne i se poate lua? Cum să poată el sădi vre-un pomişor lângă căsuţa sa, când pe tot minutul e cu frica în spate, că va trebui să-şi ia hăinuţele şi să-şi mute căsuţa acolo, unde voeşte boierul? .. Supt asemenea asupritoare şi, trebue să zicem, aşa de necreştineşti relaţii, cine ar putea cugeta numai la o desvoltare a agriculturei, la o înflorire a bunăstării publice, la o îndreptare morală a poporului sătean, la ridicarea unei stări de locuitori avuţi şi inteligenţi? »

Pentru îndreptarea neajunsurilor semnalate corespondentul din Iaşi recomandă a se lua următoarele măsuri:

1. Inzestrarea ţăranului cu pământul trebuitor ca proprietate emfiteutică.
2. Micşorarea boerescului şi a beilicurilor.
3. Desfiinţarea zeciuelei (dijmei) fără desdăunare.
4. Desfiinţarea lucrului neplătit la drumuri.
5. Oprirea ţăranilor de a lucra « de boeresc » cartofii pentru vinărsării (velniţe).
6. Indatorarea ţăranului de a sămăna măcar 10 prăjini de cartofi pentru sine.
7. Inaintarea culturii poamelor prin premii.
8. Inaintarea creşterii vitelor.
9. Măsuri energice contra beţiei; oprirea de a se vinde ţăranilor vinars pe credit.

10. Desvoltarea puterilor spirituale și morale a locuitorilor prin înființarea școlilor poporale, prin înrâurirea unui cler mai luminat și

11. Inaintarea agriculturii prin înființarea școlilor de agricultură și a fermelor model.

In sfârșit accentuează și necesitatea de a îndruma funcționarii administrativi să ducă la îndeplinire măsurile guvernului, împiedecându-i a le executa, cum se întâmplă « prea des », în favorul lor propriu și « spre dauna țăranului ».

Corespondența se încheie cu promisiunea de a comunica rezultatele lucrărilor comitetului de revizuire, după ce ele vor fi terminate, și cu dorința de a putea trimite vestea îmbucurătoare că acest comitet « pătruns de însemnătatea problemei și de simțul răspunderii, luate asupră-și către țară și istorie, au înțeles semnele timpului și au meritat bine de patrie! Iar dacă — de ce să ne ferească ceriul! — s'ar înșela dreptele așteptări ale țării, ferbințile dorințe ale adevăraților patrioți de o reformă umană, corăspunzătoare timpului, a relațiilor urbariale, dacă zic, s'ar nimici aceste speranțe: atunci îmi vei ierta Domnule! ca pe acei bărbați ai comitetului, la care mârșavul egoism sau alte priviri ticăloase au precumpănit asupra sacrei datorii cătră patrie, să-i însemnez despretuirei compatrioților săi și blestemului generațiilor viitoare! »

III

Amândouă aceste corespondențe, în deosebi însă cea din urmă, fiind de natură de a indispune și nelinişti factorii de conducere ai Moldovei dela începutul epocii de restaurațiune politică, inaugurată prin convenția de curând încheiată la Balta Liman, — principele Grigorie Ghica se simți îndemnat a lua fără întârziere dispoziții pentru oprirea ziarului românesc din Cernăuți de a mai pătrunde în Moldova. Dar convingându-se că oprelistea aceasta a putut fi eludată, la sfârșitul anului (31.XII.1849) aflǎ de cuviință a se adresa de-a-dreptul primului ministru austriac, principelui Felix von Schwarzenberg spre a-i împărtăși că ziarul *Bucovina* publică adeseori, cu privire

la chestiuni moldovene, articole redactate într'un spirit de propagandă socialistă, diametral opusă intereselor bine pricepute şi stărilor politice-sociale din această ţară, tinzând astfel la suplinirea unei pubicităţi, care nu există în Moldova, şi la furnizarea unui element de cea mai periculoasă licenţă a presei. Orice Moldovean ar putea să profite în chipul acesta de ziarul cernăuţean, fie spre a răspândi sub vălul anonimatului opinii turburătoare, fie spre a-şi revărsa defăimarea asupra unor persoane cari ar fi obiectul pasiunilor sale.

Ghica exprimă speranţa că Schwarzenberg va şti să aprecieze situaţia Moldovei şi primejdiile, ce ar rezulta pentru ea dintr'o libertate incompatibilă cu ordinea de lucruri stabilită şi că solicitudinea, ce are pentru liniştea şi bunăstarea acestui principat limitrof cu Austria, îl va îndemna să aplice remediile ce-i stau la îndemână, spre a putea fi evitate funestele consecinţe ale unei propagande subversive. Îl roagă deci, să binevoiască a întrebuinţa singurul mijloc eficace pentru a pune un sfârşit loviturilor îndreptate contra liniştei acestei ţări, ordonând censurei să suprime din ziarul *Bucovina* orice articol, care s'ar ocupa de chestiuni privitoare la ţara Moldovei.

Schwarzenberg n'a întârziat a cere informaţiuni dela agentul austriac din Iaşi, cavalerul Eisenbach, care la 4 Ianuarie 1850 arată într'un raport amănunţit că *Gazeta de Transilvania* şi *Bucovina* fuseseră oprite a intra în Moldova, că redactorii acesteia din urmă G. şi Al. Hurmuzaki intervenind la guvernul Moldovei au dat asigurări de a nu atinge nici direct nici indirect stăpânirea ei actuală, nici puterea-i suzerană, nici pe cea protectoare. Guvernul n'a găsit însă de cuviinţă să ridice oprelіştea. Ziarul a isbutit să pătrundă totuşi în Moldova provocând prin corespondenţele din Iaşi publicate în Nr. 40, 41 şi 42 indignarea guvernului moldovean, a consulatului rusesc, precum şi îngrijorarea boierilor proprietari mai ales prin articolul, în care se cerea liberarea ţăranilor de robote şi care a fost răspândit şi comentat cu pasiune din partea lor. Consulul rusesc a aflat motiv de a raporta ministerului său asupra acestei chestiuni. Politica rusească se simte îndemnată prin astlfel de manifestări să controleze şi mai sever Principatele, spre a înlătura cu toate mijloacele orice influenţă străină din cuprinsul lor. Principele Ghica

i-a comunicat îngrijorarea sa, iar Eisenbach l-a sfătuit a se adresa lui Schwarzenberg, cu toată încrederea. Privitor la autorii corespondențelor împricinate, agentul austriac știe că ei sunt dintre colaboratorii principali ai acestui ziar: frații Doxaki, Constantin și Al. Hurmuzaki, dintre cari primii doi se aflau atunci în Iași; mai amintește pe advocatul Winkler, originar din Galiția. Acești oameni « considerându-se patrioți români îmbrățișează *ideea nebună a întemeierii unui imperiu daco-roman* și fac uz de ziarul *Bucovina* ca de un organ central pentru ilusiile primejdioase, ale lor și ale celor de o părere cu dânșii. Cu atât mai neplăcută pentru agenție și mai plină de îngrijorări pentru interesele reale ale Austriacilor așezați în Moldova trebue socotită împrejurarea, că răspândirea produselor de contrabandă subversivă pornește dela oameni cari — cu excepția câtorva Moldo-Valahi obscuri, fără ocupație și de reputație slabă — sunt toți supuși austriaci ».

Rezultă din cuprinsul acestui raport, că agentul von Eisenbach cunoștea bine lucrurile și putea să-și dea seama de consecințele lor grave pentru Austria, ai cărei supuși începuseră a se lăsa cuceriți de « ideea nebună » a unei Daco-Romanii.

La 24 Ianuarie 1850 Felix von Schwarzenberg răspunde lui Grigorie Ghica arătând că s'a grăbit a recomanda în atenția specială a ministrului de interne austriac chestiunea ziarului *Bucovina* și că rezultatele i le va comunica prin mijlocirea agentului Eisenbach. Totodată ține să-l asigure că guvernul imperial din Viena nu va înceta să aibă un interes pe cât de viu, pe atât de constant pentru bunăstarea Moldovei, pentru menținerea ordinei legale și a liniștei în această țară.

IV

Remediul cerut de Ghica împotriva ziarului *Bucovina* ministrul de interne Alexandru Bach nu l-a încuviințat. Atitudinea ziarului continuă a fi neliniștitoare. Domnul Moldovei se adresează la 11 Martie din nou principelui Schwarzenberg comunicându-i într'un ton de mustrare discretă, că în urma asigurărilor dela 24 Ianuarie s'a crezut în drept să aștepte dela solicitudinea

guvernului imperial din Viena măsuri pentru încetarea prejudiciilor, pe care ziarul din Cernăuţi nu conteneşte a le aduce bunei ordini şi liniştei din Moldova. In locul măsurilor aşteptate se vede nevoit a constata că ziarul acesta, care prin posta austriacă, sub plic, circulă nestingherit, se ocupă — în Nr. 8, 9 şi 10 din 1850 — iarăşi de chestiuni moldovene făcându-se ecoul pasiunilor şi organul coteriilor animate de un evident spirit de reavoinţă. De aci rezultă greutăţi pentru guvernul Moldovei şi rău pentru ţară. Intr'o epocă atât de fecundă în libertăţi şi în tentative subversive — scrie Grigorie Ghica — există între puterile chemate să vegheze la siguranţa publică, oricât de mari sau de neînsemnate ar fi ele, o solidaritate care le uneşte într'un scop comun. Curtea imperială protejând, contra atingerilor vinovate, o ţară limitrofă, va lucra în interesul bunei ordini generale şi din nenorocire se prezintă numeroase ocaziuni, în care însuşi guvernul acestei ţări este chemat a contribui în sfera sa la siguranţa statelor cu care se mărgineşte la frontierele sale. Cerându-şi scuze pentru această nouă intervenţie, Ghica Vodă roagă stăruitor pe Schwarzenberg, să ia măsurile ce va afla de cuviinţă pentru a pune capăt « scandalului produs de gazeta din Bucovina ». În adevăr Nr. 8 dela 8/20 Februarie 1850 avea o corespondenţă din Iaşi, în care se vorbia elogios despre numirea lui Vasile Sturza ca ministru al lucrărilor publice în locul lui Alexandru Rosnovanu, dar se exprima bănuiala că Ghica ar fi aplicat a încredinţa ministerul dreptăţii unui nepot al răposatului mitropolit Veniamin, cedând stăruinţei consulatului rusesc « al căruia partizan intim este acest boieriu ».

În Nr. următor, dela 11/23 Februarie revine arătând că în locul lui Vasile Sturza va fi numit Lascar Roseti, numire care va contribui să sporească « încrederea publică, pusă în sincera bunăvoinţă a principelui. Fie ca principele domnitoriu, care este aşa pătruns de cele mai nobile intenţiuni în toată privinţa să respecteze opiniunea publică, care niciodată nu înşală, acel adevărat glas al lui Dumnezeu, şi în privinţa schimbării ce are să se facă în ministeriul dreptăţii, şi mai vârtos în privinţa camarilei fanariotice de toţi urgisite şi despreţuite, care cu înrâurinţa sa aşa de neruşinat se îngâmfează ! »

În sfârşit Nr. 10 dela 15/27 Februarie publică la loc de frunte o lungă corespondenţă din Iaşi cu atacuri contra lui Grigorie Ghica, de a cărui numire legase ţara speranţe frumoase salutând « suirea lui pe tron ca începutul unei ere nouă şi a unui viitor mai ferice »; dar în scurtă vreme « nepotismul — această boală lipicioasă a ţării noastre » — a devenit iarăşi « lucru de toate zilele, şi opiniunea publică şi-a rostit adesea amărăciunea sa asupra acestui rău; şi se vorbeşte public, că ce s'a întâmplat sub guvernul lui Sturza pentru bani: aceea se ajunge acum prin favorire. Administrarea celor mai însemnate posturi se încredinţează unor oameni, care nu sunt în stare să-şi administreze *propria sa casă*; naşterea se ia drept capacitate ... un abuz adânc tânguibil atât în interesul serviciului public, cât şi în al vazei guvernului. La aceasta se mai adauge şi precumpănitoarea înrâurire, carea unii oameni prea urgisiţi o au asupra cursului guvernării, care înrâurire cu atâta este mai nesuferită, cu cât aceia nu pot avea nici un drept la simpatiile şi încrederea ţării, de care ei nu-s legaţi prin nici un interes şi carea nu o pot numi *patria sa* ... Acestea toate conferesc spre aceea, ca să se mai scadă frumoasele speranţe, la care ne-au dat drept suirea pe tron a domnului Ghica, şi acele speranţe s'ar şi stânge cu totul, de nu cumva de altă parte încrederea şi neîndoibila amoare de patrie şi sincera nevoinţă a Principelui le-ar însufleţi ».

V

Schwarzenberg adresându-se lui Alexandru Bach (23.III.1850) constată că cererea lui dela 24 Ianuarie a rămas nerezolvată, îi comunică noua intervenţie a lui Ghica pentru a interzice ziarului *Bucovina* să mai publice în coloanele sale articole menite să producă agitaţie în Moldova şi îl roagă să rezolve cât mai curând chestiunea aceasta, făcându-i posibil să comunice principelui Ghica un răspuns potrivit împrejurărilor.

Bach răspunde la 28 Martie, că nu pot fi luate măsuri în sensul dorit de domnul Moldovei, deoarece legea austriacă de presă nu admite censura preventivă şi prin urmare nu i se poate interzice redacţiei publicarea articolelor privitoare la

chestiuni moldovene; va da totuşi, în sfera atribuţiunilor sale, îndrumare baronului Henniger, şeful provizor al administraţiei din Bucovina, să avertizeze redacţia ziarului şi, dacă aceasta îşi va continua activitatea în direcţie inadmisibilă, să-i aplice sancţiuni în sensul regulamentelor în vigoare.

După acest răspuns al lui Bach, principele Schwarzenberg scrie lui Ghica-Vodă la 4 Aprilie 1850 că a îndrumat din nou pe ministrul de interne să întrebuinţeze toate mijloacele legale, ce-i stau la disposiţie pentru a împiedeca — după putinţă — ziarul *Bucovina* să mai publice articole cu tendinţă ostilă instituţiunilor existente în Moldova. Răspunsul primit dela ministrul de interne îndreptăţind speranţa că autorităţile imperiale competente nu vor întârzia să aplice măsuri proprii a atinge scopul acesta, Schwarzenberg promite a comunica rezultatul acestor măsuri, prin intermediul agentului imperial Eisenbach, îndată ce va fi luat cunoştinţă de el.

La 16 Aprilie raportează Bach, că baronul Henniger a comunicat ziarului din Cernăuţi avertismentul oficial de a i se aplica măsuri represive, dacă persistă în direcţia supărătoare pentru guvernul Moldovei. De altfel observă Henniger, că acest ziar are foarte puţini abonaţi la Cernăuţi şi nu exercită asupra locuitorilor din Bucovina vreo influenţă păgubitoare.

Schwarzenberg trimite (23.IV.1950) un resumat al notei lui Bach agentului Eisenbach din Iaşi cu îndrumarea de a-l comunica lui Ghica în mod confidenţial.

Eisenbach raportează la 14 Iunie principelui Schwarzenberg, că a făcut lui Ghica-Vodă comunicarea, dar acesta a rămas nemulţumit de măsurile luate contra ziarului *Bucovina:* de aceea a adresat ministerului imperial rusesc rugarea să intervină cât mai energic la Viena ştiind prea bine că acest pas al lui va produce bună impresie la Petersburg. Constată de altfel şi Eisenbach, că criticile repetate ale ziarului din Cernăuţi cu privire la împrejurările moldovene, răspândindu-se considerabil şi trezind simpatia cetitorilor sunt de natură a-l supăra pe Ghica-Vodă, care nu le merită fiind « om de onoare în deplina accepţiune a cuvântului », organele sale de guvernare îndreptăţesc însă astfel de critici, întemeiate pe fapte adevărate, din care nu se poate contesta nimic. Cu prilejul audienţei Ghica i-a

mărturisit că atacurile ziaristice îndreptate fără măsură contra lui și contra organelor de cârmuire din Moldova nu fac decât să sporească numărul malcontenților încurajând în același timp pe adversarii săi moldoveni; în astfel de împrejurări el nu mai poate satisface desele reclamațiuni de a prinde și extrada emisarii propagandei revoluționare, veniți din provinciile Austriei în Moldova, ai cărei locuitori agitați de ziarul *Bucovina* contra cârmuirii batjocorite și expuse disprețului, s'au obișnuit a socoti pe astfel de emisari ca pe niște martiri politici.

Eisenbach își termină raportul cu observarea, nu tocmai lipsită de răutate, că după ce cu multă osteneală și cu mari sacrificii bănești [1]), principele Ghica și-a ajuns scopul de a se vedea încoronat cu mult prea dificila, — în acele împrejurări — cunună de spini a domniei moldovene, din propria sa experiență dureroasă va înțelege acum și va găsi justificate măsurile severe luate de antecesorul său Mihail Sturza contra unor ziare străine, printre ele și contra *Bucovinei* și *Gazetei Transilvaniei*, câtă vreme mai înainte ca șef al oposiției nu era potrivnic învinuirilor și atacurilor publicate în câteva ziare străine la adresa lui Mihail Sturza, ci chiar contribuia la răspândirea lor în țară. Eisenbach nu se îndoia, că principele Ghica va mai avea de înregistrat și alte experiențe amare.

Primind ordinul ministrului de externe Nesselrode, contele Medem, ambasadorul Rusiei la Viena, intervine la Schwarzenberg, care solicită din nou ministrului de interne Bach măsuri legale contra ziarului *Bucovina*, iar pe agentul Eisenbach îl întreabă, dacă e întemeiată învinuirea, că ziarul acesta ar pătrunde în Moldova prin oficiul postal austriac din Iași; întrucât acest oficiu i-ar fi înlesnit pătrunderea, primind abonamente pentru *Bucovina*, în viitor i se interzice categoric, pe lângă mustrare severă, a mai face acest lucru.

La 24 Iulie 1850 Schwarzenberg avizează ambasada rusească din Viena prin o notă verbală că a dat încă din Ianuarie ministrului de interne îndrumarea de a lua măsurile necesare — potrivit cu legile în vigoare — spre a împiedeca ziarul *Bucovina*

[1]) Cheltuise pentru dobândirea tronului Moldovei *100.000 galbeni* (1.175.000 franci aur). cf. Radu Rosetti. *Amintiri*, vol. I Iași pag. 255.

să publice articole cu tendință ostilă instituțiilor din Moldova. Iar în ce privește arătările contra oficiului postal austriac, prin mijlocirea căruia s'ar fi trimis — după cum se pretinde — acest ziar abonaților în Moldova, crede că ele n'au putut avea ca temeiu decât informațiuni lipsite de exactitate. Dacă s'ar întâmpla totuși să poată fi dovedită vinovăția acestui birou, își rezervă dreptul a-i aplica măsurile care vor fi socotite convenabile.

Cu 5 zile mai târziu ministrul Bach comunică lui Felix Schwarzenberg, că a îndrumat pe șeful administrației din Bucovina, să dea redacțiunii cernăuțene ultimul avertisment, după care urmează suspendarea ziarului pentru cazul că nu va observa o atitudine mai moderată în discutarea chestiunilor privitoare atât la stările interne, încă nedeplin consolidate ale monarhiei, cât și la ale țărilor vecine.

La Iași fiind audiat expeditorul postal Dornian, mărturisește că exemplare din ziarul *Bucovina* se trimit în plicuri celor mai de frunte boieri moldoveni, precum și fraților Eudoxiu și Const. Hurmuzaki; dânsul cunoaște plicurile, dar n'a îndrăznit nici să le rețină, nici să le deschidă.

Cu data de 5 August 1850 îndrumă Schwarzenberg agenția din Iași să-i comunice lui Ghica-Vodă asigurarea dată de ministrul Bach de a se aplica ziarului *Bucovina* toate măsurile admise de lege. Comunicarea o face, în locul lui Eisenbach, Dragoritsch care nu întârzie a raporta, la 19 August, declarația lui Ghica-Vodă că se simte obligat a mulțumi cu recunoștință pentru măsurile ce se vor lua.

La 20 August 1850 avizează Schwarzenberg din nou, prin o notă verbală, ambasada rusească din Viena, că plângerile ridicate contra biroului postal, dependent de agenția imperială austriacă din Iași, s'au dovedit neîntemeiate, șeful acestui birou justificându-se de ajuns de învinuirile ce i s'au adus și dovedind că în lista ziarelor abonate prin mijlocirea sa nu figurează ziarul *Bucovina*.

Cu două zile mai târziu raportează Bach că a autorizat pe șeful administrației bucovinene, să procedeze la suspendarea imediată a ziarului în caz de recidivă.

În sfârșit la 22 Sept. 1850 același ministru de interne Bach poate comunica șefului guvernului austriac, din care făcea parte, principelui Felix Schwarzenberg că măsurile luate contra

ziarului din Cernăuţi au produs rezultatul dorit, întrucât redactorul a ţinut seamă de avertismentul primit contestând că ar fi apărut în ziarul său, de multă vreme, vre-un articol supărător pentru cârmuirea Moldovei. De altfel ziarul, din cauza lipsei de sprijin din partea cetitorilor, va apune curând şi va dispare motivul nemulţumirilor moldovene.

Schwarzenberg luând act de raportul lui Bach, nu întârzie a-i mulţumi la 28 Septemvrie 1850.

VI

Astfel se termină schimbul de scrisori între Grigorie Ghica, domnul Moldovei, şi între fostul ministru preşedinte austriac, principele Felix von Schwarzenberg, care a dovedit şi prin felul cum a tărăgănat atâta timp rezolvirea unei chestiuni simple, dând prilej să se producă două intervenţiuni din partea Rusiei, că nu era stăpânul situaţiei, că frânele guvernării austriace lunecaseră din mâna lui în aceea mai iscusită a ministrului de interne Alexandru Bach, în care avea de altfel încredere deplină ca într'un « scump amic », căruia îi acordase toată libertatea în chestiunile interne [1]).

După rezolvarea acestei chestiuni a mai guvernat Schwarzenberg un an şi jumătate până la 5 Aprilie 1852. In seara acestei zile, fără a fi putut presida până la sfârşit ultimul consiliu de miniştri, a murit repentin. Tânărul împărat Francisc Iosif a alergat fără întârziere să îngenunche lângă sicriul întâiului său sfetnic rugându-se cu lacrămi pentru odihna lui sufletească. Unul dintre biografii lui Francisc Iosif constată că pentru acesta a fost o grea lovitură moartea lui Felix Schwarzenberg, care influenţase puternic felul lui de acţiune cultivând cu el relaţii aproape familiare, consolidate cu atât mai mult, cu cât au învăţat a se cunoaşte mai bine cei doi bărbaţi [2]).

Opiniile istoricilor austriaci asupra celor 3½ ani de guvernare a principelui Felix von Schwarzenberg sunt împărţite; unii îl

[1]) Cf. H. Friedjung, *Österreich von 1848 bis 1860*. Stuttgart-Berlin 1908 vol. I. pag. 472: Die Richtung wurde vom Fürsten angegeben, in der Ausführung war der Minister des Innern *frei* und darin *ein mächtiger Mann*.

[2]) Cf. Alfred Ritter von Sypnievski, *Fünfzig Jahre Kaiser*. Wien 1898, pag. 45.

glorifică fără rezervă prezentându-l ca pe un salvator al monarhiei din vârtejul revoluţiei şi punându-l alături de Bismarck sau de Cavour. Alţii îi aduc învinuirea că a dispreţuit forţele naţionale vii, având încredere numai într'un regim politic sprijinit pe despotismul militar; că ar fi desconsiderat adeseori cu cinism respingător chiar propriile sale hotărîri modificându-le, când cerea trebuinţa, şi sdruncinând prin aceasta încrederea, ce se pusese în seriozitatea şi onestitatea procedeurilor lui. Rolul lui politic din cei dintâi ani ai erei absolutiste l-a făcut odios în opinia publică maghiară; contele Ştefan Széchenyi îl înfăţişează ca pe un monstru şi ca pe un libidinos cu sufletul putred (rothadt lelkű kéjencz).

S'a găsit totuşi un ziar unguresc (Magyar Hirlap din 7 Aprilie 1852) care să-l aprecieze ca pe restauratorul ordinei, lăudându-l că ar fi reuşit să umilească Prusia şi să înalţe în faţa străinătăţii prestigiul Austriei la un nivel pe care nu l-a mai atins monarhia aceasta, din timpul păcii dela Viena [1]).

VII

In ce priveşte pe Grigorie Ghica-Vodă şi situaţia din Moldova, ori-câtă indispoziţie au produs în cercurile conducătoare criticile repetate ale ziarului din Cernăuţi, ele au avut şi un rezultat bun, stăruind să fie îndreptate neajunsurile de ordin social, economic şi administrativ prin reforme salutare. Paşi însemnaţi s'au făcut în această direcţie în timpul scurtei stăpâniri a lui Ghica-Vodă. Chiar aşezământul din 1851 privitor la noua îndrumare a relaţiunilor dintre proprietari şi ţărani a contribuit câtva la îmbunătăţirea sorţii acestora [2]).

Domnia lui Ghica-Vodă nu a putut dăinui fără întrerupere până la împlinirea sorocului de 7 ani, prevăzut în dispoziţiile convenţiei dela Balta Liman. Isbucnind războiul Crimeii, ţara a fost invadată de oşti ruseşti, iar stăpânirea ei încredinţată vremelnic generalului Urusov la 14 Septemvrie 1853. În astfel

[1]) Berzeviczy Albert, *Az absolutismus kora Magyarországon 1849—1865*. Bpest 1922, pag. 281.

[2]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor* ed. I, vol. VI, pp. 441—443.

de împrejurări Ghica-Vodă s'a retras la Viena, de unde nu s'a întors în scaunul său din Iași decât la 2 Octomvrie 1854, după ce trupele de ocupație austriacă, sub comanda generalului baron Hess intraseră în Moldova. Sub ocrotirea lor și-a putut continua domnia până la 24 Iunie 1856. Cu o lună de zile înainte făcând divanului Moldovei o comunicare (Nr. 531 din 22 Mai 1856) arunca o privire retrospectivă asupra principalelor îmbunătățiri ce a reușit să introducă în țară în timpul domniei de 7 ani, și mărturisia că poate să aibă « o satisfacție legitimă » privind rezultatele acestor îmbunătățiri. « Dar între toate acestea — adăuga numai decât — noi simțim o părere de rău; evenimentele politice nu ne-au îngăduit a realiza tot ceea ce patriotismul și dorința noastră pentru binele public ar fi cugetat pentru iubita noastră Patrie; sperăm că ea ne va ține aceasta în seamă. Binele e totdeauna greu de făcut; și mai ales în epoci de criză ca aceea pe care am petrecut-o. Să sperăm că termenul cercării noastre a sosit, și că am ajuns la momentul când vom vedea, sub auspiciile Curții suzerane și a marilor puteri ale Europei, anticele noastre drepturi restaurate, frontierele noastre mărite și constituția noastră reorganizată, potrivit cu trebuințele țării » [1]).

El spera să-i fie dată ocazia a presida această operă de reorganizare. A rămas însă profund decepționat, când a primit știrea despre numirea caimacamului Teodor Balș. Manolache Drăghiciu arată că Ghica se afla tocmai la prânz și că pentru a doua zi avea invitați la masă mulți ofițeri și generali austriaci, dar îndată « lăsând mâncarea și ne mai gândind la dineul » de a doua zi, a cerut cai de poștă, gătindu-se de plecare. « Intristarea aceea nu se poate descrie, care au cuprins pe curtezani la împărtășirea, ce le-a făcut Vodă despre catastrofa neașteptată, ce-i venise ... unii crezând că sub domnia Ghicăi va urma și reorganizația Principatului, alții că se va încredința vremelnica ocârmuire sfatului său, după Reglement, și că Ghica va domni pe urmă. Până s'au deslegat toate îndoielile prin declarația Turciei rânduind caimacam pe care a găsit ea de cuviință, în sfârșit unii au vărsat lacrimi luându-și ziua bună dela acest stăpânitor

[1]) *Acte și documente la renașterea României*, vol. III. București 1889, pp. 473—4.

iubit, alții îl criticau pentru asupririle, ce făcuse, precum este lumea, și așa a fost eșirea lui Grigorie Vodă Ghica din scaun după 7 ani, imprestrițați de fatalități a convenției . . . au plecat Măria Sa dela moșie la Galați, unde s'au suit în vaporul Vienei și s'au dus la Franța, să petreacă, unde i-au fost și sfârșitul vieții»[1]).

Acelaș contemporan Manolache Drăghiciu a încondeiat stăpânirea lui Ghica-Vodă în următoarea caracterizare succintă: «Apucăturile acestui Domn s'au arătat bune la început, dar n'au fost cu succes nici-odată, pentrucă soarta îl prigonea de a izbuti ce își punea în minte să facă, deoarece era îndărătnic precum spun și melancolic, defecte mari pentru un stăpânitoriu în fața norodului, ce trebuește ocârmuit de aproape cu blândeță și cu dragoste » [2]). În *Amintirile* decedatului Radu Rosetti, nepot al lui Grigorie Ghica, cetim despre acesta că fiind convins din tinerețe de necesitatea unității naționale «privea unirea Principatelor ca întâiul și indispensabilul jalon de pus ca să se ajungă la unitatea cea mare» și că el a fost «întemeietorul partidului unionist din Moldova . . . Dușmanii lui din țară, în capul cărora trebue să punem pe Catinca Balș, soția caimacamului însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, l-au urmărit cu o ură sălbatecă, publicând împotrivă-i un șir de pamflete infame, cărora el li-a atribuit o însemnătate, ce nu li se cuvenia. . . Publicarea pamfletelor l-a făcut să cadă într'o melancolie adâncă. O audiență ce o ceruse lui Napoleon III pentru a pleda în fața lui cauza unirii fiindu-i refuzată, spiritul lui zdruncinat a primit ultima lovitură. A pus refuzul audienței în legătură cu pamfletele, pe când pricina lui adevărată era dorința împăratului de a nu nemulțămi Anglia, potrivnică unirii, și de a nu stârni bănuieli, cum că favorizează în secret tendințele unioniste, la încurajarea cărora se făcuse că renunță. Fostul Domn al Moldovei s'a sinucis în August 1857» [3]).

* * *

[1]) Manolachi Drăghiciu, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zile noastre.* Iași 1857, v. II, p. 255—6.

[2]) Idem, ibidem, p. 231—2.

[3]) Radu Rosetti, *Amintiri* pp. 260 și 269. Mulțumesc d-lui general Radu Rosetti pentru bunăvoința de a-mi fi atras atențiunea asupra acestor amintiri ale decedatului său părinte.

In sfârşit fraţii Hurmuzachi puteau avea satisfacţia de a fi contribuit prin activitatea lor ziaristică să accelereze măsurile, pe care guvernul Moldovei s'a simţit nevoit a le lua în cursul domniei lui Ghica. Dacă repetatele corespondenţe din Iaşi, publicate în coloanele gazetei lor le-a atras avertismentul ministrului Alexandru Bach, în urma stăruitoarelor intervenţii ale lui Nesselrode şi Schwarzenberg, era pentru ei un important succes, întrucât le oferea dovada că opiniile lor nu puteau fi ignorate, dimpotrivă aveau darul de a nelinişti simultan cârmuirea Moldovei, ca şi pe aceea a Austriei şi a Rusiei.

I

Grigorie Ghica Domnul Moldovei arată principelui de Schwarzenberg că a interzis răspândirea în Moldova a ziarului « Bucovina », din cauza tendințelor socialiste subversive și cere să ordone censurei a suprima din acest ziar toate articolele, care se vor ocupa de chestiuni moldovene.

A. S. A. Monseigneur le Prince Felix de Schwarzenberg.

Monseigneur,

Le journal qui paraît à Szernovitch, sous le titre de gazette de la Bucowine, contient bien souvent des articles sur la Moldavie redigés tous dans un esprit de propagande socialiste diamétralement opposé aux intérêts bien-entendus et à l'état politique et social de ce pays. Cette tendance pernicieuse avait motivé la prohibition du susdit journal mais les mesures qui ont été prises à cet effet n'ont pu empêcher qu'il ne soit introduit soit sous forme de missive soit par des moyens cachés et que, par sa libre circulation, il ne continue à propager des éléments subversifs de l'ordre des choses existant. Le journal de la Bucowine tend ainsi à suppléer à une publicité qui n'existe pas en Moldavie et à fournir un aliment à la plus dangereuse licence de la presse; car, tout moldave peut en profiter impunément soit pour répandre sous le voile de l'anonyme des opinions perturbatrices, soit pour deverser la diffamation sur les individus qui sont en butte à ses passions.

Votre Altesse peut trop bien apprécier dans sa sagesse la position de la Moldavie et les dangers qui resultent d'une licence qui nulle part ne saurait être compatible avec un ordre de choses régulier; Elle a, j'en suis convaincu, trop de sollicitude pour la tranquillité et le bien-être de cette principauté limitrophe pour qu'Elle ne prenne en considération les funestes conséquences d'un tel état de choses et qu'Elle ne veuille y apporter le remède qui est en Son pouvoir.

J'ose donc avoir recours à Vos bontés, mon Prince, pour Vous prier de vouloir bien employer le seul moyen efficace pour mettre un terme aux atteintes dirigées contre la tranquillité de ce pays, en ordonnant à la censure de supprimer dans les journaux de la Bucowine tout article qui aurait trait aux affaires de la Moldavie.

Veuillez à cette occasion agréer, mon Prince, l'hommage de la haute considération avec laquelle.

J'ai l'honneur d'être
de Votre Altesse
le très humble et très obéissant serviteur
G. Ghyka.

Jassy, le 19/31 Décembre 1849.

II

Raportul agentului austriac Eisenbach către principele Felix Schwarzenberg în chestia ziarelor permise şi nepermise în Moldova; în categoria a 2-a era « Gazeta de Transilvania » şi « Bucovina» Hurmuzăcheştilor, în care s'a publicat un articol incendiar, cerând liberarea ţăranilor de robotă. (Nr. 42). Hurmuzăcheştii sunt visători periculoşi, cari urmăresc « ideea nebună a întemeierii unui imperiu daco-roman ».

Jassy den 4. Ian. 1850.

Durchlauchtigster Fürst!

Mit dem hohen Rescripte des k. k. Min. des Äuss. v. 29. Nov. 848 wurde der k. k. Agentie bedeutet, dass das hiesige österreichische Postbüreau sich nicht mehr mit der Expedition der auswärtigen Zeitungen zu befassen habe, sondern diess ausschliesslich der moldauischen Postanstalt zu überlassen sei. Diese hohe Anordnung hatte die Wirkung, dass die moldauische Regierung alsbald eine Eintheilung der fremden Zeitungen in erlaubte und unerlaubte, wie dies aus der Anlage erhellet, traf und dass die moldauische Regierung bestimmte, wienach die erlaubten Blätter zensurfrei durch die österreichische Post eingeführt werden können.

Auf den von mir sofort gemachten Antrag, dass der Bezug der als erlaubt bezeichneten Journale durch die kaiserliche österreichische Post wieder gestattet werden möge, wurde das durch Z. 6004, 21. Aug. v. J. gestattet.

Unter die von der fürstlich moldauischen Regierung als unerlaubt erklärten fremden Zeitungen gehört, nebst der Gazetta de Transylvania, die romanische Zeitung Bukowina. Im Monate Aug. v. J. schritten die Redacteure dieser letztern Zeitung nämlich die Herrn G. u. Al. Hormuzaki unter Darstellung der correcten Tendenz dieses Blattes, die keine andere sey, als nur Förderung des nationalen romanischen Elementes auf erlaubte Weise, in erlaubtem Masse und durch erlaubte Mittel bei der k. k. Agentie mit der Bitte ein, bei der fürstlich moldauischen Regierung die Aufhebung des vorjährigen Verbotes der Bukowina und ihre ungehinderte Circulation zu ermitteln. Diese Bitte, welche ich im Anschlusse

vorzulegen mich beehre, veranlasste den interimistischen Agentieverweser Vizeconsul Dworzak mit diesseitiger Note vom 13. Sept. v. J., Z. 5439 unter Mittheilung der von den vorbenannten Redacteuren beigebrachten Eingabe, bei dem fürstlich moldauischen Staatssecretariate sich dahin zu verwenden, damit, da diese Zeitung seit dem, dass die Herrn Hormuzaki deren Redaction übernommen, eine ganz andere Tendenz verfolgt und wie die Agentie sich aus dem Inhalte der in der letzten Zeit erschienenen Blätter überzeugte, weder die gegenwärtige moldauische Regierung, noch ihre Suzeraine u. Schutz-Macht direct oder indirect angetastet wird, die Redacteure zugleich versichern, der gegenwärtigen Richtung ihres Blattes treu zu bleiben, — das besagte Staatssecretariat dahin wirken wolle, womit das Zeitungsblatt Bukowina für erlaubt erklärt, und dessen freie Einführung in die Moldau künftighin gestattet werde. — Ungeachtet dieser fürwörtlichen Einbegleitung fand sich die fürstlich moldauische Regierung dennoch nicht bewogen, besagtes Zeitungsblatt für erlaubt zu erklären, und es verblieb somit fortan dabei: dass selbes ein hierlands *verbotenes* sei.—Bei Allem dem wusste sich dennoch die Bukowina in das Fürstentum Moldau neuerdings eine Bahn zu brechen. So viele Versicherungen die Redacteure dieser Zeitung, wie vorhin gezeigt, auch machten, insbesondere auch das Versprechen hinsichtlich der Form gaben, dass jeder aufregende Aufsatz vermieden, und dass sich dieses Journal bloss mit wissenschaftlichen, in abgemessener, würdiger Sprache abgefassten Erörterungen befassen werde, und wiewohl ferner die Redacteure auch bemerkten, dass die Bukowina stets auch gegen die fremden Regierungen der Nachbarstaaten, besonders aber der mit Österreich alliirten, gerechte und zeitgemässe Rücksicht geübt, und dass die Tendenz und Form auch in der Zukunft dieselbe sein werde, so sind doch ungeachtet Alles dessen die Redacteure ihrem gegebenem Worte untreu geworden, und überschritten besonders in der letzteren Zeit alle Grenzen, der Art, dass es die allgemeine Aufmerksamkeit rege machen musste. In der jüngsten Zeit, in den im Anbuge ehrfurchstvoll mitfolgenden Nummern 40, 41 u. 42 erschienen sogar Artikel, welche die Entrüstung der moldauischen Regierung und des russischen Consulates gleichwie die Besorgnisse der Bojaren als Grundbesitzer hervorriefen. Hauptsächlich aber war es ein Aufsatz der Nummer 42, der auf die Robotbefreiung hinweist, der die Erbitterung bei den moldauischen Grundherren, von welchen so viele ihren Wohnsitz zu Jassy haben, nach sich zog, die in Rede stehenden Artikel wurden auch im nächsten Augenblicke nach ihrem Erscheinen in Jassy allgemein verbreitet, allgemein besprochen, von den Grundherrn aber mit grosser Indignation aufgenommen. Wie ich erfuhr, veranlasste dies den kaiserlich russischen Consul über diesen Gegenstand dem kaiserlichen Ministerium Bericht zu erstatten. In welcher Art Russland dem Fürstenthume Moldau seinen Schutz angedeihen lässt, ist E. Durchlaucht wohl bekannt. Treten noch Umstände wie diese dazu, so muss Russland sich für veranlasst halten, die Fürstenthümer noch strenger zu überwachen und seine scharfen

Massregeln noch mehr zu verschärfen, jeden fremden Einfluss aber mit allen Mitteln hintanzuhalten oder zu beseitigen; — seine Politik gebietet ihm eine solche Wachsamkeit und Strenge. Fürst Ghyka theilte mir auch in dieser Beziehung seine Besorgnisse mit; ich gab ihm den Rath sich an E. Durchlaucht selbst mit vollem Vertrauen zu wenden. Den hierauf von ihm mir zugekommenen Brief gebe ich mir in der weiteren Anlage E. D. gehorsamst vorzulegen die Ehre.

Wer die Verfasser solcher Artikel sind? Darüber hat man theils Gewissheit, theils die gegründete Vermuthung. Mit Zuverlässigkeit kann man behaupten, dass zu den vorzüglicheren Mitarbeitern dieser Zeitung: die Brüder Doxaki, C-tin und Al. Hormuzaki, von welchen die beiden Ersteren derzeit in Jassy sich aufhalten, und der hiesige Rechtsanwalt Winkler aus Galizien gehören. Auch in der letzten Pränumerations-Ankündigung hiess es, dass die Zeitschrift Bukovina ihrer bisherigen Tendenz als Organ der Interessen der romanischen Nation getreu, ihre unbefangene und selbstständige Haltung auch in Hinkunft bewahren werde. Diese Tendenz ist jedoch keine andere, als dass diese Leute, sich für romanische Patrioten haltend, der tollen Idee der Gründung eines daco-romanischen Reiches nachhängen und das Journal Bukovina zum Centralorgan für ihre und gleichgesinnter gefährliche Träumereien benützen. Um so unliebsamer für die k.k. Agentie und umso besorglicher für die reellen Interessen der hierlands weilenden österr. Staatsangehörigen muss es sich herausstellen, dass die Verbreitung wühlerischer Schwindel-Producte von Individuen ausgeht, welche mit Ausnahme einiger obscurer, geschäftsloser und übelrenommiter Moldo-Walachen, sämmtlich k. öst. Unterthanen sind. Um von meiner Seite fernerer Inconvenienzen und folgenschweren Collisionen mit den hierortigen russischen Civil- und Militärbehörden und mit der moldauischen Regierung nach Kräften zu begegnen, habe ich ohne allen Verzug die Verfügung getroffen, damit die staatsgefährliche Tendenzen verfolgende Bukovina in keinem Falle durch die Agentie-Post Expedition bezogen werde; aus diesem Anlasse habe ich auch das entsprechende Ansinnen an das Präsidium der Bukowiner k. k. Landesbehörde gestellt und da Herr Vizekonsul Dworzak sich mit der österreichischen Oberpostverwaltung betreff der Zeitungen ins Einvernehmen zu setzen unterliess, auch gleichzeitig an diese, unter Mittheilung eines Verzeichnisses der im Fürstenthum Moldau erlaubten und nicht erlaubten Zeitungen, das nöthige Schreiben zum weitern Amtsgebrauche erlassen, wovon ich E. D. den ergebensten Bericht mit der ehrfurchtsvollen Bitte zu erstatten mir erlaube, die hochgefällige Verfügung veranlassen zu wollen, damit ebensowenig auch die nach Galatz bestimmten Exemplare der Bukovina nach Galatz an die dortige Consulats-Postexpedition abgesendet werden möchten, nachdem der Postexpeditor Milia sich mit der Übernahme von Pränumerationsbeträgen für die Bukovina befasset.

ss. Eisenbach

III

Felix Schwarzenberg răspunde lui Grigorie Ghica în chestia ziarului Bucovina comunicându-i că se vor lua prin ministerul de interne măsurile necesare şi rezultatul i se va aduce la cunoştinţă prin agentul imperial Eisenbach.

A. Son Altesse Monseigneur le Prince Grégoire Ghyka, Prince-Hospodar de Moldavie à Jassy.

Vienne, le 24 janvier 1850.

Mon Prince,

J'ai eu l'honneur de recevoir la lettre en date du 19/13 décembre dr. par laquelle Votre Altesse a réclamé mon intervention, à l'effet d'empêcher les journaux qui paraissent en Bukovine, d'admettre dans leurs colonnes des articles, traitans les affaires de la Moldavie, dans une tendance contraire aux institutions qui existant dans ce pays.

Comme la surveillance de la presse, forme une des attributions du ministère Impérial de l'intérieur, je n'ai point tardé de communiqué à celui-ci, et de recommander à son attention particulière, la demande de Votre Altesse, et je me reserve de Lui faire connaître par l'entremise de l'Agent Impérial Mr. d'Eisenbach, les mesures, que, le susdit ministère, conformément aux dispositions législatives en vigueur, se trouvera à même de pouvoir adopter, dans le but sus indiqué.

En attendant veuille être persuadé mon Prince, que le Gouvernement de l'Empereur, ne cesse de prendre un intérêt aussi vif que constant au bien-être et à la prospérité de la Moldavie, et par conséquent au maintien de l'ordre légal et de les tranquillité dans ce pays; et recevez en même temps l'expression de la haute considération, avec laquelle je suis.

Mon Prince de V. A.

IV

Grigorie Ghica scrie lui Felix Schwarzenberg că ziarul «Bucovina» continuă a se strecura în Moldova şi a se ocupa cu evidentă reavoinţă de chestiunile moldoveneşti; exprimă părerea că în această epocă a tendinţelor subversive ar fi şi în interesul Austriei să contribuie la menţinerea ordinei într'o ţară limitrofă.

A Son Altesse Monseigneur le Prince de Schwarzenberg.

Monseigneur,

Par la lettre dont Votre Altesse m'a honoré en date du 24 janvier dernier j'ai été autorisé à espérer de la sollicitude du Gouvernement

Impérial la cessation du préjudice que le journal publié à Czernowitz sous le titre de «Gazette de la Bucovine» ne cesse de porter au bon ordre et à la tranquillité de la Moldavie.

Depuis quelque temps et surtout dans les No. 8, 9 et 10, ce journal, s'occupant particulièrement des affaires moldaves, paraît s'être fait l'écho des passions et l'organe d'une côterie animée par un esprit de malveillance évident. Ses feuilles parvenant par la poste autrichienne sous enveloppe en guise de missives, et distribuées à leurs adresses circulent sans empêchement et rendent illusoires les mesures en vigueur contre la licence de la presse. Votre Altesse peut facilement concevoir le mal qui en provient pour ce pays et les embarras qui en résultent pour le Gouvernement. Dans une époque aussi féconde en licence et en tentatives subversives, il existe entre les pouvoirs appelés à veiller à la sûreté publique, quelque grands ou infimes qu'ils soient, une solidarité qui les rapproche dans un but commun. La Cour Impériale en protégeant contre de coupables atteintes un pays limitrophe, aura agi dans l'intérêt, du bon ordre général et il ne se présente malheureusement que trop d'occasion où le Gouvernement même de ce pays est appelé dans sa sphère à contribuer à la sûreté des États qui touchent à ses frontières.

Veuillez donc m'excuser Mon Prince, si je me vois obligé d'importuner de nouveau Votre Altesse en La priant d'adopter les mesures que Sa sagesse éclairée et ses bienveillantes dispositions envers ce pays lui auront suggérées pour mettre un terme au scandale produit par la «Gazette de la Bucowine».

Je saisis cette occasion pour Vous prier Monseigneur d'agréer l'assurance de la plus haute considération avec laquelle.

J'ai l'honneur d'être de Votre Altesse.

Jassy, le 27 février (11 mars) 1850.

Le très humble et très obéissant serviteur

G. Ghyka

V

Felix Schwarzenberg scrie ministrului Bach să ia măsuri contra ziarului «Bucovina» punându-l cât mai curând în situaţia să poată da lui Ghica un răspuns potrivit cu împrejurările.

An Minister Dr. Bach.

Wien, am 23. März 1850.

Mit Bezug auf meine ergebene Zuschrift vom 24. Jänner l. J., welche bisher unerledigt blieb, beehre mich E. E. gegen gefälligen Rückschluß, hierneben ein neuerliches Schreiben ergebenst mitzutheilen, welches

der Hospodar der Moldau zu dem Zwecke an mich gerichtet hat, damit das in Czernowitz erscheinende Tagblatt Bukovina verhindert werde, Artikel in seine Spalten aufzunehmen, welche darauf berechnet sind, die Gemüther in der Moldau aufzureitzen; — und ich kann nicht umhin E. E. zu ersuchen, mich gefälligst und baldthunlichst in die Lage versetzen zu wollen, H. Frst. Ghyka eine den Umständen angemessene Antwort ertheilen zu können.

VI

Ministrul Bach răspunde lui Felix Schwarzenberg că legea de presă neadmițând censura preventivă (Vorzensur) el nu poate opri publicarea articolelor de interes moldovenesc în ziarul « Bucovina », va îndruma însă pe șeful țării, baronul de Henniger, să avizeze redacția ziarului și, în caz că va continua în direcția inadmisibilă, să-i aplice măsurile reglementare.

Nr. 473 M. J.

An Seine des Herrn Ministers der auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses Fürsten zu Schwarzenberg Durchlaucht.

Auf die geehrte Zuschrift Eurer Durchlaucht vom 24. Jänner l. J. und vom 23. März l. J., Z. 33 betreffs einiger, namentlich die bäuerlichen und Agrarverhältnisse in der Moldau in aufregender Art besprechender Artikel des in Czernowitz erscheinenden Blattes « Bukovina » und der dagegen im Sinne der Reklamationen der fürstlich moldauischen Regierung zu ergreifenden Maßregeln, beeile ich mich zu erwiedern, dass bei der bestehenden Preßgesetzgebung und weil selbst im Ausnahmszustande, in welchem sich das Kronland Bukowina befindet, eine Vorzensur nicht Platz greifen darf, ich mich nicht in der Lage befinde, ein allgemeines Verbot der Aufnahme von Artikeln, welche die Moldau und die dortigen Verhältnisse betreffen, an die Redakzion der Bukovina erfliessen zu machen, wie es im Wunsche der fürstlich moldauischen Regierung liege, dass ich jedoch meinerseits mit grösster Bereitwilligkeit dasjenige in dieser Sache thue, was in meinem Wirkungskreise möglich ist, und darum in Anbetracht der überhaupt wahrgenommenen, den Anforderungen des bestehenden Ausnahmszustandes, mit Rücksicht auf die noch nicht vollständige Beruhigung des Inlandes und der Nachbarländer namentlich der Donaufürstenthümer, — nicht entsprechende Haltung der Zeitschrift Bukovina den Landeschef Freiherrn von Henniger auffordere, die geeignete Verwarnung der Redakzion und im Falle einer fortgesetzten unzulässigen Richtung des Blattes, die weiteren entsprechenden Schritte, im vorschriftmässigen Wege zu veranlassen.

Die Beilagen folgen zurück.

Wien, am 28. März 1850.

Bach

VII

Felix Schwarzenberg răspunde lui Ghica în chestia ziarului «Bucovina» exprimând speranța că măsurile luate vor fi eficace, și promițând să-i comunice aceste măsuri prin agentul imperial Eisenbach.

A Son Altesse Mons. le Prince Grégoire Ghyka, Hospodar de Moldavie.

Vienne, le 4 avril 1850.

Mon Prince,

Je n'ai point tardé de communiquer au ministère Impérial de l'intérieur, la lettre que Votre Altesse m'a fait l'honneur de 'adresser en date du 27 février (11 mars) dr. et d'engager ce ministère itérativement, à employer tous les moyens légaux à sa disposition, pour empêcher, autant que faire se peut, l'admission dans le journal intitulé « Gazette de Bucowine » des articles, dont la tendance serait hostile aux institutions existantes en Moldavie.

Venant de recevoir de la part de Mr. le ministre de l'intérieur, une reponse préalable, qui me donne tout lieu d'espérer, que des mesures propres à atteindre le but dont il s'agit ne tarderont pas à être adoptées par les autorités Impériales compétentes — je m'empresse, mon Prince, de Vous en prevenir, et je me reserve de faire communiquer ces mesures à Votre Altesse par l'entremise de l'Agent Implérial Mr. d'Eisenbach, aussi-tôt qu'elles seront parvenus à ma connaissance.

Agréez, mon Prince, l'expression de la haute considération avec laquelle je suis.

de V. A.

VIII

Felix Schwarzenberg îndrumă pe Eisenbach, să comunice lui Ghica măsurile luate cu privire la ziarul « Bucovina ».

An H. v. Eisenbach in Jassy.

Wien, am 6. April 1850.

Ausser dem, von E. E. mittelst Ihres Berichtes vom 4. Jänner No. 2 mir zugesendeten Schreiben des H. Fürsten der Moldau Gregoire Ghyka, betreffend einige in dem Tagblatte Bukovina erschienenen, die moldauischen Verhältnisse in gehässiger und aufreizender Tendenz besprechenden Artikel, — hat der Herr Fürst in derselben Angelegenheit, annoch eine zweite Zuschrift unter dem 27. Februar (11. März) l. J. an mich gerichtet.

Nachdem der Gegenstand der in Rede stehenden Reklamation des H. Hospodars, in das Ressort des Ministeriums des Innern einschlägt, so habe ich demselben die beiden vorbemerkten Zuschriften mit dem dringenden Ersuchen zugesendet, alle nach dem gegenwärtigen Stande der Gesetzgebung in Österreich zulässigen Mittel in Anwendung zu bringen, um die darin ausgedrückten Anlangen des Fürsten Ghyka, so weit möglich zu berücksichtigen. Auch habe ich diesem letzteren in meinen beiden Erwiederungsschreiben, von der obigen Veranlassung in die Kenntniß gesetzt und dem H. Hospodar die Zusicherung ertheilt, dass ihm die von dem Ministerio des Innern gegen das Tagblatt Bukovina in Anwendung zu bringenden Maßnahmen, durch E. E. Vermittlung werden bekannt gegeben werden.

H. Minister Bach hat mir nunmehr mittelst der in Abschrift mitfolgenden Eröffnung vom 28. v. M., welche mir heute zukam, umständlich bekannt gegeben, welche Anordnung in Absicht auf das Tagblatt Bukovina er zu treffen sich in der Lage befunden hat; und ich beauftrage E. E. schon von dieser Eröffnung des H. Ministers des Innern, dem H. Hospodar vertrauliche Kenntniß zu geben.

Empfangen . . .

IX

Ministrul Alexandru Bach avizează pe Felix Schwarzenberg, că şeful provizoriu al Bucovinei, baronul Henniger, a luat măsuri cu privire la ziarul « Bucovina » şi va continua să urmărească cu atenţiune deosebită acest ziar.

2034/M. J.

An Seine des Herrn Ministers der auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses Fürsten von Schwarzenberg Durchlaucht.

Im Nachhange zu meiner Zuschrift vom 28. v. Mts., Z. 473/M. J. gebe ich mir die Ehre, Eurer Durchlaucht zu eröffnen, daß laut einer mir von dem provisorischen Landeschef der Bukowina erstatteten Anzeige die Redaktion des in Czernowitz erscheinenden Blattes « Bukovina » ämtlich mit dem Bemerken verwarnt worden sei, es würden bei dem Verharren des Blattes in der von Eurer Durchlaucht angedeuteten Richtung die gesetzlichen Repressivmittel in Anwendung gebracht werden. Übrigens bemerkt Freiherr von Henniger, dass das gedachte Blatt, welches bis nun die wenigsten Prämuneranten am Orte seines Erscheinens zähle, auf die Bewohner des Kronlandes Bukowina keinen nachtheiligen Einfluß geübt habe, und dass er fortfahren werde, dasselbe einer besonderen Beachtung zu unterziehen.

Wien, den 16. April 1850.

Bach

X

Felix Schwarzenberg trimite un resumat al notei lui Bach în chestia « Bucovinei » agentului din Iași, spre a-l comunica lui Ghica în mod confidențial.

An Herrn von Eisenbach in Jassy.

den 23. April 1850.

Im Nachhange zu meiner Weisung vom 6. l. M. übersende ich E. W. im Anschlusse den Auszug einer Note des H. Ministers des Innern, über die angeordnete amtliche Verwarnung der Redaction des in Czernowitz erscheinenden Blattes « Bukovina » und überlasse es Ihnen dem Herrn Hospodar hievon vertrauliche Kenntniß zu geben.

Empfangen . . .

XI

Agentul austriac din Iași, Eisenbach raportează lui Felix Schwarzenberg că Grigorie Ghica nu a rămas satisfăcut de măsurile luate cu privire la ziarul « Bucovina »; el ar fi așteptat să i se interzică de a se mai ocupa de chestii moldovenești; de altfel articolele care supără pe Ghica și cercurile conducătoare corăspund adevărului și trezesc simpatia cetitorilor. Ghica purtând acum cununa de spini a domniei moldovene — atât de grea pentru capul lui — va recunoaște că erau îndreptățite măsurile luate contra « Bucovinei » și « Gazetei de Transilvania », din partea antecesorului său Mihail Sturza, pe care îl combătea mai înainte, ca șef al opoziției.

No. 30. *Iassy, den 14. juni 1850*

An Seine des Herrn Feldmarschall-Lieutenants, Fürsten Felix von Schwarzenberg. k. k. Ministerpräsidenten, Minister des Äussern und des kaiserl. Hauses etc. Durchlaucht.

Durchlauchtigster Fürst!

Den Inhalt der verehrlichen Weisungen vom 6. und 23. April l. Js. habe ich, Eurer Durchlaucht hohem Auftrage gemäss, zur vertraulichen Kenntniss des Herrn Hospodar gebracht und demselben zugleich von der Verfügung des H. Ministers des Innern laut seiner Noten vom 28. März und 16. April l. Js. verständiget, wienach ein allgemeines Verbot der Aufnahme von Artikeln, welche die Moldau und die dortigen Verhältnisse betreffen, an die Redaction der « Bukovina » nicht erfliessen könne, dass aber Letztere amtlich mit dem Bemerken verwarnt worden

sei, es würden bei dem Verharren des Blattes in der von Eurer Durchlaucht angedeuteten Richtung die gesetzlichen Repressivmittel in Anwendung gebracht werden.

Fürst Ghyka mag des Glaubens gewesen sein, dass die kaiserl. Regierung an die benannte Redaction ein strenges Interdict ergehen machen würde, der Vorgänge in der Moldau fernerhin mit keinem Worte mehr zu erwähnen, — da er kaum verkennen kann, dass hierüber nichts Erfreuliches zu sagen ist, — ein Umstand, der wohl directe nicht auf ihn, einen Ehrenmann im vollen Sinne des Wortes, sondern auf seine Regierungsorgane, ohne Ausnahme, sich bezieht; die Ansicht des H. Fürsten dass, ohne ein solches Interdict das Verbot, jene Zeitung — als solche — gleich anderen Journalen durch die Agentie-Post in die Moldau einzuführen, ein bloß illusorisches sei, zumal die in der Moldau prohibirten fremden Tagesblätter als versiegelte Briefe gegen Entrichtung des Post-Portos eingeschmuggelt werden können, ist übrigens eine ganz richtige, deshalb hatte auch Fürst Ghyka sich an das kaiserl. russische Ministerium mit dem Ersuchen gewendet, sein diesfälliges Ansinnen in Wien kräftigst zu unterstützen, wohl wissend, dass dieser Schritt guten Anklang in Petersburg finden werde. Die eingangs erwähnte Mittheilung hat ihn daher nicht befriedigt. Mittlerweile sind die nach einander in der « Bukovina » erschienenen scharfen und kräftigen Schilderungen der moldauischen Zustände auch in der Moldau verbreitet worden; sie haben bei der jetzigen Stimmung der Moldauer im allgemeinen, vielen Beifall anderseits aber auch grosses Aufsehen und das Mißfallen des regierenden Fürsten und der dadurch angegriffenen höheren Regierungsbeamten, wie nicht minder des russischen Konsulates zur Folge gehabt, was wohl Niemanden Wunder nehmen kann. Auf eigene Anschauung und Erfahrung gestützt, lege ich den ehrerbietigen Ausdruck meiner Überzeugung nieder, dass die oberwähnte Schilderung der moldauischen Zustände eine durchaus auf wahren Thatsachen beruhende ist und sich nichts davon wegleugnen läßt; der Inhalt meiner Berichte an Eurer Durchlaucht sowohl, als an Seine Excellenz den H. Handelsminister, enthalten keine erfreulicheren Angaben, denn ich hielt es jederzeit für meine strengste Pflicht die Sache anzuzeigen so wie sie mir sich darstellt, nicht aber wie sie sein sollte und könnte; allerdings aber ist meine Schreibart verschieden von der eines nach Effect und Beifall strebenden Zeitungs-Correspondenten. In meiner Stellung jedoch, als Organ der kaiserlichen Regierung und Vertreter der so zahlreichen österreichischen Angehörigen, die in der Moldau die heterogensten Erwerbszweige auf verschiedene Weise ausbeuten und mit ihren Familien einen größtentheils ergiebigen Unterhalt finden, kann ich — ich gestehe es unumwunden — derlei sich wiederholende grimmige Ausfälle nur innigst bedauern, denn, abgesehen von der Aussichtslosigkeit einer Abhilfe oder Besserung, auf gütlichem Wege, der einer entarteten Race wie die moldauische — anklebenden Gebrechen und Laster, erzeugt eine solche fremde und unberufene Kontrolle, so lange nicht ausgiebigere

Mittel ihr zur Seite stehen, Groll und Haß, die mit aller Schwere nur den schuldlosen hierlands domicilirenden österreichischen Unterthan treffen; auch paralisiren sie alle Bestrebungen der kaiserlichen Agentie, den freundlichen und friedlichen internationalen Verkehr aufrecht zu erhalten; wie schwierig die ämtliche Stellung derselben leider schon ist, erhellet zur Genüge aus seinen Berichten und ist überdieß aus dem anruhenden Rapporte des Dragomans Száwul zu entnehmen, welcher mit den moldauischen Behörden zunächst in tagtäglichem Verkehre steht. Indem ich mir in der Anlage die Ehre gebe Eurer Durchlaucht die erste Abtheilung des Aufsatzes über moldauische Zustände mittelst der zuliegenden drei Nummern der « Bukovina » zur gefälligen Einsicht zu unterbreiten, übermache ich unter Einem auch die Fortsetzung dieses Artikels, zugleich mit dem Aufsatze in der « Gazeta de Moldavia » No. 28, welcher die letztere Fortsetzung hervorgerufen hat.

Fürst Ghyka hat aus Anlass dieser Zeitungsartikel, die ihm natürlicher Weise nur mißbillig sein müssen, sich gegen mich geäussert, daß solche maßlose und fortwährende Ausfälle gegen ihn und seine Organe die Anzahl der Malcontenten und seiner Gegner im Lande nur aufzumuntern geeignet sind, und dass ich unter diesen Verhältnissen wohl selbst begreifen werde, wie wenig er in der Lage sei, meinen häufigen Anforderungen, den aus den benachbarten österreichischen Kronländern in der Moldau sich herumtreibenden Emissären der Revolutions-Propaganda nachzuforschen, sie zu ergreifen und auszuliefern, genügend zu entsprechen, da doch die Zeitschrift « Bukovina » die Moldauer gegen ihre eigene Regierung aufstachle und ihnen Hohn und Verachtung gegen dieselbe predige, die daher, bei ihrem Unverstande, in solchen Emissären bloße politische Märtyrer zu erkennen sich angewöhnten. Fürst Ghyka dürfte heute, wo er das Ziel seiner heissesten Wünsche — die in der jetzigen Zeit für sein Haupt allzuschwere Dornenkrone eines Fürsten der Moldau mit so vieler Mühe und so grossen Geldopfern erreicht hat, aus eigener leidiger Erfahrung, die strengen Maßregeln seines Vorgängers Stourdza gegen manche fremde Journale und namentlich gegen die « Bukovina » und die « Gazeta de Transylvania » begreifen und gerechtfertiget finden; während er doch früher, als bloßer Privatmann und oberster Lenker der zumeist aus Männern von schlechtem Rufe und aus einer übermüthigen Jugend zusammengesetzten Opposition, den in einigen ausländischen Zeitungen gegen den Ex-Hospodar Stourdza erhobenen Anklagen und Verwünschungen keineswegs abhold war, ja vielmehr zu deren Verbreitung im Lande das Seinige beigetragen hat. Fürst Ghyka, wird — ich zweifle nicht daran — wohl noch manche andere bittere Erfahrungen machen müssen.

Geruhen Euer Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefsten Verehrung zu empfangen.

Eisenbach

XII

Nesselrode avizează pe ambasadorul rus la Viena, contele de Medem, că Ghica a intervenit şi la ministerul imperial rusesc în chestia ziarului «Bucovina», pentru a curma influenţa nefastă a lui; dacă va afla util, să mai facă o încercare pe lângă ministerul austriac în această chestiune.

Copie d'une dépêche adressée au Comte de Médem en date de St. Pétersbourg, le 22 juin, 1850 sub No. 2224.

St. Pétersbourg, le 22 juin 1850.

Par sa dépêche en date du 30 Janvier, 11 Fèvrier sub No. 117 V. Ex. nous avait annoncée que le Prince Schwarzenberg était venu au devant du désir qu'Elle lui avait exprimé au nom du Ministère Impérial, vu que les ordres nècessaires venaient déjà d'avoir été donnés, pour réprimer le langage de la gazette de Bucovine.

Les abus signalés n'ayant pourtant pas discontinué, le Prince Ghika s'est itérativement adressé au Ministère Impérial pour réclamer son intervention officieuse à l'effet d'arrêter l'influence nuisible que la feuille précitée ne peut qu'exercer dans les Principautés. Le Hospodar de Moldavie ajoute, que le journal étant d'ailleurs adressé aux abonnés par l'entremise du bureau de poste autrichien à Jassy, le gouvernement est privé de tout moyen d'en empêcher la distribution.

En Vous invitant, en conséquence, Mr. le Comte, de vouloir bien si Vous le jugez utile, faire de la demande du Hospodar, l'objet d'une nouvelle démarche auprès du Ministère autrichien je Vous prie d'agréer.

XIII

Felix Schwarzenberg către ministrul Bach în chestia ziarului «Bucovina».

An Herrn Minister des Innern.

ad. N. 7/g. den 4. Juli 1850.

Mit Beziehung auf die schätzbaren Noten vom 28. März und 16. April l. J. No. 473 und 2034, welche die gegen das in Czernowitz erscheinende Tagblatt « Bukovina », ergriffenen Maßregeln zum Gegenstande hatten und von deren Inhalte ich dem Hospodar der Moldau durch den kais. Agenten vertrauliche Kenntniß geben ließ, beehre ich mich E. H. den hierauf vom H. von Eisenbach eingelangten Bericht d. d. Jassy, 14. v. M. No. 30. sammt Anschlüßen zur Einsicht, gegen gefällige Rückstellung ergebenst mitzutheilen.

XIV

Felix Schwarzenberg scrie din nou ministrului Bach să ia măsuri urgente contra ziarului «Bucovina» și agentului din Iași Eisenbach, să interzică a se face distribuirea acestui ziar prin organele poștei austriace.

I. Herrn Minister Bach, II. Herrn v. Eisenbach in Jassy.

den 24. Juli 1850.

Für I.

Wie E. H. aus der gegen gefällige Rückstellung in Abschrift mitfolgenden Depesche des kais. russischen Staatskanzlers an den Gesandten Grafen Médem in Wien d. d. Petersburg 22. v. M. gefälligst entnehmen wollen, scheint die Haltung der in Czernowitz erscheinenden Zeitung «Bukovina» trotz der gegen dieselbe ergriffenen Maßregeln, die Regierung des Fürstenthums Moldau noch immer zu beunruhigen.

Ich erlaube mir daher E. H. neuerdings zu ersuchen, nach Maßgabe der bestehenden Gesetzgebung soweit thunlich, gefälligst dahin wirken zu wollen, daß die Redaction der «Bukovina» gehindert werde, die Spalten ihres Blattes solchen Artikeln zu öffnen, welche offenbar feindselige Tendenzen, gegen die bestehenden Staatseinrichtungen in der Moldau zur Schau tragen.

Ueber das von E. H. diesfalls zu Veranlassende erbitte ich mir die geneigte Mittheilung um demgemäß die russische Bothschaft verständigen zu können.

Schliesslich glaube ich nicht unerwähnt lassen zu wollen, dass bezüglich der, in der oben angeschlossenen Depesche erwähnten, zweifelsohne ungegründeten Klage gegen das österreichische Postbureau in Jassy unter Einem dem dortigen kais. Agenten die nöthige Aufklärung abverlangt, und ihm der Auftrag ertheilt wird, wenn von dem dortigen österr. Postbureau etwa doch noch die Distribution des Journals «Bukovina» im Abonnement-Wege besorgt würde, solche ohne Zeitverlust einstellen zu machen.

Für II.

In einer Mittheilung der russisch kaiserlichen Bothschaft allhier, ist die Anzeige enthalten, dass das der Agentie unterstehende Postbureau sich noch immer mit der Distribution der in Czernowitz erscheinenden Zeitung «Bukovina» im Abonnement-Wege befasse. E. W. werden demnach beauftragt mir ehestens bekannt zu geben, ob dies wirklich der Fall sey, und ob — sohin — den von Ihnen — laut des Berichts vom 4. Jänner l. J. No. 2 dagegen ergriffenen Massregeln noch bestehen oder nicht?

Sollte das österr. Post-Bureau in Jassy, neuerdings Prenumeration auf das in Rede stehende Tagblatt angenommen haben, so wollen Sie solches nachdrücklichst und unter strenger Rüge untersagen und für die genaue Beobachtung dieser Anordnung in der Zukunft Sorge tragen.

Empfangen...

XV

Nota lui Felix Schwarzenberg către ambasadorul Rusiei în chestia ziarului «Bucovina».

Note verbale à l'Ambassade de Russie.

Vienne, 24 juillet 1850.

Le Ministre Impérial des affaires étrangères a eu soin de transmettre à celui de l'Intérieur, — en les recommandant à son attention particulière — les réclamations qui font l'objet de la dépêche de Mr. le Comte de Nesselrode en date du 22 juin dont Mr. le Comte de Medem a bien voulu lui donner communication.

En attendant qu'il puisse faire connaître à l'Ambassade Impériale de Russie la réponse du Ministre de l'Intérieur, le Prince de Schwarzenberg croit ne pas devoir tarder à L'informer que, dès le mois de Janvier dernier, le Ministère Imperial des affaires étrangères s'était, à la suite de démarches faites par l'organe de Mr. d'Eisenbach, Agent de l'Empereur en Moldavie, adressé au département de l'Intérieur dans le but de provoquer les mesures nécessaires pour empêcher, — autant que le comporterait la législation en vigueur,—l'admission dans le journal «la Bucowine» d'articles, dont la tendance serait hostile aux institutions existantes en Moldavie. Depuis, on a été dans le cas d'annoncer au Hospodar, que ces mesures avaient effectivement reçu leur exécution.

En ce qui concerne les plaintes articulées contre le bureau de poste autrichien établi à Jassy, par l'entremise duquel le journal en question serait à ce qu'on prétend adressé aux abonnés, en Moldavie, tout porte à croire que des informations inexactes ont seules pu y donner lieu. En effet, il résulte d'un rapport de Mr. d'Eisenbach en date du 4 Janvier dr. que ce fonctionnaire avait, à cette date, pris les dispositions nécessaires, à l'effet de faire cesser toute distribution de la Gazette de Bucovine par le bureau de poste dépendant de l'Agence Impériale et avait interdit à celui-ci de se charger désormais de recevoir des abonnements à cette feuille.

Ces dispositions ont été, au surplus, communiquées aux autorités de la Bucowine, ainsi qu'à l'administration générale des postes à Vienne, à laquelle il a été, en outre, transmise une liste des journaux autorisés, et non autorisés, dans la Principauté de Moldavie.

Neanmoins, le Pce. de Schwarzenberg va se faire rendre compte des faits qui pourraient avoir motivé les plaintes dirigées contre le bureau de poste de Jassy, et il se réserve, s'il y a lieu, de prendre à cet égard telles mesures répressives, qui seraient jugées convenables.

XVI

Bach către Schwarzenberg în chestiunea ziarului «Bucovina».

No. 131/g. pr. 1/8. 3691/M. J.

An Seine des Herrn Ministers der auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses Fürsten zu Schwarzenberg Durchlaucht.

Den mir mit der gefälligen Zuschrift vom 4. d. M. Z. 7/g mitgeteilten Bericht des H. v. Eisenbach aus Jassy, die Haltung der Zeitschrift «Bukovina» betreffend, gebe ich mir die Ehre, Eurer Durchlaucht in der Anlage mit dem verbindlichsten Danke und mit dem Bemerken zurückzustellen, dass unter Einem der Landeschef der Bukowina beauftragt werde, die Redaktion des gedachten Blattes mit Hinweisung auf die sonst von Seite der Ausnahmsbehörde in Aussicht stehende Unterdrückung des Journales zum letzten Male zu verwarnen und zu einer gemässigteren Haltung bei Besprechung der noch nicht gänzlich geordneten Verhältnisse des Inlandes sowie des nachbarlichen Auslandes zu ermahnen.

Wien, den 29. Juli 1850.

Bach

XVII

Dragoritsch către Felix Schwarzenberg în chestiunea ziarului «Bucovina».

An Seine des k. k. Feldmarschalleutenants, Ministerpräsidenten, Minister des Äussern und des kais. Hauses etc. Herrn Felix Fürsten von Schwarzenberg Durchlaucht in Wien.

Jassy den 4. August 1850.

Durchlauchtigster Fürst!

In Gemäßheit des hohen Erlasses vom 24. Juli d. J. No. 74/g. gebe ich mir die Ehre, Eurer Durchlaucht ehrfurchtsvoll zu berichten, dass die laut Berichts vom 4. Jänner l. J. No. 2 bezüglich der Zeitung Bukovina ergriffenen Maßregeln allerdings noch bestehen und von dem dieser kaiserlichen Agentie unterstehenden Postbureau keine diesfälligen Bestellungen angenommen werden.

Postexpeditor Dornian, den ich diesfalls mit dem Bedeuten zur Rede stellte, dass, wenn er eine Pränumeration auf diese Zeitung anneh-me, er sich schwer verantwortlich machen würde, versicherte mich, mir das Verzeichniß derjenigen Zeitungen, auf welche von ihm für diesen Semester Bestellungen gemacht wurden, übergeben, von welchem ich eine Abschrift in der Anlage vorzulegen die Ehre habe, dass er keineswegs eine Pränumeration auf das in Rede stehende Tagblatt annehme, dass er übrigens den ihm ertheilten Auftrage die genaueste Folge leisten werde.

Über die Art und Weise, wie Exemplare dieser Zeitung in die Moldau gelangen, bemerkte Dornian, dass dies in Briefform erfolge, er würde zwar mit Bestimmtheit anzugeben im Stande sein, in welchen Briefen sich ein Exemplar dieser Zeitung befinde, insbesondere seien es die vornehmsten der Bojaren, dann die Gebrüder Eudox und Constantin Hormuzaki, welchen solche Briefe zukommen, doch getraue er sich nicht, wenngleich das obige Verboth bestehe, diese Briefe zurückzuhalten, zurückzuschicken oder zu eröffnen, es wäre denn, dass er dazu angewiesen werden würde, was aber übrigens zuversichtlich eine widrige Stimmung im Publicum zur Folge hätte.

Aus dem Vorangelassenen geht hiemit hervor, dass die in der von der kais. russ. Botschaft betreff dieser Zeitung gemachten Mittheilung enthaltene Anzeige als eine mit der Wirklichkeit nicht übereinstimmende sich herausstelle.

Geruhen Euer Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefsten Verehrung zu genehmigen, mit welcher ich zu verharren die Ehre habe Eurer Durchlaucht

ganz ergebenster Diener
Dragoritsch

XVIII

Felix Schwarzenberg către Eisenbach în chestiunea ziarului « Bucovina ».

No. 131/g.

An Herrn v. Eisenbach in Jassy.

Wien, den 5. August 1850.

Von dem Inhalte E. E. Berichtes No. 30. vom 14. Juni l. J., die Haltung der Zeitschrift « Bukovina » betreffend, habe ich sogleich dem H. Minister des Innern Mittheilung gemacht.

In einer mir so eben zugekommenen Rückäusserung ertheilt mir nun der H. Minister die erneuerte Zusicherung, dass alle innerhalb der

Grenzen der bestehenden Pressgesetzgebung zulässigen Mittel werden in Anwendung gebracht werden, um die Redaction des genannten Blattes zu einer gemässigteren Sprache verhalten zu machen.

Ew. wollen hievon dem H. Hospodar gelegentlich Kenntniß geben.

XIX

Dragoritsch către Felix Schwarzenberg în chestiunea ziarului « Bucovina ».

No. 42.

An Seine des k. k. Feldmarschall-Lieutenants, Ministerpräsidenten, Minister des Äussern und des Kaiserlichen Hauses Herrn Felix Fürsten von Schwarzenberg Durchlaucht in Wien.

Jassy, den 19. August 1850.

Durchlauchtigster Fürst,

Ich gebe mir die Ehre, Euer Durchlaucht hiemit ergebenst zu berichten, dass ich dem Herrn Hospodar Ghyka von dem Inhalte des hohen Rescriptes ddto. 5. d. Mts. Nro. 131/g. betreffend die Zeitschrift « Bukovina » bei Gelegenheit der wegen der Zollfrage stattgefundenen Unterredung Kenntniß zu geben nicht unterließ, worauf sich Fürst Ghika dahin aussprach, dass er alle jene Maßregeln, welche von der k. k. Regierung in Anwendung gebracht werden würden, dankend anzuerkennen sich verpflichtet halte.

Geruhen Euer Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefsten Verehrung zu genehmigen, mit welcher ich zu verharren die Ehre habe,

Eurer Durchlaucht
ganz ergebenster Diener
Dragoritsch

XX

Ambasada rusească din Viena avizată printr'o notă verbală despre măsurile luate cu privire la ziarul « Bucovina ».

No. 167/g.

Note verbale à l'Ambassade de Russie.

Vienne, 20 août 1850.

Ainsi que le Minister des affaires étrangéres de S. M. I. et R. A. a eu l'honneur d'en prévenir l'Ambassade de Russie par sa note verbale du 24 du mois dr., il a chargé l'Agent de l'Empereur à Jassy de lui rendre compte des faits que pouvaient avoir donné lieu aux plaintes élevées par Mr. le Hospodar de Moldavie contre le bureau de poste dépendant de l'Agence Impériale au sujet de l'expédition du journal « la Bucovine ».
Il résulte d'un rapport que le vient de recevoir de Mr. d'Eisenbach, que les mesures prises par cet Agent et dont il est fait mention dans la Note verbale précitée, continuent à être en vigueur, et que le Chef du bureau de poste autrichien à Jassy s'est pleinement justifié des imputations dont il avait été l'objet, en prouvant par la production de la liste indicative des journaux, auxquels il a été pris par son entremise des abonnements pour le semestre courant, que la Gazette de Bucovine ne figure point sur cette liste.
Le Ministre des affaires étrangères en s'empressant d'informer l'Ambassade de Russie de ces faits, la prie de vouloir bien les porter à la connaissance du gouvernement Impérial.

XXI

Ministrul Bach arată că a îndrumat pe şeful administraţiei din Bucovina să ia măsuri pentru a suprima ziarul « Bucovina » din Cernăuţi, dacă nu se îndreaptă.

4148/M. J.

An Seine des Herrn Ministers der auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses Fürsten zu Schwarzenberg Durchlaucht.

Wien, den 22. August 1850.

In Gemäßheit der schätzbaren Zuschrift Eurer Durchlaucht vom 24. Juli d. Js. Z. 74 g. habe ich nicht verfehlt, den provisorischen Landeschef der Bukowina von den neuerlich gegen die Redaktion der gleichnamigen Zeitschrift vorgekommenen Klagen in die Kenntniß zu setzen und ihn aufzufordern, in Gemäßheit der ihm schon aus wiederholten ähnlichen Anläßen ertheilten Weisungen nunmehr der Redaktion des gedachten Journales eine Verwarnung mit verstärktem Nachdrucke und unter Androhung der im nochmaligen Recidivfalle eintretenden strengeren Maßregeln zukommen zu lassen, und mir sowohl über den Vollzug dieser Weisung als darüber die Anzeige zu erstatten, wie die Redaktion die mehrmalige Übertretung der an sie ergangenen Verwarnung entschuldigt habe.
Sollte diese letzte Ermahnung ohne die gewünschte Folge bleiben, so ist der Landeschef angewiesen, zur Unterdrückung des Blattes zu schreiten.

Von dem Resultate werde ich Eure Durchlaucht unverweilt in die Kenntniß zu setzen mir die Ehre geben.

Die Beilage stelle ich mit verbindlichem Danke zurück.

Bach.

XXII

Tabloul ziarelor comandate în al 2-lea semestru 1850 pentru consulul austriac din Iaşi, cavaler de Eisenbach.

Abschrift.

1850. September 2.

Zeitung Bestellung im 2. Semester 1850, für den Herrn k. k. Agenten und General Consul Ritter von Eisenbach.

I. Wiener Zeitung sammt Abendsblatt und 1. Augsburger Allgemeine Zeitung.

Herr Pater Zapolski, I. Augsburger Allgemeine Zeitung.

Herrn Johan Aywas, I. Augsburger Allgemeine Zeitung.

Herrn Joseph Czernewski, I. Oesterreichischer Lloyd.

Herrn Alexander Szavul, I. Oesterr. Correspondent, I. Soldatenfreund.

I. Leipziger Illustrirte Zeitung.

Herrn Theodor Dornian, I. Oesterreichischer Lloyd.

Den 17. Juni 1850:

Herrn von Loos, k. preuss. Consul, I. Augsburger Allgemeine Zeitung.

I. Haude und Spanerische (Berliner) Zeitung.

Herr von Ebert, k. preuss. Kanzler, I. L'Indépendence Belge de Bruxel.

Herrn Schurich, I. Augsburger Allgemeine Zeitung. 1. Illustrirte Zeitung.

Herrn Postelnik Georg Assaki, I. Wiener Zeitung sammt Abendsblatt. I. Allgemeine Augsburger Zeitung. I. Wiener Courier von Bayerle.

XXIII

Ministrul Bach scrie lui Felix Schwarzenberg, că măsurile luate contra ziarului « Bucovina » au avut rezultat; ziarul va dispare curând din cauza lipsei de abonaţi.

No. 5026/M. J.

An Seine des Herrn Ministerpräsidenten Ministers der auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses Fürsten zu Schwarzenberg Durchlaucht.

Mit Bezug auf meine Zuschrift vom 22. August 1850, Z. 4148, habe ich die Ehre Eurer Durchlaucht einen Bericht der Bukowiner Kreisvorstehung betreffend die Haltung der in Czernowitz erscheinenden Zeitung « Bukovina » zu übermachen.

Nach Versicherung des Kreisvorstehers hat der Redakteur die an ihn ergangene Verwarnung beherzigt und stellt in Abrede, dass seit längerer Zeit in seinem Blatte die moldauische Regierung mit irgend einem unliebsamen Artikel behelliget wurde.

Da übrigens die Zeitschrift wegen Mangel an Abnahme in der Auflösung begriffen ist, so wird in Kurzem mit dem völligen Eingehen derselben das Object der Beschwerde ganz entfallen.

Wien, am 22. September 1850.

Bach

XXIV

Felix Schwarzenberg mulţumeşte lui Bach pentru cele comunicate în chestiunea ziarului « Bucovina ».

No. 291/g.

An Herrn Minister Bach,

den 28. September 1850.

Indem ich E. H. für die mit der schätzbaren Zuschrift vom 22. l. M. No. 5026 mir gemachte Mittheilung betreffend die nunmehrige karaktere Haltung und das wahrscheinlich baldige gänzliche Aufhören des Erscheinens der in Czernowitz verlegten Zeitung « Bukovina » — meinen verbindlichsten Dank sage, beehre ich mich Hochdenselben den mir gefälligst kommunizirten Bericht des Bukowiner Kreisvorstandes vom 3. l. M. Nr. 152/A. V., im Anschlusse ergebenst zurückzustellen.

INCEPUTURILE ARTEI MILITARE IN CUPRINSUL ROMÂNIEI DE AZI

(DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR)

DE

GENERALUL RADU ROSETTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 24 Martie 1933

CUVÂNT INAINTE

In două serii de studii, publicate în *Memoriile Secţiunii Istorice* ale Academiei Române, am căutat să înfăţişez, atât pe cât mi-a îngăduit-o documentarea de care dispunem azi, arta militară la Români: în clipa celei mai de seamă desvoltări a ei — sub Ştefan-cel-Mare — [1]) şi apoi decăderea acestei arte militare — dela Ştefan-cel-Mare până la mijlocul secolului al XVII-lea [2]).

De data aceasta, încerc să înfăţişez cum s'a născut arta militară în cuprinsul României de azi.

Este evident că această artă, ca şi orice îndeletnicire omenească, îşi are obârşia în vremile cele mai depărtate. Lacunele documentării, mai ales pentru perioada de un mileniu dela finele secolului al III-lea (d. C.) şi până la acel al secolului al XIII-lea, fac că, dacă, în studiul de faţă, se poate urmări relativ destul de bine desvoltarea artei militare din cele mai vechi vremi preistorice şi până la războaiele lui Traian pentru

[1]) Seria III, Tom. IV şi VI.
[2]) Seria III. Tom. XI, XII şi XIV.

cucerirea Daciei, — urmărirea desvoltării ulterioare este forțamente fragmentară. Pentru înțelegerea artei militare așa cum o găsim documentar stabilită la finele secolului al XIII-lea, este nevoie deci, în lipsă de documente contemporane, a recurge la comparațiuni și deducțiuni, care oricât de bine ar fi argumentate nu prezintă certitudinea documentelor.

* * *

Incă dela apariția sa pe pământ, omul a fost nevoit să-și apere ființa [1]), amenințată de fiarele ce ocupau același «habitat» ca dânsul și fizicește mai puternice.

Dacă el a putut, mai întâi să se apere de atacurile acestor fiare, și, apoi, chiar să le atace pentru a se hrăni din carnea lor, se datorește faptului că după ce mult timp s'a slujit numai de uneltele cu care fusese înzestrat de natură (mâini, unghii, brațe, dinți și picioare [2]), inteligența sa superioară l-a adus ca să se folosească de una din aceste unelte naturale: mâna, care îngăduia cuprinderea (prehensiunea [3]) și care împreună

---

[1]) L. Capitan, *La Préhistoire* (Ed. 1931), p. 13; Jacques de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166; Gabriel de Mortillet, *Les origines de la chasse, de la pêche et de l'agriculture*, I, p. 216.

Țin să exprim, și pe această cale, mulțumirile mele d-lui profesor I. Andrieșescu pentru amabilitatea cu care mi-a dat lămuriri și indicațiuni bibliografice și a recitit lucrarea împreună cu mine.

[2]) Arma antiqua, manus, ungues, dentesque fuerunt
Et lapides, et item sylvarum fragmina rami,
Posterius ferri vis est, aerisque reperta,
Sed prior aeris erat, quam ferri cognitus usus. (Lucrețiu citat de Lord Avebury, *Prehistoric Times*, Ed. 7-a, p. 5 și Marcellin Boule, *Les hommes fossiles*, p. 2).
Cum prorepserunt primis animalis terris,
Mutum et turpe pecus, glaudem atque cubilia propter
Unguibus et pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quae post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nomina que invenere: dehinc obsistere bello,
Oppida coeperunt munire, et ponere leges,
Nequis fur esset, neu latro, neu quis adulter. (Horațiu, *Satire*, III 99, citat de L. H. Morgan, *Ancient Society*).

[3]) « La *main*, le *langage:* voilà l'humanité. Nous croyons que ce qui doit être mis en lumière tout d'abord, dans cette oeuvre, ce qui marque la fin de l'histoire zoologique et le début de l'histoire humaine, c'est *l'invention* de la main — pourrait-on dire — et celle du langage; c'est le progrès décisif de la logique pratique et de la logique mentale ». (Jacques de Morgan, *o. c.*, avant propos a lui Henri Berr p. VI).

« Le sujet du présent volume, en son fond, c'est la *main* et les *prolongements de la main*. On ne saurait trop insister sur ce fait que, dans l'évolution de la vie,

cu braţul (a cărui prelungire este), formează o pârghie, pentru mânuirea altor mijloace aflate în jurul său: o cracă de copac, o piatră. Cu acestea fie că lovea direct, fie că le arunca de departe [1]).

Din clipa în care omul s'a convins că poate întrebuinţa cu folos asemeni mijloace şi că poate lovi dela depărtări dela care nu poate fi lovit şi dată fiind nevoia de a dispune în permanenţă de asemeni unelte în cantităţi îndestulătoare şi de forme mai potrivite decât acelea ce se găseau accidental în locul unde se afla, inteligenţa sa a lucrat necurmat şi a reuşit să creeze anumite unelte [2]). Acestea i-au îngăduit, fie să lovească fiara mai de departe (pietre), fie că făceau (bâta, piatra ascuţită sau rotunjită) ca braţul său să aibe o putere mai potrivită faţă de puterea naturală mai mare a fiarei. Din aceste unelte [3]) s'au desvoltat, cu timpul, cele două mari categorii în care este împărţit armamentul şi azi: acel pentru lupta apropiată (corp la corp) şi acel pentru lupta depărtată.

Traiul omului în păduri [4]), continuu expus primejdiei, i-a des-

---

l'« instant décisif » se produit avec l'adoption par un être — qui devient l'homme — de la station debout, la libération des mains qui en résulte, et l'industrieuse activité que permet cette libération ». *(Id.,* p. VII).

« Sans moyens défensifs ou offensifs spéciaux, sans crocs, sans cornes, sans écailles, il (omul) a la main — instrument fortifié par l'usage locomoteur, assoupli, affiné par la fonction préhensile, et bientôt propre aux offices les plus divers, dans les circonstances les plus variées ». *(Id.,* p. IX).

« Herbivorous animals use the defensive means of scent; carnivorous the aggresive means of sight; man alone adds the hand — the instrument which grasps the tools which it makes ». *(The Times Literary Supplement,* 1932, p. 437).

[1]) « Les moyens les plus élémentaires d'attaque et de défense, et par suite les premières armes de chasse, sont certainement le caillou et le bâton.

« Les grands singes anthropoïdes, pour se défendre, cassent une branche et frappent avec, mais ils en restent là ». (G. de Mortillet, *o. c.,* I, p. 65).

Plusieurs animaux font usage de projectiles. Des singes, bien inférieurs aux anthropoïdes les emploient *(Id.,* p. 66).

[2]) « Man as such comes first upon the stage when he becomes a tool making animal » (O. G. S. Crawford, *Historical Cycles* în *Antiquity,* Martie 1931, p. 13). H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind,* p. 32.

[3]) Trebueşte insistat că omul, la început şi mult timp după aceea, până foarte aproape de vremile noastre, nu a făcut deosebirea pe care o facem azi între unelte şi arme, căci nu fabrica scule numai cu menirea de a le folosi ca arme ci ca o unealtă cu scopul general de a-i mări puterea de lucru sau de distrugere.

[4]) « For countless ages man remained a solitary tool using « hunter » (Crawford, *l. c.*).

L. H. Morgan, *Ancient Society,* p. 26.

In interiorul Borneo-ului există sălbatici cari nu cultivă pământul, nu trăiesc în locuinţe, nu mănâncă nici orez nici sare şi cari nu trăiesc împreună ci rătăcesc ca fiarele; sexele se întâlnesc în junglă. (Avebury, *The origin of civilisation and the primitive condition of man.* Ed. 7-a, pp. 7, 8).

voltat nu numai văzul şi i-a ascuţit auzul, dar a făcut ca inteligenţa sa, nevoită să fie veşnic trează, să-i desvolte simţul de observaţie şi să adopte acele chipuri de ascundere, de ferire de vederi, obişnuelnice şi instinctive fiarelor, care sunt necesare vânătorului şi se găsesc încă azi în firea unor triburi rămase înapoiate [1]).

Putem spune că, ajuns în acest stadiu al desvoltării sale, omul dispunea de mijloacele care-i slujeau şi ca armament, şi stabilise bazele noţiunilor de tactică individuală.

Pe de altă parte, vorbirea, îngăduind fiinţei omeneşti putinţa de a-şi comunica cunoştinţele şi de a lua, în comun, înţelegere, a îngăduit acestei fiinţe să-şi îmbunătăţească uneltele — descoperirile gândite sau întâmplătoare ale unei fiinţe putându-se comunica altor fiinţe şi deci întrebuinţa de mai mulţi. Vorbirea a mai îngăduit lupta contra fiarelor după o împreună înţelegere, deci după un plan, tinzând la concentrarea sforţărilor într'un singur scop: distrugerea fiarei. Vânătoarea în grupă, care este temelia dela care s'a desvoltat tactica mulţimii, era astfel născută [2]).

După ce însă înmulţirea omenirii şi vorbirea au îngăduit strângerea la un loc şi traiul împreună a grupe umane din ce în ce mai numeroase [3]), omul, care până atunci rătăcise în grupuri mici familiare [4]), a alcătuit unităţi sociale. Acestea

---

1) G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 161, 162, 173—175.

2) « Die Gesellschaftsjagden, eine gute Übung zum gemeinsamen Handeln auch im Kampf » (Dr. Arthur Berger, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

3) A. Moret et G. Davy, *Des clans aux empires* (avant-propos a lui H. Berr, pp. XIII—XV). « Die J(agd), welche in der Urzeit nur ein Kampf des Menschen gegen die ihm bedrohenden wilden Tiere, war » (Paulys, *Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft*, IX, p. 558).

4) Sophus Müller *L'Europe préhistorique* (Ed. 1907) pag. 6; H. G. Wells *The outline of hystory*, I, pp. 49, 50; H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, pp. 34, 35.

« L'homme est d'ailleurs organisé physiquement pour vivre en société; il n'est pas pourvu d'armes naturelles qui lui permettent de se défendre, et on doit remarquer que presque tous les animaux faibles, tous ceux qui ne trouvent point dans leurs dents et leurs griffes, un puissant moyen de résister à leurs ennemis, vivent en troupe ». (L. F. Alfred Maury, *La Terre et l'Homme*, pp. 670, 671).

« Les luttes étaient alors incessantes entre les tribus, comme elles le sont encore de nos jours chez les nomades, soit pour la possession des terrains de chasse et de pêche, soit pour celle des pâturages et des terres de culture ». (J. de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166).

« Tout comme de nos jours, plus même encore, le climat exerçait une influence prépondérante sur les groupes humains, parceque l'homme était plus près de la

avură nevoie de suprafeţe din ce în ce mai mari pentru hrănirea lor şi a turmelor lor. Ca urmare, numărul cauzelor de conflict dintre grupele umane crescu. Pe de altă parte noţiunea de luptă, născută din nevoia de apărare faţă de fiare, evoluiază spre aceea de atac în contra fiarelor în scopul de a dobândi hrana ce-o dădea carnea acestora, îmbrăcămintea provenind din pieile lor şi podoabele ce se puteau face din dinţii şi oscioarele vânatului, se aplică de asemenea la acea de luptă contra semenilor. Această din urmă luptă se dădea, fie pentru a satisface instincte sexuale, fie pentru a apăra folosinţa mijloacelor de hrană proprie sau ale animalelor ce hrăneau omul (vânat sau anumite animale deja domesticite), fie pentru a pune stăpânire pe mijloacele de hrană ale altui grup omenesc [1]). Din această clipă, inteligenţa omului nu avu să lupte numai cu instinctul fiarelor ci şi cu inteligenţa asemănătoare a altor grupe omeneşti. Lupta devenea acum lupta a două voinţi inteligente, care tindeau, fiecare, să distrugă pe adversar, suferind el însuşi cât mai puţin. Noţiunea războiului, aşa cum a fost înţeleasă în urmă de-a-lungul veacurilor, se născuse; ea a rămas, de-atunci încoace, în trăsături generale, aceeaşi [2]).

---

nature, qu'il n'est aujourd'hui, et il existait sur le globe de grandes inégalités dans le climat et dans les facilités d'existence. Ce fut la cause de terribles luttes pour la possession du sol, de ces migrations, de ces mouvements dont nous retrouvons les vagues traces. Que de guerres alors! Que de massacres! *(Id.*, p. 6).

Hrana — cantitate şi variaţiune — a jucat un mare rol în desvoltarea omenirii, căci, precum spune L. H. Morgan *(Ancient Society*, p. 19):

« Mankind are the only beings who may be said to have gained an absolute control over the production of food..... It is accordingly probable that the great epochs of human progress have been identified, more ar less directly, with the enlargement of the sources of subsistence ».

« Les hommes ayant d'abord vécu de chasse et de pêche, une tribue pouvait en tolérer près d'elle une autre qui lui eût fait concurrence et lui eût disputé ses moyens d'existence. Ce qui arrive pour les oiseaux rapaces..... c'était une occassion de guerre ». (Maury, *o. c.*, p. 690); *Id.*, p. 692.

« Ainsi, à l'origine, l'état de guerre était presque l'état normal » *(Id.*, p. 704).

[1]) « Man was now living in clans and tribal communities. These clans and communities clashed; they took each other 's grazing land, they sought to rob each other » (H. G. Wells, *The outline of history*, I, p. 96).

W. J. Perry, *An ethnological study of warfare* în *Memoirs and proceedings of the Manchester Literary Philosophical Society*. LXI (1917).

[2]) « The character of the community is best seen in action; and in primitive civilizations external action is generally synonymous with warfare. Primitive tribal warfare, like the still earlier encounters of individual hunters, is the blind instinctive clash of conflicting interests, acting usually under the stimulus of hunger or

Această evoluţie a fost generală neamului omenesc [1]).

* * *

Să cercetăm acum ce urme ne-au lăsat vremile trecute despre ştiinţa războiului în cuprinsul ţării noastre, care era acea ştiinţă şi cum s'a desvoltat ea.

Două soiuri de izvoare ne învederează această ştiinţă: rămăşiţele de arme, unelte, întărituri şi izvoarele scrise [2]); acestea din urmă foarte puţin numeroase. Cercetându-le şi pe unele şi pe celelalte, ni se învederează cele următoare:

Pe tot cuprinsul ţării s'au găsit urme de aşezări omeneşti din vremile cele mai vechi, aşezări al căror număr, mic pentru începuturi, a crescut mult până 'n epoca bronzului, când numărul lor era mare [3]). Pe locurile acestor aşezări s'au găsit scule; acestea serveau atât ca unelte, cât şi ca arme propriu zise [4]).

Cele mai vechi unelte servind şi ca arme, ce s'au găsit la noi, au fost:

a) Pietre alungite sau rotunjite folosite de om spre a arunca în fiară sau în duşman [5]);

---

sex. The reaction, too, is direct and immediate. The warfare of city-states probably proceeded from similar causes; but it was less instinctive and more intelligently controlled. The warfare of European nations, or group of nations, probably represents the highest achievement of concerted group-action yet reached by the human race ». (O. G. S. Crawford, *Historical cycles* în *Antiquity*, a quarterly review of Archaeology, March 1931).

[1]) O. G. S. Crawford, *o. c.*; Sophus Müller, *L'Europe préhistorique*, p. 2; H. G. Wells în lucrările citate.

[2]) V. Pârvan adaogă şi elementul glotologic; acesta însă cuprinde numai nume de persoane şi locuri (*Getica*, p. 647).

[3]) I. Andrieşescu, « *Contribuţii la Dacia înainte de Romani* şi *Asupra epocii de bronz în România*; *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, III, XVII; *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, I, II, III—IV; Carl Goos, *Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens*, pp. 8—63; I. Marţian, *Repertoriu archeologic pentru Ardeal*; V. Pârvan, *Getica*, p. 454; M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, p. 530.

[4]) Repet şi insist că uneltele serviau şi ca arme şi că omul nu făcea atunci deosebire între armă şi unealtă.

Lord Averbury, *Prehistoric times* (Ed. 7-a), pp. 92, 93; Hermann Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345.

[5]) L. Capitan (*o. c.*, p. 37) zice că asemeni bucăţi de silex ovoid, numite de dânsul « l'ancêtre du coup de poing », sunt contimporane cu apariţia celor mai vechi oseminte umane. J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, I, pp. 490, 491; J. de Morgan, *o. c.*, p.p 37—40; Carl Schuchhardt, *Alt-*

b) Așa numiții «coups de poings», bucăți de piatră lucrată, având vârf și tăișuri. De aceste unelte omul se servea, ținându-le în mână, atât pentru a tăia cât și pentru a înjunghia [1]).

Tot atunci omul se folosea, fără îndoială, de pari ascuțiți și de bâte [2]) (măciuci, ghioage) ale căror urme nu s'au găsit la noi pentrucă lemnul nu a putut rezista acțiunii timpului.

Care era organizarea militară a oamenilor din acea epocă? Foarte probabil nu era una specială, căci în alcătuirea socială de atunci nu era încă vreo specializare; toți făceau de toate, sub autoritatea celui mai bătrân [3]). Cu deosebire poate numai că bărbații erau *mai ales* ocupați cu vânatul și prada, iar

---

europa, pp. 7, 8. Marcellin Boule (*Les hommes fossiles*, pp. 111—138) crede că majoritatea acestor piese nu provin dintr'o industrie ci sunt datorite unor cauze naturale.

La noi s'au găsit bucăți de silex care ar putea fi de acest soiu în peștera dela Cioclovina (D. M. Teodorescu și Dr. Martin Roșka, *Cercetări arheologice în munții Huniedoarei* în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Secțiunea pentru Transilvania*).

[1]) Uneltele acestea (coups de poings) se găsesc răspândite pe întreaga suprafața lumei și sunt de o uniformitate remarcabilă, ceea ce dovedește că omul ocupa, la începutul cuaternarului, cea mai mare parte a suprafeții globului (Marcellin Boule, *o. c.*, p. 112); L. Capitan, *o. c.*, pp. 40, 44; J. de Morgan, *o. c.*, p. 41; G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 67—70; L. Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 125—129.

La noi s'au găsit la: Cremeneasa (Arad), Cioclovina, Ohaba Ponor, Iosășel și Federi (Huniedoara), Buzăul ardelean (Valea Cremenei), Chișla Nedjimovo și Nepotorovo (Hotin). (Martin Roșka în: *Dacia*, I, pp. 297—316; *Dacia*, II, pp. 407—409; *Dacia*, III—IV, pp. 8—23; *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, p. 189, III, pp. 69—73; *Anuarul institutului geologic al României*, XIV, pp. 79—126. Abatele Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie* (în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, pp. 193—208). Ceslav Ambrojevici, *Urmele omului diluvial în Basarabia* (în *Buletinul muzeului de istorie naturală din Chișinău*, I (1926), pp. 72, 78).

[2]) « L'homme primitif a dû aussi casser la branche, et voyant combien cet objet était pour lui précieux et utile, il l'a perfectionné. C'est ce qui a fait la supériorité de l'homme.

« Peu à peu il a compris, si la branche était courte, que l'arme devenait de plus en plus meurtrière en acquérant du volume et du poids à une extrémité. C'est ce qui a donné naissance à la massue et aux casse-têtes, si employés, par tous les peuples sauvages.

« Si la branche était longue, il a taillé le bout en pointe et a ainsi créé l'épieu, base et origine de la lance ». (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 65). Sunt triburi sălbatice cari întrebuințează și azi parul ascuțit și măciuca ca arme (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 40, 83, 153, 158—161; J. de Morgan, *o. c.*, p. 171).

Hermann Hirt, *o. c.*, I, pag. 339; L. H. Morgan, *Ancient Society*, p. 21; H. G. Wells, *The outline of history*, I, p. 48.

Că s'au întrebuințat la noi o dovedesc amintirile păstrate în poezia populară, în legende și în povestiri.

Tot ce nu era de piatră, adică de lemn sau de piele, a pierit (Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 7; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 66).

[3]) Oamenii trăiau în grupe ca animalele slabe (mai sus p. 4, nota 4). Ca și acestea « ils se placent sous la conduite d'un vieux mâle auquel les autres obéissent et qui donne le signal du danger ». (Maury, *o. c.*, p. 671).

femeile cu paza culcuşului şi îngrijirea copiilor, dar la nevoie toţi (bărbaţi şi femei) luptau de-a-valma [1]).

Care era felul lor de a lupta? Nu-l cunoaştem. Dar este probabil că lupta se baza pe pândă, pe tot felul de stratageme şi pe viclenie, identice celor întrebuinţate la vânătoare [2]) şi se dădea, în ultima fază, de aproape, fiind mai ales o luptă corp la corp. Un lucru este sigur şi anume, că omul (ca şi fiara şi probabil prin imitaţia acesteia) ştia să folosească terenul, atât ca adăpost de lovituri, cât şi spre a se face nevăzut, fie în staţie, fie în mişcare. Această ştiinţă i-a folosit mult, atât pentru vânătoare cât şi pentru luptă, care de altfel la început nu erau ocupaţii deosebite. Omul se apăra sau ataca pe alt om sau o fiară prin aceleaşi procedeuri [3]), căci şi'ntr'un caz şi'n celalalt era vorba să-şi apere vieaţa sau să ieie vieaţa altei fiinţi (grăitoare sau nu — sau un bun al acesteia [4]), fiinţă care se apăra după procedeuri analoage. La început războiul era mai mult o vânătoare de oameni sau o apărare faţă de goana încercată de alţii, decât operaţii militare în înţelesul de azi a cuvântului [5]).

---

[1]) H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, pp. 42, 43.

[2]) G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 83—85.

[3]) In această privinţă cred interesante următoarele rânduri: « Lorsque le gorille se décide a attaquer, il a soin de mettre tous les avantages de son coté: surprise, terrain, milieu. Il attaque en général au moment ou l'on s'y attends le moins: son attaque succède à un stade de tranquillité, à un silence complet: le calme précédant la tempête. D'autre part, le gorille n'attaque jamais qu'en descendant. Il arrive toujours par le dessus. Il a une grande répugnance a attaquer en terrain plat; et il n'attaquera jamais en remontant. Enfin, il attendra toujours que son adversaire — le chasseur blanc, surtout — soit empêtré dans les lianes ou les branches basses, pour essayer, passez-moi l'expression, de lui tomber dessus pendant ce temps-là. Et ce n'est pas un mince avantage, dans la forêt équatoriale, où la densité du fourré est sérieuse, et où l'on ne peut avancer qu'à quatre pattes, en passant un bras après l'autre dans le lacis serré des lianes et des branches basses ». (M. L. Lavanden, chargé de mission en Afrique centrale, în *La terre et la vie*, citat în *Le Mois*, 1 Octomvrie 1932, p. 310).

[4]) Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233; VI, pp. 135, 136; VII, p. 102.

[5]) O adeverire o găsim în faptul că triburi din interiorul insulei Borneo (W. J. Perry, *o. c.*, pp. 4, 5; *Encyclopaedia Britannica* (Ed. 9-a), IV, p. 58) şi din Melanesia (W. J. Perry, *o. c.*, p. 7; *Encyclopaedia Britannica*, XVII, p. 388) fac încă vânători de oameni, pentru a le căpăta capetele (Hovelaque et Hervé, *Précis d'Anthropologie*, pp. 463, 478), şi că până mai puţin de un veac în urmă anumite popoare şi triburi trăiau din vânătoarea de sclavi (articolul *Slavery* în *Encyclopaedia Britannica)*.

« Au reste le brigandage n'est autre chose que la guerre sous sa forme originelle et avec son caractère primitif ». (Maury, *o. c.*, p. 703).

Rezultatele obținute de om prin lupta depărtată îi desvoltară tendința firească de a lovi fără a fi lovit. Această năzuință fu ajutată de perfecționarea industriei pietrei și de ingeniozitatea spiritului omenesc. Unealta universală care a fost în paleoliticul vechi, așa zisul « coup de poing » (Faustkeil), nu se mai găsește în paleoliticul nou (aurignacean, solutrean, magdalenian), pentrucă ea se transformă succesiv într'o serie de forme deosebite menite a răspunde unor anumite nevoi [1]). Așa vedem că acest « coup de poing » se transformă în: pumnal de piatră [2]), în vârfuri de « sagaie » (o suliță ușoară care se arunca de departe [3]), de lance (suliță ce nu se aruncă ci cu care se înjunghie ținând-o fix în mână) și de săgeată [4]). Existența acestora din urmă implică existența arcului [5]). Invenția arcului ca propulsor al săgeții a însemnat un mare pas și pentru vânătoare și pentru luptă, căci prin folosirea lui se putea da moartea dela o depărtare mult mai mare și fără sgomot [6]).

---

[1]) Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 9.

[2]) L. Capitan, *o. c.*, p. 40; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62; Lord Avebury, *Prehistoric Times*, pp. 98 sqq.

In studiul de față mă ocup de arta războiului în total, de aceea enumăr numai uneltele și armele diferitelor epoci și arăt la ce și cum serveau în luptă. Descrierea amănunțită a fiecărei arme, stabilirea diferitelor tipuri ale unei aceleiași arme, a fost făcută de arheologi, ale căror constatări le folosesc.

[3]) L. Capitan, *o. c.*, p. 72; S. Müller, *o. c.*, p. 7.

La noi s'au găsit la Coconești pe Prut (de d-l N. N. Moroșan, se află la Muzeul de Antichități din București), la Babin (comunicația d-lui Moroșan), la Chichereu (lângă Crăciunești, *Dacia*, I, p. 306), la Cucuteni (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, p. 47 și tabela 25).

[4]) Nu s'au găsit lănci și săgeți ci numai vârfurile de silex sau cremene ce se fixau în capătul unei prăjini (suliță) sau vergele (săgeți).

La noi s'au găsit la Cucuteni (H. Schmidt, *l. c.*).

[5]) L. Capitan, *o. c.*, p. 80; J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 138; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Alterthums*, pp. 1, 2.

«.... the bow and arrow. This remarkable invention, which came in after the spear and warclub, and gave the first deadly weapon for the hunt » (L. H. Morgan *Ancient Society*, p. 21) «.... as a combination of forces it is so abstruse that it not unlikely owed its origin to accident... the bow and arrow are unknown to the Polynesians in general, and to the Australians. From this fact alone it is shown that mankind were well advanced.... when the bow and arrow made their first appearance. (*Id.*, p. 21, nota 1).

S'au găsit arce neolitice în palafitele din Elveția (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 138; Bulanda, *o. c.*, p. 1, nota 6), ele sunt de lemn de tisă (taxus-Eiche), (Bulanda, *o. c.*, p. 2).

[6]) Oscar Peschel, *Völkerkunde*, pp. 187—188.

« Dès avant l'introduction dans nos paÿs de l'industrie néolithique l'arc et la flèche avaient certainement fait leur apparition; c'était un grand progrès sur le propulseur, car les projectiles alteignaient de grandes distances, jusqu'à quatre et

O altă desvoltare însemnată în acele vremi a fost acea care a transformat măciuca — în topor [1]), unealtă mult mai puternică pentru lupta corp la corp, față de acelea de care dispusese omul până atunci [2]).

Cu bâte (măciuci), pietre, topoare de piatră și de os, pumnale de piatră și de os, suliți și lănci, arce și săgeți precum și cu praștii, găsim înarmată, la finele epocii de piatră, populația din cuprinsul României de azi [3]). Tot în partea din urmă a

---

cinq cents mètres (à l'époque romaine), et permettaient de frapper l'ennemi ou le gibier sans lui donner l'éveil. L'homme pouvait dès lors lutter contre le lion et l'ours sans exposer sa vie autant que par le passé ». (J. de Morgan, *L'humanité préhistorique*, p. 171).

Socotesc distanța de 400 și 500 metri, atribuită de J. de Morgan bătăii arcului, ca exagerată, căci Sir Ralph Payne Gallwey, care a studiat de aproape chestiunea arbaletelor (mult mai puternice ca arcurile simple) atât după documente cât și experimental, a arătat că bătaia arbaletelor era cuprinsă între 65 și 350 metri (Sir Ralph Payne Gallwey, *The Crosbow*, p. 21). Bătaia arcelor era de sigur mai mică și nu întrecea 220 metri, cum am arătat-o într'un memoriu anterior. (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III. Tom. IV, p. 373).

[1]) L. Capidan, *o. c.*, p, 134; J. de Morgan, *o. c.*, pp. 99 sqq; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 131. Sophus Müller, *o. c.*, p. 19.

[2]) Toporul provine din transformarea măciucei în « casse-tête » (o măciucă având capătul cu care se izbește foarte gros). Pentru a îngreuia acel capăt i s'a legat o piatră, care piatră, paralel cu desvoltarea « coup de poing »-ului, s'a ascuțit dând naștere toporului. (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 129—133; Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 185—191).

Că toporul — ca în general toate uneltele — a servit ca armă este admis de toți autorii (Lord Avebury *Prehistoric times*, pp. 28, 92; H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, pp. 339, 345; V. Pârvan, *Dacia*, p. 122, etc.).

De altfel întrebuințarea toporului de piatră ca armă, s'a constatat, la cucerirea Americei, la Indienii nord-americani, cari se slujeau de *tomahawk* și ca armă, întrebuințându-l atât pentru a lovi de aproape cât și ca proectil aruncat de departe (Lord Avebary, *o. c.*, pp. 92, 93).

In bătălia dela Hastings (1066) Anglo-saxonii au aruncat cu topoare de piatră în Normanzi, iar Scoțienii s'au folosit, în luptă, de topoare de piatră până la finele secolului XIII (H. Hirt, *o. c.*, I, p. 345).

La noi toporul a servit de armă până în secolul XVII (Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, pp. 4, 5; Tom. XI, p. 7).

[3]) Dacă la noi nu s'au găsit nicăeri urme de bâte din epoca pietrei, cum nu s'au găsit nici în alte țări afară din palafitele elvețiene (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp.. 128, 129), aceasta nu este un cuvânt că ele nu au fost folosite. O dovadă de folosirea lor o găsim în poezia populară, în folosirea lor în epoce mult mai târzii (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV. p. 4; Tom. XI, p. 6) și în faptul că s'au găsit capete de piatră a măciucilor (I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, p. 36).

In ceea ce privește pietrele nelucrate, de care s'a folosit omul ca proectile, este greu de afirmat care au fost folosite anume în acest scop. Totuși aflarea lor în depozitele de unelte ale epocei de piatră, arată folosirea lor.

Topoare de piatră s'au găsit la: Babin, Boian, Briceni, Caracuzeni, Căscioarele, Corman, Cucuteni, Chitroși, Câșla Nedjimova, Gumelnița, Luncăuți, Mămăliga, Măgura Jilavei, Moldova, Parta, Rădășeni, Pleșești, Valea Glodului, Știrbăț, Preu-

epocii de piatră apar şi la noi primele întărituri [1]). Pornite dela nevoia de a-şi alcătui un adăpost faţă de un atac neaş-

ţeşti, Dolheştii-Mari, Probota, Ciumuleşti, Drăguşeni, Ruginoasa, Bonţeşti, Grădiştea-Fundeanca, Vădastra, Reatev Atachi, Sânger, Sculieni, Şebutinţi, Sultana, Topolniţa, Voronoviţa şi în multe alte locuri (*Analele Banatului*, IV, pp. 173—175; I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 30—32; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 118—120; *Arhiva* (dela Iaşi), I, p. 267; *Dacia*, I, pp. 68—70, 325—327, 329; II, pp. 46, 47, 51, 147—149; III, pp. 37—43, 47, 49—52, 54, 62, 95, 96, 120, 151, 172, 211; H. Schmidt, *Cucuteni*, pp. 49, 52, 53; C. Schuhhardt, *Alt europa*, pp. 130, 131, 138).

Topoare de os la Cernavodă şi Cucuteni (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 336, H. Schmidt, *o. c.*, C. Schuchhardt, *o. c.*, pp. 131—138).

Pumnale de os s'au găsit la: Căscioarele, Cernavoda, Cucuteni, Gumelniţa, Otomani, etc. (I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 41, 42; *Dacia*, II, pp. 95, 192, 401; H. Schmidt *l. c.*; C. Schuchhardt, *l. c.*).

Vârfuri de suliţe şi de lănci, în afară de acele deja arătate, s'au găsit la Cucuteni, Gumelniţa, Sculeni lângă Vădastra (*Arhiva*, I, p. 267; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 119, 120; *Dacia*, II, p. 44).

Puterea de pătrundere a acestor arme este arătată de osul alveolar al unui craniu de mamut în care s'a găsit înfipt un vârf de lance de silex. Piesa a fost găsită de d-l N. N. Moroşan la Isvor (Ripiceni) şi se află în colecţiunea d-sale.

Hermann Hirt (*Die Indogermanen*, I, p. 343) este de părere că: « Die Hauptwaffe der europäischen Völker war sicher nicht der Pfeil und der Bogen, sondern der *Speer*, der aus einem hölzernen Schaft und einer Spitze aus Stein, Knochen oder Horn bestand ». Şi, mai departe, afirmă că suliţa este arma de căpetenie a agricultorilor (p. 678), pe când arcul este arma popoarelor ce vânează (p. 677).

Vârfuri de săgeţi de piatră s'au găsit la: Sculeni (lângă Vădastra), Sultana (Mostiştea), Gumelniţa (Gura Argeşului), Căscioarele, Parţa (Banat), Piroboridava (Poiana-Tecuci), Cucuteni (Iaşi), Cernavoda, Dărabani, Căsla-Nedjimova, Briceni (toate trei în Hotin), Bonţeşti (R.-Sărat), Grădiştea-Fundeanca, Vădastra, în următoarele localităţi din judeţul Baia: Valea-Glodului, Preoţeşti, Drăguşeni, Ruginoasa, şi în multe alte locuri. (I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 36, 37; *Analele Banatului*, *l. c.*; *Arhiva l. c. Bul. Com. Mon. Ist.*, *l. c.*; *Dacia*, I, pp. 67, 325—327; II, p. 147; III, pp. 41, 49, 50, 62, 95, 120, 151, 211; H. Schmidt, *l. c.*; C. Schuchhardt, *l. c.*; R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 6.

Puterea de pătrundere a acestor săgeţi era mare; ni s'au păstrat vârfuri incastrate în oase (J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 499, fig. 175). In colecţiunea d-lui N. N. Moroşanu se află un os de cerb mare — găsit la Ripiceni — pe care se vede locul de pătrundere al unei arme (? săgeată) de piatră.

Praştiile au fost arme folosite de Arieni (H. Hirt, *o. c.*, I, p. 346). Că s'au folosit la noi o dovedeşte faptul că s'au găsit în staţia eneolitică din lacul Boian proectile mici de silex de 0,02—0,06 diametru (*Dacia*, II, p. 283). Asemenea proectile s'au găsit şi la Briceni în Basarabia (*Dacia*, III, p. 41). Intr'un articol din *L'homme préhistorique*, (1909), d-l E. Florence, (*Les pierres de jet ou de fronde*, p. 42) spune că praştia s'a folosit mai mult în apărarea cetăţilor, pentrucă era greu pentru luptător a duce cu dânsul un mare număr de proectile. Nu numai textele vechi dar şi o sculptură de pe coloana lui Traian (Cichorius *Die Trajanssäule* Tabel XLVII, Nr. 167), arată întrebuinţarea praştiaşilor în lupta de câmp.

[1]) J. de Morgan (*o. c.*, p. 166), spune că fortificaţiunea a apărut în neolitic. Max Ebert, (*Reallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233) susţine că încă din paleolitic omul s'a folosit de locuri naturale tari, fără a le ameliora însă, şi adaugă: « Dagegen kennt das neol. bereits planmässige und wohl durch dachte Wehranlagen ».

Christopher Hawkes *Hillforts* (in *Antiquity* a quarterly review of archaelogy, Martie, 1931, pp. 61—76); Rostowtzeff, *Iranians and Greecks in South Russia*, p. 16; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, pp. 63, 64.

teptat [1]), căruia să-i se opună cu cât mai puţine pierderi, primele fortificaţiuni constau mai cu seamă din folosirea înălţimilor cu maluri repezi şi în special a promontoriilor [2]) precum şi a insulelor [3]). In cazul când se foloseau înălţimile acestea, nu se întăreau printr'un parapet şi şanţ sau chiar printr'un simplu gard, decât din partea ce nu era apărată prin natură de coastele râpoase ale poziţiei alese [4]).

Care era organizarea militară a popoarelor ocupând suprafaţa Daciei la finele epocii de piatră? Nu avem date. Un lucru este sigur însă, că nu exista o organizare militară deosebită, cum nu existase nici înainte. Vânătoarea şi lupta făceau parte din îndeletnicirile zilnice ale omenirii [5]), la rând cu celelalte ocupaţiuni. Ca organizaţie socială omenirea era alcătuită din triburi, ocupând anumite teritorii [6]) şi conduse de un şef [7]),

---

[1]) (In Egipt) « Comme dans tous les pays agricoles exposés aux attaques soudaines des nomades, les paysans sédentaires n'habitaient pas des huttes dissiminées; ils se groupaient pendant la nuit, derrière les murs solides de villages, où ils laissaient à l'abri leurs familles et leurs richesses quand ils allaient aux champs ». (A. Moret et G. Davy, *Des clans aux empires*, p. 143).

« Die Burg, der befestige Wohnsitz oder wenigstens der Schutzplatz für Zeiten der Not ». (C. Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 63).

Christopher Hawkes, *l. c.*

[2]) J. Déchelette. *o. c.*, I, pp. 370, 371 care observă (ca şi J. de Morgan, *o. c.*, p. 166) că este greu de stabilit azi cari au fost primele incinte, deoarece peste ele s'au stabilit multe altele. Exemplu Poiana (R. Vulpe, *Piroboridava*).

Asemeni cetăţi, se găsesc la noi la: Ariuşd, Sultana, Tinosul, Calomfireşti, Netoţi, Cisnădie, Grădişte-Orăştie, Jocul Român, Măghieruş, Monor, Mureş-Sân-Craiu, Peşteana, Porumbul-Mare, Sovata, Uroiu, Otomani (*Dacia*, I. pp. 53, 167, 177, 314; II, p. 400); Piscul Coconilor (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 46); Piscul Crăsani (I. Andrieşescu, *Piscul Crăsanilor*, pp. 15, 20); Poiana (Pârvan, *Castrul dela Poiana*, p. 2; R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 15); Fedeleşeni, (Schiţe şi vederi la Muzeul Militar din Bucureşti); Cernavoda, (C. Schuchhardt în *Prähistorische Zeitschrift*, XV, pp. 9 sqq); Cucuteni, (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, pp. 9—12, 114, Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 129; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 336, III, p. 236) şi altele.

[3]) In lacul Boian, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 85; *Dacia*, II, p. 249), Ostrovul Banului, Ostrovul Şimian, Ostrovul Corbului, (*Dacia*, I, pp. 280—296), Căscioarele, (*Dacia*, II, p. 139), etc.

[4]) Fedeleşeni, Piroboridava, etc.

[5]) J. de Morgan, *o. c.*, p. 84.

[6]) Locuitorii Daciei se aflau atunci probabil în epoca de tranziţie dela alcătuirea gentilică la cea politică. Pentru studiul acestei chestiuni în general, vezi L. H. Morgan *Ancient Society*, pp. 3—18, 62—64, iar pentru aceea specială Indienilor din America de Nord vezi aceeaşi carte (pp. 66—112).

[7]) « ....Man's tools cannot be used effectively without conscious planning. Hence arrise the spirit of enterprise which devises commands and the instrument of language which issues them. There thus develops a social organization of man-

ajutat sau nu de un sfat al celor mai în vârstă. Triburile se uneau rar şi numai pentru un timp şi pentru o faptă determinată [1]).

Cum luptau strămoşii noştri din acea vreme?

Nu avem documente directe. Dar dacă ţinem seama de alcătuirea social-politică arătată mai sus, de faptul că oamenii de atunci aveau bunuri la care ţineau (dovedit prin însuşi faptul că întăreau locul unde stăteau [2]) şi dacă considerăm că armamentul de care dispuneau le îngăduia să lupte şi de departe şi de aproape, că vânătoarea era ocupaţia lor de predilecţie [3]), atunci putem zice — prin analogie cu ceea ce se ştie despre chipul de a lupta a unor triburi sălbatice aflate în acelaşi stadiu de civilizaţiune [4]) şi cu ce se ştie despre vânătoarea [5]) din acele vremuri depărtate şi despre felul de a

---

kind into the few leaders and the many led ». (*The Times Literary Supplement*, 16 Iunie 1932, p. 437).

L. H. Morgan, *o. c.*, p. 112.

Sunt şi azi triburi care când nu sunt angajate într'un războiu sau într'o expediţie vânătorească, n'au şefi. (*Encyclopaedia Britannica.* (Ed. IX). Vol. VIII, p. 620).

[1]) Cum era cazul la unii Indieni din America de Nord, (L. H. Morgan, *o. c.*, pp. 122, 128). La Boşmanii din Africa de Sud, grupele se unesc numai temporar pentru vânătoare sau furt şi atunci numesc un şef (Dr. M. Hoernes, *Natur-und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 391, 392).

[2]) Pe când în paleolitic omul se deplasa la locurile de producţie (vânat) şi era ambulant, în neolitic omul fiind mai stabil atrage spre locuinţa sa produsele naturale şi fabricate (J. Toutain, *L'économie antique*, pp. 226, 227).

[3]) J. de Morgan, *o. c.*, p. 84. Era dealtfel şi o nevoie.

[4]) Indienii din America de Nord, de pildă, (*Eucyclopaedia Britannica*, I, p. 691).

[5]) Prin invenţiunea suliţei şi a arcului, vânătoarea în massă devenise posibilă (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, p. 138). La început vânătoarea fusese un ce în care norocul juca rolul cel mare. Numai după ce omul cunoscu folosinţa terenului şi obiceiurile animalelor (vânate) se putură face vânători organizate, despre care ne dau informaţiuni desemnele din grotele Spaniei (M. Ebert, *o. c.*, VI, p. 139).

Pentru vânătoarea în grup la noi, avem următoarele documente: la Ripiceni (în punctul numit La Izvor) se găsesc numeroase resturi de animale din epoca paleolitică, epocă care avea, şi la noi, o faună bogată (I. Z. Barbu, *Catalogul fosilelor vertebrate din România*; M. Roşka în *Anuarul Institutului geologic al României*, XVI, pp. 117, 125, 126; în *Dacia*, I, pp. 297, 309, 310; în *Dacia*, III, pp. 9, 15; Ceslav Ambrojevici în *Dacia*, III, p. 35, în *Buletinul muzeului de istorie naturală din Chişinău*, pp. 72, 76; N. N. Moroşan în *Bulletin de la Section scientifique de l'Académie Roumaine*, XIV, pp. 1—3, în *Memoriile Secţiunii Ştiinţifice a Academiei Române*, Seria III, Tom IV şi V şi în cartea sa — nepusă încă sub tipar: *Paleoliticul şi formaţiunile pleistocene din Moldova Nord-Estică)*. Toate aceste resturi se găsesc într'un loc ce a fost mocirlos şi care alcătueşte o strâmtoare între un mal stâncos pe de o parte şi un dâmb calcaros de cealaltă. (Informaţiuni date mie de d-l N. N. Moroşan, care mi-a arătat că la Ripiceni se mai găseşte un loc unde vânatul era gonit până pe o

vâna a unor sălbatici de azi — că felul lor de a lupta era probabil următorul:

Cauzele luptei puteau fi două:

Mişcări de popoare, gonite de pe «habitat»-ul lor sau nevoite a-şi căuta alte locuri de hrană [1]).

Un conflict local, cu un trib vecin [2]).

Cele dintâi erau aduse la cunoştinţă din vreme prin flăcări şi fumuri ce se vedeau în zare, prin fugari ai triburilor vecine, mai depărtate sau mai apropiate, atacate mai înainte (şi poate chiar prin vestitori anume trimişi). Tribul, ameninţat de atac, strângând ce putea strânge din vite, grâne, etc., se retrăgea, fie în păduri, fie în munţi, la adăpostul întăririlor sale [3]), lăsând sau trimeţând probabil câteva iscoade spre a cunoaşte, din vreme, mişcările duşmanului [4]). Atacat fiind locul de refugiu, apărătorii (printre cari luau parte şi femeile) se grămădeau pe parapete, mai ales către părţile mai accesibile duşmanului şi căutau a ţine pe acesta departe prin aruncături de săgeţi, suliţe şi pietre. Dacă inamicul reuşea a pătrunde pe parapet, atunci se lupta dârz corp la corp.

In cazul unui conflict local, atacatorii căutau, probabil, mai ales, a surprinde pe adversar [5]), către care înaintau atunci

stâncă de unde cădea în râpă. Ii mulţumesc şi pe această cale pentru lămuririle ce mi-a dat).

Locuri de vânătoare asemenea celor dela Ripiceni sunt semnalate la Râpa Morizoarei lui Paza şi la Vest de Nepotorovo (ambele în judeţul Hotin). (C. Ambrojevici, *o. c.*, p. 76).

Locuitorii acelor locuri goniau deci vânatul spre aceste locuri, de unde nu era scăpare. Procedeul acesta de vânătoare era universal. (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, pp. 138 sqq; Dr. Arthur Berger, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

[1]) J. de Morgan, *o. c.*, pp. 21, 88, 95, 299.

O populaţie care trăieşte din vânătoare are nevoie de suprafeţe mult mai mari (circa 4 kilometri pătraţi de locuitor) decât una care trăieşte din creşterea vitelor şi aceasta are nevoie de întinderi de zece sau douăsprezece ori mai mari ca una care trăieşte din agricultură. (*Encyclopaedia Britannica*, VIII, p. 616; Oscar Peschel, *Völkerkunde* (Ed. VI), p. 448).

[2]) Cauzat de încălcări de hotare, furturi sau certe sau pentru a fura femeile şi fetele, cum se petrece şi azi în Brazilia (Ch. W. Domville Fife, *Unter Wilden am Amazonas*, p. 205).

[3]) Cari tocmai pentru aceasta erau făcute.

[4]) Şi la vânătoare aveau nevoie de iscoade care să descopere şi să urmeze vânatul, să se asigure de prezenţa acestuia fără ca fiara să-şi dea seama de prezenţa iscoadei.

[5]) Cum îi învăţaseră nevoile că trebuiau a face şi pentru prinderea vânatului.

când acesta se aştepta mai puţin (noaptea sau în zorii zilei [1]), cu aceeaşi băgare de seamă pe care o nevoieşte o vânătoare, adică fără sgomot, împrăştiaţi [2]) dar la depărtare de vedere şi folosind toate ascunzişurile terenului [3]). Ei se îndreptau de sigur spre partea mai slabă a apărării. Dacă surprinderea reuşea, urma un iuruş al tuturor atacatorilor şi masacrarea apărătorilor. Dacă nu, urma o retragere — căci nu se dispunea atunci de mijloace pentru un atac mai îndelungat [4]) — atacatorii mulţumindu-se cu luarea a ce găseau afară din incintă. Este cu putinţă ca să se fi întrebuinţat încă din aceste timpuri retrageri prefăcute [5]) pentru a scoate pe apărători din întărituri sau să fi avut loc urmăriri. A face asemeni presupuneri ne-ar duce prea departe în regatul ipotezelor. Noţiunea de siguranţă, firească, ca şi acea de înşelare (de ademenire), folosite şi în vânătoare, existau de sigur. Pentru aceea de manevră — în înţelesul de azi al cuvântului şi, ca urmare de o anumită grupare a forţelor, de alcătuiri şi folosiri a rezervei (de care nu era nevoie la vânătoare), nu avem absolut nici o indicaţiune.

Norocul, probabil, mai mult ca o lucrare voită dar şi faptul că, prin stabilizare, omul nu mai era într'o stare de îngrijorare necurmată şi avea deci vreme să se gândească şi să facă chiar experienţe [6]), a pus la dispoziţia omenirii noui mate-

---

[1]) Când mersul este mai adăpostit, apropierea se poate face până la distanţe mai mici şi duşmanul doarme.

[2]) « das zerstreute Gefecht, welches mit Jägerart viel Ähnlichkeit hat » (Oscar Peschel, *Völkerkunde*, p. 198).

[3]) Sunt triburi din Brazilia care-şi vopsesc corpul spre a-l face nevăzut, prin procedee analoage acelor de camuflare din ultimul războiu (Ch. W. Domwille Fife, *Unter Wilden am Amazonas*, fig. 12).

[4]) O dovadă că asediile nu ţineau atunci mult timp este şi faptul, observat de d-l Hawkes (*o. c.*, p. 76) că în toate cetăţile aşezate pe culmi lipseau puţuri pentru apă, care se lua dela un râu sau izvor din afara incintei. (Situaţiunea este aceeaşi şi la noi — observă d-l I. Andrieşescu). Locuitorii nu ar fi ales asemenea locuri dacă ar fi ştiut că puteau fi lipsiţi mai mult timp (mai mult de 2—3 zile) de izvorul lor de apă.

[5]) Ca acelea despre care vorbeşte mereu Caesar — pentru o epocă mai târzie — în războiul din Galia.

[6]) H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 38.

riale: arama şi apoi bronzul, materiale ce îngăduiau a se face unelte (şi arme) mai perfecţionate, mai solide şi mai potrivite scopului lor.

In epocile în care cuprul şi bronzul au caracterizat civilizaţiunea omenească — pe lângă armamentul epocelor anterioare de piatră, care a continuat a fi întrebuinţat [1]) şi chiar fabricat — [2]) locuitorii meleagurilor noastre au folosit ca arme: toporul (de cupru [3]) şi bronz [4]), securea de bronz [5]), pumnalul de bronz [6]) şi de cupru [7]), spada de bronz [8]) (care nu era decât un pumnal alungit [9]), ce nu putea fi fabricat decât

---

1) J. de Morgan, *o. c.*, pp. 114, 126, 136, 150. Dovada o face faptul că s'au găsit, în aceleaşi straturi arheologice şi la un loc, arme de piatră, de bronz şi ulterior şi de fier. Cele din urmă arme de piatră care dispărură fură săgeţile (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 222), pentru că « on l'employait (piatra) pour armer les projectiles qui, par leur destination même, devaient être perdues..... les pointes de flèches et des sagaies » (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114), căci cupru şi bronzul (şi ulterior fierul) erau relativ rari şi scumpi. (J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Dacia*, p. 27; aceleaşi, *Getica*, p. 293).

De altfel totdeauna — şi chiar azi — odată cu o invenţie nouă (arme sau orice alt soiu de unealtă), omenirea continuă să folosească şi pe cele vechi, cu care este obişnuită şi din care dispune de un stoc mare sau pe care le poate fabrica mai uşor. Omenirea a continuat de altfel a locui în aceleaşi aşezări: aşa Tinosul a fost ocupat din neolitic până'n La Tène, Gumelniţa (eneolitic-bronz), Boian (eneolitic-bronz), Lechinţa de Mureş (bronz-La Tène), Mănăstirea (bronz-sec. I a. C.), Poiana-Piroboridava (piatră-fer). De altfel sunt şi azi popoare înapoiate cari folosesc arme de piatră şi de lemn la fel cu cele ce au folosit străbunii noştri (Moritz Hoerness, *Natur- und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 189—199).

2) J. de Morgan, *o. c.*, p. 114.

3) La Cucuteni (Hubert Schmidt, *o. c.*, pp. 59, 60 şi tab. 30; La Basarabi *(Dacia*, III, p. 51); în colecţia Dr. C. I. Istrati *(Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, p. 85). V. Pârvan, *Getica*, p. 405.

4) La Dolhasca şi Rafăila *(Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); La Suseni, Drajna de Sus, Preuţeşti, Basarabi *(Dacia*, I, pp. 345—358; II, p. 349; III, pp. 50, 51); la Sinaia şi Predeal (I. Andrieşescu, *Asupra epocii de bronz în România*, pp. 6, 9, 14); la Borodino (Basarabia) (Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 121 şi tabela 61); V. Pârvan, *Getica*, p. 405. Asupra armamentului din epoca de bronz sunt multe detalii în lucrarea ce publică d-l Dorin Popescu.

5) In colecţia Dr. C. I. Istrati *(l. c.)*; la Drajna de Sus, 199 bucăţi *(Dacia*, II, p. 370); la Brăduţ (Odorheiu) (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, p. 684.

6) La Suseni (Mureş) *(Dacia*, I, pp. 345—358).

7) La Cucuteni (H. Schmidt, *o. c.*, p. 60).

8) La Suseni, Drajna de Sus, Vădastra *(Dacia*, I, pp. 345—358; II, p. 349; III, p. 223); Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, pp. 6, 10); Predeal (I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 9, 14); Bundorf, Brăduţ (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, p. 684.

9) Lord Avebury, *o. c.*, p. 30; L. Capitan, *o. c.*, p. 180; J. Déchelette, *o. c.*, II, pp. 191, 199.

din metal [1]), sulița (javelot) și lancea [2]), secera (de aramă [3]) și bronz [4]) și praștia [5]). Vârfurile săgeților erau și de bronz [6]). S'au folosit, probabil și scuturi [7]). Sunt dovezi că se fabrica armament de bronz în Dacia [8]).

Fortificațiunile din epoca bronzului au urmat a fi la fel cu cele din epoca anterioară, dacă nu sunt aceleași, căci se găsesc în jurul așezărilor locuite și în epoca pietrei șlefuite [9]). Sunt totuși unele ce par a fi fost construite în epoca bronzului [10]),

---

[1]) J. Déchelette, *l. c.*, H. Hirt, *o. c.*, I, pag. 344.

[2]) Este foarte greu de a deosebi vârful de lance de împuns de acel al suliței ce se arunca (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 217), căci nu se deosebesc decât prin dimensiuni și ele foarte apropiate.

La noi s'au găsit asemenea vârfuri la: Dolhasca *(Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Gruia, Suseni, Drajna de Sus *(Dacia*, I, pp. 35—50, 345—358; II, p. 349); la Rafăila, Fizeșul Gherlei, Spalnaca, Lazarpatak (Pârvan, *Getica*, pp. 314, 395, fig. 203, pl. XIX, fig. 2).

[3]) In colecțiunea Dr. C. I. Istrati *(Bul. Com. Mon. Ist., l. c.)*.

[4]) La Dolhasca *(Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Suseni *(Dacia*, I, pp. 345-348), Brăduț (Pârvan, *Getica*, 308); Pârvan, *Getica*, pp. 357, 408).

[5]) J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 191.

[6]) Multe în Muzeul de Antichități București: câteva, găsite la Băleni (Covurlui). la muzeul militar; Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 8); Caraorman *(Bul. Com. Mon Ist.*, III, p. 176; Surtuchioi *(Mélanges de l'école de roumaine en France*, 1929, seconde partie, p. 378). Pârvan, *o. c.*, p. 685.

V. Pârvan *(Getica*, pp. 397, 455), bazat pe faptul că s'au găsit, în Dacia, rar vârfuri de săgeți de bronz anterioare Sciților, crede că, în toată epoca bronzului, locuitorii Daciei nu au folosit arcul ca armă curentă de luptă, cu toate că « neoliticii și eneoliticii au fost și la noi, ca și 'n alte părți, arcași ». Dar mai zice (pag. 455): posibil că *glotașii* să fi luptat mai departe cu săgeți cu vârful de silex ». Sunt trei temeiuri spre a crede că într'adevăr locuitorii Daciei din epoca bronzului au folosit vârfurile de silex: *a)* Acel, arătat mai sus, că materialul unei epoci a fost folosit și în cea următoare. *b)* Acel că bronzul fiind scump nu se întrebuința pentru săgeți, căci odată trase, acestea erau pierdute, ci se întrebuința un material mai ieftin (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114). *c)* Acel că este inadmisibil ca, având o armă perfecționată cum era arcul, să se renunțe la ea și la folosul lovirii de departe, pentru arme ca spada care nu îngăduiau decât lupta apropiată.

[7]) Toate popoarele indo-germane au avut și scuturi, făcute din lemn, piele sau nuiele împletite; nu se mai găsesc urme de asemenea arme defensive pentru că materialele din care erau făcute nu au putut rezista acțiunii vremii (H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345).

[8]) Că se fabrica în Dacia o spune Pârvan *(Dacia*, p. 31; *Getica*, pp. 684, 685) care arată că s'au găsit numeroase tipare de arme de bronz *(Getica*, pp. 408, 409).

Asupra lucrului bronzului la noi vezi lucrările d-lui inginer C. Nicolescu Osin în *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, I, și în *Annales scientifiques de l'université de Jassy*, T. VIII.

[9]) La Poiana-Piroboridava, de pildă. Vezi p. 16, nota 1.

[10]) Mănăstirea *(Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 81), Lechința de Mureș *(Dacia*, II, p. 304) — ambele pe câte o margine de terasă — Grădiștea Borcii, în insulă *(Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 86), cetățile dela Bodoc, Turia și Boroșineul mic, în Secuime *(Anuarul Com. Mon. Ist. Secția pentru Transilvania*, 1926—1928, p. 245). Pârvan, *Getica*, p. 133.

lucru firesc, căci populaţia crescuse între timp şi era nevoie de noui aşezări.

Locuitorii Daciei din epoca bronzului erau un popor de ţărani [1]), care se îndeletnicea mai cu seamă cu agricultura [2]); din punctul de vedere etnic era unitar [3]) dar din punctul de vedere politic era împărţit în nenumărate clanuri autonome [4]).

Peste civilizaţia de bronz, foarte desvoltată în Dacia [5]), şi influenţată din secolul al X-lea, înainte de Cristos, de civilizaţia occidentală a fierului [6]), s'a juxtapus, cu începere din secolul al VII-lea, înainte de Cristos, cucerirea scitică, care folosea fierul [7]). Folosirea acestui metal a fost desvoltată apoi de către Celţi [8]). Raritatea fierului şi greutatea lucrării lui au făcut ca el să nu înlocuiască decât foarte încet bronzul şi ca să fie folosit, mai ales, pentru fabricarea armelor [9]). Bronzul şi armele de bronz au continuat însă a fi folosite [10]) şi fabricate [11]), probabil chiar mai mult decât fierul [12]), cum au continuat a fi folosite şi fabricate, în această epocă, şi armele şi uneltele de piatră şi de os [13]).

Armamentul de fier (din vremea până la războaiele lui Traian), găsit la noi, constă din: spade [14]), săbii [15]),

---

[1]) Pârvan, *o. c.*, pp. 131, 173. Din faptul că, la Piscul Crăsani, nu s'au găsit decât prea puţine arme, Pârvan deduce (*o. c.*, p. 215) că populaţiunea era paşnică, ocupându-se de agricultură, păstorie şi pescărit.

[2]) Pârvan, *Dacia*, p. 62; acelaşi, *Getica*, pp. 102, 132, 454.

[3]) Pârvan, *Getica*, pp. 2, 130.

[4]) Pârvan, *Getica*, pp. 130, 133.

[5]) Pârvan, *Dacia*, p. 60, *Getica*, p. 2.

[6]) Pârvan, *Getica*, p. 290.

[7]) Pârvan, *Dacia*, pp. 33, 35—38.

[8]) Pârvan, *Getica*, pp. 296, 298.

[9]) J. Déchelette, *o. c.*, III, p. 29; J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Getica*, p. 454.

[10]) La Piroboridava (Poiana) s'au găsit în straturile corespunzând epocii romane arme de bronz la un loc cu arme de fier (R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 10). La Aiud de asemenea (Pârvan, *Getica*, p. 351). V. Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 394, 397.

[11]) Având formele epocii de fier (J. Déchelette, *o. c.*, III p. 211).

[12]) Vârfurile de săgeţi fiind mai ales de bronz (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 394, 397, 398).

[13]) Pag. 16, nota 1; pag. 17, nota 6, de mai sus.

[14]) Apahida, Aiud, Gâmbaş, Murgeşti, Benir, Dobolea de Jos, Gruia, Ostrovul Şimian, Gârla mică, altele aflate în muzeele Bruckenthal şi Turnu-Severin (V. Pârvan, *Getica*, pp. 351—353, 358, 361, 394—396, 502, 503, 505, 701); Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 10).

[15]) Încă din vremile homerice se vorbeşte de sabia (curbă) tracică prin deosebire de spada dreaptă. (Tomaschek, *Die Alten Thraker*, p. 119; V. Pârvan, *Getica*, pp. 506—509). Geţii *(Dacii)* preferau săbiile lor curbe, spadelor celtice (Pârvan, *Dacia*, p. 124). Aceste săbii nu erau adesea decât o coasă cu mâner. (V. Pârvan,

pumnale [1]), topoare [2]), securi duble [3]), lănci [4]), arce cu săgeţi [5]), scuturi [6]) şi praştii [7]). Acest armament, precum am arătat mai sus, a fost introdus la început sub influenţe străine, dar mai apoi, s'a copiat şi în Dacia [8]).

Fortificaţiunile au urmat a fi de acelaşi soiu ca cele din epocile anterioare, adică locuri tari prin natura terenului, amenajate, în vederea apărării, cu şanţuri şi cu parapete [9]). Dar pe lângă aceste fortificaţiuni apar, în vârsta fierului, un nou soiu de fortificaţiuni [10]), în care parapetele sunt alcătuite din blocuri de piatră cioplită, aşezate regulat unele peste altele, nelegate prin ciment ci prin bârne prinse în scobituri făcute anume în blocurile de piatră [11]). Ele erau precedate de un val de pământ [12]).

Getica, pp. 500—509, 791; Bendorf, Niemann, Tocilesco, *Das Monument von Adam-Klissi*, pp. 51, 54, 55, 60, 61, 80; Tomaschek, *l. c.*).

S'au găsit la: Gruia, Aiud, Severin, şi în Muzeul Bruckenthal (V. Pârvan, *Getica*, pp. 505, 506).

[1]) Boureni (*Dacia*, II, pp. 417, 418); Mirăslău (Pârvan, *o. c.*, p. 352).

[2]) La Muzeul Bruckenthal (Pârvan, *o. c.*, p. 484, nota 1).

[3]) La Aiud şi Gâmbaş (Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 396, 516, 703).

[4]) Gruia (*Dacia*, I, pp. 35—50); Piscul Crăsanilor (Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, p. 88); Ichimeni (Dorohoi), Guşteriţa (Sibiu), Gâmbaş, Murgeşti, Apahida, Aţel, Sătmar, Bihor, Timişoara, Vărşeţ, Cozla, Şeica mică, Gross Propsdorf, Apa, Sâniob, etc. (V. Pârvan, *Getica*, pp. 352, 353, 511—513); cetăţile dela Costeşti (D. M. Teodorescu şi Martin Roska, *Cercetări arheologice în munţii Huniedoarei*, p. 10).

[5]) V. Pârvan, *Getica*, pp. 351, 515. Acelaşi autor zice (*Getica*, p. 514): « Popoarele Europei Centrale, şi cu ele Geţii, n'au avut, fie în Bronz, fie în Fier, nicio simpatie pentru *arc* a cărui întrebuinţare nu le era totuşi necunoscută » dar recunoaşte (p. 515) că aveau arcaşi călări. (Vezi mai sus p. 17 nota 6, întâmpinarea mea).

[6]) La Apahida (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 516, 517).

[7]) Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 380.

[8]) V. Pârvan, *o. c.*, pp. 297—302, 480, 483. Armamentul scitic constă din: arc (oriental), săgeată scurtă (40—70 cm.), tolbă, pumnal de fer, topor şi lance (Dr. Max Ebert, *Südrussland im Alterthum*, pp. 90—93).

[9]) La Piroboridava s'a construit, în La Tène III, un val de lut galben, fără palisadă (R. Vulpe, *o. c.*, p. 15). V. Pârvan, *Dacia*, p. 115, *Getica*, pp. 133, 470.

[10]) D-l D. M. Teodorescu, care a studiat de aproape cetăţile dela Costeşti şi Grădiştea Muncelului, crede că aceste cetăţi au fost clădite, peste altele de pământ şi lemn din secolul IV înainte de Christos, în întâia jumătate a secolului I înainte de Christos (Burebista) (*Cetatea dacă dela Costeşti*, pp. 289, sqq; *Cetatea dacă dela Grădiştea Muncelului*, p. 21).

[11]) Resturi de asemeni cetăţi se găsesc la: Muncelul, Costeşti, Piatra Roşie, Turda, Odorheiu, Sighişoara (V. Pârvan, *Getica*, pp. 472—482, 697). L. Capitan, *o. c.*, p. 209; R. Vulpe, *o. c.*, pag. 15; Ebert, *o. c.*, III p. 246; D. M. Teodorescu şi M. Roska, *o. c.*, pp. 8—24; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costeşti* (*Anuarul Com. Mon. Ist.*, *Secţia pentru Transilvania*, 1929, p. 275).

O chestiune importantă era aceea a apei, deoarece cetăţile fiind clădite pe înălţimi nu se găsia apă în interiorul lor. Dar erau de obiceiu construite ca să se găsească apă la o mică apropiere de unde se putea proteja de pe parapete. (M. Ebert, *Reallexikon*, III, p. 252), cum este cazul la Grădiştea Muncelului.

[12]) Aceste valuri se recunosc bine şi la Costeşti şi la Grădiştea Muncelului.

25*

Fie că aceste fortificaţiuni au fost clădite din ştiinţa proprie a autohtonilor, fie, mai probabil, că ele s'au construit subt o influenţă străină — celtică, grecească sau romană [1]) — sau a tuturor acestor influenţe, construcţia lor tehnică şi mai ales aşezarea lor tactică şi strategică, arată la cei cari au pus să le construiască, şi cari nu puteau fi decât căpetenii locale, o pricepere deosebită a rolului tactic şi strategic al fortificaţiunii. In adevăr, de pildă grupurile de fortificaţiuni dela Costeşti, Grădiştea Muncelului şi Luncani, formează un sistem în care, întăriturile dela Costeşti şi Luncani închid drumurile venind pe Apa Oraşului (Costeşti), valea Luncanilor şi a Streiului (Luncani), iar cele de pe Muncel servesc de reduit [2]). Apoi fiecare grup în parte este alcătuit dintr'o cetate centrală, cu forturi detaşate [3]); traseul fortificaţiunii urmăreşte formele terenului [4]). Fortificaţiunea, aşezată pe înălţimi cu coaste repezi, este etajată şi cuprinde curtine, flancate de bastioane [5]). De pe locurile unde sunt aşezate întăriturile, ochiul are vederi întinse, atât în lungul văilor a căror folosire de duşman se stăvileşte, [6]) cât şi către celelalte grupe de întărituri [7]).

In epoca bronzului şi a fierului, populaţia Daciei se înmulţise [8]). Ea era deci mai densă şi, triburile fiind mai apropiate

---

1) Pârvan, *Getica*, p. 482.

2) D. M. Teodorescu şi Martin Roska, *Cercetări arheologice în Munţii Hunedoarei*, pp. 7, 23, 24. Este de observat că acest sistem închide numai unele din accesele către reduitul natural format de Munţii Sebeşului (Suru—Godeanul—Cindrelul), către care se poate înainta pe văile: Streiului, Apei oraşului, Râului Mare, Sebeşului, Cibinului, Satului, Lotrului şi a Jiului unguresc. Dacă cercetări ulterioare ar dovedi existenţa de fortificaţiuni asemănătoare şi în celelalte direcţiuni, ar reeşi că acei cari au hotărît construirea acestor întărituri au fost convinşi de rostul strategic al masivului muntos amintit faţă de operaţiuni militare ale unui inamic înaintând pe văile Mureşului, Oltului sau Jiului. Neocuparea de către armata română, în August 1916, a acestui masiv a îngăduit manevra corpului alpin german şi ne-a costat înfrângerea dela Sibiu.

3) D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costeşti*, p. 270.

4) D. M. Teodorescu, *o. c.*, pp. 271, 272; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Grădiştea Muncelului*, p. 8.

5) *Ibidem.*

6) De pe cetatea dela Costeşti se vede toată valea Apei Oraşului, o parte din valea Mureşului şi munţii de pe stânga acestuia. De pe cetatea dela Luncani se vede până 'n Valea Streiului.

7) Din cetatea dela Costeşti se vede Muncelul (12 km. în linie dreaptă) aşa că se putea semnaliza prin focuri.

8) V. Pârvan, *Getica*, 454.

unele de altele, conflictele armate erau mai dese [1]). Legăturile care alăturau diferitele triburi erau mai tari sau mai slabe, după personalitatea conducătorului triburilor unite într'un neam [2]) şi după nevoi. Atât triburile în parte cât şi neamul, în majoritatea sau în totalitatea sa, aveau şefi [3]), cari, dacă ne luăm după unele exemple, ca Dromihete, Buerebista şi Decebal, puteau fi pe vieaţă. Aceştia au fost şi şefii conducători în războiu, asigurând continuitatea conducerii din timp de pace şi de războiu şi făcând ca populaţia să-şi cunoască conducătorii şi să aibă încredere într'înşii.

La războaie lua parte întreaga populaţie bărbătească [4]), femeile, copiii şi bătrânii rămânând acasă [5]) şi neluând parte la luptă decât atunci când era atacată localitatea în care stăteau [6]). Alcătuirea aceasta a armatei dace era continuarea firească a organizării din epocile precedente [7]), căci populaţia rămăsese din punctul de vedere etnic aceeaşi [8]), organizarea ei social-politică nu se schimbase, Geto-Dacii fiind un popor de ţărani [9]), îndeletnicirile lor continuau a fi: agricultura, vânatul şi pescuitul [10]).

Gruparea forţelor era de sigur teritorială, luptătorii strângându-se în jurul căpeteniilor lor [11]). Este mai mult ca pro-

---

[1]) C. de la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, p. 33; R. Paribeni, *Optimus princeps*, I, p. 200; Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 369.

[2]) R. Paribeni, *l. c.*, Legăturilor foarte strânse sub Buerebista au urmat, după moartea lui, slăbirea şi îmbucătăţirea regatului dac (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 22).

[3]) Pârvan, *Getica*, p. 133.

[4]) Pârvan, pp. 149, 150.

[5]) *Ibidem.*

[6]) Această participare a întregei populaţii la apărarea unei localităţi era firească — şi a avut loc până târziu în evul mediu (Jeanne Hachette şi femeile din Beauvais 1472) — pentru că soarta ce aştepta pe femei, pe copii şi pe moşneni: sclăvia sau măcelul, era atâta de groaznică încât trebuia făcută orice sforţare pentru a împiedica pe duşman să pună mâna pe parapete.

[7]) Vezi mai sus, pp. 12, 13, 18.

[8]) Cuceritorii, ca Sciţii de pildă, nealcătuind decât o clasă de stăpânitori, care a fost alungată sau s'a desnaţionalizat cu vremea (Pârvan, *o. c.*, p. 296) cum a fost cazul şi în Rusia Sudică (Rostowtsew, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 211).

[9]) Pârvan, *Getica*, p. 173. Fiind un popor de ţărani era firesc, cum a fost totdeauna cazul în istorie (Elveţienii, Boerii, noi în evul mediu) ca armata lor să constea din ridicarea în masă a populaţiei bărbăteşti.

[10]) Pârvan, *o. c.*

[11]) Ca regulă generală toate popoarele stabilizate îşi grupau forţele armate după diviziunile naturale ale solului, pe văi (Meynert, *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassung in Europa*, I, p. 7).

babil că unitatea alcătuită din oamenii unui trib nu se rupea niciodată, formând o ceată destul de mică. Armata întreagă nu era decât o alăturare de asemeni cete [1]).

Oștirile geto-dace nu erau îngreuiate de numeroase convoiuri, cum a fost cazul cu hordele barbare, nevoite a târî în urma lor populația femeiască, copiii, bătrânii și bunurile lor [2]). De altfel în Dacia, ca și în restul lumii vechi, micul randament al trăsurilor de atunci — din cauza chipului rudimentar de înhămare [3]) şi a faptului că nu se născocise încă potcoavele [4]) — făcea că, pentru a se putea hrăni, soldatul luptător să fie încărcat cu hrana pe multe zile [5]), să se folosească, oricând era cu putință, transporturile pe apă [6]), să se întrețină din resursele teritoriului pe care se lupta [7]) și să se întrebuințeze omul — sclavul, prinsul din războiu — ca purtător sau târîtor de povere [8]).

De unde în trecutul mai depărtat luptătorii din cuprinsul Daciei erau pedeștri [9]), sub influența Sciților, popor de călăreți [10]), și mai ales în câmpia moldo-muntenească, o parte

[1]) «... prin urmare oastea getică fiind mai mult o periodică ridicare în massă a populației țărănești turburate de vecinii nomazi și prădalnici, va fi avut acelaşi caracter, ca și oastea principatelor române de mai târziu; cete țărănești, înarmate adesea cu simple unelte agricole... Dar chiar în războaiele cu Traian, Dacii apar pe Columnă tot ca niște țărani, înarmați *ad-hoc*, iar nu cu oaste națională». (Pârvan, *Getica*, p. 150).

[2]) Pârvan, *Getica*, pp. 148, 149. Mişcarea popoarelor însemna mari pierderi de animale. Boerii cari au emigrat din Transvaal, în 1874, au luat cu dânşii 10.000 vite cornute și 5000 cai; la sosirea lor în Demaraland (Țara Hererilor), rămăseseră 2000 vite cornute şi 50 cai (H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, II, p. 324).

[3]) D. Lefebvre des Noëttes *(L'attelage — Le cheval de selle à travers les âges. Contribution a l'histoire de l'esclavage)* a dovedit că înhămarea antică era defectuoasă, nicio trăsură neputând duce mai mult ca 500 kgr. (pp. 11—15, 71). Randamentul chipului de înhămare modern este de 40 la 80 ori mai mare ca acel al celui mai puternic atelaj antic (p. 131).

[4]) Cari apar în secolul IX după Christos (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 141, 142).

[5]) Soldatul roman ducea pâine sau făină pe o jumătate de lună (Cicero, *Tusculanae*, II, 16, 37) și chiar pe 23 zile (Cesar, *De bello civile*, I, 78).

[6]) Pârvan, *Getica*, pp. 606—619, 796. Romanii în răsboaiele cu Dacii.

[7]) Cum se practică și azi.

[8]) Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, Introducere, pp. 174, 178.

« The extending Roman system made a greater use of the slave gang than any previous system and staggered so soon as its wars were no longer a source of captive toilers » (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 49).

[9]) Calul înhămat sau înşeuat nu apare, în Europa, decât în epoca Hallstatt. (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 11, 12, 213; Pârvan, *Getica*, p. 401).

[10]) In Asia mică folosința calului, înhămat sau înşeuat, s'a cunoscut cu 30 secole înainte de epoca Hallstatt (Lefebvre de Noëttes, *o. c.*, pp. 12, 193). Sciții erau arcași călări (Max Ebert, *Sudrussland im Alterthum*, p. 89).

din luptători lupta ca arcaşi călări [1]). Nu trebuesc socotiţi însă aceşti luptători călări ca alcătuind o cavalerie în înţelesul modern al cuvântului. Lipsa, semnalată mai sus, a potcoavei, făcea ca foarte adeseori calul să fie indisponibil, lipsa de harnaşament [2]) împiedica pe călăreţ să foloasească calul, în formaţiuni masive, pentru lupta prin izbire [3]). Călare, luptătorul de atunci, era mai ales un hărţuitor, care, după ce-şi arunca suliţa în duşman sau îşi descărca arcul, se repezea înapoi, pentru a scăpa de lovitura duşmanului şi pentru a reveni din nou, sau dintr'o altă direcţie, atunci când duşmanul se aştepta mai puţin [4]).

In ceea ce priveşte principiile de luptă, era firesc ca locuitorii Daciei, la cari nu se diferenţiase încă ostaşul de locuitor — ca la Egipteni, Greci şi Romani —, la cari arta războiului nu fusese în trecut un ce deosebit de arta vânătoarei [5]), să întrebuinţeze la războiu în mare, aceleaşi norme pe care le întrebuinţau la vânătoare şi care aveau ca temelie: cursa (le piège) şi înşelătoria [6]) (la ruse de guerre). Ca şi pentru vânătoare, ei foloseau cercetaşi [7]), cu ajutorul cărora descopereau, privegheau şi hărţuiau pe duşman.

---

[1]) Thucydide, *Guerre du Péloponèse* (Ed. Sommer), II, p. 322; Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 119; Pârvan, *Getica*, pp. 139, 149, 150, 401.

[2]) Scara apare documentar în Europa în sec. IX după Christos (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 145). Ea apăruse în China, Turkestan şi Persia în sec. VII *(Ibid.*, pp. 234, 235). Călăreţii daci, figuraţi pe Coloana lui Traian, călăresc fără şea sau pături şi au numai un lanţ drept frâu (Froehner, *La colonne trajane*, p. 94, nota 2).

[3]) Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 141, 142.

« Les textes que nous venons de citer suffisent à démontrer, nous semble-t-il, qu'à l'époque romaine, la cavalerie ne connaissait que le combat en tirailleurs à l'exclusion de la charge en ligne et du choc.

« Si donc les historiens modernes ont souvent employé les expressions rompre, charger, enfoncer, en parlant de la cavalerie des anciens, c'est qu'ils ont arbitrairement traduit dans un sens moderne les termes énergiques: ruit, impetum fecit, vehementer invehit, etc...... en dépit du contexte qui exclut toute idée de charge à fond et de choc » (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 226). H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 169.

[4]) *Dacia*, II, p. 27; Rostowtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 121.

Geţii, ca şi Sciţii şi Sarmaţii, se prefac că fug şi aruncă de-a călare săgeţi înveninate (Thucydide, II, 96; Ovid, *Ex Ponte*, I, 2; III, 1; Epistolae, I, 2; *Tristia*, III, 10, apud A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (Ed. II), I, p. 107).

[5]) Vezi mai sus pp. 13, 14, 15.

[6]) In luptele din valea Dunării se întrebuinţează următoarea înşelătorie: se face în spatele duşmanului o demonstraţie cu o mulţime de copii, femei şi cei ce nu pot purta armele, care-şi ţin lăncile vertical şi au în mijlocul lor turme de vite. In acelaşi timp se răspândeşte zvonul că s'au primit ajutoare de peste Dunăre. *(Dacia*, II, p. 24).

[7]) Tocilescu, *o. c.*, p. 375.

De asemenea, ca şi la vânătoare, duşmanul era adus ca să meargă spre cursă, cu deosebire că, în loc de a fi gonit în direcţia locului ales pentru luptă, el era atras în acea direcţie [1]).

Ca şi la vânătoare terenul juca un mare rol şi, în fine, tot ca la vânătoare, distrugerea inamicului să făcea în locuri strâmte (defileuri, mlaştine, etc.), în care duşmanul se găsea înconjurat şi în neputinţă de a folosi armamentul său, adesea superior [2]).

Nu este improbabil că, pe cât era cu putinţă, Geto-Dacii preferau lupta de departe [3]), pentru care pregătirea lor vânătorească, ştiinţa folosirii adăpostului de vederi şi lovituri ce le dădea terenul, îi pregătea în deosebi. Unii autori cred că ei întrebuinţau anumite formaţiuni şi mai ales cea tracică — în unghiu [4]). Faptul că armata dacă nu era o armată alcătuită din ostaşi instruiţi numai în vederea războiului [5]), ci o ridicare în masă a populaţiei, formată din triburi autonome, faptul că în vieaţa de toate zilele, la vânătoare, în luptele dintre

---

[1]) Când Darius a atacat pe Sciţi în 513 (in. C.), aceştia s'au retras în interiorul ţării, pustiind totul în cale (Herodot, IV, 87—145).

Când Alexandru cel mare atacă în 335 (în. C.), el găseşte pe Triballi împrăştiaţi pretutindeni « după obiceiul barbarilor de aici, de a obosi pe duşman prin retragerea tot mai departe în interiorul ţărilor lor » (V. Pârvan, *Getica*, p. 44, după Arrianus, *Anabasis Alexandrou*, I 1—4).

« Pentru a-l atrage pe Lysimachos (292 în. C.), cât mai departe în interiorul ţării, Dromichaites se serveşte de iscusinţa unui pseudo-dezertor din armata sa... Acesta câştigă încrederea lui Lysimach şi reuşeşte a rătăci pe Macedoneni în locuri grele de umblat, unde curând foamea şi setea completează opera stratagemei getice, astfel încât Dromichaites, căzând asupra lor, îi prinde pe toţi » (Pârvan, *o. c.*, pp. 60, 61, după Diodor, XXI, 12, 1—8).

[2]) Pârvan, *l. c.*

[3]) Este dovedit că Sciţii (şi prin influenţa lor Geţii) erau prin escelenţă arcaşi călări şi preferau această armă (documentarea mai sus pag. 23, nota 6) armelor pentru lupta corp la corp — pe care totuşi le folosiau. La Greci armele preferate erau cele pentru lupta corp la corp (E. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums*, p. 128). Xenophon, (*Cyropaedia*, VI, 3 sqq) consideră că nobilii trebuiesc să folosească numai armele albe, lăsând arcul şi praştia pentru sclavi. Numai în timpul imperiului bizantin Romeii au preferat arcul. Ştim de asemenea că în organizarea armatei romane, arcaşii erau auxiliari.

[4]) V. Pârvan (*Dacia*, p. 62 şi *Getica*, p. 150), luându-se după cele spuse de Arrian în Tactica sa (XVI. 6), că Tracii învăţaseră această formaţie dela Sciţi, crede că trebue să o fi adoptat şi Geţii, ei fiind vecini mai apropiaţi ai Sciţilor.

[5]) Ostaşii romani erau îndelung exercitaţi, atât în mânuirea armelor cât şi în luarea diferitelor formaţii (Vegetius, *Epitoma rei militaris*, II, 23, 24; M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, I, p. 131; Calanne, *Organisation militaire des Romains*, pp. 62—64; *Encyclopaedia Britannica*, II, p. 563.

triburi [1]) şi în acelea contra popoarelor dela răsărit şi miazănoapte [2]), nu aveau nevoie de asemeni formaţii, faptul că terenul de păduri şi în multe locuri muntos îngreuia întrebuinţarea unor formaţiuni masive [3]), mă fac să cred, că dacă Geto-Dacii au întrebuinţat vreodată asemeni formaţii, le-au întrebuinţat în chip cu totul excepţional.

Nu avem nicio indicaţiune ca să fi existat, la Daci, noţiunea rezervei şi a întrebuinţării acesteia [4]). Totuşi se poate admite că un popor ştiind să aplice fortificaţiunea la teren (chiar dacă a fost după îndemnul unor tehnicieni străini), aşa cum o arată urmele de fortificaţiuni dela Costeşti, Luncani şi Grădiştea-Muncelului, trebue să fi avut această noţiune, precum şi aceea a posibilităţilor de manevră ce procura.

Războiul nu se făptuia însă numai prin manevre. Aveau loc şi lupte corp la corp, în care fiecare lupta pe vieaţă şi pe moarte, căci ştia că dacă era învins îl aştepta masacrul, schilodirea sau prinderea şi transformarea lui în vită de muncă şi că aceeaşi soartă aştepta pe ai săi. Nici nu ne putem închipui azi dârzenia luptelor de atunci [5]).

---

[1]) Cari erau foarte dese. Vezi pag. 21, nota 1, mai sus.

[2]) Pârvan *(Getica*, p. 150) arată că ei au luptat mai ales contra barbarilor vecini, contra cărora mergeau în massă, armaţi cu ce aveau.

In această privinţă este interesant de alăturat ceea ce spune H. Delbrück *(o. c.*, I, p. 47) despre armata Perşilor, a cărei alcătuire pare să fi fost asemănătoare cu acea a Dacilor şi a vecinilor lor răsăriteni *(Ibidem*, pp. 47, 48): « Einen solch taktischen Körper (Falanga) bilden die Perser nicht; Schützen sind dazu wenig geeignet; sie streben naturgemäss auseinander, nicht zu einer Einheit. Nur eine besonders hoch getriebene Kunst kann dennoch eine innere Einheit aus ihnen bilden. Zunächst aber kommt alles auf die Geschicklichkeit, den Eifer, den Mut des Einzelnen an.

« In grossen Massen sind Schützen gegen Hopliten nicht zu verwenden; werden sie sehr tief gestellt, so haben die hinteren Glieder keinen wirksamen Schuss mehr. Breiten sie sich aus, so können die Pfeile sehr bald den Feind nicht mehr erreichen ».

[3]) Xenophon *(Anabasis*, IV, 8—10) observase deja imposibilitatea folosirii falangei în teren muntos. Tot aşa Romanii în războaiele samnite (M. Jähns, *o. c.*, I, pag. 50). S'ar putea obiecta că legiunile romane au operat totuşi cu succes în munţi. Nu trebue uitat însă că legiunea nu mai forma atunci un ce masiv şi că se dispunea pe mai multe linii de unităţi având distanţe şi intervale îndestulătoare. Nu trebue uitat că pentru a adopta asemeni formaţiuni elastice era nevoie de o mare disciplină şi de o instrucţie desăvârşită, condiţiuni care n'au fost îndeplinite în lumea veche decât de Romani, iar în evul mediu de Tătari.

[4]) La Greci această noţiune apare întâi în scrierile lui Xenophon, dar nu a fost pusă în aplicaţie decât de Alexandru cel mare (M. Jähns, *o. c.*, I, p. 30).

[5]) Şi în timpurile recente, la negri, « leur courage vient particulièrement de la crainte de l'esclavage » (A Hovelacque, *Les nègres de l'Afrique suséquatoriale*, p. 369).

Dacă așezarea geografică a Daciei o punea în drumul popoarelor năvălitoare, dacă locuitorii ei erau nevoiți să se apere față de atacurile acestora și deseori față de cele ale vecinilor [1]), dacă acești locuitori erau agricultori și păstori, cari aveau nevoie de pace, nu se poate spune că ei nu au atacat, la rândul lor. Aceste atacuri nu au avut însă — excepție făcând războaiele lui Buerebista — [2]) caracterul unor războaie de cuceriri teritoriale, ci mai ales acela al unor expediții de pradă [3]). Acestea, prin însuși scopul lor, cereau: folosirea unei clipe prielnice — deci surprinderea, o repede mișcare înainte și o tot atât de repede retragere.

* * *

Ajunși în starea de desvoltare arătată până aci, Dacii, fie siliți de apăsarea altor popoare [4]), fie prin nevoia de expansiune firească oricărui corp politic în plină putere [5]), fie din cauza incursiilor foarte dese pe care le făceau în provinciile vecine, romane [6]), fie pentrucă Roma, în plină întindere politică, era atrasă de bogățiile Daciei [7]) și era nevoită a-și întinde stăpânirea și dincolo de Dunăre [8]), și, mai probabil, din toate aceste pricini, au ajuns în conflict cu puterea romană. In războaiele rezultate din conflictele de scopuri și de interese dintre Daci și Romani, cei dintâi izbutiseră nu numai să rămână neatârnați dar chiar să cauzeze Romei, în timpul domniei lui Domițian, înfrângeri [9]).

[1]) Rostowtseff *(Iranians and Greeks in South Russia*, p. 84) crede că expediția lui Darius, dincoace de Dunăre, a avut de scop să sperie pe Sciți pentru ca aceștia să nu-l atace în flanc și spate când el înainta spre a cuceri Grecia.

Tot așa Iorga *(Geschichte d. Rum. Volkes*, I, p. 18) zice că Alexandru cel mare a atacat pe Geți pentru a asigura liniștea pe Dunăre înainte de a înainta în Asia.

[2]) Iorga, *o. c.*, I, p. 22; V. Pârvan, *Dacia*, p. 158.

[3]) Strabo apud Pârvan, *Getica*, p. 149; Rostowtseff, *o. c.*, p. 86.

[4]) Pârvan, *Getica*, pp. 102, 220.

[5]) Care a făcut ca Buerebista la Răsărit și Ariovist în Apus să-și întindă dominațiunile pe teritorii din ce în ce mai apropiate de teritoriile stăpânite de Romani (Iorga, *o. c.*, I, p. 22; Pârvan, *Dacia*, p. 158, *Getica*, pp. 78—81, 117; Rostowtseff, *o. c.*, pp. 117, 151.

[6]) Iorga *o. c.*, I, pp. 24 sqq; Pârvan, *o. c.*, pp. 73, 75, 94—96, 105, 107.

[7]) Cu care comercianții romani făceau bune afaceri încă dela finele secolului, III (în. C.). Pârvan, *o. c.*, p. 644.

[8]) Pârvan, *o. c.*, pp. 100—128, 654, 658.

[9]) Pârvan, *Getica*, pp. 113, 115; Paribeni, *Optimus princeps*, I, passim.

Era natural ca, luând puterea supremă, o căpetenie de talia lui Traian, nepreocupat atunci de vreo altă problemă politico-militară, nu putea să lase nerezolvat procesul daco-roman sau să-l lase rezolvat în favoarea Dacilor. Lăsând lucrurile în statul-quo ar fi perpetuat neliniștea din provinciile limitrofe și ar fi încurajat și pe alți vecini ai imperiului să ieie o atitudine asemănătoare acelei a lui Decebal. Și deoarece — față cu ideile atunci curente și date fiind caracterele, atât al lui Decebal [1]) cât și al lui Traian [2]) — conflictul, ce dăinuia de mulți ani [3]), nu putea fi rezolvat decât pe calea armelor, s'au iscat războaie care s'au isprăvit prin sfărâmarea Statului Dac și transformarea lui în provincie romană.

Istoricul acestor războaie a fost scris de mulți și nu urmăresc refacerea lui. Dar acest războiu a fost scris mai cu seamă pentru a înfățișa chipul cum l-au purtat Romanii. Ceea ce ne interesează însă aici este cunoașterea mijloacelor și a chipului de luptă a locuitorilor Daciei, în faza desvoltării lor militare maxime și în lupta supremă din care alcătuirea lor politică a ieșit zdrobită.

In trăsături generale războaiele dintre Decebal și Traian s'au desfășurat astfel:

Romanii, după ce-și organizaseră o bază de operații în regiunea Viminacium-Ratiaria [4]), atacă în anul 101. Ei trec Dunărea în Banat, fără a întâmpina rezistență din partea Dacilor, cari se retrag spre interiorul țării [5]), spionând (sau supraveghind) înaintarea Romanilor [6]). Mersul acestora [7]) este

[1]) Decebal.... era ager a înțelege ale războiului și ager a le executa; inteligent în alegerea momentului de a năvăli asupra inamicului, oportun în retragere, meșter la curse, viteaz în lupte, sciind a profita cu dibăcie de o victorie și a scăpa bine dintr'o înfrângere ». (Dione Cassiu, *Istoria romană*, (trad. A. Demetrescu), p. 87).

[2]) « Traian se distingea prin dreptatea, bărbăția și simplicitatea moravurilor sale. El era viguros de corp și înalt la suflet, încât nu avea nici temeritatea juneții, nici lâncezeala bătrâneții. Nu invidia nici nu micșora pe nimeni, ci din contra onora pe toți cei buni și-i înălța în demnitate; de aceea nici se temea nici ura pe vreunul din ei. Nu da crezământ calomniilor și nu se lăsa în voia mâniei ». (Dio Cassiu, *o. c.*, p. 100).

[3]) V. Pârvan, *o. c.*, p. 117.

[4]) *Ibidem*; Paribeni, *o. c.*, I.

[5]) W. Froehner, *La colonne trajane*, p. 18; R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 246.

[6]) Atât prin spioni ce se văd aduși în fața lui Traian cât și prin numeroasele ambasade trimise de Decebal lui Traian. Paribeni, *o. c.*, I, p. 259; Froehner, *o. c.*, pp. 36, 94, 111, 142.

[7]) Dione Cassiu (*o. c.*, p. 101) arată că Traian a înaintat pe două coloane, ceea ce este admis și de Paribeni, (*o. c.*, I, pp. 239—242).

greu din cauză că sunt siliţi a construi comunicaţii [1]). Dacii, cari se întăriseră [2]), hărţuesc mereu pe Romani [3]) ceea ce nu împiedică pe aceştia să înainteze şi să atace oastea lui Decebal, în poziţia dela Tapae. Dacii sunt învinşi [4]) şi se retrag în păduri şi în munţi [5]). Romanii îşi iau cartierele de iarnă pe care Dacii le atacă în tot cursul iernii 101-102 [6]). Războiul continuă în anul 102, Romanii fiind nevoiţi să atace mereu întăriturile şi să înlăture piedicele pe care Dacii le ridicaseră peste tot [7]). Aceştia din urmă, învinşi, se supun [8]); dar nu respectă condiţiile tratatului de pace [9]). Ei atacă pe Romani în anul 105 [10]). Traian, după ce organizează o nouă bază de operaţie, în regiunea Oescus [11]), şi ia serioase măsuri de apărare în Moesia inferioară [12]) (de unde se pornesc de către Romani atacuri contra aliaţilor Dacilor [13]), trece Dunărea pe podul făcut la Turnu-Severin [14]). Inaintând în interiorul Daciei el înfrânge pe Decebal [15]) şi-i reduce ţara în provincie romană.

Ce ştim despre acţiunea detaliată a Dacilor în aceste războaie?

Decebal, care, ca şi Buerebista, întrunise sub stăpânirea sa, toate sau cea mai mare parte a triburilor dace [16]), s'a pregătit

---

[1]) Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, p. 86.

[2]) Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 116, 117, 139.

[3]) Froehner, *o. c.*, p. 19.

[4]) Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 100, 101. Dierauer, (*o. c.*, pp. 86, 87), susţine că lupta dela Tapae a avut loc în anul 102 şi că Romanii au avut mari pierderi în această luptă (p. 88).

[5]) Froehner, *o. c.*, pp. 19, 111.

[6]) Froehner, *o. c.*, pp. 23, 96. V. Pârvan, (*Getica*, p. 118), arată că Dacii au dat aceste atacuri cu ajutorul Sarmaţilor şi că le-au îndreptat spre Moesia inferioară.

[7]) Froehner, *o. c.*, pp. 20, 116.

[8]) Traian a serbat întâiul triumf dacic în anul 102 (Dierauer, *o. c.*, p. 92).

[9]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 102.

[10]) *Id.*, p. 100.

[11]) Pârvan, *o. c.*, p. 118.

[12]) *Ibidem.*

[13]) Pârvan, *o. c.*, pp. 119, 120.

[14]) Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 103, 104. Dierauer, (*o. c.*, p. 95) zice că podul a fost început în anul 104.

[15]) Froehner, *o. c.*, p. 24. După Dione Cassiu, (*o. c.*, p. 101), Traian ar fi atacat pe două coloane. După el, Dierauer, (*o. c.*, p. 100).

[16]) R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan *Getica*, p. 110.

bine pentru războiu [1]), aliindu-se cu popoare vecine [2]), completându-şi fortificaţiile [3]) şi aprovizionându-se cu armament [4]).

Armamentul Dacilor a fost cel arătat mai sus şi a constat din: scuturi de formă oblongă, măciuci, spade, săbii curbe, pumnale, lănci, suliţe, arce cu săgeţi şi tolbe, pietre (cu care aruncau asupra duşmanului), topoare, coase, secere şi praştii [5]).

Cu acest armament luptau şi de aproape şi de departe; el se deosibia de al Romanilor mai ales în ceea ce priveşte armamentul defensiv: coifuri şi cuirase sau zale, care lipseau Dacilor, dar cu care erau înarmaţi aliaţii lor: Sarmaţii şi Parţii [6]).

Toate izvoarele arată că Dacii au folosit mult fortificaţiile. Acestea erau aşezate pe înălţimi [7]) şi erau făcute unele din parapete de pământ ţinute prin căsoaie din bârne [8]), altele din pălănci de lemn [9]), din zidărie uscată [10]) sau chiar din zidărie cu mortar [11]). Ca traseu fortificaţiunile erau poligonale [12]), uneori în zig-zag [13]), iar parapetele aveau turnuri şi bastioane de flancare [14]). Adeseaori erau mai multe rânduri de parapete [15]). Inaintea parapetului era un şanţ, uneori plin de apă [16]).

Documentele arată pe Daci apărând parapetele cu: arce, lănci, pietre [17]), dar îi arată şi atacând întăriturile Romanilor [18])

---

[1]) Paribeni, *o. c.*, I, p. 209; Pârvan, *o. c.*, p. 116.
[2]) Dierauer, *o. c.*, p. 83; Froehner, *o. c.*, p. 19; Pârvan, *o. c.*, pp. 117 sqq.
[3]) Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan, *o. c.*, p. 110.
[4]) Arătat de coloana traiană; sunt şi unelte de asediu romane. Pârvan, *o. c.*, p. 116.
[5]) Froehner, *o. c.*, p. 63—147; Benndorf, Niemann, Tocilesco, *o. c.*, pp. 51—80; Tomaschek, *Die alten Thraker*, pp. 96, 119.
[6]) Max Ebert, *Südrussland im Alterthum*, pp. 344, 346; Froehner, *o. c.*, pp. 21, 96, 102.
[7]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 101; Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 89, 116, 139.
[8]) Froehner, *o. c.*, p. 140; Pârvan, *o. c.*, p. 134.
[9]) Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 116, 139.
[10]) Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 140; Pârvan, *l. c.*
[11]) Pârvan, *o. c.*, p. 469.
[12]) Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 140.
[13]) Froehner, *o. c.*, p. 143.
[14]) Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 139, 140.
[15]) *Id.*, p. 108.
[16]) *Id.* p. 92.
[17]) *Id.*, pp. 117, 139, 140, 142.
[18]) *Id.*, pp. 96, 130.

şi folosindu-se pentru aceste atacuri de berbeci [1]), catapulte[2]) şi alte maşini de războiu [3]), a căror folosinţă au învăţat-o de sigur dela instructorii romani pe cari i-a avut Decebal [4]).

Ca organizare, Dacii nu au avut ca Romanii o armată alcătuită permanent, ci se înfăţişează pe coloana traiană ca un popor de ţărani ridicat în masă pentru a-şi apăra glia [5]). Ei nu se văd nicăeri, nici pe columna lui Traian, nici pe monumentul dela Adamklissi, dispuşi în formaţiuni regulate.

Trecând acum la strategie, constatăm că planul lui Decebal, hotărît să-şi apere neatârnarea, a fost să atragă pe Romani în interiorul ţării şi uzându-i prin sălbăticia naturii şi lipsa de comunicaţiuni să-i aducă la loc strâmt, unde să-i zdrobească [6]). Acest plan nu i-a reuşit (cel puţin în partea sa finală), din cauza chibzuelei cu care Traian a înaintat foarte sistematic, asigurându-şi mereu spatele prin construcţii de drumuri şi de cetăţi şi zdrobind, prin superioritatea organizării

---

1) *Id.*, pp. 63, 96.

2) *Id.*, p. 116.

3) *Id.*, p. 20; Dio Cassiu, *o. c.*, p. 101.

4) Dacă este cert că maeştrii romani au învăţat pe Daci ceva despre fortificaţie (cum o crede Tocilescu (*Dacia înainte de Romani*, p. 387) şi cum este firesc dacă Decebal i-a avut), nu se poate spune că ei au învăţat pe Daci arta fortificaţiei sau că fortificaţiile de care s'au folosit Dacii în războaiele contra lui Traian au fost făcute numai sub imboldul meşterilor romani. Dacii şi în general şi în general locuitorii de pe teritoriul Daciei cunoşteau folosul fortificaţiei şi o foloseau de mult (vezi mai sus pp. 12, 17, 19); aşezarea întăriturilor pe înălţimi era un ce obişnuelnic regiunilor noastre (*id*), şanţul, parapetul de pământ, bârne sau zid, erau deasemeni cunoscute (*id.*). Ceea ce au învăţat Dacii dela meşterii străini, a fost pe de o parte un mai bun traseu al fortificaţiei, mai ales în ceea ce priveşte flancarea curtinelor (turnurile şi bastioanele sunt arătate la Daci întâi pe coloana traiană), iar pe de alta, arta de a apăra şi ataca cetăţile şi de a folosi maşinile de războiu de soiul catapultelor.

5) Froehner, *o. c.*, *passim*; Pârvan, *o. c.*, p. 150. Ridicarea este atât de generală încât şi femeile iau parte, este adevărat o parte puţin glorioasă, aceea de a tortura prizonierii. (Froehner, *o. c.*, p. 106).

6) «Le Décébale qui n'avait pas opposé de résistance au passage du fleuve, concentra ses troupes dans l'intérieur de son royaume, à Tapae, laissant ainsi selon l'habitude des pays barbares, les Romains aux prises, avec les périls et les difficultées de la nature (2)».

(1) *Ces nations féroces sont moins armées de fer qu'elles ne sont armées de leur climat*» (Pline, *Panégyrique*, cap. 12).

«....Du reste, ce combat (Tapae) fut à la fois le premier et le dernier que les Daces aient osé accepter en rase campagne; tout le reste de la guerre se compose d'inextricables poursuites, l'ennemi ayant adopté le système de se réfugier dans ses fôrets et de s'échapper devant les légions victorieures pour reparaître à l'heure où elles s'y attendent le moins». (Froehner, *o. c.*, pp. 18, 19).

Dacii au lăsat, în întâia campanie, pe Romani să înainteze fără a li se opune prea mult pentru ca Romanii să aibe, apoi, de luptat cu dificultăţile terenului şi depărtarea de bazele lor de operaţiuni, ceea ce uşură rezistenţa Dacilor. (Paribeni, *o. c.*, I, p. 246).

şi a mijloacelor de luptă [1]), toate rezistenţele succesive ale Dacilor [2]).

Pentru realizarea acestui plan am văzut că Decebal supraveghează armatele romane în înaintarea lor şi-şi adună forţele la Tapae. Această poziţie, obligatorie pentru Romani [3]), era puternică prin natura terenului (un râu ca obstacol înainte, flancurile sprijinite pe dealuri) şi prin întăriturile ce le ridicaseră Dacii [4]). Acolo are loc o mare luptă în care Dacii sunt învinşi. Şi înainte şi după această bătălie Dacii hărţuesc mereu pe Romani, atăcându-le coloanele şi taberile, atât vara cât şi iarna. Nu numai că ei opun, atacurilor romane, rezistenţe dârze, în poziţiuni puternic întărite, dar dau şi contra atacuri atât contra armatei lui Traian cât şi în Moesia inferioară [5]). Strategia lui Decebal este deci şi activă şi politică, ameninţând o parte a imperiului roman la a cărei linişte Traian era ţinut a se gândi [6]). Şi pentru a câştiga timp, a simţi pulsul duşmanului şi a cunoaşte mişcările sale, trimite atât spioni cât şi ambasade. Pentru întârzierea înaintării Romanilor, el ridică în calea lor toate obstacolele posibile (tăierea şi răsturnarea arborilor etc.), iar în lupte foloseşte stratageme [7]).

Fortificaţiunea joacă, cum era firesc, un mare rol în rezistenţa dacică; nu numai cea permanentă şi cea pasageră dar chiar şi acea improvizată din carele armatei (wagenburg [8]). Dar atât rezistenţa dârză a Dacilor cât şi toate lucrările şi stratagemele nu pot opri înaintarea hotărîtă, prudentă şi

---

[1]) « Decebal fu învins numai de forţă ». (Dio Cassiu, *o. c.*, p. 102).
« Traian trecând peste această punte Istrul şi conducând războiul cu mai multă siguranţă decât grabă, cu timpul şi cu mare greutate învinse pe Daci ». (*Id.*, p. 104).

[2]) Superioritatea Romanilor asupra barbarilor se întemeia pe organizarea armatei în total, ce le îngăduia să concentreze masse mari într'un punct, să le aprovizioneze şi să le ţină împreună. (H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 551).
Barbarii nu puteau manevra masse armate. Posibilitatea de a mişca masse mari este un câştig al culturii. Pentru a forma masse trebuesc împărţite, organizate. (H. Delbrück, *o c.*, I p. 554).

[3]) Obligatorie prin aceea că Romanii înaintând fie pe valea Timişului, fie pe a Cernei şi având de obiectiv capitala lui Decebal, nu puteau să nu treacă prin defileul Porţii de Fier transilvane, la a cărui debuşeu, în Banat, se afla Tapae.

[4]) Froehner, *o. c.*, p. 89.

[5]) Pârvan, *Getica*, p. 118, unde se arată izvoarele.

[6]) *Id.*, pp. 117, 118.

[7]) Dio Cassiu, *o. c.*, p. 90.

[8]) Benndorf, Niemann, Tocilesco, *o. c.*, p. 36. Pârvan, *o. c.*, p. 122.

sistematică a oștirilor lui Traian, oștiri numeroase ca efective [1]), bine organizate, disciplinate și prevăzute din belşug cu cel mai bun armament cunoscut atunci [2]).

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra artei militare așa cum se înfățișează, în cuprinsul Daciei, din vremurile cele mai vechi şi până la căderea statului lui Decebal, vedem că:

Ființa omenească, amenințată în existența ei de fiarele conlocuitoare şi nevoită a vâna pentru a-și asigura hrana, și-a făcut unelte care i-au mărit puterea și i-au îngăduit a lovi de departe. Cu ajutorul acestor unelte, dar mai ales mulțumită inteligenții sale, omul a putut să-și perfecționeze mijloacele de a lovi, ajungând să aibe un bun armament de metal (alături de care a continuat a folosi și cel vechiu de piatră).

Pe de altă parte perfecționând sistemul său de vânătoare (care consta în goana vânatului, în cursă și în lovirea acestuia, nevăzut) și aplicându-l la conflictele dintre indivizi mai întâi și mai apoi dintre grupe din ce în ce mai mari de oameni, omul a creat un chip de luptă, la care lua parte întreaga populație bărbătească. Felul de luptă consta în a hărțui pe dușman, în a-l obosi și slăbi prin natura terenului și hărțuială și în a-l aduce apoi la bătălie în condițiuni neprielnice pentru dânsul. Acest chip de luptă nu putea izbândi față de o armată regulată, fie ea falangă [3]) sau legiune [4]) dar era nu numai firesc

---

[1]) Efectivul total de care s'a folosit Traian (inclusiv serviciile) a fost de 100.000 (Paribeni, *o. c.*, I, pp. 223—237).

Delbrück, (*o. c.*, II, pp. 300—310) arată că efectivele în trecut au fost arătate totdeauna mult exagerate. De asemenea pentru cruciate (*Id.*, III, pp. 228, 229, 390, 427, 495, 539, 540).

[2]) H. Delbrück, (*o. c.*, I, pp. 548—554).

Putem asemăna războaiele lui Traian în Dacia cu campaniile sistematice prin cari Englezii s'au făcut stăpâni pe India sau cu acelea ale Francezilor în Indochina, Madagascar şi Maroc. Şi într'un caz, şi în celălalt, procedarea sistematică şi un armament superior au învins efective mari, ori cât de dârz au luptat acestea.

[3]) Geții nu pot rezista falangei macedonene a lui Alexandru-cel-Mare (Pârvan, *Getica*, pp. 47, 48) precum n'au putut rezista nici Asiaticii. Grecii își dădeau seamă de superioritatea falangei față de massele barbare cari n'aveau disciplina necesară pentru a lupta în formații regulate. (H. Delbrück, *o. c.*, I, pp. 49, 178).

[4]) Războaiele daco-romane.

pentru o societate ajunsă în stadiul de civilizație în care ajunseseră Dacii, ci cel mai perfecționat pe care îl putea avea o societate astfel alcătuită și dispunând de mijloacele materiale de care dispunea [1]).

* * *

O întrebare firească ni se pune acum: ce influență a avut arta militară a Romanilor asupra artei militare din părțile noastre? Aceasta cu atât mai mult cu cât relațiile ce au avut Dacii cu Romanii încă din veacul I înainte de Cristos, infiltrațiunile romane în Dacia, luptele ce s'au dat între aceste popoare, maeștri și instructori militari romani avuți de Decebal în serviciul său, stăpânirea romană de 165 ani în Dacia, au putut învedera, locuitorilor Daciei, arta militară a celei mai mari puteri ostășești contimporană cu dânșii.

In epoca premergătoare cuceririi Daciei, influența artei militare romane, atât pe cât o putem cunoaște din documentele contimporane, a fost slabă și mai ales de natură materială. Așa, în ceea ce privește armamentul, atât columna lui Traian cât și monumentul dela Adamklissi, ne arată pe Daci înarmați cu arme diferite de cele pe care le foloseau Romanii și identice, ca fel și ca forme, celor din epocile anterioare unei posibile influențe romane [2]). In ceea ce privește celelalte unelte de războiu, vedem că, Dacii contemporani cu Traian, au adoptat unele unelte romane de asediu, ca balistele și catapultele, pe care probabil nu le cunoșteau mai înainte. Trăsurile Dacilor, cu patru roți [3]), erau deosebite de cele romane cu două roți [4]).

In fortificațiune, Dacii s'au folosit de asemenea de învățămintele meșterilor și instructorilor romani. Dar în ceea ce privește organizarea, tactica, strategia, nu numai că nu găsim

[1]) Arta militară dacică nu poate fi comparată cu cea a Romanilor contimporani și nici cu a Grecilor sau a Egiptenilor, aflați, în clipa când avem știri istorice asupra lor, în alt stadiu de desvoltare și având o alcătuire socială diferită. Ea trebue comparată cu acea a Perșilor, a popoarelor barbare vecine cu Dacii, a aborigenilor din Siberia, sau America, aflați, în clipa când Europenii au luat întâi contact cu dânșii, în stări de civilizație mai apropiate de aceea a Dacilor.

[2]) Vezi mai sus p. 29.

[3]) Froehner, *o. c.*, p. 102.

[4]) *Id.*, pp. 104, 111; Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, I, p. 20.

în documente nimic care să arate vreo influență romană dar, precum am văzut mai sus, tot ce știm asupra acestor părți a științei militare la Daci, ni le arată a fi cu totul deosebite de cele romane. Și nu putea fi altfel, căci aceste părți ale artei militare sunt influențate mai cu seamă de alcătuirea social-politică a statelor respective. Ori regimul proprietății, comerțul, organizarea socială, cea politică și credințele religioase erau cu totul deosebite la aceste două popoare. Prin urmare, organizarea armatei dace, alcătuită pe baza ridicării în masă a populației bărbătești, firească alcătuirii sociale a Dacilor (triburi de țărani alăturate mai mult decât formând un singur tot), nu putea fi aceeași ca armata permanentă romană [1]), proprie alcătuirii imperiale și formată din ostași cari serveau efectiv sub arme 20 ani [2]). Nici principiile de formare și de ierarhizare ale oștirii romane bazate pe o împărțire geometrică și numerică (centurii, manipule, cohorte, legiuni), nu puteau fi impuse unei oștiri alcătuite din cete de țărani — de efective și armament neuniform [3]) — cum era cea dacă.

Este de asemenea firesc că o oștire ca cea dacă să nu poată adopta formațiunile tactice ale Romanilor, pentru care îi lipsea atât disciplina cât și instrucția ostașilor permanenți romani. Ea nu putea folosi nici o aceeași tactică, deoarece la Daci aceasta se apropia mai mult de procedeele naturale și tradiționale, derivate din acele ale vânătoarei, pe când la Romani, la cari procedeul gândirii progresase de sigur mai mult, fiind capabil de abstracțiuni și de sinteze [4]), procedeurile tactice nu erau numai empirice, ci derivau din judecata asupra experienței trecutului și din folosirea alcătuirii legiunii.

Strategia Dacilor nu putea fi deci nici ea la fel cu cea romană și aceasta din urmă nu putea influența pe cea dintâi

---

[1]) G. Calanne, *Organisation militaire des Romains*, p. 5.

[2]) *Id.*, p. 60.

[3]) Efectivul variind cu populația diferitelor triburi, iar armamentul fiind deosebit prin resursele locale (os, pietre sau metale), prin posibilitatea de căpătare din alte țări (localitățile vecine cu provinciile romane, porturile de pe Dunăre și de pe malul Mării) și prin faptul dacă tribul locuia la munte (pedestrași) sau la câmp (pedestrași și călăreți).

[4]) Încă cu șase secole înainte de Cristos, omenirea încetase de a considera rezultatele procedeurilor sale mintale ca adevăruri și începuse să examineze critic procedeele gândirii. (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 60). Aceasta era adevărat, chiar la Atena și la Roma, cred, numai pentru unele elite.

pentrucă Dacii nu dispuneau de mijloace sociale, materiale şi sufleteşti potrivite pentru a folosi strategia romană.

Este cu atât mai mult demn de admiraţie faptul că strategia Dacilor a fost aşa încât, cu mijloace materiale inferioare, cu unităţi provenind mai mult din strânsură decât organizate, cu procedeuri tactice deosebite, a reuşit să opună Romanilor o rezistenţă care nu a putut fi înfrântă decât cu efective şi mijloace puternice şi numai după sforţări făcute mai mulţi ani de-a-rândul.

Dacă trecem acum la epoca posterioară cuceririi Daciei de către Traian, constatăm iarăşi că arta militară romană nu a avut şi că nici nu putea să aibe vreo influenţă asupra artei militare a Românilor.

In adevăr, cercetând termenii militari români, cu excluderea acelora luaţi dela străini în vremile moderne, constatăm că, deşi limba fusese puternic romanizată [1]):

a) In privinţa armamentului singurele cuvinte de origină latină sunt: arc, armă, săgeată, scut, secură, seceră, spadă, măciucă şi ghioagă (acestea două din latina vulgară). Celelalte sunt de origine: latină medievală (zale, za), slavă (praştie, sabie, suliţă, tolbă), ungurească (lance), franceză şi italiană (coif, pavăză, pumnal [2]);

b) Din termenii relativi la organizare, la tactică şi la strategie, sunt latini numai: călăreţ, cetate, luptă, oaste [3]) şi pedestru, cari nu au o însemnare numai militară ci arată

[1]) O. Densuşeanu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 40.
W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, în « Acad. Rom., Mem. Secţ. Lit. » S. III, T. V, p. 35.

[2]) Vezi cuvintele respective în: I. A. Candrea, *Dicţionarul limbii române din trecut şi de azi* (în *Dicţionarul enciclopedic ilustrat « Cartea Românească »*); I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul XV*, pp. 438, 439; C. C. Giurescu în *Revista Istorică Română*, II, p. 22; Iorga, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, VIII, p. 215; Comisia istorică a României, *Psaltirea Scheiană*, ediţiune critică de I. A. Candrea, pp. 351, 352, 473, 477, 484.

[3]) Oaste provine din *hostis*. « Pourquoi l'ennemi (hostis) est-il devenu synonime avec « l'armée »? Parcequ'il n'y avait l'armée pour la défence du groupe, il n'y avait que l'armée qui l'attaquait, (Iorga, *Psychologie du roumain* în *Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 215).

noţiuni generale de care este nevoie în vieaţa de toate zilele. Ceilalţi sunt: slavi (ceată, gloată, pâlc, războiu, strajă, tabără, temeiu, tocmit, voevod, voinic, vrăjmaş), turceşti (toiu, buluc), greco-bizantin (stol), italian (bătălie [1]).

Alcătuirea militară, tactica şi strategia romană nu puteau avea vreo influenţă, cum n'au avut, pentrucă prin cucerirea Daciei şi transformarea ei în provincie romană a dispărut statul dac cu toate atributele sale. Dela cucerirea Daciei, paza ordinei interioare şi apărarea graniţelor s'au făcut de armata romană şi nu de populaţiunea autohtonă. Aceasta n'a avut deci, în imensa ei majoritate, prilejul să cunoască sau să practice principiile de organizare, tactică, fortificaţie sau strategie romană, precum nu a avut de învăţat din terminologia militară latină decât denumirile acelor arme de care se folosea omul în vieaţa de toate zilele. Dacă denumirile dace de organizare, tactică etc., au dispărut prin însăşi nefolosirea lor [2]), Dacii nu au avut de învăţat pe cele latine, neavând a le folosi, nici pe ele [3]).

După evacuarea Daciei de către autorităţile şi legiunile romane, ceea ce a mai rămas ca populaţiune pe teritoriul Daciei romane [4]) nu a avut nici o alcătuire de stat sau organizare

[1]) I. A. Candrea, *o. c.*, la cuvintele respective; *Psaltirea scheiană*, pp. 368, 431, 446, 450, 469, 487, 488, 510; Ion al lui G. Sbiera, *Codicele voroneţian*, pp. 186, 222, 225, 238, 250; I. Bogdan, *l. c.*; Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, p. 35.

[2]) Deşi au fost Daci cari n'au acceptat domnia romană şi s'au retras în partea de Nord a Daciei, de unde, cu ajutorul altor popoare, au făcut incursii continue în provincia romană (Pârvan, *Dacia*, p. 189; Xenopol, *o. c.*, I, p. 283).

[3]) Deşi au fost Daci cari au servit în armata romană individual (Xenopol, *o. c.*, I, p. 28, nota). Cu începere dela ultimii împăraţi din *gens Iulia* unităţile romane încep a-şi completa lipsurile prin 'recruţi luaţi din localităţile unde se aflau. Dela Adrian încolo, armatele dela graniţă aveau din ce în ce mai mult o înfăţişare locală (Victor Chapot, *Le monde romain*, p. 93; A. v. Domaszevski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, pp. 194, 195; Sc. Lambrino, în *Revista istorică română*, II, p. 266), sau în unităţi dace (Pârvan, *Dacia*, p. 190; Xenopol, *l. c.*; Ackner şi Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, pp. 36, 44, 101). Dar cei dintâi serveau mai cu seamă în legiuni situate afară din Dacia (Julius Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 99) — unii însă şi în corpurile străine din Dacia (*Id.*, p. 102) — se stabileau, după terminarea serviciului lor militar, ca veterani acolo unde se afla unitatea lor în momentul eliberării. Unităţile dace nu serveau în Dacia (Xenopol, *l. c.*; Jung, *o. c.*, pp. 101, 102), precum nici unităţile alcătuite din Germani nu serveau în Germania (H. Delbrück, *o. c.*, II, p. 170) şi precum serveau în Dacia multe unităţi etnice străine (Ackner şi Müller, *o. c.*, pp. 211, 213; Jung, *o. c.*, pp. 104—129).

[4]) L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, pp. 313—317.

social-politică şi deci nu-i putea fi de nici un folos puţinul ce ar fi cunoscut sau şi-ar mai fi reamintit din organizarea, tactica şi strategia romană, cunoştinţe şi amintiri care, în curând, au fost cu totul uitate.

* * *

Pentru a cunoaşte arta militară şi desvoltarea ei în vremile următoare, trebueşte să ne lămurim asupra aceea ce au însemnat invaziunile barbare.

Dacă aceste transmigrări de popoare au adus distrugeri şi omoruri, dacă au cauzat căderea imperiului roman, ele nu au fost pornite cu gândul de a face *tabula rasa*, ci cu scopul de a găsi pentru popoarele nevoite a părăsi *habitat*-ul lor, noui teritorii pe care vieaţa să le fie cu putinţă. Sub presiunea acestor popoare, imperiul roman, în plină decadenţă, s'a prăbuşit mai mult decât a fost cucerit [1]).

Popoarele, care au venit, neurmărind distrugerea vieţii, aşa cum au găsit-o, ci căutând numai a trage foloase dintr'însa, s'au instalat ca stăpâni peste populaţia autohtonă, redusă la o stare de supuşenie. Aşa s'au petrecut lucrurile în Italia, în Galia, în Spania, în Rusia [2]) şi aşa s'a întâmplat şi la noi [3]). Cu ocazia trecerii sau stabilirii popoarelor barbare s'au făptuit, de sigur, multe stricăciuni, multe omoruri, dar — şi dovadă sunt ultimele şi groaznicele năvăliri tătăreşti din secolul al XIII-lea — populaţiunea localnică nu a fost distrusă [4]) ci a fost folosită de cuceritori pentru căpătarea, prin ea, a roadelor pământului pe care ei (cuceritorii) nu puteau sau nu ştiau cum să-l capete prin munca proprie.

Aşa fiind lucrurile, era firesc ca populaţiile localnice să fi păstrat obiceiurile şi tradiţiile ce le slujeau în vieaţa de toate

[1]) Lot., *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, pp. 214, 238, 239, 265—275, 280, 290. H. Delbrück, (*o. c.*, II, p. 311), demonstrează că numărul luptătorilor unei invazii barbare nu trecea de 15.000.

[2]) Dr. Gerhard Laehr, *Die Anfänge des russischen Reiches*, pp. 41, 42. Rostowtsew, *Iranians and Greeks in South Russia*, pp. 42, 211.

[3]) Dr. C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, pp. 171, 196; A. Sacerdoţianu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge* în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1928, p. 237.

[4]) Rogerius trece prin Transilvania, pe urma Tătarilor în 1241, şi găseşte populaţia refugiată pe un munte, aşteptând să treacă furtuna. (*Carmen miserabile* în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, pp. 385 sqq).

zilele și care nu erau în contrazicere cu cele ce le impuneau diferitele stăpâniri barbare ce s'au succedat.

Să vedem care erau ideile militare ale poporului rămas în urma plecării autorităților imperiale și în special ale acelui muncitor de pământ, crescător de vite și păstor, precum și care-i era armamentul.

Oricât de mare siguranță ar fi adus cucerirea romană Daciei, această siguranță nu era absolută, pentrucă numărul fiarelor era încă mare [1]), pentrucă, în starea de atunci, violența juca un rol mare și aveau loc mereu conflicte locale [2]); de asemenea pentrucă Dacii nesupuși și ieșiți din cuprinsul Daciei romane și alți vecini făceau mereu incursiuni [3]). Populațiunea — mai ales dela țară — și-a păstrat deci armele (cu atât mai mult cu cât cele mai multe erau unelte de care avea nevoie în vieața zilnică) și pe care le putea fabrica singură [4]). Putem fi siguri că ea dispunea cel puțin de măciuci sau ghioage, sulițe (poate făcute numai din prăjini ascuțite și pârlite în foc [5]), arce cu săgeți (acestea cu vârfuri de metal — mai rar —, piatră [6]), sau numai din vergele sau trestii ascuțite și pârlite

[1]) Că numărul fiarelor era mare nu încape îndoială deoarece și ulterior așa a fost. Un monument funerar dela Drobeta (Turnu-Severin) din a doua jumătate a secolului II (d. C.) ne arată doi oameni în lupte cu urșii (Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 289—292).

[2]) O răscoală are loc în Dacia în timpul domniei lui Antonin Piu.

Două monumente funerare din Drobeta, arată că cei pomeniți au fost uciși de tâlhari. (Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 292, 294).

[3]) Sarmații și Roxolanii năvălesc sub domnia lui Hadrian (117—138), atacuri dace au loc sub Antonin Piu (138—161). Sub Marc-Aurel (161—180), are loc un războiu cu Marcomanii, cari amenință chiar Sarmisegetuza. Sub Comod (180—192) legatul din Dacia dă o luptă contra Dacilor mărginași și strămută un număr din acești Daci în provincia romană. Sub Caracala (211—217) Goții își încep atacurile. Împăratul Maximilian (235—238) respinge un atac al Dacilor și Sarmaților, etc.... (A. Chapot, *Le monde romain*, p. 433; Pârvan, *Dacia*, p. 189, *Getica*, pp. 239—242; Xenopol, *o. c.*, I, *passim*).

[4]) Cu atât mai mult cu cât cea mai mare parte serveau și ca unelte și că arcul, sulița, praștia se puteau fabrica de fiecare, ca și vârfurile de piatră ale acestora, care au continuat a fi întrebuințate mult timp, precum am arătat mai sus.

[5]) Cum se face și azi de unele triburi sălbatice (A. Hovelacque, *Les nègres de l'Afrique sus-équatoriale*, p. 366).

[6]) Reamintesc că unele popoare au întrebuințat arme de piatră până 'n sec. XIII (mai sus, p. 10, nota 2).

J. Hampel (*Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, p. 166), admite că este cu putință ca în Transilvania să se fi folosit vârfuri de săgeți de silex și în prima parte a evului mediu.

în foc), praştii, scuturi, topoare şi seceri. Acea populaţie ştia să le mânuiască cu îndemânare, căci era nevoită a le folosi des [1]).

Un al doilea lucru de care putem fi siguri este că orice sălăşluire permanentă sau vremelnică era aşezată aşa ca să fie ascunsă de vederi şi era întărită. Ce fel de întărituri se făceau, atunci când nu se foloseau unele mai vechi, nu se ştie, dar atât tradiţia cât şi primejdiile vremii sileau pe acei cari aveau nevoie de ele să steie la adăpostul unor întărituri.

In fine, un al treilea lucru de care putem fi siguri este că vânătoarea continua a fi practicată, fiind o necesitate, din cauza numărului fiarelor, din cauza alimentării ce o procura carnea lor şi a îmbrăcămintei ce o dădea pielea lor precum şi fiind o distracţie tradiţională şi obişnuelnică la toate popoarele [2]), care o socoteau şi ca o bună pregătire de războiu [3]). Dar dacă se practica vânătoarea, atunci se practicau şi: *a)* recunoaşterea şi cercetarea — care, de altfel, împreună cu anumite măsuri de pază (serviciu de siguranţă, am zice azi) — trebuiau să facă parte din vieaţa zilnică, în acele vremuri neliniştite; *b)* apropierea ferită de vederi şi folosirea ascunzişurilor terenului; *c)* atragerea fiarelor în curse; *d)* lovirea acestora de departe şi de aproape, practici care alcătuesc bazele tacticii de luptă.

Trebue să ne gândim că, cu cât vremurile erau mai neliniştite, cu atât aceşti trei factori (armamentul, fortificaţiunea şi aplicarea practicilor vânătoarei), erau mai trebuincioşi populaţiei, deci mai folosiţi, nu numai faţă de fiare dar şi pentru

---

[1]) Invazii, conflicte locale, vânătoare.

[2]) La Egipteni, Asirieni, Babilonieni, numeroase sculpturi arătând vânători şi texte din care reiese importanţa ce avea, la ei, vânătoarea.

La Evrei biblia (Isaia VII, 24, Job XLI, 26—29, etc.) şi istoricul Josephus (*Istoria războiului iudaic*, I, 21, 13) arăt că vânătoarea se practica mult.

De asemenea la Greci (*Iliada*, IX, 538—545; *Odiseia*, IX, 120; XVII, 295, 316; XIX, 429 sqq; Xenophon, *Cynegeticos*; Arrian, *Cynegeticos*; Oppian, *Cynegetica*) şi la Romani (Virgiliu, *Georgice*, III, 409—413, *Ecloge* III, 75; Horaţiu, *Ode*, I, 1, 25—28, etc.). Aceştia din urmă făceau mari vânători toamna (*Gesellschaftsjagden*) când se ridicau populaţii întregi ca gonaci (Dr. A. Berger, *Die jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 47). Pliniu-cel-tânăr arată (*Paneg.* 81) că Impăratul Traian era în deosebi de îndemânatec la vânătoare.

[3]) Xenophon, *Cynegeticus* (*Encyclopedia Britannica XXIV*, p. 721; Dr. A. Berger, *o. c.*, pp. 42, 43). Plato *Legile* (*Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, V_1, pp. 694, 695).

a se apăra de atacurile popoarelor năvălitoare. De sigur că s'au dat foarte multe lupte în contra acestora, lupte având caractere ce variau dela o mică hărţuială până la bătălii, dar lupte a căror pomenire nu a fost păstrată decât prin sentimentul de groază a cărui expresiune a rămas în limba română [1]).

Mai trebueşte adăugat că locuitorii Daciei crescând vite, practicau păstoria [2]) şi ca atare transhumanţa [3]). Acestea necesitau pe de o parte continue măsuri de pază, iar pe de alta cunoaşterea locurilor adăpostite, prielnice hranei în diferitele epoci ale anului şi folosirea mersului adăpostit. Continuând să practice păstoria în tot timpul invaziilor — căci găsim pe Români, la obârşia istoriei lor ca Români, arătaţi ca un popor de ţărani şi de păstori — [4]) ei au practicat, în toată acea întunecată perioadă a istoriei lor, făcând să intre în firea lor, principiile de pază (cercetare şi siguranţă), de adăpostire (de vederi şi de lovituri), trebuincioase lor ca păstori, dar şi elemente ale artei militare.

De altfel această concepţiune militară nu cred că a fost numai a populaţiei Daciei ci a fost a tuturor popoarelor ajunse, prin diferite împrejurări, în acelaşi stadiu de desvoltare. O confirmare a acestei afirmaţiuni ne-o dă faptul că găsim în diferite epoci (în secolul al XVI-lea în America, în al XIX-lea la unele populaţiuni din Australasia şi Africa) concepţiuni militare asemănătoare şi corespunzătoare desvoltării lor, care nu ajunsese decât pe trepte, de care popoarele Europei trecuseră de mult.

* * *

[1]) Şi un fapt, într'altele, este observaţiunea d-lui Iorga că: « Dans aucunes des langues romanes, on n'a un si grand nombre de termes pour la terreur, pour la défense: la défense d'un petit groupe humain soumis sans cesse au danger ». (*Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 214). Şi d-sa dă următoarele cuvinte, de origină latină: a se teme, speria, spăimânta, tremura, tresări, fugi, îndura, trage, învinge, se supune, a asculta, (*Id.*, pp. 214, 215). De adăugat: a se apăra, (*Psăltirea scheiană*, (Ed. cit.), II, p. 349).

[2]) V. Pârvan, *Getica*, p. 132.

[3]) Asupra transhumanţei şi a celor mai cunoscute drumuri de transhumanţă « drumurile oilor », vezi: Em. de Martonne, *La Valachie*, pp. 115—118.

[4]) Iorga, *Geschichte der Rumänischen Volkes*, I, pp. 148—152; C. Diculescu, *o. c.*, I, pp. 196—200.

Este cunoscută lipsa, aproape totală, de ştiri asupra istoriei noastre dela evacuarea Daciei şi până în secolul al XIII-lea. Puţinele ştiri ce avem ne arată că:

Pe teritoriul României de azi şi la Sud de Dunăre, au fost locuitori, numiţi Vlahi, cari pe de o parte au luat parte, împreună cu popoarele stăpânind vremelnic aceste locuri, la atacuri în contra vecinilor [1]) iar pe de alta au apărat glia contra atacurilor venind din afară [2]).

Armamentul acestor locuitori era alcătuit din: suliţi şi săbii [3]) şi mai cu seamă arce şi săgeţi [4]).

Forţele lor armate constau din infanterie şi cavalerie [5]).

In lupte foloseau stratageme [6]).

Strategia lor consta din hărţueli şi din atragerea duşmanului în cursă [7]).

In secolul al XIII-lea găsim alcătuiri politice româneşti [8]), care dispun de forţe armate organizate [9]), forţe ce

---

[1]) In 1147, Brodnici din Moldova se bat alături de Cumani pe râul Oka (I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor*, p. 127; Iorga, *Brodnicii şi Românii*, p. 3).

In 1187, 1188 şi ulterior, Cumanii şi Valahii de pe stânga Dunării atacă pe Bizantini (G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, pp. 385, 388, 395, 401, 407, 409, 425, 433).

Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, I, pp. 120 sqq.

[2]) Intre anii 886 şi 898 Ungurii, plecând dela Kiev, s'au luptat cu Valacii, cari după ce se luptaseră cu Slavii, se amestecaseră şi ocupau teritoriul ce a fost ocupat, ulterior, de Unguri (L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, p. 69).

Apărarea voevodatelor lui Menumrot, Glad şi Gelu (Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, (Ed. Viena, 1776), pp. 18—34).

[3]) G. Murnu, *o. c.*, p. 385.

[4]) *Ibidem*; « cum sagittariis suis » (Gelu)..., « quia alia arma non haberent nisi arcum et saggittas » (Schwandtner, *o. c.*, p. 22).

D-l Iorga (*Istoria armatei româneşti*, I, p. 60), zice că « ceilalţi ostaşi (prin opunere cu boerii) aveau.... mai ales arcul şi săgeata, a căror întrebuinţare dibace o împrumutaseră dela Tătari ». Necurmata folosire a arcului din vremile cele mai vechi a făcut din Români tot atât de dibaci trăgători ca şi Tătarii.

[5]) « Cum magno exercitu equitum et peditum » (Schwandtner, *o. c.*, p. 34).

[6]) G. Murnu, *o. c.*, pp. 385, 386, 389.

[7]) G. Murnu, *o. c.*, pp. 385, 433, 434.

[8]) Acele ale lui Litovoi, a lui Seneslav, în 1247 (Hurmuzachi, I_1, pp. 249—253), cnezatele lui Ion şi lui Farkaş (*Ibid.*).

Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului, 1365—1369*, (*Convorbiri literare*, 1900, p. 975).

[9]) De oarece Litovoi este obligat să ajute pe cavalerii Ioaniţi « cum apparatu suo bellico », (Hurmuzache, I_1, p. 250; Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 74). Tot atunci unii Români slujeau ca năimiţi în oştiri străine, (Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, pp. 57, 58).

s'au încumetat a se opune unor armate organizate cum au fost cele ungurești [1]) și tătărești [2]) și că ele au luat parte, alături de oștiri aliate, la mai multe războaie [3]).

In secolul al XIV-lea găsim principatele Țării-Românești și Moldovei organizate din punctele de vedere: politic, bisericesc, cultural și al proprietății rurale sub influența slavă sau în orice caz cu nomenclature slave [4]).

Armatele acestor țări erau conduse de voievozi [5]) și alcătuite din:

a) O oaste călare formată din partea populației legată direct de domnitor [6]);

b) Ridicarea în masă a restului populațiunii [7]).

---

[1]) Litovoi și Seneslau se bat, în 1279, cu oștirea ungurească (Hurmuzache, I_2, pp. 454—455).

[2]) C. C. Giurescu, în *Revista istorică română*, II, p. 4; D'Ohson, *Histoire des Mongoles*, II, p. 628.

[3]) Cu Tătarii și Bulgarii contra Bizantinilor și Sârbilor, (G. Brătianu în *Revista istorică română*, I, p. 59); cu Tătarii, contra Rușilor, pe Kalka, în 1224. (Iorga, *Brodnicii și Românii*, p. 3); cu Cumanii și Bulgarii contra Bizantinilor (1205), (Hurmuzachi, I, p. 51); alături de Unguri pentru luarea Haliciului, (I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan-cel-Mare*, p. 6); alături de Unguri, contra Boemilor, în 1260 (Hurmuzachi, I, p. 287). Iorga, *Momente istorice*, pp. 3—5.

[4]) D. Onciul, *Originele principatelor române*, p. 19; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*; O. Densușianu, *o. c.*, I, pp. 279, 280; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Epoca veche, (Ed. II), pp. 12—14.

[5]) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români, passim.*

« nu este dar vorbă atât de o instituțiune română (cnejii) de origine slavă cât de un cuvânt slav suprapus celui vechiu românesc, cum s'a întâmplat și cu voevodul (slav vojevoda), care a înlocuit pe vechiul duce (dux), ce a trebuit să existe și limba română înainte de contactul nostru cu Slavii ». (I. Bogdan, *Despre cnejii Români*, p. 32).

Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 49.

Asemenea voevozi nu se găsesc numai în Moldova și în Muntenia, ci pe întreg cuprinsul pământului românesc. (Hurmuzachi, I_1, pp. 304, 598, 698; I_2, pp. 166, 235, 714, 715, 762; Iorga, *o. c.*, I pp. 51—54).

[6]) Numită, în timpul domniei lui Mircea-cel-Bătrân: *oastea cea mică*, (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III. Tom. IV, p. 391).

[7]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, p. 386. I. Bogdan, *Documentul Răzenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, p. 381; Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 49.

H. Delbrück, (*o. c.*, III, p. 607) spune că ridicarea în massă este ceva germanic (urgermanisch), care se găsește nu numai la popoare curat germanice ci și la cele romano-germanice. Această ridicare în massă o găsim însă și la Slavi (vezi mai departe p. 46) și la noi și a fost și acea a populațiilor Daciei din vremurile preistorice (cum s'a arătat mai sus). Probabil a fost chipul de formare a oștirilor tuturor popoarelor, la formarea lor.

Gruparea oștirii era de sigur teritorială [1]) iar nomenclatura mai ales slavă [2]).

Armamentul se compunea din: arce cu săgeți [3]), măciuci [4]), pietre [5]), scuturi [6]) și de sigur din: topoare, securi, seceri și coase, instrumente de folosință zilnică și întrebuințate și în vremile premergătoare (cum am văzut mai sus) și în cele următoare [7]). Aceste oști foloseau fortificațiunea pasageră [8]) și aveau cetăți [9]) iar din punctul de vedere tactic întrebuințau mai cu seamă stratagemele [10]).

Strategia lor era înainte de orișice o strategie defensivă, având de scop să slăbească mai întâi pe dușman, prin hărțuiri, prin retrageri, prin rezistențe succesive și apoi să-l distrugă, atrăgându-l la loc strâmt [11]).

---

[1]) Academia Română, *Memoriile secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI, p. 264, nota 5. Iorga, *o. c.*, I, p. 50. Dar și pentrucă populația era așezată (vezi mai sus, p. 21, nota 11).

[2]) Mai sus, p. 36; Iorga, *Psychologie du Roumain*, (*Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, pp. 215, 216).

[3]) Miniaturile din *Cronicon pictum vindobonense*; frescă din a doua jumătate a secolului XIV, la Curtea de Argeș, (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, fig. 274); Schwandtner, *o. c.*, I, p. 218.

[4]) I. Minea, în *Cercetări istorice*, V—VII, p. 335; Cronica ungară apud N. A. Constantinescu, *Posada 1330*, p. 35.

[5]) Miniaturile din *Cronicon pictum vindobonense*.

[6]) *Idem.*

[7]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, p. 370, 371; Tom. XI, p. 169.

[8]) Hurmuzache, I_1, pp. 623, 624; I. Minea în *Cercetări istorice*, V—VII, pp. 335, 340.

[9]) Cetatea Argeșului (I. Minea, *o. c.*, p. 339; V. Drăghiceanu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, p. 15, nota 4).

Este interesantă observațiunea autorului publicației *Das Burzenland*, (IV. *Die Dörfer des Burzenlandes*. Erster Theil, pp. 25, 26) cum că, casa românului împreună cu grajdul formează un adevărat blockhaus. Casa patrulaterală a românului derivă de altfel din casa patrulaterală geto-dacă (Pârvan, *Getica*, pp. 135, 467).

[10]) Hurmuzachi, I_1, p. 617.

[11]) In 1330, Basarab s'a retras, atrăgând pe Unguri prin locurile pustii și lipsite de hrană și a atacat apoi pe Carol Robert « in quodam loco nemoroso et silvoso » (Hurmuzache, I, pp. 623, 625, 633), în strâmtoare (Hurmuzache, I_2, p. 15), în loc păduros (Hurmuzache, I_2, p. 35). Cronica lui Thwrócz apud Schwandtner, *o. c.*, I, pp. 203, 204.

Un scriitor ungur pune alături bătălia dela Posada cu cea dela Morgarten (15 Noemvrie 1315) în care țăranii Elvețieni au distrus oastea feodală a ducelui Leopold (detalii asupra acestei lupte la H. Delbrück, *o. c.*, III, pp. 568—578), iar d-l Iorga, *(Les luttes pour la liberté mennées par les paysans au XIV-e siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine)* cu cea dela Sempach (9 Iulie 1336 — detalii asupra acestei lupte la Delbrück, *o. c.*, III, pp. 590—601). (Semnalat de I. Minea în *Cercetări istorice*, V—VII, p. 336).

In 1369, trupele ardelene, comandate de Voevodul Nicolae, intră în Muntenia;

Comparând cele spuse anterior despre arta militară a populaţiunii Daciei la evacuarea acesteia de Romani [1]), cu arta militară a Românilor în secolul al XIV-lea, vedem că:

Dacă nu cunoaştem organizarea ostăşească a populaţiei Daciei şi dacă este mai mult ca probabil că nu exista o organizare anumită militară ci că, la nevoie, întreaga populaţie bărbătească a uneia sau a mai multor aşezări se strângea la un loc, putem avea siguranţă că apărarea (lupta) se întemeia pe îndatorirea tuturor a lua parte la dânsa. Aceeaşi obligativitate generală o găsim şi în secolul al XIV-lea, cu deosebirea că, pe când masa populaţiei era chemată subt arme numai la nevoi mai mari, o parte din populaţie, legată mai de aproape de domnie, alcătuia un sâmbure quasi-permanent, pentru care făptuirea războiului era mai obişnuelnică.

Şi'ntr'un caz şi'n celălalt, gruparea forţelor trebue să fi fost teritorială, ca fiind cea mai firească unei populaţiuni aşezate, şi cea tradiţională [2]).

In secolul al III-lea locuitorii daci luptau de sigur numai pe jos, fiind ţărani săraci ducând o existenţă precară [3]), pe când în secolul al XIV-lea cel puţin o parte din oaste era călare [4]).

Armamentul era acelaşi.

Şi'ntr'un secol (III) şi'n celălalt (XIV) se întrebuinţa fortificaţia naturală.

Ungurii resping dintâi pe Munteni dar sunt apoi prinşi într'un loc strâmt şi zdrobiţi (Thwrocz apud Schwandtner, *o. c.*, I, p. 240).

In 1395 şi 1397, Mircea-cel-Bătrân întrebuinţează aceeaşi strategie. (Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, pp. 65, 68; *Revue historique du Sud-Est européen*, 1928, pp. 136—139).

In 1397, Sigismund, regele Ungariei atacă pe Domnul Moldovei, acesta opune o primă rezistenţă în Carpaţi, unde primeşte pe Unguri cu o ploaie de săgeţi (Schwandtner, *o. c.*, I, p. 274; Hurmuzache, I_2, pp. 383, 414) şi se retrage apoi până la Ghindăoani (I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 246; C. C. Giurescu, în *Revista istorică română*, II, p. 18).

[1]) Pp. 38, 39, 40, mai sus.

[2]) Tot teritorială fusese şi în trecutul mai depărtat, după cum s'a arătat mai sus.

[3]) O populaţiune puţin numeroasă şi risipită cum era cea rămasă în Dacia, nu putea nici să aibă o cavalerie, nici să lupte călare contra masselor călări barbare. Singurul chip de a se opune acestor masse era rezistenţa pe jos, în locuri inaccesibile calului (pante mari, mlaştine).

[4]) « Valahii » apăruseră deja ca oşteni călări în luptele ce le dăduseră, alături cu Cumanii, contra Bizantinilor (G. Murnu, *o. c.*, pp. 385 sqq).

Luptătorii știau să se folosească bine de teren atât în secolul al III-lea cât și în al XIV-lea [1]).

Dacă nu cunoaștem procedeurile de luptă din secolul al III-lea suntem îndreptățiți a le socoti ca asemănătoare cu cele de vânătoare, având la bază: stratagema, surprinderea, omorîrea de departe și știm că, în secolele XIII și XIV, tactica consta din: hărțuire, tragerea cu arce și aruncarea de suliți, surprinderea, lupta la loc strâmt.

In sfârșit dacă nu știm nimic și nici nu poate fi vorba de strategie în ceea ce privește locuitorii Daciei din secolul al III-lea [2]), cea din secolele XIII și XIV consta din:

raiduri;

o defensivă activă, folosind hărțuirea și manevra în retragere, cu scopul de a atrage pe dușman la loc strâmt și prielnic Românilor.

Putem astfel conchide:

Arta militară românească din secolul al XIV-lea — deci și desvoltarea ei ulterioară — se aseamănă și izvorăște, mai cu seamă, din arta militară a populației Daciei din secolul al III-lea, care artă militară este la rândul său continuarea firească a artei războiului, născută din arta vânatului a celor mai vechi locuitori ai Daciei.

Dar, această artă militară prezintă și deosebiri față de acea din secolul al III-lea, deosebiri ce nu sunt produsul desvoltării firești ci provin din influențe străine [3]).

Pentru a ne da seama care sunt aceste influențe vom cerceta în ce a constat arta militară a popoarelor care au fost în contact cu Românii sau i-au stăpânit între secolele III și XIV.

Dacă eliminăm pe acele care au stat puțin prin părțile noastre sau n'au putut avea vreo influență (Goții, Hunii, Gepizii,

---

[1]) *Cronicon pictum vindobonense.*

[2]) « Of strategy (în timpul invaziilor barbare) there could be little in an age when men strove to win their ends by hard fighting rather than by skilful operations or the utilizing of extraneous advantages. Tactics were stereotyped by the national organizations of various people ». (Sir Ch. Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, I, pp. 41, 42).

[3]) « Oastea munteană și moldovenească s'au alcătuit pe o îndoită bază: aceea a străvechii datine de apărare națională și aceea a împrumuturilor dela vecini ». (Iorga, *Istoria arm. rom.*, I, p. 41).

Avarii [1]) atunci găsim două grupe de popoare care au putut influenţa arta noastră militară, ca de altfel şi alte ramuri ale alcătuirii noastre: cea slavă [2]) şi aceea a popoarelor mongolice [3]) (maghiaro-tătare).

Să cercetăm arta militară a ambelor grupe:

La Slavi, a căror organizare social-politică era democratică [4]), organizarea puterii armate se baza pe ridicarea în masă a tuturor bărbaţilor în stare de a purta armele. Luptătorii unei familii formau o subunitate a cărui căpetenie era şeful familiei [5]).

Pe lângă această ridicare în masă existau, la Slavi, şi unităţi quasi-permanente, numite *drujine* [6]). Acestea erau alcătuite din rudele şefilor teritoriali, ale şefului neamului şi din clasele de sus [7]) şi erau de obiceiu călări, pe când masa acesteea, mai ales la Slavii occidentali, era pedestră [8]).

Slavii ziceau ostaşilor lor: voj, vojin, vojnik, iar şefului militar: voievod [9]). Armatele slave se împărţeau, pentru luptă,

---

[1]) Goţii n'au ocupat niciodată Dacia în chip statornic, (Iorga, *Gesch. d. Rum. V.*, I, p. 63; Xenopol, *o. c.*, II, pp. 13—21). Hunii au trecut numai prin Dacia, (Xenopol, *o. c.*, p. 25). Gepizii au locuit în Dacia în anii 249—418, (C. Diculescu, *Die Gepisden*, pp. 17—52); ei au fost puţin numeroşi, (Iorga, *o. c.*, I, pp. 63, 64). In lista de cuvinte româneşti de origină germană, pe care o dă Diculescu, (*o. c.*, pp. 174—184) nu se găseşte niciun termen militar. Avarii intrară în Dacia după anul 557 dar nu se aşezară, ci făcură numai incursii, (Xenopol, *o. c.*, II pp. 59, 60).

[2]) Slavii ocupară Dacia dela secolul IV înainte, (Iorga, *o. c.*, I, p. 116; R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, pp. 3—8).

Românii au atârnat de imperiul bulgar din secolul al VII până 'n secolul XI, (D. Onciul, *Originele principatelor române*, p. 19).

[3]) Românii au fost stăpâniţi: de Pecenegi dela finele secolului X până 'n a doua jumătate a secolului XI, (D. Onciul, *o. c.*, p. 25); de Cumani din 1057 până 'n 1239, (Iorga, *o. c.*, I, p. 81; Onciul, *o. c.*, p. 45; Xenopol, *o. c.*, II, p. 251); de Tătari dela 1240 la 1343, (Hurmuzache, I, pp. 259—26; Onciul, *o. c.*, p. 48).

Cu Ungurii Românii au ajuns în contact în secolul X. Ungurii au stăpânit Ardealul şi Banatul cu începere din secolul XI şi au fost suzeranii domnilor Români în secolul XIII, (Hurmuzache, I, p. 250) şi în o bună parte a secolului XIV.

[4]) Const. Jiricek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 98.

[5]) Brix, *Geschichte der alten russischen Heeres-Einrichtung*, pp. 1, 2; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, p. 266.

[6]) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 267; «(Drujina) halte die ganze Einrichtung eine gewisse Ähnlichkeit mit den Lebensverhältnissen des westlichen Europas und trug deren Mängel und Vortheile in sich». (Brix, *o. c.*, p. 8).

[7]) Brix, *o. c.*, pp. 2, 3; L. Niederle, *l. c.*

[8]) Brix, *o. c.*, p. 5; Delbrück, *o. c.*, III, p. 200; C. Jiricek, *o. c.*, pp. 100, 101; Sir Ch. Oman, *o. c.*, I, pp. 187, 193, 207; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 468.

[9]) Brix, *o. c.*, pp. 1, 4; C. Jiricek, *Geschichte der Serben*, pp. 73, 74; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 270.

în unități numite: plŭkŭ sau pŭlkŭ [1]). Armamentul lor consta din: săbii și spade, topoare, lănci, arce, praștii, coifuri, scuturi și buzdugane [2]).

In luptă ei nu intrau într'o singură masă, ci pe pâlcuri [3]) şi nu luptau în teren descoperit, ci cădeau, pe neașteptate, asupra dușmanului, în teren greu, căutând a-l zdrobi. Se refugiau apoi în păduri și locuri inaccesibile [4]).

Ei își înconjurau taberile cu șanțuri sau cu un val format din trăsuri [5]).

După invaziunea maghiară, tactica Slavilor s'a modificat (cum s'a modificat și în Rusia sub influența Tătarilor [6]). De atunci, o ceată, cât mai numeroasă, de arcași, începea lupta și grosul ataca numai în urmă [7]).

Slavii întrebuințau încinte întărite permanent, numite hradiști [8]); ei cunoșteau întrebuințarea șanțului, a abatiselor, a gabioanelor și-și făceau parapete din pământ, pietre, lemne și gabioane [9]). Traseul hradiștei era subordonat terenului [10]).

La popoarele turanice puterea armată consta din populația bărbătească sau o parte a acesteia organizată în chip de cavalerie ușoară [11]).

---

1) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271.

2) Brix, *o. c.*, p. 4; C. Jiricek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 100; L. Niederle, *o. c.*, II, pp. 278, 280, 283, 287, 288.

3) C. Jiricek, *Gesch. d. Serben*, p. 76; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271.

4) C. Jiricek, *Id.*, p. 76; *Gesch. d. Bulg*, p. 100; L. Niederle, *l. c.*

5) L. Niederle, *l. c.*

6) Brix, *o. c.*, p. 24.

7) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 273.

8) Aveau câte o cetate întărită (loc de refugiu) pentru întinderea teritorială a unei jupe, (Jiricek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 98; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, p. 268).

9) L. Niedele, *o. c.*, II, pp. 299, 304.

10) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 302; M. Ebert, *o. c.*, XII, p. 270.

11) Hunii erau călăreți ușori, (Oman, *o. c.*, I, p. 21) şi cu totul improprii pentru lupta pe jos, (Amnian Marcelin, *Rerum Gestarum libri XXXI*, citat de E. Desmolins, *Comment la route crée le type social*, I, p. 95). Pecenegii, Cumanii (cari luau cu ei mai mulți cai de schimb), Maghiarii şi Tătarii luptau numai călare, (Oman, *o. c.*, pp. 117, 206; Jiricek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 207; Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, p. 223).

Nu se ştie dacă Hunii foloseau scara (Hampel, *Alterthümer des frühen Mittellalters in Ungarn*, I, p. 217) şi nici dacă-şi potcoveau caii, (*Ibid*, I, p. 252). Tătarii foloseau atât scara cât şi potcoava de fier fixată prin caele, cari se foloseau în Asia de mai multe secole (Lefebvre des Noëttes *o. c.*, pp. 234, 235, 282—291).

Grigore Sturza a combătut acea propunere și a fost pentru textul din proiect. Manolache Kostaki, din contră, a susținut că ei să fie trași la judecată chiar de procuror « pentru delicte de abuz de putere ».

Raportorul Veisa a susținut textul general pentru a asigura independența Casației « căci altfel ei ar putea fi întrerupți dela ocupațiile lor adeseaori și trași de poliție spre a fi cercetați în fel de fel de chestiuni ».

Această părere a triumfat în Adunare.

Altă problemă, care a reținut Camera Moldovei a fost aceea a *salariilor*, pentru care își oprise lucrările și Camera munteană.

Minoritatea delegaților Adunării moldovenești [1]) a fost de părere *să se fixeze lefi ca în Belgia*. Făcând transformările cuvenite au fixat lunar: Primul președinte 3500 lei, Președinții câte 3000 lei, Membrii câte 2500 lei, Procurorul 3000 lei, Substitutul 1600 lei, Primul grefier 1500 lei.

Majoritatea a propus salarii mai mari. Merită să fie arătate motivele, pe care se întemeiau și care explică, pentru orice timp, *de ce magistrații trebue să fie mai bine plătiți*.

In prim rând: scumpetea traiului din orașul, în care va fi scaunul Curții de Casație, cheltuielile cu strămutarea membrilor ei și « dorința de a da judecătorilor acestei Curți supreme mijloacele trebuitoare spre a putea mâna o viață onestă și a putea îndeplini cu sfințenie marile lor îndatoriri fără a avea recurs la alt aur străin decât la acel la fiscului, asîgnuit lor în leafă ».

In al doilea rând considerația că « în deobște funcționarii neplătiți nicicum sau plătiți rău costisesc totdeauna pe public mai mult decât funcționarii cei bine plătiți ».

Lefurile propuse de minoritate « nu sunt îndestulătoare pentru împlinirea cheltuielilor neapărat trebuitoare » a membrilor dela Casație, mai vârtos că ai Comisiunii Centrale erau retribuiți cu 5000 lei pe lună și nu pot avea mai deosebite necesități materiale decât ai Casației, cu care se găsesc « în aceeași poziție și importanță ».

---

[1]) Șt. Catargiu, A. Danu, G. Cuciureanu, D. Cosma, L. Cantacuzino, C. Negruți și L. Catargiu (« Monitorul Oficial al Moldovei » Nr. 21 din 27 Octomvrie 1860).

Pe aceste temeiuri majoritatea [1]) propunea: Primul președinte 4300 lei; președinte 4000; membru 3700; procuror general 4000; procuror de secție 3000; substitut 1600; prim grefier 1500.

De notat că miniștrii aveau 2500 lei lunar. *Și din această diferența trebue să vedem cum prețuiau Curtea de Casație cei ce legiferau întemeierea acestei instituții.*

Propunerea din urmă a fost admisă de Adunare iar la 30 Iunie acest stat de lefuri a fost votat întocmai și de Camera din București [2]).

Celelalte dispoziții din proiect, deși cu foarte mici modificări în câteva locuri, au fost primite în cea mai mare parte așa cum le modificase Adunarea munteană. Totuși au rămas câteva texte diferite.

Lucrarea din Moldova s'a terminat în ședința dela 6 Iulie 1860.

* * *

După sistemul de legiferare, înscris în Convenția dela Paris, ar fi trebuit ca textele muntene și moldovene, amendate, să fie trimise Comisiunii Centrale, care, apreciind, avea să hotărască un proiect definitiv; pe acesta Adunările nu mai aveau dreptul decât să-l adopte sau să-l lepede în întregime. Era pericol ca legea să nu ia ființă căci era foarte greu să se înțeleagă pe toate textele. Chestiunea putea fi reluată — e adevărat — dar

---

1) Majoritatea era compusă din Gr. M. Sturza...

2) Dăm Statul de lefuri, alăturat legii, pentru tot personalul Curții:

1 Președinte primar	Lei	4.300	lunar
3 Președinți de secțiune a	»	4.000	»
21 Membri	»	3.700	»
1 Procuror general	»	4.000	»
1 Prim-grefier	»	1.500	»
3 grefieri de secțiune	»	1.500	»
6 capi de masă	»	1.000	»
12 scriitori ai grefei	»	400	»
3 scriitori ai Parchetului	»	400	»
1 registrator general	»	600	»
3 registratori de secțiuni	»	500	»
1 vătaf de aprozi	»	400	»
8 aprozi	»	200	»
2 odagii	»	150	»
2 rândași	»	100	»
Cheltuiala cancelariei	»	1.000	»
Peste tot	Lei	130.600	lunar

Gruparea luptătorilor era şi la Slavi şi la Români teritorială [1]. Folosinţa formelor şi obstacolelor terenului ca adăposturi şi întărituri şi facerea de fortificaţiuni era ceva datorit tradiţiunii autohtone celei mai vechi. De altfel este firesc ca foritficaţiunea să fie proprie popoarelor aşezate, sau celor mişcătoare numai după stabilizarea lor, pentrucă practica fortificaţiunii cere:

a) Cunoaşterea săpării pământului şi a lucrării lemnului, cunoştinţe fireşti neamurilor stabile dar mai puţin obişnuite neamurilor în veşnică mişcare;

b) Noţiunea luptei pe jos;

c) Cunoaşterea locurilor prielnice aşezării unor fortificaţiuni.

In ceea ce priveşte tactica, tot ceea ce era relativ la cercetare [2], la măsuri de pază, la lupta pe jos şi la folosirea adăposturilor terenului pentru înaintare sau luptă, era un ce moştenit dela strămoşi. Dar tot ceea ce privea lupta călare, tragerea de-a călare cu arcele, manevrele călări pentru atragerea duşmanului, noţiunea împărţirii forţelor şi a folosirii rezervei se datoreşte influenţii popoarelor mongolo-turanice, cum tot acesteia le-o datoresc şi Slavii.

In sfârşit, în ceea ce priveşte strategia, mi se pare că concepţia strategiei defensive deriva din însuşi nevoile şi din învăţămintele trecutului. Iar dacă concepţia raidurilor ofensive nu era străină populaţiei Daciei (care nu avea un respect mai deosebit de bunurile vecinilor decât nu aveau aceşti vecini faţă de dânşii) această noţiune a fost puternic desvoltată sub influenţa popoarelor care au stăpânit pe rând prin aceste locuri.

---

boierilor moldoveni, pp. 616, 623); Făgăraş (Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, pp. 59,60); coloniile româneşti din Polonia (R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi Stăpânii în Moldova*, p. 62).

c) Şi la Slavi (Jirecek, *Geschichte der Bulg.*, p. 133) şi la Români (Iorga, *o. c.*, I, p. 59), acei cari alcătuiau *drujina* şi *oastea cea mică*, trebuiau să se prezinte la reviste de efectiv.

[1]) La Români fusese totdeauna teritorială, la Slavi a devenit aşa după aşezarea lor.

[2]) Dacă, de sigur, serviciul de cercetare (iscoade) era un ce moştenit şi isvorît din nevoile vânătoarei, cred că desvoltarea mare ce a căpătat şi chipul destoinic cum a fost îndeplinit în epocile posterioare, pentru care avem documente, se datoreşte influenţei tătăreşti. Populaţiunea noastră nu a putut să nu fie izbită de numeroasele iscoade şi grupe de cercetare care procedau totdeauna mişcările Tătarilor,

Dar în făptuirea planului strategic, adică în marşurile în vederea bătăliei, în alegerea locului bătăliei, în executarea retragerii sau a urmăririi, în toate acestea, se contopesc toate tradiţiile şi influenţele [1]) şi, mai cu seamă, o influenţă hotărîtoare o au: însuşirile de vioiciune, de cumpănire şi de iubire nemărginită a gliei, pe care trăeşte, pe care o rodeşte şi pe care au apărat-o cu dârzenie, de mii de ani, locuitorii băştinaşi din întreg cuprinsul României de astăzi.

Şugura, 2 Noemvrie 1932.

---

[1]) Este firesc că strategia tătară, a cărei făptuire au văzut-o şi simţit-o Românii, să fi influenţat mult asupra lor, mai ales că se potrivea, prin simplicitatea sa, cu mijloacele de care dispuneau Românii.

LES ORIGINES DE L'ART MILITAIRE DES ROUMAINS

RÉSUMÉ

En commençant par le paléolitique, l'auteur expose ce que furent, aux différentes époques de la préhistoire, de la proto-histoire et de l'histoire ancienne, l'armement, l'organisation militaire, la fortification, la tactique et la stratégie employés par les habitants de l'ancienne Dacie et insiste sur l'identité des procédés de guerre et de chasse, les premiers dérivant des seconds.

La transformation de la Dacie en province romaine mit, momentanément, fin à l'exercice de l'art militaire par les Daces, mais ne fit pas cesser la chasse.

L'évacuation de la Dacie trajane par Aurélien obligea la population restée à avoir recours, pour sa défense ultérieure, aux outils et aux armes, qu'elle n'avait cessé de fabriquer et d'employer, et aux procédés de chasse qu'elle avait pratiqué de tous temps. L'art militaire romain n'exerça aucune influence sur ces procédés.

L'art de la guerre tel qu'il fut pratiqué par les Roumains aux XIII-e et XIV-e siècles n'est que l'art de la guerre des populations daco-romaines du III-e siècle, influencé quand à l'organisation par les Slaves et quand aux procédés stratégiques par l'art militaire des Mongols.

VICISITUDINELE CELUI DINTÂIU STUDENT MOLDOVEAN LA PARIS: GH. BOGDAN

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 12 Mai 1933

Din Documentele Hurmuzaki (*Supliment*, I, vol. II, p. 255) se cunoștea de mult prezența la Paris, în 1803, a unui student moldovean Gheorghe Bogdan. O scrisoare dela 12 Martie al acestui an, adresată lui Talleyrand, de un anume A. Rally[1]), probabil un însoțitor și preceptor, arată că acestui «nobil moldovean venit la Paris pentru motive de sănătate și ca să învețe Dreptul» — deci înaintașul tuturor atât de numeroșilor noștri avocați — i s'a furat dela *Hôtel d'Irlande*, în plin Faubourg St. Germain, rue de Beaune, bani sau lucruri: *un vol assez considérable*.

Se mai știe rostul istoric al familiei Bogdan, dintre membrii căreia unul, Manolachi, învinuit de conspirație împotriva Domniei, a fost executat din ordinul nemilosului Constantin-Vodă Moruzi, hotărît să stârpească opoziția, care dura de vreo douăzeci de ani, contra tuturor Domnilor, a francmasonilor boierești. Era știut și rolul pe care-l joacă în epoca dela 1822 înainte Hatmanul Constantinică Bogdan-Paladi.

Acum de curând, în sfârșit, d-l Claudiu Isopescu a reprodus într'un studiu al său asupra lui Gheorghe Asachi un desemn al acestuia înfățișând într'o formă statuară pe acest boier, cu fața rasă napoleoniană și liniile clasice pe care i le va fi dat gustul desemnatorului însuși.

[1]) V. mai jos, p. 12, nota, despre « doftorul Rale ».

Intr'o bogată colecţie de documente care mi-a fost dăruită mai de curând am astăzi cu ce să întregesc biografia, curioasă şi tristă, a fostului student parisian pe care străinătatea l-a zăpăcit şi câştigat aşa de mult, încât niciodată nu s'a mai întors în Moldova părintească şi strămoşească, de care nu se mai simţia legat prin nimic.

Gheorghe Bogdan, fratele Dimitrie şi sora Ancuţa, măritată cu un Roset, erau fiii lui Gheorghe Bogdan, al cărui tată era osânditul la moarte Manolachi Vornicul. Un act din 1834, pe care-l lăsăm să urmeze, arată cum moşiile şi Ţiganii « hainului » fuseseră confiscaţi de Turci şi restituiţi după ce Marica, sora celui mort, călugăriţă, se presintă la Divan cu copiii,— mama nefiind nici dânsa în vieaţă, cu aceste cuvinte de durere: « Vezi, tatăl acestor copii după vinovăţie şi-au luat răsplătire, dar ei ce sunt vinovaţi, să rămâie nici cu pânea de toate zilele? »:

Cu multă plecăciuni sărut cinst. măna d[i] ccni Costachi.

Eu îmi aduc aminti că în zălili Domnului Calimah bătrănu, la 1795, sau şi mai pe urmă cu 2, 3 ani, eram eu copil, au avut judecată răps. cc. Gheorghe Bogdan, vechil din parte ccnei Anicăi Roznovăniţii, pentru moşie Sărata de pisti Prut, şi la înfăţoşare ci au avut la Divan, ştiu că răposatu răspundè în judecată zicănd că d[or] fraţii toati moşiile le au dar dela mirie înpărătiască, şi adecă la tăere răpt. Vornic Manolache Bogdan i s'au luoatu toată avere la mirie înpărătiască, apoi în urmă, mergănd la Domnu Moruz (şters: Vodă) răposata ccna Mărica, sora răp. clui Manolachi, ce era călugăriţă, cu copii de mănă, şi zicănd lui Vodă: Vezi, tatăl acestor copii după vinovăţii ş'au luoat răsplătire, dar ei ce sănt vinovaţ să rămăi nici cu păne de toate zălili, iproč, apoi Domnu Moruz să vedi că au lucrat, că au venit ferman că dărueşti copiilor moşiile şi Ţiganii. Aciastă ştiinţă dumnei ccna Anica trebue să o aibă mai bini, la cine esti scrisoare acè de dar, sau din parte înpărătiască, sau di la Domnu Moruz, că, dacă ar eşi şi aceia, ar fi di mari trebuinţa.

(După o adresă către epitropia casei lui Const. Paladi, 12 Octomvrie 1834. — Ciornă.)

Cel dintâiu din actele ce prezint priveşte Bălţata, una din moşiile tânărului Bogdan, care, la plecare, avea titlul de Căminar. Ea îi venia din căsătoria lui cu o Paladi, care la acea dată de 1801 nu mai era în vieaţă, lăsându-i un fiu, Constantin, acel

Constantinică, pe care-l vom găsi adesea, care, crescut de familia mamei, uni în numele său amintirea amânduror neamurilor sale de origine.

Adecă noi, care mai ĝos ne-am pus nomele *(sic)* şi degitele, încredinţem cu ačastă mărturie a nostră la cinst. măna dumisale cuconului Ghiorghie Bogdan biv Vel Camănar pentru hotarul moşie anume Bălţata, ce să află supt stăpănire dumisale, precum că au stăpănit-o dumnelui răposat Lo[go]fătul Constandin Pălade mai denainte, pără ce au trimes pe un Vasile Gălcă vătav, în vreme venirii celora vechi răi Muscali la let 1768, fără nicio supărare di spre nime, dar atăta am auzit precum că în vriame acea răzmeriţă s'au sculat Şetrariul Ion Ciute şi au luat dijmă di pe acel hotar de moşie Bălţata în 2 ani, fiindu în vreme răzmiriţi, iară nu în pace, şi în vreme tot acelui vătav dece mai sus numit fără a nu şti nime au luat Ciute dijma pe acei doi ani, iară în altă vreme, după ce s'au făcut pace, n'am apucat să mai ia Ciute sau alte neamuri a lui dijmă di pe acè moşie Bălţata. Şi aşa ştim şi mărturisim cu sufletile nostre înnainte judecăţii şi înnainte lui Dumnezău. 1801, Noem. 30.

† Eu Ianoş Ghiur, martur.
† Eu Vasili Curea, martur.
† Eu Petre Turbea, martur.
† Eu Ianoş Căşan, martur.
† Eu Ioj Mănar, martur.
† Eu Giurĝu Cojan, Vornic, martu[r].

Coram me, p. Silvestro parocho.
(Pecete peste hârtie.)

Din documentul dela 1802, care urmează, se vede că Gheorghe Bogdan fusese chiar — ceea ce arată că nu era de tot tânăr — Mare Căminar:

Adecă eu Neculaiu sin Vasile tăbăcar şi eu Ganciul zet Chiriiac tăbăcar, încredinţem cu ačastă mărturie a nostră la cinstită măna dumisale cuconului Ghiorghie Bogdan biv Vel Camănar, precum că am auzit pe numiţii de mai sus părinţii noştri spuindu precum că Şetrar Ion Ciute să face că ar fi neam cu dănşi şi zicè părinţii noştri cum că rău şi fără cale să acolisăşte că ar fi neam cu dănşi, cum că nu sintu căt de puţin neam, nici di pe o spiţă, şi nici după cum am auzit din gura părinţilor noştri cu sufletele nostre încredinţem cu astă mărture; pentru care, neştiindu carte, ne-am pusu numele, căt şi degetele:

Eu Neculai sin Vasile tăbăcar, martur.
Eu Ganciul zet Chiriiac tăbăcar, martur.
1802, Ghen. 27.
Şi eu am scris cu zisa numiţilor de mai sus:
Cond. Popa.

Şi într'o listă, la 1804, Stănueştii se arată ca fiind a Căminarului Gheorghe Bogdan. Se pomeneşte şi «piiatra Spatr. Dumitraşcu Bogdan, ce esti din vale de drum».

Deşi felul de a scrie al lui Gheorghe Bogdan e grozav, se pare că e a lui scrisoarea din 1814, prin care, adresându-se unui boierinaş Gheorghe sau Iordachi Oprişan, pe care-l crescuse, îi recomandă interesele fiului, a cărui purtare nu-l mulţămia, în aceşti termini — s'ar părea, după rândurile dela urmă, că Bogdan se întorsese în Moldova, dar tot ce ştim mai pe urmă despre dânsul nu întăreşte această presupunere:

Cinstite dumneata bade (?) Iordachi Oprişane, fericită sănătate îţ poftescu dela milostivul Dumnezău ca să-ţ dăruiască.

Am luoat scrisoare dumitale şi am văzut celi ce-mi scrii, şi-mi pare rău mie că te văd atăta de întrestat şi cu hotărări că nu vei sluji lui Costandin pentru pricina ce-mi scrii.

Logofete, acum eşti în vrăstă de bărbat, şi nu trebueşte să socoteşti greşaleli tinereţilor, ce de a purure plecare aceia ce ai avut cătră acela ce te'u crescut mai din faşe, acum trebui să o arăţŭ cătră fiiul acelue, iconomisăndu-le toati cu înţălepciune; dar prè bini te încredinţăz că pentru plecare ce am cătră frati-meu, oricănd voi putè, şi cei ci voi putè, de a purure voi înpleni spre agiutor dumisale. Banei acei ce-mi scrii că ai adus, cum şi cei mai d'innainti, pecetlueşte-i şi puni să stè pără ce va veni Cluceriu Ianachi, căci poati să me si plătescă vre un zapis. Si fii sănătos.

814, Maiu 19.

Gh. Bogdan Camr.

[V°:] Cinstit dmisali Medelnicerului Iordachi Oprişanu cu fericită sănătate.

[De mâna lui Gheorghe:] Medčr., vino dela Eş pe aice când te vii întoarci acasă.

(Pecete roşă cu B. Gh. şi coroană.)

În adevăr, la 23 Noemvrie 1815, aflându-se acum la Roma, el *se gândia numai* la o întoarcere, prin Mai, îndată ce-i vor veni banii dela fiu, în «patria sa». Doria să se facă la moşia lui Ciocanii reparaţii pentru a putea petrece iarna acolo; «încă şi o parte din toamnă», «cu toate că», adauge el, «la Necoreşti obişnuesc a o petrece şi a mă zăbovi acolo». Vrea patru telegari «bine potriviţi de păr, de mărime şi de vrâstă cel mult de cinci ani» şi «un bun cal de călărie, care să aibă bun mers,

fără nărav şi să fugă bine, pentru iepuri, pentru plimbare şi, în scurt, să nu fie spărios », plus « doi ogari buni, patru copoi de iepuri, aleşi şi slăviţi ». Se pare că avea grijă şi cum să se poarte *à la mode* în « patria » regăsită.

Dm. Medelnicer Iordache Oprişan sănătati îţ poftesc dela Dumnezeu ca să-ţ dăruiască.

Fiindcă eu cu ajutorul lui Dumnezău, îndată ce mi-or sosi banii ce ari să-m trimiţă fiu-mieu, dela Sfeti Dimitrii încoace, mă pornesc negreşit ca să mă întorcu în patria mè, drept acee iată că-ţ scriu să cauţi să vezi cu un bun meşter dela Bărlad, de este trebuinţă la odăile de la Ciucani, să-mi facă oareşcare prefaceri înnuntru, pentru ca să fii mai călturoase, iarna, fiindcă negreşit, după cum am zăs mai sus, vroiu să petrec iarna ce vini la Ciucani toată, încă şi o parte din toamnă, măcar că aceasta, precum ştii, la Necoreşti obişnuesc a o petreci şi a mă zăbăvi acolò; la acest de pe urmă loc ăi avè aminte ca să găsăşti vre o casă cu grajdi i altele ce trebuesc ăn acè vreme ce am să petrecu. Deosăbit patru telegari bine potriviţi de păr, de mărime şi de vrăstă cel mult de 5 ani să-mi cauţi. Aşăjdere şi un bun cal de călării, care să aibă bun mersu, fără nărav, şi să fugă bini, pentru epuri, pentru plimbari şi în scurt să nu fii spărios. Doi ogari buni să-mi găsăşti numaidecât şi patru copoi de epuri, aleşi şi slăviţi. Moşăe, că-i ţănè-o tu cu anul, ori ç'oi lua-o eu iarăşi, tu pe stăpănul tău ăl cunoşti, care (?) atunci nimic cu paguba ta negreşit că nu voesc, nici ăi avè. Eu cu ajutoriul lui Dumnezău pără la luna lui Maiu sănt la Eşu. Urmează căte ăţ scriu cu acè osărdii şi vrednicii care ăţ sănt fireşti. Părul *(sic?)* şi făşţi *(sic)* oi să las à la mode.

Al dum. de bine voitor
Gh. Bogdan.

1815, 23 Noem.
Răspunsu în grabă să-m faci; spune tuturor că vin.
[V°:] Dela Roma.
In măna dum. Medelniceriului Iordachi Oprişan cu sănătate să să dè la Ciucani.

Dar luna lui Mai trecu — şi banii sosiseră — fără ca fostul Mare Căminar şi student în drept să-şi fi revăzut Nicoreştii şi Ciocanii ori Valea Seacă de spre munţii Bacăului. Se oprise la Viena, unde era la 19 Septemvrie 1816, hotărît să-şi petreacă acolo iarna. Dar că nu voia să se mai întoarcă o arată intenţia de a da în arendă unele proprietăţi « pe toată viaţa sa » credinciosului om de casă Oprişan, care a păstrat cu îngrijire scrisorile boierului său. Îi propunea însă, dacă el însuşi n'ar putea veni, să risce o călătorie la Viena pentru a-şi găsi un

tovarăș de arendă, « Neamț, Grec ori care ți-a părea », care ar avea și bani și o pricepere europeană în ce privește « lucrurile pământului și a viilor ».

Cinst. dum. Medč. Iordachi Oprișan fericită sănătate îți poftesc dela Dumnezău ca să-ț dăruiască.

În scurt (?) după ză[le] zăci în Avgust am ajunsu la Viena. Cu toate aceste poftesc ca să petrec toată iarna aice, așteptănd niști lucruri ce am trimis dela Roma ca să vii aice. Cu toate aceste te înștiințăz că bine eu aș voi să-ți dau ții moșăi Ciucani i Vale Sacă și crășma dela Leș cu an pe toată viața mè, în preț doă mii di galbeni. Priimești tu ca să le ei cu aciastă tocmală? Și, dacă eu mi-ar părè că să nu vin acum acolò, voești tu ca să vii aici și să te întovărășești cu cineva de aice, Niamțu, Grecu ori care ț'a părè, atăt pentru banii, ca să mi-i dai aice, căt și pentru că-ți găsi vre unul de aice cari știu mai bine decăt în părțăle țării acei lucrurile pămăntului și a viilor? Aciasta voiu să o știu eu odată de la tine. Așteptănd, sănt a purure bun stăpănul tău. Iată o scrisoare ce scriu Spăt. Ion Jora.

De bine voitor,
Gh. Bogdan.

1816, 19 Setemvri.
[V°:] De la Viena.
În măna d[i] văt. Iordachi Oprișan Medelnicer. La Ciucani.

Dela Viena, la 21 Martie 1817, Gheorghe Bogdan, care avuse năcazuri cu fiul Constantinică și o neînțelegere și cu Oprișanu, amintește acestuia că l-a ținut în chiverniseală și că de aici îi vine toată situația. Dar e în dispoziție de iertare și blagoslovește pe acela care « iubește pără la atâta și pe stăpânul său și pe toți oamenii lui », iubiți, de o potrivă cu fiul, de el însuși:

Cinst. dum. Medč. Gheorghe Oprișani, fericită sănătati și tot binile ăț poftesc dela Dumnezău ca să-ț dăruiască.

Nu tăgăduesc că nu m'ai slujăt cu osărdei, căci și eu însumi ti-am țănut în chivernisală, dar poți tăgădui că nu ti-ai folosit nici di spre parte ta și că mii ăm rămăi în parte datoriu la cee ce ai ajunsu acum? Avănd vrednicii ce ai, nu poți să te jăluești că nu ești în bună stare. Mulțămești lui Dumnezău că ț'au dat-o. Și, de spre parte mè, ăț mulțămesc că ai pus-o în lucrare pentru folosul a imbelor părți, cum și toț oamenii mei cred că or face asămine. Mă supărasem puțintel că te înșăla Costantinică, dar iată că te ertu din tot sufletul mieu. Dumnezeu să te blagoslovască de vreame ci iubești pără la atăta și pe stăpănul tău

şi pe toţi oamenii miei, pe cari pociu zăce că-i iubesc ca şi pe însuşi fiul mieu, şi de vreme că ai voit şi voeşti atăt bini a unue şi a altora.

Dumitali iubit stăpăn,
1817, 21 Mart. Gh. B. Căm.
[V°:] De la Viena.
Intru cinstită măn dum[i] Med. Iordachi Oprişan cu sănătate să să dè.

Scrisoarea dela 31 Maiu, care admite condiţiile arenzii, e plină de ciudă, pe Constantinică, un « neghiob » şi un « obraznic », pe socru şi soacră, cari nu i-au dat o parte din zestre, în care şi trei moşii, şi ar vrea să-l despoaie, şi pe altă lume, între care şi consulul rusesc: „eu nu ştiam că consulii străini în ţara acee pot face ce li place". Dar va merge şi până la Impăratul. E foarte sigur de sine şi ameninţă pe copil, căruia de nu-i va face lecţia, « să nu fiu Gheorghe Bogdan pe lumea asta ».

Cinst. dum. Sărdare Iordachi Oprişan fericită sănătati şi tot bineli ăţ poftesc de la Dumnezău ca să-ţ dăruiască.
Indată ce' lua aĉastă scrisoare a mè, să te scoli şi să te duci la fiul mieu Constandinică ca să priimeşti din mănile sali otcărmuire trebilor meli de acolò, aşa precum el li-au priimit din măna frăţine-mieu. Insă iată că te- înştiinţăz că eşti supt povaţa frăţăni-mieu. Banii căţi or fi la vadelile vănzărilor moşăilor, precum sănt date, s'or schimba în galbeni lipsă la cumpănă şi să vor da în măna omului lui chir Anastasăi Mărgărit ce are acolò la Iaş, de la care vei lua sănet că i-au priimit. Copilului n'ai să-i ţăi în samă ponturile acele ce sănt fără ispravă, precum 35.000 lei ce zăci că ai lui Gheorghe Dumitroai, pentru că ei vorbile meli n'au avut să facă nicio învoială, şi mai vărtos că Gheorghi Dimitroai nicio dreptati nu ari, precum acum scriu şi consulului ghenărariului rusăsc asupra aceştii madeli, şi, când consul a bărămi *(sic)*, încă să nu poronceşti ca să să întoarcă acei 35.000 lei înnapoit; silit oi fi, precum ăi scrisu ca să scriu şi Inpăratului rusăsc însuş asupra aceştii modeli. Eu nu ştiam că consulii străini în ţara acee pot face ci li place. De a fi vre un vicleşug or vre o greşală şi smintială a copilului, pentru care poati el să fii vinovat după toată dreptati cătră acel Gheorghi Dimitroai, plătiască-i Constandinică din punga lui, iar nu să-ş acopere greşala cu numili şi punga mè (afar' acee încă am şi scris bădiţa să-i fii epitropu, că neghiobu acela poati face o mulţime de bicisnicii, dacă nu l-oi străngi la vremi). Asămine puntul cumpărăturii unei părţi de moşăi, pentru [care] mi-ai scris însuş dum., este vremi, că să vindè pănă 28.000 lei, în vremi ce-mi aduc aminte, şi am şi scrisoare înadinsu;

îmi pare că-i jumătati prețul din cee ce-m arată. Asămine cătărătul [1]) puni 7 lei și jumătate pe pungă pe acè puțănă sumă ce-s dator. Tu-i arată că sănt ca vr'o 11.150 lei bădiții: încredințază-te că este așa. Fă-mi socotială adevărată de toate și nu mai umbla urmănd sfaturile altora: căta-mi *(sic)* puțăn de trebile meli. Scrie-mi asămine căte cu adevărat sănt văndute cu anul moșăile și crăjma dela Leș, și trimite încă și copiile vănzărilor. Nu da asămine nicicacum din moșie Vale Sacă nimărui nimică. Păladi și Pălădoai nu pot să dè danii din moșiie ce sănt date în zăstre, și mai vărtos că sănt acum vreme a meli *(sic)*, de vremi: 3 moșăi au făgăduit în zăstre, nu mi li-au dat, asămine și alte lucruri. Sălește în Divan pe copil ca să cetească degetele Pălădeștilor, că pare-mi-să să nu fii încălărit o cimpoeșătură a lui; și la el o început a să îndăsa obraznicul, dar lasă-l, că, de nu l-oi tămădui eu, să nu fii Gheorghii Bogdan pe lume asta! Fii sănătos.

Al dum. de bine voitor
1817, 31 Maiu. Gh. B. Căm.

Cu aceasta se leagă răvașul următor, dela 26 Iulie, care nu mai e însă din Viena, ci din Florența, unde se va așeza pribeagul:

Cinst. dum. Medč. Iordachi Oprișan sănătati și to[t] binile ăț poftesc de la Dumnezău ca să-ț dăruiască.

Ăț scrisăsăm, treizeci de zăle poate și mai multe or fi, să primești toate lucrurile mele din măna fiului mieu Constandinică, însă supt povățuire frățăni-mieu, și în scurt cele ce ai să faci după aceia, fără a lua pără acum niciun răspunsu di spre parte-ți dacă ai pus în lucrare poronca mè ori dacă-ți pricinuește vre o înpotrivire de spre parte cuiva. Vroiu a crede că n'ai avut vreme să-m răspunzŭ, decăt că poati fi vre o altă pricină de faci acee. Cu căt mai în grabă ăm scrii de cele ce ai făcut până acum în urma poroncii dintăi. Așăjdere (?) trimețăndu-ți socoteli cu rândul toate, precum în scurt ăț arăt tot într'aceeaș scrisoare, fiind

Al dum. de bini voitor
Gh. B. Căm.

Banii căț ai să-mi trimeți schimbă în galbeni cu lipsă la cumpănă și-i dă în măna tovarășului lui chir Anastasii Mărgărit ce-i acolò la Leș, și sănet că le'i dat, și mă înștiințază; scrisorile prin dănsul mi le trimete.

[Altă mână:] 1817, Iule 26, am priimit cu Ene Mărgărint.

[V°:] De Florence.

A Mons.

Mons. George Oprichan Med..., în măna dum[i] Med. Ghiorghi Oprișan, la Ciocani. Tziocani. Yassi.

[1]) *Κατάρατος*, ticălosul.

În Noemvrie 1818, stând în frumoasa lui «Firențe», Moldoveanul înstrăinat poftia acolo pe bietul Oprișan și-i făgăduia, cu avantajiul de «a vedea o țară», că-i va arăta, printr'un «Firentin», o altă agricultură, din care un «mare folos să va pricinui toată țării» *(sic)*:

Cinst. dum. Med. Gheorghe Oprișan fericită sănătate și tot binili ăț poftesc de la Dumnezău ca să-ț dăruiască.
Iordachi, scoală-te încale și vin la Firențe să mă vezi. Eu nu poci acum păn după culesul viilor, și ț'oi da încă un Firentin ca să-ț arăte cum să lucriază viile și pămăntu. Adă și toati socotelile. Să poati încă să faci cine știi vre o tocmală deosăbită pentru moșiile meli, să ți le dau pentru mulți ani în orăndă. Și, în scurt, îi vedè o țară și, după cum tu știi bine răndui lucrul pămăntului, negreșit că mare folos să va pricinui toată țării, că ț'oi da om ca să-ți arăti toate acele ce sănt spre iconomia casii. De nu poți acum veni, trimite-m socoteala în scris.

A d[i] de bini voitor
1818, 13 Noem. Gh. B. Căminar.
[V°:] De la Firențe.
În măna dum. Medč. Gheorghe Oprișan cu fericită sănătati să să dè la Ciocani.

Gheorghe Bogdan avea și acel frate mai mare — îi zice: «bădiță» —, Dimitrie, Mare Vornic al Moldovei. Acestuia îi scrie el la 25 Ianuarie 1819, propuindu-i spre vânzare toate moșiile, oferite și prin «gazeturi», pe bani ori cu «chizășie evropeenească bună ori și moldovenească». Și el încheie cu aceste cuvinte de veșnică despărțire: «*«Eu, bădiță, în țările acele nu mai vin, cu toate că eu n'oiu înceta de a ruga pe Dumnezeu apurure pentru sănătatea și fericirea a tuturor adevăraților Moldoveni și mai ales pentru fericirea și sănătatea aceluia ce l-am socotit în toată vremea ca pe însuși părintele mieu*». El glumia asupra sângelui semi-grecesc al copiilor lui Dimitrie, pe când ar fi «adevărați Moldoveni» aceia ai Anicăi, probabil sora lor:

Cu frățască plecăčune închinăndu-mă, sărut cinstita mănă dum[li], bădiță.
Încă acum de te supăr pe dum. ca să-m spui pentru cari cuvânt ai încetat cu totu de a-mi scrii, și mai ales fiind că eu sănt hotărăt ca să-m văndu moșiile de acolò, nevoind a mai avè tot pricini, atăt cu Costandinică, căt și cu blăstămații de Greci. Nădăjduesc că te'i săli dum. mai

înnainte de fiiştîcari altul ori a le cumpăra cu bani peşăn şi trimeti aici unde mă aflu, ori dacă mi'i da chezăşii evropeeniască bună ori şi moldoveniască că voi avè la vremi tot aici, ci pe tot anul te vei îndatori dum. cu Costică în toată viaţa mè, adecă plătind acè puţănă datorie ce pot avè acolò, afară dintr'aceia şi trei mii de galbeni în doă vadeli pe fiiştece an, începănd dela Sfăntu Ghiorghi viitor, şi înnainte lor. De voeşti cu bani gata, atunce găteşti căt mai în grabă 80 de mii de galbeni şi dreptŭ la cumpănă, cu cari de due chipuri ăţi voi mulţămi dum., înnădinsŭ şi fără mai multă zăbavă, ori, mai bine a zăce, trimite-m contract întărit după obicei, şi atunce ţ'oi trimite şi eu unul asămine îndată în ţară (?), că am pus în multe gazeturi această vănzare, şi pentru acè te înştiinţăz ca să apuci lucrul la vreme. Eu, bădiţă, în ţările acele nu mai vin, cu toati că eu n'oi înceta de a ruga pe Dumnezeu apururea pentru sănătati şi fericiri a tuturor adevăraţilor Moldoveni şi mai ales pentru fericire şi sănătate acelue ce l-am socotit în toată vremi ca pe însuş părintele mieu, fiind

Al dum[i] pria-bun şi mai mic frate

1819, 25 Ghenar. Gh. B. Căm.

Să înţălegi, bădiţă, că, cănd ăi trimete dum. tocmala de 3 mii de galbeni pe an, atunce după moarte mè rămăn moşiile a dum[i], iar, de socoteşti dum. că copii dum. au puţuntel de parte greciască într'ănşii, ză Anicăi, surorii meli, să facă ača tocmală običnuită (?), pentru că fečorii ei sănt adevăraţi Moldoveni.

Gh. B, Cam.

[V°:] De Rome.
A Monsieur Dimitrij de Bogdan, Grand Vornik de la Moldavie, par Vienne en Autriche.
Τῷ πανευγενεστάτῳ καὶ περιποθήτῳ μοι αὐταδέλφῳ, κυρίῳ μοι κυρίῳ Δημητράκῃ Μπογδάνῳ Μέγα-Βορνίκῳ.
Par Vienne en Autriche, pour Jassi, capital de la Moldavie.

Fratele era însă greu bolnav de ochi şi fiul Constantinică se afla la Constantinopol, voind, spune tatăl în glumă, să se facă « Ţărigrădean » (poate să moară « şi la Bagdad »). Scrisoarea din 22 August e importantă şi prin ce se spune despre cunoscuta mişcare ieşeană, provocată de măsurile contra ciumei, în care însă el vede o revoluţie contra Grecilor, pe care o crede neapărat necesară, — « şi apoi săracii or să fie fericiţi »:

Cu frăţască plecăciune închinăndu-mă, sărut cinstită măna dum[i].
Frăţască scrisoare dum[i] din 5 a lui Iunii a anului acestue cu plecăciune am luat în zilile aceste a lunii lui Agust, şi mai întăi mă bucur

şi dau laudă prè-puternicului Dumnezău că te-au scăpat din mănili morţăi, şi aşa, crezănd că dum. te afli acum sănătos, mă veselesc din tot sufletul mieu.

Şi eu am fost puţintel bolnav, dar acum stau mai bine.

Mulţămăsc pentru că dum. ai priimit otcărmuirea trebilor meli; neştiind eu, tot am scris la Constantinică, măcar că Ţărigrădianul niciun răspunsu nu mi-au făcut. Aştept dar, precum ăm scrii dum., socotelili lui Costandinică şi, căt pentru dănsul, de vreme că au hotărăt să moară Ţărigrădian, poate să să ducă şi la Bagdad, dar avere sa negreşăt că nu va merge, şi dum. ai da în ştire că contracturile ce a face el pentru moşiile lui rămăn fără tării. Îi înştiinţază dum. pe cei ce or fi făcut ca să ţii lucrul mai înnainte; căt pentru liafa Pah. Gheorghe Oprişan, dum. rămăi stăpăn să o hotărăşti.

Bădiţă, aud că s'au făcut zurbà în ţara acee. Gazeturile însuş facu pomenire, şi dumv. nu-m scriţi mii nimic. Fi-va vitezălor Moldoveni precum văd în gazeturi? Or să gonască pi ticăloşăi de Greci din Moldova? Alt chip nu rămăne ca să fii fericită ţara noastră. Căti ţ'am spus ce-m faci mii blăstămatul de Mărgărit. Şi apoi săracii or să fii fericiţi! D-ta găsăşti alt chipu ca să-m trimiţi banii, iar nu pin mijlocire lui Mărgărit. Priimiţi, bădiţă, alte doftorii de ochî. Ţ'am trimis dou reţete şi nu-m scrii nimic, trustele făcuti de prè-slăviţi doftori. Pentru acee dum. le è fără a cuteza.

Pui dou părţi apă puţintel caldă şi a tria parte doftorie şă-ţ spală ochi sara.

Dou părţi apă răci, a trie parte doftorii şă-ţ spală ochi diminiaţă. Ăi vidè că vr'un ce folos ăi avè, poate în de toţ *(sic)* încă, fiind

Al dum. prè-plecat şi prè-iubit frati

1819, Agust 22. Gh. B. Căm.

Dar Dimitrie muri îndată după aceasta, şi unul dintre fiii Anicăi, Ştefan Roset, făcea în Octomvrie al aceluiaşi an o socoteală a averii «moşilor» (unchiului) săi [1]).

---

[1]) Samă di căţi bani s'au strănsu din veniturile dumisale moşului Gheorghie Bogdan, care e de cătră duml. Pah. Iordachi Oprişan, di vreme ce au luat moşumeu răposat. Dimitrachi Bogdan Vorc. moşiile moşului Gheorghie asupra dums.; 819, Iuli 2.

lei bani

12503. De la moşie Ciocanii, căstul Sfăntului Dimitrie a anului 1819, iar căstul Sfăntului Gheorghie a acestui an au întrat în socoteala dumisale vărului Costandinică Păladi Hat., arăndator dl. Camr. Costachi Cerchez...

9.500. De la moşie Vale Sacă, tij căstul Sfăntului Dimitrie, 819...

150 căstul Sfăntului Dimitrie a crăčmi ot Tărgul-de-sus, 1819...

300 chirie dughenii ot Tărgul-de-sus pe un an întreg...

14.136,90 ci s'au dat neguţătoriului Stavru şi Costandin Radovici pentru 927 olandeji, căte 15 lei, 10 parale unu, ce au dat poliţi la Viena pentru dl. moş Gheorghie.

Deci, după socoteala nepotului, la 4 Maiu 1820, Gheorghe Bogdan era acum la Roma.

La 1820 încă, Noemvrie, avem o «vânzare» a moşiilor Ciocani, Marţocani şi Măciucaşi dela Tutova şi o parte de moşie în Tecuciu, pe trei ani, către Oprişan, din partea unui frate sau unei surori a desţeratului.

La începutul lui 1821, vorbind de acest contract, Gheorghe se mângâie de moartea fratelui: «Ce să-mi pară rău că n'au trăit mai mult; dar de asta sântem toţi născuţi: pentru ca să murim!». Moşiile dela munte le dăduse unor Armeni, cu privire la purtarea cărora faţă de sătenii unguri se interesează. Din nou speranţa celui «adevărat Bârlădean» de a veni în ţară, la primăvară, se manifestă:

Cinst. dum. Păh. Iordachi Oprişan fericită sănătate şi tot binili ăţ poftesc de la Dumnezău ca să-ţ dăruiască.

Ce să facu dacă au murit bădiţa! Aşa ăi dat tuturora a faci. Ci să-m pară rău că n'au trăit mai mult, dar de astă săntem toţi naşcuţi: pentru ca să murim!

Mă bucur că tot dum. ai luat moşie Ciocani cu anu. Sănt încredinţat că ţii bini toţi oamanii casii. Facu socotială că asămine urmare păzăsc şi Armenii cu Ungurii dela Vale Sacă: căte odată răpezi-te ca să vezi de sănt mulţămiţi oamenii mei de la acel sat cu necustorii Armeni: pune la cale lucru dacă nu-i ... Şi spuni mai ales lui Ştefănică că rămăne însărcinat, că, precum răposatul fratile mieu în vremi, că şi Anica soră-mè răspundè pentru dănsul, ca să dè poveţ Armenilor. Caută, Iordachi, de plăteşti de acum înnainte banii cumpărări moşii pe an

---

7,30 pentru plicul cu cărţăle şi socotelile ce s'au trimis la moş Gheorghie i răspisca că au triimis poliţi poţta a galbinilor arătaţi.

1,60 pentru oţăt ci s'au cumpărat şi s'au spălat bani, fiind boala ciumii.

500, ci s'au dat la Sfăntul Mormănt, după sănetul egumenului de Gălata; 819, Octv. 26...

1,15 pe o carte de la Roma, venită de la moş Gheorghe; 820, Maiu 4.

2,30 tij pe altă carte; 820, Mai 2...

13.375, pentru 856 galbini olandeji ci s'au trimis la Vghena cu doftorul Rale, căstul Sfăntului Gheorghie, ce avè să i să trimită moşului Gheorghie; 1820, Iule 20.

4,90 pe un plicu cu cărţi ce s'au triimes la moş Gheorghie după răspiscă; 820, Noemvr. 22...

10.171 ci s'au plătit dumisale moşului Dimitrachi Bogdan în plată datorie dumisale a moşului Gheorghie.

13.125 S'au plătit la neguţătorii Stavru şi Constandin Radovici din Eşu pentru 840 olandeji, căstul Sfăntului Dimitrie 820, ci s'au luat poliţi ca să răspundă la Vghena, ca să să trimită la moş Gheorghie prin Arniştainu.

38 scădere a 152 caragroş ci s'au luat căte 7 pol lei unul şi s'au dat căti şapte lei şi zăci parale unul...

la vremi, că eu trag mare supărari aice. Asămine urmeză să păzască şi Armeni. La toată scrisoare le scriu. Dum. Spat. Ion Jori ză-i şi din gură că eu sănt adivărat prietin şi Bărlădian. Poate că eu să viu la primăvara viitoare ca să vă vădu pe toţ. Fii sănătos, ză tuturor oamenilor miei că eu îi iubesc chiar ca un părinte pe fii săi. Rog pe Dumnezău ca să le dè sănătati şi toată fericire.

Al dumv. bun stăpăn

1821, 6 Ghenar. Gh. B. Căm.

[V°:] Cinstitului dum. Păh. Iordachi Oprişan cu fericită sănătati să să dè.

[Pecete roşă.]

Iată acum o Domnie nouă, românească, a lui Ioan Sandu Sturza, care el însuşi se declară « o aproape rudă, văr primare » al « celui ce acum să află înstreinat la Roma ». Nemulţămit cu nepotul Roset, acesta face pe Vodă însuşi epitrop al averii sale, arătând că a pus « vechil deplin, împuternicit a face ce va voi cu averea sa », pe Italianul marchiz Ludovic Coccapani. Acesta şi vine în ţară şi arendează moşiile Ciocani, Iveşti şi Pogoneşti Armeanului Ioan Balasan şi lui « Ioan Fransoà Vensan Peres », adecă d-rului Jean François Vincent Pérez.

Noi Ioan Sandu Sturza Voevod, cu mila lui Dumnezău Domn ţării Moldovii.

D-lui Camr. Gheorghi Bogdan, acel ci acum să află înstreinatu la Roma, ne scrii rugăndu-ne şi ca pe un firesc epitrop a tuturor de obştii şi ca unii aproapi rude, văr primari, ca mai întăi să priimim a fi epitrop şă, al doile, să luom sama epitropului său ci au fost pără acum în lucrare ci au păzăt şă păzăşte, cari epitrop esti dumnealui Vornicu Ştefan Rosăt, lăsat de răposatul fratili dums[i]. Caminar, şi ca să i să triimită cinci mii galbini prin dum[i] Ludovic Capani, ci l-au rănduit vechil deplin înputernicit a faci ci va voi cu avere sa. Deci noi, giudecând de cuviinţă cerire dums. Caminar, am chemat pe dumnealui Vornicul, căruia arătăndu-i celi scrisă de dumnealui Caminar, i-am şă poroncit ca să-mi înfăţoşăză bilanţu de luaturi şă daturi şă să închipuiască şă găsăre acestor 5.000 galbini ca să i să triimată; însă dumnealui nu numai că bilanţu n'au arătat, ci încă, fără să ni facă cunoscut nimică, sfărşăşti tocmală pentru moşiia Ciocanii cu săliştile ii pe 12 ani în 4.000 #; cari urmare a sa auzăndu-o noi dela streini, am şă sfărămat-o, şă ni-am îngrijăt spre a să găsă altu chip, ca să nu lăsăm pe dumnealui Caminar întru aşa mari nevoi, şi mai întăi am cerut să ni dei toati socotelili, rămăind noi epitrop asupra aceştii casă după însuş cerire dum[i] Caminar, şi am fost găsănd muşteriu de 5.000, adică cinci mii galbini în vadè de 14 ani

pentru moşăia Ciocanii cu săliştili iai; am şă săvărşăt tocmală cu dumnealui Ioan Bălăsan şă doftorul Peris, şă cu toati că preţul esti puţăn, dar tot de cuviinţă şă mai folosătoriu decăt acel închipuit de cătră dumnealui Vornicu Rosăt. Dreptu aceia spre a avè ţării şi nestrămutare acestu contractu dat de cătră dumnealui Ioan Bălăsan şă Peris doftorul dumnealui [Lu]dovic Cocapini *(sic)*, deplin vechil dums. Camr. Gheorghi Bogdan, întărim şă noi cu a nostră iscălitură şi peceti, la let 1823, Avst. 18, Iaş.

Noi Ioan Sandu Sturza Voevod.

Locul peceţii.

Noi mai jos iscăliţi Ioan Bălăsan şi Ioan Fransoà Vensan Peres, adiverim prin acest condract şi dăm dums. Camr. Gheorghi Bogdan prin vechilul său domnului Ludovic Cocapani că am cumpărat venitul moşăilor dumisali Ciocanii, Iveştii şi Pogoneştii, de la Ţint. Tutovii, pe paisprezăci ani, cari ani să începu de la 1824, Apr. 23, şă să sfărşăsc la 1838, Apr. 23, cu preţ 5.000, adecă cinci mii galbini Olanda pe toţi anii aceştiia.

1-iu. Banii mai sus numiţi ne îndatorim a-i răspunde în doî vadele, adică doî mii cinci suti galbini acum la facire contractului şă doî mii cinci sute galbini ne îndatorim a-i număra în Viena în curgătoriul anu, la 1 Noemvrie.

2-le. Datoriu esti dumnealui Camr. Gheorghi Bogdan a nu fi volnicu pără la înplinire numiţilor ani suptu niciun cuvănt de a li vindi de veci sau a li faci schimbu sau danii şă mai vărtos şă la morte dums. să îndatoreşti a lega pe clironomii dumisale ca să nu fim prescurtaţi den putere acestui contract pără la înplinirea acestor mai sus arătaţi.

3-le. Dumnealui Ludovicu să îndatoreşti a ni da orghinalul vechilului dum. Camr. Bogdan, în putere căruia am cumpărat acesti moşăi.

4-le. Orice acareturi vom faci pi moşăile aceste spre podoaba şă folosul moşăi, să rămăi a moşăi, fără să putem pretenderesă cevaşi.

5-le. Ţiganii ci va avè dumnealui la aceste moşii datori să fii a ni lucra căte doîsprezăci zăli proaste ori la ci-i vom puni, iar altă nimică, îndatorindu-ni şi noi a li da locul de arat şi de cărat, căt va ceri trebuinţa, iar nu mai multu, precum şă imaşu.

6-le. Întămplăndu-să vre o răzvrătire în pămăntul acesta, pe toată vreme ci vom fi isterisăţi de venitul numitilor moşii, să fii datori dumnealui Camr. a ni o înplini afară den pomeniţii ani a condractului, ţăind şă noi samă de veniturile ci vor urmà pe acè vremi a răzvrătirii.

7-le. Scutelnicii Căminării să aibă a ni-i da, şă ei datori să fii a ni lucra după cum ne vom aşăza cu dănşăi, iar, nedăndu-ni-să, să ni răspundă dumnealui Caminar ca şă alţii ce au scutelnici.

8-le. Dumnealui Ludovic este îndatorit a ni faci numitele moşă, tesilim în hotarăli ci astăzi să află în stăpănire dumnealui Caminar, iari lipsind vre o parte de loc, prin drumul giudecăţii, să aibă a ni scădè după

analoghii, și, iarăș, prisosănd, să avem a-i plăti după analoghii, însă când de suprivighere nostră fără giudecată va lua cineva și vre o bucată de loc, nu numai să rămănem păgubaș, dar rămănem și îndatoriț a răspunde acè pagubă.

9-le. Toți lăcuitorii acestor sate sănt îndatoriți a ne lucra după ponturile gospod, dăndu-li și noi locu de arat, iarăș după ponturi, cum șă emaș.

10-le. La toamna viitoari datori să fii orăndătorii vechi a ni slobozi locurile trebuitoari spre a ni face arături de tomnă.

11-le. Copie de pi hotarnici întărite de cătră Măriia Sa Vodă să ni să dei pentru a putè păză hotarăle moșăilor.

Cu acesti unsprezăci ponturi am cumpărat venitul moșăilor mai sus arătati de la dumnealui Caminar Gheorghi Bogdan, prin deplin vechilul său dumnealui Ludovicul după vechilăcul den 1823, Apr., după cari și o parti șă alta ari a urma întocmai, și spre încredințari urmiază a nostră iscălituri, priimind șă ei asămine condract întărit de cătră Măriia Sa Vvodă.

În Iaș, 1823, Avst. 14.

Iscăliți: Ioan Bălăsan șă Peres doftoru. Întăritura c.c. Aghenții în limba nemțască, cari nu s'au pus aici.

Dar acest suflet neliniștit ajunse răpede, la 1825, în conflict cu toți: cu Balasan, cu Coccapani, pe care declară că nu l-a înțeles plenipotent, și cu Vodă însuși, căruia-i tăgăduește dreptul de a se intitula « părinte obștesc a Moldovei », nefiind « Domn din clironomie » și având dela Poartă ordin « să se poarte bine cu boierii pământeni, iar nu să-i desbrace », adăugind și aceea că « au făcut obraznic și nesupus și pe copilul mieu ».

Arătările dumisali Caminar Gheorghi Bogdan.

Nu-i nicicacum adivărat că eu am dat vechilăc nemărginit dums. marchizului [Lu]dovic Cocapani. Drept aceia îl și pusăsăm supt povățuire și ocărmuire Mării Sale lui Vodă, și mai vărtos că vechilăcul îi mărginit în puterile sali, șă Măriia Sa Vvodă, cari voia mè ca să-l covărșască, adică să facă ceva pisti voia mè; să înțălegi mai ales adivărul acesta den vechilăcurile ci am dat mai în urmă tot dumisali marchisului șă întru carile îi cresc puterile în rănd fără a-i da lui voi să facă ci i-a plăcè cu avere mè, precum șă cu trebile meli. Măriia Sa Vodă cu greșală ia titlul de părinti obștesc a Moldovvei. Întăi că nu-i Domnu din clironomii șă apoi au uitat că Porta îi poroncești să să porti bini cu boerii

pămănteni, iar nu să-i dezbraci, și ci vrè Măriia Sa să facă altă ceva cu mini decăt ar voi să mă dezbraci, după ci mă supără pără la atăta că să poati zăci că mă mărturisăşte înpreună şă pe omul meu; faci mai multu Măriia Sa, că au făcut obraznic şă nesupus şă pe copilul meu. Așa faci un părinte? Așa au făcut el cu copilul meu, cănd l-au scos din robii. Deosăbit Bălăsan ori n'au băgat în samă vechilăcul meu, ori nu l-au cetit: într'un chip ori întru altu îi vinovat. Cum pentru marchizul Cocapani, îndreptare îi lesni: nu-mi dau banii ci să facu a zăci. Ei, apoi eu li am arătat vechilăcul; de s'au înșălatu aici, ci pot a zăci. Dar Vodă nu poate să să înșăli. Deci dar vina cade pe dănșăi, mai ales că au cu ce răspundi. Asămine îi cu totul căzut cuvăntul ci arată Măriia Sa Vvodă că, neştiind altu chip pentru a avè acei cinci mii de galbini, s'au dat moșiia Ciocani cu acel preţ, de vremi că în vechilăcu să da voi pără a să vindi parte den Ciocani, afară numai ca să să dè cu altu preți decăt trii mii de galbini pe anu acesta: moşii înpreună cu Vale Sacă.

1825, 29 Octvr. după noi calindari.

Iscălit: Gheorghe Bogdan Caminar.

Din partea sa, fiul se prezintă ca unul din creditorii tatălui pe care abia-l cunoaște, și întră în războiu cu arendașii acestuia:

Tatăl mieu având a-mi da 45 mii lei capital, cari eu i-am dat în plata datoriilor dumisale cu ani mai nainte, bez dobînda cîtă să va faci de atunci și pănă acum, prin vechilul dumisale Ludovic Cocapani, la anul 1823, au vîndut în orîndă cu anul dumisale Ioan Balasan și Ioan Fransuà Veisa Peris pe 14 ani, dela 1824, Apr. 23 şi înnainte, venitul moșiilor dumisale Ciocanii, Iveştii și Pogoneştii, pentru întămpinare cheltuelilor petrecerii dumisale la locul unde să află, iar venitul moșiilor Ţăganca di piste apa Bărladului, Tătăranii, Movilenii, Sbogomeştii de la ocolul Pereschivului și Burdusacii dela Ţînt. Tecuciului, cari sînt trupuri osebite, viile de la Chilieni, precum stupii i vite albi și altile, după anumi izvod au rămas nevîndute pentru plata banilor mai sus arătaţi, ci am a lua eu de la dumnealui, iar numiții orîndători, în neființa mè aici și fără să arăte contractul la vechilii miei, mergînd la moșii, au pus stăpănire de sîne nu numai pe numitele moșii, a cărora am cumpărat venitul, ci și pe celelalte rămasă nevîndute, cum și pe stupi, vite și altile pojăjăi a casăi, vii și încă pe o driaptă moșii a mè, Măciucașii, cari o am cumpărată de veciu cu 35 mii lei, drepți banii miei, și pe 50 bejănari ci îi am iarăş drepți ai miei cu hrisov gpd.

Prè-înnălțate Doamne! Numiții orîndători au la mînă contract piste cari nici ei, nici eu nu putem treci, nici a păși. Pentru ačasta dar mă rog ca aceli ci nu să coprind prin contractul mieu şi le stăpănesc pe di-asupra și făr niciun cuvînt, să fii poroncă să să ei de la dînșii și

să mi să dè în stăpânire, adică moşiia Ţăganca, Movileni, Tătăranii, Sbogomeştii şi Burdusacii i vii, stupi, vitile albi şi altele dreptu a tătînimieu spre plata banilor ci amu a lua dela tatăl mieu, precum şi moşiia Măciucaşii şi 50 bejănari ci sînt ai miei cu hrisov, asămine şi tot venitul moşiilor de la 1823 şi păr astăzi, precum şi sporiu stupilor, a vitelor albi, undi spre a nu rămănè păgubaş de dreptul mieu, ci este întemeet pe canoanile celi mai legiuite a dreptăţii.

[Constantin Bogdan.]

La 1826, un avocat italian, Adami, e trimes de Gheorghe Bogdan pentru lămurirea situaţiei încurcate de lipsa lui:

Cinstite dum. Păh. Iordachi Oprişan fericită sănătati îţ poftesc dela Dumnezău ca să-ţ dăruiască.

Vine într'aceli parte dum. avocatul Adam pentru ca să pui la cale trebile meli ori prin învoială ori prin judecată. Drept aceia poftesc să-l primeşti cu cuviinţa căzută şi să-l ajuţi în cele ce poati avè trebuinţă de spre parte dumitale, pentru folosul mieu, scriindu-mi încă din vreme în vreme cum să poartă şi cum izbândeşte; aducăndu-ţi aminte de căt bini la vreme ţ'am făcut, nu-ţi pară rău în supărările cele de acum.

1 Septem. 1826.

A d[i] de bini voitor
Gh. Bogdan.

[V°:] Cătră cinstit dum[i] Pah. Gheorghii Oprişan cu multă sănătate să să dè.

Şi iată o scrisoare în româneşte dela Giuseppe Maria Adami, « advucatu dums. Ghiorghi Bogdan ».

Arh. Pahr.

Te înştiinţăz că au vinit dumlui cc. Ştefănică Rosăt şi te poftesc să vii sau să scrii dum. ca să-m plătiască banii ci ari să dei dumisali cc. Ghiorghi Bogdan, după cum arată socotiala alăturată, făcută din poronca Mării Sali lui Vodă şi pe cari dumta o ai cunoscut-o di bună căt pentru aceşti bani.

Te rog să cercetezi acăstă socotială şi să mă înştiinţăzi di este bună, şi mă rog să mă înştiinţăzi cari bani mai sînt de plătit în urma aceştii socoteli pănă în zîoa di astăzi şi di la cini trebui să să cei aceşti bani.

Mărie Sa au priimit scrisoare lui Bogdan, dar n'au respuns încă nimică. Mă rog să am răspuns cu cît mai în grabă cu acest trimes înnadins, și sînt a d-tale

slugă și prietin
Adami (cu litere latine: «Giuse Maria advocatu dums. Ghiorghi Bogdan»).

Eș, 1826,
Noemr. 27.
Tă rog să mă triimetu socotială în naťol *(sic)* cu respuns.
[V°:] Cinst. măna dums. cc. Ghiorghi Oprișani Cămnr. cu plecăčune la Bîrlad.
Carte avocașilor [1]).

O altă scrisoare a lui Gheorghe Bogdan îmi e cunoscută numai prin acel rezumat al lui Oprișan, din 1827:

1827, Fevr. 6. O scrisoare tot dela răps. Căminar Bogdan către mine, Pahr. Oprișan, și cătri Medč. Brăescul, scrisă pe 4 fili de hîrtii, cu doă iscălituri, ce zice: să depărtăm din Ciocani și Vale Sacă pe posăsori. Mai scrii și pentru advocatul Adami și Cocopani.

Tot pe această cale avem știre despre două alte scrisori, din 1828:

1828, Fevr. 6. O scrisoari tot a răps. Camr. Bogdan, ce zice că advocatul dumnealui ar fi luat cîte 2, 3 sute galbeni. Mai zice că, di-oi vidè că faci vre un vicleșug, să dau jalubă, și altile multe mai scrii. In cari sînt doă iscălituri.

1828, Fevr. 8. Un răvaș tot dela răps. Camr. Bogdan, în care îmi scrii că au întrat vrajbă între creditori săi: nu vor să-i dè bani, să întăriască vechilimeoa ce-m trimiti în limba talienască. Tot în acel răvaș arată că Adami era cel mai rău și fără ispravă om a Romi. S'au înșălat creditorii să ni opriască ca să nu-i triimet eu toate vechilîcurile ce au scris după cererili și cu știința creditorilor am făcut, vr'o trii zili sînt... Sînt 2 iscălituri într'acel răvaș.

De aici se deschide un proces, pentru care, cum o arată scrisoarea lui Constantinică, din 26 Iulie 1828, Bogdan se adre-

[1]) La 23 Iunie 1827, cineva (iscălitură indescifrabilă) pomenește lui Oprișan de «vechilul moșului Gheorghei Bogdan» și cere a i se da «avocatului» scrisorile. Oprișan înseamnă jos: «La vadè m'am dus la Eș și dlr. umblasi în săpeti și toate scrisorile moșii Ciocani li luoasi și li dădusă la vechilu și avocat rănduit de dum. cucon Gheorghi, și eu am însămnat aice ca să să știi cum s'au urmat; 1827, Iuli 29».

sează «tuturor Împăraţilor», adică Ţarului, şi capătă, supt ocupaţia rusească, un ordin de cercetare dela contele Palin:

Arhon Paharnici,

Fiindcă tatăl meu au dat protest în numile tuturor Înpăraţilor pentru pricina ce ai cu Bălăsan Armanu şi cu avucatul, după cari au şi venit poronca Exelenţiei Sale grat Palin cătră consulatul de aice ca cu scumpătate să să caute pricina aciasta între tatăl meu cu părîţii, de aciasta, cerănd trebuinţa a fi neapărat dumneata aice, pentru aciasta din poronca şi a consulatului scriu dumitale ca îndată să te scoli să vii aice spre a da răspuns la celi ce vei fi întrebat. Poftesc dar zmintială sau întărzieri să nu faci, ce îndată să vii, iar, di eşti rănduit în vre o slujbă, să înştiinţezi îndată ca se-ţi scot voi.

828, A dumitale gata,
Iuli 26. Costandin Palade Hat.

Deci nici Adami, «cel mai rău şi fără ispravă om al Romei», nu putu mulţămi pe tulburatul boier, care, crezându-se înşelat prin nouile contracte, rugă pe Oprişan însuşi prin acest act, plin de amintiri de drept de la Paris şi de expresii italiene, să-i descurce o avere atât de primejduită (14 Fevruar 1829):

1-iu. Fiindcă la titul vichilăcurilor legili dau voi ca si numască cineva vichil ori prin scrisori făcute di oaminii stăpănirii, vra să zică întărite, ori prin scrisoare cu pecete şi iscălitura aceluia ci numeşti un vichil, căt şi prin săngură scrisoare şi iscălită numai di numitoriul, dreptu aceia toate aceli lucrări, ci ajungu în tălmăcire, ci fac vechilăcului ci dau în limba italieniască tot asămini tării vor avè, di vremi ci si află pusi iscălitura mè, căte odată poate să să uite cineva, precum şi aceli ci li-au scris poate să nu è sama ca si pui toate vointile numitoriului în vechilăcul său.

Tălmăcire vechilăcului ci dau de acum Pahr. Gheorghi Oprişan i spre a săvărşi toate trebile meli di acolo.

Cu acest vechilăc cari îl va avè tării eu, cel mai di jos iscălit, număsc şi întărăsc ca pi un al mieu vichil pe duml. Pahr. Ghiorghi Oprişan pentru ca si poată în locul meu şi al meu numi să isprăvască toate trebili meli în Eşi, ci iasti Scaunul ţării Moldovvii, unde să află toată avere mè, precum şi moşăile, viile, crăşma di sus şi orici alti lucrurile ci simtu şi în stăpăniri mè în ţara aceia, şi cu putere a cărue vichilăc rămăn fără tării toate vichilăcurile ci să dideră mai înnainte răposatului Marin Adami, şi aşa duml. Gheorghi Oprişan, rămaind fără supărare, va urma precum mai ğos să arată.

Dacă fiiul meu Costantin Păladi Bogdan a priimi să să însărcinezi di toate datoriile mele di aice, carile sănt de şasă mii doî sute di galbini drepţi la cumpănă, precum şă să plătiască toate cheltuelile ci s'au făcut acolò şi să vor faci di acum înnainte pentru trebile meli, întru carile să cuprindi şi aceia ci ciari să să dè vichilului meu di acum, aşăşdire să-mi dè căte doî mii di galbini pe tot anul, în toată curgire viiaţii meli, însă iar nu alt feliu, şi carele să fii drepţi la cumpănă şi fără cheltuialile meli, şi cu bună chizăşii ca fiul meu vra ţinè tocmala aciasta fără a o strica di a purure, pentru carele şi eu atunce, adică din ciasul ci să va întări tocmala aciasta, îi dau tot ci am acolo, adică Ciocanii, Vale Saca, viile de la Necoreşti, crăşma din Tărgul-di-sus şi tot în scurt ci am eu acolo supt stăpănire mè, făcăndu-l deplin stăpănitoriu di a putè face ci a voi cu toate aceste lucruri, însă numai să fii statornic la făgăduinţile lui. Aşăşdari îi dau şă tot aceia ci mi să cuvine cu orici chip şi drepteate di la datoriile ci am să iau di acolo, supt fiişticarile numi şi cuvănt.

Iar, cănd fiul meu nu-mi va priimi tocmelile di sus arătati, atunci vechilul meu va cerca ca să găsască alte obrazi ori şi elu săngur, şi carile oricarili le va priimi, atunci li va da asămine, însă cu aciastă deosăbire că aceşti di pi urmă ori aceşti toţi va intoarci moşiile, precum şi toate celelalti lucruri ce s'au pominit după cei zăci di ani la urmaşi, clironomii fiiului meu, în stare în carile să află acum, adică cu toate zidirile, vile, morile şi alteli, precum şi tot acel no. di dobitoace di orici fel vor fi, cari sănt aciastă dată, afară numai no. Ţiganilor, precum să va urma la vreme întoarcirii şi fără a să putè ţinè — *(sic)*, ţiind bini toţi oaminii mei, precum şi Ţăganii, şi nestricănd nici ca cum moşiile meli, ştiut să fii că eu nu sănt răspunzitoriu di nicio pagubă, cu totul ori în parte, să să întămpli din nenorociri pagubă pricinuită di foc, ploi mari, cutremur, chiatră, ci poati să cadă pe moşăi, precum nici di bir ori cheltuială ci va ceri stăpănire ori şi alţii de pe moşii, atăt fiul meu, căt şi oricini a ţinè cu anul moşăile să să ştii că, cănd să vănd, cel ci li cumpără, cad pe dănsul toate aceste nenorociri, iar că fiul meu didesă moşiile şi avera arătată căte trei mii de galbini pe an înainte tulburărilor di acolo, eu nu cautu aceste.

Iar, cănd, după doisprăzăci zili di vremi tocmeli arătati nu vor fi primiti nici di spre o parte, nici di spre alta, atunci să vor vindi la mezat toate aceste lucruri şi carile mezat să va îndilunga şasăzăci di zile după obiceu pămăntului, după carili să vor da acelui di pi urmă ci va da mai mult; di către vechilul meu, să va da în ştiri că moşiia Ciocanii cu toate celelalte lucruri, afară di Vale Saca, să socoteşte pentru doî mii şi o sută di galbini pe an din vinitu, iar Vale Sacă pentru noî sute di galbini pe anu, numai din vinituri, că aşa încă să didesi pi anu înnainte răvoluţie, socotindu-si dispărţite şi că după obiceiu pămăntului o sută pi cel ci să ceri *(sic)*. Asupra vinitului unii moşăi la vănzare, măcară că eu, precum am zis, li dau acelue ci di pi urmă ci va da mai mult, di vremi că moşiile să didesi pentru trei mii di galbini pi anu mai înnainte să închipuiască cineva, ciia ci or da di acum înnainte,

şi încă aciastă dată, avăndu locu vănzare, atunce vechilul meu va ceri di la toţ datornicii mei, după raportul, undi iera cuprinsu· izvodul datoriilor ci am să eu iar di la dănşi, ci făcusă răposatul Mariia Adami Marii Sali consulului rusăsc în ţara Moldovii, anumi signor cavaleriul Leli, am eu aice un asămine raportu şi carile răportu iara adiverez în toate lucrurile (adică socotindu-le precum au dat, cum au voit Măriia Sa Sturza, înpreună cu Ludovic Cocapanii, toate averile afară di crăşmă din Tărgul-de-sus, că s'au dat cu voia mè pe căţiva ani, atunce cu o scrisoari a mè înnadinsu, cu toçmală ca acia la ci ci o ţănè pe acei ani, să o facă de izinovă înpreună cu dughenile ci sănt alăture), afară de închipuitili contracturi a moşii Ciocanii şi Vale Sacă şi celelalte lucruri, carele fără voe mè li didesă în precum au voit. Deci dar, precum am zis, vechilul meu va ceri di la toţ datornicii mei toţ banii acei ci-mi sănt datori după zisul izvod, precum va ceri asămine di la dănşii şi şasă mii galbini ci am cheltuit pentru pricina lor, atăt cu toţi acei vechili ci i-am triimăs acolo în natăte rănduri, căt şi pentru marili dobănzi ci sănt sălit ca să plătesc aice tot pentru pricina lor, careli acesti şasă mii di galbini i-i voi plăti fiişticari dintr'ănşi după analogul ci s'a hotără di acolo, toţi aceşti galbini, căt şi toate datoriile vor urma preţul banilor ci avè la vremi ci iara datorii să le plătiască.

Vechilul meu va puni măna pe moşiia Ciocanii şi Vale Saca, crăşma din Tărgul-de-Sus, viile dela Necoreşti şi alteli, precum să didesi poroncă mai nainte şi la vremi tot dums. Pahr. Gheorghi Oprişan ca să o facă, urmănd asupra datului şi luatului, pentru suma di cinci mii di galbini ci s'au triimis aici, di la carile au să să scadă veniturili moşii Ciocani de şasă ani încoace, precum să să cei ceia ci covărşăşti mai mult asupra dobănzii acestor cinci mii di galbini, i vinituri asămine urma(?) să va păzi, di vremi că eu n'am iscălit închipuitul contract ci au făcut Ludovic Cocapani, înpreună cu Măriia Sa Sturza în al doili viniri lui în ţara Moldovvii şi mai ales di vremi că Armanul Bălăsan n'ari nicio dovadă în măinili sale carii să aräte că eu am priimit acel închipuitu contract, precum nici aăala ci ţini Vale Saca, necunoscăndu-l încă di nume. Căci într'alt fel ar fi aratat-o giudecătorilor. Asămine tării nu au şi aceli de pe urmă închipuitele contracturi ci vrè să facă răpousatul Maria Adami şi pi carile să voè ca să li priimăsc şi să le întăresc. Vechilul meu ari să cei de la fiul meu dobănda a doî mii de galbini ci au dat ial fără voia mè lui Gheorghi Dimitriu şi pentru carele ăi plătesc eu dobăndă căte doăzăci pe sută pe anu di zăci ani şi mai mulţi încoaci să-i iei, aşăjdere şi viniturile de pe trii moşăi ci-m făgăduisă în zăstri răposatul socrul meu, triizăci de ani a fi, şi din carele n'am luat nimică pără acum, pe carele moşăi le ţăni ial în stăpăniri ca un clironom ci să află. Asămine ăi va ceri şi parte de vinituri ci ni să cadi di spri toată avere ci au luat în clironomii di spre parte maică-sa, carele să chiamă după legile lui Iustinian aviteţăi, mai ales că sănt numit epitropu več̌nic al său după diiata socrului meu, şi mai ales că cee ci am făcut eu pentru dănsul puţăni părinţi o fac, căci, când dumnl. mi să înpotrivè ca să nu fiu

epitropu așa, adică večnic, cu lesniri ăm ești ori pociu eu atunce să străc diiata și, învoindu-mă eu cu rudili răpousatului socrului meu, să înpărțăsc în giumătate cu dănșăi parti di averi ci după lege un părinti poati să o dè cui i-a părè, nefiind nici ca cum dovadă că eu l-aș fi dat în adopsionu, adică fiu de suflet socrului meu, precum toată Moldova o știi și, orișicănd lucrul ari fi așa, sängură putere părințască să dă, iar nu pricinile interesurilor: așa ăi di adivărat acest lucru că fiul meu însuș voești și ceri ca să fii clironomul meu. Vechilul meu va săli pe fiul meu în giudecată pentru ca să dei la ivală toati diiațăli ci are în mănă, adică a socrului meu și a soacrii meli, precum și acele a surorilor socrului meu și acele a rudilor soacrii meli.

În-căt pentru avocatul Adami, vechilul meu a vidè ceia ci au luat ial de acolo, căci de aici i s'au dat la purcedire lui doă sute unsprezăci galbini, ci a vidè și cee ci au făcut ial și după aciasta i să va da ceia ci a găsă cu cali giudecata, precum, de au luat mai mult decăt aceia ci i să cadè, atunce, văzăndu-să lucrurile ce sănt drepti a lui, însă din poronca stăpănirii să va opri acè somă di bani ci mai rămăne dator, neavănd ial voi ca să țăi mai mult decăt o slugă, un vezeteu, doi cai și o butcă ușoară pe cătă vremi ar fi acolò, căt și măncare sa și înbrăcăminte tot eu eram datoriu să le plătesc, dar, fiindcă ial s'au purtat cu totul rău, giudecata ari să hotărască atunci. Ari să cei vichilul meu di la Măriia Sa cavaleriul Leli, consul rusăsc, toate scrisorili ci i-am scris ca să să arăte Divanului, precum și zăsul raportu, mai ales că cuprinde și toată istoriia lui Ludovic și a avucatului Adamĭ pără la vremi ci să ridicasă poalile, pot zăci, undi să vedi toată istoriia acistor doĭ obraze și cărmuire ci au făcut amăndoi cu mini, diosăbit să va ceri și copiia sănetului ci mi-au dat (Sămionu, adaus) cavaleriul Molvolti, carile să află unul din creditori mei, cu carile sănet să strică cambila *(sic)* di o mii cinci suti di galbini ci avèm eu să dau aice. Asupra contractului în viiața ci să făcusi di aice pentru ca să înșăli Adani pe fiiul meu, și așa eu nu rămăiu nicicacum datoriu. Tij un cuvănt ci am făcut asupră cuvăntului *tațite*, carele vra să zică priimire fără scriisoare. Vechilul va cere încă di la Divanulu ci era în vreme Sturzii, acum mai di pi urmă, însă di a fi trebuitoriu, un raport ce li făcusăm iau supt numi di jalobă și după carile Armanul n'au dat bani lui Adami, ci voè să facă asămine contract ca acialași, ci nu l-am iscălit întăiași dată, cel cu crășma și cu Vale Sacă; de n'au făcut asămine ci-m pusăsă mii, eu opozițione, adică înpotrivire legiuită am făcut-o. Măcar că al triile vichilăc să triimesăsă totu după cerire lui și cu carile să strica cè al doile, cu carele credè el să mă înșăli, și să înșali pe toț, pentru că nu i-au plăcut acel al triile vechilăc, s'au bolnăvit și au murit mai tărziu, și vicleșugul lui Adami nu să vedi curat, di vremi că ial vini acolò ca să opriască si să ia moșăile din măna tălharilor și apoi tot ial vrè să facă asămine contracturi ca și aceli ci nu si iscălisă, nici au fost priimite; aice amestecă vichilăcul cu învățăturili ci avem să dau vichilului. Fiindcă pricina cu fiiul meu iasti o pricină di carile legile nu vorbăscu, vechilul meu a arăta Divanului că după

voe ci dau legile judecătorilor ca să hotărăscă după cugetul lor și a lor bună părere, când nu să află legi asupra vre-unii pricini. Asămine va faci Divanul aciastă dată și cu pricina noastră, știut fiind că și când să faci vre o lege, orișicărue ar fi tot cuget și buna părere, le iau întru agiutoriu acei ci o fac, căci giudecătorii nu pote niciodată lăsa o pricină fără a o hotără, căci într'alt felu rămanu răspunzători de toată paguba. Căt pentru banii acii ci s'or lua ori de pi vănzare moșăilor, dacă a avè loc, ori și toți ciialalți ci mi s'or vini dela datornicii mei, supt ori[ce] cuvănt și numi m'er fi iar datori, toți banii aceștia în galbini drepți la cumpănă să să plătiască și să să dei îndata în măinule celui mai cinst. și chevernisit bancheriu a țărei aceia și pe carele îndată și acesta să-i treimată pren mijlocul altoru bancheri aici la Roma, pe carile luăndu-i ieu, voi da îndată întăritura că toate lucrurile s'au făcut cu răgulă. Giur pe cinstì și cugetul meu că voi da întăritura fără zmintială la toți banii aceia; însă să să rădice mai nainti trimetiri lor de acolo plata vechilului de acum, precum și cheltuialile trebuincoase ci am făcut pentru trebile meli, pi cari plată și cheltueli le va hotără Divanul, precum a găsi cu cale.

Știut să fii că eu nu rămăiu răspunzătoriu de paguba ci poati să să întămpli (carele Dumnezău să feriască), din pricina focului, a marilor ploi, cutremurului, chetri și orìci altă întâmplări ci pot să cadă pi moșăile și viile arătati în vechilăc, și toati celelalti lucruri din nenorociri cu totul pagubă or și în parte, cât și pentru orici feliu di bir or cheltuială ci va ceri Stăpănire, ori și alțăi di pi zăsăli toati moșăili și avere mè, nici acelora, aceluia ci li vor țănè cu anul, precum nici copilului mieu eu nu rămăiu răspunzătoriu di nimică, nici voi scădè nici din ceia ci au ei să-mi dè pe tot anul, știut fiind că cel ce li cumpără rămăni ial însuși răspunzătoriu, după obiceiu.

Vechilul meu nu va priimi giudecători pe părintele Mitropolitul Veniamin, pi cumnatul meu Iordachi Roznovanul și pi socrii fiului meu.

Vechilul va arăta că al triile vechilăc ci să triimesăsă lui Adami tot după cerire lui străca al doile vechilăc ci să triimesăsă de pe *(sic)* doă luni și cateva zăli mai mult mai înainti și după carele acest de pe urmă ial crede să facă cee ci a voi, măcar că într'aceiaș vremi ăi scrisăsăm o scrisoari întru carele ăi zăcèm că un stăpănu nu numai poate să facă ci i-o plăcè, iar un vichil ba, pentru că are să facă ceia ci să cadi, cu atăt mai vărtos că Adami vini acolò ca să arăti nelegiuire acelor închipuiti contracturi, paguba adică *lezeoni*, și rușfeturile ci să didesă și apoi tot voè să facă asămine. Esti dar trebuință di altă legi pentru ca să rămăi toati fără tării, când să stracă cali între dănsăli. Di spre altă parti am făcut *opozicioani* la vremi, adică înpotrivire prin raportul ce am făcut Sturzii atunce, înpreună și Divanului, supt formă di jalobă. Diosăbit am scris Armanului însuș să nu cumva să facă contract cu Adami, să nu dè banii, că eu nu priimesc. Într'aceeș vremi am scris tot lui Gheorghi Oprișan să pui măna pe moșăi și să dè în știre tuturora că eu nu priimăsc nici ca cum acele contracturi ci va să facă. Armanul au înțăles, cielalți, di au rămas surzi la poronca mè, prè puțăn îmi pasă: vor da ceia ce au luat

de pe lucrurile meli, adică di pi moşăia Vale Saca i crăşma de Tărgul-de-sus înnapoi.

Vechilul mieu va cerca în scrisorile lui Adami *votul legal*, adică priimire legiuită ci li-au scris avocatul Peliciuli asupra madelii zăstrii meli şi asupra parte ci mi să cuvini din toate veniturile ci dau toată avere ce ţăne fiul meu di spre parte maică-sa.

L. P. Gheorghi Bogdan Cămr. 1 Fevr. 1829.
Am pus şi pecete mè.

Ciinstiti dumta Păharč. Gheorghi Oprişan, cu fericită sănătati mă închin dumitali.

Adu-ţi aminte că mi-ai scăpat odată viiaţa din primejdii şi că dumta eşti încă pricina pentru carele Armanul şi cielalţi neguţători n'au putut să isprăvască contracturile ci voè iai să facă cu Adami, tot cu mari pagubă a mè. Priimeşti dar, rogu-te, să te însărcinezi dumneata însuş ca să fii vechilul meu pentru ca să dai sfărşăt bunu tuturor trebilor meli di acolò după cuprindire vechilăcului ci-ţi triimet, şi, căt pentru plată, o va hotără Divanul, precum şi pentru cheltuelile ci să faci, tot din banii miei să vor lua; ceie ci ţ'am făgăduit eu mai înnainte, le'i lua-o îndatăş. Cu toati aceste neştiindu-l cu adivărat de'i priimi, poati pentru că nu oi fi sănătos, închipuindu-l într'aciastă dată că Divanul n'a priimi să număsc altul în locul dumitali, atunce cu scrisoare mè aciasta ai putere ca să numeşti pi carele ăi găsă cu cali dumta vechilul meu, după tocmiala ci'i găsă cu cali: eu priimăsc supt cinste şi parola mè. Aciastă scrisoari vei arăta-o Divanului.

A dumitali iubit
1 Fevr. 1829. Gheorghi Bogdan Cămr.
Am pus şi pecete mè.

L. P.

Acum şi Oprişan vine la rând. Nu i se mai dau Ciocanii, când a câştigat destul. E un «sărit». S'a dat ordin sătenilor să-l gonească pe Balasan. S'a scris consulului rusesc. Şi Oprişanu şi Vodă Sturza «se vor stânge de pe faţa pământului». Unii ar fi vrednici de moarte. Fostul Domn a câştigat şi pe Constantinică, dându-i pe nepoata sa...

Ordinul către săteni, cerându-li să-şi aleagă deputaţi, e de tot interesul.

Cinstiti dum. ziupăni *(sic)* Bălăsani, fericită sănătati,

Am pari dişănţat că bărămeşti *(sic)* ma imult a ţănè Ciocanii, în vremi ci nu ai nici contract iscălit di mine, nici vre-o altă dovadă iscălită de

mine în mănă. Zăci numai pentru că ai dat cinci mii de galbini în măna lui Ludovici și a Sturzăi. Rogu-te e-ți banii dela cini le'i dat, măcar că ai luat şi mai mult de pe Ciocani pănă acum; pentru carile prisosăsc, mi'i întoarci negreşăt. Cini ț'au zăs să nu cetești vechilăcul și să nu bagi în samă? Care legi și care om de triabă ar fi făcut o faptă ca aciasta, afară decăt un zărit? Şi cu ruşfeturile un altul s'ar fi mulțămit, neputănd isprăvi să aibă iscălitura mè, să cei să aibă banii. Măcar că eu, cee ce-i adivărul, 4.600 galbeni mi au dat Ludovicu. Iată să isprăvești acum, că am dat poruncă sătenilor să nu te mai priimască. Pără şi jalobă ănpăratului rusăsc am scris. În scurt te'i stănzi di pe fața pămăntului dum. înpreună cu Sturza și toți ceelalți îndărăpnici. Pără esti vremi vină-ți în socotială și lasă-te atăt dum., căt și acel cu Vali Sacă. Să voiți a bărămi pe asămine mincinoasă contracturi ce voè să facă zăritul de Adami, în vremi ce, nepriimindu copilul mieu tocmelili ci am zăs să facu cu dănsul, dumn. puteți să luați moșăile meli înpreună cu crăşma şi tot cu aceli tocmeli căte dou mii di galbini pe anu, pe cei zăci de ani numai. Vedeți ci folos și ce căştigu ăț avè!

Roma, 6 Fevruarii 1829. A dam[i] de bini voitor
Gh. B. Cam.

Pricina de acolò că aț datt dou suti de galbini lui Adami, puteți să-i dați şi tot ce aveţi, eu v'am înştiinţat. Ț'am scris încă dum. că Adami nu poati să facă aceli contracturi. Minciuni armenești, eu nu li țịnu în samă. Părăsăști-te prin mijlocire lui Galu de a țănè curăspundență cu Ludovicu, a-i ațăța cu minciunile voastre pe creditorii miei pără ce astăzi, văzănd că eu nu priimăsc contracturile, că, după cee ci am suferit eu, aț fi vrednici de moarte. Sturza di spre altă parte acum zăci că au cheltuit cu copilul căt era în robii, şi consulului rusăsc au zăs că mi-i datoriu dumnealui cu ce plăti: scrisoare consulului o am aice. Dumnealui să-i dè pisti nas şi să-i văndă moşăile ca să plătiască: ari poruncă înpărătiască ca să mi să facă dreptati. Ai trimet scrisoare. Sturza cu minciuni numă pe minciuni o puni; răspunsu mi l-au făcut. L-au însurat ca să-i dè pi nepoată-sa înpreună cu Mitropolitul la căştigu făcut.

Gh. B. Cam.

Dumv. sătenilor de Ciocani și Vale Sacă, fericită sănătati vă poftescu de la Dumnezău ca să vă dăruiască.

Nepriimindu dum[i] Păh. Gheorghi Oprișan și dum[i] Med. Ion Brăescul, unul să fii vătafu la Ciucani şi celalalt la Vale Sacă, precum au fost mai înnainte, atunce fiiştecarile satu va alegi unul dintre dănşăi şi fiişticarile după lege lui săntu bini încredințat că vor fi şi oameni de triabă şi vrednici şi oricarile de acum înnainte le va țănè moşăile cu anul ori şi le va cumpăra de istovu, va fi mulțămit de acele obrază și voi însuşi într'aceeş vremi, fiind şi voi oameni de triabă, tot un om de triabă va lua, precum şi eu tot asămine în cee ce oi putè v'oi apăra.

Deci dar acum cel întăi lucru ci aveţi a faci, să căutaţi bini esti de a nu da nici ca cum ascultari satul Ciucanii Armanului Bălăsan şi Vale Saca celuelaltu înşălătoriu, carile au pus măna amăndoi pe aceli moşăi, precum nici a-i suferi atăt pe dănşăi, căt şi pi ai lor ori şi alţii carile vor fi mai înnainte de a să sfărşi pricinile meli de acolò şi a să puni la cali, în scurt de cătră Divanul ţării acee, după carile va eşă la ivală hotărăre ci va păză urmare voastră şi cătră cini v'ar fi atunci, să-l cunoaşteţi şi să vă mulţămiţi de acel obrazu.

Al dumv. de bini voitor

Roma, 6 Fevruar, 1829. Gh. B. Cam.

Ceva mai potolită e această instrucţie către acelaşi Oprişan, la 8 Februarie:

Roma, 8 Fevruar 1829

Cinst. dum. Pah. Gheorghi Oprişan cu fericită sănătate mă închin dumii.

Fiindc'a întratu o vrajbă între creditori şi nu vor să dè bani ca să triacă cu protocol vechilăcul mieu ce scrii în limba italieniască trimis, acum de o dată acest ce am făcut eu în limba moldoveniască scrisă asămine tării ari după legi. Puni dar în lucrare şi, de or da bani, oi trimite şi acee. Să nu să mai afle la îndoială boeri, că, adecă, nu era cel mai rău şi fără ispravă om a Romii. S'au înşălat creditori să mă opriască ca să nu-i trimit eu toti vechilăcurile, ci am scris după cerire lui. Şi, cu ştiinţa creditorilor, am făcut v'o trei zăli săct. Putem să facu eu ceva fară ni să o şti ei! Apoi ce mai dărdăeşti Armanul şi ceelalţi ţăitori cu anul precum să numescu ei! Părătul înpreună umblă ca să mă stăngă de pi faţa pămăntului. L-am lovit la vremi şi aşa au rămas ruşăne lui, precum şi Sturza, că-l am nici la vremi, că eu nu primesc căştiul tot lui Ludovicu.

Gh. B. Cam.

Pentru carile tălmăcire, cum o chemu a avè tări şi locu vechilăcului însuşi adecă acest ăi vechilăcu însuşi.

Gh. B. Cam. Roma, 8 Fevruar 1829.

Iar, după câteva zile de cugetare, el trimete acestuia următoarea procură în limba franceză, care arată cât ştia dintr'însa:

Par la présente procuration je nomme pour mon procurateur mons. Georges Oprischen paharnik à l'effet de traiter de mes affaires en moldavie où sont situes mes biens, tels que la terre *tziocani*, la terre valessaca, la crisme di tergoul de souss, les vignes de necoresti, ec. ec. je designerei desormais ces deut derniers fonds ec. ec. par dependances, et par laquelle annule les précédentes procurations qui j'avois données

au feu Josepho Marie Adami afin que de la sorte mon procureur puisse agir librement comme il suit.

Si mon fils constantin paladi bogdan consente a me donner ma vie durante deux mille ducats par an dans quatre termes taxes et invariables à chacun d'eux, qu'ils soient justes en paix et sans aucun frais de transport à ma charge, en me les faisant parvenir toujours par la voie des bancquiers par tout ou je irai en coupe et avec garantie ainsi d'être punctual à tous ces engagemens et en outre de maintenir irevocablement le contrat fait à ce sujet et si, de plus, mon fils s'oblige par le même contrat de payer les six mille deux cens ducats que je dois ici à rome, aussi bien que tous les frais et autres dépenses qui ont été faits juis qu'ici la bas pour mon conte, ainsi que celles qui seront faites à l'avenir jusqu'au moment ou le dit contrat aura été signé par lui et approuvé en même tems par le divan de la moldavie, alors, de l'instant que tout ceci a lieu, je cede en toute propriete et perpetuite à mon fils ce que ci dessus j'ai dit que je possede en moldavie et je l'en rend même meitre absolu, afin de pouvoir disposer de tout comme bon lui semble et sans aucun empechément de la part de qui que c'est soit.

mais, dans la suposition que mon fils se refuse de venir à un pareil arangement avec moi, en ce cas mon procureur est autorise à faire les mêmes propriataies que je viens de citer à des fermiers, un ou plusieurs n'importe, avec la différence seulément, que, passés cinquants resolus, ceux-ci seront obligés de restituer les biens en question dependances ec. ec. aux sucesseurs de mon fils avec ce qu'il-y-a de bati dessus, construit, fabriqué et planté ainsi que la même qualité de bestiaux qu'on leur aura consignés lors de la mise en possession, chacune suivant l'espece specifiée d'avance dans le bail a contrat, car, quant aux egyptiens qui sont, soit dit en passant, tous esclaves, on s'en tienbra au nombre de personnes alors existants, c'est à dire au terres de la restitution, sans qu'il leur soient permis neanmoins d'en distraire, vendre ni échanger même aucun d'eux et en traitant aussi avec la même humanité et les gens libres qui abitent mes deux terres à la fois, comme en ne deteriorant non plus ces mêmes terres et leurs dependances ec. ec. Il sera stipulé dans l'un ou l'autre contrat que tout degât quelconque, en partie ou en totalite, et tout desastre, de quelque nature que ce soit, qu'ils peuvent survenir, ce qu'à dieu ne plaise, à mes deux terres et leur dependances, ec. ec., seront toujours à la charge du fils ou des fermiers, ainsi que chaque exigence en nature ou pecuniaire qui auraient pu être faites par les autorités locales ou autres dans l'intervale du tems depuis la mise en posession des que je previens d'avance de ne pas les dedommager en rien. Ces deux tentatives manquées, deux jours apres, mon procureur peut proceder à la vente par enchere de mes deux terres tziocani et valessaca, leur dependances ec. ec., pour être adjugées à celui des encherisseurs qui aura offert de plus le dernier jour de l'encan, qui est le cinquantieme selon l'usage de la moldavie,

cependant je mette de rigueur qu'un avis prealable doit preceder cette vente, par lequel on fasse connoittre aux concurens que tout autre argent que de l'or ne sera point recû: tout en leur annoncant qu'avant la revolution qui eu lieus en moldavie ma terre tziocani devoit été donnée à fermes, ainsi que les dépendances ec. ec., pour deux mille cens ducats par an, tandis que la terre valessaca n'a ete donnée que pour neuf cens seulément, terme moyen cependant, vis à vis les années présentés, et les futures surtout.

ainsi tout l'argent provenant de cette vente, aussi bien que celui qu'il doit me revenir de la realisation de mes creances delabas et de celle de mes autres droits, à quelque titre que ce fut, sera payé en or effectif et deposé comme tel à la banque du plus acredite banquier de la moldavie, afin que celui ci mele fasse parvenir à son tour par la voie d'autres bancquiers ici à rome, ou, apres l'avoir recu, j'en donnerai recu toute à la fois et ratification comme quoi tout a ete fait en regle.

donc, si la vente à lieu, mon procureur doit poursuivre incontinent la realisations de mes créances de la bas ainsi que celle de mes autres droits de quelque tittre qu'ils fussent, et cela suivant ou d'apres le rapport fait par le feu maria adami à mons: le chevalier e lely, consul russe en moldavie, le quel rapport est veridique en tout (si toute fois l'on devoit se servir de cette expression, alors qu'il est connue de tous que mes deux terres et leur dependances ec. ec. avoient ete donnees à ferme par loudovico cocapani conjointement avec le prince Sturza à tout autre prix que celui qui etoit déja fini dans leur procuration eu égard aux dites terres et leur dependances ec. ec. à la fois, c'est à dire à un tres bas prix, hormis la crisma du tergoul de sousse, pour la quelle seule j'ai acordé permission par lettre speciale qu'elle soit donnée à ferme pour certaines années, à condition d'être batie a neuf aux depens de celui qu'il a eue) ce rapport est veridique en tout comme je l'ai dit, excepté seulément en ce qui regarde les deux terres tziocani et valessaca et le reste de leur dépendances, n'ayant d'autre chose à ajouter, si ce n'est les frais qu'ils m'on couté les voyages de divers procureurs que j'ai envoyés en moldavie à cause de mes debiteurs et à cause des quels je doit payer d'enormes intérets et j'ai du payer jusqu'ici, ces ducats auront respectivement à l'argent turque la meme valeur ou ils etoient à l'epoque ou le payement des dites lettres devoit être effectué.

mon procureur mettra tout de suite la main sur mes deux biens et leur dependances ec. ec., ainsi que je l'avois ordonné au même georges oprischan de le faire en tems oportune et lieu, et, quant au donner et reprendre relativément aux cinq mille ducats qui ont ete envoyés ici, mon procureur doit se regler la dessus d'apres les revenus successifs qui ont éte percus pendant six ans revolus, attendu que je n'ai jamais signé, ni consenti les pretendus baux passés par loudovico cocapani et par le prince sturza: comme sont encore nuls ceux que le feu maria

adami a voulu faire postérieurement et qu'on pretendoit que je les confirmasse.

mon procureur doit exiger de mon fils les interets des deux mille ducats que sans être autorisé par moi les a donner à un certain georges dimitriou et à qui je paye vint pour cent par an d'interet depuis plus de dix ans aussi bien que les revenus de trois biens que le feu mon beau pere m'avoit prommis en dote et dont je n'ai pas encore recu un seul sou il y a plus de trente ans, les quels biens cependant sont entre ses mains, puis qu'il est devenu son heritier, comme il exigera aussi la partie d'usuffruit qu'elle m'advient de tous ses biens matrimoniaux que j'espere qu'il ne mele refusera pas, vu que tout autre pere n'auroit point fait pour ses enfans ce qu'on scait que j'aye fait pour lui, d'autant plus que je suis nommé son tuteur perpetuel, à cette clause ci, si mon fils veut etre depouille bientôt de tout ce qu'il lui assigne le même testament, excepte la legitime qu'on ne peut pas la lui oter, et me forcer ainsi à partager le surplus avec les parens colateraux du feu mon baupere; n'etant du tout vrai que je l'eusse jamais donné en adoption comme toute la moldavie le scait et, quand même c'eut été vrai, encore c'est l'autorité paternele seule qu'on cede en pareil cas, et pas du tout les droits des interets respectifs, tant est que mon fils prétende à toute force devenir mon heritier.

pour ce qu'il régarde les onoraires du feu maria adami, c'est à la justice seule à les determiner, qui seront, je n'en doute pas, à raison de sa conduite par rapport à mes affaires, dont il y etoit chargé; en attendant, mon procureur doit s'informer combien d'argent a-t-il reçû la bas adami, vu que d'ici rien à pris avant son départ que cinq cens romains seulément, ce qu'il fait 211 ducats en tout, n'etant, du reste, obligé que de s'entretenir à mes propres dépens, c'est a dire nourir, loger et abiter de la maniere la plus décente, ainsi que de payer l'entretien d'une voiture à deux chevaux, d'un cocher, et d'un simple domestique, tout ceci doit être payé, ca va sens dire, sur le même pied qu'on est en usage de payer à yassi, et non ail leurs, de sorte que, si le feu adami à eu moins de ce que je lui dois, mon procureur le lui rendra; si, au contraire, à pris de plus, mon procureur le reprendra sur la valeur des effets à lui appartenants.

mon procureur doit demander de mons: le chevalier lely toutes les lettres et autres papiers, y compris specialément le rapport que je lui ait fait sur l'etat de mes affaires, ainsi que sur la conduite de loudovico cocapani, du prince sturza et du feu maria adami, lettres d'ailleurs que je lui ait ecrit et envoyées à differents reprises, parmi les quels papiers je trouve entr'autres le contrere vû d'un de mes creanciers, nommé cavalieri malvolti, par lequel celui ci annule une lettre de change de mille cinq cens ducats que je lui avois donnée sous le faux pretexte de l'engager à renoncer au contrat viagère que j'avois passé fictivement avec lui, ces papiers et ces lettres sont toutes indiquées dans la traduction faite par moi même en langue moldave de cette même traduction,

ainsi que de quelques autres instructions y anexées et que j'ai envoyée dernierement en moldavie par la voie de la legation russe d'ici sous la date du prémier jour de ce mois ci.

mon procureur exigera aussi (si toutefois ce le est necessaire) du prince sturza le rapport que je lui avois fait sur la fin de son regne, ainsi qu'au divan d'alors sous la forme de supplique, en tout cas, si les lois de Justinien ne prévoient le cas de ma separation d'avec mon fils, alors les juges faisant usage du pouvoir discretionaire qu'il leur est accordé par ces memes lois, ainsi que cela se pratique dans des pareils cas, décideront la question suivant l'equite ou le bons sens, qui est la même chose, et lesquels, comme on scait, president à l'etablissement de chaque nouvelle lois. Mon procureur priera le divan pour qu'il aje la bonte et l'humanite de terminer mes affaires portees devant eux dans l'espace d'un mois et demi tout au plus.

cette procuration, quoique donnée sous seing privé, à la même force que celles qui sont données par acte publique, voyez le tittre du mandat. En foie de quoi j'ai apposé mon scaux à cote de mes signatures.

rome, 19 fevrier 1829.

Gh. B. Cam. georges bogdan.
(pecete ruptă)

«Vechilâcul» e întovărășit de această scrisoare «moldovenească»:

Cinst. d. Păh. Gheorghi Oprișan cu fericită sănătate mă închin.

Sănt căteva zăli că ț'am trimis un plicu întru carile era vechilăcul ce-ț dau în limba moldoviniască pentru a sfărșă trebile mele de acolò. Acum ăț trimit tot asămine unul scris în limba franțuzască. Ăț zăsem precum ăț zăcu și acum că, nevoind dum. a fi vechilul mieu, Divanu are a numi una în locul dumitali; când și când nici Divanul n'a voi, atunci d. ai puteri di a numi acei obrazu ci'i găsă cu cale, învoindu-te cu dănsul pentru cee ci i să cade ca să i să dè pentru osteneleli lui, afară din cheltuelile ci să fac în curgire vremii pără când o sfărși trebile mele. Bani n'am avut ce să trecu la protocolu vechilăcul, cu toati că, la zile de nevoi, să facă cineva vechilăcuri și fără acest formalità, adică obiceiu, de vremi că iscălitura mè și haractirul scrisorii meli ăl conoaști fiiște carile.

a d[li] de bini voitor.

Roma, 19 Fevruarii 1829. Gh. B. Cam.

La 8 Aprilie 1829, Bogdan Paladi, iscălind numai Paladi, ca de obiceiu, într'o scrisoare către Oprișan, vorbește de tatăl său ca fiind în vieață. Și la 1-iu Septemvrie, când Oprișan, devenit ispravnic de Tutova, își trece drepturile Banului Ioan Ghica, Bogdan e numit «dumnealui Căminar». Tot așa în răspunsul, dela 30 ale lunii, pe care-l dă Gheuca.

La 4 Fevruarie 1830, Paladi, ajuns Hatman, scrie: « De la tată-mieu nicio scrisoare nu am primit; pricinile dumisale stau baltă ». Oprișan face, la 1-iu Aprilie, din acel an o petiție privitoare la averile mandatarului său către Divanul judecătoresc al Cnejiei Moldovei ».

Vestea morții exilatului de bună voie o avea fiul numai în Aprilie 1830, cum se vede din această scrisoare:

Pecetea lui Gheoghe Bogdan

Cu frățască dragoste,
arh. Pahrci.

Fiindcă tatăl meu după știința ce am s'au săvărșit din viiață, pentru ačasta de cuviință socot să vii păn aice spre a vorovi și a ne puni la cale întru celi de cuviință pentru ali răposatului. De aciasta poftesc făr prelungiri vină păr aice pentru puțăni zăli, și sănt

a dumitale frati
Constd. Paladi Hat.

830, Apr. 16.
[V°:] Cinst. frati dumisali arh. Pah. Iordachi Oprișanu ispravc. Țănutului Tutovei
cu frățască dragoste
Bărladul.

De altfel la 16 Iunie 1832 exista o « Epitropie a casei răposatului Hătman C. Paladi »: fiul urmase răpede în mormânt tătălui de care-l lega numai grija aceleiași averi. La 1833 Lăscărachi Bogdan, polcovnicul, apoi colonelul Lascar Bogdan, apare ca moștenitor: dela el Oprișan a păstrat o întreagă corespondență [1]). Un Manolachi Bogdan Agă se întâmpină apoi la 1835.

[1]) O plângere a Zmărandei Bogdan mama lui Lascarachi în 1838. Dar Constantinică ținuse pe Ralù, fiica lui Scarlat-Vodă Callimachi (Iorga, *Acte și Fragmente,* II, p. 700, nota 1). Cf. și *ibid.*, p. 711, nota 2.

1

par la présente procuration je nome pour mon procu-
reur, monsr. georges oprisehan paharnik a l'effet de traiter
de mes affaires en moldavie ou sont situes mes biens, tels
que la terre tzigani, la terre valeshce, la moshia di te-
goul de scuse, les vignes de necoresti, ec ec. je desi-
gnerai dejormais ces deux derniers fonds ec ec. par de
pendances, et par la quelle annule les précédentes procu-
rations que j'avois données au feu joseph maria adami
afin que de la sorte mon procureur puisse agir librem-
ent come il faut.
si mon fils constantin paladi bogdan consente a me don-
ner ma vie durante deux mille ducats par an dans qua-
tre termes fixes et invariables a chacun d'eux qui di-
soient justes au poix et sans aucun frais de trans-
port a ma charge en me les faisant parvenir tou-
jours par la voie des banquiers par tout ou je serai
en europe et avec garantie aussi d'être ponctuel
a tous ces engagements et en outre de maintenir irrevo-
cablement le contrat fait a ce sujet. et si de plus mon
fils s'oblige par le meme contrat de payer les six mille
deux cens ducats que je dois ici a rome ainsi bien que
tous les frais et autres depenses qui ont été faits jusqu'à
ici la bas pour mon conte, ainsi que celles qui seront

Memoriu francez a lui Gheorghe Bogdan

Scrisoare din 19 Februar 1829 a lui Gheorghe Bogdan

	Lei
N. IORGA. Comemorarea lui Francesco Petrarca	20.—
N. IORGA. Un boier de provincie în timpul Eteriei şi Reg. Organic. .	10.—
Păr. H. INGIGIAN. Mărturii armeneşti despre Valahia şi Moldova. . .	35.—
G-ral R. ROSETTI. Rapoarte daneze asupra războiului din 1877—1878 .	10.—
TOMUL X (1929):	400.—
G-ral R. ROSETTI. Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu	15.—
CL. ISOPESCU. Documenti inediti della fine del Cinquecento.	70.—
N. BĂNESCU. Acte veneţiene privitoare la urmaşii lui Petru-Vodă Şchiopul.	60.—
G. SOFRONIE. Principiul naţionalităţilor în Dreptul internaţional public.	100.—
N. IORGA. Originea moldoveană a lui Enăchiţă Văcărescu	8.—
I. LUPAŞ. « Chronicon Dubnicense » despre Ştefan-cel-Mare	10.—
P. P. PANAITESCU. Miron Costin, Istoria în versuri polone	85.—
N. IORGA. I. Intre Domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, cum se făcea corespondenţa; II. Zugravi noui şi vechi	10.—
N. IORGA. Scrisori domneşti din arhivele din Stockholm	20.—
TOMUL XI (1930):	340.—
N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?	30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Ştiri mărunte şi note relative la istoria armamentului la noi. II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi	20.—
G. BALŞ. I. Biserica din Lujeni. II. Pridvorul bisericilor moldoveneşti. .	50.—
S. MEHEDINŢI. Coordonante etnografice. Civilizaţia şi cultura	60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ştefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol	10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. I. Armamentul	25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinţ	15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici	30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. II. Organizarea	25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi . . .	55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănările între ideile primitive ale poporului din Bretania şi ale poporului român	20.—
TOMUL XII (1931—32):	300.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa belgiană asupra Dreptului român. .	25.—
N. IORGA. Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587.	7.—
N. IORGA. La cronologia vechilor Domni moldoveni	5.—
N. IORGA. Pretendentul Nicolae Basarab în Elveţia	5.—
ION I. NISTOR. Opera d-lui N. Iorga	10.—
ION I. NISTOR. Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena	20.—
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire a lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu Şerban. .	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. III. Tactica	50.—
N. IORGA. « Moşnenii » din Cremenari.	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga şi al neamului ei	5.—
N. IORGA. Publicaţii străine privitoare la istoria contimporană a Românilor	5.—
N. IORGA. Moşnenii de pe Verbilău şi de pe valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din Bucureşti la 1780. II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio	15.—
N. IORGA. Contribuţii la istoria modernă a Galaţilor	20.—
ALEX. LAPEDATU. Din grijile şi greutăţile unei domnii	25.—
N. IORGA. Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul, dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificaţiunea	40.—